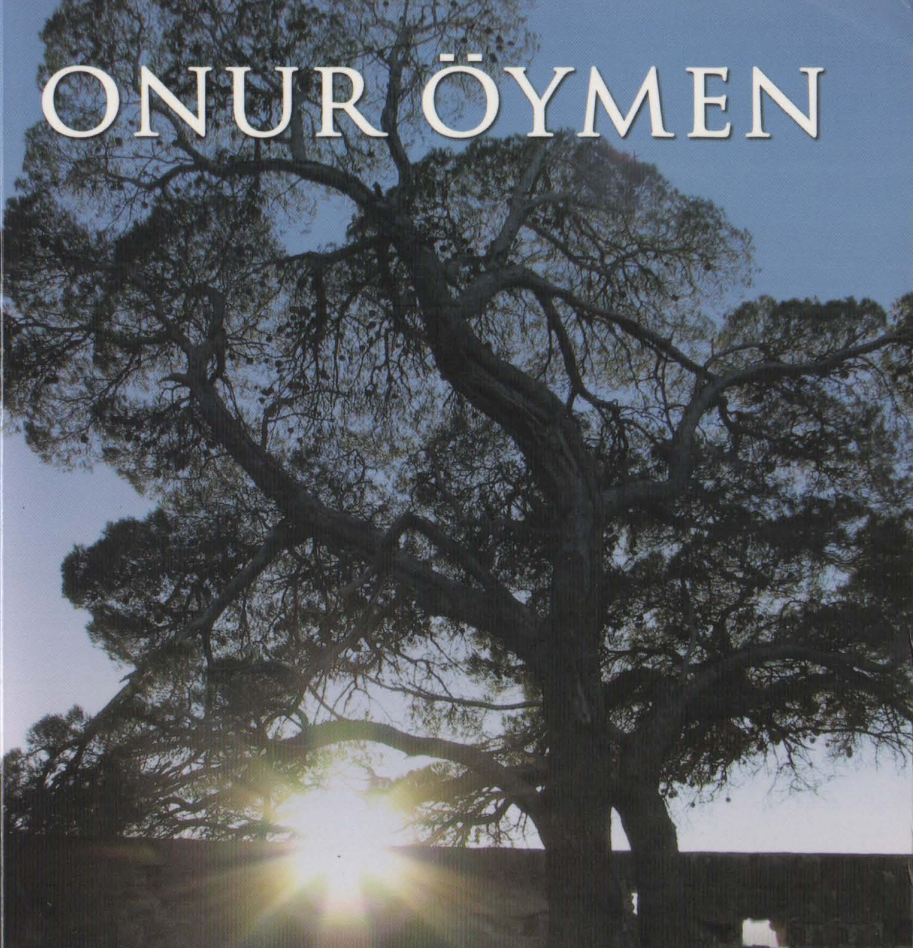
ONUR ÖYMEN

ÇIKIŞ YOLU

Dış Baskılara Karşı Tam Bağımsızlığı Korumak

Remzi Kitabevi

ONUR ÖYMEN

ÇIKIŞ YOLU

Dış Baskılara Karşı Tam Bağımsızlığı Korumak

Remzi Kitabevi

ÇIKIŞ YOLU / Onur Öymen

Her hakkı saklıdır. Bu yapıtın aynen ya da
özet olarak hiçbir bölümü, telif
hakkı sahibinin yazılı izni alınmadan
kullanılamaz.

Editör: Neclâ Feroğlu
Kapak: Başak Öymen Çelik

ISBN 978-975-14-1290-4

BİRİNCİ BASIM: Haziran, 2008

Kitabın basımı 2000 adet olarak yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Remzi Kitabevi A.Ş. basım tesisleri
100. Yıl Matbaacılar Sitesi, 196, Bağcılar-İstanbul

İçindekiler

Önsöz 9
Giriş 11
Değişen Koşullarda Dünyanın Siyasal Durumu 25
Ülkelerin Kendilerini Koruma Gücüne Sahip Olması 29
Uluslararası Hukuk ve Devletlerin Güvenliği 30
Terörizmin Yarattığı Tehdit ve Teröre Karşı
Uluslararası İşbirliği 33
Ülkeler Güvenliklerinin Sağlanmasında
İttifaklara Tam Olarak Bel Bağlayabilir mi? 38

Dünyanın Ekonomik Durumu 47
Zengin Ülkeler Nasıl Zengin Oldu, Fakirler Niçin Fakir Kaldı? 62
Sömürgeciliğin Kısa Tarihi ve Sömürge Ekonomileri 66
Ortadoğu'da Sömürgecilik Oyunları 78
Türkiye'nin Bazı Ekonomik Gerçekleri ve Sorunları 83

Dış Müdahaleler 89
Havai Kraliçesi Nasıl Devrildi? 92
Küba'nın Başına Gelenler 94
Porto Riko, Amerika'nın Özgür Ortak Devleti 99
Haiti, 20 Kere Müdahale Edilen Devlet 101
Nikaragua'da Dış Müdahaleler ve Savaş 102
Honduras'ın Muz Bahçeleri 109
Brezilya'da Dış Müdahaleler 112
Orta Amerika'da Yabancı Etkisi 114
Şili'nin Dramı 121
Venezuela, Petrolün Bedeli 125

Latin Amerika'nın Demokrasiye, Egemenliğe
ve Özgürlüğe Kavuşması 129

Dış Müdahalelerde Büyük Hedef: Osmanlı İmparatorluğu 132
Dış Baskılar Yüzyılı 132
Sevr'e Giden Yol 152

Uzakdoğu, Ortadoğu ve Afrika'da Dış Müdahaleler 175
Japonya'nın Talihi ve Talihsizliği 180
Vietnam'ın Acı Hikâyesi 188
Kamboçya, Laos, Endonezya 192
Afrika'da Yaşananlar 194
İran 1953, Elveda Demokrasi 198

Savaş Sonrası Avrupa'da Dış Müdahaleler 204
Federal Almanya Anayasası Nasıl Hazırlandı? 205
İtalya 1948, Hıristiyan Demokratların
Dış Destekli Seçim Zaferi 210
Yunanistan: İç Savaşı Dış Destekle Önlemek 217

Sovyetler Birliği'nin Başka Ülkelere Müdahaleleri 223
Polonya'da Özgürlük Arayışları 224
Macaristan'daki Devrim Girişimi Nasıl Bastırıldı? 225
Çekoslovakya'daki Reform Girişiminin Hazin Sonu 228
Baltık Ülkelerinde Neler Oldu? 232
Afganistan'ın İşgali 234

Küçük Devletlerin Dış Müdahaleleri 248
İran Irak'ta Kürt Sorununa Nasıl Müdahale Etti? 248
Yunanistan'ın Kıbrıs'ı Ele Geçirme Çabası
ve Makedonya'yı Etkileme Girişimleri 251

Ekonomik Baskılar Yoluyla Yabancı Devletleri
Etki Altına Alma Çabaları 265
Petrol Zengini Ülkeleri Denetim Altında Tutmak 267
Ekonomik Yaptırım Önlemleri 268
Bir Baskı Aracı Olarak Uluslararası Mali Kuruluşlar 274
Çokuluslu Şirketlerin Ekonomik Baskıları 299

Büyük Devletlerin ve Şirketlerin Politik Uyumu Nasıl Sağlanıyor? 300
Borçlandırarak Bağımlı Kılma Politikası 305
Eskiden Sömürge Olanlar ile Olmayanların Karşılaştırılması 311

Kültürel Emperyalizm 313
Lobicilik ve Kamuoyunu Yönlendirme 314
Büyük Devletlerin Büyük Hataları 322

Dinin Bir Siyaset Aracı Olarak Kullanılması 326
Haçlı Seferleri 327
Amerikan Misyonerlerinin Ortadoğu'daki Çalışmaları 334
Faşit Ülkelerde Din İstismarı 336
Din Devletleri 344
Dünyada Laiklik ve Karşılaştığı Sorunlar 349
Türkiye'de Laiklik 355

Türkiye'de Çok Partili Dönemde Yabancı Etkisi 360
Truman Doktrini ve Marshall Planı 362
Menderes Dönemi ve Amerika'yla Yakınlaşma 368
Türkiye'nin Kore Savaşı'na Girmesi ve NATO Üyeliği 375
Balkan Paktı 381
Menderes'in Ortadoğu Politikası ve Bağdat Paktı 382
Türkiye'nin Bandung Konferansı'ndaki Tutumu 387
Yabancılar Menderes'in Dış Politikasını Nasıl Değerlendiriyordu? 389
27 Mayıs İhtilalinden Sonraki Dönemde Dış Politika 396
İnönü'nün Başbakanlığı ve Kıbrıs Krizi 399
Ambargolara Direnme 408
Yeni Koşullarda Türk-Amerikan ilişkileri 413
12 Eylül Askeri Darbesi ve Turgut Özal Dönemi 422
Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci 431

21. Yüzyılın Başında Türk Dış Politikası 437
Büyük Ortadoğu Projesi 438
Amerika'nın Irak'a Müdahalesi 440

1 Mart Tezkeresi Meclisten Nasıl Döndü? 441
Kıbrıs Nereye Gidiyor? 448
Türkiye-AB İlişkilerinde Son Gelişmeler 451

Çıkış Yolu 456
Atatürk'ün Kayıtsız Şartsız Bağımsızlık Düşüncesi 462
Yeni Türk Devleti'nin Hedefleri 466
Cumhuriyet Anayasası'nın Temel İlkeleri 467
Atatürk'ün Pantürkizm ve Panislamizm
Konusundaki Düşünceleri 468
Atatürk'ün Yabancıların Telkinlerine Tepkisi 469
Atatürk'ün Din İstismarına İlişkin Düşünceleri 471
Venizelos'un Atatürk'le İlgili Düşünceleri 475
Atatürk'ün Kaygıları ve Uyarıları 477
Sonuç 478

Kaynakça 487
Dizin 491

Önsöz

Sömürgecilik dönemlerinde büyük devletlerin başka ülkelerin içişlerine karışma, onların yönetimini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme yolundaki politikalarının ve uygulamalarının ülkelerin egemenliklerini, bağımsızlıkları sağlamalarına engel olduğu, dünyanın acı gerçeklerinden biri.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeciliğin tasfiyesiyle birlikte bu uygulamaların son bulması ve bütün ülkelerin bağımsızlığına kavuşması beklenirken yeni sömürgecilik akımları bu umutları soldurdu.

Son yıllarda uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmeler, özellikle Amerika'nın Irak'a müdahalesi, dış politikanın dayandığı temel ilkeler konusunda da akıllarda soru işaretleri oluşturdu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Birleşmiş Milletler örgütünün dayandığı temel ilkelerin ne ölçüde geçerliliğini koruduğu konusunda kuşkular ortaya çıktı.

Başta IMF olmak üzere bazı uluslararası ekonomik ve mali kuruluşların devletlerin ekonomi politikalarını denetim altına almaya yönelik yaklaşımları da ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarını tartışmaya açtı.

Bu siyasi ve ekonomik baskılara ve müdahalelere karşı devletler bir çıkış yolu arayışı içine girdiler.

Türkiye gibi, 20. yüzyılın başlarında tam bağımsızlık hedefiyle yola çıkan ve bunu büyük başarıyla gerçekleştiren ülkeler bu geçmiş başarılarından bugünkü dünya koşullarında ders alabilir ve başka ülkelere de örnek olabilirler mi?

İşte bu kitapta dış baskılar ve onlara karşı direnme yolları dünyadan ve Türkiye'den örneklerle anlatılıyor.

Kitabın hazırlanmasına değerli araştırmalarıyla katkıda bulunan çalışma arkadaşım Melek Sezgin'e, yardımlarını esirgemeyen Ayşen Özsoy ve Gaye Şendil'e şükranlarımı sunuyorum.

Eşim Nedret Öymen her zamanki gibi bana büyük destek verdi ve yardımcı oldu. Oğlum Burak ve kızım Başak'a katkıları için teşekkür borçluyum.

Bu kitap tam bağımsızlık ülküsünü benimseyenlere küçük bir katkı sağlayabilirse ne mutlu.

Onur Öymen
Ankara, Şubat 2008

Giriş

"...Güç ve kuvvet, Türkiye'de ve Türkiye halkında olan gelişme cevherine, zehirli ve yakıcı bir sıvı katmıştır. Bunun etkisi altında kalarak, milletin, en çok da yöneticilerin zihinleri tamamen bozulmuştur. Artık durumu düzeltmek, hayat bulmak, insan olmak için mutlaka Avrupa'dan nasihat almak, bütün işleri Avrupa'nın emellerine uygun yürütmek, bütün dersleri Avrupa'dan almak gibi birtakım zihniyetler ortaya çıktı.

"Oysa hangi istiklal vardır ki yabancıların nasihatleriyle, yabancıların planlarıyla yükselebilsin? Tarih böyle bir olay kaydetmemiştir. Tarihte, böyle bir olay yaratmaya kalkışanlar, zehirli sonuçlarla karşılaşmışlardır. İşte Türkiye de, bu yanlış zihniyetle sakat olan bazı yöneticiler yüzünden, her saat, her gün, her yüzyıl, biraz daha çok gerilemiş, daha çok düşmüştür."

Bu sözler Kemal Atatürk'e aittir ve 6 Mart 1922 tarihinde yapılan meclisin gizli toplantısında söylenmiştir. Atatürk'ün bu sözleriyle vermek istediği mesaj neydi? Öyle anlaşılıyor ki, daha Kurtuluş Savaşı devam ederken ülkedeki bazı siyasetçiler yabancı güçlerin etkisi altında kalarak çıkış yolunu, yabancıların tavsiyelerine göre aramak, yani yabancıların yörüngesine girmekte görüyorlardı. Erzurum ve Sivas kongreleri sırasında Türkiye'nin içinde bulunduğu güç şartlardan kendi gücü ve iradesiyle kurtulamayacağını söyleyip Amerika Birleşik Devletleri'nin himayesine, mandasına girmesini önerenler olmuştu. Atatürk bu düşüncelere kuvvetle karşı çıkmış, ulusun bağımsızlığına ancak kendi gücü ve iradesiyle kavuşabileceği görüşünü her vesileyle savunmuştu. Atatürk, savaşın sonuna doğru yalnız mandacılığa karşı çıkmakla kalmıyor, yukarıdaki güçlü ifadeleri kullanarak tarihte hiçbir ülkenin yabancıların tavsiyeleriyle yükselmedi-

ğini söylüyor. Yani yabancıların başka ülkelere tavsiyelerde bulunurken o ülkelerin kalkınmalarını, yükselmelerini değil, onların sırtından kendi çıkarlarını korumayı amaçladıklarını dile getiriyor. Ülke içinde de cumhuriyetin değerlerini benimsemeyenlerden, hatta yanlış tutumlarıyla Kurtuluş Savaşı'nın yürütülmesine engel çıkaranlardan da şikâyetçidir. Atatürk 1922 yılında mecliste böyle haksız saldırılara uğradığında arkadaşlarına şöyle diyordu: "Kahramanı kadar gafili de haini de çok bir milletiz."(1)

Atatürk'ün öncülüğünde kurulan Türkiye Cumhuriyeti dış baskılara kapalıydı. O dönemde hiç kimse siyasi veya ekonomik baskı yaparak Türkiye'yi yönlendirmeyi aklından geçiremezdi. Türkiye, çok zorunlu hallerde ve çok sınırlı ölçüde borç alıyor ve yabancıların, borçlandırma yöntemiyle Türkiye'yi sıkıştırmalarına izin vermiyordu.

Buna rağmen Atatürk'ün geleceğe yönelik kaygıları vardı. 1927 yılında CHP kurultayında okuduğu Büyük Nutuk'un sonunda gençliğe hitabı yer alır. Orada Atatürk, geleceğe yönelik kaygılarını dile getiriyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde olanlar ileride olamaz mı? Ülke yabancılar tarafından işgal edilemez mi? İleride devletin başına geçecek olanlar gaflet, delalet hatta hıyanet içinde olamazlar mı? Cumhuriyet tehlikeye düşemez mi? Yalnız bağımsızlığı korumak da yetmez, cumhuriyet de tehlikeye düşebilir. O zaman cumhuriyeti korumak için mücadele etmek gerekebilir. İşte bu koşullar oluşursa gençler ülkeyi koruyacaklardır. Atatürk'ün mesajı budur.

Atatürk'ün bu kaygıları zaman içinde bir gerçek olarak karşımıza çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye en üst düzeyde baskı yapan Amerika ve İngiltere, Türkiye'yi kendilerinden yana savaşa sokmak için büyük çaba göstermişlerdir. Adana buluşmasında Churchill, Kahire buluşmasında Churchill ve Roosevelt, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye tehdit sınırına yaklaşan baskılar yapmışlardır. Ama Atatürk'ün en yakın arkadaşı İsmet İnönü bu baskıları göğüslemesini bilmiştir. Savaştan hemen sonra bu de-

(1) Alev Coşkun, *Tarihi Unutmamak*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006, s. 32.

fa Sovyetler Birliği Türkiye'nin doğu bölgelerinden toprak talebinde bulunmuş ve Boğazlar üzerinde hak iddia etmeye kalkışmıştır. Ülkenin başında gene İsmet İnönü vardır. Türkiye bu baskılara da cesaretle direnmiştir.

Savaştan sonra koşullar değişmiştir, baskı yöntemleri değişmiştir. Türkiye'de de liderler değişmiştir. Baskı ve yönlendirme çabalarında siyasi yöntemlerin yanı sıra, öncelikle ekonomik ve mali yöntemler uygulanmaya başlamıştır. Yalnız Türkiye'ye değil, dünyanın pek çok yerinde uygulanan bu politikalar, ülkeleri büyük devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket etmeye zorlamayı amaçlamaktadır.

Türkiye'nin ve bazı başka ülkelerin hızlı kalkınma amacıyla önemli miktarlarda borç almaya başlamaları dış baskılar için uygun bir ortam yaratmıştır. Ödeyemeyecekleri oranda borç alan ülkeler baskıyı davet etmektedir. Türkiye de 1950'den sonra yavaş yavaş bu yola girmiştir. Bu politikaların daha sonraki dönemlerde ne gibi sonuçlar verdiği ilerideki bölümlerde anlatılacak.

Zaman içinde tecrübeyle anlaşılmıştır ki, uluslararası ilişkilerde bütün ülkeler her şeyden önce kendi çıkarlarını gözetir ve başka ülkelere tavsiyelerde bulunurken, "Ne yapsak da o ülkelerin ilerlemesini sağlasak," demezler, "Ne yapsak da bu ülkelerin sırtından kendi çıkarlarımıza yarayacak avantajlar elde etsek?" diye düşünürler. 19. yüzyılın ortalarında görev yapmış olan İngiliz Başbakanlarından Lord Palmerston'un 1856 yılında söylediği şu sözü unutmak mümkün değildir: "İngiltere'nin ebedi dost ve düşmanları yoktur, değişmez menfaatleri vardır." Ondan 150 yıl sonra Amerika'nın eski Dışişleri Bakanlarından Madeleine Albright'ın söyledikleri de daha farklı değildir. Albright, "Ülkemiz tehlikeler ve fırsatlar karşısında diğer ülkeler gibi kendi çıkarlarını düşünerek hareket eder." diyor.[2] Bu sözler, uluslararası ilişkilerin gerçek yüzünü yansıtıyor. Kimsenin kimseye sadece dostluk duyguları nedeniyle vereceği bir şey yoktur. O yüzden Atatürk'ün dediği gibi, başkalarının tavsiyeleriyle değil, kendi kararlarınızla hareket edeceksiniz.

(2) Madeleine Albright, *The Mighty and Almighty: Reflections on America, God and World Affairs*, HarperCollins, 2006, s. 31.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda, diğer pek çok ülkeye olduğu gibi Türkiye'ye de yön vermek isteyen kuruluşlardan biri, Uluslararası Para Fonu (IMF) oldu. Aslında Türkiye'nin de üyesi olduğu IMF, ekonomik ve mali açılardan zor duruma düşen, borçlarını ödeyemez hale gelen, yeni borç bulmakta da güçlük çeken ülkelere yardım etmeyi amaçlayan bir kuruluş olarak kuruldu. Daha doğrusu, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra düzenlenen Bretton Woods Konferansı'nda bu amaçlar öngörülmüştü. IMF bir itfaiye gibi görev yapacaktı. Mali açıdan zor duruma düşen ülkelerdeki ekonomik yangını söndürecek, sonra geri çekilecekti. Ama zaman içinde IMF bazı büyük devletler tarafından bir ekonomik, hatta siyasi baskı aracı gibi kullanılmaya başladı. IMF birçok ülkenin korkulu rüyası haline geldi. Gelişmiş ülkeler IMF'ye muhtaç olmamak için büyük özen gösteriyorlar. İngiltere bir kere IMF'ye muhtaç olmuş, daha sonra bir daha muhtaç olmamak için her türlü önlemi almıştı. Jacques Delors, Fransa'nın Maliye Bakanı olduğu dönemde, kendisinde aşırı ölçüde ödenek isteyen Bakanlara, "Siz Fransa'yı IMF'nin boyunduruğuna mı sokmak istiyorsunuz?" diyerek karşı çıkmıştı.

Ülkeler IMF'den niçin bu kadar çekiniyorlar? Çünkü IMF yardıma gelirken bir koşullar paketini de birlikte getiriyor. Bazılarının acı ilaç olarak da niteledikleri bu paketteki koşulları yerine getirmezseniz IMF'nin kredilerinden yararlanamıyorsunuz. Uluslararası finans kuruluşları da hemen hemen daima IMF'nin işaretine göre hareket ettiklerinden mali açıdan yalnızlığa itiliyorsunuz ve büyük ekonomik krizlere sürükleniyorsunuz. IMF'nin dediklerini yaparsanız bir süre için dar boğazlardan kurtuluyorsunuz, enflasyon oranınızı düşürüyorsunuz, makro dengelerinizi düzene sokabiliyorsunuz ama bu reçetelerin ve ağır koşulların, çoğu zaman ülkenizin yatırım politikaları, sosyal dengeleri ve en önemlisi bağımsız karar alma yeteneği üzerinde olumsuz etkileri oluyor. Bunun bedelini de geniş halk kitleleri ödüyor. Bu konuya, kitabın daha sonraki bölümlerinde daha ayrıntılı olarak değinilecek.

Baskılarla ülkeleri yönlendirmek isteyen tek kuruluş IMF değil. Bugün Türkiye AB sürecinde de sürekli tavsiyelerle, dayatmalarla karşılaşıyor. Özellikle Avrupa Komisyonu raporlarında, Avrupa

Parlamentosu kararlarında çok kapsamlı ve çok ayrıntılı olarak Türkiye'nin neyi nasıl yapması gerektiği söyleniyor. Bu öneriler dikkatle okunursa altındaki esas anlam ortaya çıkar: "Siz bu konularda hangi adımları atmanız gerektiğinin pek farkında değilsiniz, farkında olsanız da bu adımları atmaya istekli değilsiniz. Eğer bizimle iyi geçinmek istiyorsanız bizim söylediklerimizi yapacaksınız, yoksa siz kaybedersiniz." Türkiye'ye önerilenler sadece Avrupa Birliği'nin kurallarını hatırlatma niteliğinde olsa bu anlayışla karşılanabilirdi. Ama bu kurallar, AB yasalarının dışına çıkılıp da başka hiçbir aday ülkeden istenmeyen talepler olarak, üstelik bir baskı ve dayatma biçiminde Türkiye'nin karşısına çıkartılınca, karşımızdakilerin gerçek amaçlarını, niyetlerini araştırmak zorunlu oluyor.

Bu gibi dayatmalar ilke olarak Türkiye'de AB üyeliğini destekleyenleri bile çoğu zaman tepkiye sevk ediyor. Onlar, kuraldışı ve ülkenin çıkarlarına aykırı zorlamalar ortaya çıktığı zaman Türkiye'nin hak ve çıkarlarını korumak için mücadele etmeyi, bunlara tepki göstermeyi ulusal bir görev sayıyorlar. Ne yazık ki, başka ülkelerde örneği pek sık görülmeyen ve kendilerini yabancıların, özellikle AB'nin sözcüsü sayanlar, dışarıdan gelen haksız taleplere tepki göstereceklerine Türkiye'de bu dayatmalarla mücadele edenleri boy hedefi yapıyor ve onları AB karşıtlığıyla suçluyorlar. 21. yüzyılın başlarında Türkiye'de ortaya çıkan bu durumu tarihçiler dikkatle not edecekler, kendi ülkesinin değil, ülke çıkarlarına aykırı olarak yabancıların sözcülüğünü yapanlar hakkında hükümlerini vereceklerdir.

Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen ülkeler, birliğin bütün koşullarını yerine getirmek zorundalar. Bu koşullar her aday için geçerli olan objektif kriterlerden ibaret olsa mesele yok. O durumda kimse buna itiraz etmez. Mademki, bir birliğe katılmak istiyorsunuz, sizden başka herkesin kabul ettiği kuralları siz de kabul edeceksiniz. Ama görülüyor ki, Türkiye'nin üyelik süreci söz konusu olduğunda çoğu zaman 1993 yılında AB'nin Kopenhag Zirvesi'nde saptanmış bulunan kriterlerin ölçüsünü aşan bazı talepler ortaya çıkabiliyor. Türkiye'ye yönelik beklentileri, dayatmaları, zorlamaları daha çok bu çerçevede değerlendirmek gerekiyor. Lozan Antlaşması'nın çok ötesine geçen ve diğer AB ülkelerinden talep edilmemiş olan azınlıklarla ilgili ba-

zı beklentiler, Dicle ve Fırat suları üzerindeki barajların ve sulama sitemlerinin uluslararası yönetime sokulmasını amaçlayan öneriler bu kapsamda sayılabilir.

Azınlıklar konusunda Türkiye'ye yapılan baskılar, dayatmalar özellikle dikkat çekiyor. Öyle anlaşılıyor ki, 19. yüzyıldan beri Türkiye'deki bazı dini azınlıkları himayeleri altına almaya çalışan ülkeler bu âdetlerinden vazgeçmiş değillerdir. Müslüman olmayan azınlıkları Türkiye'deki kendi uzantıları olarak görüyorlar. Türk hükümetlerinin bir dış zorlama olmaksızın azınlıklar konusunda onların beklediği adımları atmayacağına inanıyorlar. Bu yüzden Türkiye'yi baskı altına almaya çalışıyorlar. O raporlardaki metinlere bakınca Sevr Antlaşması'nın 151. maddesini hatırlamamak mümkün değil. Ne diyordu bu madde? Aynen şöyle diyordu:

"Başlıca Müttefik Kuvvetler, Milletler Cemiyeti Konseyi ile istişare halinde, bu bölümde yer alan hükümlerin (yani azınlıklara ilişkin hususların) yerine getirilmesini teminat altına almak için hangi önlemlerin gerekli olduğunu kararlaştıracaklardır. Türk Hükümeti işbu anlaşma ile bu konuda alınabilecek bütün kararları kabul etmektedir."

Yani Türkiye'nin azınlıklar konusunda ne yapacağını büyük ülkeler saptayacak, Türkiye de bunları aynen uygulayacak. İşte Sevr Antlaşması'yla kabul ettirilmek istenen madde buydu. Sevr Antlaşması'nı bir teslimiyet belgesi haline getiren maddelerden biri işte bu 151. maddeydi.

Gerçi Sevr'i tarihin derinliklerine gömen Lozan Antlaşması da 37-44. maddelerinde azınlık haklarına ilişkin bazı hususlara değiniyordu ama Sevr Antlaşması'nın 151. maddesinde yer alan hükme benzer bir ifadeye Lozan'da yer verilmemişti. Türkiye Lozan'da yabancı ülkelerin bu konuda Türkiye'ye tavsiyelerde bulunma hakkına sahip olmalarını kesinlikle kabul etmemişti.

Üstelik Lozan Antlaşması'nda Sevr'de yer almayan önemli bir husus daha var; o da 45. maddede ifade edilen karşılıklılık ilkesi. Yani Türkiye İstanbul'daki Rumlara hangi hakları tanırsa Yunanistan da Batı Trakya'daki Türklere aynı hakları tanıyacak. Sevr'de böyle bir hüküm yoktu. Sevr Antlaşması'nda Yunanistan'ın Batı Trakya'daki

Türkler hakkında Türkiye'ye herhangi bir taahhütte bulunduğuna dair ifade bulunmamaktaydı. Ancak Sevr'de Batı ülkeleri bu konuda Yunanistan'la ayrı bir antlaşma yapmışlardı ve bu ülkenin Türk ve Bulgar azınlıklarının haklarını koruma yükümlülüğünde olduğunu kayda geçirmişlerdi. Daha sonra Lozan Antlaşması'nın XVI sayılı ekinde bu antlaşmaya atıfta bulunulmuş ve Yunanistan'ın bu yükümlülüğü bir kere daha vurgulanmıştı. Sonra ne oldu? Batı Trakya Türkleri'ne her alanda ağır baskılar yapılırken Yunanistan'a bu antlaşmayı hatırlatan oldu mu? Bu hiç duyulmadı. Üstelik Yunanistan'ın bu antlaşmayı sessizce iptal ettiği, yani tek taraflı bir girişimle bu yükümlülükten kurtulduğu anlaşıldı.

Şimdi Avrupa Parlamentosu'nun, Avrupa Komisyonu'nun raporlarına ve bazı ülkelerin Türkiye'ye azınlıklar konusunda baskı yapma girişimlerine bakınca, Lozan'ın 45. maddesinin karşılıklılık ilkesinin bir tarafa bırakıldığı ve Sevr'de olduğu gibi sadece Türklerden belirli adımların atılmasının istendiği görülüyor.

Lozan'da da azınlıklar konusunda Türkiye'den talepte bulunanlar olmuştu ama onlar Türk heyetinden derhal gerekli tepkiyi görmüşlerdi. Konferans sırasında İsmet Paşa'yı ziyaret eden Ermenilerin temsilcisi Noradukyan Paşa Türkiye'deki Ermeniler için bir Ermeni yurdu istiyor ama İsmet Paşa bunu hemen reddediyordu. Ermeniler bir süre ısrar etmiş, hatta araya aracılar koymuş, bir İsviçreli profesörü İsmet Paşa'ya göndermiş ve baskı yapmaya çalışmışlardı. Ama İsmet Paşa'nın bu baskı girişimlerine cevabı çok açık ve net olmuştu: "Biz bir Kurtuluş Savaşı'ndan geliyoruz, çok büyük devletlerle baş ettik, siz bize hafif gelirsiniz. Bir daha benimle görüşmek isterseniz size randevu vermeyeceğim." Ve İsviçreli profesör bir anda kendini kapının önünde bulmuştu.

İşte şimdi, Avrupa Birliği'nin ve Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'yle ilgili bazı belgelerine, raporlarına, kararlarına bakıldığında Lozan Antlaşması'yla bağdaşmayan hükümler bulunduğu görülüyor. Örneğin, Lozan'da sadece Müslüman olmayan azınlıklardan söz edilirken AB'nin bir dayatma üslubuyla kaleme alınan bazı raporlarında bazı Müslüman etnik gruplara da azınlık hakkı verilmesinin önerildiği görülüyor. Bu baskıların sonucunda Lozan'ın kapsamını, çerçeve-

sini aşan tavizler içeren yasalar çıkarılıyor. 2008 Şubatı'nda kabul edilen Vakıflar Yasası bunun örneklerinden biri.

Azınlıklar konusunda gerçek durum nedir? Türkler, iddia edildiği gibi, başka dini kökenlerden gelenlere bu nedenle baskı mı yapıyorlardı? Tarihi gerçekler bunun aksini söylüyor. Türklerin farklı dinlere, farklı kültürlere mensup olanlara hoşgörü göstermeyi yüzyıllardan beri yerleşmiş bir gelenek haline getirdiği bir gerçektir. Bu hoşgörü anlayışı yalnız Mevlana'nın, Yunus Emre'nin, Hacı Bektaş Veli'nin düşüncelerinde, mısralarında yer almakla kalmıyor, uygulamada da Türkler kendi çağlarında diğer ülkelerde örneği görülmemiş biçimde dini azınlıkların haklarını korumuşlardır. Örneğin, 1492 yılında İspanya'da zorla Hıristiyanlaştırılmak istenen, büyük işkencelere uğrayan Yahudileri gemiler göndererek Türkiye'ye getirten ve onların dinlerine saygı göstererek toplumunun değerli bir parçası haline getiren Osmanlı İmparatorluğu'ydu. Avrupa'da dinler arasında savaşların yaşandığı dönemlerde, Yahudilere büyük baskılar, zulümler, hatta katliamlar yapıldığı zamanlarda Türkiye'deki Yahudiler huzur ve güvenlik içinde yaşıyordu. Azınlıklar konusunda bugün Türkiye'ye haksız ve ölçüsüz eleştirilerde bulunanların bu örnekleri hatırlamalarında yarar var.

Özetle, azınlıklara hoşgörü gösterme konusunda Türkiye'nin başkalarından öğreneceği fazla bir şey yok, ancak başkalarına öğretebilecekleri olabilir. O bakımdan bugün azınlıklar konusunda, şu veya bu niyetle veya sadece bilgi eksikliği sonucunda Türkiye'yi baskı altına almak isteyenlere, Türk yetkililer, vaktiyle Alman Başbakanı Helmut Kohl'ün söylediği şu sözü hatırlatmalıdır: "Hepimiz camdan evlerde oturuyoruz. Komşumuza taş atarsak kendi camımızı kırabiliriz."

Lozan Antlaşması'nı bir zafer haline getiren başlıca unsurlar belki de iki kelimeyle özetlenebilir: Egemenlik ve eşitlik.

Lozan'ın en zor, en çetrefilli meseleleri görüşülürken kafaların arkasında hep bu iki temel unsur yer almıştır. Yabancılar bir türlü Türkleri kendi kararlarını kendisi alan ve Batı ülkeleriyle eşit statüye sahip bulunan bir ülke olarak görmek istememişlerdir. Atatürk'ün ve İsmet Paşa'nın belki de en büyük başarısı, sonunda bu iki kav-

ramı devrin büyük devletlerine kabul ettirmeleri ve antlaşmaya yazdırmaları olmuştur. Artık Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki zayıf, edilgen Türkiye değildir. Yabancı ülkelerin buyruklarına boyun eğen Türkiye değildir. Düyunu Umumiye Türkiyesi değildir. Bağımsız, özgür, diğer devletlerle eşit ve egemen bir ülkedir.

Cumhuriyet kurulduktan sonra da bazı baskı girişimleri olmadı değil. Örneğin, Atatürk döneminde Amerikalılar Türkiye'de misyoner okulları açmak istemişlerdi. Türkiye bu talepleri hemen reddetmişti. O tarihten sonra da Türkiye'ye baskı yapmak isteyenler kendilerinde bu cesareti pek bulamamışlardı. Çünkü alacakları cevabı biliyorlardı.

O devirde Türkiye kendi kararlarını kendisi veriyor, politikalarını yabancıların baskılarına göre yönlendirmiyordu. Türkiye'de dış baskıları ellerinin tersiyle itebilecek devlet adamları vardı. Bu tepkileri görünce dış telkinlerin arkası kesiliyordu. Görülüyordu ki Türkiye, hiç kimsenin boyunduruğuna, hatta etki alanına girmeden kendi yolunda gidecektir. O yıllarda Türkiye, dünyada belki de örneği hiç görülmemiş olan büyük reformları yabancıların telkinlerine göre değil, kendi kararıyla, kendi iradesiyle yapıyordu.

Peki, yabancılar Türkiye'nin ve Atatürk'ün Lozan'daki temsilcisi İsmet Paşa'nın ulusal çıkarları koruma konusunda gösterdiği direnci görüp artık bu sevdadan vazgeçmişler ve Türkiye'yi ebediyen egemen ve kendileriyle eşit bir devlet olarak görmüşler midir? İsmet Paşa'nın damadı ünlü gazeteci Metin Toker'in yayınladığı *Akis* dergisindeki bazı ifadeler durumun pek de öyle olmadığını gösteriyor. *Akis*'in 11 Eylül 1965 tarihli nüshasında "Öfke" başlığıyla yayınlanan bir yazıda aynen şöyle deniliyor:

"Büyük devletlerin sözcülerinin İsmet Paşa'ya alerjileri vardır. Sadece bugün mü? Türkiye'nin çok müşkül olmayan her anında İsmet Paşa büyük devletlerin temsilcilerinin sempatisini çekmemiştir. Büyük devletlerin temsilcileri ona tahammül etmişlerdir. Onu mecburen kabul etmişlerdir. Bir güç anı Türkiye'nin geçirmesi için onunla âdeta bir mütareke yapmışlardır ama daima Türkiye'nin bir başka tip idareci elinde olmasını arzulamışlardır."

Bu sözlerin anlamı açık: Yabancılar Atatürk ve İsmet Paşa dönemlerinde Türkiye'ye yaptıramadıklarını yaptırabilmek, verilmeyen tavizleri verdirmek için ulusun çıkarlarını her şeyin üstünde gören cesaretli ve azimli devlet adamlarının yerini "başka tip idarecilerin", yani yabancılara boyun bükecek, onların istediği her tavizi vermeye hazır olacak yöneticilerin almasını beklemişlerdir. Yalnız beklemekle kalmamışlar, böyle yöneticilerin iş başına gelmesi için hiçbir çabayı esirgememişlerdir. Bunu sağladıklarında da Lozan'da Türkiye'ye yaptıramadıklarını yaptırabilmek için hiçbir fırsatı kaçırmamışlardır.

Atatürk döneminde Türkiye hiç kimsenin kapısında şefaat dilenmek için beklemiyordu. Bazı ülkeler Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmek için başvuruda bulunmasını telkin ettiklerinde Atatürk, "Biz başvuruda bulunmayız, bizi almak istiyorlarsa Türkiye'yi onlar davet etsinler," diyordu. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girişini bir yıl geciktiriyor ama daha sonra kimsenin önünde diz çökmeden, kimseden lütuf beklemeden, davet üzerine onuruyla giriyordu.

Atatürk'ün bu dış baskılara kapalı politikası Türkiye'yi dünyadan uzaklaştırmak, yabancı ülkelerin birikimlerinden, kazanımlarından, tecrübelerinden Türkiye'yi yoksun bırakmak anlamına mı geliyordu? Hayır, tam tersine. Türkiye o dönemde bütün ülkelerle yakın ilişkiler kuruyor. Balkan ve Sadabat paktlarını gerçekleştiriyor, hiçbir kompleks duymadan dönemin en ileri ülkelerinin anayasalarından ve yasalarından yararlanıyor, onları Türk mevzuatının bir parçası haline getiriyor. Örneğin, 1924 Anayasası'nda Fransa'nın 1791 tarihli anayasasının insan hakları bölümünün hemen tamamı yer alıyor. İsviçre Medeni Kanunu, Alman Ticaret Kanunu, İtalyan Ceza Kanunu pek az değişikliklerle Türkiye'nin reform sürecinin bir parçası oluyor.

Türkiye bununla da kalmıyor. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen başında Nazi zulmünden kaçan Yahudi asıllı Alman profesörleri davet ediyor. Onlara üniversitelerde öğretim üyeliği hatta bölüm başkanlığı veriyor. Türk gençliği, devrin en ileri bilgilerini onlar sayesinde öğreniyor ve Türkiye'de bir üniversite devrimi yaşanıyor. Onların arasında Ernst Reuter gibi ünlü şehircilik uzmanları, Fritz Neuman gibi

ekonomistler, Hirsh gibi hukukçular da var. Türkiye'nin yakın geçmişindeki bu bilimsel sıçramanın, bu üniversite devriminin nasıl gerçekleştirildiğini Alman Profesör Wiesman çok iyi anlatır.

Atatürk bununla da yetinmiyor. Ülke içinde her alanda en fazla bilgi ve tecrübe sahibi olan insanları sık sık sofrasına kabul ediyor. Ülke sorunlarına çare ararken onların görüşlerinden geniş ölçüde yararlanıyor. Atatürk'ün sofrası sürekli bir çalışma alanıdır. Sofranın boş kaldığı pek görülmez. Orası bir bilgi alma ve değerlendirme yeridir.

Ayrıca genç öğrenciler, bilim adamları, sanatçılar Avrupa'ya gönderilerek en yeni bilgilerin Türkiye'ye taşınması sağlanıyor. Onlar arasında bu kitabın yazarının babası Münir Raşit Öymen ve amcası Hıfzırrahman Raşit Öymen de var. Onları, pedagoji eğitimi yapmak üzere Almanya'ya gönderiyor. Orada öğrendikleri son bilgileri daha sonra makale ve kitaplarla Türk öğretmenlerinin bilgisine sunuyorlar. Ülkede çok sayıda bilimsel toplantı ve seminer düzenleniyor, bütün konular açıklıkla tartışılıyor. Dünyanın en yeni bilgilerine ulaşılıyor. Kurtuluş Savaşı'nın en çetin günlerinde, cumhuriyeti kurmanın en zor aşamalarında bile Atatürk'ün masasından ve başucundan çağın en önemli kitapları eksik olmuyor. Bugün Anıtkabir'deki Atatürk müzesinde yer alan, çoğu Atatürk tarafından okunmuş ve kenarları işaretlenmiş 3123 kitap bulunuyor. Yani o dönemde Türkiye dünyaya kapalı değil, dünyanın bilgilerine, başka ülkelerin tecrübelerine kapalı değil.

Bu kadar çalışmanın ve bilginin özeti nedir? Özeti şudur: Türkiye Cumhuriyeti, her alanda dünyanın ulaştığı en yüksek uygarlık düzeyine yükselecek, ileri ülkelerin bilgi ve deneyimlerinden yararlanacak ama neyi nasıl yapması gerektiğine kendisi karar verecek. Başkalarının güdümünde bir ülke olmayacak. Kimsenin esiri olmayacak, sömürgesi olmayacak. Manda ve himaye kabul etmeyecek. Çağdaş ülkeler ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olacak, ikinci sınıf bir devlet muamelesi görmeyi kabul etmeyecek. Başkalarının topraklarında ve haklarında gözü olmayacak ama başkalarının da kendi topraklarında ve haklarında gözü olmasına hiçbir zaman müsaade etmeyecek. Çağdaş ve laik bir devlet kurarken meşru zeminlerden uzaklaşmaya-

cak. Ulusun iradesine dayanacak. Adım adım çok partili demokrasiye doğru ilerleyecek.

Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde olduğu gibi, ileride de Türkiye'yi yönetecek olanlar içinde ulusal bağımsızlık anlayışından uzaklaşıp yabancıların güdümüne girme yoluna gidenler olabileceğini düşünmüş. Türk milletinin, özellikle Türk gençliğinin bunlara izin vermeyeceğini söylüyor, Gençliğe Hitabe'sinde bunu gençlere bir ödev olarak veriyor.

Atatürk yabancıların güdümündeki bir ülkeyi nelerin beklediğini biliyordu. Emperyalizm hakkında söylediği sözler boşuna söylenmiş değildi. Emperyalizmin, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında sömürgecilik yöntemleriyle, yoksul, bağımlı ve çaresiz ülkelerin başına ne büyük felaketler getirdiğini biliyordu. Emperyalizmin Türkiye üzerindeki emellerinin de farkındaydı. "Bizi yok etmek isteyen emperyalizmle ve bizi yutmak isteyen kapitalizmle mücadele edeceğiz," derken, işte bu tehlikeye işaret ediyor ve onunla savaşma azmini ortaya koyuyordu. Ama Atatürk emperyalizmin sonunda yenileceğine inanıyordu. Şu sözler onundur: "Emperyalizm yeryüzünden kalkacak ve bütün uluslar arasında bir ahenk ve uyum çağı bağlayacaktır. Mazlum milletler zalimleri bir gün mahv-u perişan edecektir."

Gerçekten emperyalizmin en zalim şekli olan sömürgecilik İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra resmen sona erdi. Eski sömürgeler tasfiye edildi. Onların yerine bağımsız devletler kuruldu. Ama sorun bitmedi. Çünkü büyük devletler yeni kurulan bağımsız devletlerin kendi başına hareket etmesini, sadece ulusal çıkarlarını düşünerek kendi kararlarını kendilerinin vermesini kolay kolay hazmedemezlerdi. Onun için sömürgecilik sona erdikten sonra onun yerini neo-kolonyalizm denilen "yeni sömürgecilik" anlayışı aldı. Eski sömürgeleri gene eski efendileri idare edecekti ama hiç değilse kâğıt üzerinde onların bağımsızlıklarına saygı gösterdikleri izlenimini yaratarak.

Peki, evvelce sömürge idaresinde olmayan, yabancı işgalini kabul etmeyen, bağımsızlığını koruyan devletler ne olacaktı? İşte o devletler de dolaylı yollardan yönlendirileceklerdi. Kendi başlarına diledikleri kararları almaları her zaman kolay olmayacaktı. Uluslararası ekonomik kuruluşlar, ikili yardım mekanizmaları, bunlar da yetmezse

büyük devletlerin baskıları, yaptırımları, medyalar bu amaçla kullanılacaktı.

Türkiye gibi gerçekten bağımsızlık ülküsüyle yola çıkmış olan ülkelerin aydınları eski ve yeni sömürgeciliğin, himaye ve yönlendirme sistemlerinin, ekonomik ve siyasi baskıların gerçek yüzünü bilmek zorundalar. Bu kitapta bu alanlarda dünyada ve Türkiye'de yaşanan gelişmeler örnekleriyle anlatılacak, dünyanın ve ülkenin bugünkü koşullarında Atatürk'ün gösterdiği doğrultuda Türkiye'nin dış baskılardan korunarak kendi kararlarını nasıl alabileceğinin, kendi çözümlerini nasıl üretebileceğinin yolları araştırılacak.

Önce dünyanın siyasal durumuna bakalım. Dünya siyasi açıdan, güvenlik açısından ne duruma geldi? Yeni dünya koşullarında devletlerin egemen eşitliği ilkesi hâlâ geçerliliğini koruyabiliyor mu?

Değişen Koşullarda Dünyanın Siyasal Durumu

Büyük acılar yaşanarak geride bırakılan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler savaş felaketini bir daha yaşamamak için yeni bir dünya düzeni kurmaya çalıştılar. Birleşmiş Milletler bu amaçla kuruldu. Bu örgütü kuran temel yasanın en önemli maddesi, silahlı saldırıyı yasaklayan 51. maddeydi. Devletler askeri güçlerini sadece bir saldırıyı def etmek için kullanabileceklerdi, o da kısa bir süre için. Silaha niçin başvurduklarını derhal Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne bildirecekler, Birleşmiş Milletler de duruma müdahale edecekti. Bunu yapmak için BM'nin sürekli bir silahlı gücü olacaktı. Hedef buydu ama bu hedef gerçekleştirilemedi. BM gücünün oluşturulması için yapılan çalışmalar sonuçsuz kaldı. Neticede sadece çatışma veya gerginlik durumu ortaya çıktığında her defasında Güvenlik Konseyi'nde karar alınarak özel barış güçleri kurulması yoluna gidildi. Bu da çoğu zaman beklenen başarılı sonuçları getirmedi, Barış Gücü UNIFIL, görevli olduğu alanlarda bile çatışmaları, masum insanların hayatına mal olan saldırıları önleyemedi. Örneğin 1974 yılının Temmuz ayının sonunda, ağustos ayının başında Kıbrıslı Rumlar Lagosa civarındaki Türk köyleri Muratağa, Atlılar ve Sandallara saldırıp bütün köy halkını katlederken BM Barış Gücü sadece birkaç yüz metre ileride bulunuyordu. Bu saldırılara engel olamadığı gibi saldırganlardan bir tekini bile yakalamayı başaramadı. Sırpların Bosna'daki saldırılarını durdurmak için uluslararası toplumun zamanında müdahale edememesinin, aylarca süren diplomatik girişimleriyle vakit kaybedilmesinin bedelini Bosna'da yaşayan 200 binden fazla sivil, hayatıyla ödedi. Oysa Türkiye, daha Bosna'ya Sırbistan'ın yaptığı saldırıların başında,

NATO'nun sınırlı bir hava harekâtı yaparak bu saldırıların durdurulmasını önermişti. Sonunda geç de olsa NATO müdahale etti ama kaybedilen hayatları geri getirmek mümkün olamadı.

Uluslararası toplum Bosna'ya müdahale etmekte niçin bu kadar gecikmişti? Miloseviç'in, "Bizim halkımız yüzyıllardır Hıristiyanlığın savunuculuğunu yapıyor," demesi herhalde pek etkili olmamıştı. Zira, gecikmeyle de olsa NATO, Bosnalı Müslümanları kurtarmak için Hıristiyan Sırplara saldırmıştı. Sebebi ne olursa olsun, 20. yüzyılın sonlarında, Avrupa'nın ortasında, uygarlığın gözleri önünde 200 binden fazla masum insan hayatını kaybetti.

Bosna'da Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün ne kadar etkisiz kaldığının en acı örneklerinden biri Srebrenica'da yaşandı. Orada Sırp askerleri Uluslararası Kızılhaç örgütünün rakamlarına göre 7079 Boşnak'ı katlederken kenti korumakla görevli Barış Gücü birliği buna seyirci kaldı, sadece kendini korumakla yetindi. Barış Gücü'nün eksikleri, yanlışları ve yetersizlikleri bu gibi durumlarda bizzat BM yetkilileri tarafından da kabul edilmiştir. Örneğin BM, Kasım 1999'da yayınladığı bir raporda, Srebrenica katliamındaki sorumluluğunu şu ifadelerle açıklamıştır: "Hata, yanlış değerlendirme ve karşımızdaki kötülüğün boyutunu idrak edememe nedenleriyle Sırpların Srebrenica'da giriştiği kitlesel katliamdan halkı korumak için üzerimize düşen görevi yerine getiremedik."(3)

Bosna tecrübesine rağmen, Sırpların 1999 başlarında Kosova'ya saldırıları önlenemedi. NATO 24 Mart 1999'da oraya müdahale kararı aldığında 10 binden fazla Kosovalı hayatını kaybetmişti. Can kayıpları Bosna'daki kadar büyük olmadıysa da gene de ciddi boyuta ulaştı. Kosova örneğinde de meseleye din ve kültür açısından bakılmamıştır. Türkiye hariç bütün üyeleri Hıristiyan dinine mensup halklardan oluşan NATO ülkeleri, Müslüman Arnavutları korumak için Hıristiyan Sırplara karşı savaş açmışlardır. Aslında NATO'da Kosova savaşıyla ilgili kararlar alınırken hiç kimse meselenin dini boyutunu düşünmemişti. Masum insanların bir saldırgandan korunma-

(3) Barbara Crossette, UN Details Its Failure to Stop 1995 Bosnian Massacre, *The New York Times*, 16 November, 1999.

sı söz konusuydu. Ama daha sonra bazı çevrelerin, dinlerin, uygarlıkların çatışması kavramlarını ortaya attıklarında, neredeyse bütün milletlerarası çatışmaları farklı dinler arasındaki mücadeleler gibi yorumlamaya kalkıştığı görüldü. Bugün bile medeniyetler arasında diyalogdan bahsedenler, bunun için çalışma yapanlar var. Kendilerine Kosova örneği hatırlatılmalıdır. Orada hangi medeniyet ve din hangi medeniyete karşı savaşıyordu? Aynı düşünceler, Kosova savaşı nedeniyle NATO'yu eleştirmeye kalkışan bazı Müslüman ülkelerin temsilcilerine de anlatılmıştır.

Sebebi ne olursa olsun, dünyanın başka yerlerinde de uluslararası toplumun çatışmaların, savaşların önlenmesi için zamanında müdahale edememesi çok sayıda insanın hayatına mal oldu. 1980 Eylülü'nden 1988 Ağustosu'na kadar devam eden İran-Irak savaşında 1 milyondan fazla insan hayatını kaybetti. Ruanda'daki iç savaştaki çatışmalarda 900 bin kişi öldü. Sudan'ın Darfur bölgesinde ölenlerin sayısı 180 bini aştı, 1,5 milyon kişi evsiz kaldı.

Daha gerilere gidilirse, Fransızların Cezayir'deki katliam düzeyindeki saldırılarında 360 binden fazla Cezayirlinin hayatını kaybettiğini, Çin Hindi'nde 600 bin insanın öldürüldüğünü, 1947'de Madagaskar'da yine Fransızların aşırı güç kullanması sonucunda 90 bin kişinin hayatını kaybettiğini hatırlamakta yarar var.

Özetle, BM ve NATO gibi güçlü askeri kuruluşlar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada barışın ve güvenliğin korunmasında yeterince başarılı olamadılar. Her ne kadar NATO ile Sovyetler Birliği arasında nükleer silahların varlığına dayanan dehşet dengesi yeni bir dünya savaşının meydana gelmesine fırsat vermediyse de daha küçük çaplı savaşlar, iç çatışmalar ve katliamlar sonucunda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ölenlerin sayısı 20 milyona yaklaştı.

Acaba bu çatışmalar sadece, Sırbistan'da olduğu gibi, uluslararası hukuku tanımayan, BM yasasına saygı göstermeyen, otoriter devletlerin giriştikleri insanlık dışı eylemlerin sonucunda mı meydana geldi? Veya insan hayatını hiçe sayan bazı kabilelerin eylemleri sonucunda mı ortaya çıktı? Ne yazık ki, pek öyle değil. Bazı büyük devletlerin, Birleşmiş Milletler yasasındaki kuvvet kullanmayı yasaklayan maddeyi görmezlikten gelerek başka ülkelerin topraklarına aske-

ri müdahalelerde bulunmalarının sonucunda da çok sayıda insan hayatını kaybetti. Örneğin ABD, 2002'nin Eylül ayında yeni bir ulusal güvenlik stratejisi geliştirdi. Önleyici müdahale öngören bu stratejiye göre Amerika, başka bir ülke kendisine saldırmasa bile o ülkeden bir tehdit gelebileceğini görürse askeri müdahale hakkına sahip oluyor. Bu strateji, Amerika'nın dünyadaki hâkimiyetine karşı çıkan ülkelere bir gözdağı verilmesi şeklinde de yorumlandı. 2002 yılı sonlarında Amerika yeni stratejisini kendi güvenlik çıkarlarını tehdit eden ülkelere karşı kuvvete veya kuvvet tehdidine başvurmak şeklinde biçimlendiriyordu.

Ancak, Birleşmiş Milletler yasasının 51. maddesi, devletlerin, sadece saldırıya uğramaları halinde kuvvet kullanmalarına izin veriyordu.[4] Bunun istisnaları pek azdı. Bu istisnalar arasında Birleşmiş Milletler'e tescil edilen ve devletlere bazı hallerde askeri müdahalede bulunma hakkı veren anlaşmalar da yer alıyordu. Kıbrıs devletini kuran 1960 tarihli Londra ve Zürich antlaşmaları bu istisnalardan biriydi.

Amerika, BM yasasına tamamen aykırı olan önleyici müdahale stratejisine dayanarak ve BM Güvenlik Konseyi onay vermediği halde Irak'a askeri müdahalede bulundu. ABD o zamanki Dışişleri Bakanı Colin Powell müdahaleden bir ay önce, Şubat 2003'te, Güvenlik Konseyi'nde yaptığı bir konuşmada, Birleşmiş Milletler yetki verse de vermese de Amerika'nın Irak sorununu savaşla çözeceğini bildirdi.[5] Böylece, BM yasasının meşru savunma hakkı dışında kuvvet kullanılmasını yasaklayan 51. maddesinin Amerika açısından geçerli sayılamayacağı ortaya konuluyordu. George Orwell'in deyişiyle, bütün ülkeler eşitti ama bazıları daha eşitti.

Amerika'nın Irak'a müdahalesinin sonucunda hayatını kaybedenlerin sayısı bazı kuruluşların raporlarında yüz binlerle ifade ediliyor. En muhafazakâr tahminlerde bulunanlar bile Irak'ta 100 bine yakın masum insanın öldüğünü kabul ediyor. Bazı yazarlara göre Amerika,

(4) Chomsky, *Hegemony or Survival, America's Quest for Global Dominance*, Penguin Books, New York, 2003, s. 3,11.

(5) Colin Powel, *Transcript of Powell's U.N. Presentation*, 6 February 2003.

izlediği dış ve savunma politikasıyla dünyayı Samuel Huntington'un sözünü ettiği "uygarlıklar çatışmasının" eşiğine getirdi.[6]

Ülkelerin Kendilerini Koruma Gücüne Sahip Olması

Değişen dünya koşullarında devletlerin dış müdahalelere karşı tam bağımsızlık ilkesini hayata geçirebilmesinin önemli koşullarından biri, ülkelerin kendilerini koruyabilecek güce sahip olmasıdır. Kendi ülkesini korumaya gücü yetmeyen ülkelerin ne gibi tehlikelerle karşı karşı bulunduğunu Lübnan örneği yeterince göstermiştir.

Lübnan'a yerleştirilen Birleşmiş Milletler Barış Gücü UNIFIL de 28 yıl bu ülkede görev yapmasına rağmen ne Hizbullab örgütünün İsrail'e saldırılarını ne de İsrail'in Lübnan'a yaptığı saldırıları önleyebildi. Lübnan'da terör saldırıları sonucunda çeşitli ülkelere mensup 276 Barış Gücü askeri hayatını kaybetti.

2006 yılının Yazı'nda İsrail'in Lübnan'a saldırısından sonra Güney Lübnan'a 15 bin Lübnan askerinin yanı sıra 15 bin de Birleşmiş Milletler askeri yerleştirilmesi kararlaştırıldı. Ağırlığını Fransız ve İtalyanların oluşturduğu bu güce Türkiye de bir istihkâm birliğiyle katıldı. Birliğin esas amacı Birleşmiş Milletlerin Lübnan'la ilgili olarak daha önce aldığı kararları uygulamak. Bunlar arasında Hizbullah'ın silahsızlandırılması da var. Hatta Barış Gücü'nün görev belgesinde de birliğin silahlı kimseleri silahsızlandırabileceğinden söz ediliyor. Ama uluslararası toplumun görünürde UNIFIL'den böyle bir beklentisi yok. Kimse 14 bin Katyuşa roketine sahip olan ve İran'ın etkisi altında hareket ettiği bilinen, üstelik Lübnan parlamentosunda ve hükümetinde temsilcileri bulunan ve geniş halk desteğine sahip olduğu anlaşılan Hizbullah'ı karşısına almak istemiyor. O yüzden Güvenlik Konseyi kararları, hiç değilse şimdilik, hatırlanmak istenmiyor. Ancak, Hizbullah yeniden İsrail'e karşı saldırıya geçerse UNIFIL'e bu görevini hatırlatmak isteyen ülkeler herhalde olacaktır.

(6) François Heisbourg, *La Fin de l'Occident? L'Amérique, L'Europe et le Moyen Orient*, Odile Jacob, Paris, 2005, s. 11.

Bütün bunlar neden oluyor? Çünkü Lübnan, maalesef kendini koruyacak yeterli güce sahip değil. İsrail'in daha önceki saldırılarında da Suriye birliklerinin uzun süren askeri işgali döneminde de Lübnan ordusu ülkesini koruyacak olanaklara sahip değildi. Lübnan'ın tek güvencesi, başta BM olmak üzere, uluslararası toplumun desteğiydi. Birleşmiş BM Barış Gücü UNIFIL'in Lübnan'ın saldırılara karşı korunmasında geçmişte ne kadar yetersiz kaldığı anlaşıldı. Lübnan'da UNIFIL'den bağımsız olarak güvenliği sağlamak için bulundurulan Amerikan ve Fransız birlikleri de pek başarılı olamamışlardı. 1980'li yılların başlarında çok sayıda Amerikan deniz piyadesi ile Fransız paraşütçü birliği Lübnan'a konuşlandırılmış ama büyük bir terörist saldırının sonucunda bir günde Amerikalılar 248, Fransızlar da 53 kayıp verince, hemen birliklerini çekmişler ve Lübnan'ı, saldırgan dış güçlerle iç terörist örgütlerin insafına terk etmişlerdi.

Kuşkusuz Barış Gücü'nün başarıyla görev yaptığı yerler de olmuştur ama bu olumsuz örnekler ortadayken Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün dünyada barışın ve huzurun teminatı olduğunu ileri sürmek gerçekçilikten uzak bir değerlendirme olur.

Uluslararası Hukuk ve Devletlerin Güvenliği

Acaba uluslararası çatışmaların durdurulmasına, ihtilafların barış yoluyla çözümüne hukuk yoluyla bir çare bulunabilir mi? Devletler arasındaki ihtilaflarda Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün yetersiz kaldığı, Afganistan örneğinde görüldüğü gibi NATO'nun bile ancak sınırlı ölçüde başarılı olabildiği ortadayken acaba hukuk yoluna başvurmak gerginlikleri, çatışmaları önlemekte barışı ve huzuru sağlamakta bir çıkış yolu oluşturabilir mi?

Bu umutla yola çıkan devletler, uluslararası hukuku güçlendirmek için büyük çaba harcamışlardı. BM sistemi içinde oluşturulan Lahey Uluslararası Adalet Divanı, devletler arasındaki itilafın çözümünde etkili olacaktı. Ülkeler bunu umut ediyordu. Ama ne yazık ki, bu umutlar pek meyve vermedi. Devletlerin uluslararası hukuka pek fazla itibar etmedikleri kısa zamanda anlaşıldı ve ülkeler hukuk yoluyla sorunlarını çözme umutlarını büyük ölçüde yitirdi. Gerçekten bugün Uluslararası Adalet Divanı'na yapılan başvuruların sayısı yıl-

da biri veya ikiyi aşmıyor. Zira bu yolla sonuç alabilmek için önce ihtilaf halindeki devletlerin masaya oturup meselelerini hukuk yoluyla çözme hedefinde anlaşmaları gerekiyor. Sonra ortak bir tahkimname hazırlayacaksınız, davanın sınırlarını çizeceksiniz, sonra da başvuruda bulunacaksınız. Uluslararası Adalet Divanı'nın vereceği kararı kabul edeceğinizi önceden ilan edeceksiniz. Devletler bu zahmetli ve sonucu pek de belli olmayan yola gitmeye pek istekli görünmüyorlar. Üstelik bazı hukukçular, Adalet Divanı'nın geçmişte verdiği kararların her zaman hukuka pek de uygun olmadığı kanısındalar. Hukuk dışı unsurların divanın kararlarında etkili olduğunu düşünenlerin sayısı az değil.

Uluslararası Adalet Divanı'nda durum böyledir de başka uluslararası yargı organlarında çok mu farklıdır? Pek sayılmaz. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde bireysel haklarını elde etmek için devletler aleyhine açılan davaların sayısı binden fazladır. Buna karşılık Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümlerine göre, devletlerin birbirlerini dava etmelerinin yolu açık olmasına rağmen, bu yola gidenlerin sayısı bir elin parmaklarını aşmamaktadır. Gerçekten, 40 yıla yakın zamandan beri, eski adıyla Avrupa İnsan Hakları Divanı'na, yeni adıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne açılan devlet davalarının sayısında durum budur.

Bireysel başvurularla ilgili olarak alınan bazı kararlar dikkat çekicidir. Örneğin mahkeme 2003 ve 2004 yıllarında aldığı kararlarla, şeriat hukukunun demokrasiyle bağdaşmayacağını ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı olduğunu kararlaştırmıştır.

Öte yandan, Türkiye gibi bazı ülkeler Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarını ulusal hukukun üzerinde saymakla birlikte, başka ülkeler milli hukukun uluslararası hukuka üstünlüğünü kabul ediyor. Örneğin Alman Anayasa Mahkemesi, 14 Ekim 2004 tarihinde aldığı bir kararla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının Alman mahkemelerini bağlamayacağını açıklamıştır.

Üçüncü olarak, Uluslararası Ceza Mahkemesi, hukuk açısından yeni bir olanak yaratmıştır. Ancak orada yargılanması öngörülenler devletler değil, insanlığa karşı suç işleyen, soykırım suçu işleyen kişilerdir. Bu mahkemenin kuruluş sözleşmesini imzalayan devletler, bu

tür suçlardan sanık vatandaşlarını bu mahkemeye göndermeyi kabul ediyorlar; daha doğrusu etmeleri gerekiyor. Ama Amerika Birleşik Devletleri bu hükmü içine sindiremediği için hâlâ bu sözleşmeyi imzalamadı. Gene de günün birinde imzalayabileceğini düşünerek 40'a yakın devletle ikili anlaşma imzalayıp Amerikan vatandaşlarının uluslararası yargı yoluna gönderilmesini engelleyecek önlemler aldı.

Avrupa Birliği ülkelerinin yargı organı niteliği taşıyan Avrupa Adalet Divanı ise daha çok üye ülkelerin AB mevzuatına uyup uymadığını denetleyen, esas olarak ekonomik ve ticari nitelikteki başvuruları inceleyen bir yargı organı niteliğindedir.

Bir de Birleşmiş Milletler Hakem Mahkemesi var ki, oraya başvuruların sayısı da çok sınırlı.

Özetlenecek olursa, siyasal ve güvenlik açılarından olduğu gibi, hukuk açısından da ülkeleri huzur, barış, güvenlik ve istikrar içinde yaşatacak etkili bir uluslararası sistem henüz kurulabilmiş değil. Bu alanda atılan bazı adımlar da henüz yeterli sonuç verici aşamaya gelememiş. Yani devletlerin kendi güvenliklerini korumalarından daha gerçekçi bir yol görünmüyor. Kendini koruyacak gücü olmayan ülkeler ise maalesef dünyanın bu adil olmayan düzeni için başka ülkelerin insafına kalmış görünüyorlar.

Büyük devletler kendi güvenlik çıkarları gerektirdiği zaman silahlı güç kullanmaktan veya güce başvurma tehdidinde bulunmaktan hiç çekinmiyorlar. Ama başka ülkeler kendi güvenlikleri için güç kullanmak zorunda kalınca buna karşı çıkıyorlar. Kıbrıs'ta Türkiye, antlaşmalardan kaynaklanan hakkını kullanıp askeri güç kullanmaya teşebbüs ettiğinde böyle oldu. Kardak'ta Yunanistan'ın hukuka aykırı olarak adaya çıkardığı askerleri geri çekilmeye zorlamak için bitişik adaya asker çıkardığında da böyle oldu. Büyük devletler, haklılığında kuşku bulunmayan Türkiye'ye tepki gösterdiler. Kuzey Irak'ta da böyle oldu. Oradaki PKK teröristlerini etkisiz kılmak için Türkiye asker göndermeye kalktığında... Hükümet, yukarıda belirtildiği gibi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden kuzey Irak'a, sınırlarını korumak ve teröristlerle mücadele etmek için asker gönderme yetkisi istediği zaman, Amerika buna hemen engel oldu ve hükümetin aldığı bu yetkiyi kullanmasını önledi. Amaç neydi? Amaç, Türkiye gibi ülkele-

rin en haklı oldukları durumlarda bile güç kullanmasını önlemek, yani onların birer bölgesel güç olmasına engel olmaktı. Hukukun üstünlüğü, uluslararası ilişkilerde başkalarının egemenlik ve eşitlik hakkına saygı göstermek gibi ilkeler ders kitaplarında yerlerini koruyor ama hayatın acı gerçekleri biraz farklı. Maalesef özellikle büyük devletlerin başındaki siyaset adamları kendi ülkelerinin çıkarlarını ilgilendiren konularda karar alırken kitaplardaki bu temel ilkeleri pek sık hatırlamıyorlar. Üstelik, devletlerin güvenliğini tehdit eden sadece büyük devletlerin müdahaleleri değil. Hukuk tanımayan, kendilerini hiçbir kurala bağlı saymayan terör örgütlerinin saldırıları da son yıllarda ülkelerin karşılaştığı en büyük tehditlerden biri.

Terörizmin Yarattığı Tehdit ve Teröre Karşı Uluslararası İşbirliği

ABD'de 11 Eylül 2001 tarihinde meydana gelen ve 2973 kişinin ölümüyle sonuçlanan saldırılardan sonra oluşturulan İç Güvenlik Bakanlığı'nın görev önergesinde, Savunma Bakanlığı'yla işbirliği halinde bir terör tehdidinin nasıl önlenebileceği anlatılırken teröristlerin Amerikan topraklarına ulaşmalarından önce etkisiz kılınmasının hedeflendiği belirtiliyor. Yani saldırganlar başka bir ülkenin topraklarındayken ABD bunlara saldırma hakkını kendinde görüyor. Peki böyle bir yaklaşımı benimseyen bir ülkenin, Türkiye'nin kendisine kuzey Irak'taki üslerinden saldıran ve çok sayıda güvenlik görevlisini şehit eden, masum insanları öldüren teröristlere operasyon düzenlemesine yıllarca karşı çıkmasını nasıl izah etmek gerekiyor?

Gerçek şu ki, uluslararası alanda alınan bütün önlemlere rağmen terör eylemlerinin arkası kesilmiyor. 11 Eylül saldırılarından iki buçuk yıl sonra, 11 Mart 2004 tarihinde Madrid garına giren trenlere El Kaide örgütü tarafından yerleştirilen bombalar 191 kişinin ölümüne ve 1500 kişinin yaralanmasına yol açmıştı. Kısa bir süre sonra yapılan seçimlerde İspanyol halkı terörle mücadelede başarılı olamayan ve bu saldırıyı önleyemeyen halkçı ittifak hükümetini cezalandırmış ve sosyalist bir parti olan PSOE'yi iktidara geçirmişti.

Madrid'de yaşanandan daha büyük bir terör felaketi Singapur'da, gene El Kaide tarafından gerçekleştirilmek üzereyken son dakikada

önlenebildi. O saldırıda yedi ayrı yerde 21 ton patlayıcının aynı anda patlatılması öngörülmüştü. Bunun onda biri gücünde patlayıcının 1995 yılında ABD'de Oklahoma'da düzenlenen terörist saldırıda 168 kişinin ölümüne yol açtığı hatırlanırsa Singapur'da önlenen saldırının büyüklüğü hakkında bir fikir sahibi olunabilir.

Türkiye'de de kuzey Irak'taki PKK terör örgütü tarafından düzenlenen birçok intihar saldırısı polis tarafından zamanında önlenebildi. Ama Ankara'da 21 Mayıs 2007 tarihindeki saldırı 6 kişinin ölümüne ve 100'den fazla masum insanın yaralanmasına yol açtı. 3 Ocak 2008'de Diyarbakır'daki terörist saldırı sonucunda 7 kişi hayatını kaybetti 66 kişi yaralandı.

Bu örnekler, terörle mücadelenin ne kadar önemli ve öncelikli bir mesele olduğunu açıklıkla orta koyuyor. PKK örgütünün kuzey Irak'tan yaptığı saldırılar Türkiye açısından önemli bir tehdit oluşturuyor. Oradaki durumun bir özelliği de şu: Dünyanın neresinde bir terör örgütü varsa onunla mücadele etmekle görevli bir güvenlik gücü bulunuyor. Bunun tek istisnası Irak'ın kuzeyi. Oradaki PKK mevcudiyeti yıllardan beri bilinmesine rağmen ne Irak Hükümeti ne de Irak'ta 150 bine yakın asker bulunduran ABD, bugüne kadar bu teröristleri bertaraf edici herhangi bir girişimde bulundu. Irak Hükümeti, uzun yıllardan beri PKK'yı bir terör örgütü olarak kabul etmiyor ve PKK teröristlerine karşı herhangi bir eylemde bulunmuyordu. Nihayet Başbakan El-Maliki, 2007 yılının Ağustos ayının başında Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında PKK'nın terör örgütü olduğu ve onun Irak topraklarındaki faaliyetlerine müsaade edilmeyeceği yolunda bazı sözler söyledi. Ancak bir yandan Irak meclis başkanı bir yandan da Irak'ın kuzeyindeki yerel yönetimin liderleri buna kuvvetle karşı çıktı, PKK'yı bir terör örgütü olarak görmediklerini söylediler. Yanı sıra Irak Hükümeti'nin bu örgütle dağlarda mücadele edecek gücünün olmadığını da ifade ettiler.

Bu durumda Irak Hükümeti bu terör örgütüne karşı bir eyleme girişemediği ve Amerika Birleşik Devletleri de bu yolda bir adım atmaya istekli olmadığı ortadayken yapılabilecek tek şey Türkiye'nin bu görevi üstlenmesiydi. Aslında Türk Hükümeti sınır güvenliğini Irak tarafından sağlamak ve PKK teröristleriyle mücadele etmek için bi-

ri 20 Mart 2003, diğeri de 7 Ekim 2003 tarihlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden iki kere yetki istemişti.[7] Ancak bu yetkileri kullanamadı. Zira Amerika Türkiye'nin kuzey Irak'a müdahalesine karşı çıkıyordu.

Böylece kuzey Irak'taki PKK teröristleri faaliyetlerini ve saldırılarını serbestçe sürdürme olanağına kavuştular. Ne Irak Hükümeti ne de ABD, bugüne kadar bu teröristlerin etkisiz kılınması için yıllarca niçin önlem almadıklarını açıklayabilmiş değiller. 5 Kasım 2007 tarihinde Başbakan Erdoğan'ın Amerika'ya yaptığı ziyaret sırasında, ABD Başkanı Bush, PKK'yı kendilerinin de düşmanı saydıklarını ilan etti ve Türkiye'ye PKK'yla mücadelede anlık istihbarat vereceklerini söyledi. Genelkurmay ikinci başkanlarıyla Bağdat'taki Amerikan komutanının katılacağı üçlü bir danışma mekanizmasının kurulması da kararlaştırıldı. Amerika dört yıl boyunca Türkiye'nin kuzey Irak'taki terörist hedeflerine müdahale etmesine karşı çıkmışken şimdi niçin bu politikasını değiştiriyordu? Burada akla gelen tek ihtimal, teröristlerin Irak sınırından Türkiye'ye girerek yaptıkları saldırılarda eylül ve ekim aylarında büyük artışlar olması, kamuoyunun büyük tepkisi üzerine hükümetin nihayet meclisten sınır ötesi operasyon için yetki alması ve Amerika engellemeye çalışsa bile Türk Hükümeti'nin bu kamuoyu baskısına daha fazla direnemeyeceğinin anlaşılmasıdır. Türk Hava Kuvvetleri 2007 sonlarından itibaren kuzey Irak'taki hedefleri vurmaya başladı ve topçu birlikleri de sınıra yakın PKK kamplarını ateş altına aldı.

Terörizmin yanında, dünyanın pek çok bölgesinde her an patlamaya veya yayılmaya hazır çatışma odakları bulunuyor. Irak'ta bir iç savaşın başlamasını pek çok gözlemci sadece bir zaman meselesi olarak görüyor. Bazıları ise, iç savaşın fiilen başladığını ancak henüz adının konulmadığını söylüyor. Keşmir gibi müzminleşen itilafların yarın kaç kişinin hayatına mal olacağı bilinmiyor. Ortadoğu kanayan bir yara olmaya devam ediyor. Ve böyle bir ortamda, ne yazık ki, dünyada kitle imha silahlarına sahip olan ülkelerin sayısı artıyor. 1998 yılında Hindistan ve Pakistan'ın birbirinin peşi sıra nükleer de-

(7) Tezkere metinleri için bkz. TBMM Tutanakları, dönem 22, yıl 1.

nemeler yapmalarından sonra Kuzey Kore de 9 Ekim 2006 tarihinde gerçekleştirdiği bir yeraltı denemesiyle nükleer silahlara sahip bir devlet olduğunu ortaya koydu. İran'ın nükleer çalışmalarının da aynı amaca yönelik olduğu yolunda uluslararası toplumda yaygın bir kanı var. Onu hangi ülkelerin izleyeceği de bilinmiyor.

Şimdi uluslararası alanda terör örgütlerinin kitle imha silahlarına, yani kimyasal, biyolojik ve nükleer silahlara sahip olmaları en büyük endişe kaynaklarından birini oluşturuyor. 1980'li yıllara kadar bu silahlar sadece bazı devletlerin elinde bulunuyordu. Nükleer silahların bugün de terör örgütlerinin eline ulaştığı sanılmıyor. Ama kimyasal ve biyolojik silahlar açısından durum biraz farklı. Japon terör örgütü Aum Shinrikyo tarikatı kimyasal silahlara sahip olduğunu, düzenlediği iki saldırıyla kanıtladı. Bu örgüt 1994 yılında Matsumoto şehrinde düzenlediği ve üçü hâkim olmak üzere yedi kişinin ölümüyle sonuçlanan saldırıda, kimyasal bir silah sayılan sarin gazını kullanmıştı. Aynı kimyasal maddeyi 20 Mart 1995 tarihinde Tokyo metrosuna yaptıkları saldırıda da kullandılar. Bu saldırıda 12 kişi öldü, binlerce kişi değişik ölçülerde zehirlendi.

Bu örneklerin de gösterdiği gibi uluslararası toplumun kitle imha silahlarının terör örgütlerinin eline geçmemesi için daha etkili önlemler alması gerekiyor. Bu da yeterli değil. Bütün ülkelerde halkların terörizme karşı daha kararlı bir tavır alması için yoğun bir bilinçlendirme faaliyetine ihtiyaç duyuluyor.

Bu, özellikle Ortadoğu ülkeleri açısından önemli. Zira bu bölgedeki bazı ülkelerde halkın terör örgütlerine ve o örgütlerin liderlerine sempatiyle baktıklarının örnekleri var. 2003 Kasımı'nda Suudi Arabistan'da yapılan bir kamuoyu yoklamasında halkın % 5'ine yakınının Arap Yarımadası'nın Usame bin Ladin tarafından yönetilmesini istediği, % 48'inin de Ladin'in konuşmalarından etkilendiğini söylediği görüldü. Sadece Suudi Arabistan'da da değil, Ürdün ve Fas halkının % 7'si, Birleşik Arap Emirliği vatandaşlarının da % 18'i Usame bin Ladin'i, dünyadaki hayranlık uyandıran liderlerin başında görüyor. 11 Kasım 2004 tarihinde ölen Arap dünyasının en ünlü liderlerinden Yaser Arafat'a destek oranının Ürdün'de % 4, Fas'ta % 8 ve Birleşik Arap Emirliği'nde sadece % 2 olduğu düşünülürse bir terör

örgütü liderine duyulan hayranlığın ne kadar kaygı verici olduğu daha iyi anlaşılır.[8]

Bölge ülkelerinde durum böyle. Peki, Avrupa ülkelerindeki kamuoyu terörle mücadelede güç kullanılmasını destekliyor mu? 2001 Eylül ayının sonunda New York'taki İkiz Kulelere yapılan terörist saldırılardan sonra Gallup Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen bir kamuoyu yoklamasında, bu desteğin pek de güçlü olmadığı görüldü. Teröre karşı kuvvet kullanılmasını en çok destekleyen, %29'la Fransızlar, en az destekleyen %8'le Yunanlılar.[9] Ancak son zamanlarda, özellikle 2007 yılının sonlarına doğru PKK terör örgütünün Irak sınırını geçerek Türk askerlerine yönelik saldırılarını artırması ve çok sayıda şehit verilmesi üzerine Avrupalıların da Amerikalıların da bu konuya bakışlarında değişiklik oldu. Avrupa Komisyonu yetkilileri, Avrupa Parlamentosu ve Amerikan Hükümet sözcüleri, Türkiye'nin kendini güç kullanarak savunmaya hakkı olduğunu ifade eden açıklamalar yapmaya başladılar.[10]

Ortadoğu bölgesinde halkın terör örgütlerine kaygı verecek ölçüde sempati duymasının sebebi nedir? Amerika'nın uzun yıllardan beri İsrail'i destekleyen politikalar izlemesi, bölgedeki halklar arasında kuvvetli tepkiler doğurdu. Bu tepkilerin bir bölümü zaman içinde şiddet hareketlerine dönüştü. Öyle anlaşılıyor ki, Amerikalılar uzun yıllar boyunca bölgede kendilerine yakın olan siyasi liderlerle işbirliği yapmayı, onların desteğini sağlamayı yeterli görmüş, halkın tepkilerini yeterince dikkate almamış ve bu tepkilerin zaman içinde şiddet hareketlerine dönüşebileceğini hesaba katmamıştı. 1979'daki Camp David anlaşmasından sonra Amerika büyük bir mali destek programı başlatmış, İsrail'e yılda 2,4, Mısır'a da 1,5 milyar dolar vermeyi kabul etmiş ama bölge halklarının hayat düzeyini yükseltecek programların geliştirilmesinde aynı derecede cömert davranmamıştır. Üstelik Amerika'nın İsrail'e sağladığı askeri yardım, teknoloji transferi ve bu

(8) Heisbourg, a.g.e., s. 73.

(9) Chomsky, a.g.e., s. 199-200.

(10) Interview: EU supports Turkey against PKK 'terrorists', 23 October 2007; ABD: Türkiye'nin kendini savunma hakkı var, *Yeni Şafak*, 23 Aralık 2007; Türkiye'nin Kendini Savunma Hakkı Var, *Hürriyet*, 23 Kasım 2007.

ülkeyle yaptığı istihbarat işbirliği İsrail'i diğer bölge ülkelerine nazaran güçlendirirken bu ülkeyi düşman gören Arap ülkelerinde ve bölgedeki halklarda kuvvetli tepkiler yaratmıştır. Yani bölgedeki ekonomik ve sosyal şartların elverişsizliğine ilaveten siyasi koşullar da bölge ülkelerinde şiddet eylemlerine uygun bir ortam yaratılmasına yol açmıştır.

Bütün bu unsurlar şiddet eylemlerini ve halkın bir bölümünün bu eylemleri desteklemesini haklı gösterebilir mi? Bu soruya olumlu cevap vermek mümkün değil. Terör ve şiddet eylemleri hiçbir koşulda mazur görülemez. Ancak meselenin bir başka yönü de var: Acaba büyük devletler bu terör ve şiddet eylemlerinin cereyan ettiği bölgelerde yaşayan insanların insanca yaşamalarını sağlayacak, şiddet ve çatışma ortamının yerini demokrasi, uzlaşma, özgürlük ve insan haklarının aldığı bir düzenin yaratılması yönünde bir çaba gösteriyorlar mı? Maalesef bu soruya da olumlu cevap vermek mümkün değildir. Uzun yıllar boyunca büyük devletlerin Ortadoğu'ya bakışında ilk akla gelen oradaki petrol çıkarları olmuş, bölgede yaşayan insanların hak ve özgürlükleri, insan hakları pek düşünülmemiştir.

Ülkeler Güvenliklerinin Sağlanmasında İttifaklara Tam Olarak Bel Bağlayabilir mi?

Birleşmiş Milletler'in yeterli başarıyı gösteremediği bu güvensizlik ortamında NATO gibi dünya tarihinde örneği görülmemiş bir savunma ve güvenlik örgütü bütün dünyadaki çatışmaların durdurulmasını sağlayabilir miydi? Üyelerine ve dünyaya yeterince güvence verebilir miydi? 1949 yılında NATO'yu kuran Vaşington Antlaşması, üye ülkelere büyük güvenceler veriyordu. Özellikle antlaşmanın 5. maddesi bir üye ülke saldırıya uğrarsa diğer bütün ülkelerin bu saldırıyı kendilerine yapılmış sayacaklarını ve bütün olanaklarıyla bu saldırıyı önlemek için çaba göstereceklerini belirtiyordu. 5. madde doğrudan silahlı saldırılar düşünülerek kaleme alınmıştı. Peki, terör saldırıları bu kapsama giriyor muydu? Hayır girmiyordu. Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen NATO uzun yıllar boyunca terörizmle mücadeleyi başlıca tehdit konularından biri saymayı kabul etmedi. NATO Konseyi'nin gündeminde terörle mücadele yer almadı. 1999 Nisan

ayında Vaşington'da yapılan NATO zirvesinde ittifakın yeni stratejik konsepti şekillendirilirken bu konu çok tartışıldı. Bu kitabın yazarının da Türkiye'nin NATO Daimi Temsilcisi olarak katıldığı toplantıda Türkiye, terörizmin başlıca tehdit unsurlarından biri olarak kabul edilmesi ve 5. maddenin kapsamına alınması için çok çaba gösterdi. Ama bazı ülkeler terörü daha çok bir iç sorun sayıyorlardı. Onlara göre terörizm NATO'nun esas görev alanına girmiyordu. O nedenle bu maddenin kapsamına alınmamalıydı. Nitekim sonunda terörist saldırılar maddenin kapsamı dışında bırakıldı. Bir terör saldırısına uğrayan üye ülke, konuyu ancak Vaşington Antlaşması'nın dördüncü maddesi çerçevesinde, danışmak amacıyla NATO Konseyi'ne getirebilecekti.

İşin ilginç tarafı şu ki, Vaşington zirvesinden sadece iki yıl sonra NATO, 50 yıllık tarihinde ilk defa bir 5. madde kararı aldı; o da bir terörist saldırıya karşı alındı! 11 Eylül 2001 tarihinde New York'taki İkiz Kulelere ve Vaşington'daki Savunma Bakanlığı binasına yapılan intihar saldırılarından bir gün sonra NATO'ya üye ülkeler bu saldırıların 5. madde kapsamına girdiğini kararlaştırdılar ve bunu kendilerine yapılmış bir saldırı saydılar. O tarihten sonra da terörle mücadele NATO'nun başlıca gündem maddelerinden biri oldu. Sonunda Türkiye'nin istediği gibi NATO, terörle mücadelenin önemini anlamıştı ama ne yazık ki, bu sonuca varabilmesi için üç bine yakın insanın ölümüyle sonuçlanan saldırıların yaşanması gerekmişti.

NATO'nun böyle olağanüstü durumlarda tam bir dayanışma sergilemesi kuşkusuz ittifak üyeleri hesabına çok olumlu bir durum, önemli bir güvence oluşturuyor. Ama başka durumlarda NATO'dan aynı güvenceyi almak pek mümkün olmuyor, hatta bazen üye ülkelerin güvenlik çıkarlarına karşı bir kısım NATO üyesinin kayıtsız kaldığı, bazen de olumsuz tavır aldığı görülüyor. Bu olumsuzlukları birkaç defa yaşayan ülkelerden biri de Türkiye.

Özellikle Kıbrıs'ta Rum devletinin desteklediği terör faaliyetleri karşısında Türkiye NATO ittifakından gerekli desteği görememiş, tam tersine Türkiye'nin antlaşmalara dayanarak bu terörist saldırıları etkisiz kılma girişimleri en büyük NATO müttefiki Amerika tarafından engellenmiştir.

1963 yılının sonunda Türklere saldırı düzenleyen Kıbrıs Rumları, onları adadan tamamen uzaklaştırmak ve Kıbrıs'ta egemenliği tek başlarına ele geçirmek için saldırılarını sürdürdüler. 1964 Haziran ayının başlarında Kıbrıslı Rumlar adanın kuzeybatısında Türklerin elindeki Erenköy'e saldırı düzenliyorlar. Çok sayıda silahlı Rumun saldırısına karşı Türklerin direnmesi mümkün değil. Türkiye'nin bir şeyler yapması gerekiyor. Birkaç Türk savaş uçağı müdahale ediyor. Bunlardan biri düşürülüyor, yaralı olarak Rumların eline geçen pilot Cengiz Topel şehit ediliyor. İşte bu ortamda Türkiye daha kapsamlı bir askeri müdahaleyi düşünüyor. Tam bu sırada, 1964 Haziran ayında en büyük NATO müttefiki Amerika Birleşik Devletleri'nin Başkanı Lyndon Johnson'dan Başbakan İsmet İnönü'ye bir uyarı mektubu geliyor. Diplomatik ölçülere sığmayacak ağırlıktaki bu mektupta aynen şöyle deniliyor: "Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale Sovyetler Birliği'nin meseleye doğrudan doğruya karışmasına yol açabilir. NATO müttefiklerinizin tam rıza ve muvafakatleri olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak bir Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi müdafaa etme mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim."

Bu sözlerin anlamı şudur: Eğer Türkiye Kıbrıs'a silahlı bir müdahalede bulunursa ve bunun sonucunda Sovyetler Birliği'nin bir saldırısına uğrarsa Amerika NATO ittifakı çerçevesindeki Türkiye'yi koruma yükümlülüğünü yerine getirmeyecektir. Yani Amerikalılar diyorlar ki, antlaşmalardan doğan haklarınızı kullanamazsınız, soydaşlarınızı Rumların insafına terk edeceksiniz. Mektubun anlamı budur.

Peki, Türkiye'nin saldırıya uğrayan Kıbrıslı soydaşlarını koruma hakkı ve görevi yok mu? Var. Bu hak ve görev 1960 tarihli Londra ve Zürich antlaşmalarıyla tanınmış ve Birleşmiş Milletler'e de tescil edilmiş mi? Evet, edilmiş. O antlaşmalarda 'Türkiye ancak NATO müttefikleri rıza gösterirse Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunabilir' diyor mu? Hayır, demiyor. Amerika başka ülkelere askeri müdahalede bulunmadan önce her defasında NATO müttefiklerinin rızasını alıyor mu? Hayır, almıyor. O zaman bu mektup ne anlama geliyor? Şu anlama geliyor: Türkiye, uluslararası antlaşmalarla Kıbrıs'a müdahale

hakkı elde etmiş bile olsa bu hakkı bizim onayımız olmadan kullanamaz. Sizin güvenliğinizle ilgili konularda bile önemli kararları biz veririz. Siz de bizim verdiğimiz kararları uygularsınız. Aksi halde bunun bedeli ağır olabilir. Bizden destek beklemeyin, başınızın çaresine bakın. Bu mektup nasıl yazılmıştı? Kim kaleme almıştı? Yıllar sonra anlaşıldı ki, mektup Johnson'un Dışişleri Bakanı Dean Rusk tarafından kaleme alınmıştı, Harland Cleveland ile Joseph Sisco da kendisine yardımcı olmuşlardı. İşin tuhaf tarafı şu ki, bu mektubun yazılmasından tam 10 yıl sonra, 1974 Temmuzu'nda Amerika'nın Ecevit'i Kıbrıs'a müdahaleden vazgeçirmek için Ankara'ya gönderdiği temsilci de bu Sisco'dan başkası olmayacaktır. Johnson mektubunu gören Amerika'nın o zamanki Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball, "Ben hayatımda bundan daha kaba bir şekilde yazılmış nota görmedim," diyecektir. Başkaları da bu notayı diplomatik bir bomba olarak nitelendireceklerdir.[11]

İşte bağımsız ve kendine saygısı olan bir ülkenin kabul edemeyeceği ifade buydu ve Türkiye de bu ifadeyi kabul etmedi. Doğrusu Türkiye bunu hak etmemişti. Bir kere bu nota haksızdı. Saldırıya uğrayan taraf Türklerdi. İsmet Paşa'nın çabası Türkleri korumaktan ibaretti. Mektubu okuyan, Türkiye'nin saldırgan bir devlet gibi hareket ettiğine hükmedebilirdi. İkincisi, mektubun üslubu müttefik ülkeler arasındaki ilişkilerde kullanabilecek türden değildi. Üçüncüsü de, bu üslup nezaket kurallarına aykırıydı.

İsmet Paşa Jonhson'a derhal bir cevap yolladı. Cevabi mektupta aynen şu ifadelere yer veriliyordu: "...Mesajınızın, Kıbrıs'ta girişeceği bir hareket neticesinde Sovyetler'in müdahalesine maruz kaldığı takdirde, NATO müttefiklerinin Türkiye'yi müdafaa mükellefiyetleri hususunda tereddüt izhar eden kısmı, NATO ittifakının mahiyeti ve temel prensipleri bakımından aramızda büyük görüş farkı olduğu intibaını vermektedir. İtiraf edeyim ki bu, bizim için büyük bir teessür ve ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. NATO müttefiklerinin herhan-

(11) Bruce R. Kuniholm, *Turkey and the West Since World War II, Turkey Between East and West*, Mastny Vojtech, Nation R. Craig, ed., Westview Press, Colorado, 1996, s. 55.

gi birine yapılacak tecavüz, tecavüz eden tarafından tabiatıyla daima haklı gösterilmeye çalışılacaktır. NATO'nun bünyesi, mütecavizin iddialarına kapılacak kadar zayıfsa, hakikaten tedaviye muhtaç demektir. Bizim anlayışımıza göre Atlantik Antlaşması, üye devletlere, taarruza uğrayan üyeye derhal yardım etmek vecibesini yüklemektedir. Her üye devletin takdirine bırakılmış olan husus, bu yardımın sadece mahiyet ve vüs'atidir. Şayet diğer üyeler, Sovyet müdahalesine maruz kalan NATO üyesinin haklı olup olmadığı, müdahaleyi kendi hareketiyle tahrik edip etmediği gibi hususları münakaşaya kalkışırlar ve münakaşa neticesine göre yardım mükellefiyetleri olup olmadığının tespiti cihetine giderlerse, NATO ittifakının temel direkleri sarsılmış ve manası kalmamış olur. Yardım vecibesinin manası olabilmesi için, bu vecibenin maruz kalınan tecavüzle birlikte derhal doğması gerekir. Bunun içindir ki, Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 5'inci maddesi, bir üyeye karşı girişilen tecavüzü bütün üye devletlere karşı girişilmiş addetmekte ve lüzumlu görecekleri harekete hemen tevessül etmek suretiyle kendilerine, tecavüze uğrayan tarafa yardım etmek vecibesini yüklemektedir."

İsmet Paşa cevabının anlamını başka bir konuşmasında belirtti: "Siz bu yola giderseniz dünya yıkılır, yeni bir dünya kurulur, Türkiye de o dünyada yerini bulur."

Sonunda dünya yıkılmadı ama Türk-Amerikan ilişkileri büyük zarara uğradı ve ittifakın ne derece güvenilir olduğu konusunda kuşkular uyandı. Bir kere daha anlaşıldı ki, bir askeri ittifaka üye olan ülkeler dahi, son tahlilde kendi güçlerine güvenmek zorundadır.

Eğer Johnson'un mektubunun amaçlarından biri Türkiye'de Sovyetler'e karşı korku uyandırmak ve Türk-Sovyet ilişkilerini büsbütün bozmak idiyse bunun tam tersi bir sonuç ortaya çıktı. Sovyet Başbakanı Nikolai Podgorny, bu mektuptan birkaç ay sonra, Ocak 1955'te Türkiye'yi ziyaret etti. Bu, Soğuk Savaş döneminde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilk yumuşama işaretiydi.

Johnson'un mektubu, tek bir olay olsaydı, belki o zamanki Amerikan başkanının hatalı bir tavrı, basiretsiz bir yaklaşımı olarak değerlendirilebilirdi. Ama benzer olaylar birbirini izledi. Türkiye'nin 20 Temmuz 1974'te yaptığı Kıbrıs Barış Harekâtı, başta ABD ol-

mak üzere müttefiklerinin büyük tepkisini çekmişti. Nasıl olurdu da Türkiye gibi bir ülke büyük müttefiklerinin rızasını almadan bir sınır ötesi operasyona kalkışabilirdi! Bu, sadece büyük devletlerin yapabileceği bir işti. Yoksa Türkiye bölgesel bir güç olmaya mı özeniyordu? Buna izin verilemezdi. Verilmemesi için de her şey yapıldı.

1975 yılından itibaren Amerikan Kongresi Türkiye'ye askeri ambargo uyguladı. Üç yılı aşkın süre Türkiye'ye tek bir silah, cephane, yedek parça verilmedi, hatta parayla bile satılmadı. Amerikan yapımı savaş uçaklarını kullanan Türk pilotları çoğu zaman, acil durumlarda canlarını kurtaracak fırlatma iskemleleri olmadan uçtular. Bazı durumlarda düşen uçaktan kendilerini fırlatamayan pilotlarımız şehit oldu. Ama Türkiye bu baskılar karşısında taviz vermedi, geri adım atmadı. O devirde Türkiye'de devlet adamları vardı. Sonunda 1978 yılında Amerika ambargoyu kaldırdı. Ama Türk-Amerikan ilişkileri ve NATO'nun güvenilirliği büyük yara aldı.

1979 Eylülü'nde Kanada Dışişleri Bakanı Jamieson, o zamanki Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'ü Ottava'ya davet etti. Önemli bir konu görüşülecekti. Ökçün o sırada Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantılarına katılmak üzere New York'ta bulunuyordu. Jamieson özel uçak göndererek Türk Dışişleri Bakanını ve aralarında bu kitabın yazarının da bulunduğu çalışma arkadaşlarını aldırdı. Ottava görüşmeleri çok kısa sürdü. Ev sahibi bakan, Türkiye'nin Kanada'dan neler beklediğini sordu. Ökçün siyasi, ekonomik, askeri ve teknolojik alanlarda ilişkilerimizi geliştirmek için neler düşündüğümüzü anlattı. Jamieson, "Bakın, şu gördüğünüz dosyada Kıbrıs konusunda bir plan var. Bu plan Türkiye açısından önemli tavizler içeriyor. Şimdi bu planı size vermeyeceğiz ama daha sonra bunun içeriğini öğreneceksiniz. Eğer bu isteklerimizi yerine getirmezseniz bizden beklediklerinizin hiçbirini yerine getirmeyeceğiz. Amerikalılar ve İngilizlerle birlikte çalışıyoruz. Onların tepkileri de bizden farklı olmayacaktır. İstediklerimizi yaparsanız o zaman bütün bu konularda ilişkilerimizi geliştirebiliriz," dedi. Salonda buz gibi bir hava esti. Ökçün soğukkanlılığını bozmadan gerekli tepkiyi gösterdi. O gece Türk heyeti üyeleri bu görüşmenin tutanaklarını telgrafla Ankara'ya bildirdiler. Başbakan Bülent Ecevit'in, "Bizi sıkıştırırlarsa duvarın ötesine ge-

çeriz," sözleri, Kanada Dışişleri Bakanı aracılığıyla Türkiye'ye yapılan bu baskılar üzerine söylenmiştir. Bu baskılar yapılırken Türkiye de NATO üyesiydi, baskıyı yapan Amerika, İngiltere de Kanada da NATO üyesiydi. Üstelik Soğuk Savaş döneminde bulunuluyordu. Türkiye gibi bir ülke NATO açısından büyük stratejik önem taşıyordu. Ama müttefiklik ilişkileri başkaydı, devletlerin ulusal çıkarları başkaydı. Amerika ve İngiltere gibi ülkelerin çıkarları müttefikleri Türkiye'yi değil, Türkiye'ye hasım durumdaki Kıbrıs Rumlarını desteklemeyi gerektiriyordu ve öyle yaptılar.

1964 yılından bu yana bu devletler ve onların etkilediği diğer ülkeler daima Rumların yanında ve Türkiye'nin karşısında yer aldılar. Hiç değilse tarafsız davranma basiretini göstermediler. Hatta 21 Eylül 2005 tarihinde Avrupa Birliği'nin aldığı kararda da ifade edildiği gibi Türkiye'nin de kendileri gibi hareket edip Kıbrıs Rum Yönetimini Kıbrıs devletinin meşru Kıbrıs devletinin hükümeti gibi saymasını ve bu hükümetle ilişkilerini normalleştirmesini önerdiler.[12] Onlar ne kadar haksız olsalar da kararlarını bu yolda vermişlerdi. Türkiye'ye düşen, onların bu kararına uymaktı! Lozan'da kabul ettikleri Türkiye'nin egemen ve eşit bir devlet olduğu, kendi kararlarını kendisinin vereceği anlayışı çoktan unutulmuştu. Artık karşılarında, başında Atatürk ve İsmet Paşa gibi büyük devlet adamlarının bulunduğu bir Türkiye olmadığını görüyorlardı. O Türkiye'ye yaptıramadıklarını bu Türkiye'ye yaptırabileceklerini düşünüyorlardı. Ama yanılıyorlardı. Çünkü Türkiye'de Atatürk'ün ve İsmet Paşa'nın bağımsızlık, egemenlik ve eşitlik anlayışını benimseyen insanlar vardı ve bu insanlar henüz son sözlerini söylememişlerdi.

Buna benzer başka olaylar da yaşandı. 1990'lı yılların ortalarına doğru bu defa Almanya Türkiye'ye silah ambargosu uyguladı. Çünkü iddialara göre, Türkiye PKK'yla mücadele ederken kendisine NATO amaçları için verilen Alman silahlarını kullanmıştı. Bu kabul edilemezdi. Almanya derhal Türkiye'ye her türlü silahın verilmesini ya-

(12) Declaration by the European Community and its Member States in response to the declaration by Turkey made at the time of signature of the Additional Protocol to the Ankara Agreement.

sakladı. Yani bir NATO üyesi başka bir NATO üyesinin terörle mücadele ederken kendisinden aldığı silahları kullanmasını yasaklıyordu. NATO, üyelerinin birbirinin güvenlik çıkarlarına destek olmaları için kurulmuş bir örgüt değil miydi? Öyleydi ama böyle uygulamalar da olabiliyordu.

Son örnek, daha yakın tarihten: Amerika'nın Irak'a 2003 yılı başlarında bir askeri müdahalede bulunacağı anlaşılmıştı. Irak'ın elinde menzili Türkiye'deki hedeflere ulaşabilecek füzeler vardı. Türkiye'de ise patriot füzesavar füze sistemleri yoktu. Bu oldukça pahalı bir sistemdi. NATO'dan hibe olarak istenmiş ama alınamamıştı. Evvelce, birinci körfez harekâtı sırasında da bu füzelere ihtiyaç duyulmuş ve geçici olarak bazı NATO ülkelerinden bunlar sağlanmıştı. Türkiye bu defa da talep etti ama bazı ülkeler buna karşı çıktılar. Acaba neden? Bunun sebebi bilinmiyor. Irak'ın bu füzeleri verecek devletlerin çıkarlarını hedef almasından mı korkulmuştu? Başka bir sebebi mi vardı? Belli değil. Belli olan şuydu: NATO Konseyi'nden patriot füzelerinin geçici bir süre için dahi Türkiye'ye verilmesi kararı çıkmayacaktı ve çıkmadı. Sonunda bir yol bulundu: Bu işe itiraz eden ülkenin üye olmadığı Savunma Planlama Komitesi'nden karar alındı da füzeler öyle gelebildi.

Bunlar sadece Türkiye'nin karşılaştığı sorunlardan bazı örnekler. Şimdi bu örneklere bakıp da NATO üyesi ülkelerin güvenlikleri tehlikeye düştüğü zaman diğer müttefiklerinin desteğine tam olarak güvenebileceği söylenebilir mi?

Özetle, savunma ve güvenlik açılarından bakıldığında dünyada geçerli olan koşullar, ulusal çıkar düşünceleri ülkelere yeterince güvenlik sağlamıyor. Dünyanın en güçlü ve etkili savunma örgütü olan NATO ittifakının içinde bile böyle durumlar yaşanabiliyorsa NATO dışındaki ülkelerin kendilerini güvencede saymaları mümkün mü? Çok kuşkuludur.

Dünyanın bugünkü siyasi durumuna bakıldığında açıkça görülen, büyük ve güçlü devletlerin diğerlerini etki altına almak için sürekli bir çaba içinde olduklarıdır. Bunu kendi güvenlik, siyasal ve ekonomik çıkarlarının bir gereği sayıyorlar. Ne yazık ki, başka ülkelerde de onların bu çıkarlarına hizmet edecek insanları bulmakta güçlük çekmiyorlar.

Dünyanın üzücü gerçeklerinden biri de bu. Basında, akademik çevrelerde, iş çevrelerinde kendi ülkelerinin çıkarından çok, yabancıların çıkarına hizmet etmeye hazır insanlar az değil. İşte onların desteğiyle büyük devletler yabancı ülkelerdeki kamuoylarını da etkilemenin, en azından halkın kafasını karıştırmanın yolunu buluyorlar. Kendi ulusunun çıkarlarını savunanları da çağdışı insanlar gibi halka gösterip boy hedefi haline getirebiliyorlar. Yabancılara hizmet edenlere uluslararası alanda "Quisling" deniliyor. Quisling, yabancı ülkeler hesabına çalışan Norveçli bir yüksek memurun adı. Daha sonra bu isim kendi ülkelerine ihanet edenler için kullanılır olmuş.[13]

Birçok ülkede devlet adamlarının, yüksek makam sahiplerinin, bazı akademisyen ve gazetecilerin bu şekilde etkilendiklerini görüyoruz. Küreselleşmenin yarattığı koşullar da bu gidişi kolaylaştırıyor. Yabancı ülkelerin ve onların hedefledikleri ülkelerdeki yandaşlarının çabaları seçim dönemlerinde büsbütün önem kazanıyor. Bunların amacı kendi ülkelerinden çok yabancıların çıkarlarına hizmet edecek hükümetleri iş başına getirmek olduğundan, hedef aldıkları ülkelerde seçimleri kendi doğrultularında etkilemek için özel çaba gösteriyorlar. Bu girişimlerin çeşitli ülkelerdeki örneklerine kitabın daha sonraki bölümlerinde değinilecek.

Büyük devletlerin çıkarlarından söz edilirken sadece siyasi, askeri ve stratejik çıkarlar kastedilmiyor. Ekonomik çıkarlar bütün bu çabalarda ön planda yer alıyor. Dış baskılar ve etkiler altında birçok ülkenin kendi ekonomik çıkarlarını koruma olanakları azalıyor. Bu nasıl oluyor? Dünyanın yeni ekonomik koşulları nelerdir?

(13) Quisling konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Onur Öymen, *Ulusal Çıkarlar: Küreselleşme Çağında Ulus-Devleti Korumak*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 207.

Dünyanın Ekonomik Durumu

Dünya ekonomisine devletlerin gelir düzeyi açısından bakıldığında görünen manzara şudur: Dünyadaki irili ufaklı 233 devletin toplam GSİH'sı, 2005 yılı itibariyle, 44 trilyon 363 milyar dolar. Satın alma gücü esasına göre hesaplandığında 60 trilyon 630 milyar dolar ediyor. Bu toplam gelirin yaklaşık beşte biri tek başına ABD tarafından sağlanıyor. Diğer ülkelerin durumu nedir? Satın alma gücü ölçüsüne göre 2005 yılı itibariyle dünyanın en zengin 20 ülkesinin sıralaması şöyle:

Gayrisafi Milli Hasılası (GSMH)
En Yüksek Ülkeler (2005 – milyar dolar)

Sıra	Ülke	GSMH	Sıra	Ülke	GSMH
1	ABD	12,416	11	İspanya	1,179
2	Çin	8,814	12	Meksika	1,108
3	Japonya	3,995	13	Kanada	1,078
4	Hindistan	3,779	14	Güney Kore	1,063
5	Almanya	2,429	15	Endonezya	847
6	İngiltere	2,001	16	Avustralya	646
7	Fransa	1,849	17	Türkiye	605
8	İtalya	1,672	18	Tayland	557
9	Brezilya	1,566	19	Arjantin	553
10	Rusya	1,552	20	İran	543

Kaynak: World Bank, 2007

Dünyanın en büyük petrol üreticisi Suudi Arabistan listede 26. sırada ve toplam GSMH'sı Türkiye'nin neredeyse yarısı kadar: 363 milyar dolar. Avusturya ve İsviçre gibi sanayileşmiş ülkeler Bangladeş'ten sonra geliyor. Yunanistan 259 milyar dolarla 36. sırada. Ortadoğu'da büyük bir ekonomik ve teknolojik güç sayılan İsrail'in GSMH'sı 179 milyar dolar. Bulgaristan 69 milyar dolarla çok gerilerde. Ermenistan'ın toplam geliri 15 milyar doların altında, yani, Türkiye'nin 40'ta biri kadar. Nüfus ve yüzölçümü açısından büyükçe devletlerden sayılan Kongo 5 milyar dolarla listenin en sonlarında. Onun altında Karayiplerdeki bazı ada devletleri var. İşte dünyanın görünümü böyle.

Kişi başına ulusal gelir rakamlarına bakıldığında iş değişiyor. Toplam gelirde en üst sıralarda olan ülkelerden bazıları kişi başına gelirde çok gerilere düşüyor. Örneğin Uluslararası Para Fonu'nun istatistiklerine göre Türkiye kişi başına gelirde, satın alma gücü hesabına göre 9 bin 240 dolarla dünyada 70. sırada geliyor.[14]

Sıralama yöntemi ne olursa olsun, görülüyor ki, ABD bugün açık farkla dünyanın en zengin ülkesi. ABD'nin zenginliğini ölçerken başvurulan ölçütlerden biri Amerikan borsasının değeri. Bu değer 1999 yılında 16,6 trilyon dolara ulaştı. Bu, Amerika'nın aynı tarihte 9,3 trilyon dolar olan GİH'sının yaklaşık iki katı. Oysa evvelce GSİH borsa değerinin üzerinde olurdu. Örneğin, 1990 yılında GSİH 5,8 trilyonken borsanın değeri 3,1 trilyondu. Bu rakamlar Amerika'da finans sektörünün nasıl büyüdüğünü ve güç kazandığını göstermesi açısından ilginç. Gerçekten Amerika'da finans sektörünün payı artarken imalat sektörünün payı azalıyor. İmalat sektörü 1987 yılında toplam GSİH içinde %20'lik paya sahipken bu oran 2001'de %14,1'e düştü. Avrupa Birliği'nin üye sayısı 25'ken bu ülkelerin toplam GİH'sı 12 trilyon 180 milyar dolar. Yani ABD'nin GSİH'sının biraz üzerinde ama borsa değerinin altında.

Diğer ülkelerin gelir düzeyini incelemeden önce Amerika'nın iç yapısına biraz daha bakmakta yarar var. Amerika'nın bu büyük ser-

(14) International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, October 2007, for the year 2006.

vetine yön veren başlıca kuruluşlar arasında yatırım bankaları önemli bir rol oynuyor. Onlar dünyanın her köşesine yeni liberal ekonomi anlayışını yerleştirmek için özel bir çaba harcıyorlar. Onların başlıca hedeflerinden biri çeşitli ülkelerde hâlâ varlığını sürdüren kamu sektörü. Kamunun elindeki bütün varlıkların özelleştirilmesi için büyük çaba harcıyorlar. Borsa ve yatırım kuruluşlarının oluşturduğu mali sektör Amerika'nın en zenginlerinin servetini hızla arttırmasına yardımcı olan bir ortam yaratmış. Öyle ki, Amerikan nüfusunun en zengin % 1'i, neo-liberal oluşumun ilk dönemi sayılan 1977 ile 1989 yılları arasında gelirlerini 1998 yılının dolar değerine göre 200 milyar dolar arttırmış. Bu grup Amerika'daki toplam gelirlerin 1977'de % 8,7'sine sahipken 1989'de bu oranı % 13'e yükseltmiş. 1980 ile 1994 yılları arasında Amerikan nüfusunun en zengin % 5'i, gelirlerini % 59 oranında, daha geniş bir kitleyi oluşturan % 20'si ise % 33 oranında artırmış. Aynı dönemde nüfusun en fakir % 20'lik bölümünün gelirinde ise hiçbir artış olmamış. Yani neo-liberal ekonomi politikalarının yaygın biçimde uygulanmaya başladığı dönemde Amerika'da zenginler ile fakirler arasındaki gelir düzeyi farkı hızla artmış.

İngiltere'de de neo-liberal ekonomi politikalarının kuvvetli savunucusu olan Margareth Thatcher döneminde, 1985 ile 1995 yılları arasında milyonerlerin sayısı 7000'den 20.000'e yükselmiş.

Avrupa kıtası bir bütün olarak alındığında 1999 yılı itibariyle yıllık kazancı 1 milyon dolardan fazla olanların toplam serveti 25,5 trilyon dolar olarak hesaplanıyor.

Avrupa ekonomisinin genel yapısında kurumsal liberalizm hâkim. Yani özü itibariyle Amerika ile Avrupa ekonomisi liberal ekonomi temelinde birleşiyorlar ama uygulamada Amerika'daki neo-liberalizm ile Avrupa'daki kurumsal liberalizm arasında önemli farklar ve büyük çatışmalar var. Bu çatışmalar yalnız ticari düzeyde kalsa oyunun kurallarına uygun sayılabilir. Ama devletler ve ilgili ülkelerin istihbarat örgütleri de bu çatışmanın tarafları arasında yer alıyor. Amerikan Senatosu'nun İstihbarat Komitesi Başkanı David Boren 1990 yılında yaptığı bir söyleşide, "Silahlanma yarışı yavaşladı ama casuslar savaşı hızlandı," demiş ve yabancıların

Amerika'daki özel ticari kuruluşlara yönelik sanayi casusluğu faaliyetlerinden şikâyet etmişti.[15]

Federal Almanya'nın Doğu Almanya'yla birleşmesinden sonra doğudaki devletin mali tesislerinin özelleştirilmesi büyük bir sorun olarak ortaya çıktı. Bunların özelleştirilmesi hangi ölçülere göre yapılacaktı ve bu özelleştirmede kim söz sahibi olacaktı? Bu özelleştirme faaliyetlerini düzenlemek amacıyla Alman Hükümeti "Treuhand" isimli bir kuruluş oluşturdu. Bu kuruluşun başına da Alman çelik sanayiinin en etkili isimlerinden Detlev Rohwedder getirildi. Rohwedder bu özelleştirme işinde İngiliz ve Amerikan yatırım bankalarının etkili bir rol oynamalarına karşı çıktı. Almanya'nın kendi ilkeleri ve kuralları vardı. Özelleştirme buna göre yapılacaktı. 1991 yılının Nisan ayında Rohwedder öldürüldü. Bu cinayetin Kızıl Ordu fraksiyonu tarafından gerçekleştirildiği söylendi. Onun yerine atanan Bayan Bruehl farklı bir politika izledi. İngiliz ve Amerikan yatırım bankalarının bu özelleştirme sürecinde etkili rol oynamalarına karşı çıkmadı. Gene de Almanya'nın kuralları vardı. Büyük yatırıma ihtiyaç duyan bazı tesisler yeni sahiplerine sembolik fiyatlarla devredilebilirdi. Ama özelleştirilecek tesislerin yeni sahipleri belirli miktarda yatırım yapmak, yeni teknoloji getirmek ve istihdam yaratmak zorundaydı. Yani özelleştirmeden amaç devlet bütçesine gelir sağlamak değil, ekonomiye güç katmak ve istihdam yaratmaktı. Bu kitabın yazarı o tarihlerde Almanya'da büyükelçilik görevini yapıyordu. İlgilenen Türk firmalarının yetkilileriyle bu tesislerin bazılarını gezdi. Gerçekten çok sayıda dev tesis bakımsızlıktan işletilemeyecek durumdaydı. Bazı Türk firmaları bu tesislerin ve şirketlerin bir kısmını satın aldılar. Ama çeşitli gerekçelerle Treuhand idaresi bunlardan çoğunu Türk sahiplerinden geri aldı. Bunu yaparken ileri sürdükleri gerekçelerin hepsi ikna edici miydi? Bu, tartışmaya açık bir konu olarak kaldı. Almanya bu özelleştirmeden ne kazandı ve bu kazanç Doğu Almanya'nın kalkındırılması çabalarına önemli katkıda bulundu mu? Bu da kuşkulu. Almanya'nın doğunun kalkındırılması için harcadığı para, Amerika'nın İkinci

(15) Kees Van Der Pijl, *Global Rivalries From the Cold War to Iraq*, Pluto Press, London, 2006, s. 258-262.

Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın kalkındırılması için geliştirdiği Marshall Planı'na harcadığı parayı çok geçti. Özellikle, değeri düşük olan Doğu Alman Markı'nın Batı Alman Markı'yla eşdeğerde sayılması ve bu değerinden satın alınması Alman ekonomisini sarstı. Gene de Almanya sahip olduğu büyük ekonomik güç sayesinde Avrupa'nın en güçlü ekonomisi olma özelliğini korudu.

Fransa'da da ilginç gelişmeler yaşandı. Cumhurbaşkanı François Mitterand çok güvendiği bir danışmanını, Jacques Attali'yi Avrupa Kalkınma ve Yeniden Yapılanma Bankası'nın (EBRD) başına geçirdi. Ama Attali'nin de bazılarının gözünde bir kusuru vardı. Eski Sovyet bloğu ekonomilerindeki özelleştirmelerde neo-liberal görüş sahiplerinin istedikleri politikaların uygulanmasına yanaşmıyordu. Bu yaklaşım Amerika'nın kabul edebileceği bir durum değildi. ABD EBRD'ye katkılarını kesti. Aynı zamanda *Financial Times* ve ABD'ye yakın bazı yayın organlarında Attali aleyhinde bir kampanya başlatıldı. Attali bu görevini 1993 sonuna kadar sürdürebildi. O gittikten sonra her şey yoluna girdi. Amerika'nın katkıları da yeniden başladı. Amerika'nın ve Avrupa'nın ekonomi politikaları arasındaki farklar işte böyle durumlara yol açabiliyordu. En zengin ülke, sözünü geçirmek için böyle yöntemlere başvurabiliyordu. Ama her şeye rağmen dünya Amerika'dan ibaret değildi. Hızla yükselen ülkeler vardı. Bunların başında Çin geliyordu.

Gerçekten dünyada Amerika'dan sonra en büyük gelir düzeyine Çin sahip: 8 trilyon 883 milyar dolar. Onu Japonya 4 trilyon 25 milyar dolarla izliyor. Japonya'nın hemen arkasından Hindistan geliyor. Onun geliri 3 trilyon 666 milyar dolar. Dünya listesinde Avrupa kıtasından ilk ülke, 6. sıradaki Almanya. Onun GSİH'sı 2 trilyon 480 milyar dolar. Yani Çin'in üçte birinden az. Bu listede Türkiye 584 milyar dolarla 19. sırada geliyor. Son olarak yayınlanan bazı istatistiklerde Türkiye'nin 17. sırada gösterildiği görülüyor. Türkiye'den daha zengin sadece beş Avrupa ülkesi var.

Dünyanın en zengin 20 ülkesinin toplam geliri 48 trilyon 338 milyar dolar. Bu, dünyanın toplam gelirinin yaklaşık % 80'ine eşdeğerde. Dünyanın gelirinin % 20'si de geri kalan 213 devlet tarafından paylaşılıyor. İşte dünyanın gelir tablosu bu kadar adaletsiz.

Yukarıdaki sonuçlar satın alma gücüne göre hesaplanarak bulunmuş. Yani her ülkede mal ve hizmetlerin fiyatı farklı olduğu için belirli bir gelirle satın alınabilecek mal ve hizmet miktarı dikkate alınarak yapılan hesaplama bu sonucu doğuruyor. Ama bir de satın alma gücü dikkate alınmadan, sadece piyasa fiyatlarına göre yapılan hesaplama var. O hesaba bakarsanız tablo biraz değişiyor. Örneğin Çin'in yukarıda 8,883 milyar dolar olarak gösterilen GSYİH'sı 2,263 milyara iniyor, Çin de ikinci sıradan dördüncü sıraya düşüyor. Japonya ikinci, Almanya üçüncü sıraya yükseliyor. Türkiye de 342 milyar dolarla 21. sıraya iniyor.

Aslında birinci hesaplama sistemi daha doğru ve daha adil. Uluslararası kıyaslamalarda daha çok bu sistem kullanılıyor. Ama hangi sistem kullanılırsa kullanılsın görünen o ki, dünya devletleri arasında çok büyük bir gelir dağılımı adaletsizliği var. Örneğin, ilk 20 ülke arasına girmesine rağmen Türkiye'nin milli geliri Amerika'nın 70'te biri, Japonya'nın 23'te biri, Almanya'nın 14'te biri. Bu gelir farkları sadece Amerika veya Japonya gibi ekonomik açıdan çok güçlü ülkeler ile gelişme yolundaki ülkeler arasında değil. Orta düzeyde gelişmiş ülkeler ile daha alt gelir gruplarına mensup ülkeler arasında da çok büyük gelir farkları var. Örneğin, 223 devlet arasında bulunan ve nüfusu birkaç yüz bini geçmeyen çok küçük devletler bir yana bırakılıp da ilk 150 devlet hesaba katılırsa, satın alma gücü ölçüsüne göre hesaplandığında Türkiye'nin GSİH'sı 150. sıradaki Moritanya'nın tam 40 misli. İlk 150 sıradaki ülkeler arasında geliri en düşük olan 47 ülkenin toplam milli geliri ancak Türkiye'nin gelirine ulaşıyor.

Bu 47 ülkenin tümü pek de fakir sayılmaz. Aralarında Tacikistan, Kırgızistan gibi Orta Asya; Arnavutluk, Makedonya, Bosna gibi Balkan; Gürcistan, Ermenistan gibi Kafkas ülkeleri; Katar ve Bahreyn gibi petrol üreticisi ülkeler de var.

Özetle, dünya devletlerinin milli gelirleri kıyaslandığında çok büyük farklar, hatta uçurumlar göze çarpıyor.

Bu adaletsizlik kişi başına gelir düzeyi incelendiği zaman daha açık biçimde ortaya çıkıyor. Toplam geliri çok yüksek görünen bazı ülkelerin vatandaşlarının ortalama gelirlerinin oldukça düşük olduğu or-

taya çıkıyor. Örneğin piyasa fiyatlarına göre hesaplanırsa 2005 yılı itibariyle Çin'de kişi başına gelir 1,740 dolar, Türkiye'de ise 4,710 dolar. Bu ölçüye göre Çin'in kişi başına geliri Türkiye'nin üçte birinden biraz fazla. AB'ye yeni üye olan Bulgaristan ve Romanya'nın kişi başına gelirleri Türkiye'den az. Bu ölçüye göre dünyanın en zengin vatandaşları Lüksembourg'da yaşıyor. Onların ortalama geliri 65 bin 630 dolar. Onu 59 bin 590 dolarla Norveçliler izliyor. Almanlar 34 bin 580 dolarla ancak 19. sırada gelebiliyor.

Zenginlerin sıralaması böyle. Ama fakirlerinki içler acısı. 1,2 milyar insan günde bir dolarla geçiniyor. Dünya nüfusunun % 45'ini oluşturan 2,8 milyar ise günde 2 dolarla geçinmek zorunda. Tacikistan'da kişi başına gelir yılda 330 dolar, Ruanda'da 230 dolar, Liberya'da 130 dolar, Etiyopya ve Somali'de ise sadece 110 dolardan ibaret. Yani Etiyopya ve Somali vatandaşlarına, hayatlarını sürdürebilmeleri için günde ortalama 30 sent düşüyor.

IMF işte bu durumdaki Etiyopya'ya, mali piyasalarını dünya bankalarının rekabetine açması için baskı yaptı. Bununla da yetinmedi. En büyük milli bankasının birçok bankaya bölünmesini istedi. Etiyopya buna direndi. Çünkü komşusu Kenya'nın başına gelenleri gördü. IMF aynı talebi Kenya'ya yapmış ve bu ülke de bu talebi kabul etmek zorunda kalmıştı. Beklenen, mali piyasalarda tam serbestlik sağlanmasının ekonomiyi güçlendireceğiydi.Tam tersi oldu. Kenya'da 1993 ve 1994 yıllarında 14 banka iflas etti. Acaba Türkiye'deki banka iflaslarında da IMF'nin telkinlerinin payı var mıydı? Kimbilir. Peki, IMF'nin taleplerini kabul etmeyen ülkelerin başına neler geliyordu? Etiyopya örneği ortada. IMF kendi önerdiği politikalara karşı çıkan Etiyopya'yla anlaşmasını sona erdirdi. IMF'nin bu ülkeyle işbirliğine tekrar başlamaya ikna edilmesi aylar aldı.[16]

İlginç bir örnek de Irak. Irak gibi dünyanın en zengin petrol kaynaklarına sahip bir ülkenin halkının büyük bir bölümü kötü yönetim ve dış müdahaleler gibi nedenlerle bir yandan can güvenliğinden yoksun olarak yaşıyor, bir yandan da aşırı derecede yoksulluk çe-

(16) Joseph Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*, W.W. Norton & Company, 2002, s. 25, 32.

kiyor. Irak kişi başına gelir sıralamasında dünyada 184. sırada geliyor ve vatandaşlarının ortalama geliri piyasa fiyatlarına göre sadece 620 dolar.

Bu iki kutbun ortasındaki alanda kalan ülkeler de var. Bunlar toplam geliri çok yüksek olduğu halde kişi başına geliri oldukça düşük ülkelerdir. Örneğin, piyasa fiyatlarına göre dünyanın en zengin 21. ülkesi olan Türkiye, kişi başına milli gelir sıralamasında 99. sırada geliyor. Kişi başına gelirle birlikte eğitim ve sağlık koşullarını da dikkate alan BM İnsan Gelişimi Endeksi'nde Türkiye'nin yeri 84. sırada. Listede Türkiye'nin önünde gelenler arasında Baltık ülkeleri, Uruguay, Kosta Rika, Panama, Malezya, Belarus, Bosna, Arnavutluk, Makedonya, Kazakistan, Kolombiya ve Ermenistan gibi ülkeler de var. Yani Türkler, zengin bir ülkenin fakir çocukları konumunda. Bu tablo nasıl ortaya çıkıyor? Türkiye toplam gelirde dünyanın en zengin 20 ülkesi arasında olmasına rağmen vatandaşlarına götürdüğü eğitim ve sağlık hizmetleri ile refah düzeyinde 83 ülkenin gerisinde kalmış.

Piyasa fiyatlarına göre ölçüldüğünde dünyanın 10. en zengin ülkesi sayılan Hindistan'da kişi başına gelir sadece 720, 14. ülkesi sayılan Brezilya'da 1,460 dolar. Yani Türkiye'nin üçte birinden az. Ama o ülkelerdeki aşırı nüfus bu adaletsizliği bir ölçüde açıklayabiliyor. Türkiye'deki adaletsizliği, dengesizliği açıklamak daha zor.

Tabii hiçbir ülkede gelir dağılımı adaleti tam olarak sağlanamadığından ortalama gelir düzeyi sanal bir kavram olarak kalıyor. Özellikle insanlar ve bölgeler arasındaki gelir dağılımı adaleti çok bozuk olan ülkelerde toplumun en fakir kesimlerinin veya en fakir bölgelerde yaşayanların geliri ortalamanın çok altında kalıyor. Bazı ülkelerde halkın %80'i fakirlik sınırının altında yaşıyor. Örneğin Filistin'de Batı Şeria bölgesinde yaşayanların %59'u, Gazze'de yaşayanların %81'i fakirlik sınırının altında hayatlarını sürdürüyor. Bir Avrupa ülkesi olan Moldavya'da bile halkın %80'i fakirlik sınırının altında yaşıyor.

Bu durumdaki ülkelerden biri de Türkiye. Türkiye İstatistik Kurumu'nun yayınladığı bilgilere göre 2005 yılı itibariyle Türkiye'deki en düşük gelire sahip %20'lik bölümün toplam milli gelirden aldığı pay %6,1'den ibaret. Fakirlerden zenginlere doğru gidildiğinde ikinci %20'lik grup %11,1, üçüncü grup %15,8, dördüncü grup %22,6'lık

pay alıyor. En zengin % 20'lik grubun payı ise % 44,4. Yani en zengin grubun payı, en fakir grubun tam 7,3 misli.(17)

Gelişmiş ülkelerde alınan sosyal yardım önlemleri sayesinde piyasa ekonomisinin doğal sonucu olan büyük gelir farkları büyük ölçüde dengelenmiş ve makul bir düzeye indirilmiş. O ülkelerde açlık sınırının altında yaşayan yok. Ama Türkiye'de bu adaletsizlik devam ediyor. Örneğin en zengin % 20'lik grupta yaşayanların yıllık geliri kişi başına 32 bin 365 YTL. 1 dolar 1,40 YTL kabul edilirse bu gruba giren Türk vatandaşlarının yıllık geliri 26 bin 970 dolar ediyor. Yani İspanya'nın gelir düzeyine çok yakın. Hatta Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin yüksekliği dikkate alınırsa halkın en zengin % 20'lik bölümünün, yani 14 milyonun ortalama gelirinin, İspanya'nın ortalama geliriyle kıyaslanabilir düzeyde olduğu söylenebilir. Buna karşılık en düşük gelir grubunun yıllık ortalama geliri ise 2,055 dolar. Bu, Fas'ın ortalama gelir düzeyine eşit. Demek ki, 14 milyon vatandaşımız da Fas düzeyinde yaşıyor. İspanya ile Fas'ın yaşam düzeyi arasında ne kadar fark varsa Türkiye'deki en zengin grup ile en fakir grup arasında da o kadar fark var. Tabii zengin grup içinde çok zenginlerin durumu ile fakir grup içindeki çok fakirlerin durumu bu tabloda yer almıyor.

2007 sonu bilgilerine göre Türkiye'de 35 dolar milyarderi var. Dünyanın en zengin ülkelerinin çoğunda bile bu kadar dolar milyarderi yok. Buna karşılık 800 bin civarında insanımızın açlık sınırının altında yaşadığını hatırlatmakta yarar var. Gelişmiş ülkelerde, açlık sınırının altında hemen hiç kimse yaşamıyor. Anayasada, sosyal bir hukuk devleti olduğumuz yazılı ama bu rakamlar karşısında gerçek durumun farklı olduğu görülüyor. Sosyal devlet, maalesef bugün Türkiye'nin gerçeği değil, sadece buna inananların hedefidir.

Bir de bölgeler arasındaki gelir dağılımı farkını düşünmek gerekiyor.

Bir süre önce Dünya Bankası'nın Boğaziçi Üniversitesi'yle ortaklaşa yaptığı bir araştırma, Kocaeli'nde yaşayan bir vatandaşın ortalama yıllık gelirinin 16 bin dolar, buna karşılık Şırnak'takinin 1,850 do-

(17) Türkiye İstatistik Kurumu, 2005 Yılı Gelir Dağılımı Sonuçları, Aralık 2006.

lar olduğunu gösterdi. Aynı araştırmaya göre Bursa'da yaşayan bir vatandaşın ortalama ömür beklentisi 75, Şırnak'ta yaşayanın 59 yıldan ibaret. Yani arada 16 yıl fark var. Bin kişiye düşen hastane sayısı, bebek ölüm oranları gibi göstergeler Türkiye'nin doğu ve batısı arasında büyük uçurumlar olduğunu gösteriyor. Fakirlik göstergeleri sadece Doğu ve Güneydoğu illerinde görülmüyor. Bir Karadeniz ili olan Ordu'da halkın %32'si fakirlik göstergesi olan yeşil kart sahibi. Bu açıdan Ordu, Türkiye'nin yoksulluk sıralamasında dördüncü sırada. Güneydoğu illeri arasında da büyük farklar var. Bazı Güneydoğu illerimizdeki ekonomik ve sosyal göstergeler Diyarbakır'ın dörtte biri düzeyinde. Türkiye'de bölgeler arasındaki dengesizlikler kimi yaşamsal sonuçlar doğruyor. Örneğin Bursa ile Şırnak arasında ortalama ömür beklentisinde 16 yıl fark olması çok düşündürücü. Bunun başlıca sebebinin devletin Şırnak'a ve ona benzer illerimize yeterince sağlık, eğitim, altyapı olanağı sağlamaması olduğu açık. İnsan hakları konularıyla ilgilenenlerin meselenin bu yönüne yeterince değinmemeleri, Avrupa Parlamentosu gibi kuruluşların Türkiye'yle ilgili raporlarında siyasi ayrılıkçı grupların hoşuna gidecek ifadeler kullanırken halkın büyük çoğunluğunun yaşadığı ıstırabı yansıtan bu temel sorunlara hemen hemen hiç değinmemesi düşündürücü. Amaç yoksulluk ve çaresizlik içinde olan halkın bu sıkıntılarına çare aramak mıdır, yoksa bu yoksulluğu da bahane ederek ülkenin bir bölümünü Türkiye'den koparmak isteyenlerin ekmeğine yağ sürmek midir?

İşte Türkiye'de ve dünyanın başka yerlerinde yaşanan önemli sorunların başında, zengin ve fakir arasındaki bu gelir uçurumu geliyor. Dünyadaki fakirliğin doğurduğu sonuçlar şöyle:

- Dünyada bugün 1,2 milyar insan aşırı fakirlik içinde yaşıyor. Bunların günde harcayabildikleri para bir doların altında.
- Dünyanın yarısı, yani 3 milyar insanın günlük geliri iki doların altında.
- Dünya Gıda ve Tarım Örgütü FAO'nun raporuna göre 854 milyon insan açlık sınırının altında yaşıyor, yeterli gıda bulamıyor. Bunların 820 milyonu gelişme yolundaki ülkelerde yaşıyor.
- Son on yılda açlık çeken insanların sayısında azalma olmadı. Hatta Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Sahranın güneyindeki

Afrika'da açlık çekenlerin oranı daha da arttı. Bu bölgelerde 10 yıl önce 169 milyon insan açlık çekerken şimdi bu sayı 206 milyona çıktı.

- Dünyada 170 milyon çocuk yeterli gıdadan mahrum. UNICEF'e göre dünyada her gün 30 bin çocuk açlıktan ölüyor. Bu, yılda 11 milyon çocuk demektir.
- 100 milyon çocuk ilkokula gidemiyor. 230 milyon çocuk ortaokula gidemiyor.
- 250 milyon çocuk kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmak zorunda.
- Dünyada 1,6 milyon insan temiz sudan mahrum. Dünya nüfusunun % 12'si temiz su kaynaklarının % 85'ini kullanıyor.
- Okuma çağında olup da okuma yazma bilmeyenlerin sayısı 840 milyon. Bunların % 65'i kadın.
- 800 milyon insan sağlık hizmetinden mahrum olarak yaşıyor.
- 2000 yılında 1,7 milyon çocuk yeterli sağlık hizmeti verilemediği için hayatını kaybetti.

Bu yoksulluk tablosu gelişmiş ülkelerdeki zenginlik tablosuyla bir arada düşünüldüğünde, çok çarpıcı bir durum ortaya çıkıyor. Dünyada en zengin üç kişinin serveti, en fakir 48 ülkenin GSİH'sının toplamını aşıyor. En zengin 200 kişinin toplam serveti 1 trilyon dolar. Buna karşılık 43 en fakir ülkede yaşayan 582 milyon kişinin toplam serveti 146 milyon dolardan ibaret. Gelişmiş ülkelerde yaşayan dünya nüfusunun % 20'si, dünyanın toplam mallarının % 86'sını tüketiyor. Gene dünyanın en zengin % 20'si dış ticaretin gelişmesinden % 82, yatırımlardan % 68 pay alıyor, en fakir % 20'ye sadece % 1 pay düşüyor. Üstelik zengin ve fakirler arasındaki fark giderek açılıyor. 1960'ta en zengin ülkelerde yaşayan % 20 ile en fakir ülkelerde yaşayan % 20 arasında 30 kat fark vardı. 1997 yılında bu fark 74 kata çıktı.

21. yüzyıla girildiğinde yaklaşık bir milyar kişi okuma yazma bilmiyor. Oysa dünyanın silahlanmaya harcadığı paranın sadece yüzde biriyle dünyadaki bütün çocuklar okula gönderilebilir.

Bazıları küreselleşmeyi bütün bu sorunların çözümü için bir mucize ilaç gibi görüyor. Ama yapılan bazı araştırmalar küreselleş-

me döneminin başlangıcından sonraki 20 yıl içinde, yani 1980-2000 arasında gelişmelerin hiç de beklendiği gibi olmadığını gösteriyor. Araştırmacılar ülkeleri gelir düzeylerine göre beş grupta toplamışlar. Alınan bazı sonuçlar şöyle:

- 1960-1980 dönemine göre bütün gruplarda kalkınma hızında yavaşlama var.
- En zengin grup hariç, diğer gruplarda ortalama ömür beklentisindeki artış hızında da yavaşlama olmuş.
- Çocuk ölümlerindeki azalma oranı da bu dönemde ondan önceki 20 yıla kıyasla yavaşlamış.
- Eğitim ve okuryazarlık oranındaki artış alanında daha önce sağlanan gelişmede de bir yavaşlama görülüyor.

Oysa küreselleşme yandaşlarının yazdıklarına bakılınca bütün bu alanlarda dünyanın büyük bir ilerleme, hatta sıçrama dönemine girmesi gerekiyordu. Nasıl oldu da pek çok alanda devletler arasında duvarlar kalkınca bu temel göstergelerde bir kötüye gidiş ortaya çıktı? Küreselleşmeden fakirlerin pek yararlanamadığı açıkça anlaşılıyor.

Peki dünyada bu kadar açlık ve yoksulluk yaşanırken zenginlerin durumu ne oldu? Örneğin onlar kazandıkları bu serveti nereye harcıyorlar? 1998 yılı rakamlarına göre bazı harcamalar şöyle:

Tüketimin cinsi	Milyar dolar
ABD'de kozmetik harcamaları	8
Avrupa'da dondurma tüketimi	11
Avrupa ve ABD'de parfüm satışları	12
ABD ve Avrupa'da evcil hayvan gıdası satışları	17
Japonya'da işadamlarının eğlence harcamaları	35
Avrupa'da sigara satışları	50
Avrupa'da alkollü içecek satışları	105
Dünyada uyuşturucu satışları	400
Dünyada savunma harcamaları	780

İnsanlar paralarını bu alanlarda harcıyorlar. Oysa bu paraların küçük bir bölümüyle dünyanın pek çok temel sorununa çare bulmak ınümkün olabilirdi. İşte birkaç örnek:

İhtiyaçlar	Milyar dolar
Herkes için temel eğitim	6
Herkes için su ve kanalizasyon	9
Kadın sağlığı	12
Temel sağlık ve gıda ihtiyacı	13

Kaynak: Globalissues TradeRelated Poverty

Kuşkusuz bu paralarla bütün ihtiyaçlar karşılanmış olmayacak. Ama en azından en zorunlu gereksinmeler giderilecek. Unutulmasın ki, dünyada yaşayan 2,2 milyon çocuktan 1 milyonu fakirlik sınırının altında. Bunlardan 640 milyonunun yatacak uygun yeri yok. 400 milyonu temiz sudan mahrum, 270 milyonu herhangi bir sağlık hizmetinden yararlanamıyor.

İşte bu olumsuz koşulların sonucunda 2003'te dünyada 5 yaşın altındaki çocuklardan 10,6 milyonu hayatını kaybetti. Bir fikir vermek için belirtelim: Bu sayı Fransa, Almanya, İtalya ve Yunanistan'daki 5 yaşından küçük çocukların toplam sayısına eşit. Aşılanmadıkları için ölen çocukların sayısı 2,2 milyon. Annesi veya babası AIDS'ten öldüğü için yetim kalan çocukların sayısı da 15 milyon.

İşte dünyadaki insan dramının tablosu böyle. Zenginler daha zengin olup dünya nimetlerinden fazlasıyla yararlanırken fakirler korkunç bir yokluk içinde hayatta kalma mücadelesi veriyor.

Acaba sorun sadece bazı ülkelerin gelir düzeylerinin yetersizliğinden mi kaynaklanıyor? Devletlerin toplam gelir düzeylerini yansıtan uluslararası istatistikler ülkelerin gerçek servetlerini de yansıtıyor mu? Bugün halkı yoksulluk çeken ülkelerin tümü acaba doğal kaynaklardan, zenginlikten yoksun ülkeler mi?

Bu arada gelirle servetin aynı şey olmadığını da hatırlamak lazım. Henüz gelire dönüşmemiş kaynaklar, olanaklar bir ülkenin servetini

oluşturuyor. Mesele, bu kaynakların nasıl işletileceği, bu zenginliklerin o ülkede yaşan insanların mı yoksa o ülkeyi doğrudan veya dolaylı olarak yönlendiren başka ülkelerde yaşayanların mı refahına hizmet ettiğidir.

Unutmamak lazım ki, bir ülkeye yön vermek isteyen yabancılar, orada yaşayan insanlara iyilik olsun diye bunu yapmazlar, her şeyden önce kendi ülkelerinin ve firmalarının çıkarlarını düşünürler. Sömürgecilik tarihi bunun örnekleriyle doludur. Sömürgecilik resmen sona erdikten sonra eski sömürgelerin topraklarında kurulan devletlere yönelik olarak izlenen politikalara da çoğu zaman "yeni sömürgecilik" deniyor. Yani adı resmen sömürge olmasa da o ülkelere fiilen sömürge muamelesi yapılıyor. Tabii bu, başka ülkeler tarafından istismar edilebilecek kaynaklara sahip veya taşıdığı stratejik önem dolayısıyla büyük devletlerin ilgi alanına giren ülkeler için söz konusu.

Gana'nın ünlü başbakanlarından Nkrumah, yeni sömürgeciliğin etki altına aldığı ülkeleri, "teorik olarak bağımsız sayılan ve egemenliğin bütün unsurlarına sahip bulunan fakat gerçekte politikası yurtdışından yönlendirilen bir ülke" olarak nitelendiriyor. Dışarıdan etkileme sadece doğrudan doğruya devletler yoluyla değil, IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ve çokuluslu şirketler tarafından da oluyor. Bugün dünyadaki 200 büyük çokuluslu şirketin 74'ü Amerika'nın, 41'i Japonya'nın, 23'ü Almanya'nın, 19'u Fransa'nın, 13'ü İngiltere'nin ve 6'sı İsviçre'nin denetimi altında.[18]

Eğer söz konusu ülkeler stratejik önemi, doğal kaynakları, yetişmiş insan gücü olmayan, bu nedenle kendi gücüyle kalkınma olanağına kavuşması hemen hemen olanaksız ülkelerse bunların kısa vadede dış yardım almaktan başka çaresinin olmadığı düşünülebilir. Birleşmiş Milletler'in en azgelişmiş ülkeler olarak nitelendirdiği grup budur. Bu ülkelerde yaşan insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için acil yardıma ihtiyaçları vardır. Birleşmiş Milletler'in Dünya Gıda Programı gibi çeşitli yardım kuruluşları, bazı sivil toplum örgütleri bu insanları

(18) Mark Ferro, *Le Livre Noir du Colonialisme*, Robert Laffont, Paris, 2003, s. 32-33.

açlıktan ve hastalıktan kurtarmak için yoğun çaba harcıyor. Ama sonuç yukarıda görülüyor. Ne yazık ki, gelişmiş ülkeler bu en fakir ülkelere yeterince yardım yapmıyor. Zaman zaman gündeme gelen ve kısmen uygulanan borçların silinmesi gibi yöntemler kalıcı çözümler getirmeye yetmiyor.

Birleşmiş Milletler'in Yeni Bin Yıl Kalkınma Hedefleri belgesi, 2010 yılına kadar zengin ülkelerin, milli gelirlerinin %0,56'sını azgelişmiş ülkelere ayırmalarını öngörüyor. Bu oran 2015 yılına kadar %0,7'ye çıkacak.[19]

Bu, gerçekçi bir hedef sayılabilir mi? Evvelce de böyle hedefler konulmuştu. Ama şu anda sadece beş zengin devlet %0,7'lik hedefi gerçekleştirmiş durumda. Bazı çok zengin ülkelerin fiilen gerçekleştirdikleri yardım ise milli gelirlerinin sadece %0, 4'ünden ibaret. Üstelik, yapılan hesaplamalara göre gelişmiş ülkelerin gelişme yolundaki ülkelere yaptığı her 1 dolarlık hibeye karşılık gelişme yolundaki ülkeler 13 dolar borç geri ödemesi yapıyor. Yani hibeler borç geri ödemesinin sadece 13'te birini karşılıyor.

Çaresizlik içindeki bu ülkelerin durumu, başlı başına değerlendirilmesi gereken bir insanlık dramı. Ama eğer açlık ve yoksulluk, doğal kaynaklarca zengin, yetişmiş insan gücüne sahip ülkelerde de ortaya çıkıyorsa bunun sebeplerini ve çözüm yollarını ayrıca incelemek gerekir. İşte bu kitabın esas konusu budur.

Doğal kaynaklar açısından zengin olan bazı ülkelerin halkının yoksulluk içinde yaşaması bu açıdan çok düşündürücü. Örneğin dünyanın en zengin doğalgaz rezervine sahip ülkelerinden biri olan Türkmenistan'da kişi başına düşen milli gelir 1,340 dolardan ibaret. Kafkasya'daki en önemli petrol üreticisi Azerbaycan'ın kişi başına milli geliri daha da düşük: 940 dolar. Afrika'daki en büyük petrol üreticilerinden Nijerya'da ise bunun yarısı: 430 dolar. Doğal kaynakları açısından yüz yılı aşkın zamandan beri sömürgeci ülkelerin iştahını kabartmış olan Kongo ise sadece 110 dolarlık kişi başına geliriyle 227 ülkelik dünya sıralamasında sondan üçüncü geliyor. O ülkelerde yaşayanlar da zengin ülkelerin yoksul çocukları durumunda.

(19) The Millenium Development Goals Report, United Nations, New York, 2007.

Zengin Ülkeler Nasıl Zengin Oldu, Fakirler Niçin Fakir Kaldı?

Eğer bir ülke gerekli kaynaklara sahip olmasına rağmen geri kalmışsa veya geri bıraktırılmışsa bunun sebepleri nedir? Bu sadece iç sorunlardan, yeteneksizliklerden, beceriksizliklerden mi kaynaklanıyor, yoksa dış unsurların da bunda payı var mıdır? Acaba başka ülkeler o kaynakları kendi çıkarları için değerlendirmek istediklerinden mi bu ülkeler yoksul bırakılmışlar veya bu ülkelerin kendi kaynaklarına sahip çıkarak birer bölgesel güç olmalarından çekinildiği için mi çeşitli uluslararası siyasi ve mali manevralarla o ülkelerin geri kalması sağlanmıştır? Bu yüzden mi o ülkelerin insanları bugün hâlâ açlık ve yoksulluk çekiyor? Zengin ülkeler nasıl zengin oldular, fakirler nasıl fakir kaldılar?

İşte bütün bu soruların cevaplarını akılcı ve serinkanlı biçimde araştırmak, Türkiye için çıkış yolu bulunmasını kolaylaştıracaktır. Zengin olan ülkelerin bu zenginliğe kavuşma serüvenini yakından incelemek bütün bu sorulara cevap verebilir.

Bugün dünyanın zengin ülkeleri sayılan devletler o zenginliklerine nasıl kavuştular? Doğa onlara başkalarından daha mı cömert davranmıştı? Onların doğal kaynakları başka ülkelerden daha mı fazlaydı? Dünyada zenginleşmenin öncüsü sayılan Avrupa kıtası için bu pek söylenemez. Kömür madenlerinin dışında Avrupa'nın doğal kaynakları çok sınırlıydı. Romanya'da 19. yüzyılın sonlarında biraz petrol bulundu ama Romanya hiçbir zaman Avrupa'nın zengin ülkeleri arasında yer almadı. İngiltere'yle Norveç arasındaki Kuzey Denizi'nde petrolün bulunması ise çok yakın tarihlerde oldu. O zaman Avrupa tarih içinde nasıl zenginleşti sorusunun cevabını doğal kaynakların dışında aramak gerekiyor.

Avrupa'yı bir bütün olarak da görmemek gerek. İlk zenginleşen Avrupa ülkesi İngiltere oldu. İngiltere'nin zenginleşmeye başladığı yıllarda bir ölçüde Hollanda hariç diğer Avrupa ülkeleri büyük fakirlik içindeydi. Onlar zenginlerin kervanına daha sonra katıldı.

Avrupa'nın zenginleşmesinde Rönesans ve Reform hareketlerinin, coğrafi keşiflerin, Sanayi Devrimi'nin etkili olduğu söylenir. Kuşkusuz bunların hepsinin payı var. Ama zenginleşme serüveni sadece bu gelişmelerden kaynaklanmıyor.

Avrupa'nın son bin yılda bilimde ve teknolojide dünyaya öncülük yaptığı söylenir. Bu da gerçeği tam yansıtmıyor. Sanayi Devrimi'nin Avrupa'da başladığı doğrudur da bütün bilimsel buluşların Avrupa kaynaklı olduğu doğru değildir. Çin'in ve Hindistan'ın bilimde ve sanatta dünyaya öncülük yaptığı, büyük zenginliklere kavuştukları dönemler olduğu unutulmamalı. Hatta daha eskilere gidilirse Mısır'ın, Mezopotamya'daki uygarlıkların, eski Yunan'ın ve Roma'nın dünya uygarlığının gelişmesindeki öncü rolleri de göz ardı edilmemeli. Dahası, bunlar bir yana bırakılıp da dünyanın son 1000 yıllık gelişimi dikkate alındığında bile öncülüğün Avrupa'da olmadığı görülüyor. Üstelik yalnız Çin ve Hindistan değil, Müslüman ülkeler de yakın geçmişte bilimde ve sanatta büyük ilerlemeler kaydetmiş ve o zamanki Avrupa ülkelerinden daha büyük zenginliklere kavuşmuşlardı. Örneğin, suyla çalışan saatlerin yapımında Müslümanlar Avrupa'dan daha önce yola çıkmışlardı. Bu cins saatler daha Avrupa'da bilinmezken Harun Reşit 800 yılında Şarlman'a böyle bir saat hediye etmişti. Belki saat sanayii, Müslüman ülkelerde daha da hızlı gelişecekti ama öyle anlaşılıyor ki, bazı yöneticiler veya din alimleri bunu frenlemişler. Vatikan'ın İstanbul Büyükelçisi Ghislin de Busbecq'in 1560'ta papaya gönderdiği bir rapora bakılacak olursa o devirde saraya hâkim olanlar eğer otomatik saat kullanılırsa namaz zamanını günde beş defa halka duyuran müezzinlerin itibarının azalacağını düşünmüşler ve bu saatleri kullanmaktan vazgeçmişler![20]

Kâğıdın bir Çin icadı olduğu bilinir. Matbaayı da Çinliler 900'lü yıllarda icat etmişlerdi. Uygarlığın bu temel buluşları Batı'dan Doğu'ya değil, Doğu'dan Batı'ya gitmişti. Gütenberg matbaayı ilk defa 1452-1455 yıllarında bastığı bir İncil'le Avrupa'ya tanıştırdı. Oysa Çinliler bu aleti ondan 550 yıl önce kullanmaya başlamışlardı. Bazı Müslüman din adamları ve onların etkilediği Osmanlı sarayının başındaki padişahlar uzun süre matbaaya da karşı çıktılar. Kuran'ı matbaada basmanın dinen doğru olmayacağına inanıyorlardı. İstanbul'daki matbaa-

(20) David Landes, S. *The Wealth and Poverty of Nations*, W.W. Northon & Company, New York, 1998, s. 51.

larda İncil ve Tevrat basılıyor ama Kuran basılamıyordu. Hintliler de benzeri gerekçelerle kendi kutsal kitaplarının matbaada basılmasına karşı çıkmışlardı.

Gene Çin kaynaklı bir buluş da baruttu. Batılılar daha sonra savaş koşullarını değiştirecek olan ve sanayide büyük atılımlar yapılmasına yol açacak olan barutu imal etmeyi Çin'den öğrenmişlerdi.

Su gücüyle çalışan ilk tekstil makinesini de Çinliler İngilizlerden tam 500 yıl önce icat etmişlerdi. Demir cevherini kömür ateşiyle eritip dökme demir elde etmeyi de Çinliler Batılılardan önce keşfetmişlerdi. 11. yüzyılda Çinliler yılda 125.000 ton dökme demir üretiyorlardı. İngiltere bu düzeyde bir üretime Çin'den 700 yıl sonra ulaşabildi.(21)

Müslüman ülkelerin 750 ila 1100 yıllarında bilimde Batılılardan daha ileri düzeyde oldukları Batı kaynaklarınca da kabul ediliyor. Değerli bilim tarihçisi Fuat Sezgin'in, merkezi Frankfurt'ta bulunan İslam Bilimleri Enstitüsü'nün yayınları ve aynı binadaki müze, İslam bilim adamlarının hangi alanlarda dünyaya öncülük ettiklerinin örnekleriyle doludur. Özetle bilimde ve sanayi alanındaki buluşlarda tarih boyunca Batı daima ileride, Doğu daima geride olmamıştı.

Peki o zaman nasıl oldu da Avrupa ülkeleri, özellikle İngiltere zenginlikte öne geçti?

Her şey tarımla başladı. Avrupa, iklim koşullarının elverişliliği nedeniyle bütün yıl mahsul alma şansına sahipti. Avrupa'nın zenginleşmesinde başlangıçta tarımın katkısı büyük oldu.(22)

Çin'in verimli toprakları sınırlı bir bölgede bulunuyordu ve bu topraklarla ülkenin bütün nüfusunu beslemek kolay değildi. Ama Çin yoğun işgücünü ve özellikle su kaynaklarını tarımda verimliliği arttırmak için başarıyla kullandı. Ünlü Çin düşünürlerinden Ts'ao Ts'ao, "Bir devletin kurulabilmesi için güçlü askerler ve yeterli gıda gerekir," diyor.

Çin'in nüfusu 1400'lü yıllarda yaklaşık 65-80 milyondu. 1650'de 200-250 milyona, 1750'de de 300 milyona çıktı. 1850'de 450, 1950'de

(21) Landes, a.g.e., s. 52, 55.
(22) Landes, a.g.e., s. 17.

650 milyona ulaştı ve daha sonra hızlı bir artışla bugünkü 1,2 milyarlık düzeyine geldi. Çin bugün dünya topraklarının %7'sine ama dünya nüfusunun %21'ine sahip. Tarım alanında Avrupa'nın Çin'e oranla göreceli avantajı, eskiden olduğu gibi bugün de devam ediyor.[23]

Avrupalılar da tarımda suyu kullanma konusunda başarılı oldular. Özellikle su değirmenlerinin tarıma da ekonomiye de katkısı büyük oldu. İngiltere'de 1886 yılında yapılan bir tarım sayımında 5600 su değirmeni olduğu saptandı. Bu değirmenler zamanla bir güç kaynağı olarak kullanılmaya başladı. Çin'de çok uzun yıllar önce keşfedilen kâğıt Avrupa'ya ancak 13. yüzyılda gelebildi ama ilk defa orada bir sanayi ürünü haline getirildi.

Avrupalıları ileri götüren bir başka buluş da gözlük camı oldu. 13. yüzyılın sonların İtalya'nın Pisa şehrinde bulunan gözlük camları, usta sanatkârların çalışma ömrünü uzatarak ekonomiye büyük katkı sağladı. 1600'lü yıllarda bir başka Avrupa ülkesi olan Hollanda'da teleskop ve mikroskop keşfedildi.[24]

Mekanik saat de 13. yüzyılın sonlarında İtalya ve İngiltere'de görülmeye başlandı. Bu buluşun da ekonomiye büyük katkıları oldu.

Yukarıda da belirtildiği gibi matbaa da bir Çin icadıydı. Orada 9. yüzyılda icat edilmişti. Ama matbaanın mekanik olarak geliştirilmesi Avrupa'da sağlandı ve çok sayıda kitabın basılması mümkün oldu. Barut da Çin'de bulundu ama barutun geliştirilmesi, giderek daha güçlü topların ve başka silahların yapılması Avrupa'da gerçekleştirildi. Tekstilde ve demir çelik üretiminde de böyle oldu. Önce Çinliler keşfetti sonra Avrupalılar geliştirdi. Bunların çoğu, Avrupalıların Hint Okyanusu'na ve Uzakdoğu'ya gerçekleştirdikleri büyük keşiflerden önce oldu. Birçok buluşun Çin'den Avrupa'ya ulaşmasının yüzlerce yıl almasının sebebi de budur. Çin'deki buluşlardan Avrupa'nın haberi olmadı. Ama olunca da o ülkelerdeki yalnız buluşları değil, kaynakları da elde etmek için büyük bir yarış başladı.

(23) Landes, a.g.e., s. 23.
(24) Landes, a.g.e., s. 46-47.

Sömürgeciliğin Kısa Tarihi ve Sömürge Ekonomileri

15. ve 16. yüzyıllarda İspanyolların ve Portekizlilerin keşif seyahatleri bu uzak ülkelerdeki nimetlere ulaşmaya yol açtı. Ama onlardan önce Çinliler de Uzakdoğu'yu keşfetmeye başlamışlardı. 1405-1435 yılları arasında Çinliler Endonezya kıyılarına ve Hint Okyanusu'na yedi büyük sefer düzenledi, o bölgeleri keşfettiler. Bu keşifler büyük filolarla yapıldı. Örneğin, 1405 yılında Amiral Zengh He komutasındaki keşif filosunda 317 gemi ve 28.000 denizci bulunuyordu.[25]

O devirde Çin gemi yapım sanayi Batı'dan çok ileriydi. Çinlilerin yaptıkları en büyük gemi, Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfetmek için yaptığı seferlerde kullandığı ünlü gemisi *Santa Maria*'dan yaklaşık 5 misli daha büyüktü. O yıllarda üç yıllık bir süre içinde Çinliler 1681 gemi inşa ettiler. Bu büyüklükte bir filo Avrupa'da tasavvur bile edilemezdi. 1400'lü yılların başında Çinliler Avrupalılardan birçok alanda üstündü. Özellikle Uzakdoğu denizlerinde Çin donanmasının üstünlüğü tartışılmazdı. Ama 50 yıl sonra durum değişti. Barutu Çin'den öğrenen Avrupalılar Çinlilerinkinden daha güçlü toplar yaptılar. Avrupalı gemiciler Çinlilerden daha maharetliydi. Bu arada Çinlilerin başkentlerini denize kıyısı olmayan Pekin'e taşımaları denizlerdeki etkinliklerini geriletti, sonuçta Avrupalı gemiciler Uzakdoğu'da egemen oldular. Bilimde, teknolojide kendilerinden önce yola çıkan Çinlileri etki alanları altına aldılar. 15. yüzyılın sonlarında Kristof Kolomb'la başlayan Amerika'nın keşfi, oradaki doğal zenginliklerin Avrupa'ya taşınmasına olanak verdi. Ama esas büyük uygarlık, bilgi, teknoloji ve doğal kaynaklar Uzakdoğu'daydı. Özellikle Portekiz bu kaynakları elde etmekte başarılı oldu. Aslında o devirde Portekiz, nüfusu sadece 1 milyon olan küçük bir devletti. Büyük seferleri başaracak yeterli insan gücü yoktu. Bu eksikliği gidermek için Afrika'da esir aldıkları çok sayıdaki zenciyi Portekiz'e getirdiler. Oradaki işgücü eksikliklerini böylece giderdiler, kendi vatandaşlarını da uzak ülkelere yaptıkları seferlerde daha fazla kullandılar, o ülkelerde koloniler kurdular.

(25) Landes, a.g.e., s. 94.

Portekizlilerin en büyük düşmanı Müslümanlardı. Müslümanlara gâvur diyorlardı. Her Müslüman gemisi doğal bir hedefti ve onlara karşı yapılabilecek zulmün sınırı yoktu. Örneğin, 1502 yılında Uzakdoğu'ya yaptığı ikinci seferde Güney Batı Hindistan'daki Calicut (Kalküta) önlerinde rastladığı bir Müslüman donanmasını mağlup eden Vasco de Gama, esir aldığı 800 Moors denizcisinin kulak, burun ve ellerini keserek sahile çıkarmış ve bir güç gösterisi olarak kıyıdaki kabile reislerine göndermişti. Şimdi okul kitaplarında adı sadece ünlü bir kâşif olarak geçen Vasco de Gama, Batılı tarihçilerin yazdığına göre böyle büyük zulümler yapan bir gemiciydi. Amacı, silah zoruyla aldığı toprakları Portekiz'e bağlamaktı.

Portekiz bu gibi saldırıların ve yerel halka yaptığı kötü muamelelerin sonucunda Hint Okyanusu'na kıyısı olan Doğu Afrika'da, Arabistan'da, İran'da, Hindistan'da ve Endonezya'da birçok düşman kazandı, bunların çoğuyla savaşa tutuştu. Amaç bu bölgeleri Portekiz egemenliğine sokmaktı. O ülkelerde halkların ve yerel yöneticilerin ne yapacağına kendileri değil, Portekizliler karar verecekti.

Bölgeye egemen olmak için stratejik noktaları ele geçirmek gerekti. Nitekim, öyle de yaptılar. Afrika kıyılarındaki Malindi ve Mombasa, Basra Körfezi'nin girişindeki Hürmüz Boğazı, Sumatra Adası ile Malezya arasındaki Malaka Boğazı ve Macao, Portekizlilerin ele geçirdikleri stratejik bölgeler oldu. En önemli kazanımlarından biri Goa'ydı. Burası Güney Hindistan'a girişte stratejik önemdeydi. Kızıl Deniz'in girişindeki Aden'i de zapt etmeye çalıştılar ama başaramadılar.

Portekizlilere direnmek isteyen yerel liderler pek başarılı olamadılar ama Uzakdoğu'nun servetine sahip olmak isteyen başka Avrupa ülkeleri de vardı. Bunların başında Hollandalılar ve İngilizler geliyordu. Onlar Portekizlilerden daha güçlüydü. 17. yüzyıl, Uzakdoğu denizlerinde Avrupa ülkeleri arasındaki çatışmalara ve nüfuz mücadelelerine sahne oldu. 1605 yılında Hollandalılar Ambiona'yı zapt ettiler ve Portekizlileri bu bölgeden uzaklaştırdılar. 1622'de bu defa yerel bir güç, İranlılar Hürmüz Boğazı'nı Portekizlilerin elinden aldılar. İran tek başına değildi. İngiliz donanması İranlılara destek oldu. 1638'de Hollandalılar Gine sahillerindeki Elmina'yı Portekizlilerden

aldılar. 1641'de de Malaka Boğazı'nı ele geçirdiler. Böylece Portekiz, Uzakdoğu'da etkin bir güç olma özelliğini kaybetti.

Portekiz başlangıçta Uzakdoğu'ya yaptığı seferlerden büyük ticari avantajlar sağlamıştı, o dönemde Uzakdoğu'dan Avrupa'ya yapılan kâğıt ithalatı Portekizlilerin elindeydi. Avrupa'da satılan bütün kâğıtların % 40'ı Lizbon üzerinden geliyordu. Ama Portekiz zaman içinde askeri hâkimiyeti başka Avrupa ülkelerine bırakmak zorunda kalınca ticarette de etkinliği pek kalmadı. Sonunda Portekiz kralı, 1570 yılında Batı Hindistan'daki Goa limanı üzerindeki ticaret tekelini bırakmak zorunda kaldı. Kâğıt ticaretini de 1586 yılında bir Alman firması olan Welser Portekizlilerden devraldı. Avrupa'nın gerçek büyük güçleri artık Uzakdoğu'da da kendilerini gösteriyordu. Portekiz gibi küçük bir ülkenin onlarla rekabet edecek gücü yoktu.(26)

Portekizliler Güney Atlantik'e ve Uzakdoğu'ya egemen oldukları dönemde bilimde, özellikle astronomide ilerlemeye özen gösterdiler. Yabancı bilim adamlarının, özellikle Yahudi kökenlilerin bilgilerinden yararlandılar. İspanyollar ise 1481 yılından itibaren Ferdinand ve İzabel'in hükümdarlıkları sırasında Katolikliği resmen hâkim din haline getirmek için Engizisyon mahkemeleri kurarak Hıristiyanlık dininden başka dinlere mensup olanları ağır biçimde cezalandırmışlardı. Bu politikalardan sonra 1492 yılında Yahudilerin, 1502 yılında da Müslümanların İspanya'da yaşamaları yasaklandı. 16. yüzyılda Protestanlar da baskı altına alındı. 100 Protestan yakılarak öldürüldü. O tarihten sonra uzun yıllar boyunca İspanya sadece Katoliklerin yaşadığı bir ülke oldu. Engizisyondan kaçmak isteyen çok sayıda Yahudi vaftiz olarak Hıristiyanlığı kabul ettiler. 'Elhamra Kararnamesi' denilen bir belgeyle 15. yüzyılın sonlarında, Yahudilerden geri kalanların da İspanya'dan çıkarılması sağlandı. İspanya'da engizisyon uygulaması 19. yüzyılın başlarına kadar sürdü ve ancak 15 Temmuz 1834 tarihinde resmen sona erdirildi. 1476 ile 1834 yılları arasında Engizisyon mahkemelerinin kararlarıyla 3500 ila 5500 kişinin idam edildiği söyleniyor.

(26) Landes, a.g.e., s. 130

İspanya'daki engizisyondan kaçan Yahudileri kabul eden ülke, Osmanlı İmparatorluğu oldu. Sultan II. Beyazıt zamanında Osmanlılar gemiler göndererek Yahudileri İspanya'dan Türkiye'ye getirtti. Türkiye'ye sığınan Yahudilerin sayısı yaklaşık 150.000'i buldu. O zamandan beri Yahudiler çeşitli ülkelerde zulme uğratıldılar ama Türk topraklarında hep güvenlik içinde yaşadılar.

İspanyollar Yahudileri zorla Hıristiyanlaştırmayı amaçlayan engizisyon uygulamasına başladıklarında Portekizliler önceleri buna yanaşmadılar. Yahudilere hoşgörülü davranmaya devam ettiler. Ama zamanla İspanyolların ve Katolik kilisesinin baskısı o kadar arttı ki, onlar da 1497 yılından itibaren engizisyonu uygulamaya başladılar. 1506 yılında Lizbon'da büyük bir Yahudi katliamı yaşandı. 2000 Yahudi öldürüldü. Yahudi asıllı bilim adamları Portekiz'i terk ettiler, Portekiz bilimde gerileme dönemine girdi. Eğitim tamamen kilisenin denetimine girdi. Başka ülkelerden gelen gemilerin getirdiği kitaplar daha limanda kilisenin gönderdiği yetkililer tarafından inceleniyor, ancak onların sakıncalı görmedikleri ithal edilebiliyordu.

Engizisyon işte böyle bir dönemdi. Dinin devlet üzerindeki egemenliğinin en aşırı örnekleri o dönemde İspanya ve Portekiz'de yaşandı. 1547 yılında kilise bir yasak kitaplar listesi hazırladı. Bu liste 1624 yılında o kadar genişletildi ki, neredeyse dini kitaplardan başka okunacak bir şey kalmadı.[27]

Evvelce sömürgeciliğin önde gelen ülkelerinden biri olan Portekiz, sonunda bazılarının görüşüne göre kendisi bir İngiliz sömürgesi oldu. Eski bilgiler kayboldu, artık Uzakdoğu"ya sefer yapan Portekiz gemilerine Portekizli kaptanlar bile bulunamaz oldu. Kilisenin hâkimiyeti 18. yüzyılın başlarında Portekiz'i, bilimde, sanayide ve ticarette Avrupa'nın en geri ülkelerinden biri haline getirdi.

Portekizlilerin yanı sıra İspanyollar da bölgede etkinlik kurdu. Zaten bu iki ülke 1580 yılında birleştiler. O tarihte İspanya'yla savaş halinde olan İngiltere ve Hollanda, böylece Portekiz'le de savaşır duruma geldi. Bu savaş sırasında sömürgeci ülkeler birbirlerinin kazancına el koymak için bütün askeri olanaklarını kullandılar. Örneğin,

(27) Landes, a.g.e., s. 134.

Doğu Hint adalarından büyük miktarda altın, gümüş, mücevherat ve baharat taşıyan *Madre de Deus* isimli Portekiz gemisi, Lizbon limanına varmadan bir İngiliz filosu tarafından esir alındı. Bu geminin taşıdığı servet, o zamanın parasıyla, yarım milyon sterlin tutuyordu. Bu, İngiliz maliyesinin elindeki bütün paranın yarısı değerindeydi. Bu malların bir bölümü İngiliz denizciler tarafından yağmalandıysa da 140 bin sterlinlik servet İngiliz hükümetinin eline geçti. Bu, bir tek gemiden sağlanan ganimetin sömürgeci ülkelere ne kadar büyük bir servet kazandırdığının örneklerinden biridir.[28]

1640'ta İspanya ile Portekiz yeniden birbirinden ayrıldılar ama İngilizlerin ve Hollandalıların her ikisiyle de savaş durumu devam etti. İngilizler, Çin'den porselen, ham ipek ve çay alımında diğer bütün ülkeleri geride bırakmışlardı. Bu malların bedeli nasıl ödenecekti? Avrupalılar kendi ürettikleri sanayi ürünleriyle ödeme yapmak istiyorlardı. Çinliler ise, İngiliz saatlerinin dışında bu malları almak istemiyorlardı. Sonunda çare bulundu. Hindistan'ın İngiliz sömürgecilerinin elinde bulunan Bengal bölgesinde üretilen afyon Çin'e satılacaktı.

İngiltere'nin doğrudan doğruya sömürgecilikten sağladığı servet, başka ülkelerin gemilerine el koyarak elde ettiği ganimeti aşmaya başladı. Örneğin, kurduğu Doğu Hindistan Şirketi (EIC) vasıtasıyla, Hindistan'dan en kaliteli pamuk ipliklerini çok ucuz fiyata sağlayabiliyordu.

Hollandalılar Uzakdoğu'ya önce ticaretle girmeyi denediler. Bir Uzakdoğu Ticaret Şirketi (VOC) kurdular. Ama kısa zamanda o bölgede sadece güçlü olanın, savaşma yeteneğine sahip bulunanın başarılı olma şansına sahip olabileceğini anladılar. Güçlü olanın Uzakdoğu'yla ticarette büyük kâr sağlaması mümkündü. Örneğin, baharatın Avrupa'daki satış fiyatı Uzakdoğu"dakinden 10-12 kat daha yüksekti. Bu kârlı ticaret için her türlü mücadeleye değerdi.

Hollandalılar kurdukları güçlü donanmalar sayesinde Seylan ve Formoza adaları ile Hindistan'ın doğu sahillerindeki bazı adaları ele geçirdiler. Bu istilalar sırasında, yalnız yerli halkın değil, aynı

(28) Landes, a.g.e., s. 151.

bölgede gözü olan başka Avrupalıların da düşmanlığını kazandılar. Hollandalılar artık sadece kendi ülkeleri ile Uzakdoğu arasındaki ticarette değil, Uzakdoğu ülkeleri arasında yapılan ticarette de etkili olmaya başladılar.

Bu ticareti geliştirirken, bazı yerel yöneticileri de elde etmenin yollarını buldular. Böylece aylığı 700 florin olan bir genel vali, kısa zamanda 10 milyonluk florinlik bir servet sahibi olabiliyordu.[29] İşte sömürge dönemlerinde başlayan yerel yöneticileri elde etme alışkanlığı, sömürgecilik sona erdikten sonra da devam etti. Ne yazık ki, bugün de çeşitli ülkelerde yabancılardan rüşvet alan, onların menfaatlerine hizmet eden yerel yöneticilerin sayısı az değil.

Özetle, Uzakdoğu ülkelerinin doğal zenginlikleri, kendi halklarının çıkarına değil, sömürgeci ülkelerin kurdukları büyük şirketler aracılığıyla devrin Batılı büyük ülkelerinin çıkarına harcandı. Üretimin artırılıp azaltılması da gene sömürgeci devletlerin piyasa tercihlerine göre yapılıyordu. Örneğin, VOC şirketi Amboina Adasında karanfil ağacı dikimini 1656 yılında teşvik etti. Piyasa şartları değişince 1667 yılında bu ağaçların dikimini durdurdular. 1692 ve 1697 yıllarında birçok yetişmiş ağacı kestirdiler. Halkın çıkarını değil de şirketin çıkarını düşünen bu uygulamaların sonucunda Ambonia halkı fakirleşti ve oradaki nüfus üçte bire indi. Benzeri bir olay, kahve üretiminde yaşandı. 1696 yılından itibaren Cava adasında üretimi teşvik edilen kahve için köylülere ödenen para daha sonraki yıllarda dörtte bire indirilince kahve ağaçları kesildi. Benzeri uygulamalara baharat üretiminde de rastlandı.

Ticaret her zaman kolaylıkla yapılamıyordu. Özellikle sömürgeci ülkeler arasındaki savaşlar bazen sıkıntılı durumlar yaratıyordu. Örneğin, 1781-1884 yılları arasında Hollanda ile İngiltere arasındaki savaş VOC firmasının Uzakdoğu'dan aldığı malları Hollanda'ya taşımasını engelledi. Bu nedenle firma borçlarını ödeyemez duruma düştü. Hollanda hükümeti firmaya yardımcı oldu, çünkü sonuçta sömürgeci olan firma değil, devletti. Sonunda da Hollanda devleti firmayı bütün varlıkları ve borçlarıyla satın aldı.

(29) Landes, a.g.e., s. 145-146.

1880'lerde Borneo ve Sumatra adalarında petrolün çıkması Hollanda için yeni bir gelir kaynağı oldu. 1890 yılında bu petrolü çıkarıp değerlendirmek için Royal Dutch şirketi kuruldu. İkinci Dünya Savaşı'nda Japonlar Endonezya'da Hollanda'ya ait olan petrol kaynaklarına el koydular. Savaşın sonunda Japonya yenilince Hollanda tekrar Endonezya'daki kaynakları ele geçirdi ama bu da çok uzun sürmedi. Birleşmiş Milletler'in sömürgeciliği yasaklayan kararları doğrultusunda Hollanda 1949 yılında Endonezya'nın bağımsızlığını tanıdı.

Uzakdoğu'daki sömürgecilik uygulamalarının benzerleri Afrika ve Latin Amerika gibi kıtalarda da yaşandı. Bu uygulamaların özü şudur: o ülkelerin askeri açıdan yeterince güçlü olmamasından yararlanarak büyük filolar gönderip askeri üstünlük sağlayacaksınız. Bu üstünlükten yararlanarak o ülkelerin kaynaklarını kendi çıkarlarınız için kullanacaksınız. Yerel yöneticileri rüşvet vererek satın alacaksınız. Ve oradan sağladığınız kaynaklarla kendi ülkenizi daha da güçlendirip mümkünse dünyanın hâkimi haline getireceksiniz. Burada can alıcı nokta şudur: dünyanın geri kalmış bölgelerinde hangi işin nasıl yapılacağına o ülkelerin halkları değil, sömürgeci ülkeler karar verecektir. Ve sonunda daima sömürge ülkelerin halkı zarara uğrayacaktır. İşte zengin ülkelerin zenginleşmesi, fakir ülkelerin fakir kalmasının temelinde yatan en önemli sebeplerden biri budur. Bugün fakir olan ülkelerin çoğu, sömürgecilik döneminde uğradıkları istilaların, yağmaların bedelini ödüyorlar. Onlara geri kalmış ülkeler deniliyor. Doğrusu, "geri bıraktırılmış ülkelerdir."

Bu ülkeler nasıl geri bıraktırıldılar? 1893 yılında Hindistan'ın nüfusu 300 milyondu. Bu kadar büyük bir halkı yöneten İngiliz Sömürge İdaresi'nin Hindistan'daki memurlarının sayısı 898 kişiden ibaretti. Onların emrinde 4849 Hintli çalışıyordu. Ama Hintlilerin karar verme yetkisi yoktu. Kararı İngilizler veriyordu. Askeri personel için de böyleydi. Bu kadar büyük bir ülke için İngiltere'nin bulundurduğu asker sayısı pek fazla sayılmazdı. 1857 yılında Hindistan'da İngiltere'ye karşı bir ayaklanma oldu. Bunun üzerine İngiliz askerlerinin sayısı bir miktar artırıldı. Gene de bu sayı 78.000'i aşmadı. İngilizlerin emrinde 154.000 Hintli asker görev yapıyordu. Ama komutanları İngilizdi.

Onlar sadece sömürge askeriydi. Ne emir verilirse onu yerine getiriyorlardı. Sivil memurlar gibi Hintli askerlerin de karar verme yetkisi yoktu.[30]

İngiliz sömürge idaresi zamanında doğa şartlarının yanı sıra kötü yönetimin de etkisiyle büyük açlık felaketleri yaşandı. 1876-1878 arasında Güney Hindistan'da açlık nedeniyle dört milyon, 1896-1900 arasında Bombay civarında 5 milyon insan hayatını kaybetti.[31]

Diğer sömürge idarelerinde de durum farklı değildi. Merkezden gönderilen az sayıda görevli her şeye hâkimdi. Örneğin 1939 rakamlarına göre Belçika Kongosu'nda 2384 Belçikalı, Nijerya'da 1315 İngiliz, Fransız sömürgeleri Ekvatoral Afrika'da 887, Batı Afrika'da ise 3660 Fransız görev yapıyordu.

Her şeye karar veren bu sömürge yöneticileri gerçekten çok bilgili, yetenekli insanlar mıydı? Kendi ülkelerinin çıkarlarını korurken bir ölçüde olsun yerel halkın beklentilerine de cevap verecek düzeyde miydiler? Pek öyle değillerdi. Belçikalı bir profesör Belçika Kongosu'ndaki görevlileri şöyle tanımlıyordu: "Onlar çok genç ve çok yeteneksizdi. Yerel dili bilmiyorlardı, bu iş için eğitilmemişlerdi. Çalışma yerlerinden hiç ayrılmaz, civar köylere bile gitmezlerdi, ülkenin gerçeklerini bilmiyorlardı." Genç ve yeteneksizdiler ama yetkileri vardı. O yetkilerini sadece sömürgeci ülkenin çıkarları için kullandılar. Sonunda sömürge ülkeleri bütün bu olumsuzlukların bedelini çok ağır biçimde ödedi. Sömürgecilik sona ereli yıllar geçti ama hâlâ ödüyorlar. İşte geri bıraktırılan ülkeler bunlardır.

Sömürgecilikte işler nasıl yürütülüyordu? Örneğin 1935'te Gana'da İngilizlerin sömürge yönetiminde bir konfederasyon kuruldu. Başına yerli bir kabile reisi getirildi. Bu kabile reisi herkesin üstündeydi. Kanun oydu, polis oydu, savcı oydu, hâkim oydu. Onun hesap vereceği tek kişi vardı: İngiltere Hükümeti'nin atadığı "danışman". Batılı kaynaklar sömürgecilik döneminde Afrika ülkelerinde, sömürgeci ülkelerin teşvikiyle, despotluğun aşırı bir düzeye ulaştığını

(30) William Easterly, *The White Men's Burden*, Oxford University Press, New York, 2006.

(31) Ferro, a.g.e., s. 513.

belirtiyorlar.[32] Kendi ülkelerinde demokrasinin şampiyonu olmakla övünenler, sömürge idaresi kurdukları ülkelerde ise demokrasinin, hak ve özgürlüklerin gelişmesini arzu etmiyorlardı. Aslında İngiltere 1807 yılında esir ticaretini yasaklamıştı ama daha sonraki yıllarda da uygulamada demokratik anlayışın izlerine rastlamak mümkün değildi. Eskiden sömürge olan ülkelerin çoğunun bugün bile gerçek bir demokrasiye geçememiş olmalarının kökeninde sömürge döneminin izlerini bulmak kabil. Sömürgecilik resmen sona erdikten sonra bile o dönemin otoriter yönetim anlayışı kolay kolay silinemiyor ve demokrasi kültürünü geliştirmek kolay olmuyor.

Yerel kabile liderlerinin bir görevi de sömürgeci devlet adına vergi toplamaktı. Ama bu vergilerin önemli bir bölümü vergiyi toplayan yerel liderlerin cebine giriyordu. Örneğin, Almanya'nın sömürgesi Tanganika'da kabile şeflerinin topladığı vergilerin sadece yedide birinin Alman devletine gönderildiği daha sonra anlaşılmıştı. Endonezya'daki kahve plantasyonlarında Hollanda sömürge idaresi yerel yöneticileri halkı zorla çalıştırmak için kullanırlardı.

Afrika'da iyi eğitim görmüş, Batı ülkelerinin okullarında veya Afrika'da Batı tipi eğitim veren okullarda okumuş, iyi yetişmiş gençler yok muydu? Kuşkusuz vardı. Örneğin Batılı misyonerlerin Siera Leone'de 1827'de kurdukları bir kolejde, ileri düzeyde eğitim veriliyordu. Bu okuldan mezun olan çok sayıda Afrikalı genç, çeşitli ülkelerdeki sömürge idarelerinde görev almışlardı. 1850'li yıllarda Nijerya ve Fildişi Sahili'nde Batı ülkelerindeki yüksekokullarda eğitim görmüş Afrikalı hâkimler görev yapıyordu. Ama 1890'dan sonra bu iyi yetişmiş Afrikalılar görevden alındılar, onların yerine tahsilsiz kabile şefleri getirildi. Çünkü iyi yetişmiş, dünya bilgisi, görgüsü olan gençler, kendi ülkelerinin ve Afrika'nın çıkarlarını savunmakta ve bağımsızlık hareketlerini desteklemekteydi. İşte buna tahammül edilemezdi.

Benzeri bir gelişme de Portekiz'in sömürgesi olan Angola'da yaşandı. 19. yüzyılın sonlarında misyonerlerin okullarına giderek iyi derecede Portekizce öğrenen Angolalılar, sömürge idaresinin yerel yönetiminde önemli görevlere getiriliyordu.

(32) Easterly, a.g.e., s. 242.

1920'li yıllarda Portekiz hükümeti politikasını değiştirdi ve bunları devlet görevlerinden uzaklaştırdı. Onların yerine Angola'ya yerleşmiş Portekiz asıllılar getirildi. 1932-1968 yılları arasında Portekiz'i yöneten diktatör Antonio Salazar döneminde Angola, Portekiz'in deniz ötesi bir toprağı gibi görüldü. Angola'ya yapılan bütün yardımlar orada yerleşen Portekizlilere verildi. Angola'ya yerleşen Portekizliler, dünya kahve fiyatlarının yükselmesi sonucunda çok zengin oldular. Bunların sayısı 1975 yılında 335.000'e ulaşmıştı. 1975 yılında Portekiz'de diktatörlük sona erip demokrasiye dönüldüğünde Angola'nın yönetimi Angolalılara verildi. Ama bu yetki devri o kadar karmaşa içinde oldu ki, yetkiyi devralanlar arasında çatışmalar çıktı ve yıllarca süren bu çatışmalarda 750.000 Angolalı hayatını kaybetti.

O dönem Soğuk Savaş'ın en yoğun biçimde yaşandığı yıllardı. Bir yandan Amerika, bir yandan da Sovyetler Birliği birbiriyle çatışan farklı grupları destekledi. ABD'de Başkan Reagan dünyanın çeşitli bölgelerinde kendi etki alanındaki gerilla gruplarını "Demokratik Enternasyonal" isimli bir örgüt içinde toplamıştı. Bu örgütün üyeleri arasında Nikaragualı Kontralar, Angola'daki UNITA örgütü, Kamboçya'da hükümetle savaşan gerillalar ve Afganistan'daki İslam mücahitleri vardı. Aslında bu grupların demokrasiyle yakından uzaktan bir ilgisi yoktu. Hatta grubun Kamboçyalı üyeleri, orada soykırım boyutuna ulaşan katliamlar yapan Kızıl Khmerler örgütünün baş destekçilerindendi. Bu örgütlerin gerçek demokrasiyle bir ilgileri olmasa bile Amerika'ya destek olmaları onların baş tacı edilmesi için yeterliydi. Örneğin, Reagan döneminde Amerika'nın Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi olan Jeane Kirkpatrick 1 Ocak 1986 tarihinde yaptığı bir konuşmada UNITA Örgütünün lideri Savimbi'yi, "Zamanımızın gerçek kahramanlarından biri," olarak tanımlıyordu. İşin tuhafı şu ki, Angola barışa ve sükûnete ancak bu "gerçek kahraman Savimbi" 22 Şubat 2002 tarihinde bir çatışmada öldürüldükten sonra kavuştu. Ülkenin birçok kentine 10 yıldan beri elektrik verilemiyordu. Angola'da doğan çocukların %26'sı beş yaşına varmadan ölüyordu. Halkın %5,5'i AIDS'liydi. İşte dış müdahalenin sonuçları bunlardı.[33]

(33) Easterly, a.g.e., s. 284, 287.

Soğuk Savaş döneminde böyle şeyler oluyordu. Eski sömürgelerde dost ve müttefik gruplara ihtiyaç vardı. Bu grupların demokrasiye, insan haklarına bağlılığı gibi unsurları araştırmak kimsenin aklına gelmiyordu. Hatta aşırı dinci gruplar bile Amerika'nın stratejik çıkarlarına hizmet ettiği sürece dost gruplar arasında yerlerini alabilirdi. O dönemde Amerikalılar Afganistan'daki aşırı dinci örgütleri Sovyetler Birliği'ne karşı destekliyordu. Yıllarca sonra bu mücahitler Amerika'nın en büyük düşmanı oldu. 11 Eylül 2001 tarihinde New York ve Vaşington'a yapılan terörist saldırılardan sonra Amerika, Afganistan'a büyük bir askeri müdahale başlattı ve evvelce desteklediği aşırı İslamcı gruplarla, sonu belli olmayan bir savaşa girişti. NATO'yu da bu mücadelenin içine çekti.

Sömürge idareleri eğitime de yeterince önem vermediler. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda bile durum pek değişmedi. Örneğin 1949-1950 yıllarında okuma yaşındaki çocukların Belçika Kongosu'nda %33'ü, Kenya'da %26'sı, Nijerya'da %16'sı, Fransız Batı Afrika'sında ise sadece %6'sı okula gidebiliyordu. 1950 yılında bütün Afrika'da ortaöğrenim görebilenlerin oranı %1-2'den çok değildi.

Görünüşte sömürgeci devletler sömürge halkların iyiliği için çalıştıkları izlenimini yaratıyorlardı. Örneğin İngiliz Başbakanı Lord Palmerston 1863 yılında "Hindistan, Manchester halkı için değil Hindistan'ın menfaatleri için yönetiliyor," diyordu. Benzeri sözleri 1877 ile 1908 yılları arasında sömürgeci devlet olarak Belçika'yı idare eden Kral Leopold söylemişti. Ona göre, "Belçika'nın amacı, şimdiye kadar uygarlığın hiç giremediği bu bölgeye uygarlık götürmek"ti. Amerikan Başkanı Woodrow Wilson da 1916 yılında patlak veren Meksika ihtilali sırasında Amerikan askerleri Veracruz şehrini bombardıman ettiklerinde, "Amerika Meksika'ya insanlığı korumak için gitti," demişti.[34]

Sömürge dönemlerinde daima, sömürge halkları için iyi niyetle bir şeyler yapıldığı izlenimi verilmeye çalışılmıştır. Örneğin Hindistan'da görünüşte sömürge idaresi bir şeyler yapmıştı. Sulanan arazi miktarı artırılmış, posta ve telgraf sistemi kurulmuş, demir-

(34) Easterly, a.g.e., s. 244, 247, 289.

yolları inşa edilmişti. Ama bütün bunlar, daha çok sömürgeci ülkenin firmalarının çıkarları için yapılmıştı. Gerçekten Hindistan'da 1820 ile 1870 yılları arasında, tam elli yıl, kişi başına milli gelirde hiçbir artış olmadı. 1870 ile 1913 yılları arasında da yıllık artış %0,5'i geçmedi. 1913 ile Hindistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1947 yılları arasında gene kişi başına gelirde hiçbir artış olmadı. Afrika kıtasında da durum pek farklı değildi. Sömürgecilik döneminde yıllık kalkınma hızı %0,6 civarındaydı. 1870 ile 1913 yılları arasında da %0,9'u aşmadı.(35)

Hindistan'ın 1947'de bağımsızlığına kavuşması çok sancılı oldu. Büyük çatışmaların, gerginliklerin ardından ortaya iki devlet çıktı: Hindistan ve Pakistan. Sonra Pakistan'ın doğusu da bağımsızlığını ilan ederek Bangladeş adını alınca, sömürge zamanındaki Hindistan'dan üç devlet çıkmış oldu. Eğer Hindistan bölünmeseydi, bugün bu ülkede 530 milyon Müslüman yaşayacaktı. Sömürgelerin bölünmesi yalnız yeni devletler yaratmakla kalmıyor, bu gibi sosyolojik sonuçlar da yaratıyor.

İşte geri bıraktırılmışlığın en somut örnekleri bunlardır. Hindistan ancak bağımsızlığını kazandıktan sonra gelişme yoluna girdi. Gene de gerçek bir kalkınma dönemine kavuşması sömürge idaresinden kurtulmasından yaklaşık 50 yıl sonra gerçekleşebildi.

Sömürgecilik ortadan kaldırılırken de başka hatalar yapıldı. Devletlerin sınırları çoğu zaman eski sömürgeci devletlerin arzuları ve çıkarları doğrultusunda çizildi. Halklar bölündü, suni milletler yaratıldı. Birçok yerde ulus devlet anlayışı yerleştirilmedi. Eski sömürgelerde demokrasiye geçilmesi çok zahmetli oldu, birçok yerde hâlâ başarıya ulaştırılamadı. Batı'nın ünlü düşünürlerinden Samuel Huntington, demokrasinin bazı istisnalar bir yana, sadece Hıristiyan toplumlarında yeşerebileceği gibi garip tezler ortaya atarak 1,3 milyar insanın yaşadığı 50'den çok Müslüman ülkeyi demokrasiye ulaşamayacak ülkeler gibi tanımladı.

Dikkat çeken nokta şu: Yukarıda da belirtildiği gibi, sömürgeci ülkeler her defasında diğer ülkelerin namına karar vermişler. Hep on-

(35) Easterly, a.g.e., s. 246.

ların dediği olmuş, o ülkelerde yaşayanların görüşlerini kimse sormamış, beklentileriyle, talepleriyle kimse ilgilenmemiş. 'Biz yaptık oldu' anlayışı egemen olmuştur. Büyük devletler zaman zaman aralarında gizli anlaşmalar yaparak dünyanın çeşitli bölgelerinde nüfuz alanlarını paylaşmışlar. Bugün bile çok sayıda insanın hayatına mal olan uyuşmazlıkların, çatışmaların, gerginliklerin temelinde bu durum yatıyor. Bunun en dikkat çekici örneklerinden biri, Ortadoğu'nun paylaşılmasında, oradaki sınırların çizilmesinde yaşanan gelişmelerdir. Bu, Osmanlıların son dönemlerinin acı öyküsünü de yansıtır.

Ortadoğu'da Sömürgecilik Oyunları

Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler ile Osmanlılar birbiriyle savaşmaktadır. İngilizler güneyden, Arapların yaşadığı bölgelerden Osmanlıları sıkıştırmak, bu bölgelerden Türkleri uzaklaştırmak istemektedir. O sıralarda bölgedeki ilk petrol araştırmaları sonuç vermeye başlamıştır. O devirde Mekke Emiri olan Şerif Hüseyin, peygamberin soyundan geldiğini iddia etmekte ve hâkimiyetini güçlendirmek istemekte ama Osmanlıların kendisini görevden alacağından korkmaktadır. Bu duygularla 1915 yılında Kahire'ye gider ve İngiliz himayesine kabul edildiği takdirde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir ayaklanma başlatabileceğini, Şam'daki bazı gizli örgütlerin de kendisine yardımcı olacağını söyler. Ancak bir şartı vardır: savaşta Araplar İngilizlerle beraber çalışacaktır ama savaş biter bitmez bağımsızlıklarına kavuşacaklardır.

İngilizler bu öneriye çok sevinirler. Mark Sykes isimli genç bir diplomatlarını Araplarla müzakerelerde bulunmak üzere bölgeye gönderirler. Bu arada İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını ve beklentilerini somut biçimde belirlemek üzere Başbakan Asquith'in oluşturduğu Bakanlıklar arası bir komisyon çalışmaktadır. Bu komisyonda Savaş Bakanı Kitchener'in özel temsilcisi olarak işte bu Mark Sykes görev yapmaktaydı.

Bu komisyon, 30 haziran 1915'te raporunu hazırlayıp hükümete sunmuştu. Komisyonun görevlerinden biri de Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini belirleyecek öneriler hazırlamaktı. Düşünülen öneriler arasında Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmek veya bir bütün

halinde tutup hükümetini tamamen İngiltere'ye tâbi kılmak gibi seçenekler vardı. Sonunda Osmanlı topraklarından beş büyük eyalet yaratılması düşüncesi galip geldi. Bunlar, Suriye, Filistin, Ermenistan, Anadolu ve El Cezire-Irak (yani kuzey ve güney Mezopotamya) olacaktı. Böylece İngiltere Akdeniz'den Mezopotamya'ya kadar uzanan bölgeyi etki alanına alacaktı.

İşte Londra'da bu taksim hazırlıklarının içinde bulunan Sykes, bir yandan da Arapları İngiltere'nin yanına çekmek için Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e, savaştan sonra bağımsız bir Arap devleti kurulması için ileri sürdüğü şartları kabul ettiklerini bildirdi. Buna göre Arabistan, Suriye, Mezopotamya bağımsız Arap toprakları olacaktır. Ama Suriye'nin batısında kalan ve bugünkü Lübnan topraklarını oluşturan alan bu anlaşmanın dışında tutulacak ve Fransızlara nüfuz alanı olarak bırakılacaktı. Öteden beri orada yaşayan Hıristiyan Maronitlerin hamisi rolünü üstlenen Fransa bu durumunu sürdürecekti.

Aslında bu müzakerelerin beyni, İngiltere'nin Kahire Büyükelçisi McMahon'du. McMahon öyle bir muğlak dil kullanır ki, Araplara bırakılacak toprakların nereleri kapsayacağı, daha doğrusu hangi toprakların bu pazarlıkların dışında kalacağı pek anlaşılmaz. Araplar Filistin topraklarının da kendilerine bırakıldığını sanırlar ama böyle bir niyeti olmayan McMahon gerçek niyetini 20 yıl sonra açıklar: Filistin toprakları Araplara verilmeyecektir. Savaş yıllarında İngilizler ile Fransızlar arasında gizli pazarlıklar yürütülmektedir. Sykes, Fransız diplomat Georges Picot ile görüşmeler yapmaktadır. 4 Şubat 1916'da bu iki diplomat Paris'te gizli bir anlaşma yaparlar. Buna göre Filistin'in kuzeyi Fransızlara, güneyi İngilizlere bırakılacak, Kudüs de dahil olmak üzere orta bölgede ortak bir yönetim kurulacaktır.[36]

Ama iş burada bitmez. Siyonist liderlerle görüşmeler yapan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Balfour, 2 Kasım 1917'de kendi adıyla anılacak olan "Balfour Deklarasyonunu" açıklar: Filistin'de Yahudilere de bir ulusal yurt verilecektir. Arapların buna rızası var mıdır? Yoktur.

(36) Ayrıntılar için bkz. Ahmet Hurşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 55-74.

Fransızların rızası var mıdır? Yoktur. Aynı topraklar hem Araplara, hem Fransızlara, hem de Yahudilere vaat edilmiştir. Bu toprak hukuken İngiliz toprağı mıdır? Değildir. Daha savaş bitmemiş, Osmanlılarla mütareke bile imzalanmamıştır. Ama karar verilmiştir. Bu kararı veren Milletler Cemiyeti, İngilizlere Filistin'de bir manda yönetimi kurma hakkını da veriyor. Böylece Selahattin Eyyubi'den beri Müslümanların elinde olan Filistin'in yönetimi Hıristiyanlara geçiyor.

Bugüne kadar devam eden Filistin sorununun kökeninde işte bu Balfour Deklarasyonu ve Milletler Cemiyeti kararı yatıyor. Ama Balfour Deklarasyonu o sıralarda ortaya atılmış bir düşüncenin sonucu değil. Daha 1891 yılında Amerikan Başkanı Benjamin Harisson'a ve başka dünya liderlerine verilen ve Blackstone Memorial diye adlandırılan bir dilekçe var. Bu dilekçede bir İsrail devleti kurulması amacıyla uluslararası bir konferans toplanması isteniyor. Dilekçede Türkiye'den de söz ediliyor ve deniliyor ki, "Büyük devletler Bulgaristan'ı, Sırbistan'ı, Romanya'yı, Montenegro'yu ve Yunanistan'ı Türklerden kurtardı, şimdi Filistin niçin Osmanlılardan alınıp Yahudilere verilmesin?" Dilekçeyi imzalayanlar arasında David Rockefeller ve J.P. Morgan gibi ünlü isimler de var. Peki Filistin topraklarında bir İsrail devleti kurulursa oralarda yaşayan Müslümanların hakları ne olacak? Blackstone dilekçesinde ve Balfour raporunda bundan söz edilmiyor. Yıllarca sonra Başkan Clinton bir öneri geliştiriyor: "Kudüs'te Yahudilere ait şeyler Yahudilerin, Araplara ait olanlar Arapların olsun"[37] Tabii bunu söylemek kolay da, uygulamak zor. Nitekim Clinton görevden ayrıldıktan yıllar sonra bile Filistin sorununa da Kudüs meselesine de bir çözüm bulunabilmiş değil.

Hangi halkın hangi topraklarda yaşayacağına o devrin büyük devletleri karar vermişlerdir. O kadar ki, Arap devletlerinin bugün bile kullandıkları yeşil, kırmızı, beyaz ve siyahtan oluşan bayrağın renklerini de o tarihlerde bu pazarlıkları yürüten İngiliz diplomat Mark Sykes seçmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra koşullar bir kere daha değişmiştir. ABD Başkanı Wilson'un self determinasyon hakkıyla ilgili ilke-

(37) Albright, a.g.e., s. 124.

sini dikkate alan pek olmamıştır ama devletler kendi çıkarları doğrultusunda bazı düzenlemeler yapmışlardır. Fransa Suriye üzerindeki nüfuzunu koruma karşılığında Filistin'deki haklarından vazgeçmiş, İngilizler Şerif Hüseyin'den sonra destekledikleri Faysal'ı önce geri planda bırakmış, daha sonra ona teselli mükafatı olarak Irak tahtını vermişlerdir. İngilizler bir satranç tahtasına çevirdikleri Ortadoğu'da istedikleri oyunları oynamışlar, devletlerin sınırlarını diledikleri gibi çizmişler, istediklerini kral yapıp tahta geçirmişler, istemediklerini de tahttan indirmişlerdir. Bütün bunlara o bölgede yaşayan Araplar ne demiştir? Hiçbir şey diyememiştir, çünkü onların fikrini soran bile olmamıştır. Ama bu bölgede yaşayan Araplar bu oyunlardan büyük zarar görmüş ve kendilerine tarih sahnesinde oyunlar oynayanlara karşı giderek artan bir tepki, hatta husumet duymaya başlamışlardır.

Özetle, Araplar bu gelişmelerden hiç memnun olmamışlardır. Özellikle Irak'ın başına dışarıdan bir devlet başkanının zorla getirilip yerleştirilmesi Irak'ta yaşayan farklı dini ve etnik grupların hoşuna gitmemiştir. Ülkede istikrar bir türlü sağlanamamıştır. Darbeler bir birini takip etmiş ve sonunda Saddam Hüseyin'i işbaşına getirecek koşullar yaratılmıştır. İşte yabancıların o tarihte aldığı bu kararlar bölgede neredeyse 100 yıldan beri süren çatışmaların başlangıcı olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Ortadoğu'da yaşanan bu gelişmeler, pazarlıklar, büyük devletlerin bölerek bölgeye hükmetme planları milyonlarca insanın varlığını, güvenliğini ve geleceğini olumsuz biçimde etkilemiştir. Bu gelişmeler sonucunda bölgede ulus devlet anlayışı gelişememiş, halk iradesine dayalı demokratik rejimler kurulamamıştır.

Amerika bölgedeki petrol çıkarlarını ve stratejik ortak saydığı İsrail'in güvenliğini korumak için 1950'li yıllardan sonra Ortadoğu'da etkin ve baskıcı bir politika uygulama yolunu seçmiştir. Başkan Eisenhower'in Ortadoğu'yla ilgili doktrini şöyleydi: "Uluslararası komünizm tarafından kontrol edilen herhangi bir ülke bir Ortadoğu devletine saldırıda bulunur ve bu devlet de Amerika'dan yardım isterse Amerika bu ülkeye yardım etmek için silaha başvurmaya hazır olacaktır." Bu doktrinin anlamı şuydu: Hiçbir ülke Ortadoğu'ya ve oradaki petrol kaynaklarına hâkim olmaya çalışmamalıdır. Bunu

yapmaya çalışanlar "komünist" olarak nitelendirilecek ve Amerika onlara karşı silahlı müdahalede bulunacaktır.

Eisenhower, Amerika'nın her defasında bölgeye kendi askerlerini göndermek yerine Türk silahlı kuvvetlerinin güçlendirilmesinin Amerika'nın çıkarlarına daha uygun olacağına inanıyordu. Onun döneminde Türkiye'ye yılda ortalama 200 milyon dolar verildi. Bu dönemde Amerika, Sovyet yanlısı politika izleyen Suriye'nin yönetimini iki kere devirmeye teşebbüs etmişti. Ancak yıllarca sonra, özellikle Başkan Clinton zamanında Suriye'deki yönetim değişmediği ve bu ülkenin izlediği politikalarda da bir değişiklik olmadığı halde Amerika tutumunu değiştirmiş ve Suriye'yle üst düzeyde temaslarda bulunarak Cumhurbaşkanı Hafız Esat'tan, Ortadoğu'da barışa katkıda bulunması için yardım istemişti. Bu amaçla Başkan Clinton bizzat Hafız Esat'la Cenevre'de görüşmüş, Dışişleri Bakanı Warren Christopher da Şam'ı tam 32 kere ziyaret etmişti. Amerikan Hükümeti bu arada Ürdün ve Lübnan'daki Amerikan yanlısı yönetimlere karşı oluşan muhalefet hareketlerini etkisiz kılmaya çalışmış, Lübnan'a 14.000 asker çıkarmıştır. Amerika daha önce de Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'ı ve onun geliştirdiği milliyetçilik akımlarını tasfiye etmeye gayret etmişti.

Ortadoğu'da bunlar olurken dünyanın pek çok bölgesinde emperyalist devletlerin diğer ülkelerin içişlerine karışmaları, meşru hükümetleri devirmeleri âdeta olağan hale gelmişti. Bunun için bu devletler çoğu zaman askeri darbeleri teşvik ederek ve destekleyerek iş başındaki hükümetleri görevden uzaklaştırma yoluna gidiyorlardı. Güçlü ve zengin devletler kendi ülkelerinin veya şirketlerinin menfaatleri doğrultusunda dünyaya nizam vermeye çalışırken sık sık doğrudan askeri kuvvet kullanma yoluna gidiyorlardı. Bazen de başka ülkelerdeki seçim sonuçlarını kendi istedikleri doğrultuda etkilemek için çeşitli tertipler içine giriyorlardı.

Bu müdahaleler uzun yıllar boyunca birçok ülkede gerçek demokrasinin gelişimini engellemiş, yüz binlerce masum insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Kendi ülkelerinde demokrasiyi özenle koruyan, kendi halklarının güvenliği ve refahı için her türlü gayreti gösteren bazı büyük devletlerin, başka ülkelerin halklarına karşı bu kadar duyarsız, hatta zaman zaman acımasız olabildiklerinin örnekleri yıllar

sonra kamuoyuna açıklanan resmi belgelerle kanıtlanmıştır. Daha da hazin olanı, halkı baskıya hatta zulme uğrayan bazı ülkelerdeki bir kısım yerel siyasetçinin, askerin, gazetecinin, sözde bilim adamının, elde ettikleri maddi menfaatler karşılığında emperyalist ülkelerin hizmetine girmeleri ve kendi halklarına ihanet etmeleridir. Sömürgeciliğin kısa tarihi böyle. Ama dünyada tam anlamıyla sömürge olmamış, buna karşılık zayıf düştüğü bazı dönemlerde neredeyse bir sömürge muamelesi görmüş ülkeler de var. Bunlardan biri de Türkiye.

Türkiye'nin Bazı Ekonomik Gerçekleri ve Sorunları

Türkiye, dünyanın en büyük ve zengin ülkelerinden biri olduğu dönemlerde ekonomik ve ticari alanlarda başka ülkelere tek taraflı tavizler vermekte sakınca görmemişti. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman zamanında verilen bu tavizler kapitülasyon adını almış ve diğer devletler zaman içinde bu tek taraflı cömertlik örneği sayılabilecek kapitülasyonları kendilerinin elde ettikleri bir hak gibi değerlendirmişlerdir. Bu kapitülasyonlar Osmanlı İmparatorluğun son dönemlerinde devleti çökerten başlıca unsurlardan biri haline gelmiştir. Çeşitli sebeplerden Osmanlı İmparatorluğu'nun aydınlanma çağını ve sanayi devrimini yakalayamaması, evvelce devletin başlıca gelir kaynakları arasında bulunan fetihlerden elde edilen ganimetlerin sona ermesi, devlete vergi veren eyaletlerin birer birer imparatorluktan ayrılması devleti büyük bir borç yükü altında bırakmış ve 1878 Berlin Konferansı'ndan sonra bir Düyunu Umumiye yönetimi kurularak devletin mali kaynakları yabancıların yönetimine geçmiştir.

Lozan'da Türkiye'nin karşılaştığı en çetin sorunlardan biri, bu kapitülasyonları kaldırmak olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını izleyen yıllarda bir yandan Osmanlı borçlarını ödemiş, bir yandan da dış borç almadan, kendi gücüne ve kaynaklarına dayanarak hızlı bir kalkınma süreci başlatmıştır. Daha sonraki yıllarda yaşanan gelişmeler, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki koşullar, Truman Doktrini'nin ve Marshall Planı'nın Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığı üzerindeki etkileri gibi konulara aşağıdaki bölümlerde değinilecektir.

Bütün bu gelişmelerden sonra Türkiye bugün ekonomik açıdan hangi durumda bulunuyor?

Türkiye toplam milli geliri itibariyle dünya ülkeleri arasında 19. sırada gelmesine rağmen kişi başına gelirde 99. sırada yer alıyor. Yani Türk vatandaşlarının da zengin bir ülkenin fakir çocukları olduğunu söylemek mümkün. Dünyada doğal zenginlik kaynaklarının başında petrol geliyor. Türkiye'nin petrol üretimi bugün için 3 milyon tonun altında, yani ihmal edilebilir düzeyde. Ülke, ihtiyacının altıda birini zor karşılıyor. Karadeniz'de yapılan petrol araştırmaları bu durumu değiştirebilir.

Bir yabancı petrol şirketinin 1993 yılında Enerji Bakanlığı'na gönderdiği bir yazıda, Türkiye'nin Karadeniz kıyılarında 1 milyar varillik petrol rezervi ile günde 25 milyon metreküplük üretime olanak verecek doğalgaz rezervleri bulunduğu bildiriliyor. Ancak bu rezervlerin üretime geçirilebilmesi için petrol yasasında değişiklik yapılması isteniyor. Bu değişiklikler yabancı şirketlere eski yasadakinden çok daha büyük imtiyazlar tanıyacak. Ruhsat alanları genişletilecek, ruhsat süreleri uzatılacak, bulunacak petrol ve doğalgazın Türkiye'ye bırakılması zorunlu olan miktarı azaltılacak, gene bu petrol ve doğalgazdan alınan devlet payı düşürülecek.

Talepler bunlar. Denilmek istenen şu, siz bu yasal değişiklikleri yapmazsanız biz risk alıp bu petrol ve gazı çıkartmak için yatırım yapmayız. O zamanki hükümet ile daha sonra işbaşına gelen hükümetler buna yanaşmıyorlar. Ama her nedense 2007 yılının başlarında meclise alelacele bir petrol yasası tasarısı sunuluyor.

Tesadüf bu ya, orada yer alan değişiklikler 1993 yılında o büyük yabancı petrol şirketinin talepleriyle büyük ölçüde örtüşüyor, hatta bazı alanlarda daha da ileri gidiyor. Örneğin, yabancı şirketlere Türkiye'de üretilecek petrolün tamamını yurtdışına çıkarma hakkı veriliyor. Milli petrol şirketi TPAO'nun bütün imtiyazları elinden alınıyor, TPAO'nun devlet adına yurtiçinde ve dışında petrol arayabileceği yolundaki ifadeler de metinden çıkarılıyor. Böylece TPAO'nun özelleştirilmesinin yolu açılıyor. Yani yabancı şirketlerin bütün beklentileri fazlasıyla yerine getiriliyor. Bir de yabancı şirketlerin talep etmeye bile cesaret edemedikleri bir değişiklik yapılıyor: Eski yasada

yer alan "milli menfaatlerin korunacağına" dair hükümler teker teker ayıklanarak metinden çıkarılıyor. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer buna tepki göstererek yasayı yeniden görüşülmek üzere geri gönderdi.

Gene petrolle ilgili ilginç bir gelişme de ülkenin güneyinde yaşanıyor. Suriye sırındaki 500.000 dönümlük geniş ve bereketli topraklara kaçakçılığın önlenmesi için 1954 yılında mayın döşenmişti. Bu yüzden o topraklar kullanılamıyordu. Bir önceki hükümet değişen koşullarda artık bu mayınlara gerek duyulmadığını düşündü ve mayınların kaldırılmasını kararlaştırdı. Genelkurmay Başkanlığı da 35 milyon dolarlık malzeme ve teçhizat alındığı takdirde bu bölgenin mayından arındırıp çiftçilere verilebileceğini bildirdi.

Her nedense bu 35 milyon dolar Genelkurmay Başkanlığın'a tahsis edilmedi. 2005 yılında hükümet bu işin askerlere yaptırılmasından vazgeçti. İki gizli kararname hazırlayarak yabancı şirketlere de açık bir ihaleyle işi yaptırmaya karar verdi. Bu karara göre açılacak ihaleyi kazanacak şirketler üç yılda mayınları temizleyecek, buna karşılık bu arazileri 49 yıllığına kullanma hakkını elde edecekler. Bu amaçla Şırnak ve Mardin'de ihaleler açıldı, ancak muhalefetin şiddetli tepkisi üzerine ihaleler iptal edildi. Ana muhalefet partisi CHP gizli kararnamelerin iptali için Danıştay'da dava açtı. Danıştay kararnameleri iptal etmedi ama yürütmeyi durdurma kararı verdi. Böylece şimdilik mayınları temizleyecek şirketlerin o araziye 49 yıl için sahip olma olanağı ortadan kaldırıldı.

Bu bölgede petrol bulunduğu da tahmin ediliyordu. Türkiye-Suriye sınırının Suriye tarafında, sınıra birkaç yüz metre mesafedeki Kamışlı'da Suriyeliler önemli miktarda petrol üretiyorlardı. Aynı coğrafi özelliklere sahip olan Nusaybin'de petrol bulunmaması, doğanın Türkiye'ye büyük bir insafsızlığı olurdu. Gerçekten bu bölgede mayından temizlenen küçük alanlarda TPAO'nun açtığı 26 kuyunun 21'inde petrol bulundu.

Bu gelişmeler neyi gösteriyor? Yıllardan beri dört tarafında petrol bulunmasına rağmen Türkiye'nin petrol fakiri olduğu yolundaki iddiaların inandırıcı olmadığı ortaya çıkıyor. Türkiye'de petrol bulunduğunu resmen, yazıyla devlete bildiren yabancı şirketlerin petrol ya-

sasında değişlik yapılması için direttikleri ve bu değişikler yapılmadan önemli yatırım yapmadıkları görülüyor. Türkiye'nin uzun yıllardır var olan milli petrol şirketi TPAO'nun da zengin deneyim sahibi olmakla birlikte yeterince sondaj yapmadığı için petrol ve doğalgaz kaynaklarımızı bulup değerlendirmede geri kaldığı görülüyor. TPAO 2006 yılında 71 sondaj çalışması yapmış, bunun 63'ünü tamamlamıştır.[38]

Özetle, petrol ve doğalgaz gibi hayati önemdeki zenginliklerini değerlendirmede Türkiye'nin kendini büyük ölçüde yabancıların iradesine terk ettiği, onların alacakları kararlara bağımlı kıldığı görülüyor.

Oysa tarımda ve sanayide Türkiye oldukça ileri bir düzeye ulaşmış durumda. Bu alanlarda Türkiye'yi diğer ülkelerle kıyaslayan bilgiler ilgi çekici sonuçları ortaya koyuyor.[39] Ama daha da önemlisi, Türkiye'de her alanda çok iyi yetişmiş bir insan gücü var. Dünyanın en iyi üniversitelerinde okumuş, master veya doktora yapmış gençlerimiz var. Artık Türkiye Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarındaki veya cumhuriyetin ilk yıllarındaki gibi ihtiyaç duyduğu bilgileri yurtdışından sağlamak zorundaki bir ülke değil. Artık, "Türkiye'nin sorunlarını ve çözüm yollarını yabancılar bizden iyi bilir," demek, bir aşağılık kompleksinin dışa vurulmasından başka anlam taşımıyor.

Türkiye'nin bugün için dünyanın en ileri teknolojilerine sahip olmadığını kabul etmek gerekir. Ama siyasal sorunlarını, insan hakları alanındaki eksikliklerini, ekonomik meselelerini, eğitim, sağlık gibi alanlarda yeterli bilgimiz olmadığı gerekçesiyle yapılması gerekenleri yabancıların telkinlerine, hatta baskılarına göre çözümlemeye çalışmak, Türkiye gibi yüksek düzeyde bilgi birikimi olan bir ülke açısından gurur verici bir manzara oluşturmuyor.

Eğer yabancıların bütün bu alanlarda yaptıkları öneriler gerçekten Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap verecek, Türkiye'nin hızla kalkınmasına, sağlıklı ekonomik ve sosyal dengeler kurmasına, adaletsizlikle-

(38) TPAO, Yıllık Rapor, Ankara, 2006.

(39) Bkz. Onur Öymen, *Türkiye'nin Gücü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

rin giderilmesine, hızlı kalkınmasına, özetle daha çağdaş bir ülke olmasına yardımcı olacak önerilerse bunları bizim insanlarımız niçin daha önce düşünmedi ve uygulamaya koymadı diye düşünülmez mi? Yoksa bu öneriler sık sık dile getirildiği gibi aslında acı reçeteler midir? Yani sonunda bazı olumlu sonuçlar verecek olsalar bile uygulanması ıstırap verici çareler midir? Öyle bile olsa eğer sonunda ulaşılacak sonuç ülkenin yararına ise Türkiye'nin uzmanları bu reçeteleri niçin daha önce yazmadılar, politikacıları bunları niçin şimdiye kadar uygulamadılar? Yoksa bu reçeteler daha çok Türkiye'yi kendi çıkarları için yönlendirmek isteyenlerin arzuları doğrultusunda mı yazılmıştır? Hedef Türk halkını kısa zamanda refaha kavuşturmaktan çok Türkiye'ye yurtdışından borç verenlerin alacaklarını bir an önce ve güvenli biçimde tahsil etmelerini sağlamak mıdır? IMF'nin dünyada neredeyse başka hiçbir ülkeye önermediği veya kabul ettiremediği Gayrisafi Milli Hasıla'nın (GSMH) %6,5'i oranında bütçede faiz dışı fazla verme koşulu bu düşünceden mi kaynaklanmaktadır? Başka ülkelerin kabul etmediği bu ağır koşulu Türkiye nasıl kabul etmiştir?

Kapalı kapılar arkasında yürütülen müzakerelerin içeriği, Türkiye'nin orada hangi görüşleri ne kadar kuvvetle savunduğu bilinmiyor. Ama sonuç ortada. Türkiye borçlarını bir an önce ödemesi için yapılan baskıları kabul ederek %6,5'lik faiz dışı fazlaya razı olmuştur. Böylece yatırımlardan ve memur, emekli ve işçi maaşı gibi sosyal boyutu çok önemli bazı harcamalardan kısmak zorunda kalmıştır. Bu dayatma sonucunda Türkiye 2007 yılında IMF'ye 5 milyar 331 milyon dolar borç ödedi. Bu miktarın 5 milyar 912 milyon doları ana parayken kalan 581 milyon dolarını da faiz oluşturuyor.[40] 2007 yılında ödenen toplam dış borç ise 7 milyar 551 milyon dolar ana para ve 2 milyar 682 milyon dolar faiz olmak üzere toplam 10 milyar 232 milyon dolardır. Amaç Türk ekonomisini diğer ülkelerle daha güçlü bir şekilde rekabet edecek koşullara kavuşturmaktan, çok dışa gittikçe bağımlı hale getirmek midir? Bu yoldaki kuşkular artıyor. Yalnız Türkiye'de değil, dünyanın birçok ülkesinde büyük devletlerin

(40) TC Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Kamu Borç Yönetimi Raporu, Ankara, Ocak 2008.

ve uluslararası kuruluşların müdahaleleri, baskıları, etki altına alma ve yönlendirme çabaları ciddi bir sorun olarak devletlerin karşısında bulunuyor ve bu baskılara, müdahalelere karşı direnme ve korunma önlemleri tartışılıyor. Dış Müdahaleler nasıl başladı ve nasıl gelişti. Dünyada yaşanan örnekleri kısaca hatırlamak Türkiye'nin karşılaştığı sorunları da daha iyi anlamaya yardımcı olabilir.

Dış Müdahaleler

Yabancı ülkeleri zapt etmek, o ülkelerin topraklarına el koymak, yönetimlerini değiştirmek sömürge idarelerinin sık sık başvurdukları bir uygulama. Eski Mısır, Mezopotamya, Eski Yunan, Roma ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde devletlerin nasıl yayılmacı siyasetler izledikleri, bugün tarih kitaplarında doğal tarihi olaylar gibi anlatılıyor. Zamanının büyük ve güçlü devletleri de bu yola başvurmuş. O devirlerde bu gibi istilalar âdeta doğal karşılanıyordu. Yakın tarihte Amerika'nın, Sovyetler Birliği'nin, İngiltere'nin, hatta daha küçük devletlerin başka ülkelere yaptıkları müdahalelerin pek çok örneğine rastlanıyor.

Amerika'nın Latin Amerika ve Uzakdoğu ülkelerinin içişlerine müdahalesinin tarihi 19. yüzyılın sonlarına kadar gidiyor ve bu müdahalelerin örneklerine ne yazık ki, 21. yüzyılın başlarında bile rastlanabiliyor. O nedenle bu uzun yılları "dış müdahaleler dönemi" olarak adlandırmak pek yanlış olmayacaktır. Başlangıçta bu müdahaleler doğrudan doğruya güç kullanılarak hükümetlerin devrilmesi şeklinde oluyor. Daha sonra dolaylı yöntemler, örtülü operasyonlar, ekonomik ve siyasi baskı yoluyla hükümetlerin devrilmesi veya yönlendirilmesi yöntemlerine de rastlanıyor. Ama şartların gerekli kıldığı düşünüldüğünde doğrudan müdahaleden de kaçınılmıyor. Bunun son örneği 2003 yılında Amerika'nın, İngiltere ve bazı başka devletlerin desteğiyle Irak'a yaptığı müdahale.

Amerika'nın kendi çıkarları gerektirdiğinde başka ülkelerin hükümetlerini devirmesinin örneklerine sadece Latin Amerika'da ve Uzakdoğu'da rastlanmıyor. Ortadoğu'da da bu örnekler az değil. Üstelik Amerika kendi çıkarlarının zorunlu kılmadığı bazı hallerde stratejik müttefik saydığı ülkeler zarara uğrayınca da bu yola gi-

debiliyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgecilikle birlikte bu gibi müdahalelerin sona ereceği beklenirken maalesef böyle olmuyor. Savaştan sonra kabul edilen Birleşmiş Milletler yasası bütün ülkelerin egemenliğini, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü teminat altına alıyor. Bu yasaya göre, bütün devletler artık güvenlik içinde yaşayacaklar ve hiçbir devlet birbirine karşı güç kullanmayacak. Bunun tek istisnası, saldırıya uğrayan devletlerin kendilerini müdafaa hakkı. Birleşmiş Milletler yasasının 51. maddesi böyle diyor. Ama hayatın gerçekleri farklı. Büyük devletler ulusal çıkarları gerektirdiğinde veya petrol gibi ulusal ekonomilerinin geleceğini yakından ilgilendiren enerji kaynaklarını denetim altında tutma gibi gerekçelerle başka ülkelere doğrudan veya dolaylı müdahalede bulunmaktan, o ülkelerdeki hükümetleri devirmekten çekinmiyorlar.

Tarafsız bir gözle araştırıldığında başka ülkelerin içişlerine karışma, o ülkeleri kimin ve nasıl yöneteceğine dışarıdan karar verme eğiliminin yüksek olduğu görülüyor. Kitabın önceki bölümünde sömürgecilik dönemleri incelendi. Ama daha sonraki dönemlerde gerek Amerika'nın, gerek Sovyetler Birliği'nin, gerekse Çin'in bu doğrultuda çok sayıda açık veya örtülü müdahale örneklerine rastlanıyor. Avrupa ülkelerinde de başka ülkelere müdahale örnekleri az değil. İran, Yunanistan gibi orta boy sayılabilecek ülkelerin de zaman zaman aynı yollara, yöntemlere başvurdukları görülüyor.

Bazı araştırmacılar, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bugüne kadar ABD'nin 70 ülkenin içişlerine doğrudan veya dolaylı biçimde müdahale ettiğini belirtiyorlar. Bazıları bu müdahalelerin sayısını, bazı dolaylı müdahaleleri de dikkate alarak 100'e kadar çıkarıyor. Bu müdahalelerin sebepleri arasında dünyanın çeşitli bölgelerinde Amerikan şirketlerinin güvenlik içinde çalışmalarını sağlamak, kapitalist ekonomiye alternatif oluşturabilecek ekonomik modellerin hayata geçirilmesini engellemek, Amerika'nın ekonomik ve siyasi hâkimiyetini dünyaya yaymak gibi hedeflere ulaşmak bulunuyor.[41]

(41) William Blum, A Brief History of U.S. Interventions, 1945 to the Present, *Z Magazine*, June 1999.

Hedeflerden biri de başka ülkelerdeki Amerikan vatandaşlarını korumak, onları tehlikelerden uzak tutmak.

Dünyanın bugünkü gerçeklerini daha iyi anlayabilmek için bazı dış müdahale örneklerine yakından bakmakta fayda var. Bunun ilk örneklerinden biri, geçmişte Osmanlı toprağı olan Lübnan'da yaşanıyor. 27 Ağustos 1903 günü Vaşington'a bir haber geliyor. Beyrut'taki Amerikan Konsolos Yardımcısı William Magelssen öldürülmüştür. Rivayete göre Magelssen, Ermenilere yapılan kötü muamele nedeniyle Osmanlı yönetimini birkaç defa protesto eder. Olay üzerine Başkan Roosevelt derhal üç Amerikan savaş gemisini Beyrut'a gönderir. Amaç diplomatı öldürenlerin yakalanması ve Amerika'nın Osmanlı idaresine tepkisinin ortaya konulmasıdır. Daha gemiler Beyrut'a varmadan öğrenilir ki, Magelssen'in öldürüldüğü haberi doğru değildir. Bir Arap düğününde kutlama amacıyla sıkılan kurşunlardan biri diplomatın kulağını sıyırmıştır, o kadar. Peki bu bilgi alınınca gemilere hemen geri dön emri verilir mi? Verilmez. Çünkü Roosevelt o bölgedeki misyonerlerin hayatlarının tehlikede olduğuna inanmaktadır ve onların güvenliği sağlanmalıdır. Gemiler Beyrut'a gelir ve Amerika, Suriye'deki bütün Amerikan misyonerlerinin hayatı garanti altına alınıncaya kadar Beyrut limanını abluka altına almayı kararlaştırır. 500 deniz piyadesi karaya çıkmaya hazırdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Vaşington Büyükelçisi Şekip Bey derhal Dışişleri Bakanı Hay'i ziyaret ederek Amerika'nın bu tutumunu protesto eder. "Biz misyonerlere her türlü özgürlüğü tanıdık, onlar Ermenileri isyana teşvik ediyorlar," der. Bu protestoya rağmen Amerikan gemileri haftalarca Beyrut limanında kalır. Ertesi yıl Amerikan savaş gemileri bu defa İzmir'e gelir, Ege sahillerinde sürekli olarak devriye gezerler; amaçları Anadolu'daki Amerikan vatandaşlarını korumaktır.[42] Bu müdahaleden yıllarca önce Başkan Monroe, 2 Aralık 1823 tarihinde Amerikan Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada, Avrupalıların Amerika kıtasına herhangi bir müdahalede bulunmasını yasaklamıştı. O tarihlerde bu, Amerika'nın da kendi kıtası dışında güç kullan-

(42) B. Michael Oren, *Power, Faith and Fantasy*, W.W. Norton & Company, New York, 2007, s. 312-313.

mayacağı şeklinde anlaşılmıştı. Ama Beyrut'ta ve İzmir'de olanlar bu anlayışın doğru olmadığını, Amerika'nın en küçük bir olayı bile bahane ederek Ortadoğu'ya ve dünyanın başka yerlerine asker gönderebileceğini ortaya koymuştu. Amerika'nın 2003 yılında Irak'ı işgalinden sonra, Süleymaniye kentinde Türk askerlerinin başına çuval geçirilmesinden 100 yıl önce Türk-Amerikan ilişkilerinde böyle olaylar yaşandı. Ama o zamanlar hiç değilse Osmanlılar, Amerikalıların haksız davranışlarını protesto edebilecek cesarete sahipti.

Amerika 20. yüzyılın başlarında Ortadoğu'da güç gösterisinde bulunuyordu ama bundan önce kendisine coğrafi açıdan çok daha yakın ülkelerde hoşuna gitmeyen yönetimleri değiştirmeye varan müdahaleler yapıyordu. Bunun ilk örneklerinden biri Havai'de yaşandı.

Havai Kraliçesi Nasıl Devrildi?

19. yüzyılın sonlarında Havai bağımsız bir devlet. Başında Liliuokalani isimli bir kraliçe var. Ama ülke ekonomisini elinde bulunduranlar ve siyasete yön verenler Amerikalı ve Avrupalı birkaç aile. Kraliçe 1893 yılında yeni bir anayasa taslağı hazırlığı içinde. Bu anayasa seçimlerde sadece Havaililerin oy kullanmasına olanak sağlıyor. Büyük toprak sahiplerinin ayrıcalıkları kaldırılıyor. O sırada Honolulu'daki Amerikan Sefaretinin başında John L. Stevens bulunuyor. Stevens aslında diplomat kökenli değil, bir silah tüccarı, ama siyasi tercihlerle Amerikan Hükümeti tarafından bu göreve atanmış.

Havai'nin tarihi özetle şöyle: 18. yüzyılın sonlarında ünlü kaptan Cook'un komutasındaki bir İngiliz filosu Havai'yi işgal etmiş. Kanlı çatışmalar olmuş. Bu çatışmalar, sonunda Cook'un hayatına mal olmuş. İngiliz Sömürge İdaresi sırasında bu çatışmalara ilaveten salgın hastalıklar yüz binlerce insanın ölümüne yol açmış. 19. yüzyılın sonlarına doğru Amerikalılar Havai'deki tarım olanaklarıyla ilgilenmişler. Orada bir askeri üs de kurmuşlar. Havai sonunda görünüşte bağımsız ama fiilen ABD'nin himayesi altında bir devlet olmuş. Bu devlet Amerika'nın güdümünde yaşamını sürdürürken fazla bir sorun yoktu. Ama kraliçe Havaililerin haklarını koruyacak bir anayasa yapmaya kalkışınca işler değişti. Amerikan elçisi buna tahammül edemedi. Ülkedeki kendi kışkırtmasıyla meydana gelen bazı karışıklıkla-

rı bahane ederek o sırada Havai limanlarını ziyaret eden *Boston* isimli Amerikan savaş gemisinin komutanından kıyıya asker çıkarmasını istedi. Elçinin bu müdahale girişimi için Vaşington'dan tam yetki aldığı kuşkulu. Kişisel yetkilerini aşarak Amerikalı komutandan asker çıkarma talebinde bulunduğu görüşü ağır basıyor. Ama bu, işin özünü değiştirmiyor. İster Vaşington'un talimatıyla olsun ister büyükelçinin kişisel gayretkeşliği sonucunda olsun, neticede kraliçe görevinden ayrılıyor ve hükümet devriliyor. Elçi Stevens de Amerikan hükümeti adına yabancı bir ülke hükümetini alenen deviren ilk diplomat olarak tarihe geçiyor.

Havai'nin yeni yöneticileri Amerika Birleşik Devletleri'ne bağlanmak istediler. O sıralarda ABD'nin Başkanı Grover Cleveland'dı. O, ilke olarak başka ülkelerin ABD'ye katılmasına karşıydı. Ama nasıl olduysa beş yıl içinde Amerika politikasını değiştirdi ve Havai 1898 yılında fiilen Amerika Birleşik Devletleri'nin bir parçası oldu. Uzun yıllar süren bu fiili durum, sonunda 11 Mart 1959'da Amerikan Senatosu'nun Havai'yi Amerika'nın 50. eyaleti olarak kabul etmesiyle resmileşti. Havai halkı da aynı yıl düzenlenen bir plebisitte büyük çoğunlukla Amerikan toprağı olmayı kabul etti. Ne var ki, geçen zaman için Havai'nin yerli halkı sayıca çok azalmıştı. 1959 yılına gelindiğinde Havai'de yaşayanların sadece %10'u Havai kökenliydi. Amerika'nın başka yerlerinden gelip oraya yerleşenler büyük çoğunluğu oluşturmuştu. Havai'ye bağlı olan ve yerlilerin hâlâ çoğunluğu oluşturduğu bir tek küçük ada kalmıştı: Niihau. Bir tek bu adada yaşayanlar plebisitte hayır oyu kullandılar. 1993 yılında, Amerikalıların Havai kraliçesini bir askeri müdahaleyle devirmelerinin 100. yıldönümünde, Amerikan Temsilciler Meclisi ve Senatosu aldığı ortak kararla kendilerini yönetme hakkı ellerinden alınan Havai yerlilerinden özür diledi.[43] Acaba Amerikan Kongresi ileride Vietnamlılardan ve Iraklılardan da özür dileyecek mi?

Sonraları Amerika dünyanın başka ülkelerini etkilemeyi siyasi bir hedef haline getirdi. Görünürdeki gerekçe demokrasiyi yaymak, başka milletleri Hıristiyanlaştırmak, güçlenen donanma için dün-

(43) Steven Kinzer, *Overthrow*, Times Books, New York, 2006, s. 11-30, 87.

yanın çeşitli ülkelerinde üslere sahip olmaktı. Belki de bu son sebep en gerçek ve en önemli olandır. Amerika'nın ekonomik çıkarları da başka ülkelerin kaynaklarından yararlanmayı cazip kılıyordu. 19. yüzyılın sonlarında Amerika'da ekonomik durum iyi gitmiyordu. Her altı Amerikalıdan biri işsizdi. Çalışanların aldıkları ücret hayatlarını sürdürmelerine zor yetiyordu. Tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi çiftçileri perişan etmişti. Büyük şehirlerde sık sık grevler oluyordu. Anarşist hareketler güç kazanıyordu. Amerikalı işadamları ve siyasetçiler bu duruma çare bulmanın tek yolunun başka ülkelerde pazar aramak olduğu sonucuna vardılar. Amerika dünyaya açılmalıydı. Başka bir deyişle dünya pazarlarına egemen olmalıydı. Bunun için başka ülkeleri etki alanı içine almalıydı. Amerika'ya en yakın büyük ada devleti Küba'ydı. Küba, Amerika'nın nüfuz alanı içine alınmalıydı. Bunun için hangi yöntem gerekiyorsa o uygulanmalıydı.

Küba'nın Başına Gelenler

O sıralarda Karaiplerin en büyük adası Küba, bir İspanyol sömürgesiydi ve çalkantılar içindeydi. İspanyol sömürgecilerine karşı başlatılan ve on yıl süren bağımsızlık savaşı, 1878 yılında kesin bir sonuca varamadan bitmişti. Bir yıl sonra ayaklanmalar yeniden başladı. 1898 yılında Grover Cleveland'ın yerine ABD Başkanlığına seçilen William McKinley, Küba'daki bu durumdan büyük rahatsızlık duyuyordu. İspanyollar Küba'dan gitmeliydi. Ama onun için İspanyolların Küba'daki egemenliğinden daha büyük endişe kaynağı, Küba'nın bağımsız olmasıydı. Amerika'ya bu kadar yakın bir adada yaşayan Kübalıların bağımsızlıklarına kavuşup kendi çıkarlarının peşinden koşmaları Amerikanın kabul edebileceği bir şey değildi. Kübalı direnişçiler halka sosyal reformlar ve özellikle toprak reformu vaat ediyorlardı. Amerikalı işadamları Küba'daki verimli arazilerdeki işletmelerine 50 milyon dolar yatırmışlardı. Bu yatırımların elden çıkmasına Amerika göz yumamazdı. Başkan, *Maine* isimli savaş gemisini Küba'ya göndermeye karar verdi. Bu meseleyi Amerika'nın savaş gücü çözecekti. *Maine* üç hafta boyunca Küba'nın Havai limanında demirli kaldı. Bir askeri harekâta girişmedi. Emir bekliyordu. Ama 15

Şubat 1898 gecesi beklenmedik bir şey oldu. Müthiş bir patlama gemiyi sulara gömdü. 250 Amerikan denizcisi bu patlama sonucunda hayatını kaybetti.

Amerika bu olaydan sömürgeci İspanyol devletini sorumlu tuttu. Başkan 11 Nisan'da Küba'ya müdahale için kongreden yetki istedi. 25 Nisan'da kongre, Amerika'nın İspanya'yla savaş halinde olduğunu ilan etti. Başkan McKinley 125.000 gönüllüyü Küba'da savaşmak için göreve çağırdı. Altı hafta sonra Amerikan askerleri Küba'ya ayak bastı. Küba'nın Santiago limanındaki birkaç İspanyol savaş gemisi Amerikan zırhlıları tarafından batırıldı. İspanya'nın Amerika'ya direnecek gücü yoktu. Küba'daki İspanyol birliklerinin komutanı birkaç gün sonra teslim oldu. Savaş bitmişti, İspanyollar yenilmişti. Artık Amerikan askerlerinin geri çekilmesi gerekiyordu. Ama öyle olmadı. Cumhurbaşkanına yakın bir yazar *New York Tribune* gazetesinde yayınlanan makalesinde, Küba'da Amerikan askerlerinin kalmasının, Amerika'nın savunma gereksinmeleri açısından kaçınılmaz olduğunu savunuyordu. *New York Times*'ta da benzeri makaleler yayınlanıyordu. Amerika'nın Küba'dan gitmeye niyeti yoktu. Sonunda Başkan McKinley, "Savaşı kazanan tarafın fethedilen ülkede kalma hakkını güvence altına alan yasaya" göre Amerika'nın Küba'nın yönetimini üstleneceğini açıkladı. Öyle anlaşılıyor ki, o zamanki yasalarda ülkelerin kendi kaderleri üzerinde söz sahibi olma hakkından söz edilmiyordu. Oysa Amerika 100 yılı aşkın bir süre önce kendi vatandaşlarının ülkenin kaderi üzerinde söz sahibi olmasıyla bağımsızlığını kazanmış ve bütün dünyaya örnek olan İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'ni kabul etmişti. Ama anlaşılan başka ülkelerin vatandaşları söz konusu olduğunda bu haklar pek hatıra gelmiyordu.

Anlaşılan Amerika Küba'yı yönetmeye kararlıydı ama nasıl? Senatör Orville Plat bir yasa tasarısı hazırladı. Buna göre Amerika Küba'yı dolaylı bir yöntemle yönetecekti. İş başında bir Küba Hükümeti olacaktı ama bu hükümet Amerika'nın güdümünde hareket edecekti. Daha sonraları Plattismo diye adlandırılacak olan bu sistem yalnız Küba'da değil, Karaiplerin ve Orta Amerika'nın başka bölgelerinde de uygulanacak olan bir yönetim biçimi olacaktı. Yani görünüşte bu ülkeler bağımsız olacaktı, ülkenin yönetiminde yerel yöneticiler görev

yapıyor gibi görünecekti ama ipler daima Amerika'nın elinde olacaktı. Ülkeyi fiilen Amerikalılar yönetecekti. Küba'da bu yöntem uygulandı. Yeni bir Anayasa kabul edildi. Amerikan işgali görünürde sona erdi. Askerler çekildi ama Küba hükümeti Amerika'ya askeri üsler vermeyi kabul etti. Ayrıca Amerika'nın Küba'nın herhangi bir ülkeyle imzalayacağı antlaşmaları veto etme hakkı olacaktı. Amerika, Küba hazinesinin nasıl yönetildiğini de denetleme hakkına sahip olacaktı. Amerika, Küba'nın bağımsızlığının veya can ve mal güvenliği ile bireysel özgürlüklerinin korunması için askeri müdahalede bulunma hakkını da elde ediyordu. Yani Amerikalı toprak sahiplerinin özgürce faaliyette bulunma hakları ellerinden alınırsa Amerika hemen müdahale edebilecekti. Platt yasası Amerikan Kongresi'nde kolaylıkla kabul edildi ama baskı altında olmasına rağmen Küba parlamentosunda ciddi tepkilerle karşılaştı. Sonunda bir oy farkla kabul edilebildi: 14'e karşı 15 oyla. Küba'daki Amerikan askeri valisi General Wood özel bir mektubunda şöyle yazıyordu: "Patt yasasından sonra Küba'da pek az bağımsızlık kalmıştır, belki de hiç kalmamıştır." Amerika'nın ilk başkanlarından Thomas Jefferson, "Küba'nın bir gün Amerikan toprağı olacağını hayal ediyorum," demişti[44]. Böylece Jefferson'un hayali gerçek oluyordu; hiç değilse bir süre için.

Küba 20 Mayıs 1902'de bir cumhuriyet oldu. Ama Amerikan şirketlerinin mallarına ve tarım arazilerine saldırılar sürüyordu. 1905 yılında yapılan kısmi seçimlere hile karıştırıldığı iddia edildi. Gerçekten seçimlere hile karıştırılmıştı. Liberaller seçimleri boykot ettiler. Ayaklanmalar oldu. Sonunda Cumhurbaşkanı Estrada Palma istifa etti. Bir hükümet boşluğu doğdu. Bunu fırsat bilen Amerikalılar derhal bir askeri müdahalede daha bulundular. Amerikan Başkanı Theodore Roosevelt, Amerikan müdahalesinin sadece serbest seçimlerin güvenlik içinde yapılması için gerçekleştirildiğini söylüyordu. Ama bu müdahale sonucunda ülke doğrudan doğruya Amerikan askeri yönetimine bağlandı. Amerikan askerleri üç yıl sonra çekilirken Başkan Taft bir uyarıda bulundu: 'Amerikan askerleri çekilecekti ama Kübalılar kesinlikle kendilerini bağımsız bir ülke gibi hissetmemeliydiler.'

(44) Kinzer, a.g.e., s. 38-44

Bu kadar baskı kuşkusuz tepkiler yaratacaktı. Öyle de oldu. Ülkeyi Amerika'nın denetiminde idare eden General Gerardo Machado'nun döneminde büyük isyanlar oldu. 1925 yılında Komünist Partisi kuruldu.

Sonunda Amerika da Machado'nun yönetimini sürdüremeyeceğini gördü. General Machado devrilmeliydi. Küba'da karışıklıklar çıktı veya çıkartıldı. Bu karışıklıklar sırasında Fulgencio Batista isimli bir çavuş iktidarı ele geçirdi ve 1930'ların ortasında Küba'nın lideri oldu. Batista ülkeyi 25 yıl idare etti.

O, Amerikalıların her istediğini yapmaya hazırdı. Sovyetler Birliği'yle ilişkileri kesti, Küba Komünist Partisi'ni kapattı, ordunun eğitimi için Amerikalı uzmanları ülkeye davet etti. Amerikan şirketlerinin yatırım yapmalarını teşvik etti. Batista 1952 yılında yapılması öngörülen seçimleri de iptal etti. Bu seçimlerde aday olmaya hazırlananlardan biri de Fidel Castro'ydu. Seçimler yapılsa belki Castro demokratik yoldan seçilmiş bir politikacı olacaktı. Seçimler iptal edilince bir ihtilal lideri oldu. Kübalı gerillalar kısa zamanda başarı kazandılar. Batista 1 Ocak 1959'da ülkeyi terk etti. Castro ülkede liderliği ele geçirdi.

Castro'nun gelmesinin üzerinden sonra üç ay bile geçmeden, 10 Mart 1959'da, ABD Ulusal Güvenlik Konseyi bir toplantı yaptı. Konu Küba'nın geleceğiydi. Orada Castro'nun yerine yeni bir yönetimin getirilmesi kararlaştırıldı. Bu toplantıyı izleyen 56 yıl içinde Castro'yu devirmek için her şey yapıldı ama o bütün bu tertipleri boşa çıkardı.[45]

1959 yılının Mayıs ayından itibaren CIA Küba'daki muhalifleri silahlandırmaya başladı. Bu arada Amerika'da sürgünde bulunan Kübalılar örgütlendi. Küba'ya bazı hava saldırılarında bulundular. Bu saldırılar uzun süre devam etti. Küba 1960 yılının Haziran ayında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne başvurarak Amerika'dan kaynaklanan bu saldırılara karşı yardım istedi. Amerika'nın Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi Henry Cabot Lodge, yaptığı konuşmada bu iddiaları reddetti ve Amerika'nın Küba'ya karşı saldırgan niyet-

(45) Blum, a.g.e.

leri olmadığını belirtti. Oysa bu konuşmadan dört ay önce Amerika Castro'yu devirmeyi amaçlayan "Domuzlar Körfezi" çıkarmasının hazırlıklarına başlamıştı.[46]

Castro yönetimi Batista'nın yaptıklarının tam tersi bir politika uyguluyordu. Yabancı firmalara ele konulmuş, liberal ekonomi sona erdirilmiş, Sovyetlerle yakın ilişkiler kurulmuştu.

Halkın çoğunluğu Castro'yu destekliyordu. Amerika buna rağmen diğer Latin Amerika ülkelerinde yaptığı ihtilallerin bir benzerini Küba'da da gerçekleştirmeye çalıştı. Başkan John Kennedy'nin kardeşi, Adalet Bakanı Robert Kennedy, Küba meselesinin Amerika için birinci önceliğe sahip olduğunu CIA yetkililerine bildirdi. Hiçbir mesele Küba'dan daha önemli değildi. Bu sorunun halledilmesi için hiçbir gayret, zaman ve emek esirgenmemeliydi.

23 Ağustos 1960 yılında 181 sayılı Güvenlik Muhtırası yayınlandı. Buna göre önce Küba'da bir iç ayaklanma başlatılacak, onu Amerika'nın askeri müdahalesi izleyecekti.

8 Kasım'da Amerika'dan gönderilen özel bir ekip Küba'daki bir sanayi tesisini havaya uçurdu. Küba Hükümeti bu saldırıda 400 işçinin öldüğünü açıkladı. Castro'yu devirme operasyonu başlamıştı. Kennedy, öldürülmesinden 8 gün önce daha kapsamlı bir saldırıya onay veren bir belgeyi imzaladı.[47]

1961 yılında Amerika'nın Kübalı mültecilerden oluşturulan gerillalarla Küba'nın Domuzlar Körfezi bölgesine yapmaya çalıştığı çıkarma tam bir fiyaskoyla sonuçlandı. Amerikan Yönetimi bu yenilginin acısını uzun yıllar unutamadı. Bu olayın üzerinden 36 yıl geçtikten sonra CIA yaptığı açıklamada Domuzlar Körfezi çıkarmasında Castro karşıtı Kübalı göçmenlerden 1500 kişinin Küba silahlı kuvvetleri tarafından öldürüldüğünü bildirdi.[48] Amerika'nın Küba'ya yönelik örtülü operasyonları 1965 yılında sona erdirildi. Ancak, Başkan Nixon 1969 yılında bu operasyonların yeniden başlaması için talimat verdi. 1970'lerin ortalarında Küba bayrağını taşıyan balıkçı gemilerine,

(46) Chomsky, a.g.e., s. 81.
(47) Chomsky, a.g.e., s. 83-85.
(48) Kinzer, a.g.e., s. 90; William Pfaff, *Jewish World Review*, March 16, 1998.

yurtdışındaki Küba büyükelçiliklerine saldırılar oldu. Bir Küba yolcu uçağı düşürüldü, içindeki 73 kişi hayatını kaybetti.[49]

Küba, Domuzlar Körfezi fiyaskosundan sonra uzun yıllar Fidel Castro'nun yönetiminde yaşadı. Bu arada 1960'lı yılların başlarında Sovyet füzelerinin Küba'ya yerleştirilmesi girişimleri dünyayı yeni bir savaşın eşiğine getirdi. Sonunda bu mesele Amerika ile Sovyetler Birliği arasında çözüldü ama bu çözümün bedelini Türkiye ödedi. Amerika Sovyet füzelerinin Küba'ya yerleştirilmemesi için Sovyet lideri Kruşçev'i razı etti ama buna karşılık Amerika, Sovyetler Birliği ne karşı Türkiye'de konuşlandırdığı jüpiter füzelerini geri çekecekti.[50]

Soğuk Savaş dönemi ABD ile Küba'nın karşılıklı birbirlerini suçlamalarıyla geçti, ama Amerika Küba lideri Castro'yu devirme girişimlerinde başarılı olamadı. Soğuk Savaş sona erdikten sonra suçlamaların dozu azaldıysa da, Amerika'nın Castro'dan duyduğu hoşnutsuzluk devam etti. 1998 yılında Küba ile Amerika arasında ilk defa terörle mücadele için işbirliği başlatıldı. Bir FBI heyeti Havana'ya gitti. Bundan üç ay sonra da Miami'den yönlendirilen sabotaj eylemleri sona erdirildi.[51]

Küba zaman içinde uluslararası ilişkilerini normalleştirdi. Amerika Castro yönetiminden hiçbir zaman memnun olmadı ama onu hayatın bir gerçeği olarak kabul etmek zorunda kaldı. Değişen dünya koşullarında artık dış müdahalelerle hükümet değiştirmek kolay değildi. Hiç değilse Amerika'nın Irak müdahalesine kadar öyle sanılıyordu. 2006 yılında ciddi sağlık sorunları yaşayan Castro, yönetimi geçici olarak kardeşi Raul Castro'ya devretti.

Porto Riko, Amerika'nın Özgür Ortak Devleti

Küba gibi Porto Riko da bir İspanyol sömürgesiydi. Ama 19. yüzyılın sonlarında İspanyol Hükümeti'nin başına geçen Praxedes Sagasta Küba'yla birlikte Porto Riko'ya da otonomi vermeyi kabul etti. Bu

(49) Chomsky, a.g.e, s. 85

(50) Küba Füze krizinin ayrıntıları için bkz. Onur Öymen, *Silahsız Savaş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 129-132.

(51) Chomsky, a.g.e., s. 87.

haktan yararlanan Porto Rikolular 27 Mart 1898'de seçim yaptılar. Seçimi Liberal Birleşme Partisi kazandı. Ancak bu partinin başkanı Luis Rivera koltuğuna oturma fırsatı bulamadı. 12 Mayıs günü yedi Amerikan savaş gemisinden oluşan bir filo Porto Riko'nun başkenti San Juan limanına girdi. Filonun amiral gemisi *Iowa*, derhal limandaki İspanyol garnizonunu topa tuttu. Bunu, iki ay süren bir Amerikan deniz ablukası izledi. Sonunda Amerikan askerleri Porto Riko adasına çıktı ve ülkeyi ele geçirdi.

1898 Paris Antlaşması'yla İspanyollar Porto Riko üzerindeki haklarından vazgeçtiler. Aynı yılın 18 Ekimi'nde ülke, resmen Amerikan toprağı oldu. Amerikan Kongresi aldığı bir kararla Porto Riko'nun nasıl yönetileceğini saptadı. Başında, ABD'nin tayin edeceği bir vali bulunacaktı. Her ne kadar halk tarafından seçilmiş 35 kişilik bir meclisin oluşturulması kararlaştırılmışsa da bu meclisin kararları vali veya ABD Kongresi tarafından veto edilebilecekti.

Ülkenin ekonomisi Amerikan firmalarının elindeydi. Dört büyük Amerikan şirketi ülkenin en verimli alanlarında şeker kamışı üretiyordu. 1930 yılında ülke ihracatının % 30'unu şeker oluşturuyordu. Halkın % 17'si işsizdi, 1950'li yıllara gelindiğinde bile Porto Rikoluların üçte biri okuma yazma bilmiyordu. Ortalama ömür beklentisi 46 yılı aşmıyordu. Kişi başına yıllık gelir 230 dolardı. ABD Kongresi'nin 1917 yılında aldığı bir kararla, isteyen Porto Rikoluların Amerikan vatandaşlığına geçme hakkı kabul edildi. 1948 yılında kendi valilerini seçme hakkına kavuşan Porto Rikolulara 1952 yılında "Amerikanın Özgür Ortak Devleti" olma statüsü tanındı. Böyle bir tanımaya uluslararası ilişkiler tarihinde pek rastlanmıyordu. Belki yeni sömürgeciliğin kibarca tanımı buydu. Porto Rikolular 1952 yılında kendi bayraklarını Amerikan bayrağının yanı sıra dalgalandırma hakkına kavuştular. Fakir ve işsiz Porto Rikolulardan iki milyonu Amerika'ya göç etti. Ülke, dünyanın en azgelişmişlerinden biri olarak yaşamını sürdürüyor.(52)

Amerika Birleşik Devletleri 20. yüzyılın ilk yarısında Meksika'ya, Karayipler'deki diğer ülkelere, Orta Amerika devletlerine ve Filipin-

(52) Kinzer, a.g.e., s. 46, 91-92.

ler'e doğrudan müdahalelerde bulundu. Görünüşte amaç, demokrasi ve piyasa ekonomisini bu bölgelere getirmekti. Ama gerçek amaç, bütün bu ülkeleri Amerikanın etki alanı içine almaktı. Haiti'de yaşananlar bunun örneklerinden birini oluşturdu.

Haiti, 20 Kere Müdahale Edilen Devlet

ABD savaş gemileri Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliklerini korumak bahanesiyle 1857 ile 1913 yılları arasında bir ada devleti olan Haiti'ye tam 19 kere müdahale etmişlerdi. Sonunda bu gibi müdahalelerle istedikleri sonucu tam olarak elde edemeyeceklerini gördüklerinden 1915 yılında gerçekleştirdikleri 20. müdahalelerinde Haiti'yi işgal ettiler. Bu işgal 1934 yılına kadar sürdü ve Haiti bir sömürge haline geldi.

Amerikalılar Haiti'yi nasıl görüyorlardı? Başkan Franklin Delano Roosevelt Haitilileri "ilkel ve vahşi bir halk" gibi görüyordu. Kendisi evvelce Haiti anayasasının yazımına yardımcı olmuştu ve bu anayasayla Amerikan şirketlerine Haiti toprakları ve doğal kaynakları üzerinde özel haklar tanınmıştı.(53)

1934'te Amerikalılar Haiti'den ayrıldılar ama başka sömürgelerin başına gelen Haiti'nin de başına geldi. Ülke bir türlü iç istikrara kavuşamadı. Darbeler birbirini izledi. Ülkenin başına geçirilen François Duvalier ve daha sonra da oğlu "Baby Doc Duvalier" ülkeyi kargaşa içinde yönetmeye çalıştılar. 1990 seçimlerinde Jean Bertrand Aristide iktidara geldi. Onu tekrar bir askeri darbe izledi. 1994 yılında bir kere daha müdahale edip Aristide'in yeniden iş başına getirilmesini sağlayan Amerika'nın bunun için iki milyar dolar harcadığı söyleniyor. Ama bu da işe yaramadı. Büyük yolsuzluk iddiaları ortaya atıldı. Dünya Bankası Haiti'yi yolsuzluk sıralamasında dünya ülkeleri arasında ikinci sıraya yerleştirdi. Sonunda Amerika'nın büyük ümitlerle iş başına getirdiği Aristide ülkeyi terk ederek sürgüne gitmekten başka çare bulamadı. İşte eski sömürgelerin hazin sonunun örneklerinden biri de bu.(54)

(53) Chomsky, a.g.e., s. 65.
(54) Easterly, a.g.e., s. 289-290.

20. yüzyılın sonunda ve 21. yüzyılın başlarında Haiti gene karışıklıklar içine düştü. İktidar birkaç defa Aristide ile Rene Pleval arasında el değiştirdi. Öğrenci ayaklanmaları oldu. Sonunda Aristide, bazı gözlemcilerin görüşüne göre Amerika'nın baskısıyla ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Bir ara Yüksek Mahkeme Başkanı Boniface Qalexander yönetime getirildi. Sonunda 2006 yılında yapılan seçimi kazanan Rene Pleval tekrar iktidara geçti.[55] Haiti örneği, dış müdahalelerin bir ülkenin iç düzenini, istikrarını nasıl bozabileceğinin ve geleceğini karartabileceğinin örneklerinden biridir.

Nikaragua'da Dış Müdahaleler ve Savaş

1900'lü yılların başında, diğer Latin Amerika ülkeleri gibi Nikaragua'da da Avrupa'dan gelen sosyal reform dalgası etkiliydi. 1893'te işbaşına gelen Cumhurbaşkanı Jose Santos Zelaya, milliyetçi görüşleri savunan genç bir lider. Göreve başlar başlamaz büyük atılımlar yapıyor. Yollar, limanlar, demiryolları inşa ediyor. 140 okul yaptırıyor. Halkın beğenisini kazanıyor. Ulusal sanayii teşvik ediyor, kahve üretimine de destek oluyor. Dış politikada beş Orta Amerika ülkesi arasında işbirliği sağlamaya çalışıyor. En önemli projesi Atlantik Okyanusu ile Pasifik Okyanusu'nu birleştirecek bir kanal açmak. Coğrafi özellikler açısından bu iş için en uygun yer Nikaragua. Bu alanda başlanmış çalışmalar da var. Zelaya bunları sonuçlandırmaya çalışıyor. Ama kuvvetli Amerikalı rakipleri var. Bunlardan bazılarının Panama'da geniş toprakları bulunuyor. Kanal orada yapılırsa bu toprakların kamulaştırılmasından büyük paralar kazanacaklar. Onların Vaşington'da büyük destekçileri var, lobileri var. Aslında Amerika da başlangıçta Nikaragua topraklarında kazılacak kanal projesini destekliyor. Hatta kongre tarafından görevlendirilen bir şirket Nikaragua'da kazılara başlıyor. Ama mali gücü böylesine dev bir projeye yetmeyen şirket iflas ediyor. Roosevelt başkanlığa seçilince bu projeye öncelik veriyor ve kongreden 140 milyon dolarlık bir tahsisat alıyor. Onun da ilk tercihi kanalı Nikaragua'dan açmak. Kongre bu projeyi 2'ye karşı 308 oyla kabul ediyor.

(55) Encyclopedia Wikipedia.

Ancak Panama lobisi boş durmuyor. Nikaragua pullarındaki bir volkanın resminden esinlenen lobicilerden biri bunu büyük bir olay haline getiriyor. Kanalın volkanik bir ülke olan Nikaragua'dan geçmesi halinde bunun büyük bir felakete yol açacağını yayıyor. Bu lobiyi destekleyen bir senatörün de yardımıyla senatodaki oylamada durum tersine dönüyor ve kanalın Panama'dan geçmesi önerisi 34'e karşı 42 oyla kabul ediliyor. Kısa bir süre sonra Temsilciler Meclisi de eski kararından dönüyor ve Panama projesini destekliyor. Nikaragua, posta pullarına bir volkan resmi koymanın bedelini ağır biçimde ödüyor. Bu, Amerika'da lobilerin gücünü yansıtan örneklerden biri olarak tarihe geçiyor. Tabii lobi şirketi de bu emeklerinin karşılığını alıyor. Şirkete ödenen para 800.000 dolar.(56)

29 Haziran 1903 tarihinde Başkan Theodore Roosevelt kanalın Panama'dan geçmesini onaylıyor. Yalnız küçük bir mesele var; ortada, Panama diye anılan bir devlet yok. Kanalın geçeceği yerin coğrafi adı Panama ama burası Kolombiya devletinin bir parçası. Orada suni bir devlet yaratmak gerekiyor. Amerikalıların aklına Havai'de 1893'te uygulanan yöntem geliyor. Panama'da yerel halkın bir isyan çıkarması için her türlü tahrikte bulunuluyor. 2 Kasım 1903 günü Panama'nın Karayipler tarafındaki limanına Amerika *Nashville* isimli savaş gemisini gönderiyor. Gemi komutanının aldığı talimat, isyancıları desteklemek. Ancak küçük bir mesele var; ortada henüz isyan yok. Neyse ki, isyan ertesi günü çıkıyor da gemi komutanı talimatını yerine getirebiliyor. İsyancılar Panama'nın bağımsızlığını ilan ediyorlar. ABD bu bağımsız devleti derhal tanıyor. Bu arada, Kolombiya'da bir Amerikan şirketinin elinde olan demiryolları idaresi, Kolombiya ordusunun isyancıları yakalayıp cezalandırmak için asker gönderme girişimlerini engelliyor. Panama limanına gönderilen sekiz Amerikan savaş gemisi tam bir abluka uyguluyor. Kolombiya'nın buna boyun eğmekten başka şansı yoktur.

Kanalın Panama'dan geçmesi kararının verilmesinden sonra ne oldu? Evvelce kanalın Nikaragua'dan geçmesi kararlaştırılmışken el üzerinde tutulan Nikaragua Cumhurbaşkanı Zelaya birdenbi-

(56) Kinzer, a.g.e. s. 59.

re kötü kişi oldu. Onun bir kusuru vardı: Nikaragua'nın çıkarlarını koruyordu. 1823 yılında Başkan Monroe tarafından ilan edilen ve Amerikan dış politikasının bel kemiğini oluşturan Monroe Doktrini, Avrupalı ülkelerin Amerika kıtasındaki gelişmeleri etkilemesini yasaklıyordu. Amerika böyle müdahaleler karşısında sessiz kalamazdı. Bu, Avrupalılara gözdağı veren önemli bir mesajdı. Başkan Roosevelt bu doktrini biraz daha genişletti. Onun Monroe Doktrini'ne yaptığı ilave şuydu: Amerika Birleşik Devletleri'nin batı yarıküresindeki herhangi bir ülkeye müdahale etme hakkı vardı. Amerika böylece batı yarı küresinin mutlak hâkimi oluyordu. Bu, aynı zamanda Amerika kıtasındaki devletlere de verilmiş bir gözdağı idi. Onlar da Avrupa'yla ilişki kurmaya yeltenmemeliydi. Zelaya bu mesajı anlamadı veya anlamak istemedi ve Amerika'nın gözünde vahim hata sayılacak bir iş yaptı: Atlantik ile Pasifik okyanusları arasında inşa etmeyi planladığı demiryolu projesi için Avrupa bankalarından 1,25 milyon dolarlık bir kredi aldı. Bu arada Başkan Roosevelt görevden ayrılmış, onun yerine William Howard Taft seçilmişti. Taft Amerika Birleşik Devletleri'nin bütün kıtaya hâkim olmasını siyasi bir hedef haline getirmişti. "Irkımızın üstünlüğü sayesinde bütün batı yarıküresinin bizim olacağı günler uzak değildir," diyordu.(57)

Taft Dışişleri Bakanlığı'na, iş çevrelerine yakınlığıyla tanınan Philander Knox'u getirdi. Knox Nikaragua'daki Amerikalı işadamlarının telkiniyle Zelaya'yı devirmeyi kararlaştırdı. Zelaya'nın Avrupa bankalarıyla yaptığı bu kredi anlaşması sonun başlangıcı oldu. Derhal onun aleyhine bir kampanya başlatıldı. Zelaya Amerikan bankaları dururken Avrupalılarla işbirliği yapıyordu. Ülkesinin ulusal çıkarlarına hizmet eden Zelaya devrilmeliydi. Derhal Nikaragua'da da bir direniş hareketi başlatıldı. Nikaragua'daki Amerikalı diplomatlar isyancıları destekledi. Amerika Havai'ye yapılan müdahaledeki yöntemleri burada da uyguladı. Bir ilavesiyle; Knox, Vaşington'daki Nikaragua elçisine bir mektup göndererek Cumhurbaşkanı Zelaya'nın derhal istifasını istedi. Onun yerine Zelaya'nın çizgisini izlemeyecek bir başkan getirilmeliydi. Böyle bir olaya diplomasi tarihinde belki de ilk

(57) Chomsky, a.g.e., s. 64.

defa rastlanıyordu. Orta Amerika ülkelerinden hiçbiri Zelaya'ya yardımcı olacak cesareti gösteremediler. Zaten buna yetecek güçleri de yoktu.

Hikâyenin gerisi beklendiği gibi oldu. İsyancıları desteklemek amacıyla ABD savaş gemileri gönderdi. Çaresiz kalan Zelaya 16 Aralık 1909'da istifa etti. Ama yerine geçen Jose Madriz de Amerika'nın gözüne giremedi. Onun ulusal çıkarları koruyan çizgisi Zelaya'dan pek farklı değildi. Madriz'in ilk işi isyanı durdurup sükûneti sağlamaya çalışmak oldu. Ama Amerika isyancılara arka çıkarken bunu başarması mümkün değildi ve başaramadı da. Kısa bir süre sonra o da istifa etmek zorunda kaldı. Ortadaki siyasal boşluktan yararlanan isyancıların lideri General Estrada Nikaragua'nın başkenti Managua'ya hiçbir direnişle karşılaşmadan girdi. Daha yoldayken Amerikan Dışişleri bakanına bir telgraf göndererek bağlılığını bildirdi. Estrada 21 Ağustos 1910'da kendini Nikaragua'nın cumhurbaşkanı ilan etti.[58]

Ama o da uzun süre iş başında kalamadı. Bu kadar çok entrikanın ve dış baskı ve yönlendirmelerin olduğu ülkede başkanlık yapmak kolay değildi. Onun yerine yardımcısı Adolfo Diaz geldi. Diaz güçlü bir şahsiyete sahip değildi. Dışarıdan gelecek telkinlere açıktı. Teslimiyetçi bir politika izleyebilecek bir adamdı. Amerikalılar Diaz'ın iş başına gelmesinden çok memnun oldular. Hemen kredi muslukları açıldı. İki Amerikan finans kuruluşu, Brown Brothers ve Selkigman Nikaragua'ya 15 milyon dolar borç verdiler. Ama bunun bir koşulu vardı: Nikaragua'ya kredi veren kuruluşlar garanti olarak ülkenin gümrük idaresinin yönetimini devralacaklardı. 1912 yılına gelindiğinde Nikaragua'nın Merkez Bankası, deniz yolları ve demiryolları Amerikanın eline geçmişti.[59] Yani adı konulmamış bir kapitülasyon rejimi uygulanmaktaydı. Nikaragualılar bu durumu hazmedemediler. Yeni isyanlar çıktı. Zelaya'nın izinden giden Zeledeon bu isyancıların lideri oldu. Ama o da Amerikan deniz piyadeleriyle yapılan bir çatışmada hayatını kaybetti. Bu koşullar altında 14 yıl geçti. Sonunda Augusto Cesar Sandino yabancıların güdümündeki re-

(58) Kinzer, a.g.e., s. 70.
(59) Kinzer, a.g.e., s. 70, 99.

jime baş kaldırdı. Başkan Hoover durumun böyle devam edemeyeceğini anladı. 1933 yılında Amerikan birliklerini Nikaragua'dan çekti. Artık ülkede durumun normalleşeceği sanılıyordu. Sandino mücadeleyi bıraktı. Barışçı bir çözüme ulaşmak için görüşmeler yapmak üzere Başkent Managua'ya geldi. Ama orada uzlaşma ve demokrasiden yana olmayanlar vardı. Bunlardan biri de Amerikalıların kurduğu Milli Muhafızlar Örgütünün komutanı General Anastasio Somoza idi. Somoza Managua'ya gelen Sandino'yu öldürttü ve devlet başkanlığını kendisi üstlendi.

Somoza dönemi Nikaragua'da yolsuzlukların en üst düzeye çıktığı dönem oldu. Somoza ailesi ülkenin tarıma elverişli arazilerinin % 10'unu elinde bulunduruyordu. Ayrıca sahip olduğu şirketler arasında ülkenin tek havayolu, bir televizyon istasyonu, bir gazete, bir çimento fabrikası, bir tekstil fabrikası, birçok şeker fabrikası, 6 bira fabrikası ve Mercedes-Benz acenteliği de bulunuyordu.(60)

İşte Latin Amerika'da tüccar devlet anlayışı böyle uygulanıyordu! Somoza'nın diktatörce yönetimine dış dünyadan fazla tepki gelmedi. Latin Amerika'da böyle darbelerin olması olağan karşılanıyordu. Ama Somoza'nın sonu da kötü oldu. 1956 yılında genç bir şair tarafından öldürüldü.

Eski isyancı lider Sandino'nun adını simge yapan Sandinista Ulusal Kurtuluş hareketi yönetimi ele geçirdi. Bu hareketin baş destekçisi Küba lideri Fidel Castro oldu. Sandinista örgütü açıkça ABD karşıtı bir politika yürüttü. Amerikan yönetimi buna tahammül edemezdi. Başkan Carter Sandinista yönetimini çökertmek için ekonomik ve diplomatik baskı yöntemlerine başvurdu. Daha sonra Başkan Reagan derhal Nikaragua dağlarında Sandinista yönetimine karşı bir ayaklanma başlattı. Nikaragua limanları mayınlandı. Bunun üzerine Nikaragua, Uluslararası Adalet Divanı'na başvurdu. Divan, 1986 yılında aldığı kararda Nikaragua'yı haklı buldu ve Amerika'nın "hukuka aykırı olarak güç kullandığını" saptadı. Uluslararası Adalet Divanı'nın kararı yalnız Nikaragua'ya değil, birçok ülkeye yapılan uygulamaları gayrimeşru sayan nitelikteydi. Divan, "Ülkelerin

(60) *Life World Library.*

egemenlik haklarını kullanarak yaptıkları siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel tercihleri değiştirici nitelik taşıyan bütün dış müdahalelerin yasak olduğunu, Amerikanın Kontralara yaptığı yardımların askeri nitelik taşıdığını, o nedenle insani sayılamayacağını, Amerika'nın müdahalesinin geçerli uluslararası anlaşmaları ihlal ettiğini " belirtiyordu. Peki Amerika, divanın bu kararına uyacak mıydı? Böyle bir niyeti yoktu. İlk tepki *New York Times* gazetesinden geldi: "Amerika'nın özgürlükleri korumak için özgürce hareket etmeye" hakkı vardı. Bazıları divanı Sovyetler Birliği'yle yakın ilişkiler içinde olmakla suçladılar. Amerikan Kongresi, divanın yasadışı bulduğu Nikaragua'daki Amerikan askeri operasyonlarının artırılarak sürdürülmesi için 100 milyon dolar tahsis etti. Divan Amerika'yı tazminat ödemeye de mahkûm etmişti. Bu tazminatın yaklaşık 17 milyar dolar tutacağı tahmin ediliyordu. Bu para Nikaragua'ya ödenmedi. Nikaragua Hükümeti Adalet Divanı'nın kararının uygulanması için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne başvurdu. Amerika veto hakkını kullanarak orada bir karar alınmasını önledi. Bunun üzerine Nikaragua BM Genel Kurulu'na başvurdu. Genel kurul bu kararı büyük çoğunlukla kabul etti. Sadece Amerika, İsrail ve El Salvador karşı oy kullandı.[61] Kurul kararı Amerika'nın Nikaragua politikasını değiştirmeye yetmedi. Uluslararası hukuk önemliydi ama büyük devletlerin çıkarları daha önemliydi.

Eski diktatör Somoza döneminde yetiştirilen ulusal muhafız birliklerinden ve gene Somoza'ya bağlı şiddet gruplarından oluşan Kontralar, Sandinistalara karşı acımasızca saldırılar düzenlediler. Bu saldırıların finansmanı için Amerika'nın devlet bütçesinden yardım yapması Amerikan yasalarına göre artık mümkün değildi. Bunun üzerine Amerika İran'a gizlice silah satarak onun parasıyla Kontraları destekledi. Bu işle görevlendirilen Albay Olivier North'un, kongrede sorulan sorulara verdiği cevaplar büyük bir skandala yol açtı.

Kontralar ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınması için yapılan çalışmaları sabote ettiler, okulları, hastaneleri, limanları mayınladılar, yakaladıkları insanlara en ağır işkenceleri yaptılar, ülke çapında bom-

(61) Chomsky, a.g.e., s. 99-102.

balama eylemlerine giriştiler.[62] Sandinista yönetimini devirmek için her şey mubahtı. Ama birçok insanın hayatına mal olan bu ayaklanma başarıya ulaşmadı.

Bu arada Amerikan Ulusal Demokrasi Kuruluşu NED, Nikaragua'da Amerikan yanlısı bazı siyasi parti ve kuruluşlara milyonlarca dolarlık yardım yaptı. İşveren kuruluşları ve "özgür" sendikalar da bu yardımlardan nasibini aldı. Çoğu zaman yalan haberler yayarak toplumda panik havası yaratan *La Prensa* gazetesinin payına da 2,2 milyon dolar düştü.

Amerika'yı destekleyen özel radyo istasyonlarına yardımda bulunulması da ihmal edilmedi. Bu kampanyalarda öncelikli hedef kadın ve gençleri etkilemekti. Nikaragua halkını Sandinistalara karşı etkilemeyi amaçlayan bu kampanyalar yaklaşık 10 yıl sürdü.[63] Sonunda, 1990 yılında bu koşullarda yapılan seçimlerde Sandinistaların partisi yenilgiye uğradı.[64] Bu seçimleri Birleşik Muhalefet Cephesi'nin lideri Violeta Chamorro kazandı. Chomorro yedi yıl iktidarda kaldı. 1996 yılında yapılan seçimleri Liberal Parti adayı Arnoldo Aleman kazandı. Aleman derhal büyük özelleştirme çalışmalarına girişti. Anlaşılan başka ülkelere önerilen liberal kalkınma modeli Nikaragua'ya da önerilmişti. Ama gene başka ülkelerde görülen yolsuzluklara Nikaragua'da da geniş ölçüde rastlandı. Sonunda Aleman yolsuzluk suçlamalarından yargılandı ve 20 yıl hapse mahkûm edildi. 2001 yılında yapılan seçimleri gene Liberal Parti adaylarından Enrique Bolanos kazandı. Liberaller, bir kere iktidarı ele geçirdiklerinde bırakmayı bilmiyorlardı. Ama her iktidarın bir sonu vardı. Kasım 2006'da yapılan seçimleri kaybettiler. Manuel Ortega oyların % 37.99'unu alarak 16 yıl aradan sonra yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Amerika'daki Carter Enstitüsü bile bu seçimlerin adil ve demokratik olduğunu kabul etti.[65] Amerika da artık Latin Amerika'daki demokratik seçim sonuçlarını içine sindirmeye başlamıştı.

(62) Blum, a.g.e.

(63) Michel Collon, Eva Golinger, *Voici le Portrait de la Pieuvre, Code Chavez*, Luxembourg, 2006, s. 26.

(64) Kinzer, a.ge.e., s. 100.

(65) Encyclopedia Wikipedia.

Honduras'ın Muz Bahçeleri

Honduras'ta yaşananlar da Nikaragua'ya çok benziyor. Orada da Amerikan şirketleri darbeler düzenlenmesinde, iktidarların el değiştirmesinde etkili olmuştu.

Honduras'ta Sam Zamurray isimli Amerikalı bir işadamı, geniş muz bahçelerine sahipti. Cumhurbaşkanı Davila ise yabancıların sahip olabilecekleri toprakları sınırlandırmak ve o zamana kadar vergi ödemeyen yabancı şirketlere de vergi ödetmek istiyordu. Davila'nın bir günahı daha vardı. Ülkenin kalkınması amacıyla yapılacak yatırımlar için Avrupa bankalarından kredi almıştı. İşte Amerika bunu kabul edemezdi. Avrupalıların Amerika kıtasındaki bir ülkeye borç vererek ekonomik nüfuz sahası yaratması Amerika'nın bütün kıtaya egemen olma düşüncesine aykırıydı.

Başkan Taft ve Dışişleri Bakanı Knox derhal Honduras cumhurbaşkanına baskı yaparak bu Avrupa kredilerini geri ödemesini ve bir daha Avrupa bankalarından kredi almamasını istediler. Honduras bu parayı nasıl ödeyecekti? Onun da çaresi bulundu. Honduras Amerikan finans kuruluşu J.P. Morgan'dan 30 milyon dolar kredi alacak ve bu parayla Avrupalılara borcunu ödeyecekti. Ama bu kredi tabii ki, karşılıksız olamazdı. Bu kredinin teminatı olarak Honduras'ın gümrük idaresi J.P. Morgan'ın denetimine verilecek, ayrıca hazine de bu Amerikan şirketinin gözetiminde olacaktı. İşte ekonomik emperyalizm buydu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında ülkenin ekonomisini fiilen denetim altına alan Düyunu Umumiye'nin bir benzeri de Honduras'ta hayata geçirilecekti. Davila bunu kabul edebilir miydi? Normal şartlarda buna direnebilirdi ama şartlar normal değildi. Amerikan şirketlerinin desteklediği isyancılar ülkenin şehirlerini teker teker ele geçirmeye başladılar. Sonunda Honduras'ın ABD'deki büyük elçisi bu kredi anlaşmasını imzalamayı kabul ettiklerini bildirdi. Ama bu yeterli değildi. Davila o zamana kadar vergi ödemeyen yabancı işadamlarından vergi almayı ve yabancıların sahip olabilecekleri muz bahçelerinin alanını sınırlamayı kararlaştırmıştı. Bundan rahatsız olan Zamurray'ın aklına gelen çare Cumhurbaşkanı Davila'yı devirmekti. 1911 yılında ülkenin neredeyse bütün verimli toprakları Amerikan United Fruit şirketi ile diğer iki Amerikan şirketi tarafın-

dan sahiplenilmişti. Aynı yıl Amerikan şirketlerinin Honduras'ta ve diğer Latin Amerika ülkelerindeki yatırımları 200 milyon dolara çıkmıştı. Bu miktar 1920 yılında ise 500 milyon dolara varmıştı. Sadece United Fruit şirketinin muz bahçelerine yaptığı yatırım 17 milyon dolardı.[66] Bu şirketler ayrıca Honduras'ın limanlarına, elektrik santrallerine, şeker fabrikalarına da sahip olmuştu. Bu imtiyazlara karşılık bu şirketler bir demiryolu ağı kurmayı vaat etmişlerdi. Ama bu taahhütlerini yerine getirmediler. Sadece kendi muz plantasyonlarını denize bağlayan demiryolları inşa ettiler. Bu kadar imtiyaz sahibi olan Amerikan şirketlerinin böyle kısıtlamalar kabul etmeleri düşünülemezdi. Davila'yı devirip kendilerine yakın bir yönetimi iş başına getireceklerdi. Hedefleri buydu. Davila isyancıların ilerlemesi karşısında fazla dayanamayacağını anladı. Amerikan büyükelçisini çağırdı ve başkanlığı, Amerika'nın arzu edeceği bir şahsa devredebileceğini söyledi. Bir taraftan da J.P. Morgan kredisiyle ilgili anlaşmayı parlamentoda onaylatmaya çalıştı. Ama Honduras parlamentosunda ülkelerinin bağımsızlığını savunan, ulusal çıkarları koruyan insanlar vardı. Anlaşma tasarısı mecliste 4'e karşı 32 oyla reddedildi.

Amerika buna tepki olarak Honduras'ta silahlı mücadeleyi yasaklayan bir karar aldı. Bunun anlamı Honduras silahlı kuvvetleri de isyancılara karşı silah kullanamayacaktı. Davila bunun üzerine istifa etmek zorunda kaldı. Bir yıl süreyle geçici bir cumhurbaşkanı tayin edildi, daha sonra Amerikalı işadamlarına önderlik eden Zamurray'in yakın dostu olan ve onun desteğiyle isyanı başlatan General Bonilla cumhurbaşkanlığına getirildi. Bonilla, Zamurray'in katkılarını unutmadı, kendisine geniş muz bahçeleri üzerinde imtiyazlar verdi, Honduras'a gümrüksüz mal getirme hakkı tanıdı.[67]

İkinci Dünya Savaşı yıllarında da Amerika'nın Honduras üzerindeki etkinliği azalmadan devam etti. Devletin başında Amerika'nın desteklediği Tiburcio Carias Andino isimli bir diktatör vardı. Buna karşılık, ülkenin en etkili yayın organı *El Cronista* gazetesi Andino'yu eleştiren yazılar yazıyordu. 1943 yılında bir gün *El*

(66) Ferro, a.g.e., s. 221.
(67) Kinzer, a.g.e., s. 75-76.

Cronista'nın Genel Yayın Müdürü Amerikan Büyükelçiliğine çağırıldı ve Andino'yu eleştiren yazılar yayınlamaması istendi. Bir süre sonra gazete hükümet tarafından süresiz olarak kapatıldı.[68] O devirde Latin Amerika'da dış müdahaleler bu kadar pervasız şekilde yapılabiliyordu.

Emperyalizmin egemen olduğu ülkelerde böyle şeyler olabiliyordu. Honduras'ta Liberal Parti'nin tekrar iktidar olması 50 yıl sonra mümkün olabildi. 1958 yılındaki seçimleri kazanan Liberal Parti Başkanı Villeda Morales yönetimi devraldı. Ülkede halk aç ve perişandı. Nüfusun % 77'si okuma yazma bilmiyordu. Morales'in yapmak istediği toprak reformu United Fruit'un tepkisi üzerine gerçekleştirilemedi. Bu koşullar altında 1963 seçimlerine gidiliyordu ama seçimlerden 10 gün önce General Oswaldo Lopez bir hükümet darbesi yaparak iktidarı ele geçirdi. Parlamentoyu feshetti, anayasayı askıya aldı. Latin Amerika ülkelerinde demokrasi pek uzun ömürlü olmuyordu. Lopez'in öncülüğünde iktidarı ele geçiren askerler 18 yıl devlet yönetimini ellerinde tuttular. Bu arada Cumhurbaşkanı General Lopez'in United Fruit'u satın alan Amerikan şirketinden 1 milyon 250 bin dolar aldığı ortaya çıktı. Bunun üzerine askerler kendi liderlerini devirdiler. Bu skandal Amerika'da da tepkilere yol açtı. Şirketin Amerika'daki müdürü intihar etti.

Honduras'ta 1981 yılında yapılan seçimleri Roberto Sazo Cordova kazandı. Ama gerçek güç askerlerin elindeydi. Ordu Komutanı Gustavo Alvarez Amerika'nın bütün isteklerini yerine getirmeye hazırdı. Amerikan askerleri Honduras'taki üslerden yararlanıp Nikaragua'daki Sandinist gerillalarla mücadelelerini sürdürdüler. 1980 ile 1984 yılları arasında Amerika'nın Honduras'a yıllık askeri yardımı 4 milyon dolardan 77 milyon dolara yükseldi. Ama aynı yıl rakip isyancı gruplar Alverez'i cumhurbaşkanlığından indirdiler. Gene de Alvarez'in kurduğu baskı mekanizmaları varlığını sürdürdü.[69] Amerika uzun yıllar Nikaragua'daki Sandinistalara karşı yürüttüğü mücadelede Honduras'taki hava üslerini kullandı. Bu arada büyük

(68) Chomsky, a.g.e., 103-106.
(69) Kinzer, a.g.e., s. 100-101.

bir tayfun Honduras'ın milli servetinin büyük bir bölümünü yok etti. İç politikadaki çalkantılar uzun yıllar devam etti.

Sonunda 2005 yılının Kasım ayında yapılan seçimleri Liberal Parti adayı Manuel Zelaya kazandı. Ancak parlamentoda yeterli oy desteğine sahip olmayan Zeleya yönetimi, yurtiçinde çeşitli güçlüklerle baş etmek zorunda kaldı. Gene de, uzun yıllar dış müdahaleler yaşamış olan Honduras'ta seçilmiş bir cumhurbaşkanının iş başına gelmesi ve yabancı ülkeler tarafından tanınması önemli bir adım oldu.

Brezilya'da Dış Müdahaleler

Brezilya 1500 yılında Avrupalılar tarafından keşfedildi ve kısa sürede Portekiz'in bir sömürgesi haline geldi. 1700'lü yıllardan itibaren Brezilya büyük bir şeker kamışı üreticisi oldu. Yerli halk plantasyonlarda çalışmak için yeterli görülmediğinden Afrika'dan binlerce zenci köle getirildi. Kötü çalışma koşulları sonucunda bu kölelerin büyük kısmı genç yaşta hayatını kaybetti. Kölelik resmen 1888'de sona erdirildi.

1808 yılında Napolyon ordularının baskısından kaçan Portekiz Kralı 6. John Brezilya'ya gelerek Rio de Janeiro'ya yerleşerek 13 yıl süreyle ülkesini oradan idare etti. Kralın Portekiz'e dönmesinden sonra oğlu Pedro'yu orada kendi temsilcisi olarak bıraktı ama Pedro bir süre sonra Portekiz'den bağımsızlığını ilan ederek kendi krallığını kurdu. 19. yüzyılın sonuna kadar çeşitli isyanlar, köle ayaklanmaları oldu. Kralların sonuncusu 1888'de köleliği kaldırdıktan sonra 1898 yılında düzenlenen bir darbeyle görevini terk etmek zorunda kaldı ve Brezilya'da cumhuriyet idaresi kuruldu. Darbeyi yapan General de Fonseca 1930 yılına kadar başkanlığı sürdürdü. Daha sonra General Vargas bir darbeyle ülke yönetimini ele geçirdi ve 1954 yılından intihar edene kadar devlet başkanlığında kaldı. Bu arada kısa demokratik dönemler yaşandıysa da ülke çoğunlukla askeri diktatörlükler tarafından idare edildi.

1960'lı yılların başında Brezilya Cumhurbaşkanı olan Joao Goulart bağımsız bir dış politika izliyordu. Latin Amerika'da o dönemde pek az ülkenin cesaret edebildiğini yapıyor, sosyalist ülkelerle diplomatik ilişki sürdürüyordu. Birleşmiş Milletler'de Küba'ya uygulanmak

istenen yaptırımlara karşı çıkıyordu. Goulart Hükümeti, kabul ettiği bir yasayla yabancı şirketlerin yurtdışına transfer edebileceği kârın miktarını sınırlamıştı. ITT telekomünikasyon şirketinin Brezilya'daki şubesi millileştirilmişti. Goulart ekonomik ve sosyal reform politikası izliyordu. Amerikan Başkanı John Kennedy'nin kardeşi, Adalet Bakanı Robert Kennedy Goulart'ın, yönetimin üst makamlarına komünist eğilimlileri yerleştirdiğini düşünüyor ve bundan büyük rahatsızlık duyuyordu. Aslında Goulart radikal bir devlet adamı sayılmazdı. Zengin bir aileden geliyordu, geniş arazileri vardı ve dinine bağlı bir Katolik'ti. O bakımdan Goulart'ı devirmek için bir gerekçe bulmak kolay değildi. Ama gerekçe olsa da olmasa da Goulart devrilecekti ve 1964 yılında gerçekleştirilen bir darbeyle devrildi.

Amerika'nın bu darbeye tepkisi ne oldu? Resmi açıklamaya göre Amerika Brezilya'da demokrasiye son verilmesini üzüntüyle karşıladı ama hiç değilse ülke komünizmden kurtarılmıştı. Bazı gözlemciler ise Goulart'ı deviren askeri darbede Amerika'nın rolü olduğuna inanıyor.

Goulart'dan önce cumhurbaşkanı olan Quadros da Amerika'nın tepkisini çekmişti. Bütün baskılara rağmen Amerika'nın Küba'ya uyguladığı yaptırımları desteklememişti. Bağlantısızlar hareketini desteklemişti. Quadros kısa süren görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Daha sonra yaptığı açıklamalarda Amerika'nın baskılarının kendisini istifaya zorladığını söylemişti. Goulart da Quadros'un dış politikasında değişiklik yapmadı. Amerika helikopter satmayı kabul etmeyince bu helikopterleri Polonya'dan aldı. Amerikalılar Goulart Hükümetine doğrudan ekonomik yardım yapmadılar. O dönemde yardımları kendilerine yakın gördükleri bazı yerel yönetimlere yönlendirdiler. Goulart'ı, hükümete ve kamu yönetimine bazı komünist eğilimli kişileri almakla suçladılar. Brezilya'da Goulart'a karşı dış kaynaklı büyük bir propaganda kampanyası yürütüldü. Bütün bu gelişmeler, onun 1964 yılında bir askeri darbeyle devrilmesiyle sonuçlandı.[70]

(70) Blum, *Killing Hope: U.S. Military and CIA Interventions Since World War II*, Common Courage Press, 1995.

Ondan sonraki 15 yıl Brezilya tam bir diktatörlükle yönetildi. Parlamento kapatıldı, muhalefet hemen hemen tamamen söndürüldü, cumhurbaşkanını eleştirmek yasayla yasaklandı. Hükümetin tayin ettiği kimseler sendikaların başına geçirildi. Halkın hükümete karşı gerçekleştirdiği protesto hareketleri aşırı şiddet kullanılarak bastırıldı. Din adamlarına bile baskı yapıldı. İşkence altında ölümlerin, kendilerinden bir daha haber alınamayan insanların sayısı binlerle ölçülüyordu. Bu uygulamalara Hükümet "Manevi rehabilitasyon" adını vermişti. Dış politikada Brezilya Küba'yla ilişkilerini kesti, Amerika'nın dümen suyundan giden bir politika izledi.

1964 yılındaki askeri darbeden sonra iş başına gelen yönetim 1985 yılına kadar görevde kaldı. Brezilya gerçek bir demokrasiye 1989 yılında Color de Silva'nın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle geçebildi. 2002 yılında seçilen Cumhurbaşkanı Lula kapsamlı bir reform programı gerçekleştirdi. Lula fakirliğin ve işsizliğin azaltılmasında ve sosyal alandaki diğer reformların gerçekleştirilmesinde çok başarılı sonuçlar aldı ve 2006 yılında yeniden seçildi.[71] 2004 yılında Sosyalist Enternasyonal'in Sao Paulo'da yaptığı genel kurulda söz alan bütün üyeler de Silva'dan övgüyle söz ettiler. Artık Brezilya gerçek bir demokrasiye geçmişti ve ülkeyi yönetenler dış baskılardan çekinmeden kapsamlı ve başarılı sosyal ve ekonomik programları Brezilya'nın çıkarlarını düşünerek uyguluyorlardı. Bunu yaparken de Amerikan düşmanlığı yapmıyordu. Amerika sonunda Brezilya'nın ve genel olarak Latin Amerika ülkelerinin yeni gerçeğini kabul etmek zorunda kaldı. Belki de baskılarla, darbeleri teşvik etmek yoluyla artık bir sonuç alamayacağını, tam tersine bu ülkelerde Amerika'ya desteğin büsbütün azalacağını anlamıştı.

Orta Amerika'da Yabancı Etkisi

Dominik, Karayipler'de bir ada devleti. Haiti'yle aynı adayı bölüşmüşler. Bir adada iki devlet var. Haiti'nin başına gelenlerin bir benzeri de Dominik'te yaşandı. 1906 yılında Amerika Dominik'in stratejik önemini dikkate alarak bu ülkeyle 50 yıllık bir antlaşma yaptı. Buna

(71) Encyclopedia Wikipedia.

göre Dominik, fiilen Amerika'nın denetimine giriyordu. Ülkenin gümrüklerini Amerika idare edecekti. Gene de Amerika doğrudan müdahale etme yöntemini seçti. 1916 yılında Amerikan askerleri yönetimi fiilen ele aldılar. Daha sonraki yıllarda zaman zaman demokratik açılımlar görüldüyse de sonunda, 1930 yılında bir darbeyle iş başına gelen Rafael Truillo 30 yıl sürecek katı bir diktatörlük rejimi kurdu. 1937 yılında, Trujillo'nun emriyle Dominik Cumhuriyeti'nde bulunan Haitililere karşı bir katliam yapıldı. Bu katliamda en az 17.000 Haitilinin öldürüldüğü ifade ediliyor. 1961 yılında Trujillo bir suikast sonucunda öldürüldü.

İlk defa 1963 yılının Şubat ayında demokratik yolla seçilen bir cumhurbaşkanı, Juan Bosch ülkenin yönetimini ele aldı. Amerika bir anti-komünist olan Bosch'un cumhurbaşkanlığına getirilmesinden çok memnun oldu. Onu destekleyerek Amerika'nın Latin Amerika'da sadece diktatörleri desteklediği inancını yıkmış oldu. Bu da az şey değildi. Ancak Bosch'un bazı sosyal hedefleri vardı. İktidara gelince bunları uygulamaya başladı. Bir toprak reformu yaptı. Sosyal meskenlerin kirasını ucuzlattı, bazı şirketleri millileştirdi. Yabancı sermayeyi yasaklamadı ama ülkeyi istismar edecek şekilde çalışmasına izin vermedi. Demokratik reformlar yaptı. Ülkenin yasaları çerçevesinde faaliyet göstermek kaydıyla komünist politikacılara bile faaliyette bulunma hakkı tanıdı. Amerika'da yönetimin birçok yetkilisi ve bazı kongre üyeleri Bosch'un bu politikalarından rahatsız oldular. Bu böyle devam edemezdi. Aynı yılın eylül ayında Amerikan gemileri Dominik'e geldi, askerler karaya çıktı ve Bosch görevini terk etmek zorunda kaldı. 19 ay sonra halk ayaklandı. Halkın özlemlerini yerine getirmek isteyen ayaklanmacılar Bosch'u tekrar iş başına getirmek istediler. Amerika bunu göze alamazdı. Adaya 23.000 asker göndererek bu ayaklanmayı bastırdı.[72]

Daha sonra Amerika'nın denetiminde yapılan seçimlerde Trujillo yanlılarından Joaquin Balaguer 1966 yılında cumhurbaşkanı seçildi. Balaguer 12 yıl iktidarda kaldı ve ülkeyi baskıcı yöntemlerle yönetti. Sol eğilimli, Küba yanlısı partiler kapatıldı. Daha sonra yapılan seçim-

(72) Blum, *Z Magazine*.

lerde Juan Bosch'un partisi başarılı sonuçlar aldı. 2004 yılında yapılan seçimleri, aynı eğilimdeki Leonel Fernandez oyların %57'sini alarak kazandı. Amerika bunu içine sindirmek zorunda kaldı. Değişen koşullarda artık savaş gemileri göndererek iktidarı değiştirmenin olanağı kalmamıştı.

19. yüzyılın sonlarından itibaren uzunca bir süre Amerika'nın, çeşitli Latin Amerika ülkelerine askeri ve siyasi müdahalelerinde, sık sık o ülkelerdeki büyük Amerikan şirketlerinin menfaatlerini koruma gerekçesini öne sürüldüğü görülüyor. Bu şirketlerin başında da geniş muz ve başka meyve bahçelerine sahip United Fruit şirketi geliyor. Bu müdahalelerin en ateşli savunuculuğunu yapanın, Eisenhower zamanında Dışişleri Bakanlığı yapan John Foster Dulles olduğu görülüyor. Biraz daha derine gidildiğinde şöyle bir tabloyla karşılaşılıyor: Dulles Dışişleri bakanı olmadan önce United Fruit'un baş hukuk müşavirliğinde bulunmuş. CIA başkanı olan kardeşi Allen Dulles aynı şirketin hukuk danışmanlığını yapmış. O devirde ABD Dışişleri bakanının Amerika ülkeleri arasındaki ilişkilerden sorumlu yardımcısı, United Fruit'un hissedarlarından biri. Gene Dışişleri'nde Uluslararası Güvenlik Dairesi başkanı aynı şirketin eski yönetim kurulu başkanı. Bu liste böyle uzayıp gidiyor. Yani o devirde bu şirketin menfaatlerini korumak için müdahalede bulunanların şirketle çok yakın ilgisi var.

20. yüzyılın ilk yarısında işte bu şirketin Guatemala'da büyük muz bahçeleri bulunuyordu. Devlet Başkanı Ubico bu şirkete geniş alanlarda hiçbir vergi vermeden faaliyet göstermesi için imtiyazlar tanımış, hatta 99 yıllık bir sözleşme de yapmıştı. 1944 yılında halk Ubico'nun baskıcı rejimine karşı ayaklanıyor, genç subaylar Ubico yönetimini deviriyor. Birkaç ay sonra Guatemala, tarihindeki ilk demokratik seçimleri yapıyor ve çağdaş görüşlü Juan Jose Aravalo'yu cumhurbaşkanı seçiyor. Aravalo'nun altı yıllık yönetiminde sosyal güvenlik sistemi kuruluyor, sendikal faaliyetler serbest bırakılıyor, az da olsa yabancı toprak sahiplerinden vergi alınmaya başlanıyor.

1951 yılında yeniden seçim yapılıyor. Halk Jacobo Arbenz'i cumhurbaşkanlığına getiriyor. Guatemala'da ilk defa bir iktidar, kan dökülmeden el değiştiriyor. Arbenz hedeflerini ortaya koyuyor: Guatemala feodal sistemden modern bir liberal ekonomiye ge-

çecek, ekonomik bağımsızlık tümüyle sağlanacak, bir toprak reformu yapılacak. 17 Haziran 1952 tarihinde bir toprak reformu yasası kabul ediliyor. Buna göre çiftçilerin sahip olabilecekleri azami alan 672 hektar olacak. Daha büyük arazilere sahip olanların elinden bu araziler alınacak, kendilerine ödedikleri vergiler esas alınarak tazminat verilecek. İşte Amerikan şirketleri buna büyük tepki gösteriyorlar. Zira sadece United Fruit'un elinde 550 bin hektarlık bir arazi var. Üç büyük Amerikan şirketi Guetamala'ya toplam 100 milyon dolar yatırım yapmış. Hükümet United Fruit'un bir kısım toprağının bir bölümünü devletleştiriyor. Şirkete 1,185 milyon dolarlık bir tazminat ödenmesi kabul ediliyor. Şirketin ödediği vergilerin karşılığı bu. Ama United Fruit bu teklifi kabul etmiyor, 19 milyon dolar istiyor. O sırada United Fruit'un Guetamala'daki yöneticisi, bir süre önce Honduras Hükümeti'nin devrilmesinde birinci derecede rol oynayan Sam Zamurray. Şirketin imtiyazlarının kısıtlanacağı anlaşılınca Zamurray Amerika'da Guatemala'ya karşı örneği görülmemiş bir kampanya başlatıyor. *New York Times*, Guatemala'nın kızılların pençesine düştüğünü bildiren yayınlar yapıyor.

Arbenz Marksist bir diktatör olarak tanımlanıyor. Oysa o tarihlerde Guatemala'nın Sovyetler Birliği'yle ekonomik ve askeri işbirliği olmadığı gibi diplomatik ilişkileri bile yok. Ama Amerikan basını Arbenz'i böyle tanıtıyor. Amerika'nın veya Amerikan şirketlerinin yabancı bir ülkedeki menfaatleri zarara uğradığında Amerikan basını tarafsızlığını unutuyor. Bu en azından o devirde böyle oluyor. Sonunda Amerika Arbenz'i bir askeri darbeyle devirmeyi kararlaştırıyor. Bu amaçla Miami civarında bir karargâh kuruluyor. Panama üzerinden Guatemala'ya silah ve cephane gönderiliyor. Arbenz'i devirme görevi CIA'e veriliyor. Darbe girişimine en büyük destek, oradaki Katolik din adamlarından. Latin Amerika'da zengin kesimin en büyük destekçisi olan din adamları Arbenz'in devrilmesinde de öncü rolü oynuyor. Amerika bir taraftan da diplomatik girişimlerini sıklaştırıyor. Diğer Latin Amerika ülkelerininin, komünizme kayan bölge ülkelerinin liderlerinin devrilmesine destek olmalarını sağlamaya çalışıyor. Her taşın altında komünistler aranıyor. Amerika, 1944 yılından beri Guatemala'ya yaptığı askeri yardı-

mı durduruyor. Batı Avrupa ülkeleri de bu ülkeye silah satmamaları için uyarılıyor.

Silah olmadan Guatemala Hükümeti ayaklanmacılarla nasıl baş edecek? Silah sağlayabilecek tek kaynağın Çekoslovakya olduğunu görüp oradan silah almaya başlıyorlar. Vaşington'da birçok kimse bunu Guatemala'nın komünizme kaydığının kanıtı olarak yorumluyor. Amerikan basını da çoğunlukla bu görüşte.

Arbenz'in komünist değil sadece milliyetçi olduğunu söyleyen Amerikan Dışişleri yetkililerinin görüşleri dikkate alınmıyor. Guatemala Amerika'nın desteğiyle havadan bombardıman ediliyor. Arbenz daha fazla dayanamayacağını görüyor. Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanı Diaz ve yardımcıları Arbenz'i ziyaret ederek istifasını istiyorlar. Komutanlar isyancılarla işbirliği yapmayacaklarına söz veriyorlar ve Arbenz'in radyoda bir veda konuşması yapmasını kabul ediyorlar. Arbenz bu konuşmasında ABD Hükümeti ile United Fruit şirketinin bu darbe girişiminden sorumlu olduğunu söylüyor. Radyo konuşmasından sonra Meksika Büyükelçiliği'ne giden Arbenz sığınma hakkı istiyor. Diaz da devlet başkanlığını üstlenirken yaptığı konuşmada isyancılara taviz verilmeyeceğini söylüyor. Bu, Amerikalıları tatmin etmiyor. Diaz'ı derhal devirmeleri gerekiyor. Hem de aynı akşam. Devlet başkanlığına getirmek istediği isim Albay Elfegio Monzon'u yanlarına alarak Diaz'ın evine gidiyorlar. Yüzüne karşı Amerika'nın başkanlığa getirmek istedikleri ismin kendisi olmadığını, onun tutumunu beğenmediklerini söyleyip istifasını istiyorlar. Diaz direniyor ama sonuç bellidir. Ertesi sabah Amerika'nın görevlendirdiği bir uçak, Guatemala ordusunun karargâhını ve devlet radyosunu bombalıyor. Amerika'nın o an için başkanlığa getirmek istediği Monzon silahını Diaz'a dayayarak istifa etmesini sağlıyor ve devlet başkanlığına geçiyor. Fakat çok kısa bir süre için. Sonunda bu göreve Amerika'nın daha çok istediği bir kişi getiriliyor. Bu kişi isyancıların lideri Castillo Armas'tan başkası değil. ABD Dışişleri Bakanı Dulles derhal bir demeç vererek Guatemala'da komünistlerin yenildiğini dünyaya ilan ediyor.[73] Başkan Nixon da yaptığı bir konuşma-

(73) Kinzer, a.g.e., 129-147.

da, "Tarihte ilk defa bir komünist hükümetin özgürlük yanlısı bir hükümet tarafından devrildiğini" söylüyor.

Oysa bu darbeyi izleyen 30 yıllık askeri dönem Guatemala'nın en karanlık yılları. Bu dönemde siyasi partiler yasaklanıyor. Grev yapan işçiler için idam cezası getiriliyor, Arbenz'in toprak reformu sona erdiriliyor. Bu askeri dönemde öldürülenlerin sayısının 100.000'i bulduğu ifade ediliyor.(74) Arbenz'in devrilmesinden sonra yaklaşık 40 yıl boyunca Guatemala şiddet eylemlerinden, işkence olaylarından, siyasi cinayetlerden kurtulamıyor. Bazı kaynaklar, Guatemala'da bu çatışmalar sonucunda yaklaşık 150.000 kişinin hayatını kaybettiğini bildiriyor. 1963 yılında seçimlerin yapılması öngörülüyor. En güçlü aday, sol eğilimli Juan José Arévalo'dur. Ama ona fırsat verilmeyecektir. Sağcı bir cunta darbe yaparak iktidarı ele geçirecektir.

1964 yılında yayınlanan Amerikan ders kitaplarında Guatemala şöyle anlatılır: "Guatemala'da istikrarlı ve demokratik bir hükümeti iş başına getirmek zordur çünkü bu ülkenin yerlileri cahildir ve batıl inançları vardır."(75) Guetamala o tarihten sonra yaklaşık 30 yıl askeri idarenin elindeki hükümet kuvvetleri ile gerillalar arasındaki çatışmalara sahne oluyor. 1986 yılında yapılan seçimleri Cerezo kazanıyor. Ülkedeki durumu normalleştirmeye çalışıyor. 1990 yılının sonunda yapılan seçimleri Serrano Elias kazanıyor. Bu Guetamala tarihinde ilk defa sivil iktidarın seçimle el değiştirmesi anlamına geliyor. Ama sevinmek için henüz erkendir. Demokratik yolla iş başına gelen Elias parlamentoyu ve diğer demokratik kuruluşları feshediyor. Ülkede demokrasi geleneği henüz yerleşmemiştir. Ama bu defa halk güçlü tepki gösteriyor. Bir anayasa reformu yapılıyor ve sonunda 1995 yılında yapılan seçimleri kazanan Arzu Iriguyen cumhurbaşkanlığına seçiliyor. Onun yaptığı en önemli iş, 36 yıldır süren ve bir iç savaş niteliği kazanan çatışmaları durdurmaktır.

1999 yılında yapılan seçimleri kazanan Alfonso Portillo hem Amerika'yla hem de Meksika'yla iyi ilişkiler kuruyor. Daha sonra birkaç seçim daha yapılıyor. Cumhurbaşkanlığı demokratik yolla el

(74) Chomsky, a.g.e.

(75) Chomsky, *Z Magazine*.

değiştiriyor. 2007 seçimlerini sol eğilimli Alvaro Colom kazanıyor. Geçmişin acı tecrübelerinden sonra hiç kimse seçimlerde başarı kazanan sol eğilimli bir adayın iktidara gelmesini engellemeye çalışmıyor.

Latin Amerika ülkelerinin çoğunun kaderi Guatemala'dan farklı değil. El Salvador'da da 1950'li yıllarda bir askeri cunta işbaşında. Nasılsa bir ara serbest seçimler yapmayı vaat ediyor. Başkan Eisenhower derhal El Salvador'u tanımadığını ilan ediyor. 1960 yılında seçimlerden tam üç ay sonra sağcı bir darbe yapan askerler iktidarı tekrar ele geçiriyor. O dönemde Amerika'da başkanlığa seçilen Kennedy, El Salvador'daki bu darbeyi şöyle yorumluyor: "El Salvador'daki askeri-sivil hükümetler Latin Amerika'ya komünizmin sızmasını önlemek için en etkin yönetimlerdir." 1980'li yıllarda aşırı sağ eğilimli cunta El Salvador'da iş başındadır. Bu arada din adamları da sağcı teröristlerin hedefi olmaktan kurtulamıyor. Başpiskopos Romero da bunlar tarafından öldürülüyor. Bu küçük Latin Amerika ülkesinde 1978-1981 arasında öldürülen sivil sayısı 35.000 kişi.

1984 yılında seçimlere gidileceği ilan ediliyor. Ama seçimlerin sonuçları önceden belli gibidir. Sol partiler büyük baskı altındadır ve Amerika kendi yandaşı olan sağ partilerin kazanması için 10 milyon dolar harcamıştır.[76] El Salvador'da, muhalefetin bütün çabalarına, seçim boykotu gibi yöntemlere başvurmasına rağmen son yıllarda yapılan bütün seçimleri Muhafazakâr Parti kazanıyor.

Guyana'da İngiltere ve Amerika halk tarafından seçilmiş olan Cheddi Jagan'ı devirmek için çalıştı. 1953 yılında Jagan'ın seçimleri kazanmasından kısa bir süre sonra İngiltere Guyana'ya asker çıkararak anayasayı askıya aldı. Gerekçesi Guyana'nın bir komünist ülke olması ihtimaliydi.[77] Demek ki, bir ülkede seçimlerin yapılmasına izin verilse bile sonuçlar büyük devletlerin istediği gibi çıkmazsa o ülkede demokrasinin işleyişini engellemek meşru sayılıyordu.*

Jagan tarafsızlık ve bağlantısızlık politikası izliyordu ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasında ün sahibi olmuştu. Seçim kazanmıştı ama gene de Amerika'nın ve İngiltere'nin desteğini elde edememişti. Çünkü

(76) Chomsky, a.g.e.

(77) Encyclopedia Wikipedia.

Jagan'ın izlediği sol eğilimli politikaların başarıya ulaşması halinde bunun diğer bölge ülkelerine örnek olmasından korkuluyordu.

Şili'nin Dramı

4 Ekim 1970 tarihinde Şili'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi, Amerika'da pek çok çevrede alarm zillerinin çalmasına yol açtı. Cumhurbaşkanlığına seçilen Salvador Allende'nin anti-emperyalist düşüncede olduğu ve ülkesindeki Amerikan şirketlerinin millileştirilmesi için çalışacağı biliniyordu. Amerikalılar önce Allende'nin fiilen cumhurbaşkanlığına geçmesini önlemeye çalıştılar. Allende seçimlerde birinci gelmişti ama oyların % 50'sinden fazlasını alamamıştı. Aldığı oy oranı % 36,3'tü. Şili anayasasına göre bu durumda Allende'nin cumhurbaşkanlığının parlamento tarafından onaylanması gerekiyordu. Şili'nin en zengin işadamlarından Agustin Edwards buna engel olmaya çalıştı. Edwards aynı zamanda ünlü bir medya patronuydu. Şili'nin en büyük gazetesi *El Mercurio*'nun sahibiydi. Edwards derhal Şili'deki Amerikan büyükelçisini ziyaret etti. Amerika, Allende'nin cumhurbaşkanlığını engellemek için bir şeyler yapabilir miydi? Büyükelçinin cevabı olumsuzdu. Edwards bu cevapla yetinmedi, Vaşington'a giderek doğrudan doğruya Başkan Nixon'la görüştü. Ayrıca ITT gibi Şili'ye yerleşmiş olan büyük Amerikan şirketleriyle de temas etti. Allende'nin ITT'yi millileştireceği kesindi. Bu nedenle Allende'nin cumhurbaşkanlığının önlenmesi açıkça ITT'nin çıkarlarına uygun düşüyordu. Özetle Şilili bir işadamı ve medya patronu kendisinden farklı görüşlere sahip bir politikacının iş başına gelmesini engellemek için Amerikan hükümetini ve iş dünyasını ayağa kaldırıyordu. Bunda başarılı da oldu. Nixon, Şili parlamentosunun Allende'nin cumhurbaşkanlığını onaylamaması için her şeyin yapılması talimatını verdi.

Şili diğer Latin Amerika ülkelerine pek benzemiyordu. Orada demokrasinin uzun bir geçmişi vardı. İlk anayasasını daha 1833 yılında kabul etmişti ve ondan sonraki 139 yıl içinde askerler rejime sadece üç kere müdahale etmişlerdi. Şili'de okuma yazma bilenlerin oranı çok yüksekti. Güçlü bir orta sınıf vardı, sivil toplum örgütleri güçlüydü. Şili dünyanın en zengin bakır madenlerine sahipti. Amerikan firmalarının ve Amerikan hükümetinin Şili'ye ilgisinin başlıca nede-

ni de buydu. İki büyük Amerikan maden şirketi, Bradden Copper Company ve Anaconda Copper Mining Company bu madenleri uzun yıllardan beri işletiyorlardı. Bu iki şirketin yıllık net kazancı 50 milyon doları buluyordu. Allende'den önceki başkanlar döneminde ABD, Şili'ye büyük miktarda yardımda bulunmuştu. 1960'lı yıllarda Şili'deki siyasi hayatı Amerika'nın çıkarları doğrultusunda etkilemek için Şili basınına, öğrenci derneklerine, sendikalarına ve siyasi partilerine büyük yardımlar yapmıştı. Yardımların çoğu Christian Frei'in başkanlığını yaptığı Hıristiyan Demokrat Parti'ye yönlendirilmişti. 1964 seçimlerinde Amerikalılar Frei'in adaylığını kuvvetle desteklediler. O seçimlerde de karşısında Allende vardı. Amerikalıların Frei'in seçilmesine destek olmak için 3 milyon dolar harcadıkları söyleniyor. Seçimlerden sonra da bu destek devam etmişti. 1965 yılında yapılan parlamento seçimlerinde aday olan Frei yanlısı bazı politikacıların da bu destekten yararlandıkları ifade ediliyor. Amerika'nın desteklediği gruplar arasında Anti-Komünist Kadınlar Birliği ile Sosyalist Parti'den ayrılan bir grup da vardı. Bunlardan beklenen, şehrin kenar mahallelerinde Frei'in propagandasını yapmalarıydı. *El Mercurio*'nun yanı sıra sağcı basın da geniş ölçüde destekleniyordu. Amerikalılar Şili Silahlı Kuvvetlerini de ihmal etmemişlerdi. Binlerce Şilili subay Panama Kanalı bölgesindeki Amerikan tesislerinde eğitilmişti. Aynı dönemde Amerika Şili'ye 163 milyon dolarlık askeri yardım yapmıştı.[78]

Nixon başkan seçildiğinde Şili'ye yapılan sosyal amaçlı yardım programlarının bir bölümüne son verdi. Bu yardımların uzun vadede ABD yanlısı sağcı hükümetlerin işini zorlaştıracağını düşünüyordu. Onun desteklediği gruplar büyük işadamları ile askerlerdi. Nixon bir toplantıda, "Askerler bizim etki alanımızdaki güç merkezleridir. Aydınlar bizim etki alanımızda değildir," diyordu.

1970 seçimlerine Allende, sadece başında bulunduğu Sosyalist Parti'nin adayı olarak değil, Halkçı Birlik adında oluşturulan ve bütün solu birleştiren bir grup adına da girdi. 25 Mart 1970'te Amerika'nın üst düzey güvenlik yetkililerinden oluşan ve "40'lar Komitesi" deni-

(78) Kinzer, a.g.e., 170-175.

len grup Allende'ye karşı bir kampanya yürütmek üzere 390.000 dolarlık bir tahsisatın verilmesini kabul etti. Allende'ye rakip olan sağcı aday bu defa Alessandri'ydi. Şili'de yerleşmiş Amerikan şirketleri Alessandri'yi desteklemek için büyük paralar harcadılar. Yani Şili halkının özgür iradesiyle bir cumhurbaşkanı seçmesine bazı yabancı ülkeler ve yabancı işadamları tahammül edemiyordu. İşte Allende, sağcı rakibine sağlanan bu büyük desteğe rağmen halkın çoğunluğunu kazanabilmişti. Şimdi parlamentonun bunu onaylamasına engel olunmaya çalışılıyordu. Eğer bunda başarılı olunamazsa Allende bir askeri darbeyle devrilecekti. Bunun hazırlıkları da bir taraftan yapılıyordu.

Şili parlamentosu bütün iç ve dış baskılara rağmen Allende'nin cumhurbaşkanlığını 24'e karşı 153 oyla onayladı. Şimdi Allende'yi devirmek için tek çare kalmıştı askeri darbe. Bunun önündeki en büyük engel Şili Genelkurmay Başkanı General René Schneider'di. Schneider askeri darbeye karşıydı. Ama darbe yanlıları Schneider'i bertaraf etmeye hazırdı. Bir gün göreve giderken yolunu kesti ve Schneider'i öldürdüler.

Şimdi Allende'yi baskı altına almak için ekonomik önlemler almanın sırasıydı. Allende'nin başkanlığa geçmesinden kısa bir süre sonra Amerikan Exim Bank'ı ve Uluslararası Yardım Teşkilatı Şili'ye bütün yardımları durdu. Dünya Bankası'ndaki ve Inter American Development Bank'taki Amerikan temsilcileri de bu kuruluşların Şili'ye kredi vermesine engel oldular. Bu dönemde Şili basınına, muhalefet partilerine ve sivil toplum örgütlerine milyonlarca dolarlık yardım yapıldı. Bütün bu baskılara rağmen Şili parlamentosu 11 Temmuz 1971 tarihinde yabancı bakır işletme şirketlerinin millileştirilmesini kararlaştırdı. Daha sonra ITT de millileştirildi.

Şili'ye yapılan baskılar, Amerikan basınında tepkilere yol açmaya başladı. *Washington Post*, demokratik yoldan seçilmiş bir başkanın devrilmek istenmesini kuvvetle eleştiren bir makale yayınladı.

1972 yılının Haziran ayında alt düzeydeki subaylar bir ayaklanma başlattılar ama Genelkurmay Başkanı General Prats bunu önledi. Prats seçimle iş başına gelen cumhurbaşkanının desteklenmesi gerektiğine inanıyordu. Allende 1973 yılında bir hükümet değişikliğine gitti ve kendisine bağlı bazı generalleri hükümete aldı. Prats da İçişleri

bakanı oldu. Dış destekli *El Mercurio* gazetesi Prats'a karşı bir kampanya başlattı ve onu komünist eğilimli olmakla suçladı. Diğer komutanlar arkasında duramayınca, Prats istifa etti. Onun yerine yardımcısı General Augusto Pinochet getirildi.

Artık Allende'ye son darbeyi vurma zamanı gelmişti. Gene dışarıdan desteklenen ve yönlendirilen kamyon şoförleri ülke çapında greve gittiler. Yiyecek dağıtımı durdu. Halk büyük bir sıkıntı içine girdi. Su ve elektrik dağıtımı aksadı. Pinochet darbecilerin başındaydı. 11 Eylül 1973 tarihinde darbe gerçekleşti. Allende, ülkeyi terk etmesi için yapılan çağrıları reddetti. Başkanlık Sarayı La Moneda'da sonuna kadar çarpıştı. Son sözleri şunlardı: "Hayatım pahasına da olsa sonuna kadar direneceğim. Yabancı sermaye, emperyalizm ülkemizdeki gericilerle işbirliği yaparak ordumuzun geleneklerinden sapmasına sebep oldu. Yaşasın Şili."

Kısa bir süre sonra Allende'nin başkanlık sarayında öldürüldüğü haberi geldi. Şili karanlık bir döneme giriyordu. Pinochet dönemi büyük baskılara, işkencelere, yargısız infazlara sahne oldu. Şili 1973 ile 1990 yılları arasında Pinochet'nin başkanlığındaki bir askeri cunta tarafından yönetildi. Pinochet döneminde Şili tam bir serbest piyasa ekonomisine yöneldi. Yerli ve yabancı sermaye ülke ekonomisini etki altına aldı. Bu aşırı liberal politikaların sonucunda 1982 yılında bir kriz yaşandı. Ülkenin GMH'sı % 14 düştü, işsizlik % 33'e yükseldi. Enflasyon % 1000'e çıktı.

1988 yılında yapılan seçimlerde halk Pinochet'nin bir kere daha devlet başkanı olmasına oy vermedi. Daha sonra çeşitli sağ ve sol partilerden oluşan bir mutabakat koalisyonu kuruldu. Yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini Hıristiyan aday Aylwin kazandı. Hükümet koalisyonu yaklaşık 20 yıl ülkeyi idare etti. 2000 yılında yapılan seçimleri sol eğilimli Richardo Lagos kazandı. Onun döneminde Şili, ekonomik ve sosyal alanlarda büyük başarılar kazandı. Ülkede yolsuzluklar en alt düzeye indi. Demokratik özgürlükler tam olarak gerçekleştirildi. 2006 yılında yapılan seçimleri Sosyalist aday Michelle Bachelet kazandı.

2004 yılında kurulan bir komisyon 30.000 kişinin Pinochet döneminde işkence sonucunda öldürüldüğünü saptadı. Başka bir komisyon da aynı dönemde 2279 kişinin kaybolduğunu ortaya koy-

du. Bu arada yapılan resmi soruşturmalar, Pinochet'nin Amerikan ve Karaipler bankalarında 27 milyon dolarlık bir servetinin bulunduğunu ortaya çıkardı.[79]

Venezuela, Petrolün Bedeli

Latin Amerika'da yaşanan bu olaylar, acılar, yabancı müdahaleler, darbeler nispeten uzak bir geçmişte meydana gelen gelişmeler sayılabilir mi? Bu olaylardan ders alan devletler artık başka ülkelerde halkın özgür iradesine müdahaleden vazgeçip demokrasi kurallarına tam saygı gösterme yoluna girmişler midir? Venezuela'da olanlar bu soruya olumlu cevap vermeyi pek mümkün kılmıyor. Bu ülkede 1998 yılında yapılan serbest seçimlerin sonucunda Hugo Chavez Cumhurbaşkanlığına getirildi. Chavez'in sol eğilimli olduğu, köklü sosyal programları uygulamaya geçireceği biliniyordu.

Dünyanın en zengin petrol rezervlerinden birine sahip olan Venezuela, dışa bağımlı yöneticiler yüzünden büyük sıkıntılar içine girmişti. Chavez iktidara geldiğinde halkın %60'ı fakirlik sınırının altında yaşıyordu. Başlangıçta Amerika Venezuela'ya pek müdahale etmedi, gelişmeleri izleme yoluna gitti. Ama Chavez dış politikada da sözünü esirgemeyen bir lider olarak sivrilmesi, özellikle Amerika'nın Afganistan'a müdahalesinden sonra verdiği eleştirel demeçler Bush yönetiminin tepkisine yol açtı. Nikaragua'da olduğu gibi, Venezuela'da da Chavez karşıtı siyasi güçlere büyük mali yardımlar yapıldı. Beş yılda bu yardımların 30 milyon doları aştığı ifade ediliyor. Sadece NED ve USAID aracılığıyla çeşitli siyasi partilere, sivil toplum örgütlerine ve Venezuela basınına aktarılan paraların toplamının 27.175.505 dolar olduğu ileri sürülüyor.[80] Bu paraların büyük bölümü Chavez'in karşısındaki adayların desteklenmesi için harcanmış. Bu amaçla çok sayıda sivil toplum örgütünün maddi destek sağlanarak harekete geçirildiği anlaşılıyor.

Dış destekli sivil toplum örgütleri, özel televizyonlar ve bazı işadamları örgütlerinin desteğiyle 10 Aralık 2001 tarihinde bir günlük

(79) Encyclopedia Wikipedia.
(80) Collon ve Golinger, a.g.e., s. 99.

genel grev ilan ediliyor. Ayrıca toplum yaşamını felce uğratacak başka eylemler düzenleniyor. Sivil itaatsizlik eylemleri yapılıyor. Bu arada Amerika'daki bir sivil toplum örgütünün işbirliğiyle sahte kamuoyu yoklamaları düzenleniyor. Chavez'in gücünü düşük göstererek rakip adaylara destek sağlanmaya çalışılıyor. 2004 yılında düzenlenen bir referandumu etkilemek için 3000 portatif bilgisayar dış yardım olarak belirli kuruluşlara veriliyor. Özel kuruluşlar, Venezuela halkını kimlere nasıl oy verecekleri yolunda eğitmek amacıyla hareket geçiriliyor. Chavez seçimleri kazandıktan sonra bile bu çalışmalar durmuyor; bir Amerikan kamuoyu şirketi seçimlerde hile yapıldığı yolunda iddialar ortaya atarak Chavez'in itibarını sarsmaya çalışıyor. Bütün bu çabalar sonuç vermeyince 2002 yılında Chavez'in bir askeri darbeyle devrilmesine karar veriliyor.[81]

7 Şubat 2002 tarihinde Venezuela hava kuvvetlerinde görevli Albay Petro Sota, Cumhurbaşkanı Chavez'in istifasını isteyen bir açıklama yapıyor. Onu başka subayların açıklamaları izliyor. Koramiral Carlos Molina Tamayo, Chavez'in totaliter bir rejim kurmaya çalıştığını iddia ediyor. Tam bu sırada Katolik Kilisesi de Chavez'e başkaldırıyor. Dış yardımla beslenen basın da bu kampanyaya katılıyor. *El Universal* gazetesinde yayınlanan bir yazıda Chavez'in Kolombiya'da faaliyet gösteren terör örgütü FARC'a eğitim kampları sağladığı iddia ediliyor. Bu koşullar altında Chavez'e yönelik bir askeri darbe hazırlığına girişiliyor. Muhalefet partileri, kilise, işadamları dernekleri ve bazı büyük yabancı ülke bu darbenin arkasındadır. 9 Nisan 2002 tarihinde dış destekli bir sendika sınırsız bir genel grev ilan ediyor. Ülkede hayat duruyor. Rafineriler çalışamaz hale geliyor. Oysa petrol ihracatı Venezuela'nın başlıca gelir kaynağı. Özel televizyon kanalları bir generali ön plana çıkarıyor: General Nestor Gonzalez Gonzalez. Bu general Chavez'e istifa çağrısında bulunuyor. 11 Nisan günü ülkede Chavez aleyhtarı büyük gösteriler düzenleniyor. Göstericiler cumhurbaşkanlığı sarayı Mirafloresa'ya doğru yürüyüşe geçiyor. Ama orada başka bir büyük gösteri vardır. O da Chavez taraftarlarının gösterisi. İki grup birbirine giriyor. Ölenler ve yaralananlar oluyor. Ölenleri ço-

(81) Collon ve Golinger, a.g.e., s. 19

ğu Chavez taraftarları. Ama güdümlü medya tam tersine muhaliflerin öldüğü yolunda yayınlar yapıyor.

Muhaliflerin gösterisine önderlik eden subaylar cumhurbaşkanlığı sarayını işgal ediyor ve Chavez'in istifasını istiyor. Chavez istifa etmeyi reddediyor. Bunun üzerine tutuklanarak bir askeri garnizona hapsediliyor. İşadamları Dernekleri Başkanı Pedro Carmona, derhal, geçici devlet başkanlığına getiriliyor. Dış destekli medya bu haberi büyük coşku içinde veriyor. Amerika Birleşik Devletleri hemen bir açıklama yaparak Carmona'nın devlet başkanlığını kutluyor. Diğer Latin Amerika ülkelerinden sadece ikisi, Kolombiya ve Salvador Carmona'yı destekliyor, diğerleri Chavez'i meşru cumhurbaşkanı olarak tanımaya devam ettiklerini bildiriyor.

Carmona vakit kaybetmeden bir kararname yayınlayarak ülkedeki bütün demokratik kurumları, bu arada parlamentoyu, yüksek mahkemeyi, başsavcılığı, Ulusal Savunma Dairesini feshettiğini, anayasayı da lağvettiğini ilan ediyor. Chavez'i destekleyen bazı milletvekilleri tevkif ediliyor. Carmona'nın bu önlemleri ülkede büyük tepki doğuruyor.

Darbeden 48 saat sonra Chavez yanlıları büyük bir gösteri düzenliyor. Cumhurbaşkanlığı muhafızları ve Chavez'e bağlı askerler bu ortam içinde Carmona'yı tutuklayıp hapisteki Chavez'i serbest bırakarak tekrar cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturtuyorlar. Dış destekli darbenin ömrü iki gün sürüyor. Venezuela tekrar meşru yönetimine kavuşuyor. Amerika biraz da gönülsüz bir bildiri yayınlayarak Chavez'in meşru cumhurbaşkanı olduğunu kabul ediyor.[82] Ama dış destekli muhalefet kolay kolay eylemlerinden vazgeçmiyor. Gene genel grevler düzenleniyor. Gene özel medya kuruluşları Chavez aleyhtarı kampanyalarını sürdürüyor. Büyük yabancı ülkelerden gene muhalif grupları desteklemek için büyük paralar geliyor. Venezuela'da beş büyük özel medya kuruluşu enformasyon ağının %95'ini kontrol ediyor. Bu gruplar, Chavez göreve gelir gelmez, büyük iş çevrelerinin de desteğini alarak, örgütlü bir muhalefet kampanyası yapmaya başlıyor. Ancak, bu çabalar hedefine ulaşamıyor. Chavez'i bertaraf et-

(82) Collon ve Golinger, a.g.e., s. 104-121

mek uğruna Venezuela'da demokrasiyi de feda etmeye hazır olanlar hiç değilse şimdilik hüsrana uğruyor.

Chavez'in eksikleri, yanlışları yok mu? Kuşkusuz var. Bütün söylemlerini benimsemek mümkün mü? Kuşkusuz değil. Ama Chavez'e karşı olan güçlerin ortak özelliği yabancı bir ülkenin menfaatlerinin temsilcisi gibi hareket etmeleri. Diğer bazı Latin Amerika ülkesinde görüldüğü gibi, yabancıların temsilcisi gibi hareket ederek iktidarı ele geçirenler bu defa Venezuela'da başarısızlığa uğruyorlar. Öyle anlaşılıyor ki, Latin Amerika'da koşullar artık eskisi gibi değil. Pinochet'den sonraki Şili'yi yöneten sosyalist lider Lagos, Brezilya'nın Sosyalist lideri Lalo, dış baskılardan uzak biçimde ülkelerini başarıyla yönetiyor ve hem ulusal bağımsızlığı koruyor hem de sosyal adalet anlayışı içinde ülkelerini yüksek bir kalkınma hızına kavuşturuyorlar.

Latin Amerika'nın yakın tarihini incelemeden, oradaki gelişmeleri izlemeden dünyanın gerçeklerini anlamak zordur. Ne var ki, Latin Amerika'da yaşananlar sadece o bölgeye özgü değil. Dünyanın başka bölgelerinde de benzeri gelişmelere tanık olunuyor. 20. yüzyılda dünyanın farklı bölgelerinde meydana gelen gelişmeler, demokrasinin ne kadar zor koşullarda dünyaya yayılabildiğini, büyük devletlerin kendi çıkarları gerektirdiği zaman demokrasiyi ne kadar kolay feda edebildiklerinin örnekleriyle dolu.

Latin Amerika'nın Demokrasiye, Egemenliğe ve Özgürlüğe Kavuşması

Latin Amerika ülkelerinde yüz binlerce insanın hayatına mal olan bu acı olaylar, darbeler, müdahaleler yaşandıktan sonra 20. yüzyılın sonlarına doğru artık herkesçe anlaşıldı ki, bu durum sürdürülemez. Baskıyla, zorlamayla, dayatmayla, halkların demokratik hak ve özgürlükleri ve kendi kendilerini yönetme halkları ellerinden alınamaz. Bu ülkeler adım adım gerçek bir demokrasiye kavuşmaya başladılar. Venezuela ve Arjantin'de ortanın solundaki hükümetler iş başına geldi. Petrol ve doğalgaz ürünlerini Amerika'ya satan Bolivya ve Ekvator gibi ülkeler ihracat yaptıkları ülkeleri çeşitlendirdiler. Örneğin, Venezuela Çin'e petrol satmaya başladı, ayrıca Arjantin'e de destek sağladı, petrol ürünleri ihraç etti ve Arjantin hazinesinin 2005 yılında çıkardığı tahvillerin üçte birini satın aldı. Bu ve benzeri girişimler 20 yılı aşkın zamandan beri Uluslararası Para Fonu'nun denetiminde bulunan bu ülkeleri bir ölçüde de olsa mali bağımsızlığa kavuşturdu. 2005 yılının Aralık ayında Bolivya cumhurbaşkanlığına seçilen Evo Moralez de Venezuela'yla enerji işbirliği yaptı.

Venezuela'dan sonra Latin Amerika'da en büyük ikinci gaz rezervine sahip olan Bolivya ulusal çıkarları doğrultusunda kapsamlı bir reform sürecine girişti. Küba'yla ilişkileri de hızla gelişen Venezuela, Küba'ya düşük fiyatla petrol satmaya başladı; buna karşılık Küba da Venezuela'nın geri kalmış bölgelerine eğitim ve sağlık desteği sağlamak için binlerce uzman gönderdi.[83]

(83) Naom Chomsky, *Interventions*, City Light Books, 2007, s. 170-171.

2006 yılının sonlarında 12 Latin Amerika ülkesi, cumhurbaşkanı ve devlet başkanları düzeyinde gerçekleştirdikleri bir zirve toplantısında buluşarak ortak bir deklarasyon yayınladı. Deklarasyonda açıklandığına göre, zirveye katılan ülkeler bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesini kararlaştırdılar. O zirvede Şili'nin sosyalist Cumhurbaşkanı Michelle Bachelet, Bolivya Cumhurbaşkanı Moralez ve Venezuela cumhurbaşkanı Chavez önemli konular üzerinde işbirliği yapmakta anlaştılar. Örneğin Chavez bütün Latin Amerika için Petroamerica adıyla entegre bir enerji sistemi kurulmasını önerdi. Ekvator Cumhurbaşkanı Rafaelle Korala, Brezilya'nın Amazon bölgesini kara ve nehir yollarıyla Ekvator üzerinden Pasifik Okyanusu'na açacak bir proje önerdi. Bütün Latin Amerika'yı kapsayacak ve büyük devletlerin medya tekelini kıracak bir medya zinciri oluşturmak amacıyla Telesur adı verilen bir projenin geliştirilmesi kararlaştırıldı. Brezilya'nın sosyalist Cumhurbaşkanı Lula da Silva da Latin Amerika ülkeleri arasındaki tarihi uyuşmazlıkları engelleyecek bir düşünce forumu oluşturulmasını önerdi. Amerikan hazinesinin âdeta bir sözcüsü gibi Arjantin'i ve başka Latin Amerika ülkelerini fiilen yöneten IMF'ye karşı tepkiler oluştu. Arjantin IMF'nin dayattığı bazı yükümlülükleri yerine getirince ekonomik krizden kurtulmayı başardı. Aynı şekilde, Brezilya da IMF'ye bağımlılığından kurtuldu. Bolivya yaklaşık 25 yıl süreyle IMF'nin fiili kontrolü altındaydı ve bu 25 yıllık süre içinde kişi başına milli geliri artmamış, azalmıştı. Şimdi Bolivya da Venezuela'nın yardımıyla IMF'yle ilişkisini sona erdirdi.

Latin Amerika ülkelerinin önemli bir bölümü Mercosur denilen bir işbirliği örgütü kurdular ve adım adım AB'ye benzer bir yapılanmaya gitmeyi kararlaştırdılar. Bu örgüt bir de parlamento oluşturdu. Amerika evvelce bu gibi gelişmelere müsamaha göstermezdi ama artık hayatın gerçeklerini kabul etmek zorunda kalıyor.

Bu gelişmeler bir yandan gelişme yolundaki ülkelerin gerçek bağımsızlıklarını ve egemenliklerini kazandıkça nasıl bir bölgesel işbirliği yapılanmasına gidebileceklerini gösterdi, bir yandan da bölgesel işbirliğinin ülkelerin bağımsızlığına yapacağı katkıyı ortaya koydu. Latin Amerika ülkeleri büyük dış baskılar, müdahaleler, darbeler dönemini geride bırakıp demokrasi, egemenlik ve özgürlük hedefle-

rine ulaşmayı başardı. Dünyanın başka bölgelerindeki gelişmeler de çok zahmetli oldu. Latin Amerika ülkelerinin büyük sıkıntı yaşadığı dönemde, hatta ondan önce Avrupa, Asya ve Afrika'nın kuzeyindeki topraklarda yerleşmiş, zaman zaman devrinin en büyük devletlerinden biri olmuş Osmanlı İmparatorluğu da büyük dış baskılar altında yaşam savaşı veriyordu.

Dış Müdahalelerde Büyük Hedef: Osmanlı İmparatorluğu

Dış Baskılar Yüzyılı

Aslında 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinde sıcak bir hava esmeye başlamıştı. Rusya'nın Türk topraklarındaki Ortodoksların hamiliğini üstlenmeye niyetlenmesi, Çar I. Nikola'nın bazı Romen prensliklerini ele geçirme teşebbüsleri İngiltere ve Fransa'yı Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaştırdı.

Rusya'nın temsilcisi Prens Menchikof'un kutsal yerlerle ilgili talepleri ve Ortodoks kilisesini Rusya'nın himayesine sokma girişimlerine ilaveten Osmanlı İmparatorluğu'na bir de bu konularda ültimatom vermesi Batılı ülkeleri harekete geçirdi. İngiltere ve Fransa, Rusya'ya karşı Türkiye'nin yanında yer alacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü vé padişahın egemenliğini kabul edeceklerdi. Ama tabii bir koşulla: Türkiye, Hıristiyan azınlıklara eşit davranmayı kabul ederse...

Osmanlıların 1839 tarihinde kabul ettiği Tanzimat Fermanı yeterli değil midir? Öyle anlaşılıyor ki, Avrupa ülkeleri bununla yetinmeyip daha sağlam garantiler istemektedir. Osmanlıların seçeneği yoktur. Bu koşulu kabul eder, hatta 12 Mart 1854'te bu ülkelerle imzaladığı İstanbul Antlaşması'yla bunu bir uluslararası yükümlülük haline getirir. İşbirliğini böyle koşullara bağlamak, baskılarla uygulatmaya çalışmak Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını zedelememiş midir? Kuşkusuz zedelemiştir. Ama o devirde zayıflama sürecine girmiş olan imparatorluğun böyle koşulları kabul etmekten başka çaresi yoktur. Zaten bu gibi dayatmalar güçlü devletlere karşı yapılamaz.

Ancak gücünü kaybetmekte olan devletlere yöneltilebilir. Geçmişte de böyleydi, şimdi de böyledir.

Sonuçta Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere ve Fransa'yla birlikte Rusya'ya karşı Kırım Savaşı'nı başlattı. Bu savaş bir yıl sürdü ve çok kanlı oldu. Sadece 8 Eylül 1855 tarihinde Malakof kalesinin alınması Osmanlılara ve müttefiklerine 10.000 askere mal oldu. Ruslar da 13.000 kayıp verdi. Savaşın sonuna kadar Ruslar 100.000 müttefikler ise 150.000 kayıp verdi. Nihayet 10 Eylül 1855'te Sivastopol'un ele geçirilmesi savaşın sonu oldu. Barış Konferansı 25 Şubat 1856'da Paris'te açılacaktır. Ondan birkaç gün önce padişah, imzaladığı yeni Islahat Fermanı'nı müttefiklerine gönderir. Müslüman olmayan Osmanlı tebaasına imtiyazlar tanınacaktır. Bunlar, yalnız dini alanda değil, mallarının güvenliği alanında da hiçbir engelle karşılaşmayacaklardır.

Osmanlı İmparatorluğu aslında Kırım Savaşı'ndan galip ayrılsa da bu savaş yüzünden çok büyük maddi zarara uğramıştı. Maliyeti çok yüksek olan bu savaşı yürütebilmek için Osmanlı ödeme yeteneğinin çok üstünde borç aldı. Yeteri kadar endüstrileşememiş olan devlet, bu borçların altından kalkamayacak ve 1881 yılında II. Abdülhamit döneminde Düyunu Umumiye idaresinin kurulmasıyla Avrupalı devletlerin mali denetimine girip yarı sömürge olacaktı.

Kırım Savaşı'ndan sonra, 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması, 1815 Viyana Kongresi'nden sonra bozulan Avrupa güçler dengesini yeni baştan düzenleyen bir belgedir.[84] Avrupa devletleri bu anlaşmayla, Rusya'nın daha önceki tarihlerde kendi lehine bozmaya çalıştığı Avrupa güçler dengesini, Osmanlı Devleti'ni de yanlarına alarak, yeniden kurmayı amaçlamışlardır. İlk bakışta Paris Antlaşması Osmanlılara dilediği sonucu sağlayacaktır; hiç değilse kâğıt üzerinde... Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü tanınacaktır. Osmanlılar artık Avrupa'nın bir parçası sayılabilirdi. Ancak, kısa süre içinde bunun bir hayal olduğu görüldü. Sırbistan ve Karadağ'daki başkaldırı eylemlerinde Osmanlılar Avrupa'dan bekledikleri desteği göremediler. Girit'in Yunanistan'a bağlanma-

(84) Ali İhsan Gencer, "Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması".

sı için ayaklanmalar baş gösterdiğinde, Avrupalılar Osmanlılara Paris Konferansı'nda verdikleri sözü tutmadılar. Kısa zamanda anlaşıldı ki, Osmanlılar karşılaştıkları ciddi sorunların çözümünde Batı Avrupa'dan gerekli desteği göremeyeceklerdi. Bu arada Avrupa'da yeni oluşumlar, yeni ittifaklar ortaya çıkıyordu. Avusturya, Almanya ve Rusya 1872'de Üç İmparator Birliği'ni kurdular.

Bu birliğin öncelikli hedeflerinden biri Osmanlı İmparatorluğu'nu büsbütün zayıflatmaktı. Bunun için Sırbistan ve Karadağ ayaklanmaları vesile oldu. 1875 yılının sonlarında bu üç ülkenin başbakanları Berlin'de toplanarak Osmanlılara verilecek bir notayı kaleme aldılar. 30 Kasım 1875 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'na verilen bu notada Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Sırbistan ve Karadağ'da yaşayanlardan vergi alınmaması, onlara tam din özgürlüğü tanınması, karma yönetim konseyleri kurulması gibi talepler yer alıyordu. Osmanlılar yeniden reform sözü verdiler ama Avrupa ülkelerinden destek alan isyancılar ayaklanmalarını sürdürdüler.

1876 yılının ilk aylarında Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki Türk birlikleri isyancılara büyük bir darbe indirdi. Bu sefer Avrupa basınında Türklerin bu askeri harekât sırasında zulüm uyguladıkları iddialarına yer verildi. Bugün olduğu gibi, o zaman da Avrupalılara yaranmak mümkün değildi. 13 Mayıs 1876'da Üçlü İttifakın Dışişleri bakanları Rus çarının Berlin'e yaptığı ziyaret sırasında bir araya geldiler. Osmanlılara daha da sert bir muhtıra verdiler. Reformların gerçekleştirilmesi için uluslararası bir denetim mekanizması kurulacaktı ve Osmanlı İmparatorluğu bu reformları gerçekleştirmezse Avusturya Bosna'yı, Rusya da Besarabya'yı işgal edecekti.[85]

Osmanlı İmparatorluğu artık bağımsız bir ülke gibi hareket etme yeteneğini iyice kaybetmektedir. Dış baskılara direnme gücü kalmamıştır. Adı konulmamış bir sömürge haline gelmektedir. O sırada sadrazam olan Nedim Paşa Rusların hiçbir arzusuna karşı koyabilecek durumda değildir. Rus çarının İstanbul Büyükelçisi İgnatieff ne derse o olmaktadır. Bu arada Avrupa basınında yer alan haberlerin aksine, Balkan ülkelerinde Müslümanların büyük katliamlara uğ-

(85) Robert Mantran, *Histoire de l'Empire Ottomane*, Fayard, Paris, 1983, s. 513.

radığı yolunda haberler İstanbul'a gelmektedir. 11 Mayıs günü şehrin büyük camilerinde toplanan halk sokağa dökülür. Dini okullarda okuyan öğrencilerin öncülüğünde ayaklanan halk Babıâli'ye doğru yürüyüşe geçer. Halk, bakanların ve şeyhülislamın görevden alınmasını istemektedir. Dış baskılar, sonunda yurtiçinde bir patlamaya yol açmıştır. Padişah Abdülaziz, önce şeyhülislamı feda eder. Ama ayaklanma devam etmektedir. Sırada sadrazam vardır. O da gider. Liberal görüşlü Mithat Paşa ile Hüseyin Avni Paşa hükümete alınır. Padişah bu atamaları gönülsüzce yapmıştır. Halkın sevdiği bu uygar insanlara tahammülü yoktur. Ayaklanmalar biraz yatışınca kendi atadığı bu vezirlere karşı tavır almaya başlar. Ama bu defa yeni bakanlar padişahın iradesine boyun eğecek değildir. Şeyhülislamdan fetva alarak padişahı devirmeye karar verirler. Savaş Bakanı Hüseyin Avni Paşa'nın birlikleri Dolmabahçe Sarayı'nı kuşatır. Abdülaziz tahttan indirilir. Bir hafta sonra da esrarengiz biçimde ölür. Damarları kesilmiştir. İntihar mı etmiştir, yoksa öldürülmüş müdür? Bu konu uzun yıllar tartışılır, tarihçiler arasında bu mevzuda halen görüş birliği bulunmamaktadır. Ama Abdülaziz artık yoktur. Onun yerine V. Murat getirilir ama sadece birkaç ay içinde bu yeni padişahın bazı zihinsel sorunları olduğu anlaşılır. Hükümet bu defa onu devirip yerine kardeşi II. Abdülhamit'i 31 Ağustos 1876'da tahta geçirir.(86)

II. Abdülhamit, Osmanlı'nın çok bunalımlı bir döneminde tahta çıkmıştı. 1871'de Ali Paşa'nın ölümünden sonra saray ile Babıâli arasında çekişme artmış, 1875'te devlet borçlarını ödeyemez hale gelerek Muharrem Kararnamesi'yle moratoryum ilan etmişti. Bu arada Balkanlarda milliyetçi ayaklanmalar ortaya çıkmıştı. Yurtiçinde de meşrutiyet yanlısı görüşler güçleniyordu.

Osmanlıların adım adım bir sömürge olmaya doğru sürüklenmesi, Abdülhamit döneminde hızlandı. Her ne kadar Mithat Paşa tarafından o devrin ölçülerine göre çağdaş bir anlayışla hazırlanan ilk anayasa olan Kanun-i Esasi 23 Aralık 1876'da ilan edildi. Böylece I. Meşrutiyet dönemi başlamış oldu. Ancak bu ilk anayasasının ömrü bir yılı bulmadı. II. Abdülhamit iç ve dış baskılar nedeniyle Meşrutiyeti ilan etse

(86) Mantran, a.g.e., s. 506-508, 514-515.

de bulduğu ilk fırsat olan 1877 savaşı nedeniyle Haziran 1877'de meclisin çalışmalarını durdurdu ve Mithat Paşa'yı sürgüne gönderdi.

Osmanlılar bu iç sorunlarıyla uğraşırken Rusya 19 Nisan 1877'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti. 93 Harbi de denilen bu savaşın bahanesini bulmak zor değildi. Osmanlılar büyük devletlerin azınlıklarla ilgili taleplerini yerine getirmemişti. Sık sık ileri sürülen bu iddia bu defa bir savaş sebebi olmuştu. Osmanlı orduları Balkanlarda ve doğu cephesinde başarılı mücadeleler yaptılarsa da sonunda Rus orduları İstanbul'un yakınlarına kadar geldi. Edirne'de bir mütareke yapıldı.

1877 savaşından sonra Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya, 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması'nı imzaladı. Şartları çok ağır olan bu anlaşma Osmanlı Devleti'ni büsbütün zayıflatıp Rusya'yı Balkanlar'da tek güç haline getiriyordu. II. Abdülhamit İngiltere'yi Rusya'ya karşı kullanarak antlaşmanın koşullarının hafifletilmesine çalıştı. İngiltere'nin ve diğer Avrupa ülkelerinin baskısı sonucunda Rusya anlaşmayı yeniden gözden geçirmeyi kabul etti.

Berlin'de bir Barış Konferansı toplandı. Bu konferans Osmanlıların sonunun başlangıcı oldu. 200.000 kilometrekare toprak kaybedildi. Bu topraklarda 5,5 milyonluk bir nüfus yaşıyordu. Kıbrıs İngiltere'ye "kiralandı". Kırım Savaşı'ndan sonra yapılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'nın bir parçası sayan Paris Konferansı'nda Batılı müttefikleri tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan vaatlerin hiçbiri gerçekleşmedi. Özetle, Berlin Antlaşması Balkanlar'daki Osmanlı varlığının tasfiye edilmesi yolunda büyük bir adım oldu. Osmanlılar açısından tek faydası Türklerin 35 yıl daha Balkanlar'da kalmasını sağlamak olmuştur.

Avrupa'daki siyasi oyunlarda, kendi çıkarları için dahi olsa çoğu zaman Osmanlıların yayında yer alan İngiltere artık politikasını değiştiriyordu. Zaten 1880 yılının Mayıs ayında Liberal Parti Başkanı Gladstone başbakanlığa getirilmişti. Gladstone Türklerin düşmanı olarak tanınıyordu. Onun döneminde Osmanlılar İngiltere'den hiçbir destek bekleyemezdi.

Sonuçta Türkler hiçbir devletin sözüne güvenilemeyeceğini anladılar. Türkler aleyhine bu kadar ağır hükümler içeren Berlin Kon-

feransı'nda, daha da kötü durumlara yol açabilecek tehditler de yapıldı. Ermenilerin yaşadığı bölgelerde reform yapılmazsa galip devletler orada da askeri güç kullanıp Osmanlı topraklarını zapt edebilirdi.

Berlin Konferansı'nda Osmanlı borçları da görüşüldü. İmparatorluk, borçlarını ödeyemeyecek durumdaydı. Osmanlı maliyesine el koymanın zamanıydı. Osmanlılar Berlin Konferansı'ndan sonra alacaklı ülkelerle görüşmeler yaptılar. Sonunda borç, 280 milyon liradan 116 milyon liraya indirildi. Bu arada kurulan, Fransız ve İngilizlerin ağırlıklı rol oynadığı Düyunu Umumiye örgütünde, diğer alacaklı ülkelerin temsilcileri de vardı. Osmanlı Devleti'nin başlıca gelir kaynakları bu örgüte bırakıldı. Artık Osmanlı maliyesine güven kalmamıştı. Geliri yabancılar toplayacak, borçları onlar ödeyecek, artan para olursa bazı harcamaları için Osmanlı Devleti'ne verilecekti. Bu kadar aşağılayıcı bir muamelenin dünya ekonomi tarihinde örneğini bulmak zordur.

Özetle 1877-1878 yıllarındaki Türk Rus Savaşı'nın kaybedilmesiyle anlaşıldı ki, Osmanlı İmparatorluğu çok zayıflamıştır ve yıkılma yolundadır. Dış desteklerle bile ayakta duracak hali kalmamıştır. O zaman İngiltere'nin de Osmanlıları desteklemek yerine yıkılacak imparatorluğun yerine nasıl bir düzen kurulacağını düşünme zamanı gelmiştir. İşte bu sırada İngiltere iki amacı birden gerçekleştirmeye çalıştı: Birincisi yıkılacak Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde, Ermenistan gibi kendine bağlı devletler oluşturmak, ikincisi bazı topraklarını doğrudan ele geçirmek. İşte İngiltere'nin Kıbrıs'ı Osmanlılardan önce kiralayıp, daha sonra Birinci Dünya Savaşı başlayınca doğrudan doğruya topraklarına katması bu politikanın sonuçlarından biri.

Osmanlılar açısından bakıldığında, artık İngiltere'yi Rusya'ya karşı kullanma olanağı kalmamıştır. Hem İngiltere hem de Rusya Türkiye'nin düşmanı haline gelmiştir. O zaman ne yapılacaktır? Ortaya çıkmakta olan yeni güç Almanya, acaba bu iki ülkeyi dengeleyebilecek bir unsur olabilir mi? Ama bunun için Osmanlıların istekli olması yetmezdi. Almanya'nın da buna arzulu olması lazımdı. Oysa Alman Birliği'ni kuran Bismark'ın böyle bir niyeti yoktu. O, Osmanlı'ya soğuk bakıyordu. Berlin Konferansı'nda bu görülmüştü.

1888 yılında imparatorluk tahtına geçen II. Wilhelm farklı bir yaklaşım izledi. "Biz dünya lideri olacağız," diyen II. Wilhelm'e göre Osmanlı İmparatorluğu, bulunduğu coğrafi bölge bakımından Almanya'nın yayılmacı emellerine hizmet edebilirdi. O bakımdan onların dostluğunu kazanmak, daha doğrusu onları nüfuz alanına almak Almanya'nın işine gelirdi.(87)

İşte 19. yüzyılın sonlarında Alman politikası bu düşüncelerle şekillendi. Başka çaresi kalmayan Osmanlı İmparatorluğu tam anlamıyla Almanya'nın yörüngesine girdi. Almanya'nın hedefi dünyanın en büyük ve güçlü devleti olmaktı. Bunun için İngiltere, Fransa ve Rusya'yla savaş kaçınılmazdı. Mademki Almanya'ya ihtiyacı vardı, o zaman Osmanlı da bu savaşta Almanya'nın yanında yer almalıydı. Savaşa daha uzunca bir zaman vardı. Onun için Osmanlı, hem askeri hem de siyasi bakımdan Almanya'nın denetimi altına alınmalıydı.

Gerçekten de Almanya'nın Türkiye'yi etkileme politikası, sonunda onun Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesine yol açtı. Bu savaş Türkiye'nin de dünyanın da kaderini etkiledi ve birçok millet için felaketle sonuçlandı. Türkler bu akıntıya nasıl kapıldı? Almanlarla birlikte savaşa girmeye nasıl razı oldu? İşte bu büyük felaketin arkasında, Almanya'nın 19. yüzyılın sonlarından itibaren izlediği politikalar yatıyor.

Savaş yıllarında İngiltere'de yayınlanan ve nadir örneklerinden biri Londra'daki Türkiye Büyükelçiliği kütüphanesinde bulunan bir kitap Alman politikası, Almanya'nın son dönem Osmanlı imparatorlarını etkileme yöntemleri, savaştan önce Türkiye'nin kuvvetli adamı rolünü üstlenen Enver Paşa'nın rolü konularında önemli ipuçları veriyor. Bu kitabın ilginç özelliği yazarının belli olmaması. Adı, *The Near East From Within*; "Ortadoğu'ya İçeriden Bakış" şeklinde çevrilebilir. Yazarının o dönemde çok önemli görevlerde bulunmuş, muhtemelen üst düzey bir diplomat veya bir siyasi ajan olduğu anlaşılıyor. Yazar, devrin pek çok önemli şahsiyetiyle ve bu arada Enver Paşa'yla gizli görüşmeler yaptığını belirtiyor. Bu görüşmelerle ilgili olarak ve-

(87) Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1987, s. 44-46.

rilen bilgiler, eğer doğruysa, o döneme ışık tutabilecek nitelikte. Bu bir propaganda kitabı da olabilir mi? İhtimal dışı değil. Ama öyle bile olsa orada verilen bazı bilgileri bilim adamlarının başka kaynaklara da başvurarak değerlendirmelerinde yarar var.

19. yüzyılın sonlarında uzun yıllar padişahlık yapan Abdülhamit hakkında çeşitli değerlendirmeler var. Bazıları onu bugün "ulu hakan" olarak nitelendiriyor. Acaba yabancılar Abdülhamit'i nasıl görüyordu? Bir değerlendirmeye göre, o zeki bir politikacıydı ama vatanseverlik duyguları zayıftı. Ülkenin kaderine kayıtsız kalıyor, daha çok kendi geleceğini düşünüyordu. Sürekli olarak Almanya'yı Rusya'ya, Rusya'yı da İngiltere'ye karşı kullanıyordu. Peki, İngiltere Abdülhamit'e karşı nasıl bir politika izliyordu? Özellikle Abdülhamit'in dünyadaki bütün Müslümanların halifesi sıfatını siyasi amaçla kullanması İngilizleri çok rahatsız ediyordu. Osmanlı padişahlarının Yavuz Sultan Selim zamanından beri bu sıfatı kullanmaları bazı Arap şeyhlerini rahatsız ediyordu. Onlar halifenin mutlaka peygamber gibi Kureyş kökenli olması gerektiğine inanıyorlardı. İşte İngilizler, bölgeye hâkim olma politikaları çerçevesinde Mekke şerifinin halife olması ve böylece Osmanlıların özellikle Hindistan'daki Müslümanlar üzerindeki etkisinin azaltılmasını istiyordu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda 16 milyon Müslüman yaşamasına rağmen, İngiliz sömürgelerinde 60 milyon Müslüman yaşadığını düşünüyor ve Mekke'de kendilerine yakın bir halifenin iş başına getirilmesini istiyorlardı. İngiliz sömürge yönetimindeki Hindistan'da yayınlanan *Punjab Times* gazetesi, 1880'li yılların sonunda Osmanlı padişahının halife sıfatını taşımasını sorgulamaya başlamıştı. Abdülhamit bu oyunların farkındaydı ve İngiltere'nin 'bütün büyük devletler arasında en tehlikelisi olduğuna zira İngilizlerin sözüne güvenilemeyeceğine' inanıyordu.[88]

Abdülhamit'in, geniş bir casus ve yakın koruma teşkilatı vardı. Bunların başında, eski bir Alman dedektif bulunuyordu. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1889'da İstanbul'a yaptığı ilk ziyaretin

(88) Kemal H. Karpat, *The Politization of Islam*, Oxford University Press, 2001, s. 241-251.

amacı Türkiye ile Almanya arasında bir ittifak kurmaktı ama bunu o sırada başaramadı. Buna karşılık padişah Almanya'ya Bağdat demiryolları imtiyazı verdi. Bu projenin yalnız ekonomik değil, siyasi ve stratejik önemi büyüktü. II. Wilhelm Türkiye'ye dokuz yıl sonra yaptığı ikinci ziyaret sırasında Kudüs'e de gitti. Orada kutsal yerleri gezdi ve çok etkilendi. Farklı dini gruplar arasında çatışmalar, sürtüşmeler olduğunu da öğrendi. Acaba Osmanlı İmparatorluğu Kudüs'ü Almanya'nın himayesine bırakabilir miydi? O zaman bütün bu sorunlar halledilirdi. II. Wilhelm daha sonra bu arzusunu diplomatik yoldan da İstanbul'a iletti ama kendisine nazik bir biçimde bunun olamayacağı bildirildi. Almanya'nın Türkiye'deki nüfuzu artmıştı ama her istediğini yapacak düzeyde değil...

İstanbul'daki yabancı büyükelçiler saraya nüfuz ederek içeriden bilgi alma yarışı içindeydi. Bunda en başarılı olan Alman Büyükelçisi Baron Marshall von Bieberstein'dı. O, padişahın haremindeki bir Hıristiyan kadın vasıtasıyla hem sarayda olup bitenler, padişahın düşünceleri konularında bilgi alıyor, hem de İmparator II. Wilhelm'in telkinlerini bu yolla padişaha ileterek Almanya'nın nüfuzunun artmasına aracılık yapıyordu.(89)

Üst düzeydeki Alman subayların Türkiye'ye gönderilerek Türk ordusunun Prusya standartlarında eğitiminin sağlanması ve güçlendirilmesi aslında Almanya'nın fikriydi. 1880'li yılların sonlarında Von der Goltz Paşa bu amaçla Türkiye'ye gönderilmişti. Türkiye'yle ittifak ilişkisi kurma fikri, padişahın belirsiz tutumuna rağmen II. Wilhelm'in aklından çıkmamıştı. Böyle bir ittifak yapılırsa ve çıkacak bir savaşta başarı sağlanırsa Türklere Mısır üzerinde tam hâkimiyet verilebilir, Kafkasya'da da bazı bölgeler bırakılabilirdi.

İstanbul'daki Alman büyükelçisi, Enver Paşa'nın ülkenin kaderini eline geçirme niyetlerini anlamıştı. Belki de bunu padişaha duyurmuştu. Bunun üzerine padişah Enver Paşa'nın tutuklanmasını önermiş ama o, bu tutuklamadan kurtulmayı başarmıştı. Enver Paşa'nın darbe girişimi başarıya ulaşsa bile padişahın hayatı korunmalıydı. Alman imparatorunun beklentisi buydu.

(89) *The Near East From Within*, s. 3-9.

Padişahın serveti tahminlerin üzerindeydi. Berlin'deki iki bankada tuttuğu bu servetin değerlendirilmesiyle II. Wilhelm bizzat ilgileniyordu.

Bu arada genç subayların öncülüğünde İttihat ve Terakki Cemiyeti gelişiyordu. Geniş toprakların kaybedilmesi ve Padişah II. Abdülhamit'in despotça idaresi ülkede de ordu içinde de hoşnutsuzluk uyandırmıştı. Hükümetin Makedonya'da dağa çıkan isyancı subayları etkisiz kılacak gücü yoktu.

İttihat ve Terakki'nin Selanik'teki merkezinde hâkim olan düşünce, 27 Temmuz 1908'de harekete geçmekti. Ama padişah daha erken davrandı. 22 Temmuz'da bir hükümet değişikliğine gidip Sait Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Ertesi gün de yayınladığı bir padişahlık iradesiyle Anayasayı yeniden yürürlüğe soktu. Parlamento 30 yıldır toplanmıyordu. Yeni seçimler yapılacaktı. Bu arada İstanbul'da siyasi hava değişiyordu. Padişahın despot idaresinin ve suiistimallerin sorumlusu olarak gösterilen bazı üst rütbeli yetkililer ya yakalanarak hapsedilmiş veya kaçmıştı. Hafiye teşkilatı feshedilmişti. Genel af çıkarılmıştı. Sansür kaldırılmış gibiydi. Yeni gazeteler yayınlanmaya başlamıştı. Müslüman olmayan vatandaşlar da bu gelişmelerden memnunluk duyuyordu. Onların gerçek anlamda eşit haklara kavuşmaları sağlanmıştı. Seçimler 1908 yılının Sonbaharında yapılacaktı. Peki bu arada ülkeyi kim idare edecekti? Gizli bir örgüt olan İttihat ve Terakki Cemiyeti yavaş yavaş su yüzüne çıkıyordu. Üst düzey yöneticilerini İstanbul'a göndermişti. Bunlar padişahı ziyaret ederek görüşlerini bildirmişler, hatta padişaha yapılacak işleri dayatmaya başlamışlardı.

Kısa bir zaman sonra Sadrazam Said Paşa ile İttihat ve Terakki yetkilileri arasında sürtüşmeler başladı. Yeni hükümette kimler yer alacaktı. Özellikle Savaş Bakanlığı ile Donanma Bakanlığı'na kimlerin getirileceği önemliydi. Said Paşa baskılara dayanamayıp istifa etti. Yerine İttihatçılara taviz vermeye hazır görünen Kâmil Paşa geçti.

II. Abdülhamit anayasayı ilan etmiş, bazı özgürlükleri tanımıştı ama bunu içine sindirememişti. Selanik'teki ihtilalci askerlerin baskısı üzerine bu kararları almak zorunda kalmıştı. O bir entrika ustasıydı. Acaba bu durumu tersine çevirebilir miydi?

Aslında anayasanın ilanı kolay olmamıştı. Buna karşı olanlar da vardı. 7 Ekim 1908 günü Kör Ali'nin önderliğindeki bir softalar grubu saraya doğru yürüyüşe geçmişti. Anayasayı istemiyorlardı. Müslümanlar ile Hıristiyanlar bir tutulamazdı. Padişah derhal şeriat düzenine geri dönmeliydi. *Mizan* gazetesinde Murat Bey bu göstericilere yol gösteriyordu. Müslümanlar Hıristiyanlarla eşit olamazdı. Kadının dünyaya açılması geleneklerimize aykırıydı. Meclis her şeye rağmen, 17 Aralık 1908 tarihinde açıldı.

İçeride bu gelişmeler olurken yurtdışında vahim olaylar meydana geliyordu. Bulgarlar bağımsızlıklarını ilan etmiş, hemen arkasından Avusturya Macaristan İmparatorluğu Bosna Hersek'i kendisine bağlamıştı. Girit Yunanistan'a katılma kararını açıklamıştı. Türkiye'nin iç çalkantıların içine girmesi, imparatorluktan kopmak isteyenlere fırsat yaratmıştı. İşte bu ortam içinde, kasım ve aralık aylarında meclis için seçim yapıldı. İttihat ve Terakki'nin adaylarının hemen hepsi seçimleri kazandı. Prens Sabahattin'in görüşlerini paylaşan liberaller de mecliste Ahrar Fırkası isimli güçlü bir grup oluşturdu.

1908 yılının sonlarında yapılan seçimler ilginç bir sonuç verdi. Seçilen milletvekillerinden 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 14'ü de Ermeni asıllıydı. Yani Türklerin sayısı ile diğerlerinin toplamı birbirine çok yakındı.

1909 yılının başlarında Doğu'da Kürtlerle Ermeniler arasında çatışmalar çıktı, Arnavutluk'ta da ayaklanmalar oldu. Ülkenin bir etnik ve dini bölünmeye doğru gittiği görülüyordu. 1909 yılının Ağustos ayında çıkarılan Cemiyetler Kanunu bir ırkın haklarını korumayı amaçlayan derneklerin kurulmasını yasakladı.(90)

1909 yılının Şubat ayında Sadrazam Kâmil Paşa görevden alındı. Bu arada mecliste, azınlık milletvekillerinin desteklediği liberal grup İttihat ve Terakki'ye ateş püskürüyordu. Onlar bir diktatörlük peşindeydi. Orduyu siyasallaştırıyorlardı. Osmanlılık ruhunu bir tarafa bırakıp Türklüğü ön plana çıkarıyorlardı. Bu, kabul edilemezdi. Perde arkasında İngilizler de var mıydı? Onlar kendilerine yakın olan Kâmil Paşa'nın görevden alınmasını hazmedememişlerdi. Padişah veya sad-

(90) Mantran, a.g.e., s. 596-597.

razam onların adamı olmalıydı. Devleti dışardan onlar yönetmeliydi. İngiltere Büyükelçiliği baştercümanı, *Fitzmaurice Levant Herald* gazetesi aracılığıyla bu kampanyaların öncülüğünü yapıyordu. Bu, yabancıların Türk basınını kullanmalarının ilk örneği değildi, ne yazık ki, son örneği de olmayacaktı.

7 Nisan 1909 günü, İttihat ve Terakki karşıtı olan ve sağcı yayınlar yapan *Serbesti* gazetesinin yazarlarından Hasan Fehmi öldürüldü. Kıbrıs kökenli aşırı bir dinci olan Derviş Vahdeti, İttihadı Muhammedi Derneği aracılığıyla muhalefeti örgütledi. *Volkan* gazetesi bu hareketin sözcüsü konumundaydı. Bu dergi açıkça Batılılaşmaya karşıydı ve İslami kurallara dönülmesini istiyordu. 12-13 Nisan günleri softaların büyük ayaklanması başladı. Eski takvime göre bu, 31 Mart tarihine geliyordu. Tarihe 31 Mart Vakası olarak geçen bu ayaklanma sırasında aşırı dincilerin etkisinde kalan askerler komutanlarına karşı ayaklandılar. Medrese öğrencileri de onlara katıldı.

İsyancılar, harp nazırı ile meclis başkanının istifasını istiyorlardı. Sadrazam Hilmi Paşa istifa etmek zorunda kaldı. Harp Nazırı Ahmet Muhtar Paşa durumu kontrol edemiyordu. İttihat ve Terakki Partisi üyesi milletvekilleri canlarını kurtarmak için kaçıp saklanmak zorunda kaldılar.

Padişah bu durumdan pek şikâyetçi görünmüyordu. İsyancıları kendisi mi tahrik ve teşvik etmişti, yoksa sadece onlara müsamaha mı etmişti? Bu konu çok tartışmalı. Bilinen tek şey padişahın meclise talimat vererek isyancıların beklentileri doğrultusunda şeriat kurallarına uyulmasını istediği, bir de isyancıları sarayın balkonundan selamladığıydı. Ayaklanmalar sürüyordu. Mektepli subaylardan ve İttihat ve Terakki yanlısı milletvekillerinden kaçamayanlar yakalanıp öldürüldü. İttihatçıları destekleyen *Tanin* ve *Şurayı Ümmet* gazeteleri basıldı ve tahrip edildi.

Durum böyle devam edemezdi. Makedonya'daki Harekât Ordusu 24 Temmuz tarihinde harekete geçti. İstanbul'da yönetimi ele geçirdi. Sıkıyönetim ilan edildi. Özel mahkemeler kuruldu ve isyancılar yargılanarak cezalandırıldı. Birkaç gün sonra meclis toplanarak Abdülhamit'in padişahlık görevine son vermeyi kararlaştırdı. Şeyhülislam da buna fetva vererek destek oldu. Abdülhamit Selanik'e

sürüldü.[91] Halkın dini duygularını istismar ederek yönetimini sürdürmek isteyen Abdülhamit bunun bedelini ağır biçimde ödemişti.

Abdülhamit devrilip de yerine Mehmet Reşat geçtiğinde, Osmanlı yönetimi büsbütün Alman nüfuzuna girdi. Artık Türkiye'de II. Wilhelm'in etkisi açık biçimde hissediliyordu. Mareşal Von der Goltz yeterince başarılı olamamıştı. Almanya onu geri çekip yerine General Liman von Sanders'i gönderdi.[92]

Abdülhamit devrildikten sonra Almanya İstanbul'da etkili tek şahsın Enver Paşa olduğunu anladı. O, Alman subaylarla birlikte Osmanlı ordusuna Almanların istediği gücü ve disiplini kazandırabilirdi. Enver Paşa, daha genç bir subay olarak Berlin'de askeri ataşelik yaptığı sıralarda Almanya'ya ve Alman ordusuna hayranlık duymaya başlamıştı. Berlin'de daha o zaman bazı Alman yetkililerle yaptığı özel görüşmelerde İstanbul Hükümeti'nden eleştirici bir dille bahsediyor, Abdülhamit'in yerine başka bir padişah geçerse her şeyin değişebileceğini söylüyordu. O zaman Türkler kendi ülkelerinin kaderine sahip çıkabilirler, rüşvet ve yolsuzluk sona erebilirdi. Osmanlı İmparatorluğu bazı büyük devletlerin nüfuzundan kurtarılmalı ve gerçek bir müttefike kavuşmalıydı.

Enver Paşa genç bir subayken Berlin'de bunları söylüyordu. Daha o zamandan anlaşılmıştı ki, onun gönlünden geçen müttefik Almanya'dan başkası değildi. Berlin'de bizzat İmparator II. Wilhelm'le baş başa görüştüğü söylenen Enver, II. Abdülhamit'in devrilmesinden sonra, rakibi olmayan bir güç haline gelmişti. Alman imparatoruna gizli mesajlar gönderiyordu. Türk ordularının imparatorun emrinde olduğunu söylüyordu, ama bir şartla: Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı Almanya tarafından sağlanacaktı.

Almanya'nın askeri hedefleri arasında, Odessa'nın Türk donanması tarafından bombalanması ve Kafkasya'daki Müslüman halkların Rusya'ya karşı bir ayaklanma başlatmaları da vardı. Böylece Rusya bu bölgede önemli miktarda askeri güç bulunduracak, Batı cephesine yeterince asker kaydıramayacaktı. Daha savaş başlamadan Almanların

(91) Mantran, a.g.e., s. 578-584.

(92) *The Near East From Within*, s. 19-26.

akıllarından bu düşünceler geçiyordu. Balkan savaşlarında Edirne düşünce II. Wilhelm padişaha bir mesaj göndererek bu şehrin yeniden Türklere verilmesi için elinden gelen gayreti göstereceğini bildirdi.(93)

Osmanlıların Almanya'ya bu kadar yaklaşmasının siyasi ve askeri sebepleri yanında bir de ekonomik sebebi vardı. Onların artık İngiltere ve Fransa'dan daha fazla kredi alma umutları fiilen kaybolmuştu. Amerika'yla yapılan bazı temaslar da sonuç vermemişti. Türkiye'ye istediği kredi olanaklarını sağlayan tek devlet Almanya'ydı. Gerçekten II. Abdülhamit döneminin ilk yıllarında, örneğin 1878'de Türkiye'nin toplam dış ticaretinde Almanya'nın payı %2 civarındaydı. Bu pay 1914'te % 12'ye yükseldi. Osmanlı kamu borçları içinde Almanya'nın payı 1881'de %7,5 iken 1898'de %15'e, 1914'te de %21'e çıktı. Aynı yıl yabancı yatırımlar içinde Almanya'nın payı da %23,2 oldu.(94)

Kuşkusuz Almanya bu kredileri verirken ve yatırımları yaparken sadece Osmanlılara iyilik etmeyi düşünmüyordu. Öncelikle kendi stratejik çıkarlarını hesaplıyordu. Üstelik bu yardımların tümünün devlet hazinesine gittiği kuşkuluydu. Krediyi verenler de bu paraların bir bölümünün kişisel amaçlar için kullanıldığını biliyordu. O dönemde alınan aşırı ölçüdeki dış borçların ödenmesinde yaşanan zorluklar, kapitülasyonların sürdürülmesi ve Düyunu Umumiye idaresinin kurulması ülkenin ekonomik bağımsızlığını fiilen ortadan kaldırmıştı. Bunun doğal sonucu siyasal bağımsızlığın da adım adım feda edilmesi oldu.

Enver Paşa savaştan kısa bir süre önce Berlin'e yaptığı ziyaret sırasında üst düzeydeki bazı yetkililere Kafkasya'daki Müslümanların silahlandırıldığını söylemiş ve onların da zamanı geldiğinde Türkiye'yle birlikte hareket etmeye hazır olduklarını bildirmişti. Enver Paşa Türkiye'nin Almanya'yı kuvvetle desteklediğini de bir kere daha vurgulamıştı.(95) Enver Paşa Almanların desteğine, Almanlar da Tanrı'nın desteğine güveniyorlardı. Baron von Bieberstein'ın yeri-

(93) *The Near East From Within*, s. 74-78.
(94) Mantran, a.g.e., s. 565.
(95) *The Near East From Within*, s. 84.

ne atanan Alman Büyükelçisi Baron von Wangenheim bir yakınına 'Almanların Tanrı'nın adamları olduğu'nu söylemişti. Bu inancın yanlışlığı savaşın sonunda ortaya çıkacaktı ama hem Almanlar hem de Türkler için çok geç olacaktı.

İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği yetkilileri Almanya'nın iradesini kabul ettirmek için çalmadıkları kapı bırakmıyorlardı. Ziyaret ettikleri arasında şeyhülislam da vardı. Şeyhülislam Esad Efendi Abdülhamit'in hayranlarından değildi. Padişahı Alman Büyükelçisine çekiştirmekten kaçınmıyordu. Esad Efendi II. Wilhelm'in kişiliğinden çok etkilenmişti ve Almanya'ya sıcak duygular besliyordu.

Almanya'nın Türklere gösterdiği yakınlığın arkasında neler vardı? Alman İmparatorunun hedefi öncelikle İngilizlerin Mısır'daki etkinliğine son vermekti. Bunun için Almanların yaptıkları planlardan biri Süveyş kanalını tahrip etmek, kullanılamaz hale getirmekti. Böylece İngiltere'nin Hindistan ve diğer Asya ülkeleriyle ticaretine büyük darbe vurulacaktı. Almanlar Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'yı bu projeyi kabul etmesi için zorladı ama başarılı olamadılar.

Savaştan kısa bir süre önce Almanlar Osmanlı İmparatorluğu'na mali yardımı artırdı. Bu yardımın bir bölümünün Almanya'ya sempati duyan üst düzey yetkililerin cebine gittiği, hatta şeyhülislamın da bundan yararlandığı yolunda rivayetler var.[96] Tabii bu iddiaları kanıtlamak mümkün değil. Gene de en azından Almanya'da böyle bir izlenim oluştuğu anlaşılıyor. Belli olan Almanya'nın artık Türkiye'nin içişlerine tamamen karışmış olduğuydu. Rusya bundan şikâyetçiydi. Bir Alman generalin Osmanlı ordusunun yönetimini fiilen eline geçirmesi Rusya'yı rahatsız ediyordu.

1911 yılında Osmanlı siyasi hayatında değişiklikler oldu. Hürriyet ve İtilaf Partisi adında yeni bir parti kuruldu. Bu parti Damat Ferit, Prens Sabahattin ve eski sadrazamlardan Kâmil Paşa'nın yönetimindeydi ve amacı İttihat ve Terakki Partisi'ni etkisiz kılmaktı. Bu parti iç ve dış saldırılardan kendini koruyup durumunu güçlendirmek için meclisin 1912 yılında kendini feshetmesini sağladı. Aynı yılın nisan ayında yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Partisi'nin adayları ezici

(96) *The Near East From Within*, s. 233.

bir çoğunluk sağladılar. Muhalefet sadece 6 milletvekili çıkartabilmişti. Tabii hiç kimse bu seçimlerin demokratik biçimde yapıldığını iddia edemedi. Ordu içinde de İttihat ve Terakki'ye karşı olanlar vardı. Onlar 1912 yılının İlkbaharında Halaskâr Zabitan isimli bir grup kurdular. 17 Temmuz'da Sait Paşa sadrazamlıktan istifa etmek zorunda kaldı. Padişah onun yerine Ahmet Muhtar Paşa'yı atadı. Yeni kurulan hükümette İttihat ve Terakki üyelerinden hiç kimse yoktu. Ama meclis bu partinin denetimindeydi. Bu duruma son vermek için 5 Ağustos tarihinde yeni meclis de feshedildi. Bu ortam içinde aşırı dinci grupların etkisi giderek arttı. Yayınlanmaya başlayan *Sebilül Reşat* dergisi aşırı dinci grupların sözcüsü haline geldi.

Türk aydınları ne yapacaklarını bilemez haldeydiler. İçeride aşırı dincilerin siyaset üzerinde etkileri giderek artıyordu. Dış güçler ülkeyi adım adım bir yarı sömürge haline getirmişlerdi. Bir yandan da yıllardan beri estirilen Batılılaşma rüzgârı vardı. Türk aydını ne yapacaktı? O dönemin aydınlarının çaresizliğini en iyi yansıtanlardan biri *İçtihad* gazetesi yazarlarından Celal Nuri'ydi. Celal Nuri şöyle diyordu: "*Birçok açıdan Batılılaşmanın cazibesi altına girmiştik. Fakat Batı Emperyalist devletlerden oluşuyordu. Ülke emperyalistlerin elinde yarı sömürge haline gelmişken ve kapitülasyonlar devam ederken Batının sözcülüğünü yapmak olanaksız hale gelmişti.*"[97]

Bu kargaşa ortamı sürerken 23 Ocak 1913 günü 1908 devriminin önderlerinden ve İttihat ve Terakki Partisi'nin fiilen lideri durumundaki Enver Paşa bir grup askerle birlikte bakanlar kurulunu bastı ve kısa süre önce iş başına getirilen Sadrazam Kâmil Paşa'yı istifa etmek zorunda bıraktı. Tarihlere Babıâli Baskını olarak geçen bu olay İttihat ve Terakki'nin ülkenin kaderini ele almasıyla sonuçlandı. Ondan sonraki beş yıl İttihat ve Terakki dönemi sayılır. Ülkenin kaderine, iç ve dış politikasına onlar hâkim oldu. Ama ne yazık ki, ülkenin bağımsızlığını, topraklarının bütünlüğünü korumayı başaramadılar. O dönemde de geniş toprak parçaları kaybedildi. Ülkeyi Alman etkisine büsbütün sokan İttihat ve Terakki Partisi oldu. Bu ortamda Türkiye, Almanya'nın etkisiyle ülkeyi felakete sürükleyecek olan Birinci Dünya

(97) Mantran, a.g.e., s. 603.

Savaşı'na katıldı. Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talat Paşa'dan oluşan üçlü yönetim, ülkeyi diktatörce yöntemlerle yönetti. Ülkenin doğusunda 1915 olayları bu dönemde yaşandı. Ülkeyi işgal etmeye çalışan Rus birliklerine destek olan Ermeni çeteleri 1915 yılının Nisan ayında Van'a saldırarak oradaki Müslümanların çoğunu katlettiler. Türk çeteleri de çok sayıda Ermeni'yi öldürdü. Osmanlı Hükümeti'nin o bölgede yaşayan Ermenileri savaş alanının dışındaki güney vilayetlerine gönderme kararı alması yolda çok sayıda Ermeni'nin hastalıktan ve kötü koşullardan ölmesine yol açtı. Ermeniler bu olaydan sonra yıllarca Türklerin Ermenilere soykırım uyguladığını iddia ettiler. Uluslararası hukuka ve gerçeklere aykırı olan bu iddialar Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Türkiye'yi zayıflatmak isteyen yabancı çevreler tarafından istismar edilmeye devam ediyor. Ne yazık ki, bu iddiaları kanıtlayacak somut belgeler olmamasına rağmen bazı Türk aydınları da bu soykırım iddialarının destekçisi oldular.

Özetle, İttihat ve Terakki dönemi Türkiye için her açıdan felaketlerle dolu geçti. O dönemde Çanakkale'de Müttefik ülkelerin saldırılarını durdurarak Türkiye büyük bir askeri başarı sağladıysa da sonunda savaşı kaybetmekten kurtulamadı. Gene aynı dönemde eğitim ve yargı alanlarında aşırı dinci akımların etkisini azaltacak bazı önlemler alındı, dini mahkemelerin etki alanı daraltılıp bunlar Adalet Bakanlığına bağlandı, kız öğrenciler için okullar açıldı, ekonomi alanında yabancıların etkisini bir ölçüde azaltacak önlemler alındı ama diğer alanlarda yaşayan felaketler o kadar büyüktü ki, o dönemde gerçekleştirilen bazı ekonomik ve sosyal reformlar ülkeyi felaketten kurtaramadı.

Haziran 1914'te Alman İmparatoru, Kiel'i ziyaret ediyordu. Bu liman kentine bir İngiliz donanma birliği gelmişti. İmparator bu vesileyle İngilizlerle temas kurmayı istemişti. Tam o sırada Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da bir suikasta kurban gittiği haberi geldi. Bazı kaynaklara göre imparator Enver Paşa'ya şifreli bir mesaj göndererek derhal Berlin'e gelmesini istedi. Enver Paşa orada iki gün süreyle Genel Kurmay Başkanı General Moltke'yle görüştü. Türkiye'ye döner dönmez savaş hazırlıklarını hızlandırdı. Özellikle Çanakkale girişindeki eski kaleleri tamir ettirdi ve o ka-

lelere Alman toplarını yerleştirdi. Bu arada İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Baron von Weggenheim Enver Paşa'ya, Türkiye'ye Mısır, Cezayir ve Kafkaslardaki bazı bölgelerin verilebileceğini bildirdi. Mareşalliğe yükseltilen Liman von Sanders'e de Süveyş Kanalı'na yönelik bir operasyonun hazırlıkları için talimat verildi. Aynı zamanda Mısır Hıdivi Abbas Hilmi'ye de savaştan sonra yarısı Türklerden, yarısı da Almanlardan oluşacak bir garnizon kurulmasını kabul etmesi için baskı yapıldı. İngilizler de kuşkusuz boş durmuyordu. Almanlar bu planları yaparken İngilizler Abbas Hilmi'yi devirdi ve yerine kendi adamları olan Hüseyin Kemal'i getirdiler.[98]

Acaba İttihat ve Terakki Partisi'nin yöneticileri Almanya'yla ittifak yapmanın dışında başka seçenekler de aramışlar mıydı? Evet aramışlardı. 1908 yılının Kasım ayında Türkiye İngiltere'ye üst düzey iki temsilci göndererek ittifak teklif etti. Fransa da bu ittifaka katılabilirdi. Ama Dışişleri Bakanı Grey'in cevabı umut verici değildi. İngiltere İstanbul'a bazı danışmanlar yollayabilirdi ama bir ittifaka girmek istemiyordu. Türkiye Temmuz 1909'da bu defa bir parlamento heyetini İngiltere'ye göndererek aynı talebi tekrarladı. Ama İngilizlerin cevabı farklı olmadı.

1913 yılının Haziran ayında Sadrazam Tevfik Paşa aynı öneriyi bu defa İstanbul'daki İngiliz büyükelçisine tekrarladı. Büyükelçi Louis Mallet, hükümetinin tutumunu açık bir dille ortaya koydu: "Sizinle ittifak yaparsak bütün Avrupa'yı karşımıza alırız, bu size de bize de zarar verir." 1913 yılı bir yandan Türkiye'yle İngiltere, Fransa, Avusturya ve İtalya arasında üst düzeyde ikili görüşmelerin, bir yandan da bu ülkelerin kendi aralarında ittifak arayışlarının gerçekleştirildiği bir yıl oldu. İttihat ve Terakki Partisi'nin bazı yöneticileri, Batı Avrupa ülkelerinden kopmak istemiyor, ülkenin geleceğinin Batı Avrupa ülkelerinden sağlanacak garantiye bağlı olduğuna inanıyordu. Ama bir türlü onlardan bekledikleri olumlu cevabı alamıyordu. Bu arada birbirine hasım gibi görünen Almanya ve İngiltere arasında Bağdat demiryolları konusunda bir anlaşmaya varıldı. İngilizler Almanya'nın bu hattın inşası için yürüttüğü çalışma-

(98) *The Middle East From Within*, s. 233-237.

ları engellemeyecek, Almanlar da hattın evvelce düşündükleri şekilde Basra'ya kadar uzatılmasından vazgeçecekti. Bir yıl sonra birbirleriyle tarihin gördüğü en kanlı çatışmaya girişecek olan bu iki ülke nasıl oluyordu da ondan bir yıl önce anlaşma yapabiliyordu? İşte bu olay o dönemde dünya politikasının ne kadar karmaşık olduğunu gösteren örneklerden biri.

Geriye Almanya'nın dışında bir de Rusya seçeneği kalıyordu. Osmanlılar ezeli düşman saydıkları Rusya'yla bir anlaşma yaparak bu badireden kurtulabilirler miydi? Rusya'nın Boğazların kontrolünü ele geçirmek istediği biliniyordu. Buna karşılık Osmanlılara destek vermeyi düşünebilirlerdi. Nitekim 1914 yılının İlkbaharında İstanbul'daki Rus Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Sazanov'un talimatıyla Türk Hükümeti'yle bir Türk-Rus ittifakı konusunda görüşmeler yaptı. İttihat ve Terakki'nin güçlü isimlerinden Talat bu öneriyi hevesle karşıladı. 1914 yılının Mayıs ayında Saint Petersburg'a giderek Ruslarla görüşmeler yaptı. Bir ay sonra, Cemal Paşa Paris'e giderek son bir defa Fransa'nın desteğini sağlamaya çalıştı. Her ikisi de İstanbul'a eli boş döndü. Geriye tek seçenek kalıyordu: Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın istediği gibi Almanya'yla İttifak yapmak ve bu ülkeyle birlikte savaşa girmek...[99]

İşte bu ortamda 2 Ağustos 1914'te Almanya'yla bir Savunma İşbirliği Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma 27 Ağustos'ta yürürlüğe girdi. Antlaşmanın mimarları Enver Paşa ile Sait Halim Paşa'ydı. Bahriye Nazırı Cemal Paşa da dahil birçok hükümet üyesinden gizli tutulan antlaşmada, Türkiye bir saldırıya uğrarsa Almanya'nın onu silahla savunacağı belirtiliyor ve savaş halinde Türk silahlı kuvvetlerini Alman askeri heyetinin yöneteceği hükmü yer alıyordu.[100]

İşte savaşa giden yıllarda, aylarda bunlar yaşandı. Birinci Dünya Savaşı yalnız Osmanlı İmparatorluğu için değil, pek çok Avrupa ülkesi için bir felaket oldu. Yaklaşık 10 milyon sivil hayatını kaybetti.

(99) Patrick Kinross (Lord), *The Ottoman Centuries*, Morrow Quill, New York 1977, s. 600-602.

(100) Bülent Tanör, *Kurtuluş, Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2003, s. 19-20.

Savaşa diğerlerinden sonra katılan Amerika, 53.000 askerini kaybetti. 20.000 Amerikan askeri yaralandı. İmparatorluklar dağıldı, çok sayıda yeni devlet kuruldu. Sınırlar yeniden çizildi. Yeni bir dünya kuruldu. Savaşın galibi olan büyük devletler mağluplara acımasızca davrandılar. Osmanlı İmparatorluğu en kötü muamele gören ülkelerin başında geldi. Savaştan sonra 1919 yılında Paris'te toplanan müttefik ülkelerin liderleri dünyayı aralarında paylaşırlarken, yüzyıllardan beri din ve kültür farkının da etkisiyle daima "öteki" gibi gördükleri Türklerden âdeta tarihi bir öç alırmış gibi hareket ettiler. Osmanlı temsilcileriyle konuşmalarında ve İstanbul Hükümeti'ne gönderdikleri notalarda çok aşağılayıcı bir dil kullandılar.

Osmanlı yönetimi mağlup çıkılan bu savaştan sonra ne yapmak istiyordu? Hangi görüşlerin peşinden gidiyordu? Öyle anlaşılıyor ki, ana hedef ne pahasına olursa olsun Arap topraklarının elde tutulmasıydı. Çünkü onlar kutsaldı. Pek çok şey feda edilebilirdi ama kutsal topraklar asla. Yani bir anavatan veya ulusal toprak anlayışı Osmanlıların zihninde yer etmemişti. Vahdettin şöyle diyordu: "Şartlar ne kadar ağır olursa olsun kabul edelim. İngiltere'nin Şark'ta bize dost politikası değişmemiştir. Daha sonra af ve mürüvvetlerini kazanabiliriz." Sadrazam Damat Ferit, Arap illerine sahip çıkarken İzmir'in İngilizler tarafından işgalini öneriyordu. İktisadi, mali, hukuki bağımsızlık taleplerinden vazgeçiyordu. 30 Mart 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan projede İngiltere'nin arzu ettiği yerleri 15 yıl süreyle işgal edebileceği belirtildikten sonra bakanlıklarda müsteşarlarının bulunabileceği, vilayetlerde konsoloslarının vali muavini gibi çalışacakları kaydediliyordu. Daha önce hükümetin önde gelen bakanları, İngiltere'nin İstanbul'daki yüksek komiserine, padişahın arzusunun, 'İngiltere tarafından idare edilmek' olduğunu bildirmişlerdi.[101] Devletlerin hayatında bu kadar aymazlığın, bu kadar küçülmenin ve teslimiyetçiliğin örneğini bulmak kolay değildir.

İstanbul'da devletin parçalanması ve bazı bölümlerinin yabancılara teslim edilmesi görüşünü savunan sadece padişah değildi. Rum Patrikhanesi, 9 Mart 1919'da yayınladığı bir bildiride İstanbul'un

(101) Tanör, a.g.e., s. 38.

Yunanistan'a bağlanmasını veya bir uluslararası yönetime verilmesini, Kuzey ve Doğu Anadolu'da bir Pontus devletinin kurulmasını istiyordu. Patrikhane açıkça Megali İdea, yani Büyük Yunanistan projesini destekliyordu. Atatürk'ün Lozan'da patrikhanenin Türkiye'nin dışına çıkarılmasını istemesi sebepsiz değildi. Ama İstanbul'daki bütün Rum Ortodokslar böyle değildi. Papa Eftim ve Türk Ortodoks Cemaati, Anadolu hareketlerinin yanında yer almıştı.[102]

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan antlaşmalarda savaşın mağluplarına kabul ettirilen koşullar, bu devletlerin bağımsızlığını ve egemenlik haklarını kâğıt üzerinde bırakacak cinstendi. Başta Versailles Antlaşması olmak üzere savaşın sonunda imzalanan antlaşmalar mağluplar açısından birer teslimiyet belgesi niteliğindeydi. Bunlar içinde 1920 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na dikte edilen Sevr Antlaşması diğerlerinden de farklı özellikler taşıyor. O antlaşma, mağlup bir devlete kabul ettirilen ağır şartlardan ibaret değil, belki de yüzyıllardan beri gelen bir hınç ve intikam duygusunun ifadesi gibi görünüyor. Sevr, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamakla kalmıyor, onun parçaları üzerinde sömürgeler kuruyor, Türklere bırakılan bölgeyi de fiilen bağımsız bir devlet gibi yönetilemez hale getiriyordu. Bu antlaşma hangi zihniyetin ürünüdür. Savaşın galipleri Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği için neler düşünmüşlerdi. O düşünceleri, tasavvurları öğrenmek, Sevr Antlaşması'nın doğru biçimde değerlendirmeye olanak veren ipuçları sağlıyor.

Sevr'e Giden Yol

Dünya liderleri 1919 yılında Paris'te buluşmuşlardı. Diğer ülkelerle yapılacak antlaşmaların yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'na nasıl bir şekil vereceklerini düşünürlerken İtalyan askerlerinin Antalya bölgesine çıktıkları haberi geldi. Bu, müttefikler tarafından önceden kararlaştırılmış bir durum değildi. Öyle anlaşılıyor ki, İtalyanlar barış antlaşmasında kendilerine istedikleri payın verilemeyeceğini düşündüklerinden fiili bir durum yaratma yoluna gitmişlerdi. İtalyanların Antalya'yla yetinmeye de niyetleri yoktu. Bir İtalyan savaş gemi-

(102) Tanör, a.g.e., s. 51.

si İzmir limanına gelmişti. Kuşadası'nda İtalyanların mendirekler inşa etmeye başladıkları yolunda da bilgiler geliyordu. Bu haberler, başta Yunan Başbakanı Venizelos olmak üzere, müttefik ülkelerin liderlerini telaşlandırdı. ABD Başkanı Wilson, "İtalyanlara dünyanın diledikleri yerinde her istediklerini yapma hakkı verecek değilim," diyordu. Wilson Fransızların ve İngilizlerin Ortadoğu'yu, bu arada Suriye'yi paylaşma niyetlerinden rahatsız olmuştu. "Fransa ve İngiltere'nin hangi hakla bu ülkeyi birilerine verme hakkını kendilerinde gördüklerini anlamıyorum," diyordu.[103] Bu tepkiyi göstermesine rağmen Wilson son pazarlıklarda ağırlığını koyma yoluna gitmedi. Amerika'daki iç politika gelişmeleri, onun dikkatini kendi ülkesine yöneltmesini gerektiriyordu.

İngiltere Başbakanı Lloyd George ve Fransa Başbakanı Clemenceau da İtalyanların girişiminden büyük rahatsızlık duymuştu. Aslında 1915 yılında Londra'da imzalanan ve İtalya'nın savaşa girmesini sağlayan antlaşmada, Osmanlı İmparatorluğu dağılırsa İtalya'ya hak ettiği payın verileceği yazılmıştı ama İtalyanların böyle kendiliklerinden bir fiili durum yaratmaları beklenmiyordu. 1917 yılının Nisan ayında imzalanan St. Jean de Maurienne Antlaşması, Londra Antlaşması'na açıklık getirmişti. Buna göre İzmir ve civarı da İtalyanlara verilecek, hatta İzmir'in kuzeyi de İtalyanların nüfuz sahası içinde olacaktı.

İtalyanlar kendilerini Roma İmparatorluğu'nun vârisleri olarak görüyor ve Türkiye'nin Ege ve Akdeniz bölgelerini egemenlik alanlarına almak istiyorlardı. Üstelik bu bölgedeki ham maddelere İtalyan sanayinin ihtiyacı vardı. Ayrıca bu bölgelere çok sayıda vatandaşlarını getirecek, Hıristiyanları koruyacak ve aynı zamanda 'Türkleri de uygarlaştıracaklardı.' İtalyanların iddiası buydu. İtalyan genelkurmay başkanı, Türklerin İtalya'nın sömürgesi olmakla kaybedeceği hiçbir şey olmayacağını, tam tersine çok şey kazanacağını söylüyordu.

İtalya'nın bu taleplerine Başkan Wilson'un tepkisi ilginçti: "İtalya'nın bu bölgeyi yönetecek sömürgecilik tecrübesi yoktu!" Yani Türkiye'den koparılacak parçaların birer sömürge olmasına itirazları yoktu da İtalyanların bu işi beceremeyeceğine inanıyorlardı. En

(103) Oren, a.g.e., s. 388.

önemlisi Yunanlılar bu bölgenin İtalyanlara verilmesini istemiyordu. İstanbul'daki Rum Patriği Paris'e kadar giderek Başkan Wilson'dan bu bölgenin İtalyanlara verilmemesini rica etmişti. Wilson'un patriği kıracak hali yoktu. Venizelos İzmir'den Bursa'ya kadar olan bölgede hak iddia ediyordu. Türklerin çalışkan ve dürüst insanlar olarak kendileri için iyi bir tebaa olacaklarını söylüyordu. Ama Türklerin egemenliği çekilmezdi ve uygarlık için bir talihsizlikti. Son dört yılda çok sayıda Ermeni ve Yunanlıyı öldürmüşlerdi. Yani Yunanistan da orada bir sömürge idaresi kurmayı aklına koymuştu. Buna karşılık bir cömertlik yaparak Pontus üzerinde hak iddia etmeyecekti.

Yunanistan'da Venizelos'tan faklı düşünenler de vardı. Daha sonra Yunan Hükümeti'ni devirip bir diktatörlük kuracak olan General Metaksas, Venizelos'a karşı çıkıyor ve Yunanistan'ın böyle büyük bir bölgeyi yönetecek ve kaynaklarını değerlendirecek olanaklara sahip olmadığını söylüyordu. Ama Venizelos o günlerde sözü dinlenen bir politikacıydı. Üstelik Yunan birlikleri Anadolu'ya çıkmaya hazırdı. Paris'te bulunan Başkan Wilson, "O zaman Yunanlıların hemen bir çıkarma yapması uygun olur, buna itirazı olan var mı?" dedi. Lloyd George, hiçbir itirazı olmadığını söyledi. Clemenceau da onu onayladı.[104] İşte Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarmaları büyük devletler tarafından böyle kararlaştırıldı. Onlar savaşın galibiydi. Onlar ne isterlerse o olacaktı.

Bu arada Yunanistan'ın desteklediği bazı silahlı çeteler Karadeniz kıyısındaki şehirlerde ve köylerde örgütlenmişlerdi. 1849 yılından beri Pontus Rum devletini kurmaya çalışan bu Rumlar, Birinci Dünya Savaşı'ndaki koşulların kendilerine bu fırsatı verdiğine inanıyordu. Başlarında Amerikalı Rum göçmenlerden Klematios adında bir Rahip vardı. O devirde Rum din adamları siyasetle iç içeydi. Samsun, Bafra, Çarşamba ve Erbaa'daki Rum köyleri bir silah deposu haline gelmişti. Merzifon'daki Amerikan kuruluşları bunlara siyasi destek veriyor, bazı yabancı ülkeler de silah yardımında bulunuyordu. Rum Metropoliti Yermanos da Amasya ve Samsun dolaylarında ayaklan-

(104) Margaret Macmillan, *Paris 1919*, Random House, New York, 2001, s. 427-431.

ma hazırlıklarına destek oluyordu. Batum üzerinden getirilen silahlar Pontus Rum çetecilerine dağıtılıyor ve Samsun'daki yabancı temsilcilikler de onları himaye ediyordu. Yabancı Kızılhaç heyetleri içinde gelen bazı subaylar da bu Pontus çetelerini eğitiyor ve kurulması düşünülen Pontus devletinin temellerini atıyorlardı.

4 Mart 1919 tarihinde İstanbul'da yayınlanmaya başlayan *Pontus* isimli gazete, başmakalesinde, 'gazetenin Trabzon ilinde Rum cumhuriyetinin kurulmasına çalışmak amacıyla yayınlandığı' belirtiliyordu. Yunanistan Başbakanı Venizelos da bir Pontus hükümeti kurulması için çalışıyordu. İstanbul'daki Rum patriğine bu doğrultuda talimat vermişti.

Sadece dini konularla uğraşması gereken Rum Patriği bu işlerin içinde miydi? Öyle anlaşılıyor. Ayrıca İstanbul'da gizli bir Yunan polis teşkilatı kurmakla görevlendirilen Albay Aleksandros Zimbrakakis, Pontus jandarmasını oluşturmak için bir Yunan subaylar heyeti göndermişti. Pontus çete mensuplarının sayısı başlangıçta 6-7000 bindi. Sayısı daha sonra 25.000'e çıkan bu çeteler Müslüman köylerini yakıyor, insanları öldürüyor, akla gelmedik zulüm yapıyordu. Milli kuvvetler bu çeteleri teker teker yakalayarak etkisiz hale getirdi ve Yunanlıların hevesleri kursağında kaldı.[105] Gene de bu hayallerinden tam olarak vazgeçtiklerini söylemek mümkün değil. Sivil halka bu Pontus çetelerinin yaptığı zulüm zaman içinde unutturulmaya çalışıldı. Çeteleri bertaraf eden milli kuvvetlerin eylemleri dünyaya soykırım gibi tanıtılmaya çalışıldı. 2000'li yılların başlarında Yunanistan parlamentosu 13 ciltlik bir "Pontus Soykırım Ansiklopedisi" yayınlattı. Selanik belediye başkanı şehrin en merkezi yerlerinden birinde Pontus Soykırım Anıtı inşa ettirdi. Birçok Yunan sivil toplum kuruluşu hâlâ ülke içinde ve dünyanın çeşitli yerlerinde "Pontus soykırımı" iddiasıyla propaganda faaliyetlerini sürdürüyor.

Karadeniz'de bunlar olurken Yunan askerleri 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmıştı. Şehrin Rum Ortodoks Piskoposu, Yunan askerlerini dualarla karşıladı. Rumlar her tarafı Yunan bayraklarıyla donatmıştı. Her yer bir şenlik havası içindeydi, gazeteci Hasan Tahsin ilk kuşunu

(105) Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, TTK Yayınları, 1993, s. 573-575.

atıncaya kadar... Çıkarmanın birinci günü akşamına kadar 300-400 Türk ile 100 kadar Yunanlı öldürüldü. Türklere ait evler ve dükkânlar yağmalandı.

İstanbul'da saraya büyük bir üzüntü havası hâkimdi. Vezirler bir protesto notası vermeye hazırlanıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, o sırada devletin yönetim sorumluluğunu taşıyanlara, "Sizin protestolarınızın Yunanlıların ve İngilizlerin çekilmesini sağlayacağına inanıyor musunuz? Bu işin daha kesin bir çaresi vardır," dedi. Bu çarenin ne olduğunu bütün dünya bir süre sonra öğrenecekti.

Atatürk'ün 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkarken aklında neler vardı? Orada nasıl bir örgütlenme içine girmişti? İngilizler bunu aylarca öğrenemedi. Başbakan Llyod George, "İngiliz istihbaratı hiçbir zaman bu kadar akılsız olmamıştı," diyordu. Gerçekleri öğrendiklerinde de Anadolu'da yeşeren ulusal hareketi durdurmak için artık çok geçti.

Atatürk düşmanı savaşarak yenmeye kararlıydı. "Silahımız yoksa dişimizle ve tırnağımızla savaşırız. Ülkemizi son kaya parçasına kadar savunuruz. Eğer yenilirsek bütün evlerimizi ve servetimizi yakarız ve düşmana bir çöl bırakırız," diyordu.

O sırada Paris'te Türkiye'yi parçalama planları yapılıyordu. İzmir İtalyanlara verilemezdi. Onlara Antalya civarı bırakılacaktı. İzmir ve 12 Ada Yunanlıların olacaktı, ayrıca Kıbrıs da Yunanistan'a verilecekti. İşte Kıbrıs'ın verilmesi düşüncesi o yıllara kadar gidiyor. Kuzey Anadolu Fransızlara verilecekti. Wilson Yunanistan'a bırakılacak bölgeleri onaylıyordu. Amerika Ermenistan'ı manda yönetimine alabilirdi. Clemenceau daha ileri gitti. Ona göre Amerika İstanbul'u da manda yönetiminin altına almalıydı.

Liderler böyle paylaşma hesapları yaparken Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının yanlış olacağını düşünenler de vardı. Bunlardan biri İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'du. Churchill de bu görüşü savunanlardandı. Churchill, "Türkiye'yi parçalamak, İslam dünyasıyla ebedi bir savaşı göze almaktır," diyordu. Sonunda Başkan Wilson da Türkiye'yi parçalamanın yanlış bir iş olacağına inanmaya başladı. Padişahın İstanbul'da kalabileceğini ama Boğazlar üzerinde hiçbir söz hakkına sahip olmaması gerektiğini söylüyordu. Lloyd George önceki fikirlerini değiştirdi. Bütün Türkiye toprakları,

Ermenistan ve Boğazlar Amerikan mandasına bırakılmalıydı. Şimdi bu görüşü savunuyordu. Öyle anlaşılıyor ki, Erzurum Kongresi'nde Amerikan mandasını savunanlar, aslında bilerek veya bilmeyerek, o tarihlerde Paris'te müttefik liderleri tarafından oluşturulan bir görüşü dile getiriyordu.

O devirde bazı Türk aydınlarının Amerikan mandası fikrini benimsemesi gerçekten kurtuluş savaşına giden yılların hazin bir tablosunu oluşturuyor. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin yabancı ülkelerin askerleri tarafından işgal edilmeye başlamasına karşı halkı milli duygularını ateşleyen konuşmalarıyla ün kazanan Halide Edip Adıvar gibi yazarların bile Amerikan mandası fikrini önerebilmiş olmaları çok düşündürücüdür. Gerçekten Halide Edip 18 Ağustos 1919 tarihinde Erzurum Kongresi sırasında Atatürk'e gönderdiği bir mektupta, İstanbul'daki arkadaşlarıyla beraber, Amerikan mandasının ehveni şer, yani kötünün iyisi olduğunu düşündüklerini söylüyor, bunun Avrupa ülkelerinin Türkiye üzerindeki kötü emellerini önleyeceğini ileri sürüyor ve manda yönetiminden Filipinler'in çok yararlandığını kaydediyordu. Halide Edip'in Filipinler'in o yıllarda ne büyük sıkıntılar içinde olduğundan haberdar olmadığı anlaşılıyor. Edip mektubunda Amerikan mandasının sakıncasız olmadığını bildiklerini, Türklerin 'haysiyetlerinden epeyce fedakârlık etmek mecburiyetinde bulunduklarını' söylüyor, gene de, "Kendimizi Amerika'ya başvurmaya mecbur görüyoruz," diyor.

Halide Edip ve arkadaşları, öyle anlaşılıyor ki, İstanbul'da tam bir yılgınlık içine girmişlerdir. Tutunacak yer arıyorlar. Bu öneriyi sadece Mustafa Kemal'e de yapmıyorlar. İstanbul'da kurdukları Türk-Wilson Derneği adına Amerika Birleşik Devletleri'ne de müracaat ederek manda önerilerini iletiyorlar. Bu derneğin üyeleri arasında, daha sonraki yıllarda Atatürk'ün yanında yer alarak büyük hizmetlerde bulunacak aydınlar da var. Ama demek ki, o tarihte böyle düşünüyorlarmış.

Erzurum'da Halide Edip ve arkadaşlarının telgraflarını alan Mustafa Kemal'in bu girişime çok kızdığı anlaşılıyor. Mandacılık görüşlerini savunan bazı İstanbul delegeleri Sivas Kongresi'nde de bu yoldaki önerilerini dile getiriyorlar. Atatürk bu görüşleri reddediyor.

Kongre sırasında yanındaki arkadaşlarına bu girişimler karşısındaki tepkilerini şöyle anlatıyor:

"Biz başarılı olacağız. Buna şüphem yok. Acaba zafere kavuştuğumuz ve memleketi kurtardığımız zaman Osmanlı ricalinin ileri gelenleri utanmak hissini duyabilecekler mi? Öyle bir manda istenecek veya verilecekmiş ki, hâkimiyet hakkına, dışarıda temsil hakkımıza, kültürel bağımsızlığımıza, vatan bütünlüğümüze dokunulmayacakmış. Buna ve böylesine, Amerikalılar değil, çocuklar bile güler. Her şeyin başında Amerikalılar kendilerine hiçbir menfaat temin etmeden böyle bir mandayı niçin kabul etsinler? Amerikalılar bizim kara gözlerimize mi âşık olacaklar. Bu ne hayal ve ne gaflettir? Hayır paşalar hayır, hayır, beyefendiler hayır, hayır, manda yok. Ya istiklal ya ölüm var. Amerikan mandası diye çırpınanlar, düşman işgali altında bulunan sinirleri ve zaafları ile bu millete ve bize inanmayanlardır. Bizim hayal ve macera peşinde koştuğumuzu sananlardır. Eğer, bunlar Anadolu'nun ve Türk milletinin gerçek duygularını bilseler, bizim çalışmalarımızın hedefini kavrayabilseler, Erzurum Kongresi kararlarının nasıl bir milli vicdan ürünü olduğunu takdir edebilseler, bu hastalıklı fikirlerinden dolayı utanç duyarlar. Bunlar, ümitsizlik ve bozgunluk içinde realitelerden uzak olarak yaşayan ve ne yapacaklarını, ne yapılmakta olduğunu bilmeyen insanlardır.

"Kongre hissiyatını açıklıkla belirtmiştir. Heyet-i Temsiliye kararını vermiştir. Milli irade şuur ve istikametini bulmuştur. Davamız yürümektedir ve yürüyecektir. Başarılı olmamak için hiçbir sebep yoktur. Hiçbir olumsuz kararı tanımayacağız. Tek ve değişmez parola şudur: Tek tepe, tek kurşun kalıncaya kadar mücadele, yahut da, 'Ya İstiklal, Ya Ölüm!'"

Atatürk kendisine sorulan bir soruya cevap olarak manda yanlılarına duyduğu öfkeyi şöyle dile getiriyor: "Ahmaklar, memleketi Amerikan mandasına, İngiliz himayesine terk etmekle kurtulacak sanıyorlar. Kendi rahatlarını temin etmek için bir vatanı ve tarih boyunca devam edip gelen Türk istiklalini feda ediyorlar."

Erzurum Kongresi'nde Amerika'nın mandası altına girilmesi görüşünü savunanlar yenilgiye uğradılar. Kongre kararının 7. maddesi aynen şöyleydi: "Manda ve himaye kabul olunamaz."

Gene de Sivas Kongresi'nde manda konusunda ateşli konuşmalar oldu. Manda yönetimini savunanlardan Refet Bey şöyle diyordu: "Herhalde Amerika'nın kefilliğini kabul etmek zorundayız. Yirminci yüzyılda 500 milyon borcu, harap bir memleketi ve pek verimli toprakları olmayan, yıllık geliri on, on beş milyon lirayı aşmayan bir ulus için bir dış dayanak noktası olmadan yaşamak mümkün değildir."

Mandayı savunanlardan Vasıf Bey ise, "Bütün ülkeler bizim bağımsızlığımızı kabul etseler bile biz gene de bir dış destek istemek zorundayız. Bağımsız olarak yaşamaya mali durumumuz elverişli değildir" diyordu.[106] Sonunda Sivas Kongresi'nde de manda görüşünden vazgeçildi.

İşte Erzurum ve Sivas kongrelerinde Amerikan mandası konusunda böyle gelişmeler oluyordu. Peki Amerika bu işe ne diyordu? Paris'te İngilizler ve Fransızlar tarafından yapılan önerilere rağmen Başkan Wilson bütün Anadolu'nun Amerikan mandasına bırakılması görüşüne sıcak bakmadı. Belki Ermenistan manda altına alınabilirdi, o kadar. Sonra bu görüşten de vazgeçildi.

Oysa İstanbul'da bazı partilerin çatısı altında toplanan sözde aydınlar bir yandan Türkiye'nin manda altına alınması için Amerika'ya ricada bulunuyor, bir yandan da Türkiye'nin doğu illerinden Ermenistan'a toprak verilebileceği düşüncesini savunuyorlardı. Bu görüşler o zaman Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya da ulaştırıldı. Paşanın cevabı açık ve netti: "Ezici çoğunluğu Türk ve Kürtlerden oluşan bu illerden bir karış toprağın bile Ermenilerin hesabına yazılması mümkün değildir."

İstanbul Hükümeti, müttefik devletlerin savaş sonrası durumu görüşmek üzere yaptıkları görüşmelere davet edilmemişti. Sonradan, çeşitli diplomatik girişimler ve ricalar üzerine sadece kendi görüşlerini açıklamak üzere Paris'e çağrıldılar.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan kısa bir süre sonra bir Osmanlı heyetinin Paris'e gideceğini öğrendi. 3 Haziran 1919'da bütün ilgili makamlara bir telgraf göndererek Paris'te savunulması gerektiğini düşündüğü noktaları bildirdi. Bu önerilerin özü şuydu:

(106) Atatürk, a.g.e., s. 112-114.

Millet ve memleketin bağımsızlığı korunmalıdır. Hiçbir yerde çoğunluk azınlığa feda edilmemelidir. Damat Ferit'in yaklaşımı farklıydı. O, bir beyanatında doğuda Ermenilere toprak verilebileceğini söylüyordu. Oysa o bölgelerde Türkler çoğunluktaydı. Sadrazamın bu sözleri ülke çapında büyük tepkilere yol açmıştı. Osmanlı İmparatorluğu müttefik ülkelere nasıl bir görüş bildirecekti? Herkes bunu bekliyordu. Bu kısa zamanda anlaşıldı: Damat Ferit Paşa 15 Haziran tarihinde müttefiklere verdiği bir muhtırada bütün suçu kendilerinden önceki İttihat ve Terakki Hükümeti'ne atıyordu. Ayrıca, "Ermenilere yapılan kötü muameleleri" de İstanbul'da iktidarı ele geçiren "ihtilal hükümetinin gafleti"ne bağladı. Ermenilerin yaptığı zulümlerden ise söz etmeye gerek duymadı. O yabancılara yaranarak iktidarda kalabileceğini zannediyordu.

17 Haziran 1919 günü Osmanlı Hükümeti'nin Sadrazamı Damat Ferit Paşa, müttefik liderler, Wilson, Lloyd George ve Clemenceau'yla Paris'te bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Damat Ferit Paşa 15 Haziran tarihli muhtırasındaki görüşleri tekrarladı. Ona göre bütün bu felaketin sorumlusu Türkiye'yi savaşa sokanlar ve Ermenileri katledenlerdi. Kendilerinin amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumak ve Milletler Cemiyeti'ne girmekti. Clemenceau'nun ona verdiği cevap, uluslararası ilişkilerde örneği pek rastlanmayan cinstendi:

"Avrupa'da, Asya'da veya Afrika'da hiçbir yer yoktur ki, orada Türklerin hâkimiyeti refahı azaltmamış ve kültür düzeyini düşürmemiş olsun. Ve Türklerin çekildiği hiçbir ülke yoktur ki, refahı gelişmemiş ve kültürü yükselmemiş olsun. Türkler ister Hıristiyan Avrupalıların yaşadığı yerlerde, ister Müslümanların yaşadığı Suriye, Arabistan ve Afrika'da, fethettikleri her yerdeki varlıkları tahrip etmekten başka bir şey yapmamışlardır."

Türk heyetine bavullarını toplayıp ülkelerine dönmeleri söylendi. Hem de ilk trenle...[107] Bir ülkeye ve bir millete bundan büyük hakarette bulunulamazdı. Daha da vahimi sadrazamın bu sözleri sineye çekebilmiş olmasıydı.

(107) Macmillan, a.g.e., s. 437.

Damat Ferit'in arkasından müttefik liderlerin aralarında neler konuştuklarını ise burada yazmaya gerek yok. Tarihçiler bu yüz kızartıcı konuşmaları kaydetmişlerdir. Savaşta mağlup olan başka devletler de olmuştu. Onlara ağır bir bedel ödetilmişti, ama o devletlerin hiçbirine, Osmanlı Sadrazamına yapılan aşağılayıcı, küçültücü muamele yapılmamıştı.

Bu görüşmelerden sonra Başkan Wilson da İstanbul'un Türklerin elinde bırakılmaması gerektiği görüşüne katıldığını söyledi. 600 yıllık imparatorluğun duvarları çatırdamaya başlamıştı.[108]

O dönemde Osmanlı yönetimi üzerinde yabancıların etkisi neydi? Bunun en açık örneklerinden biri İngilizlerin, 1920 yılının Ocak ayında Osmanlı Hükümeti'ne verdikleri bir notayla Milli Savunma Bakanının ve Genelkurmay Başkanının 48 saat içinde görevlerinden uzaklaştırılmasını istemeleridir. Milli Savunma Bakanı Cemal Paşa bu talebi 21 Ocak 1920 tarihinde gönderdiği bir mesajla Ankara'daki Mustafa Kemal Paşa'ya bildiriyor. Mustafa Kemal cevabi mesajında, bunun sadece İngilizlerin bir talebi olmadığını, İngiliz, İtalyan ve Fransız temsilcilerinin Babıâli'ye bu konuda ortak bir ültimatom verdiklerini belirtiyor. Bu talebe boyun eğilmemesini, kendisinin ve Genelkurmay Başkanının görevlerine devam etmelerini istiyor. Atatürk ilgili komutanlıklara bu durumu bildiren mesajında da İngilizlerin ve diğer müttefiklerin bu girişiminin Türkiye'nin bağımsızlığını ortadan kaldırmaya yönelik bir hareket olduğunu söylüyor, milletvekillerinin bu haksız talebe karşı direnmelerini istiyor ve "İngiliz tecavüzü geri alınmadığı takdirde meclisin görevi Anadolu'ya geçmek ve ulusun iradesini üzerine almaktır," diyor. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'daki yabancı güçlerin bazı bakan ve milletvekillerini tutuklama ihtimaline karşı Anadolu'daki yabancı subayların tutuklanması talimatını veriyor.[109]

Ne yazık ki, İstanbul Hükümeti'nin yabancıların bu pervasız isteklerine direnecek gücü yoktur. Onların istediği gibi Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı görevlerinden ayrılıyorlar. Ali Rıza

(108) Tolon, a.g.e., s. 129.
(109) Atatürk, a.g.e., s. 333-341.

Paşa Hükümeti, Müttefiklerin istekleri doğrultusunda yabancıların imtiyazlarını genişletmeyi, azınlıkların haklarını koruyucu düzenlemeler yapmayı kabul ediyor. Adalet, Maliye, Bayındırlık gibi bakanlıklarda yabancılara kontrol yetkisi vereceğini söylüyor. O tarihlerde İstanbul'daki teslimiyetçi havayı bundan daha açık biçimde gösterecek örnekler bulmak zordur. İngilizlerin talepleri bitmek bilmiyor. Savunma Bakanını ve Genelkurmay Başkanını hükümetten uzaklaştırdıktan sonra, 1920 yılının Şubat ayında İstanbul Hükümeti'nden başka taleplerde de bulunuyorlar: "Ermeni katliamı" durdurulmalı, Yunanlılara ve Müttefik kuvvetlerine daha iyi davranılmalıdır. Aksi takdirde barış şartları daha da ağırlaştırılabilecektir. Atatürk bunu İngilizlerin İstanbul'u işgal etmek için bir bahane olarak ileri sürdükleri kanısındadır. Türkiye'yi işgal eden düşmanların Türk ulusunu tam bir kölelik durumuna düşürmek istediklerini görmektedir.

Ermeni soykırımı iddiaları konusunda Atatürk'ün düşüncesi neydi? Atatürk şunu söylüyordu:

"Şüphe etmemek gerekir ki, Ermeni soykırım konusundaki sözler gerçeğe uygun değildi. Aksine güney bölgelerinde yabancı kuvvetler tarafından silahlandırılan Ermeniler, gördükleri koruyuculuktan cesaret alarak bulundukları yerlerdeki Müslümanlara saldırmaktaydılar. İntikam düşüncesiyle her yerde insafsız bir şekilde öldürme ve yok etme siyaseti gütmekteydiler... Yabancı kuvvetlerle birleşen Ermeniler Maraş gibi eski bir Müslüman şehrini yok etmişlerdi. Binlerce çaresiz ve suçsuz ana ve çocukları işkenceyle öldürmüşlerdi. Tarihte bir benzeri görülmemiş bu vahşeti yapan Ermenilerdi. Müslümanlar yalnızca namuslarını ve canlarını korumak için karşı koymuş ve kendilerini savunmuşlardı"

Atatürk Ermeni konusunu böyle değerlendiriyordu.[110] Peki yabancılar bunu bilmiyorlar mıydı? O sırada Maraş'ta bulunan Amerikalılar bu vahşi saldırıları İstanbul'daki temsilcilerine bildirmişlerdi. Ama bu haberler Batılı merkezlerde yankı bulmamıştı. Misyonerlerin raporları yeterli görülmüştü ve o raporlarda Ermenilerin yaptığı zulümden bahis yoktu.

(110) Atatürk, a.g.e., s. 348-349.

Ne yazık ki, bu gibi olaylar yaşanmasına rağmen, eskiden olduğu gibi bugün de Türkler sürekli olarak Ermenilere soykırım yapmakla suçlanmakta ve azınlıklar konusu daima Türkiye'nin başında Demokles'in kılıcı gibi sallandırılmaktadır. Atatürk dönemi gibi Türkiye'nin güçlü olduğu dönemlerde pek seslerini çıkarmayanlar, Türkiye'de zayıf idarecilerin bulunduğuna kanaat getirdiklerinde bu gibi iddiaları Türkiye'yi suçlamak için bahane yapmakta, hatta soykırım iddialarının aksini söyleyenleri cezalandıracak yasalar çıkarmaktadır. İşin daha da hazin tarafı Türkiye'deki bazı bilim adamlarının, ellerinde hiçbir kanıt bulunmadığı halde, o tarihte Türklerin Ermenilere soykırım yaptığı iddiasına destek vermeleridir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti bu haksız suçlamalar karşısında Atatürk gibi tepki göstermeyi hayal bile edemiyordu. Unutulmamalı ki, o günlerde İstanbul civarında 40.000 Fransız, 35.000 İngiliz, 4000 İtalyan ve 2000 Yunan askeri yığınak yapmış durumdaydı ve İngiltere'nin Akdeniz donanması da Fındıklı önlerinde demir atmış bulunuyordu. 16 Mart 1920'de Şehzadebaşı Karakoluna saldıran İngiliz askerleri askeri işgali fiilen başlatmıştı. Daha sonra Harbiye'yi de işgal ettiler. Adım adım bütün İstanbul'a el koydular. İstanbul'daki Mebusan Meclisi de işgal edildi. Bazı milletvekilleri tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderildi. İstanbul Hükümeti yabancı işgali karşısında çaresizdi. Hiçbir direnme gösteremedi. Hatta işgalcilerle işbirliği yapmayı tercih etti. O tarihlerde İstanbul'da olanlar ve mütareke basınının işgalcileri destekleyen yayınları Türk tarihinin en karanlık sayfalarından birini oluşturuyor.

Türkiye'de bunlar olurken Avrupa'da müttefikler Türkiye'nin işgali ve paylaşılması konularını görüşüyorlardı. Daha sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na getirilecek olan Lord Curzon bu tasavvurları büyük bir kaygıyla izliyordu. O Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının dünyadaki Müslümanları ayağa kaldıracağı görüşündeydi. Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasına yeşil ışık yakılmasının Paris görüşmelerinde alınan en yanlış karar olduğuna inanıyordu.

Paris'te bütün bu planlar yapılırken unutulan bir şey vardı: Amerikan Kongresi. Başkan Wilson kongreye her istediğini yaptıracak durumda değildi. Nitekim kongre Versailles'da Almanya'yla imza-

lanan antlaşmayı onaylamadı. Bu, yeni bir durum yarattı. Amerika Avrupa'ya ilgisini azalttı. Artık Anadolu, Boğazlar ve Ermenistan üzerinde Amerikan mandası düşüncesi unutulmuştu. Esasen Cumhuriyetçi Parti'nin 1920 yılında yaptığı ulusal kongrede de Amerika'nın Ermenistan üzerinde manda yönetimi kurma önerisi kabul edilmedi. Hem Cumhuriyetçilerin hem de Demokratların Amerika'nın İstanbul veya Ermenistan üzerinde yönetim sorumluluğu üstlenmesine karşı oldukları anlaşılmıştı. Kongrede ünlü politikacılardan Henry Cabot Lodge, "Amerika'nın bütün ülkelerin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruma yükümlülüğünden" söz ediyordu. Amerikan Senatosu, daha sonra, 19 Kasım 1920 tarihinde Amerika'nın Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını reddetti ve Ortadoğu'da etkin bir rol oynamasını da kabul etmedi.[111]

Bu arada İtalyanların Anadolu topraklarına ilgisi de azalmıştı. Antalya civarına çıkarma yapan İtalyan askerleri, yer yer Yunanlılarla çatışmaktan başka bir şey yapamadılar. İş başındaki Orlando Hükümeti düştü, onun yerine gelen Başbakan Nitti'nin Anadolu'yla uğraşacak hali yoktu. O, İtalya'nın iç meselelerine öncelik verdi. Fransa'da da yeni düşünceler ortaya çıktı. Fransız bankerler her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu'ndan alacaklarını tahsil etme peşine düşmüşlerdi. Osmanlı borçlarının % 60'ı Fransa'ydı. İmparatorluk parçalanırsa bu borçlar nasıl ödenecekti? Fransız bankerlerin baskısı Başbakan Clemenceau üzerinde etkili olmaya başladı. Bu arada Clemenceau, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un kendisini aldattığından şikâyet ediyor, Lloyd George da Başkan Wilson Ermenistan'da manda yönetimi kurmaktan vazgeçtiği için rahatsızlık duyuyordu.

Her şeye rağmen, 12 Şubat 1920 tarihinde Londra'da toplanan konferansta Sevr Antlaşması'nın temel unsurları ortaya çıktı. Bir şey daha ortaya çıktı, Müttefiklerin, özellikle İngilizlerin Türklerle ilgili düşünceleri. O konferans sırasında, Lloyd George Türkleri, "Bir insanlık kanseri, yönettikleri toprakların etine işlemiş bir yara" olarak tanımlıyordu. Onun esas amacı Türkleri Anadolu'dan tamamen geri püskürtmekti. Ama diğer büyük devletlerin tutumu buna pek

(111) Oren, a.g.e., s. 193.

imkân vermiyordu. İngiltere'de de Türklere karşı çok ileri gidilmemesi gerektiğini düşünenler vardı. Bu nedenle Lloyd George kaygılıydı. Konferansta şöyle diyor: "Bu belayı ve potansiyel dert kaynağını Avrupa'dan def etmek gibi büyük bir fırsatı şu anda gerçekten kaçırıyor olabiliriz.[112] Lord Curzon, her şeye rağmen Türkiye'yi tanıyan Albay Alfred Rawlingston'u Türkiye'ye gönderdi. Mademki Türkleri Anadolu'dan tamamen söküp atmak mümkün olamayacaktı, o zaman nasıl bir çözüm bulunabilirdi? Acaba Türk milliyetçileri nasıl bir çözüme razı olabilirlerdi? Rawlingston bunu araştıracaktı.

Atatürk İtilaf devletlerinin tutumunu nasıl değerlendirdiğini, 9 Ocak ve 5 Şubat 1920 tarihlerinde komutanlara gönderdiği telgraflarda dile getiriyordu. Atatürk müttefik ülkeler arasındaki çıkar çatışmaları üzerinde duruyor, İngiltere'nin Boğazlar ve genel olarak Türkiye üzerinde üstünlük kazanmasının Fransızları ve İtalyanları rahatsız ettiğini söylüyor ve şu görüşlere yer veriyordu: "...İtilaf devletleri Türkiye içinde ayrılık ve iç çatışmalar çıkarılarak Kuvai Milliye'yi dağıtmaya çalışmaktadırlar. Kendi arzularını yerine getirecek zayıf hükümetler istemektedirler."

İşte Atatürk bu değerlendirmesiyle en önemli noktaya parmak basmıştır. Yabancı devletler Türkiye'de kendi çıkarlarına hizmet edecek zayıf hükümetlerin iş başına gelmesi istemektedir. Acaba bu görüş sadece o günün şartları içinde geçerli olan bir değerlendirme sayılabilir miydi? Bu kitabın başından beri dünyanın çeşitli bölgeleriyle ilgili olarak anlatılan örnekler bunun sadece Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ve sadece Türkiye için düşünülen bir model olmadığını ortaya koyuyor. Büyük devletler, özellikle kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarının önem taşıdığı stratejik bölgelerde kendilerine hizmet edecek hükümetleri işbaşında görmek isterler.

16 Mart 1920'de İngilizler, Fransız ve İtalyanlarla beraber İstanbul'u işgal etti ve İstanbul'da milliyetçilere bağlılığıyla tanınan şahsiyetleri tutuklattı. Buna karşılık Atatürk, ulaşabildiği her yerdeki müttefik subaylarını tutuklattı. Albay Rawlingston da bunlar arasındaydı.

(112) Tolon, a.g.e., s. 141.

Nisan 1920'de San Remo'da Müttefikler hazırladıkları barış anlaşmasını İstanbul Hükümeti'nin temsilcilerine gösterdi. Tasarıda İstanbul Osmanlılara bırakılmakla birlikte Boğazlar uluslararası denetime alınıyordu. Anadolu'da Fransız ve İtalyanlara nüfuz sahaları veriliyor, İzmir ve Trakya Yunanlılara bırakılıyordu. Metinde bağımsız bir Ermenistan'ın kurulacağından söz ediliyordu. Wilson'un düşüncesine göre Ermenistan devleti Giresun'un doğusundan başlayıp Erzincan'ın batı ve güneyinden, Bitlis'in ve Van Gölü'nün de güneyinden geçen bir hattın doğusundaki toprakları kapsayacaktı. Ermenistan'ın bugün de bu toprakları ele geçirme hayaliyle yaşadığı biliniyor. Önce dünyaya soykırımı tanıtacaklar, daha sonra tazminat talebiyle ortaya çıkacaklar, en sonunda da işte bu Sevr Antlaşması taslağının kendilerine verdiği toprakları ele geçirmeye çalışacaklardır. Bugünkü Ermenistan devletinin temel belgelerinde şimdiki Ermeni topraklarından Doğu Ermenistan diye söz edilmesi boşuna değildir. Aynı şekilde Ermenistan devletinin armasında Türk topraklarında bulunan Ağrı Dağı'nın yer alması da tesadüf değildir. Bugünkü Ermenistan topraklarının sınırını çizen Gümrü Antlaşması'nı hatırlamıyorlar, Kars ve Moskova antlaşmalarını da hatırlamıyorlar, ama hiçbir zaman yürürlüğe girmemiş olan Sevr Antlaşması'nın hayaliyle yaşıyorlar. Yoksa temel belgelerinde böyle atıflar olur muydu?

Sevr'de Kürtlere de otonomi verileceğinden söz ediliyordu. Fırat'ın doğusunda, Ermenistan, İran ve Suriye arasındaki topraklar için Müttefik ülkeler temsilcilerinden oluşan bir komisyon, bir özerklik tasarısı hazırlayacaktı. Sevr Antlaşması'na göre, antlaşmanın imzalanmasından sonra bu bölgede yaşayan Kürt asıllılar Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye'den ayrı, bağımsız bir devlet kurmayı arzu ettiklerini ispat ederlerse ve Milletler Cemiyeti de bunu kabul ederse, Türkiye bu topraklardaki bütün haklarından vazgeçecektir.

Sevr Antlaşması'nda İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'nin de yetkileri genişletilmekte, patrikhanenin yönettiği okul ve yetimhaneler üzerinde devletin sahip olduğu denetim yetkisi kaldırılmaktaydı. Bugün patrikhanenin savunduğu ve Batı ülkelerinin ve Avrupa Parlamentosu gibi kuruluşların Türkiye'ye bir dayatma şeklinde gündeme getirdik-

leri Heybeliada Ruhban okuluyla ilgili talepleri değerlendirirken, geçmişteki bu tecrübeleri unutmak mümkün mü? Kendilerine şu söyleniyor: Türk anayasasına göre dini ve askeri nitelikte özel okul açılması mümkün değildir. Müslümanlar için de Müslüman olmayanlar için de bu kural geçerlidir. Bu durumda Ortodoks din adamı yetiştirilmesi için, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne bağlı bir bölüm açılabilir. Hayır, bunu kabul etmiyorlar. Çünkü amaç sadece bir dini yüksekokul açmak değil, bunun patrikhaneye bağlanmasıdır. Onlara bu hak tanınırsa bazı tarikatların özel yüksek dini okul açmaları nasıl engellenebilecektir? Bunu düşünen yoktur. Bu, Türkiye'nin meselesidir.

İşte Türkiye'nin Lozan zaferiyle tarihe gömdüğü Sevr, böyle hükümler içeren bir antlaşmaydı. Atatürk'ün Lozan Antlaşması'yla ilgili sözleri, Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nı yırtarak nasıl bir badireden kurtulduğunu gösteriyor: "Lozan Barış Antlaşması Türk ulusuna karşı yıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını gösteren bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasi zafer eseridir."(113)

Şimdi Türkiye'ye komşu bölgelerdeki bazı ülkelerin ve bazı yerel yöneticilerinin gönüllerinden Sevr'in hükümlerinin geçmediğini söylemek mümkün mü? Ermenistan'ın temel yasalarındaki belgelerden yukarıda söz edildi. Bir de kuzey Irak'taki yerel Kürt yönetiminin anayasa tasarısı var. Orada da Sevr Antlaşması'ndan söz ediliyor. Zaman zaman Batı gazetelerinde yer alan hayali Kürdistan haritası, esas olarak Sevr'den esinlenen bir haritadır. Bu gerçekler ortadayken gerek azınlıklar gerek diğer konularda Sevr'in hortlatılmak istendiğinden söz edenleri, "Sevr sendromuna kapılmakla" suçlamak doğru mudur? İşin gerçeği şudur: Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde olduğu gibi, Türkiye'nin zayıf, dış baskılara açık, gücünü ortaya koyacak iradeden yoksun olduğuna inanılan dönemlerinde böyle hayallerle, hatta taleplerle ortaya çıkanlar olacaktır. Ama Türk ulusu her zaman böyle hayalleri olanları etkisiz kılacak güce sahip ola-

(113) Atatürk, a.g.e., s. 695.

caktır. Yeter ki, ülkeyi tehdit eden tehlikeler zamanında görülüp teşhis edilsin ve gerekli önlemler cesaret ve kararlılıkla alınsın.

O devirde Osmanlı Hükümeti'nin o tasarıdaki şartlara itiraz edecek hali yoktu. Müttefiklerin iradesine teslim olmuştu.

İngilizlerin öncelikli hedefi zengin petrol kaynaklarına sahip olduğu anlaşılan Mezopotamya'yı kendi mandası altına almaktı. Kürtler de bölgede bir varlık olarak kalmalı ve Bolşevikler ile Mezopotamya'daki İngiliz menfaatleri arasında bir kalkan oluşturmalıydı. Yani Kürtleri, bölgedeki kendi çıkarları için kullanabilecekleri bir araç sayıyorlardı. Gelişmeler İngilizlerin beklediği gibi olmadı. 1919 yılında Kürtler Mezopotamya'daki işgalci İngiliz birliklerine karşı sık sık ayaklandılar ve çok sayıda İngiliz'i öldürdüler. İngiltere 1919 yılının Yaz aylarında o bölgeye Binbaşı Noel isimli bir ajan gönderdi. Binbaşı Noel, Lawrence'in Arabistan'da yaptığını yapacak ve o bölgedeki Kürtleri Türkiye'den kopartıp bağımsız bir devlet kurmaya ikna etmeye çalışacaktı. Çalıştı da. Ama başarıya ulaşamadı. Kürtlerin büyük çoğunluğu bin yıldan beri birlikte yaşadıkları Türklerden kopmak istemiyorlardı. Gene de az sayıda Kürt militanın Binbaşı Noel'le birlikte Malatya'ya kadar geldikleri, amaçlarının bağımsız bir Kürdistan vaadiyle bazı Kürtleri Mustafa Kemal'in önderliğindeki ulusal güçlere karşı suikast yapmaya yönlendirmek olduğu anlaşılıyordu. Atatürk bu İngiliz binbaşısının yakalanarak Sivas'a getirilmesi için bölgedeki güvenlik güçlerine talimat verdi. Ancak Binbaşı Noel Türkiye'nin güney sınırından Suriye'ye kaçtı. Atatürk bu İngiliz ajanının faaliyetlerinin, İstanbul Hükümeti'nin doğrudan veya dolaylı onayıyla yapıldığı kanısındadır. 10 Kasım 1919 tarihinde İstanbul Hükümeti'nin İçişleri Bakanı Adil Bey'e gönderdiği bir telgrafla bu konudaki tepkisini çok sert sözlerle ifade ediyor: "...Mister Noel gibi ulusumuz ve vatanımız için zararlı olan yabancılara vicdanınızı satarak yaptığınız alçaklıkların ulusça sorulacak hesabını göz önünde bulundurunuz."(114)

Binbaşı Noel ve benzerlerinin girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Atatürk ve arkadaşları yıldırılamamıştır. Bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasına izin verilmemiştir. Sonunda İngiliz Başbakanı

(114) Atatürk, a.g.e., s. 118, 131

Lloyd George ile Dışişleri Bakanı Lord Curzon anlaşırlar: Bağımsız bir Kürdistan kurulmayacaktır.[115]

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından önce Müttefikler son bir toplantı daha yaptılar. Belçika'nın Spa şehrinde yapılan bu toplantıda, Osmanlı İmparatorluğu'nun görüşlerine verilecek cevap, bir muhtıra haline getirilerek İstanbul Hükümeti'ne gönderildi. 16 Temmuz 1920 tarihini taşıyan bu muhtıranın metni de Clemenceau ve Lloyd George'un Türkleri küçültücü, aşağılayıcı sözlerinden faklı değildi. Muhtırada özetle şunlar dile getiriliyordu: "...Türkiye, bütün milletlerin özgürlüğüne karşı düzenlenen bir suikasta kendi arzusuyla katılmıştır... Türkiye böylece dostlarına ihanet etmiştir... Müttefikler Türklerin diğer milletler üzerindeki hâkimiyetlerine son verme zamanının geldiğine görmektedirler. Türkiye'nin Bulgaristan'da, Makedonya'da ve Ermenistan'da yaptığı zalimane hareketler insanlık vicdanını sarsmış ve isyan ettirmiştir. 1914 yılından beri Osmanlı Hükümetleri bir isyan bahanesiyle 800.000 Ermeni'yi katletmiş, 200.000'den fazla Rum'u ve 200.000 Ermeni'yi sürgüne göndermişlerdir... Bu sebeplerle Müttefikler Türk ırkından olmayan çoğunlukların bulundukları bütün toprakları Türk boyunduruğundan kurtarmaya azmetmişlerdir... Boğazlar konusunda Müttefikler, Türk Hükümeti tarafından medeniyet davasına karşı yapılacak yeni bir ihaneti önlemek için gerekli tedbirleri almaktan çekinmeyeceklerdir... Türkler bu anlaşmayı imzalamadıkları takdirde müttefiklerin onları ebediyen Avrupa dışına atmaları ihtimali vardır."

İşte bu ağır ifadeleri içeren muhtıra, bir notaya ekli olarak İstanbul Hükümeti'ne verilmiştir. Notada, "Amansız ebedi düşmanlar haline gelmiş olan geleneksel dostlar"dan söz edilerek Müttefik ülkelerin ileride de Türkleri daima düşman olarak görecekleri görüşüne yer verilmekteydi. Diplomasi tarihinde "ebedi düşman" deyiminin kullanıldığını hatırlayan yok.

Türkiye en geç 10 gün içinde barış antlaşmasının şartlarını kabul etmeliydi. Damat Ferit, daha 10 gün geçmesini bile beklemeden, 20 Temmuz'da padişaha mütalaasını bildirdi: Antlaşma olduğu gibi ka-

(115) Macmillan, s. 442-47.

bul edilmelidir. Padişah bir de danışmanlar kurulundan görüş sordu. Emekli General Ali Rıza Paşa hariç, bütün danışmanlar Damat Ferit'in görüşündeydi. Antlaşmanın kabulünden başka çare yoktur.

Spa Konferansı kararlarının duyulması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli bir toplantı yaparak "Misakımilli sınırları içindeki milleti ve vatanı kurtarmak için" ant içti.[116]

10 Ağustos 1920 günü Müttefikler Paris yakınlarındaki Sevr şatosunda Osmanlı temsilcileriyle bir araya gelerek Sevr Antlaşması'nı imzaladılar. Osmanlı İmparatorluğu adına metni İsviçre Büyükelçisi, şair Rıza Tevfik imzaladı. Antlaşma 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nu fiilen sona erdiriyordu. yüzyıllardan beri Osmanlıların elinde bulunan üç kıtaya yayılmış geniş topraklar, üzerindeki nüfusla birlikte imparatorluktan ayrılıyordu. Türklere Anadolu'da küçük bir parça bırakılıyordu. İtalyanlar Antalya yöresinde, Fransızlar, Adana-Maraş bölgesinde geniş topraklar elde ediyorlardı. Başta Mezopotamya olmak üzere, petrol alanları İngiliz mandasına bırakılıyordu. İzmir Yunanlılara bırakılıyordu ama beş yıl sonra orada halkoyuna başvurulacaktı. Boğazlar üzerinde Osmanlıların hiçbir söz hakkı kalmıyordu. İstanbul kâğıt üzerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olarak kalacak, padişahın orada oturmasına izin verilecekti ama eğer azınlıklara hakları fiilen verilmezse bu hüküm değiştirilebilir, İstanbul da Osmanlıların elinden alınabilirdi.

Osmanlılar açısında yüz kızartıcı olan bu antlaşmanın uygulanabileceğine acaba müttefikler inanıyorlar mıydı? Ortada ciddi bir sorun vardı. Antlaşmanın parlamentolar tarafından onaylanması gerekiyordu. Oysa İstanbul'daki Mebusan Meclisi feshedilmişti. Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'ne böyle bir antlaşmayı kabul ettirebilmek akla aykırıydı. Müttefiklerin askeri temsilcileri Anadolu'daki kurtuluş hareketinin giderek güç kazandığını ve Atatürk'le arkadaşlarının dize getirilmesinin mümkün olamayacağını görüyorlardı. Ünlü Fransız Generali Foch, Sevr Antlaşması'nın uygulanmasını sağlamak için en az 27 tümen askere ihtiyaç bulunduğu görüşünü dile getirmişti. Bu durumda Müttefikler padişaha Ankara'yla uzlaşmaya varabilecek ye-

(116) Tolon, a.g.e., s. 247-253.

ni bir hükümetin kurulmasını önerdiler. Damat Ferit hemen istifa etti ve yurtdışına gitti. Karlsbat'ta dinlenmeye ihtiyacı vardı!

21 Ekim 1920'de Tevfik Paşa Hükümeti kuruldu. Ama artık İstanbul'da kurulacak bir hükümetin Ankara'yla anlaşmasına olanak yoktu. Ankara'daki meclis, 19 Mayıs 1920'de Damat Ferit ve arkadaşlarının Türk vatandaşlığından çıkarılmasını kararlaştırdı. Sevr'in imzalanmasından 9 gün sonra, 19 Ağustos'ta bir karar daha aldı: Sevr'i imzalayanlar vatan haini muamelesi görecektir.[117]

Yalnız anlaşmayı imzalayanlar da değil, imzalayanlara bu yetkiyi verenler de Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından böyle görülüyor. Atatürk Sevr Antlaşması imzalandığı tarihte padişahlık koltuğunda oturan Vahdettin için şunları söylüyor: "Saltanat ve hilafet makamında oturan Vahdettin soysuzlaşmış, şahsını ve bir de tahtını koruyabileceğini hayal ettiği alçakça önlemler araştırmakta. Damat Ferit Paşa başkanlığındaki hükümet aciz, onursuz ve korkak."[118]

Padişahın bir özelliği de, İngiliz Rahip Frey'in başkanlığındaki İngiliz Dostları Derneği'nin üyesi olması. Derneğin diğer üyeleri arasında Sadrazam Damat Ferit Paşa, İçişleri Bakanı Ali Kemal ve Sait Molla da var. Atatürk bu derneğin iki amacı olduğunu söylüyor. Açık amacı İngiliz Lloyd George Hükümeti'nin himayesini istemek, gizli amacı ise memleket içinde isyan ve ihtilal çıkarmak, ulusal şuuru felce uğratmak, yabancı müdahalesini kolaylaştırmak gibi haince girişimlerde bulunmak.[119]

İstanbul'un işgalinden iki ay sonra, 10 Ocak 1919'da İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Londra'ya şu telgrafı gönderiyor: "Padişah bütün umudunu İngiltere'ye bağladı. Her istediğimizin tutuklanıp cezalandırılmasına razı. Halifelik makamında kalabilmesi için kendisine İngiliz Hükümeti'nin yardım edip edemeyeceğini soruyor. Yüksek komiserlikten gelecek işarete göre hareket edeceğini söylüyor."

Dahası da var. Ankara Hükümeti'ni temsilen Londra'ya gidecek olan Yusuf Kemal Tengirşek'in İstanbul'dan geçerken bavulları

(117) Andrew Mango, *Atatürk*, John Murray, London, 1999, s. 284-285.
(118) Atatürk, a.g.e., s. 19.
(119) Atatürk, a.g.e., s. 24.

Vahdettin tarafından çaldırılıyor. İçindeki belgelerin kopyaları çekilerek İngilizlere teslim ediyor. İnanılması güç bu olayın kanıtını, o tarihteki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'un Londra'ya gönderdiği raporda bulmak mümkün. Raporda şöyle deniliyor: "Yusuf Bey'in İstanbul'dayken bavulundan çalınan ve sultan tarafından fotoğrafı gönderilen belgelerin tercümeleri ektedir."(120)

Bu bilgilerden ve belgelerden sonra Vahdettin'in hâlâ hain olmadığını söyleyen acaba çıkar mı?

Peki, o koşullarda yabancıların yaklaşımı, ülkenin ve halkın durumu neydi? Atatürk diyor ki, "Düşman devletler Osmanlı Devleti'ne karşı maddi ve manevi bir saldırıya geçmişler, onu yok etmeye ve parçalamaya karar vermişler. İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkeleri gücendirmemek Osmanlı politikasının temel taşı gibi kabul ediliyor.

"Padişah ve halife olan kişi hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor...Ulus ve ordu padişahın hainliğinden haberdar değildi. O makamda bulunanlara yüzyıllardan beri gelen gelenek ve din bağıyla bağlı olduğu için boyun eğiyor ve sadakat gösteriyor. Halifesiz ve padişahsız bir kurtuluş düşünemiyor. Bunu düşünenlere hemen dinsiz, vatansız ve hain damgası vuruluyor."

Aslında Ankara'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk kuruluş dönemlerinde de padişaha ve halifeye bağlılıklarını sürdürenlerin sayısı az değildi.

20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen ilk anayasanın hazırlanmasında padişah ve halife yanlısı bazı hocalar görüşlerini kabul ettirmek istediler. Mecliste 9 ay kadar süren görüşmeler sırasında bunlar anayasanın birinci maddesine, "Hilafet ve saltanat ile vatan ve ulusun bağımsızlığı kurtarılıncaya kadar..." ibaresini koydurmaya çalıştılar. Yani demek istiyorlardı ki, daha sonra egemenlik, asıl sahibi olan padişaha ve halifeye geri verilecektir.

Atatürk bu görüş sahiplerine, meclisin 25 Eylül 1920 tarihinde yapılan gizli oturumunda çok açık bir dille tepki gösterdi: "En doğru

(120) Coşkun, a.g.e., s. 156-157, 168.

iş padişah ve halifeden bu anayasada hiç söz etmemektir. Eğer amaç bugünkü halife ve padişaha bağlılık ve sadakatten ayrılmadığını söylemekse, bu kişi haindir. Düşmanların vatan ve ulus aleyhine kullandıkları bir maşadır. Onu indirip yenisini seçeriz demek istiyorsanız, durum ve şartlar elverişli değildir. Tahttan indirilmesi gereken kişi ulusun yanında değil düşmanların elindedir."

Padişahlığı ve hilafeti sürdürmek isteyenlere karşı kimi zaman böyle açık konuşmak gerekiyordu. Ne yazık ki, cumhuriyetin ilanı sırasında da benzeri tartışmalar yaşanacak, Atatürk'ün yanında olan bazı ünlü komutanlar arasından bile hilafeti sürdürmek isteyenler çıkacaktır.

Aslında Atatürk meselenin başka bir yönüne de dikkati çekmişti. Halife demek, başka Müslüman ülkeler adına karar veren adam demektir. Peki dünyanın değişen koşullarında bağımsızlığını kazanan devletler kendilerinin seçmediği, kendi vatandaşları olmayan bir kimsenin kendi egemenliklerini aşan yetkilere sahip olmasını kabul edecekler miydi? Atatürk bunu şu sözlerle açıklıyor: "Edemezlerdi, aksi halde kendi bağımsızlıklarını ve egemenliklerini kaybetmiş olurlardı," diyor.[121]

Ankara'da bunlar olurken İstanbul'da Osmanlı devlet adamları ve aydınları iki seçenek üzerinde düşünüyorlar: Ya İngiliz himayesi istenecek veya Amerikan mandasına girilmeye çalışılacak.

İşte 19. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın ilk 20 yılına kadar yaşanan dönemde dünyanın ve Türkiye'nin siyasi ve askeri manzarası özetle böyle. Yani büyük devletler çoğu zaman hukuki ve ahlaki değerleri bir tarafa bırakarak kendi ülkelerinin askeri ve siyasi menfaatleri ve kendi firmalarının ekonomik çıkarları gerektirdiği zaman diğer ülkelere karşı çok acımasız olabiliyorlar.

Başka ülkelerdeki insanların insan haysiyetine uygun biçimde yaşama hakkını dikkate almadan, gerektiğinde doğrudan askeri güç kullanarak, gerektiğinde çeşitli siyasi manevralarla ülkeleri diledikleri gibi yönlendirebiliyorlar. Hele bunlar Osmanlı İmparatorluğu gibi, başka dinden ve kültürden gelen insanların yaşadıkları ülkelerse büs-

(121) Atatürk, a.g.e., s. 27, 518, 648.

bütün acımasız olabiliyorlar. Dilediklerinde sudan bahanelerle savaşlar çıkarıp bu ülkelerin geniş topraklarına el koyabiliyorlar. Bazen iç isyanlar, ihtilaller çıkartıp dilediklerini iş başına getiriyorlar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında işte bütün bu ıstıraplar yaşandı. Başka Asya ülkelerinin kaderi de farklı olmadı. Özellikle stratejik önem taşıyan veya zengin doğal kaynaklara sahip olan ülkeler büyük devletlerin sürekli hedefi haline geldiler. Uzakdoğu, Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin yakın tarihi bunun örnekleriyle dolu.

Uzakdoğu, Ortadoğu ve Afrika'da Dış Müdahaleler

Bazı Uzakdoğu ülkeleri sömürgeci ülkeler için âdeta bir çekim alanı gibiydi. Oralarda bazen dış müdahalelerle devletlerin yönetimi fiilen yabancıların eline geçmişti. Bunun en ilginç örneklerinden biri, Filipinler'de yaşananlar. Orada egemenlik kurmaya çalışan Amerika, sadece ekonomik, ticari ve askeri düşüncelerle hareket etmiyordu. Filipinler'i Hıristiyanlaştırmak da önemli hedeflerden biriydi.

Hiç değilse bazı Amerikan başkanlarının kararlarında ekonomik ve stratejik hedeflerin dışında din unsurunun da önemli bir rol oynadığı anlaşılıyor. 1897'de iktidara geçen Başkan McKinley, Amerika'nın Pasifik Okyanusu'ndaki çıkarlarını korumak için Filipinler'de bir deniz üssüne ihtiyaç duyuyor. Amacı sadece bir üs inşa edecek kadar toprak parçasını elde bulundurmak. Başkan McKinley'in koyu bir dindar olduğu biliniyor. Bunu nasıl yapacağını düşünürken Beyaz Saray'da sık sık dizlerinin üzerine çökerek Allah'a dua ediyor ve ondan yol göstermesini istiyor. McKinley'in daha sonra açıkladığına göre, bir gün Tanrı'dan şöyle bir ilham geliyor: "Filipinler'in tamamını ele geçirmekten ve Filipin halkını Hıristiyanlaştırmaktan başka seçeneğiniz yoktur." Tarihçiler başkanın bu sözlerini kaydediyorlar. Gerçi başkan bu meseleleri müzakere etmek üzere Paris'e gönderdiği heyetin üyeleriyle konuşurken işin dini boyutuna değinmiyor. Sadece Amerika'nın ticari çıkarlarından söz ediyor. Amerikan devlet adamlarının ülkelerinin ticari çıkarları söz konusu olduğu zaman kayıtsız kalamayacaklarını söylüyor. Ama aklında Allah'tan gelen bu ilhamın bulunduğu da kuşkusuz.

Sebebi ne olursa olsun sonunda Amerikan askerleri denizaşırı topraklarda bir sömürge kurmak için ilk defa savaşıyor ve Filipinler'i bir Amerikan sömürgesi haline getiriyor. Vaktiyle kendisi de bir İngiliz sömürgesi olan Amerika, sonunda bir sömürgeci devlet oluyor. 1898 Paris Antlaşması'yla Amerika, İspanya'dan Küba, Porto Riko'ya ilaveten ve Filipinler'i de alıyor. 7000 adadan oluşan ve o tarihte 7 milyon nüfusu bulunan Filipinler'in Amerikan egemenliğine sokulması karşılığında Amerika, İspanyol Hükümeti'ne 20 milyon dolar ödüyor.(122)

Peki bu işe Filipin halkı ne diyor? O anda hiçbir şey demiyor çünkü kimse Filipinlilere fikrini sormuyor. Ülkeleri bir sömürgeci ülkeden başka bir sömürgeci ülkeye devrediliyor. Halkın boyunduruk altında yaşamaya devam etmesi isteniyor. Amerika 21 Aralık 1898'de Filipinler'i kendi egemenliği altına aldığını ilan ediyor. McKinley bu konuda bir başkanlık belgesi yayınlıyor. Filipinler'de bir direniş hareketi oluşuyor. Halktan da destek alan direnişçiler Amerikan egemenliğine girmeyi kabul etmiyorlar. Filipinliler derhal bir kurucu meclis topluyor, bir anayasa ilan ediyorlar. Buna göre 23 Ocak 1899 tarihinden itibaren Filipinler bağımsız bir devlet oluyor. Direnişçilerin lideri Aguinaldo'yu cumhurbaşkanlığına seçiyorlar. 20 gün sonra Filipinler, ülkelerini işgal eden Amerikan güçlerine karşı savaş ilan ediyor.

Yukarıda da belirtildiği gibi, 1898 tarihli Paris Antlaşması Küba ve Porto Riko'yla beraber Filipinler üzerinde de Amerika'ya egemenlik hakkı vermiştir. Başkan bu konuda bir resmi belge yayınlamıştır. Ama bütün bunlar yeterli değil. Amerikan yasalarına göre antlaşmaların senatoda onaylanması gerekiyor. İşte orada şiddetli tartışmalar cereyan ediyor. Bazı senatörler bu antlaşmaya şiddetle karşı çıkıyor, Amerikanın emperyalist bir ülke haline getirilemeyeceğini söylüyor. Amerikan Senatosu'nda böyleleri de var. Antlaşmanın lehinde olanlar ise Filipin'in bağımsızlığının tanınamayacağını, zira Filipin diye bir milletin olmadığını, Amerika'nın geri kalmış Filipin halkını uygarlaştıracağını söylüyor. Bu sırada Filipinliler ile oradaki Amerikan askerleri arasında çatışma çıktığı haberleri geliyor. Sonunda kongre

(122) Kinzer, a.g.e., s. 47.

Paris Antlaşması'nı onaylıyor ama 100 senatörden 27'si karşı oy kullanıyor. Başkan McKinley kongrede yaptığı konuşmada, "Herhalde Filipin'i ticari rakiplerimiz olan Fransızlara veya Almanlara teslim edecek değiliz," diyor. O dönemde devletlerin bağımsızlığına saygı gösterme gereği Amerikan başkanlarının aklına gelmiyor.

Filipin'de çatışmalar durmuyor. Amerikan birliklerine saldırılar oluyor. Bu birliklerin komutanları çok sert karşılık veriyor. Manila civarında saldırıya uğrayan bir birliğin komutanı bu saldırının cereyan ettiği yerin 20 mil civarındaki bütün köy ve kasabaların tahrip edilmesi ve buralarda yaşayan herkesin öldürülmesi talimatını veriyor.

Amerika'nın Filipinler'e müdahalesiyle ilgili bazı Amerikan yayınlarında bu iddialara da yer veriliyor. Sömürgelerde yaşanan acı olaylardan biri de bu. Direnişçilerin lideri Aguinaldo sonunda yakalanıyor. Yerine geçen liderler artık direnişe son verdiklerini ve Amerika'nın egemenliğini kabul ettiklerini ilan ediyorlar. Amerikalılar memnun. Ama saldırılar devam ediyor. Balangiga Adasındaki bir Amerikan üssüne yapılan saldırıda çok sayıda Amerikan askeri bıçaklanarak öldürülüyor. Amerikalıların buna tepkisi çok sert oluyor. Filipinler'de vahşet sahneleri yaşanıyor. Amerikan basını oradaki uygulamalardan kendi hükümetlerini sorumlu tutuyor. Harvard Üniversitesi'nin ünlü profesörlerinden William James, Amerika'yı başka bir kültürü katletmekle suçluyor.[123] Bu arada hiç beklenmedik bir şey oluyor, başkan McKinley bir suikasta uğrayarak öldürülüyor. Onun yerine Theodore Roosevelt geçiyor. Roosevelt 4 Temmuz 1902 günü yaptığı bir açıklamada Filipinler'deki isyanın sona erdiğini söylüyor. Bu doğru ama daha çok bir Pirus zaferini andırıyor. Savaş, öldürülecek adam kalmadığı için sona eriyor. Bilançosu şöyle: 4374 Amerikan askeri öldürülmüş. 16.000 Filipinli direnişçi ile sivil halktan en az 20.000 kişi hayatını kaybetmiş. Bu olaylardan yüz yıl sonra Filipinler'de hâlâ çatışmalar oluyor. Ülke bir türlü huzura kavuşamıyor. Eski sömürgelerin kötü talihinin kurbanlarından biri de Filipinler.

Roosevelt döneminde Amerika, Filipinler'i, atadığı bir vali aracılığıyla yönetiyor. Bir de meclis var ama o tamamen danışma mecli-

(123) Kinzer, a.g.e., s. 50, 54.

si niteliğinde, gerçek bir siyasi gücü yok. Bu meclis için ilk seçimler 1907 yılında yapılıyor. Katılım oranı sadece %3 olan seçimi Milliyetçi Parti kazanıyor. Bu partinin hedefi "Tam, mutlak ve derhal bağımsızlık." Amerika uzun yıllar Filipin halkının bağımsızlık arzusunu dikkate almıyor. Birinci Dünya Savaşı yıllarının ünlü Başkanı Wilson Filipinlileri, "Vesayet altında olan ve itaat etmesi gereken çocuklar" gibi görüyor.[124]

Sonunda, 1934 yılında, ABD Kongresi Filipinler'e bağımsızlık verilmesini kararlaştırıyor ama bir şartla: Bu karar 10 yıl sonra yürürlüğe girecek. 10 yıl sonra Filipinler İkinci Dünya Savaşı'nın ortasında bulunuyor. Bu nedenle kongrenin bağımsızlık kararı uygulanamıyor. Ancak savaş bittikten bir yıl sonra bu karar yürürlüğe giriyor. Filipinler 4 Temmuz 1946'da bağımsızlığına kavuşuyor. O sırada Amerika'nın en üst düzeydeki komutanı General Eisenhower bağımsızlıkla eşzamanlı olarak Filipinler'deki Subic Bay deniz üssü ile Clark hava üssünün boşaltılmasını hükümetine öneriyor. Ama Amerikan Hükümeti, aynı görüşü paylaşmıyor. Üsler boşaltılmıyor. Yeni Filipin Hükümeti Amerikan Hükümeti'nin sözünden çıkacak durumda değil. Amerika'yla bir anlaşma yaparak bu iki üssü 99 yıllığına Amerika'ya kiralıyor. 1965 yılında Başkan Johnson Vietnam savaşı sırasında bu üslerden geniş ölçüde yararlanıyor. Bu arada Filipinler Cumhurbaşkanlığına Ferdinand Marcos seçiliyor. Marcos'un 8 yıllık başkanlığı sırasında Filipinler'de halkın hoşnutsuzluğu doruk noktaya ulaşıyor, isyanlar birbirini izliyor. 1971'de Marcos sıkıyönetim ilan ediyor, meclisi kapatıyor, anayasayı askıya alıyor. Kısa bir süre sonra yapılması gereken cumhurbaşkanlığı seçimlerini iptal ediyor. Hükümete muhalif olanlardan 30.000 kişiyi tutuklatıyor. Bunu izleyen 14 yıl boyunca Marcos'un yönetimindeki Filipinler dünyada baskı ve yolsuzlukların en yoğun olarak yaşandığı ülke haline geliyor. Hükümete yakın şirketler büyük para kazanıyor. Bu arada kendisinin ve yandaşlarının sağladığı gayrimeşru kazançlar milyarlarca dolarla ölçülüyor.

(124) Chomsky, *Hegemony or Survival, America's Quest for Global Dominance*, s. 64.

Marcos'un en yakın dostu ve destekçisi olan ABD bile artık bu duruma daha fazla tahammül edemiyor. Marcos, Amerika'nın baskısıyla hapisteki muhalif liderlerden Benigno Aquino'yu serbest bırakmak zorunda kalıyor. Aquino, Filipinlilerin çoğunun iktidarda görmek istediği lider. Önce tedavi olmak için ABD'ye gidiyor. Ama çok geçmeden Filipinler'e dönmeye karar veriyor. Orada nasıl bir kaderin kendisini beklediğinin farkında değil. Nitekim uçaktan iner inmez bir askeri birlik kendini karşılıyor ve daha havaalanındayken bu birlikteki askerlerden biri Aquino'yu ensesine bir kurşun sıkarak öldürüyor.

Bunun üzerine halk galeyana geliyor. Marcos 7 Şubat 1986'da cumhurbaşkanlığı seçimi yapmak zorunda kalıyor. Seçimlerdeki rakibi, öldürülen lider Aquino'nun eşi Corazon Aquino. Tahmin edilebileceği gibi seçimde büyük çapta hile yapılıyor ve Marcos galip ilan ediliyor. Ama halkın tepkisi o düzeye varmış ki, protestolar dayanılmaz hale geliyor. Marcos'un yanında, her şeye rağmen ona destek veren Amerika var. Çünkü o sırada başkan olan Ronald Reagan, Filipinler denilince bu ülkedeki üslerden başka bir şey düşünecek durumda değil. Ama kısa bir süre sonra Amerikalılar da bu eski dostlarının artık savunulacak durumda olmadığını görüyor. Marcos bir Amerikan helikopteriyle Clark üssüne götürülüyor, oradan da Havai'ye. Marcos hayatının son üç yılını bu adada geçiriyor. Corazon Aquino cumhurbaşkanlığına getiriliyor. Filipinler ilk defa demokrasi ve özgürlüklerle tanışıyor. Aqino Amerikalılarla yaptığı zorlu müzakerelerden sonra iki ünlü Amerikan üssünün boşaltılmasını sağlıyor. Son Amerikan askerleri 1992 yılının sonunda bu üsleri terk ediyor.[125]

1992 cumhurbaşkanlığı seçimlerini Aquino'nun desteklediği Savunma Bakanı Ramos kazanıyor. O dönemde uzun yıllardan beri Filipinler'i bir çatışma alanı haline getiren terörist faaliyetler sona erdiriliyor. Veya öyle sanılıyor. Çünkü bu defa da bir İslam devleti kurmak isteyen Moro, İslami Kurtuluş Hareketi terör faaliyetlerine girişiyor. 1998 seçimlerini Ramos'un yardımcısı Joseph Estrada açık farkla kazanıyor. Artık her şey normale dönmüş gibidir. Ama öyle olmuyor. Önce Asya ekonomik krizi Filipinler'i perişan ediyor. Sonra

(125) Kinzer, a.g.e., s. 46-55, 94-97.

Estrada'nın kumar oynatan şirketlerden rüşvet aldığı iddiaları yayılıyor. Meclis Estrada'nın görevine son verilmesini kararlaştırıyor ama senato aynı düşüncede değildir. Son sözü halk söylüyor. Büyük halk gösterileri sonucunda Estrada 2001 yılında görevinden ayrılmak zorunda kalıyor. Onun yerine Gloria Macapahgal Arroyo cumhurbaşkanlığını üstleniyor. Aroyyo 2004 seçimlerini de kazanıyor ama bir sorun var. Onun, yüksek seçim kurulu yetkililerine telefon ederek seçim sonuçlarının istediği gibi çıkması için talepte bulunduğunu gösteren konuşma bantları ortaya çıkıyor. Filipinler işte böyle çalkantılar içinde yaşamaya devam ediyor. Sömürge geçmişi olan ülkeler, zaman zaman başarılı liderler çıkarıp ülkeyi ekonomik ve sosyal açıdan kalkındırma çabasına girişse, demokratik hakları genişletse bile kalıcı bir istikrara kavuşmakta zorlanıyor. Filipin'in hikâyesi de böyle.

Uzun yıllar Uzakdoğu'nun en güçlü devleti Japonya'ydı. Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren Japonya çok büyük dönüşümler yaşadı, bölgenin korkulu rüyası oldu, sonra da İkinci Dünya Savaşı'nın en büyük acılarını yaşadı.

Japonya'nın Talihi ve Talihsizliği

Uzakdoğu'da bugün demokrasinin kalesi sayılan bazı ülkelerin demokratik düzene geçmeleri kolay olmadı. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce otoriter bir yapıya sahip olan Japonya'nın savaştan sonra demokratik bir devlet sistemine geçmesi, Potsdam Antlaşması'nda öngörülmüştü. Anlaşma, Japon Hükümeti'nin demokrasinin önündeki bütün engelleri kaldırmasını öngörüyordu. Yeni bir anayasa hazırlanacaktı, ama nasıl?

Japonya'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri komutanı, kendisinin de Amerika'daki amirlerinin de Japonya'ya bir siyasi sistemi zorla kabul ettirmek niyetinde olmadığını açıklamıştı. Ama gelişmeler bu yönde olmadı. Japon İmparatoru Showa, Başbakan Shidehara Klijuro ve bakanların çoğu ve üst düzey yöneticileriyle General MacArthur, yeni anayasa konusunda görüş ayrılığına düştüler. Japonlar 1889 tarihli Meiji Anayasası'nda özlü bir değişiklik yapmak istemiyorlardı. İmparatorun bu amaçla atadığı Matsumoto komisyonunun anayasa önerilerini MacArthur kesin bir dille reddetti ve kendi yardımcıla-

rına Japonya için bir anayasa tasarısı hazırlama görevi verdi. Hukuk eğitimi görmüş yüksek düzeydeki iki Amerikan subayı, Japon anayasa tasarısını hazırladı. Bu tasarı 13 Şubat 1946'da Japon makamlarına verildi. Hükümetin halka sunduğu bu tasarı, Amerikalıların istediği doğrultudaydı. İmparatora ilk defa olarak sadece sembolik yetkiler veriliyordu. İnsan hakları garanti altına alınıyor ve Japonya'nın savaşa girmesi yasaklanıyordu. Rekor denilebilecek kadar kısa bir süre içinde, 6 Mart'ta hükümet anayasa taslığını halkın bilgisine sundu. 10 Nisan'da bu anayasayı görüşecek meclis için seçimler yapıldı. Bu arada seçim yasası değiştirildi ve tarihte ilk kez Japon kadınlarına seçme ve seçilme hakkı tanındı. Japon kadınları, Türkiye'de kadınlara demokratik haklarının tanınmasından tam 12 yıl sonra bu hakka kavuştu. Tasarı Japon meclisinde büyük çoğunlukla kabul edildi. Sadece 5 üye karşı oy kullandı. Kral 3 Kasım 1946'da onayını bildirdi. Ve Japon Anayasası altı ay sonra 3 Mayıs 1947'de yürürlüğe girdi. Japonya Anayasası o günden beri değişikliğe uğramadı. Bizzat Japon başbakanlarının anayasada hiç değilse Japonya'nın kendini koruma hakkı bulunduğu yolunda bir değişiklik yapılarak silaha başvurulmayacağını öngören maddenin yumuşatılmasına yönelik çabaları da bugüne kadar sonuç vermedi. Japonya'da anayasa değişikliklerinin en erken 2010 yılında halkoyuna sunulabileceği belirtiliyor.[126]

Japon Anayasası'yla ilgili gelişmeler böyle ama Amerika'nın savaştan sonra Japonya'ya yön verme çabaları bundan ibaret değildi. Amerika daha Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendi değerlerini ve çıkarlarını Japonya'ya kabul ettirmek için büyük çaba sarf etti. O dönemdeki Japon liderleri Sovyet tehdidine karşı direnmek amacıyla Amerika ve İngiltere'yle işbirliği yapmayı tercih ettiler. Bu liderlerden biri olan Cloe, bir yandan milliyetçi düşünceleri savunuyor, bir yandan da Batı uygarlığına büyük bir hayranlık duyuyordu. O dönemin politikaları üzerinde etkili olan Cloe ülkeleri, varsıl ve yoksul ülkeler olmak üzere ayırıyor ve yoksulları gelişmemiş değil, gelişmekte gecikmiş ülkeler olarak tanımlıyordu. Almanya, İtalya, Japonya gibi ülkeler, uluslararası alanlarda büyük devletlerden çok sonra varlıkla-

(126) Encyclopedia Wikipedia.

rını gösterebilmişlerdi. O nedenle dünyanın toprakları ve kaynakları, sömürgeci devletler ile zamanında sömürgeci olmayan devletler arasında adil olmayan biçimde dağıtılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki düzen, geciken ülkeleri ileri devletlere ebediyen tâbi kılmayı amaçlıyordu. Japonya'nın çıkarları, savaştan sonra yaratılan düzeni kırmayı gerektiriyordu. Bu nedenle Conoe, Wilson prensiplerine karşı çıkıyordu. Japon silahlı kuvvetleri de buna benzer görüşleri benimsiyor ve bir Japon-Amerikan savaşının kaçınılmaz olduğunu söylüyordu. O dönemde, İngiltere ve Amerika'yla yakın ilişkileri savunanlar, halkın geniş kesimi tarafından Japonya'nın ulusal çıkarlarını feda etmekle suçlanıyordu. Bunlardan biri Hamaguchi Osachi idi. Osachi 14 Kasım 1930'da aşırı milliyetçi bir genç tarafından Tokyo'da öldürüldü. (18 ay sonra onun yerine geçen Başbakan Tsuyoshi de bir suikast sonucunda hayatını kaybetti.) Japonya çalkantılı bir döneme girdi. Amerika'nın yaşadığı büyük ekonomik kriz de Japonya'yı etkiledi. 1930 yılında Japonya'nın Amerika'ya ihracatı bir yıl öncesine nazaran %40 azaldı. 1929-1931 yılları arasında Japonya'nın bütün dünya ülkelerine ihracatı %43 azaldı. İşte böyle bir ortam içinde Japonya, 18 Eylül 1931'de geniş topraklara ve doğal kaynaklara sahip olan Mançurya'yı istila etti ve orada bir kukla devlet kurdu. Amerika buna hemen hiçbir tepki gösteremedi.[127]

Japonya Uzakdoğu'da bir bölgesel güç olmak istiyordu. Batı ülkelerine tâbi olmak yerine Uzakdoğu'da kendi düzenini kurmayı amaçlıyordu. Ekonomik ve ticari açıdan artık Amerika ve İngiltere'ye tâbi olmayacak, kendi kaderine sahip olacaktı. İşte bu ortamda Canoe 1937'de başbakanlığa getirildi. Bu görevini 1939 Ocağına kadar sürdürdü. Daha sonra 1940 ve 41 yıllarında yeniden başbakanlık yaptı.

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk aylarında Japonya Batılı emperalist ülkelerin Doğu Asya'daki kolonilerinden Hongkong'u, Malezya'yı, Singapur'u, Filipinler'i, Çin Hindi'ni ve Birmaya'yı ele geçirdi. 1942 yılının sonuna gelindiğinde Japonya'nın egemenliği altındaki insanların sayısı 350 milyona ulaşmıştı. Japonya bu yayılma siyasetini izlerken "Doğu Asya halklarının Amerika ve İngiltere'nin kurtarmayı

(127) Kenneth B. Plye, Japan Rising, *Public Affairs*, New York, 2007, s. 174-187.

amaçladığını" söylüyordu. İşte Pearl Harbor baskınını Japonya böyle bir ortamda gerçekleştirdi.

Savaş Japonya için bir felaketle sonuçlandı. Savaşı bitiren Hiroşima ve Nagazaki'deki Amerikanın nükleer saldırılarında ölenler de dahil olmak üzere Japonya üç milyon insanını kaybetti. Savaştan sonra Japon liderler Tokyo mahkemesi denilen Nürnberg gibi mahkemelerde yargılandılar. Ve savaştan hemen sonra Amerika Japonya'yı işgal etti. İşgal kuvvetleri komutanı General MacArthur'un yönetiminde ve Amerika'nın istediği doğrultuda yeni bir yapılanmaya giden Japonya'da, artık Amerika'nın öngördüğü liberal ekonomik düzen, yeni devlet anlayışı olarak uygulanacaktı. Artık askeri alandan çekilen, bütün gücüyle piyasa ekonomisi kurallarından yararlanarak ekonomik kalkınma sürecine giren Japonya'nın dış güvenliğini Amerika sağlayacaktı. Ancak ülke, bu yeni sistemde bir yandan serbest ticaret anlayışını kabul ederken bir yandan da ekonomik milliyetçilik yaklaşımını benimsedi. Hızlı bir kalkınma sürecine girdi. Her ne kadar Churchill o dönemde İngiltere'nin güneydoğu Asya'daki eski sömürgelerini elde etmek istediyse de Başkan Roosevelt buna izin vermedi. Buna karşılık Roosevelt, Churcill'in davet edilmediği bir toplantıda, Yalta'da, Rusya'ya Japonya aleyhinde kullanabileceği önemli tavizler verdi. Bu çerçevede Rusya Kuril adalarını ve Sakalin Yarımadası'nın güneyini ele geçirecek, Port Arthur'da askeri üs bulunduracak ve Mançurya'daki demiryollarını idare edecekti. Savaştan kısa bir süre sonra Amerika Sovyetler Birliği'nin büyük bir tehdit olduğu kanısına varınca, Japonya'nın stratejik önemi arttı. Başkan Truman, Roosevelt'in politikalarında köklü bir değişiklik yaptı ve Rusya'ya karşı bir strateji geliştirmeye başladı. Artık Amerika Japonya'da her şeye hâkimdi. Japonlar tarihlerinde ilk defa bir yabancı ülke tarafından işgal ediliyorlardı. Artık Japonya milliyetçi politikalar uygulayamayacaktı. Askeri ve siyasi yöneticiler görevden alınmış ve yargılanmıştı. Ancak bu kadar büyük bir ülke nasıl idare edilecekti? MacArthur belki de çaresizlikten eski bürokratik kadroları görevde tuttu. Bu kadrolarda 1952'ye kadar süren işgal döneminde ve sonrasında Japonya'yı adım adım eski değerlerine ve kültürel kimliğine kavuşturdular. MacArthur'un hazırlattığı Japon Anayasası, yukarıda

da belirtildiği gibi ülkenin yeniden silahlandırılması ve dış ilişkilerin yürütülmesinde askeri güç kullanılmasını yasaklıyordu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı yaptığı değerlendirmede, Japonya'nın artık bağımsız bir kimliğinin olamayacağını ya Amerika'nın ya Sovyetler Birliği'nin uydusu olmaya mahkûm olduğunu vurguluyordu.[128]

Amerika bir süre sonra Japonya'yla ilgili yeni bir değerlendirme yaptı. Dışişleri Bakanı Joe Foster Dulles'a göre Amerika'nın çıkarları Japonya'da sol partilerin hiçbir zaman iktidara gelmemesini öngörüyordu. Amerikan Savunma Bakanlığı uzmanları da Japonya'da kalıcı üsler kurulmasını ve hatta Japonya'nın yeniden silahlandırılmasını öngörüyorlardı. Uzakdoğu'da Japonya'nın da katılacağı, NATO'ya benzeyen bir ittifak sistemi kurulmalıydı. Bu ittifak Amerikan birliklerinin Japonya'da yerleşmesine ve Japon birliklerinin yeniden silahlanmasına olanak verecekti. Bu ittifaka Yeni Zelanda, Filipinler ve hatta Endonezya da Amerika'yla birlikte katılacaktı. Ancak bu gerçekleşemedi. Japonya, Amerika'nın zorla kabul ettirdiği anayasasının silahlanmayı yasaklayan maddesini kullanarak böyle bir gruba katılmayı kabul etmedi. O nedenle Amerika Japonya'yla 1951 yılında San Francisco'da ikili barış ve güvenlik anlaşmaları imzalamak zorunda kaldı. Avustralya ve Yeni Zelanda'yla da Anzuz Paktı'nı yaptı. Daha sonra Kore ve Tayvan'la da ikili güvenlik anlaşmaları imzaladı. Sovyetler Birliği'ne karşı güvenlik kuşağı oluşturma düşüncesiyle 1954 yılında bazı Güneydoğu Asya ülkeleriyle SEATO (Güneydoğu Asya İttifakı Anlaşmasını) imzaladı, ancak Japonya buna dahil değildi.[129]

Savaştan hemen sonra uzun bir süre Başbakan Yoshida Shigeru'nun izlediği politikalar kendi döneminden çok sonra da Japonya'nın iç, dış ve ekonomi politikalarına yön verdi. Yoshida milliyetçi bir liderdi. Bir taraftan İngiltere ve Amerika'yla iyi ilişkiler sürdürürken bir taraftan da bu ülkelerin gücünden Japonya'nın ekonomik çıkarları için yararlandı. Aslında liberal bir politikacı değildi, hatta demokrat olduğu da söylenemezdi. Ama günün koşullarını en iyi şekilde değerlendirmeye çalıştı. Yoshida 1946 yılında yaptığı bir konuşmada, "Savaşı kaybeden

(128) Plye, a.g.e., s. 225-221.
(129) Plye, a.g.e., s. 205-225.

bir ülkenin diplomasi yoluyla başarı sağlamasının tarihte örnekleri vardır," diyordu. O sırada Japonya'nın en önemli hedefi Amerikan işgalini sona erdirmek ve egemenlik haklarını tekrar kazanmaktı. Bu hedefine ulaşmayı başardı. Amerika'ya verdiği bazı üsler karşılığında işgal statüsünü sona erdirdi. Amerika değişen koşullarda Japonya'nın yeniden silahlanmasını istiyordu. Dışişleri Bakanı Dulles bu amaçla Japonya'ya baskı uygulamaya çalıştı. Ama Yoshida'nın cevabı hazırdı; "Japon Anayasası'na silahsızlandırmayı siz koydunuz, biz bunu uygulamak zorundayız." 1953 yılında Başkan Yardımcısı Nixon, Japon Anayasası'na silahsızlandırılmayı öngören 9. maddenin konulmasının bir hata olduğunu kabul etti ama yapacak bir şey yoktu ve Japonya yeniden silahlanmayı reddediyordu. Japonya eğer o baskılara boyun eğip kapsamlı bir silahlanmaya girişseydi, muhtemelen Japon ekonomik mucizesi gerçekleşemeyecekti.

Yoshida izlediği bu politikalardan memnun muydu? Tam olarak söylenemez. 1960'lı yıllarda yaptığı açıklamalarında zaman zaman pişmanlık duyduğunu anlıyoruz. 1963 yılında yazdığı bir kitapta, "Ulusal gücün canlandırılması ve siyasal bağımsızlığın geliştirilmesi Japonya'nın bir askeri güç sahibi olmasına bağlıydı ve bu bir milli gurur meselesiydi," diyor ve izlediği savunma politikası dolayısıyla derin bir sorumluluk duygusu taşıdığını belirtiyordu.

Buna karşılık Yoshida'nın izlediği ekonomik politika bir yandan liberal kurallara bağlı görünse, hatta bu kurallardan yararlansa da, Japonya'nın yabancı sermayeye bağımlılığına karşı çıkıyordu. Savaştan önce uzun yıllar Japon liderler yabancı sermayenin ülke ekonomisini kontrol altına alınmasından endişe etmişlerdi. Yabancılardan sadece bilgi ve teknoloji sağlamak için yararlanılmalıydı. Bu anlayışla hükümet savaştan önce silah sanayiini, gemi inşasını, demiryolu yapımını, demir-çelik üretimini, ağır makine imalatını ulusal çıkarları gereği saymıştı. Savaştan sonra Japon ekonomi politikası yabancı sermaye girişini mümkün olduğu kadar sınırlı tutan ve ihracatı destekleyen bir yapıdaydı. 1950 tarihinde kabul edilen yabancı sermaye yasası, ekonomiyi yönlendiren Miti kuruluşuna, ülkeye girecek yabancı sermayeyi denetleme ve sınırlama yetkisi veriyordu. Bu politikaların sonucunda Japonya ihracatta inanılmayacak bir artış

sağladı. 1955-1987 arasında Japonya'nın ihracatı 114 kat arttı. 1981-1991 arasında yurtdışındaki varlıkları 10,9 milyar dolardan 383 milyar dolara yükseldi. 1970 yılında Japonya'nın yurtdışı yatırımları 3,6 milyar dolarken 1991 yılında 2 trilyon dolara yükseldi. 1980'li yıllarda Japonya'da yabancıların sahip olduğu ekonomik varlıklar Japon firmalarının toplam değerinin % 1'inden fazla değildi. Bu politikalar sayesinde Japonya kısa zamanda Sovyetler Birliği'nin ekonomik gücünü geçti, 1972 yılında İngiltere'yi, kısa zaman sonra Almanya'yı geride bırakarak dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline geldi.

1990'lı yıllarda Japonya'nın kalkınma hızı azaldı, dünyanın ekonomik gelişmelerin de etkisiyle ve iç politikadaki hızlı değişimlerin sonucunda bazı güçlüklerle karşılaşmaya başladı.

1955'ten itibaren iktidarda olan liberal parti 1993'te koalisyon yapmak zorunda kaldı. 1994'te Sosyalist Parti'yle oldukça kısa süren bir koalisyona girdi. Hatta Sosyalist Parti Başkanı Murayama Shici'nin başbakanlığa getirilmesini kabul etti. Ancak bu hükümete girebilmek için sosyalistler, başta savunma olmak üzere pek çok alanda o tarihe kadar savundukları görüşleri terk etmek zorunda kaldılar. Bunun sonucunda, sosyalist parti Japonya'da ciddi bir güç olma özelliğini kaybetti.[130]

Japon posta sisteminin kurduğu tasarruf mevduatı yönetimi, dünyanın en büyük bankası haline gelmişti ve bu kaynak yabancı sermayeye ihtiyaç duymadan Japon kalkınmasını finanse etmişti. Ülke, 1971 yılında aldığı tedbirlerle yabancı mamul maddelerin ithalatını iyice kısıtladı. Bu amaçla kotalar ve yüksek gümrük tarifeleri uyguladı, tarife dışı engellere başvurdu. Özetle Japonya, koyduğu kurallar sayesinde piyasa ekonomisinden yararlanmış, ancak bunun bedelini ödememişti. Buna karşılık, yabancı teknoloji alımında hiçbir masraftan kaçınmamış, 1951 ile 1984 yılları arasında yabancı teknoloji satın almak için 17 milyar dolar harcamıştı.[131]

Yoshida Japonya'nın kültürel ve siyasal alanlarda Batı'yla bütünleşmesine karşıydı. Japonya'nın farklı kültürel kimliğini korumak is-

(130) Pyle, a.g.e., s. 298
(131) Pyle, a.g.e., s. 246-249

tiyordu. 1952 yılında Japonya'nın silah altında bulundurduğu asker sayısı 110.000'den ibaretti ve savunma harcamaları GSMH'nın % 1'inden azdı. Bu politika sayesinde Güney Kore Vietnam'da Amerikalılarla birlikte savaşmak üzere 300.000 asker göndermişken Japonya hiçbir birlik göndermedi.

8 Eylül 1951'de Japonya'nın Amerika'yla imzaladığı güvenlik anlaşması çok ağır koşullar içeriyordu. Japonya'daki Amerikan askerleri neredeyse işgal döneminin imtiyazlarına sahip olmaya devam edeceklerdi. Böylece Japonya, fiilen Amerika'nın bir askeri uydusu oluyordu. Daha da vahimi, süresiz olarak yürürlükte kalacak olan bu anlaşma, Japonya'da iç politikada çatışma olması halinde Amerika'ya müdahale imkânı veriyordu ve ABD, Japonya'daki üslerden başka ülkelere askeri operasyon yapmaya hak kazanıyordu.(132)

Dünyanın en demokratik ülkelerinden sayılan Avustralya'da 1975 yılında Whitlam'ın başkanlığındaki İşçi Partisi hükümetinin ülkedeki bazı askeri ve istihbarat üslerinden Amerika'nın yararlanmasına karşı çıktığı veya bunu bir ölçüde düzene sokmak istediği için Amerika'nın müdahalesiyle devrildiği yolunda iddialar var.(133)

Güney Kore'de 1940'ların sonuna doğru, yabancı ülkelerin eğitip desteklediği güvenlik kuvvetlerinin yaklaşık 100.000 kişiyi öldürdükleri yolunda iddialar var. O tarihlerden hemen sonra çıkan Kore Savaşı bu iç olayları geri planda bıraktığı için dünya kamuoyu bu iddialarla yeterince ilgilenemedi.

1950'li yıllarda Japonya'nın Güneydoğu Asya ülkelerinin pazarlarına egemen olmasını isteyen Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'ın esas amacı bu ülkelerin Sovyetler'in ekonomik ve siyasal egemenliği altına girmelerini önlemekti. Ama bir taraftan Japon ekonomisinin bu bölgede güçlenmesini isteyen Amerika, bir yandan da bu ülke üzerindeki denetimini gevşetmiyordu. Japonya'nın başına buyruk hareket etmesini engellemek için ünlü diplomat George Kennan'ın önerisi üzerine bu ülkenin petrol ithalatını denetim altına

(132) Plye, a.g.e., s. 226-234.

(133) Chomsky, Democracy in the Industrial Societies, *Z Magazine*, January, 1989.

almıştı. Savaştan sonra Japonya'da Amerikan işgal kuvvetlerinin komutanlığını yapan General MacArthur, aslında Japonya'nın demokratikleşmesini isteyenlerdendi. Ama sonunda bu ülkeye sınırlı bir demokrasi getirilmesi görüşü ağır bastı. İşçilerin üretim üzerinde söz hakkı sahibi olmaları engellendi. Grev ve toplu sözleşme hakları engellendi. Solcu sendikalar baskı altına alınırken sağ eğilimli işçi kuruluşları desteklendi. Japonya'nın muhafazakâr bir şekilde yönetilmesi hedeflendi.[134]

Vietnam'ın Acı Hikâyesi

Vietnam'ın İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadıkları, dünyada pek az ülkenin başına gelmiştir.

Amerika'nın başka ülkelere müdahale stratejisinin hazin öykülerinden biri de Vietnam'da görüldü. Fransa'nın Çin Hindi'ndeki varlığı ve özellikle Vietnam'daki hâkimiyeti 9 Ekim 1954'de sona ermişti. yüzyıllarca süren Fransız sömürge yönetimi, 1946-1954 yılları arasında Vietnam halkıyla 8 yıl süren bir savaşa girmişti. Fransa bu savaşı kaybetti. Sonuçta 44.967 ölü ve 79.560 yaralıyla Vietnam'dan çekildi. Aslında komünist düşünceyi benimseyen bir lider olmasına rağmen kuzeyin ünlü lideri Ho Chi Minh, başlangıçta Amerika'yla iyi ilişkiler kurmak istiyordu. Fransız işgali sırasında Başkan Truman'a ve ABD Dışişleri Bakanlığı'na birçok mektup yazarak Fransa'nın egemenliğinden kurtulup bağımsızlığını kazanmak için Amerika'nın yardımını istemişti. Ho Chi Minh Vietnam Anayasası'nı hazırlarken Amerikan Anayasası'nın bazı maddelerinden de esinlenmişti. Ama o tarihte Amerika'daki hava, bir komünist liderden gelen destek taleplerine sıcak bakmaya uygun değildi. Sonunda Vietnamlılar Fransa'yı kanlı bir savaştan sonra ülkelerini terk etmek zorunda bıraktılar.[135] Ho Chi Minh'in önderliğindeki 30.000 kişilik Vietnam gerilla kuvveti ülkenin kuzeyindeki başkent Hanoi'ye girerek zaferi kutladı. Aslında zaferin tümüyle kazanıldığını söylemek için henüz erkendi. Ülke ikiye bölünmüştü. 1956 yılında yapılması kararlaştırılan seçimlerden Ho

(134) Chomsky, a.g.e.

(135) Blum, *U.S. Interventions – 1945 to the Present.*

Chi Minh'in başarıyla çıkacağından kimse kuşku duymuyordu. Ama Amerika bu durumdan hiç memnun değildi. Dışişleri Bakanı Dulles Fransa'yı Vietnam'dan çekilmemeye ikna etmek için çok uğraşmış ama bunu başaramamıştı. Fransa daha fazla kayıp vermek istemiyordu. Her şeye rağmen Amerika, Vietnam'ı komünistlere bırakmak niyetinde değildi. Dulles Filipinler'deki gerillalara karşı savaşta ün salmış olan Albay Edward Landsdale'i, Vietnam'da komünist gerillaları engellemekle görevlendirdi. Ancak sadece dışarıdan güç kullanılarak bu iş yapılamazdı. İçeriden de işbirlikçiler bulmak gerekiyordu. Bulundu da. Ngo Dinh Diem, bu iş için biçilmiş kaftandı. Diem şiddetli bir komünist düşmanıydı. Üstelik Katolik'ti. Evvelce İmparator Bao Dai'nin Fransa yanlısı hükümetinde İçişleri Bakanlığı yapmıştı. 1950'li yıllarda Amerika'da bulunmuş, yönetimin ve kongrenin önde gelen isimleriyle tanışmıştı. Fransızların çekilmesinden birkaç ay önce Saygon'a gelmiş ve Güney Vietnam'daki hükümetin başbakanlığına atanmıştı.

Landsdale, bilinen anti-gerilla taktiklerini Vietnam'da da uygulamaya çalıştı. Hanoi'de otobüslerde bombalar patlatıldı. Kuzeyde yaşayan Hıristiyanlar güneye göç etmeye teşvik edildi. Bu amaçla büyük propaganda kampanyalarına girişildi. Ama Amerikalıların beklediği Ho Chi Minh aleyhtarı ayaklanma bir türlü gerçekleşmedi. Seçimler zamanında yapılırsa Ho Chi Minh'in büyük bir zafer kazanacağı iyice anlaşılmıştı. Bu durumda seçimleri engellemekten başka çare yoktu. Diem de bu görüşteydi ve Amerika kendisini kuvvetle destekliyordu. Fransızlar çekilirken varılan mutabakat, iki yıl sonra yapılacak seçimlerle Vietnam'ın birleştirilmesiydi. Seçimler yapılmazsa Vietnam da birleşemezdi. Çözüm işte burada görünüyordu. Diem 1955 yılı sonunda İmparator Bao Dai'yi devirerek kendini devlet başkanı ilan etti. Derhal yeni bir anayasa hazırlayarak kendine geniş yetkiler verilmesini sağladı. Aile fertlerini ve yakınlarını devletin yönetim kadrolarına atadı. Kardeşlerinden biri Ngo Dinh Nhu'ydu. Nhu'nun eşi çok etkili bir kadındı. Uzun yıllar kendisinden "korkunç yenge" olarak söz ettirdi. Ho Chi Minh güneydeki gelişmelerin seçimlere olanak vermeyeceğini anladı ve 1960 yılında Diem ve onun Amerikalı destekçilerine karşı Vietkong denilen gerillalarla bir savaş

başlattı. Güneyde Diem'e karşı olan gruplar da bir Ulusal Kurtuluş Cephesi kurdular.

Bunlar olurken Dulles Dışişleri Bakanlığı'ndan çekilmiş ve 1958 yılında da ölmüştü. Onun ölümünden sonra Başkan Eisenhower Vietnam'la pek ilgilenmedi. Görevi 1961 yılında Kennedy'ye devrederken Vietnam dışında Amerika'nın dünyada karşılaştığı pek çok sorundan söz etti. Ancak Kennedy'nin başkanlığında Vietnam meselesi ön plana çıktı. Oradaki Amerikan askerlerinin sayısı 865'ten 16.500'e çıkarıldı. Kennedy, Başkan Yardımcısı Johnson'u durumu yerinde görmek üzere Vietnam'a yolladı. Johnson orada gördüklerinden endişeye kapıldı. Komünistler, engellenemezse büyük bir zafer kazanabilirlerdi. Onlara karşı mücadele eden Diem ise Johnson'un sözleriyle "Güneydoğu Asya'nın Churchill'i"ydi! Ancak işin tuhaf tarafı Diem, kendini iş başına getiren Amerikalıları savaşla ilgili kararlara karıştırmak istemiyor, Vietnam'ın Amerika'nın himayesinde bir ülke olmayacağını söylüyordu. Kardeşi Nhu, 1963 yılında verdiği bir televizyon mülakatında, "Komünistler bizim kardeşimizdir, onlarla birlikte yaşamak istiyoruz. Komünistlere saldıracak değiliz," diyordu.

Ancak Amerika savaşa aktif olarak katılmıştı bile. 1961-1963 arasında 108 Amerikan askeri hayatını kaybetti, 23 Amerikan uçağı düşürüldü. Vietnam savaşı komünizme karşı bir savaş özelliği taşısa da dini boyutu da ihmal edilemeyecek düzeydeydi. Saygon'daki rejim açıkça Budizm karşıtıydı. Bu nedenle Budistler Diem'e karşı bir ayaklanma başlattı. Bazı Budist rahipler kendini yakarak Diem'i protesto etti. Cumhurbaşkanı Diem sıkıyönetim ilan etti ve Budist rahipleri tutuklatmaya başladı. Bu da dünya kamuoyunda Diem'e ve onu destekleyen Amerika'ya karşı güçlü tepkiler oluşmasına yol açtı.

Vietkong birlikleri güneyde ilerliyordu. Güney Vietnam topraklarının % 20'si Vietkong'un eline geçmişti. Diem halkın gözündeki itibarını büsbütün kaybetmişti. Kennedy Saygon'daki büyükelçisini değiştirdi. Tanınmış siyasetçilerden Henry Cabot Lodge'u büyükelçi tayin etti. Bu arada Budist rahiplerin kendilerini yakarak hükümeti protesto etme girişimleri sürüyordu. Ülkeyi güçlü biçimde yönetip Vietkong saldırılarını durdurabileceği konusunda Vaşington'da kuşkular beliren Diem'in, destekçileri kadar ona muhalif olanlar da

vardı. Onun tasfiye edilmesini isteyenlerden biri de Amerika'nın yeni Salgon Büyükelçisi Lodge'du.

Adalet Bakanı Robert Kennedy Amerika'nın Vietnam'dan tamamen çekilmesi düşüncesini dile getirmeye başladı. Bu arada Diem'in bir askeri darbeyle devrilmesi fikri Amerika'nın alt düzey yöneticileri arasında güç kazanmaya başladı. Onun yerine geçecek aday da belirlenmişti. Bu Diem'in askeri danışmanı olan General Duong Van Minh'ti. 29 Ekim 1963 tarihinde Başkan Kennedy üst düzey danışmanlarını topladı. Güney Vietnam'ın geleceğini görüştüler. Katılımcıların çoğu Diem'e karşı bir darbe fikrini benimsemedi. Gene de nasıl olduysa Dışişlerinden Vietnam Büyükelçisi Lodge'a, darbeye yeşil ışık yakıldığı yolunda bir mesaj gitti. Bu mesaj Başkan Kennedy'nin onayıyla mı çekilmişti? Bu husus çok kuşkulu. En azından Kennedy Diem'in devrilmesine razı olduysa bile onun öldürülmesi için yeşil ışık yakmamıştı. Duong Van Minh, darbeyi çok acımasız biçimde gerçekleştirdi. Saygon'un çeşitli bölgelerinde Minh'in askerleri ile Diem'in muhafızları arasında çatışmalar çıktı. Sonunda Minh ile kardeşi Nhu teslim oldular. Bir zırhlı personel taşıyıcıya bindirildiler. Ne var ki, araçtan ikisinin de cesedi çıktı. Resmi açıklamada, devrik liderlerin intihar ettikleri bildirildi. Oysa araçtan indiren cesetlerin ellerinin arkadan kelepçeli olduğu görüldü. Diem ve Nhu darbeciler tarafından açıkça öldürülmüştü. Başlangıçta Diem'i destekleyen Kennedy bu duruma çok üzüldü. Üstelik Diem Vietnam'ın ilk Katolik cumhurbaşkanıydı; Kennedy'nin Amerika'nın ilk Katolik cumhurbaşkanı olduğu gibi. Diem Kennedy'nin doğrudan talimatıyla öldürülmemişti ama bu cinayetin manevi sorumluluğu darbeyi destekleyen Amerika'nın omzunda kaldı. Darbeye yeşil ışık yakanlar bunun sonuçlarını kestirememişti. Üstelik darbe sonucunda iktidara getirdikleri Duong Van Minh de Güney Vietnam'ı yenilgiden kurtaramadı.[136] Minh, 30 Nisan 1975'te Güney Vietnam'ın teslim olduğunu açıkladı. 1976'da Kuzey ve Güney Vietnam birleştirildi ve Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti adını aldı. Bir Amerikan kongre üyesinin dediği gibi, "Vietnam savaşı, yanlış yerde, yanlış zamanda yapılmış yanlış bir savaş"tı.

(136) Kinzer, a.g.e., s. 181-169

Vietnam savaşı bitmişti ama bölgedeki çatışmalar sona ermemişti. 1978 yılında Kamboçya'da saldırılar düzenleyen Pol Pot rejimini devirmek için Vietnam bu ülkeye müdahale etti. Orada Vietnam yanlısı bir yönetimi iş başına getirdi. Çatışmalar yıllarca sürdü. Sonunda Vietnam askerlerini çekerek Kamboçya'nın yönetimini Birleşmiş Milletler'e devretti. Sonraki yıllarda Vietnam, Amerika da dahil bütün ülkelerle ilişkilerini iyileştirdi. Hızlı bir kalkınma sürecine girdi. Fransızların çekilmesi sırasında öngörüldüğü gibi serbest seçimler yapılsaydı, büyük devletler Vietnam'ın egemenliğine ve bağımsızlığına saygı gösterselerdi, bütün bu trajediler yaşanmayacaktı.

Kamboçya, Laos, Endonezya

Dış istilalar ve iç çatışmalar sonucunda milyonlarca insanını kaybeden Kamboçya da Uzakdoğu'da büyük dramlar yaşayan ülkelerden biri.

Kamboçya'nın Devlet Başkanı Prens Sihanuk, Amerika'nın desteklediği liderlerden biri değildi. Onun için devrilmeliydi. Nixon-Kissinger döneminde Amerika, Sihanuk yönetimini devirmek için her türlü yönteme başvurdu. 1969-1970 yıllarında Kamboçya yoğun biçimde havadan bombalandı. Sihanuk 1970 yılında düzenlenen bir darbe sonucunda devrilip yönetimden uzaklaştırıldıktan birkaç yıl sonra Amerika'nın hiç beklemediği bir şey oldu; Sihanuk yönetimini aratacak Pol Pot liderliğindeki Kızıl Khmerler ülkeye egemen oldu. Pol Pot döneminde Kamboçya, tarihinin en büyük acılarını yaşadı. Sayısız insan öldürüldü. Sonunda Kızıl Khmerler, yukarıda değinildiği gibi, Vietnam tarafından mağlup edildi. Bu çatışmalar ülke ekonomisini de tahrip etti. Kamboçya bölgenin en fakir ülkelerinden biri haline geldi.

Laos'ta da 1971-1975 arasındaki iç savaş sırasında Amerikan uçaklarının sivil-asker ayırımı gözetmeden havadan yaptığı bombardıman sonucunda da çok sayıda insan hayatını kaybetti.[137] 20. yüzyılın son çeyreği, güneyddoğu Asya'da büyük felaketlerin yaşandığı bir dönem oldu. Bunda en az sorumluluk, bölgede yaşayan insanlardaydı.

(137) Chomsky, a.g.e.

Endonezya'da yaşananlar sömürgecilik dönemlerinden beri büyük ıstıraplara yol açtı. Daha sonra da Endonezya'nın Doğu Timor'a müdahalesi başka bir drama yol açtı.

Japon işgalinin ardından Endonezya, 1945 yılında bağımsızlığını ilan etti. 1945-1967 yıllarında Cumhurbaşkanı Sukarno, Üçüncü Dünya'nın liderlerinden biri konumundaydı. Doğu ile Batı arasında tarafsızlık politikası izliyordu. Birkaç defa Moskova'yı ve Pekin'i ziyaret etmişti. Bölgenin eski sömürgeci devleti olan Hollanda'ya ait birçok firmayı millileştirmişti. Endonezya Komünist Partisi'ni yasaklamaya razı olmayan Sukarno'nun devrilmesi Amerika için bir amaç haline gelmişti. Seçimlerde Amerika'nın Sukarno'nun muhaliflerine büyük para yardımında bulunduğu söyleniyordu. Darbe girişimleri de destekleniyordu. Ama Sukarno'yu devirmek kolay olmadı.

Doğu Timor, Endonezya'nın oluşturduğu takımadaların en doğusunda yer alıyor. Bölgede Portekiz sömürge yönetimi sona erdiğinde Doğu Timor da bağımsızlığını ilan etmişti. Ama Endonezya bu toprakların kendisine ait olduğunu ilan ederek 1975 yılının Aralık ayında Doğu Timor'a karşı saldırıya geçti ve 1976'da burası, Endonezya'nın 27. vilayeti ilan edildi. O sırada Endonezya'da iktidarda Suharto bulunuyordu. Suharto Amerika'ya çok yakın bir politika izliyordu. Doğu Timor'a karşı yapılan operasyondan sadece bir gün önce Başkan Gerald Ford ve Dışişleri Bakanı Henry Kissinger Endonezya'yı ziyaret etmişlerdi. Suharto'nun bu ziyaret sırasında Doğu Timor'a yapacağı operasyonla ilgili olarak Amerikalılardan onay aldığı anlaşılıyor. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Doğu Timor'un işgaline karşı çıktı. Amerika ise destekledi.[138] Uluslararası Af Örgütü bu operasyon sırasında Doğu Timor'da 200.000 kişinin hayatını kaybettiğini açıkladı. Ülkenin toplam nüfusu 700.000'den azdı.

1999 yılında Birleşmiş Milletler'in devreye girmesiyle Endonezya, Doğu Timor topraklarının kontrolünü bıraktı. Böylece ülke, 20 Mayıs 2002 tarihinde 21. yüzyılın bağımsızlığını ilan eden ilk devleti oldu.[139] Ancak bağımsızlık sonrasında bile ülkede istikrarı sağ-

(138) Blum, *Z Magazine*.
(139) Encyclopedia Wikipedia.

lamak mümkün olmadı. Çetelerin neden olduğu şiddet olayları sebebiyle BM Güvenlik Konseyi 2006'da Doğu Timor'a bir barış gücünün gönderilmesine karar verdi. Ülkedeki yoksulluk, istikrarsızlığın en önemli nedeni olarak gösteriliyor.

Uzakdoğu'dan bazı örnekler bunlar. Dış müdahaleler konusunda Afrika ülkeleri Uzakdoğu'dan daha şanslı değil. Kongo'da yaşananlar tam bir insanlık dramı.

Afrika'da Yaşananlar

Sömürgeci devletler, zamanında doğru işler yaptıklarına inanıyorlardı ama yaptıkları çoğu zaman yanlıştı ve bedeli sömürgeciliğin sona ermesinden yıllarca sonra bile o ülkelerin halkı tarafından ödeniyordu. Örneğin, Afrika'da başta Tutsiler olmak üzere bazı kabileler bölünerek farklı devletlere paylaştırılmış, kimlik kartlarına kabile isimleri yazılarak vatandaşlık yerine kabile bağları ön plana çıkarılmıştı.

Belçikalılar Birleşmiş Milletler'in sömürgeciliği resmen yasaklamasından sonra bile Kongo'daki sömürge idaresini uzun süre devam ettirdiler. Belçika, Kongo'nun Katanga bölgesindeki zengin maden yataklarını elinde bulunduruyordu ve bu yatakların işletilmesi Belçika ekonomisine büyük katkı sağlıyordu. Eisenhower döneminde üst düzeydeki Amerikan yetkililerinin de Katanga'daki madenlerle ilgili ticari bağları vardı. Kongo ancak 30 Haziran 1960'ta bağımsız olabildi.

Sömürge yönetimi zamanında Belçikalılar Kongo halkının eğitimine, kalkınmasına önem vermemişlerdi. 1960'ta bağımsızlığını kazandığında Kongo'da üniversite mezunlarının sayısı 17'den ibaretti. Bağımsızlığa öncülük eden Abako örgütünün lideri Josef Kasavubu'nun rakibi Patrice Lumumba, ortaokuldan terk bir siyasetçiydi. Sonunda Kasavubu cumhurbaşkanı ve Lumumba başbakan oldu. Bu birliktelik ancak birkaç ay sürebildi. Lumumba yabancı temsilcilerin önünde yaptığı bir konuşmada ülkesine egemen olan beyazların Kongo halkına büyük kötülük yaptıklarını, bundan sonra Kongo'nun ekonomik ve siyasi bağımsızlığına kavuşacağını söyledi. O tarihte bu sözleri söylemek, "komünist" olarak tanımlanmak

için yeterliydi. Bu konuşmadan 11 gün sonra Katanga Kongo'dan ayrıldığını ilan etti.[140]

ABD'den ve Birleşmiş Milletler'den beklediğini bulamayan Lumumba, Sovyetler Birliği'ne yöneldi. O devrin dünya şartlarında Batılı büyük devletler buna tahammül edemezdi. 1960 yılının Eylül ayında Kasavubu radyoda Lumumba'yı görevden aldığını ilan etti. Lumumba da başka bir radyo istasyonunda Kasavubu'nun görevine son verdiğini duyurdu. Kongo'da daha sonraki gelişmeler trajedilerle dolu. Katanga bölgesinden uzaklaştırılmak üzere uçağa bindirilen Lumumba, rivayetlere göre o uçakta devletin ajanları tarafından dövülerek öldürüldü.[141] Bu cinayette büyük yabancı ülkelerin parmağı olduğunu düşünenler az değil. Devletin adını değiştirip Zaire yapan Mobutu, 30 yılı aşkın süre ülkeyi idare etti. 1997'de Uganda ve Ruanda'nın düzenlediği bir darbeyle devrildi. Birinci Kongo Savaşı denilen bu olaydan sonra ülkeye "Demokratik Kongo Cumhuriyeti" adı verildi.

Daha önce, 1994'te o bölgede Hutu ve Tutsi kabileleri arasında yaşanan çatışmalar bir soykırımına dönüştü. Hutu milisleri Ruanda'da 800.000 Tutsi'yi öldürdü. Çeşitli nedenlerle yaşanan çatışmalar 1998 Ağustosu ile 2002 Kasımı arasında Kongo'da 4,7 milyon Kongolunun ölümüne yol açtı.[142] Bu, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra yaşanan en büyük insan kaybıdır.[143]

Ülke ekonomisi ne oldu? Evvelce zengin kaynakları sömürgecilerin gözünü kamaştıran Kongo'da, bugün kişi başına günlük gelir düzeyi 29 sentten ibaret.[144]

Kongo, bağımsızlığını kazanmasından sonra ilk defa Haziran 2006'da çok partili seçimlere gitti. Joseph Kabila oyların %45'ini, Jean-Pierre Bemba ise 20'sini aldı. İki rakibin taraftarları arasında başkent Kinshasa sokaklarında şiddetli çatışmalar oldu. Bu olaylarda 60 kişi hayatını kaybetti. İkinci tur seçimlerden sonra yüksek mahke-

(140) Blum, *Killing Hope: U.S. Military and CIA Interventions Since World War II.*
(141) Easterly, a.g.e., s. 246-253.
(142) *Guardian*, 8 April 2003
(143) *The Economist*, 26 October 2006.
(144) Easterly, a.g.e., s. 254.

me Kabila'nın seçimi kazandığını ilan etti. Bundan sonra olaylar yatıştı ama ülkedeki iç göçmenlerin sayısı 1 milyonu geçti.[145] Kongo'da çatışmalar hâlâ devam ediyor.

Sudan'da yaşanan gelişmeler de insanlık adına utanç verici oldu

Sömürgeciliğin sona ermesinden sonra yaşanan çatışmaların, katliamların başka örnekleri de var. Örneğin 1 Ocak 1956'da İngiliz yönetiminden kurtularak bağımsızlığını kazanan Sudan'da farklı etnik ve dini gruplar arasındaki çatışmalar bitmek bilmedi. Son zamanlarda dünya gündemini işgal eden Darfur olaylarından önce de büyük çatışmalar, hatta bir iç savaş yaşandı. 1972 yılında varılan uzlaşmaya kadar bu iç çatışmada ölenlerin sayısı 500.000'i buldu. Son yıllardaki silahlı mücadelelerde ölen 400.000 kişi de eklenince neredeyse bir milyona yakın Sudanlının bağımsızlığın kazanılmasından sonraki dönemde hayatını kaybettiği söylenebilir.

Bu neden böyle olmuştur? Sömürgeci ülkeler sömürgelere bağımsızlık vermeden önce barış ve istikrar içinde ülkenin yönetilebileceği bir ortam yaratamadıkları için mi? Etnik ve dini gruplar arasında uzlaşma sağlayamadıklarından mı? Ülkenin bağımsızlıktan sonraki geleceğiyle hiç ilgilenmediklerinden mi? Yoksa ayrılmadan önce halkın çeşitli kesimleri arasına bilinçli olarak kin ve nefret tohumları attıkları için mi? Belki yaşanan bu dramlarda bu unsurların hepsinin bir ölçüde payı vardır.

Sömürgeler bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra uluslararası bazı ekonomik kuruluşlar aracılığıyla başlatılan yardım çalışmalarının başarılı olduğu izleniminin yaratılmasına da özen gösterilmişti. Örneğin Başkan Bush iç savaşların sonunda perişan olmuş, ekonomisi büyük sıkıntılarla karşılaşmış Sudan yönetimini övdü. Bunun üzerine IMF ve Dünya Bankası yöneticileri de Sudan'ın fakirliğin giderilmesi için çok başarılı çalışmalar yaptığını dünyaya ilan etti. Hatta Dünya Bankası'nın baş ekonomistlerinden biri Sudan'ın Afrika için bir başarı örneği olduğunu söyledi.

Gerçekte Sudan'da durum bu kadar iyi miydi? Darfur bölgesindeki çatışmalar 400.000 kişinin hayatına mal olmuş, 2,5 milyon insanı

(145) Internal Displacement Monitoring Centre, April 2007.

evsiz bırakmış, bunlardan bazıları Çad'a sığınmıştı. Ölenlerin bir bölümü doğrudan çatışmaların sonucunda, bir bölümü ise kamplarda açlıktan ve hastalıklardan ölmüştü. Böylesine büyük felaketler içindeki bir ülkenin ekonomik açıdan başarılı olduğunu söylemek mümkün müydü? Kaldı ki, ekonomik göstergeler de bir başarı tablosu ortaya koymuyor. 1994 yılında kişi başına milli gelir rakamları 1956'da bağımsızlığın kazanıldığı dönemdeki göstergelerin ilerisinde değil. Doğan çocukların %10'u beş yaşına varmadan ölüyor. Sadece 71 Sudanlıdan biri telefona sahip. Ortaokula gidebilen çocuklar, o yaştakilerin sadece %28'i. İlkokula gidebilenlerin oranı da %50'den fazla değil. Darfur'dakilerle birlikte ülkede 4 milyon iç göçmen var.[146] Bu tablo karşısında örnek bir kalkınmadan nasıl söz edilebilir? Belli ki, bu gibi beyanlar bazı siyasi düşüncelerden, hedeflerden, beklentilerden kaynaklanıyordu. Ama zaman içinde Amerika'nın Sudan'a karşı tutumu değişti. Hatta 2004 yılında Darfur'daki olaylar nedeniyle ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell bu ülkede olanları bir soykırım olarak nitelendirdi. Diğer Batı ülkeleri de Sudan yönetimine sert tepkiler gösterdiler.

Afrika kıtasında Sudan'dan başka acı örnekler de var. Angola'da yaşanan iç savaş sonucunda 750.000 kişi hayatını kaybetti. Bu, Angola'nın bütün nüfusunun %7'sini oluşturuyor. 4,1 milyon kişi evini terk ederek göçmen durumuna düştü. Gerçek şu ki, Sudan gibi, Angola gibi eski sömürge devletlerin büyük bir bölümü bağımsızlığına kavuştuktan sonra da iç barışa istikrara ve sağlıklı bir kalkınma sürecine kavuşamamıştır ve bunda eski sömürgecilerin sorumluluk payı büyüktür.

Aslında dış müdahalelerin tarihi incelenirken Latin Amerika'da, Uzakdoğu'da, Afrika'da yaşananlar Ortadoğu'yla kıyaslandığında nispeten geri planda kalıyor. Çünkü Ortadoğu, büyük devletlerin ekonomik çıkarları, özellikleri enerji ihtiyaçları açısından can damarı sayılabilir. Orada Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşananlar kitabın önceki bölümlerinde özetle anlatıldı. Peki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra neler oldu? Petrol çıkarları ve stratejik menfaatleri nedeniyle

(146) Easterly, a.g.e., s. 267.

devletler bu bölgedeki ülkelerin içişlerine nasıl karıştılar, neler yaptılar? İşte bunun ilgi çekici bazı örnekleri daha ilerideki bölümde özetlenecek. Dikkat çekici nokta, dış müdahalelerin yaşandığı ülkelerde demokrasi girişimlerinin de büyük darbe yemiş olması. Bunun örneklerinden biri İran'da yaşandı.

İran 1953, Elveda Demokrasi

1901 yılından beri İran petrollerinin arama, işletme ve rafine etme tekeli İngiltere Hükümeti'nin sahibi olduğu Anglo-İranian şirketinin elindeydi. Şirket, satışlarından elde ettiği gelirlerin sadece %16'sını İran Hükümeti'ne veriyordu. Bu kadarını bile verdiği kuşkulu, çünkü kimse şirketin hesaplarını denetleme hakkına sahip değil. Bu o kadar adaletsiz bir anlaşma ki, örneğin şirketin sadece 1950 yılında elde ettiği kâr ondan önceki 50 yıl içinde İran'a ödediği paradan fazla. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda İran'da milliyetçi cereyanlar güç kazanıyor. Bu düşünceleri benimseyenlerin başında, ünlü milletvekili Muhammed Musaddık geliyordu. 1951 İlkbaharı'nda başbakanlığa getirilen Musaddık, milliyetçilik denilince önce İran petrollerinin Anglo-İranian şirketinin elinden alınıp millileştirilmesini düşünüyordu. Musaddık ayrıca İran'da demokrasinin yerleştirilmesinin de savunuculuğunu yapıyordu. Bunun için siyasi güç şahın elinden alınıp halkın seçtiği parlamentoya verilmeliydi. Musaddık parlamento çoğunluğunun desteğine sahipti, bu nedenle petrollerin millileştirilmesi kararını meclisten çıkartması zor olmadı. İran bu İngiliz şirketine yaptığı petrol yatırımlarının bedelini ödeyecekti ama tarafsız bir hakem o tarihe kadar şirketin ne kazandığını ve İran Hükümeti'ne ne kadar para ödediğini saptayacaktı. Anlaşılıyordu ki, İngilizler para almak yerine sonunda bu işten borçlu çıkacaklardı.

İngiltere siyasi olarak bu millileştirmeye nasıl karşı çıkacaktı? Kısa bir süre önce İngiltere kömür ve çelik işletmelerini devletleştirmişti. Yani devletleştirme, örneği görülmemiş, yadırganacak bir uygulama değildi. Ortadoğu'daki Amerikan şirketleri bulundukları hükümetlerle petrol gelirlerini %50-50 esasına göre bölüşmeyi kabul etmişlerdi. İngilizler de İran'la böyle bir anlaşma yapabilirler miydi? İngilizlerin buna cevabı olumsuzdu. İngiliz Dışişleri Bakanı Herbert Morrison,

"İran petrolü bizim ekonomimiz için hayati derecede önemlidir. İran'ın evvelce imzaladığı mukavelenin şartlarına uyması için her şey yapılacaktır," diyordu. Daha sonra anlaşılacaktı ki, "her şey"in içinde İran başbakanının devrilmesi de vardı. İngilizler önce başka yolları denediler. İran limanlarına abluka uyguladılar. Petrol giriş çıkışlarını yasakladılar. Sonra petrol tesislerini onların eline bırakmayacaklarını göstermek için Abadan'daki kendi tesislerini havaya uçurdular. Ama bu gibi önlemlerin hiçbiri sonuç vermedi. Geriye tek çare kalıyordu: Bir hükümet darbesiyle Musaddık'ı devirmek. İngilizler Tahran'da bir darbe girişimi planladılar ama Musaddık bunu erken fark etti. Tahran'daki İngiltere Büyükelçiliği'ni kapattı. Büyükelçiliğin bütün personelini sınır dışı etti. İngilizler Musaddık'tan nefret ediyor ama bütün dünya böyle düşünmüyordu. *Time* dergisi 1952 Ocak sayısında Musaddık'ı yılın adamı ilan etti. İngilizlerin Musaddık'ı devirmek için tek bir çaresi kalmıştı, Amerika'dan yardım istemek ve CIA'den, bir operasyon yapılmasını talep etmek.

O sırada Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'tı. Dulles şiddetli bir komünist düşmanıydı. İngilizler Dulles'a Musaddık'ın İran'ı komünizme doğru sürüklediğini söylediler. Bu gerekçe Dulles'ı ikna etmek için yeterliydi. Gerçekte Musaddık Komünist Tudeh Partisini yasaklamamıştı ama kendisi komünist görüşleri kesinlikle benimsemiyordu ve bu eğilimde olanları hükümetten uzaklaştırmıştı. Ancak, gerekçesi ne olursa olsun CIA Musaddık'ı devirecekti. Karar verilmişti. Zaten bu örgüt kurulduğu 1947 yılından sonra Avrupa'da anti-komünist partileri destekleme görevini sık sık üstlenmişti. Amerika bu yolla kendi çıkarlarına uygun olan partileri destekliyor, karşı olanları etkisiz kılmaya çalışıyordu. O sıralarda CIA'in başında, John Foster Dulles'ın kardeşi Allen Dulles bulunuyordu. Musaddık'ın devrilmesi görevini CIA üst düzey yöneticilerinden, eski başkanlardan Theodore Roosevelt'in torunu Kermit Roosevelt'e verdiler. Amerikalılar Musaddık'ı devirmeden önce onun yerine geçecek yeni başbakanı bulmalıydı; buldular da. Bu, emekli General Zahidi'ydi. Bu iş için para lazımdı. Tahran'da bu darbeyi düzenleyecek olanlara önce 1 milyon dolar gönderildi. Darbeyi düzenlemekle görevlendirilen istihbarat uzmanları Kıbrıs'a yerleşti. O tarihlerde bir

İngiliz sömürgesi olan Kıbrıs'ta darbe planlarını hazırladılar. O sırada yapılanlar, daha sonraki yıllarda bir lideri veya bir siyasi grubu halkın gözünden düşürmek, zayıflatmak, itibarını kırmak için yapılacakların âdeta bir provasıydı.

Hazırlanan plana göre, Amerikalılar İran'daki gazetecileri, genel yayın müdürlerini, din adamlarını ve kamuoyu üzerinde etkili olabilecek diğer şahısları elde etmek için 150.000 dolar harcayacaklardı.

O tarihte Tahran'da bu parayla çok şey yapılabilirdi. Parayla tutulan bu şahıslar aracılığıyla Musaddık'ın itibarı zedelenecek ve o, halka güvenilmez bir adam olarak tanıtılacak, halkın korku duyması sağlanacaktı. İstihbarat elemanları bazı din adamlarına ve tanınmış şahsiyetlere suikastlar düzenleteceklerdi. Bu suikastları Musaddık'ın yaptırdığı izlenimi yaratacaklardı. General Zahidi'ye 135.000 dolar vererek onun da etkili şahısları elde etmesini teşvik edeceklerdi. Ayrıca, bazı parlamento üyelerini etkilemek için de bol bol para harcayacaklardı.

Öyle anlaşılıyor ki, o dönemde İran'da paranın açamayacağı kapı yok gibiydi. Sonra gene parayla tutulmuş adamlardan büyük bir kalabalığı parlamentonun önünde toplayarak Musaddık'ın istifasını sağlamak için gösteriler yaptıracaklar, parlamento da Musaddık'a karşı bir tavır içine girecekti. Eğer Musaddık buna direnirse General Zahidi'ye sadık birlikler onu tutuklayacaktı. Kıbrıs'ta hazırlanan ve Dışişleri Bakanı Dulles'ın da kabul ettiği planın esası böyleydi. Ama bu arada Tahran'daki Amerikan Büyükelçisi Vaşington'a bir rapor göndererek İran halkının %95'inden fazlasının Musaddık'ı desteklediğini bildirdi. Amerikan Dışişleri'nde de Musaddık'ın komünist olmadığına, milliyetçi düşünceleri savunduğuna inananlar az değildi. Ama Dulles'ın bu görüşleri dinleyecek hali yoktu. O kararını vermişti ve plan uygulanacaktı.

Roosevelt 19 Temmuz 1953'te İran sınırından ülkeye girdi. Bol para harcayarak ekibini kurdu. Gene para gücüyle beslenen birçok milletvekili Musaddık'a verdikleri desteği geri çektiler. Aynı yöntemle etkilenen bazı dini liderler Musaddık'ı dinsizlikle, Yahudi kökenli olmakla suçladılar. Gazetelerde haberler ve yorumlar Musaddık aleyhindeki suçlamalarla doluydu.

Bütün bu tertipleri boşa çıkarmak için Musaddık bir referandum düzenledi. Birçoğu yabancı parasıyla etkilenen milletvekillerinden oluşan meclisi feshedip yeni seçimler yapılmasını halkın onayına sundu.

Sonuç, açık farkla Musaddık'ın önerisine destek yönünde oldu. Halk yeni seçim istiyordu. Bunun üzerine CIA görevlisi Roosevelt planını değiştirdi. Şah bir kararnameyle Musaddık'ı görevden alacak, onun yerine Zahidi'yi başbakanlığa getirecekti. Roosevelt'in şahı ikna etmesi kolay olmadı. Önce şahın kız kardeşini, sonra başka yakınlarını ikna etmeye çalıştı. Bütün bunlar beklediği sonucu vermeyince ünlü General Norman Schwarzkopf'u Tahran'a davet ederek şahla görüşmesini sağladı. Schwarzkopf şaha İngiliz ve Amerikan hükümetlerinin bu işin arkasında olduğunu söyleyerek büyük baskı yaptı. Şah bu baskılara boyun eğmek zorunda kaldı. Ama bu işler olurken Tahran'da kalamazdı. Tahtını tehlikeye sokmak istemiyordu. Hazar Denizi kıyısındaki yazlığına gidip gelişmeleri oradan izledi.

Bu arada beklenmedik bir şey oldu, Roosevelt'in Musaddık'ı tevkif etmek üzere gönderdiği ajanlar Musaddık'ın korumaları tarafından esir alındı. Darbe başarısızlığa uğramıştı. Ertesi gün Musaddık radyolarda şahın ve yabancıların girişiminin başarısızlıkla sonuçlandığını açıkladı. Şah derhal özel uçağıyla Bağdat'a kaçtı. Darbe girişimi bitmiş gibiydi ama Roosevelt inatla başladığı işi sonuçlandırmak istiyordu. Yeni bir darbe girişimi başlattı. Bu işi üstlenmesini istediği ajanlar isteksizdi. Büyük paralar karşılığında bile darbe yapmayı reddettiler. Ama bu işten vazgeçmelerinin hayatlarına mal olabileceğini işittiklerinde baskılara boyun eğdiler. Onların başını çektiği yasadışı gruplar Tahran'da terör ve korku salan eylemler yaptılar. Dükkânlara saldırdı, kavga çıkardılar, sonunda tam bir kaos ortamı yaratıldı. Bütün bunların arkasında Roosevelt vardı. Roosevelt'in elde ettiği askerler Musaddık'ın evini ateşe verdiler. Sonunda teslim olan Musaddık tutuklandı. Başbakanlığa General Zahidi getirildi. Şah Tahran'a geri dönüp tahtına kavuştu.[147] Yabancı petrol şirketleri de imtiyazlarına büyük ölçüde kavuştular.

(147) Kinzer, a.g.e., s. 121-128.

İngiliz ve Amerikalılardan her biri İran'ın petrol gelirlerinin %40'ını alacaktı. Geri kalan %20'lik pay ise ilgili diğer devletler arasında paylaştırılacaktı.[148] İngiliz ve Amerikalılar sonunda amaçlarına ulaşmışlardı. Amerika'da demokrasinin güçlü kalelerinden sayılan *New York Times* gazetesi, İran'da seçilmiş bir başbakanın dış kaynaklı bir darbeyle devrilmesini nasıl karşılamıştı? *New York Times* şöyle diyordu:

"Zengin kaynaklara sahip olan gelişme yolundaki ülkeler içlerinden birinin fanatik milliyetçilik yoluna girmesinin kendilerine neye mal olacağını öğrenmişlerdir. İran deneyi daha makul ve ileri görüşlü liderlerin (yani şahın) elini güçlendirmiştir."[149]

Ama İran'ın sonunda nereye varacağını kestirememişlerdi. Amerika'nın gözünde şah, dünyanın en değerli petrol rezervlerini elinde bulunduran adamdı. Başkan Carter dönemindeki insan haklarına öncelik veren politikalar bile Amerika'nın şaha olan desteğini azaltmamıştı.

Şahın son dönemlerinde, sokak gösterileri ve protestolar artmıştı. Bir gösteri sırasında polise, göstericilere ateş açması emri verdi. 900 kişi öldü. Buna rağmen Amerika şahı destekleyen tutumunu değiştirmişti. Hatta Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski, şahın protestocuları dağıtmak için gerektiğinde askeri kuvvet kullanabileceğini bildirdi. Oradaki petrol uğruna Amerika şahın insan haklarını açıkça ihlal eden uygulamalarına göz yumabilirdi. Tabii bu yaklaşım Amerika'nın dünya gözündeki değerini zedeledi. Çünkü insan hakları çifte standard uygulamasını kaldırmazdı. Belirli ilkeleriniz varsa bunu bütün ülkeler için, kayıtsız şartsız ve istisnasız uygulayacaksınız. Sadece bazı ülkelere insan haklarına uymaları için baskı yaparsanız, diğerlerini işinize geldiği için görmezlikten gelirseniz, insanlar sizin gerçek niyetlerinizden kuşku duyarlar. İşte şah zamanında Amerika'nın İran'ı kollayan tutumu da pek çok insanın zihninde bu düşünceleri uyandırmıştı.

(148) Blum, U.S. Interventions 1945 to the Present.

(149) Chomsky, *Hegemony or Survival, America's Quest for Global Dominance*, s. 65.

1979 yılında yaşanan olaylar sonucu İran'da İslam devrimi oldu ve Ayetullah Humeyni başa geldi. Şah ülkeyi ebediyen terk etmek zorunda kaldı. İran'ın bütün petrol rezervleri ve tesisleri millileştirildi.

Bütün bu dış müdahalelerin gerçekleştiği ülkeler eski sömürgelerdi veya devrin süper güçlerinin sürekli olarak at oynattığı bölgelerdi. Peki medeni dünyanın kalbi sayılan Avrupa'da neler oldu?

Savaş Sonrası Avrupa'da Dış Müdahaleler

İki Dünya Savaşı yıllarında ve iki savaş arasında olanlar, belki unutulmak veya unutturulmak istenen bir dönem sayılabilir. O dönemlerde olup bitenler hakkında zaten çok şey yazıldı, söylendi, o devrin muhasebesi büyük ölçüde yapıldı. Savaştan sonra neler oldu? Avrupa demokrasileri gelişirken hangi sorunlarla, hangi müdahalelerle karşılaştılar?

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa'daki en önemli siyasi gelişme, Avrupa Birliği'nin kurulması oldu. Amerika bunu nasıl karşıladı? Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun ilk gelişme yıllarında, Amerika'da Kennedy başkandı. Kennedy bir yandan Avrupa Birliği'ni destekliyor, bir yandan da Avrupa'nın Amerika'dan bağımsız bir şekilde kendi yolunda gitmesinden kaygı duyuyordu. Amerika'nın ünlü Dışişleri Bakanlarından Henry Kissinger, 1973 yılında "Avrupa Yılı" vesilesiyle bir konuşma yaptı. Kissinger'ın mesajının özü şuydu: Dünya düzeni Amerika'nın küresel çıkarları ve sorumlulukları üzerine kuruludur. Amerika'nın müttefiklerinin ise sadece bölgesel çıkarları vardır. Amerika'nın önde gelen isimlerinden Abe Fortas daha da ileri gidiyor, "Bizim için iyi olan dünya için de iyidir," diyordu.(150)

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi Avrupa'da faşizmi de sona erdirmişti. İki savaş arasındaki dönemde ve savaş yıllarında faşizm Avrupa'da milyonlarca insanın yaşamına mal olmuş, Avrupa ülkelerinin ekonomisi çökmüştü. Savaştan sonra artık kimse faşizmin adını bile anmak istemiyordu. O zaman yapılması gereken şey gerçek

(150) Chomsky, a.g.e., s. 148-149.

bir demokrasiye geçmekti. Gerçek demokrasinin vazgeçilmez adımı adil, dürüst ve demokratik seçimler yapmaktı. Sadece seçim yapılması, demokrasinin tam anlamıyla yerleşmesi için kuşkusuz yeterli değildi. Hitler de seçimle iş başına gelmiş ama daha sonra katı bir diktatörlük rejimi kurmuştu. O bakımdan savaştan sonra Avrupa sadece seçim yapmakla demokrasiye geçmiş olmayacaktı. Demokrasi, vatandaşların hak ve özgürlüklerinin korunması rejimiydi. Onun için savaştan sonra eski diktatörlükler yeni ve demokratik anayasalar yaptılar. İtalya ve Japonya 1947'de, Almanya 1949'da yeni anayasalarını kabul ederek demokratik rejime geçmenin önkoşulunu tamamladılar. Bu üç ülke bugün de savaştan sonra yaptıkları anayasalarını koruyorlar. Ancak bu anayasalar nasıl yapılmıştı? Devletin temel yasası oluşturulurken demokrasinin kurallarına tam uyulmuş muydu?

Federal Almanya Anayasası Nasıl Hazırlandı?

İkinci Dünya Savaşı Müttefikler tarafından kazanılmıştı. Yalta ve Potsdam konferansları yeni Avrupa'nın nasıl şekilleneceğini ortaya koymuştu. Anlaşılmıştı ki, daha savaş yıllarında Churchill ile Stalin arasındaki nüfuz bölgeleri ayrımı, uzunca bir süre Avrupa'nın siyasi coğrafyasının temelini oluşturacaktı. Sovyet nüfuzunda kalan ülkelerde demokrasiden söz etmeye imkân yoktu. Belli olmuştu ki, Sovyetler'in etkisine bırakılan Avrupa ülkeleri, otoriter komünist partilerce idare edilecek ve bütün talimatlarını Moskova'dan alacaktı. O ülkelerde seçim olacaksa, herkes baştan biliyordu ki, bunlar göstermelik olacaktı. Sovyetler Birliği kimi istiyorsa o ülkenin yöneticisi o olacaktı. Almanya'nın da ikiye ayrılacağı daha başından belli olmuştu. Doğu Almanya Sovyetler'in nüfuzuna bırakılacak, Amerika, İngiltere ve Fransa'dan oluşan işgal kuvvetleri de Batı Almanya'nın geleceğini tayin edecekti. Ama bu nasıl yapılacaktı? Almanya'ya nasıl bir şekil verilecekti. Üçü de demokratik ülkelerdi. Dünyaya demokrasiyi getirmek için yola çıkmışlardı. Batı Almanya'ya da demokratik bir yapı kazandırmaları bekleniyordu. Daha doğrusu Batı Almanya vatandaşlarının egemenliklerine kavuşturulması ve kendi gelecekleriyle ilgili kararları kendilerinin vermesi gerekiyordu. Almanların beklentisi buydu. Ama gelişmeler pek öyle olmadı. Amerikalıların da

İngilizlerin de ve özellikle Fransızların da Almanları kendi başına bırakmaya niyetleri yoktu. Almanya kontrol altında tutulmalıydı ki, bir kere daha dünyanın başına yeni bir savaş çıkarmasın. NATO'nun ilk Genel Sekreteri Lord Ismay'in deyişiyle NATO, "Amerikalıları içeride, Rusları dışarıda, Almanları ise aşağıda tutmak için" kurulmuştu.

Bu şartlar altında Batı Almanya için bir anayasa hazırlanacaktı. Önce Amerika'nın işgal bölgesi olan güney eyaletleri için anayasalar hazırlanmaya başladı. Bavyera, özellikleri dolayısıyla Almanya'nın diğer eyaletlerinden farklı sayılıyordu. Önce bir Bavyera Temel Yasası hazırlandı. Görünürde bu yasayı Almanlar yapıyordu ama her aşamada çalışmaları Amerika yönlendiriyordu. Sonuçta ortaya çıkan ve 1946'da kabul edilen metin Amerika'nın istediği doğrultuda şekillendi ve bütün Almanya için hazırlanacak anayasanın ipuçlarını verdi. Bazı Almanlar 1919 Weimar Anayasası modelini benimsiyor, bazıları üniter bir devleti savunuyordu. Hatta Almanya'nın bir krallık olmasını önerenler bile vardı. Ama bu görüşlere itibar edilmedi, Almanya federal bir devlet olacaktı, çünkü işgal kuvvetleri böyle istiyordu. Hıristiyan Demokrat Parti CDU ile Sosyal Demokrat Parti SPD birer anayasa tasarısı hazırladılar. Ama Müttefik devletler bu tasarıları da fazla önemsemedi. Yeni Alman devletinin anayasasının esaslarını onlar saptayacaktı. Bu amaçla 1948 yılının başından itibaren Londra'da toplantılar yapıldı. Komisyonlar kuruldu. Bu komisyonlarda Almanya'nın temsilcileri yoktu. Çalışmalarda Amerika ve İngiltere'nin ağırlığı başından beri hissediliyordu. Fransa Almanya'yı tam bağımsızlığa götürecek çözümlere karşı çıkıyordu. Görüşmeleri sık sık engelliyordu. Sonunda metnin Fransa olmadan da hazırlanabileceği mesajı verilince Fransızlar tutumlarını yumuşattı.

Ortaya federal bir anayasa taslağı çıktı. Demokratik hak ve özgürlükler teminat altına alınıyordu. Ama ileride Batı Almanya'nın Avrupa'nın bir parçası olmasını öngören bir yaklaşım da benimsenmiş bulunuyordu. Yani Almanya eskisi gibi başına buyruk olamayacaktı. Almanya'nın ekonomik gelişmesini sınırlayacak bazı hükümler de metne konulmuştu. 1948 yılının Temmuzu'nda bu metin Almanlara verildi. Başbakan Adenauer buna şiddetli tepki gösterdi. Metni bir "felaket" olarak nitelendirdi. Almanya tam egemenliğine ve

bağımsızlığına kavuşuncaya kadar bir anayasa yapılmamasını istedi. Sosyal demokratların tepkisi de bu doğrultuda oldu. Ama Müttefikler baskı yapınca Almanlar tutumlarını yumuşatmak zorunda kaldı. Batı Almanya'da bir demokrasi olacaktı ama nasıl bir demokrasi olacağına ve ülkenin ne dereceye kadar bağımsız olacağına Müttefikler karar verecekti. 1949 yılında kabul edilen Federal Almanya anayasası işte böyle hazırlandı.(151)

Müttefik ülkelerin amacı, Almanya'yı mümkün olduğu kadar denetim altında tutmaktı. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden dört yıl sonra kurulan NATO'ya başlangıçta Almanya üye yapılmadı. Oysa o yıl Batı Alman anayasası tamamlanmış, Almanya kendi ayakları üzerinde duracak hale getirilmişti ve sonunda 1955 yılında NATO'ya girebildi.

Başka ülkelerin yönlendirilmesiyle hazırlanmış da olsa Almanya'da demokratik bir anayasa da tek başına gerçek demokrasiye geçmek için yeterli değildi. Kâğıt üzerinde Sovyetler Birliği'nin anayasası da bazı bakımlardan demokratik sayılabilirdi ama ülke demokrasiyle yönetilmiyordu. O zaman Batı Avrupa ülkelerinin uygulamada da tam bir demokrasiye geçmesi gerekiyordu. Bu, anayasanın koşullarına saygılı olmak ve halkın iradesine saygı göstermekle mümkün olabilirdi. İşte bu noktada sıkıntılar başladı. Bazı hallerde halkın iradesi Amerika'nın pek hoşuna gitmeyecek durumlar yaratabiliyordu. Örneğin 1970'li yıllarda Almanya'da meşru yollardan ve büyük çoğunlukla seçilip iktidara gelen ve dünyanın pek çok ülkesinde saygınlık kazanan, Sosyalist Enternasyonal'e, başkanlık yapan Willy Brandt'ın Doğu'ya açılma politikası ve petrol fiyatlarındaki artıştan sonra petrol üreticisi ülkeler ile tüketici ülkeler arasında uzlaşma arayışlarına girişmesi Amerika'da büyük tepkilere yol açtı. İzlediği politikalar Willy Brandt'ın iktidarının sonunu getirdi. 1974 yılının Nisan ayında Mısır ve Cezayir'e yaptığı bir ziyaretten dönen Willy Brandt'a en yakın yardımcısı Gunther Guillaume'un bir Doğu Alman casu-

(151) Edmund Spevack, German Drafts for a Federal Constitution, versus Allied Decisions of the London Six-Powers Conferance, Conference at the German Historical Institute, Washington, 25-27 March 1999.

su olduğu bildirildi. Bazı kaynaklara göre İçişleri Bakanı ve Alman Sosyal Demokrat Partisi SPD'nin koalisyon ortağı olan Liberal Demokratların lideri Genscher 9 aydan beri Guillaume'un durumunu biliyordu ama başbakana bunu bildirmemişti. Bu gelişme karşısında Willy Brandt, partisinin iktidar dönemi bitmeden istifa etmek zorunda bırakıldı. Onun yerine partisinin ve hükümetin başkanlığını üstlenen Helmut Schmidt Atlantik işbirliğinin hararetli taraftarlarındandı. İşin ilginç tarafı, uzun yıllardan beri sosyal demokratların koalisyon ortağı olan Genscher'in Liberal Partisi'nin bu olaydan kısa bir süre sonra saf değiştirip Hıristiyan Parti'siyle ortaklık yapmasıydı.

O dönemde liderliğini Andreas Baader ile Ulrike Meinhof'un yaptığı Kızıl Ordu Fraksiyonu (RAF) ortalığı kasıp kavuruyor, birçok ünlü Alman şahsiyetine suikastlar düzenliyordu. Örgüt liderlerinin tutuklanmasından sonra da bu eylemler yıllarca devam etti. 1977 yılında Alman İşverenler Sendikası Başkanı H. M. Schleyer bu örgüt tarafından öldürüldü. Bu örgütün arkasında kimler vardı? Örgüt niçin uzun süre çökertilemedi? O dönemde Alman emniyet kuvvetlerinin başkanı (BKA), "Eğer gerekli siyasi irade olsaydı bu örgüt çok daha erken çökertilebilirdi," demişti. Bir Filistin komando grubu, Baader ve arkadaşlarını hapisten kurtarmak için bir uçak kaçırdı. Terör örgütleri arasında nasıl ilişkiler ve işbirliği bulunduğu bu olayla bir kere daha kanıtlanmış oldu.[152]

Sosyal Demokratların yeni lideri Schmidt o tarihten beri Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine şiddetle karşı olan bir politikacıydı. O devirde Schmidt'in yakın çevresinde çalışan bazı üst düzey Alman yetkililerin bu kitabın yazarına bildirdiklerine göre, Schmidt Türkiye karşıtı bu tutumunu çalışma arkadaşlarına defalarca açıklamış, eğer bir gün Türkiye AB'ye üye olursa, bunun doğuracağı sonuçlar nedeniyle Almanya'yı yönetmenin mümkün olamayacağını söylemişti. Schmidt son yıllarda yazdığı anılarında Türkiye karşıtı bu düşünce ve duygularını saklamıyor.

Almanya'da kendi ülkesinin çıkarları doğrultusunda hareket eden Willy Brandt iktidarı terk etmek zorunda bırakıldı ama Brandt iktidar-

(152) Pijl, a.g.e., s. 148-149.

dan ayrıldıktan sonra bile, başlattığı Doğu Politikasının "Ostpolitik" zaman içinde başarılı olması için çalıştı. Sovyet ve Doğu Alman liderleriyle çeşitli görüşmeler yaptı. Bu politika sayesinde Doğu ile Batı Almanya'nın birleştirilmesi ve Soğuk Savaş'ın sona erdirilmesi mümkün oldu.

Bu kitabın yazarı Almanya'da büyükelçi iken o tarihte SPD'nin şeref başkanı ve saygın bir politikacı olan Willy Brandt'ı birkaç defa ziyaret etmiş ve o dönemle ilgili ilginç anılarını, özellikle Gorbaçov'la yaptığı bazı görüşmeleri kendisinden dinlemişti. Bu ziyaretlerden birinde büyükelçi, Willy Brandt'a, "Ünlü gazeteci Oriana Fallaci'yle yaptığınız görüşmeyi hatırlıyor musunuz? O görüşmede kendisine, 'Benim hayat sürem içinde Doğu ile Batı Almanya'nın birleşeceğini sanmıyorum,' demiştiniz. Oysa Almanya birleşti. O değerlendirmenizde yanılmış mıydınız?" diye sordu. Usta politikacı Willy Brandt yanıldığını itiraf etmedi, "Bazen tarih de yanılır," diyerek latife yollu bir cevap verdi.

Almanya'da gelişmeler böyle oldu. Fransa ve İtalya gibi ülkelerde ise savaştan sonraki dönemde sol partiler, özellikle komünist partiler çok güçlüydü. Serbest seçimler bu partileri iktidara getirebilirdi. Savaşta Avrupa'nın Alman ve İtalyan faşizminden kurtarılmasında kilit rolü oynayan Amerika Birleşik Devletleri, bu defa da yeni bir tehlike olarak ortaya çıkan Sovyetler Birliği'nin Avrupa ülkelerini serbest seçimler yoluyla etki alanına almasından endişe ediyordu.

O zaman ne yapılmalıydı? Serbest seçimler olmalı ama bu seçimlerin sonucu Amerika'yı rahatsız edecek nitelikte olmamalıydı. Seçim sonuçları Amerikan firmalarının Avrupa'daki menfaatlerine de zarar vermemeliydi. Bunun için her türlü önlem alınmalıydı. Bu amaçla ülkede ağırlığı olan muhafazakâr güçler gerektiğinde aşırı uçlardan yararlanarak, propagandaya ilaveten provokasyon veya rakip siyasi gruplara sızma gibi yöntemleri kullanabilirlerdi. Örtülü operasyonlara bu koşullarda bazı Avrupa ülkelerinde başvuruldu. Bir anlamda ısmarlama demokrasi rejimi öngörülüyordu. Ünlü Kanadalı diplomat Peter Dale Scott bu durumu "parafaşizm" olarak nitelendiriyor.

1947'de kurulan CIA'e, zaman zaman Avrupa'da örtülü operasyon yapma görevi verildi. CIA'in kuruluş kanunu buna olanak veri-

yordu. Fakat bu örtülü operasyonlar bir süre sonra Amerika'da tepki yaratmaya başladı. Amerikan Kongresi bu iddiaları araştırmak üzere bir komisyon kurdu. Pike Komitesi denen bu komisyon, CIA'in 1960'lı yıllar ile 1970'li yılların başında Avrupa'da yürüttüğü faaliyetlerden söz ederken, "ABD dış politikasının uzun vadeli hedeflerden yoksun olduğu, Amerikan hükümetinin kısa vadeli hedeflere ulaşmak için çoğu zaman CIA'in örtülü operasyonlarından yararlandığını" belirtiyor. Aslında bu operasyonlar, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ABD ile İngiltere arasında yapılan bir istihbarat işbirliği anlaşması çerçevesinde uygulanan yöntemler arasındaydı.

Bu anlaşmaya daha sonra Avustralya ile Yeni Zelanda da katıldı. Savaştan sonra, 1947 yılında bu anlaşma "Güvenlik Antlaşması" adıyla daha da somutlaştırıldı. Daha sonra buna Batı Almanya, Norveç, Danimarka ve Japonya'nın gizli servisleri de katıldı. 1951 yılında bu mutabakat o zaman NATO'ya üye olan diğer bazı devletleri de kapsayacak şekilde yaygınlaştırıldı ve 1990'dan sonra adından bahsettirecek olan Gladio örgütü bu anlaşmalardan doğdu. Fransa 1967 yılında NATO'nun askeri kanadından ayrılırken böyle bir anlaşmanın olduğunu kamuoyuna açıklamıştı. Ama daha somut açıklamalar 1990 yılında, Soğuk Savaş sona erdikten sonra yapıldı.[153]

İtalya 1948, Hıristiyan Demokratların Dış Destekli Seçim Zaferi

1922 yılında İtalya'da iktidarı ele geçiren ve faşist bir yönetim kuran Mussoli'nin 1930'lu yılların sonuna kadar Amerika'nın desteğinden yararlandığı biliniyor. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Mussolini döneminde İtalyanları, "Diğer ülkeler kadar yardımı hak eden çocuklar" gibi görüyor. Demokrasiye yönelik tehditleri ortadan kaldıran Mussoli'nin "genç devrimini" de kuvvetle destekliyor.[154] Savaş yıllarında Hitler'le işbirliği yapan Mussolini Amerikan desteğini kaybetti.

İtalya İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra faşizmin izlerini silmeye ve gerçek bir demokrasiyi yeşertmeye çalışıyordu. Bu amaçla 1946 yılın-

(153) Pijl, a.g.e., s. 139, 140.
(154) Chomsky, a.g.e., s. 65.

da halk oyuyla bir kurucu meclis seçilmiş, bu meclis 1947 yılında yeni bir anayasa hazırlamıştı. Artık demokratik seçimleri gerçekleştirmeye sıra gelmişti. Yalnız bir sorun vardı: İtalya'da Komünist Parti öncülüğünde oluşturulan Halkçı Demokratik Cephe çok güçlüydü. Sovyetler Birliği'nin etkisi altında olan bu cephenin seçimleri kazanmasına izin verilmemeliydi. Amerika bu görüşteydi. Ama demokratik bir ülkede bu nasıl yapılacaktı? Amerika 1947 yılında kurulmuş olan CIA'i devreye soktu. Bütün yöntemler kullanılacak ama komünistler iktidara getirilmeyecekti. Seçimleri Hıristiyan Demokrat Parti'nin kazanması için her türlü propaganda yöntemine başvuruldu. Çok büyük paralar harcandı. Halka, "komünist ülkelerde çocukların anne babalarını ihbar ederek hapse gönderdikleri, çocukların devletin malı haline getirildiği" gibi hikâyeler anlatıldı. Komünist Parti'nin Moskova'dan ayda 8-10 milyon dolar para yardımı aldığı ileri sürüldü. Aslında parti de güç durumdaydı. Faşist yönetim devrildikten sonra partiye mensup bazı militanlar şiddet eylemlerine başvurmuş, çok sayıda insanı öldürmüşlerdi. Parti bu kara lekeyi silmekte zorlanıyordu. Amerika'nın ilgili servisleri, Hıristiyan Demokratların başarı şansını artırmak için, seçmenlere 10 milyon propaganda mektubu yazıp gönderdi, kısa dalga radyo istasyonları aracılığıyla yoğun propaganda faaliyetlerinde bulundu. Çok sayıda kitap ve makale yayınlatarak bir komünist iktidarın İtalya için doğurabileceği olumsuz sonuçları halka duyurdu. Böyle bir durumda Amerikan yardımının kesileceğini bildirdi. Oysa o sırada savaştan çıkmış olan İtalyan halkı büyük bir yoksulluk içindeydi, Amerikan yardımına muhtaç durumdaydı. Çeşitli Amerikan kuruluşları da bu çabalara katıldı. Amerika'nın ünlü sendika federasyonu AFL, İtalya'daki işçi hareketini zayıflatmak için özel bir çaba gösterdi. Amerikalı bazı işadamları da aynı amaçla maddi destek sağladılar. Ronald Filipelli gibi bazı araştırmacılara göre Amerika'nın hedefi savaştan sonra İtalya'da yeni düzeni kurarken, savaştan önceki gibi, muhafazakârların çoğunlukta olduğu bir rejim yaratmaktı. Bunun yolu işçi ücretlerini düşük tutmak, iç tüketimi sınırlamak ve işadamlarının kârlarını artırmaktı. Aslında savaştan önceki faşizm döneminde de siyasete hâkim olanlar da aynı zengin tabakaya mensup insanlar ve şirketlerdi, işçi sınıfı mümkün olduğu kadar siyasetten uzak tutu-

luyordu. Amerika İtalyan seçimlerini etkilemeye çalışırken "demokratik ilkeleri" savunduğunu her vesileyle dile getiriyordu ama gerçekte demokrasi adına gerçek demokratik özgürlükler fiilen sınırlanıyordu. Sovyetler Birliği gerçekten İtalya'yı nüfuzu altına almak istiyor muydu? Bunun somut kanıtlarını bulmak zor. Savaş sırasında İngiltere Başbakanı Churchill'in Stalin'le vardığı Avrupa'yı nüfuz bölgelerine ayırmayı öngören mutabakata göre İtalya Batılı ülkelerin nüfuz alanı içinde bırakılmıştı. Bu nedenle İtalya'yı Sovyetler'in istila edecekleri düşüncesi pek gerçekçi değildi. Amerika'nın seçimlere müdahalesinin gerçek nedeninin bu olmadığı belliydi. Esas mesele Amerika'nın menfaatlerinin korunmasıydı. Bunun için İtalya'da sağcı bir yönetim anlayışı hâkim olmalı, solcu sendikalar baskı altına alınmalıydı. Komünistlere oy vermek bir günah sayılmaya başlamıştı. Vatikan 1948 yılında komünistlere oy verenleri ibadet hakkından mahrum etti. Bir yıl sonra bütün İtalyan komünistlerinin Katoliklikten çıkarıldığını açıkladı. Amerikan Hükümeti de İtalya'da "yanlış yolda oy veren" İtalyanların Amerika'ya girişi yasaklandı. Komünistleri destekleyen İtalyan asıllı Amerikalılar da sınırdışı edildi.(155) İşte dinle siyasetin iç içe girmesi böyle sonuçlar verebiliyordu.

Amerikan Kongresi'nde bu konuda hazırlanan Pike Raporu'nda Amerika'nın, 1948 ile 1970'li yılların başlarına kadar İtalyan iç politikasını etkilemek için 65 milyon dolar harcadığı belirtiliyor. Bazı kaynaklara göre, 1976 seçimlerinde de Amerika İtalya'da komünist adaylarının rakibi olan politikacıları desteklemek için 6 milyon dolar harcamış.

Bu kampanyaların da etkisiyle seçimleri, oyların %48'ini alan Hıristiyan Demokratlar kazandı. Halkçı Demokratik Cephe'nin oyları %31'de kaldı. Sosyal Demokratlar sadece %7,1 oy alabildiler. Liberaller %3,8'de kaldı.

Bu dış etkiler daha sonraki seçimlerde de değişik yollardan devam etti. Öyle ki, sol partiler İtalya'da, 1996'ya kadar tam 48 yıl seçim kazanamadı.(156)

(155) Chomsky, *Deterring Democracy*, South End Press, 1992.
(156) Encyclopedia Wikipedia.

O yıllarda neler oldu? Hıristiyan Demokratlar iktidara getirilmişti ama ekonomik alanda Amerika'nın beklentilerinin aksine bazı gelişmeler oluyordu. 1948-1952 yıllarında Hıristiyan Demokrat Partisi milletvekili olan Enrico Mattei'ye önemli bir görev verilmişti. Mussolini dönemindeki İtalyan devlet petrol kurumunu özelleştirecekti. Mattei Hıristiyan Demokrattı ama partinin sol kanadına mensuptu. Kendisinden beklenenin tam tersini yaptı. Milli petrol şirketi ENI'yi kurdu. Arap ülkeleriyle ve Sovyetler Birliği'yle anlaşmalar yaptı. İtalya'yı petrol alanında "yedi kız kardeş" denilen ünlü 7 Batılı petrol şirketine bağımlı olmaktan kurtardı. İtalya'da bulunacak petrolden devletin %75 pay alınası kuralını yasalaştırdı. Tunus ve Fas'la petrol araştırmaları için %50-%50 esasına göre kontratlar yapan Mattei'nin Cezayir'de Fransızlarla savaşan mücahitlere parasal yardımda bulunduğu da ileri sürüldü. Mattei'nin bu politikaları bazı iç ve dış çevreleri rahatsız ediyordu. Sonunda 1952 yılında esrarengiz bir uçak kazasında hayatını kaybetti. Son yıllarda yapılan araştırmalar bu kazanın bir sabotaj olduğunu kanıtladı.[157]

İtalya'da Hıristiyan Demokratlar Amerika'nın desteğiyle 1948 seçimlerini ve daha sonra yapılan seçimleri kazanıp iktidarda kalmayı başarmışlardı ama ülkede işler pek iyi gitmiyordu. 1974-1975 yıllarında yaşanan ekonomik kriz özellikle kamu sektörünü olumsuz etkilemişti. Ülke yolsuzluk skandallarıyla çalkalanıyordu. Başbakan Aldo Moro'nun sekreterinin yabancı petrol şirketlerinden büyük rüşvetler aldığı yolundaki haberler İtalya'yı karıştırmıştı. Bu ortamda parti içinde Amerika'yla özel ilişkiler geliştiren bir grup ortaya çıktı. Bu gruba kamuoyunda "İtalya'daki Amerikan Partisi" deniliyordu.

Bu dönemde Gladio denilen bir örgütlenme iç politika konularında çok aktif rol oynadı. Gladio, İtalyanca'da iki yanı keskin kılıç anlamına geliyordu. CIA'in yönlendirilmesiyle, yalnız İtalya'da değil, birçok Avrupa ülkesinde örgütlenen Gladio'nun amacı, muhtemel bir Sovyet istilası halinde gerilla savaşına başvurarak başta İtalya olmak üzere, Avrupa ülkelerini bu istiladan kurtarmaktı. Bu amaçla sadece İtalya'da 15.000 kişi eğitildi. Ülkenin kuzey bölgelerinde gizli silah

(157) Encyclopedia Wikipedia

depoları oluşturuldu. Solcular fişlendi. Hatta bazı rivayetlere göre bu örgüt, kuruluş amacını aşarak iç politikayı etkileyecek şiddet eylemlerine kalkıştı. Bazı kaynaklar bu çerçevede Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle'e yönelik bir suikastın hazırlandığını bile iddia ediyor. Aynı şekilde Gladio'nun bazı üyelerinin, İtalya'da P-2 (Propaganda 2) Mason locası skandalına karıştıkları ileri sürülüyor. P-2 locasının başında Licio Gelli vardı. Gelli âdeta, görünmeyen bir hükümetin başı gibiydi. P-2 locası da devlet içinde devlet görünümündeydi. Bazı kaynaklar, 1969 yılında Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanı Kissinger ve yardımcısı General Alexander Haig'in Gelli'den, P-2 locasına 400 üst düzeyde askeri yetkili ve istihbarat uzmanı yerleştirmesini istediklerini, bunların İtalya'da solun güçlendirilmesini önlemekle görevlendirildiğini belirtiyorlar. Görevlendirilen bu kişilerin neo-faşist gruplarla da ilişki içinde oldukları ifade ediliyor. 1990 yılının Temmuz ayında İtalyan Cumhurbaşkanı Cossiga, Gelli'yle ilgili iddiaların araştırılmasını istedi. Zira İtalyan televizyonlarında da yayınlanan P-2 locası ve onun büyük üstadı Gelli hakkındaki iddialar Vaşington'a kadar uzanıyor ve Amerikalıların İtalya'ya aşırı sağcı bir rejim getirmek için çalışan bu locaya 20 yıl boyunca 10 milyon dolar vererek destek olduklarını ortaya koyuyordu.[158]

1969 yılında Milano'daki Banca dell'Agricultura, sağcı teröristlerce bombalandı. 16 kişinin hayatını kaybettiği bu olaydan sonra solcu terör örgütleri ortaya çıktı ve bir terör sarmalı İtalya'yı tehdit etmeye başladı. Milano'daki bombalama eylemi İtalyan savcıları tarafından yıllarca araştırma konusu yapıldı. Savcılar, bu olayın İtalya'nın sola açılımını engellemek için Roma'da bir askeri darbe yapılmasını tahrik etmek amacıyla gerçekleştirildiği sonucuna vardılar. Savcı Guido Salvani, "Amerikalılar bu bombalama olaylarını da benzeri saldırıları da önceden biliyorlardı. Amaçları bir askeri darbeyi davet edecek şekilde gerginlik yaratmaktı," demiştir. Milano'daki bombalama olayından 19 ay önce Atina'da Amerika'nın desteklediği bir askeri darbe olduğunu da unutmamak gerek. Bütün bu terör olaylarına, gerginliklere ve tahriklere rağmen İtalya'da askeri darbe olmadı. İtalyan po-

(158) Chomsky, Democracy in Industrial Societies, *Z Magazine*.

litikacılar bir darbe girişimine karşı açıkça vaziyet aldılar. Hıristiyan Demokrat Partili Başbakan Mario Rumor parti içinde darbe destekçilerine karşı kuvvetli tepki gösterdi. Cumhurbaşkanı Guiseppe Saragat da demokrasinin ortadan kaldırılmasına seyirci kalamayacağını ve böyle bir durumda görevinden istifa edeceğini söyledi.(159)

Aldo Moro 1974 yılında Dışişleri Bakanı sıfatıyla Vaşington'a yaptığı ziyarette, Arap yanlısı görüşleri ve 1967 yılındaki Arap-İsrail savaşı sırasında Amerikan uçaklarının İtalya'daki üsleri kullanma izni vermediği için Kissinger tarafından şiddetle eleştirilmişti. Moro'nun komünist partiye karşı izlediği tutum ve Amerika'nın Şili'de Allende'ye karşı izlediği politikaya karşı çıkması da Vaşington'da rahatsızlık uyandırmıştı. Bu ziyaret sırasında bazı Amerikan istihbarat yetkililerinin Moro'ya komünist partiyle temasları kesmemesi halinde İtalyan gizli servislerinin bazı aşırı uçlarının bir operasyon yapabileceklerini söyledikleri de belirtiliyor. 1976 seçimlerinde Komünist Parti oyların % 34,4'ünü alarak Hıristiyan Demokrat Parti'ye 5 puan yaklaşmıştı. Amerika, İngiltere, Almanya ve Fransa, Komünist Parti'nin hükümet ortağı yapılması halinde İtalya'yı siyasi alanda tecrit etmeyi kararlaştırdılar.(160)

P-2 locasının yeraltı faaliyetlerinin Dünya Anti-Komünist Ligi adlı bir örgütün şemsiyesi altına sokulduğu, bu eylemlere katılanların bir yandan Vatikan, bir yandan da mafyayla ilişkiler kurduğu da iddialar arasında.

1970'li yılların sonlarında meydana gelen bazı gelişmeler ibret verici oldu. 1976 yılında önce Türk basınında daha sonra da diğer ülke gazetelerinde, bir Amerikan askeri talimnamesine dayanarak yayınlanan bir habere göre eğer müttefik ülkelerin hükümetleri komünist ayaklanmalara karşı pasif ve kararsız kalırlarsa Amerikan ajanları bu ülkeye müdahale edebilecekti. 1978 yılının Ocak ayında Amerikan Hükümeti'nin bir sözcüsü Avrupa'da komünistlerin hükümete katılmalarının kabul edilemeyeceği yolunda bir açıklama yaptı. O sırada İtalya'da Andreotti Hükümeti iktidardaydı. Temmuz ayında

(159) Pfaff, a.g.e.
(160) Pijl, a.g.e., s. 144-145.

Komünist Parti bir açıklama yaparak Andreotti Hükümeti'ni dışarıdan destekleyeceğini bildirdi. Hükümet için mecliste yapılacak güvenoyu için parlamentoya gitmekte olan Hıristiyan Demokrat Parti'nin başkanı Aldo Moro yolda Kızıl Tugaylar terör örgütü tarafından kaçırıldı, birkaç gün sonra öldürüldü.

Savaş sonrası İtalya'da yaşanan bu en büyük siyasi cinayette P-2 locasının da rolünün olduğunu iddia edenler var. Moro'nun öldürülmesinden sonra Komünist Parti'yle işbirliğini sona erdiren Hıristiyan Demokratlar 1979 seçimlerini de kazandılar. Başbakanlığa Cossiga getirildi. Ama artık dış destekli olsa da olmasa da Hıristiyan Demokratların 48 yıllık iktidarı sona eriyordu. Ondan sonraki seçimleri ilk defa bir Sosyalist Parti kazandı, Craxi başbakan oldu.(161)

Peki bu şiddet ve onun doğurduğu gerginlik stratejisi kime ne kazandıracaktı? Bu iddiaları ortaya atan kaynaklar, amacın bu eylemleri sola mal ederek solcuların şiddet yanlısı tehlikeli kişiler olduğu izlenimini yayarak muhafazakâr partilerin seçim şansını artırmak olduğunu belirtiyorlar.(162)

Gladio'nun kuruluşu, amaçları ve faaliyetleri hakkında pek çok yayın yapıldı, pek çok iddia ortaya atıldı. Eğer birinci derecede yetkili devlet adamları Gladio konusunda açıklamalar yapmasaydı, bu iddiaların gerçekliği üzerinde kuşkular devam edecekti. Ama Andreotti gibi İtalya'nın ünlü başbakanlarından birinin 1990 yılında yaptığı açıklamalar, konunun Avrupa ülkelerinde ciddiyetle ele alınmasına yol açtı. Aslında Andreotti 1974 ve 1978 yıllarında yaptığı açıklamalarda Gladio'nun varlığını kesin bir dille reddetmişti. 24 Ekim 1990'da bir İtalyan parlamento komisyonunda yaptığı açıklamada ise eski beyanlarının aksine bu örgütün varlığını kabul etti. Andreotti, 622 sivil İtalyan vatandaşının Gladio'ya üye olduğunu ve bu örgütün sahip olduğu gizli 127 silah deposunun saptanarak kapatıldığını söyledi.

Andreotti evvelce inkâr etmişken 1990 yılında böyle bir açıklama yapmaya acaba neden ihtiyaç duydu? Soğuk Savaş sona erdiği için artık bu konuda gizlenecek bir şey kalmadığından mı? Eski

(161) Pijl, a.g.e., s. 146.

(162) Mark Zepezauer, *The CIA's Greatest Hits*, Odonian Press, 1994.

Başbakanlardan Aldo Moro'nun öldürülmesinden sonra ortaya çıkan yeni koşullarda bu konuda doğruları söyleme ihtiyacı duymasından mı? Bu bilinmiyor. İtalyan parlamentosundaki Democratici di Sinistra l'Ulivo grubu 2000 yılında yaptığı açıklamada İtalya'da uygulanan "gerginlik stratejisinin" ABD tarafından desteklendiğini ve bu stratejinin amacının "Komünist Parti ile bir ölçüde Sosyalist Parti'nin" ülke yönetimini ele geçirmesini önlemek olduğunu açıkladı. Avrupa Parlamentosu da Gladio konusunda ayrıntılı araştırma yapılmasını isteyen bir kararı kabul etti. İtalya, İsviçre ve Belçika gibi ülkelerin parlamentoları bu konuyu araştırmak üzere özel komiteler görevlendirdi. Bu araştırmaların birçoğu sonuçlandırılamadı.

Yunanistan: İç Savaşı Dış Destekle Önlemek

Savaş yıllarında Yunanistan, Nazi Almanyası ve Bulgaristan'ın işgaline uğramıştı. Bu dönemde Fransa'daki Vichy rejimine benzer bir şekilde Başbakan Rallis'in başkanlığında Alman kuklası bir hükümet kurulmuştu. Bir taraftan da ülkenin özellikle Yugoslavya ve Arnavutluk sınırlarına yakın bölgelerinde Komünist Parti'nin önderliğindeki ELAS örgütü adını alan solcu militanlar bir gerilla savaşı başlatmışlardı. Onlara karşı sağcı gruplar da çete harbi yapmaya başladılar. Bu arada Kral George ülkesini terk ederek Mısır'a sığınmış, Mısır'da ayrıca sürgünde bir Yunan Hükümeti kurulmuştu.. Savaşın sonlarına doğru ve özellikle Almanların Yunanistan'dan çekilmeye başlamasından sonra solcu gerillalar giderek güçlendiler. Sayısı bir ara 40.000'e ulaşan gerillalar, ülkenin büyük bir bölümünü ele geçirdi ve Atina'nın yakınlarına kadar geldiler.

Müttefik kuvvetlerin Yunanistan'ı işgal etmeye başlamasından sonra İngiliz askerleri ELAS'la çarpışan sağcı gerillalara destek oldu. İngilizler bu amaçla İtalya'dan ilave birlikler getirtti. Bu çarpışmalarda her iki taraftan da çok sayıda insan öldü. Komünistler sağcı gerillalardan 8000'ini öldürdü, sağcılar da 1190 ELAS mensubunu veya destekçisini... ELAS örgütü Sovyetler Birliği'nden beklediği desteği bulamadı. Çünkü Stalin savaş sırasında Churchill'le vardığı anlaşmada İtalya gibi Yunanistan'ı da Müttefiklerin nüfuz sahasında bırakmaya razı olmuştu. Buna karşılık Sovyetlerden çoğu zaman bağımsız ola-

rak hareket eden Yugoslavya'nın lideri Mareşal Tito ELAS'ı destekledi ve gerillalarına Yugoslavya'da üsler verdi. Enver Hoca liderliğindeki Arnavutluk da aynı şekilde ELAS'a destek oldu.

Savaş sona erince Mısır'da bulunan sürgündeki Yunan Hükümeti'nin başında bulunan George Papandreu Atina'ya gelerek hükümetin başına geçti. Bu arada bir referandum yapılarak kralın tekrar devlet başkanı olması kabul edildi. Kral George Atina'ya döndü. Bu arada ELAS gerilla örgütünü açıkça destekleyen Yunanistan'daki komünist parti kapatıldı. Ama Yunanistan bir türlü iç karışıklıklardan kurtulamadı. İki yıl içinde altı hükümet görev yaptı. İç savaş 1949 yılına kadar sürdü.

O yıl Stalin Yugoslavya'nın bağımsızca hareket etmesine tepki göstererek bu ülkeyle ilişkilerini kesti. Bu, Tito'nun ELAS'a yönelik politikasını da etkiledi. Artık ELAS Yugoslavya'daki gerilla kamplarından yararlanamayacaktı. Bir süre sonra Enver Hoca da Arnavutluk'un desteğini kesti. Dış destekten mahrum kalan ELAS'ın gücü zayıfladı. Müttefiklerin desteklediği Yunan Hükümeti 90.000 kişilik bir ordu oluşturmuştu. Bu ordunun Kuzey Yunanistan'da ELAS'a karşı yaptığı mücadele başarılı oldu. Sonunda ELAS iç savaşı kaybetti. Yunanistan kurtarılmıştı ama Müttefikler tarafından başı boş bırakılacak değildi! İngilizler hem Yunan siyaseti hem de ekonomisi üzerinde etkili oldular.

O yıllarda İngiltere Yunanistan'a 85 milyon sterlin yardımda bulundu. Ama İngiltere'nin de kaynakları azalmıştı. Artık tek başına dünyanın jandarması rolünü üstlenebilecek durumda değildi. Dünyanın çeşitli bölgelerindeki, bu arada Yunanistan'daki sorumluluklarını 1947 yılının İlkbaharı'nda Başkan Truman yönetimindeki Amerika'ya devretmek istiyordu.

27 Şubat 1947 tarihinde Vaşington'daki İngiltere Büyükelçisi Lord Inverchapel bu konuda Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na bir muhtıra verdi. İngiltere'nin mali durumu iyice kötüleşmişti. İngiltere artık Türkiye'ye ve Yunanistan'a ekonomik ve askeri destek verecek durumda değildi. Attlee Hükümeti Yunanistan'da kuzeydeki komünistlere karşı savaşan Yunan Hükümeti'ne destek için bulundurduğu 40.000 askeri geri çekecekti. 31 Mart'tan itibaren de ekonomik

yardımı durduracaktı. İngiltere, Amerikan Hükümeti'nin bu iki ülkeye yardımın sorumluluğunu üstlenip üstlenemeyeceğini soruyordu. Amerika'nın bazı ülkelerdeki büyükelçiliklerinden de ilginç telgraflar geliyordu. Moskova Büyükelçisi Walter Bedel Smith, uzun vadeli ve güvenilir bir Amerikan-İngiliz desteğinden yararlanmadıkça Türkiye'nin bağımsız bir ülke olarak yaşama ümidinin az olduğunu yazıyordu.

Bundan bir yıl önce Truman'ın isteği üzerine Clark Clifford tarafından hazırlanan bir raporda da Sovyetler'in Türkiye'de bir kukla devlet kurarak bu yolla Doğu Akdeniz'e egemen olmayı tasarladığı bildiriliyordu. Truman Yunanistan'a yardımda bulunmanın öncelikli bir konu olduğuna karar verdi. Ama şartı vardı: Yunanistan demokrasiyi yaşatacaktı. Truman niçin böyle bir koşul koyma gereğini duymuştu? Çünkü aldığı haberlere göre Yunan Hükümeti bazı sorumsuz sağcı gruplara destek veriyordu.[163]

Türkiye ve Yunanistan gibi ülkeler artık Truman Doktrini çerçevesinde değerlendirilecekti. Bu doktrin, Sovyet yayılmacılığıyla mücadele eden ülkelere destek vaat ediyordu. Ama sadece komünizm karşıtlığı, Avrupa ülkeleri açısından yeterince çekici değildi.

Komünist Sovyetler Birliği savaş sırasında Batılıların müttefiki değil miydi? Savaşta komünistler de Nazi istilacılarına karşı savaşmış, Fransa gibi ülkelerde Nazilere karşı sürdürülen gerilla faaliyetlerinde yer almışlardı. Savaştan sonra bazı Avrupa hükümetlerinde komünist partiler de temsil ediliyordu. Amerika Truman Doktrini'ni ilan ettikten birkaç ay sonra Marshall Planı'nı kabul etti. Buna göre savaşın çöküntüsünden hâlâ kurtulamayan Avrupa ülkelerine milyarlarca dolar yardım yapılacaktı. Hem muhafazakâr, hem de sosyal demokrat partiler bu planı olumlu karşıladılar.[164] Amerika Yunanistan'ı, Türkiye'yle birlikte Marshall Planı'na dahil etti. Ama bir yandan da Yunanistan üzerinde siyasi nüfuz kurdu. Bazı kaynaklar, kralın, uzun yıllar boyunca, Yunanistan'da iş başına getirilecek başbakanın

(163) David McCullogh, *Truman*, Simon& Schuster, New York, 1992, s. 539-541, 545.

(164) Pijl, a.g.e., s. 34.

kim olması gerektiği konusunda Amerikan büyükelçisine danıştığını yazıyorlar.[165]

Bir taraftan iç savaş devam ederken Atina İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda muhafazakâr bir oligarşinin etkin olduğu bir merkez haline geldi. Zengin armatörler siyasi hayatta da etkili bir rol oynuyorlardı. Amerika'da uzun yıllar önce yerleşmiş olan Yunanlılar Amerika'nın politikası üzerinde etkili oluyorlardı. Yunan lobisi daha o yıllarda oluşmaya başlamıştı. Amerika da Yunanistan'daki egemen muhafazakâr güçleri destekliyordu. Ancak Yunanistan'da giderek güçlenen komünistler muhafazakâr gruplar üzerinde ciddi bir tehdit oluşturmaya başlamışlardı.

Yunan iç savaşı İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki yıllarda ülkede büyük çatışmalara, kayıplara ve ekonominin çökmesine yol açtı. Bu dönemde zaman zaman açlık tehlikesiyle yüz yüze gelen Yunanistan'a yardım eden ülkelerden biri de Türkiye'ydi. İç savaşın bitmesinden ve 1952 yılında Yunanistan'ın Türkiye'yle birlikte NATO'ya katılmasından sonra komünizm tehdidine karşı Yunan Hükümeti, Amerika'nın desteğiyle örgütlendi. Önce KYP denilen bir ulusal istihbarat örgütü kuruldu. 1955 yılında da ünlü Gladio'nun Yunanistan bölümü faaliyete geçirildi.

William Blum gibi bazı araştırmacı ve yazarlar, çeşitli kaynaklara dayanarak, 1950'li yıllardan itibaren Amerika'nın Yunanistan'ın iç politikasına yön verme çabasının artarak sürdüğünü belirtiyorlar. Örneğin Karamanlis'in 1956 yılında sağ eğilimli Ulusal Radikal Birlik Partisini kurmasında Amerika'nın etkili rol oynadığı ifade ediliyor. Bu parti albaylar cuntasının 1967 yılındaki askeri darbesine kadar varlığını sürdürmüştü. Amerika'nın aynı zamanda, komünizme karşı mücadele çabaları çerçevesinde bazı merkez partilerin kurulmasına da yardımcı olduğu ifade ediliyor. Dikkat çekici bir nokta, CIA'in Eisenhower dönemindeki faaliyetlerinden söz eden resmi tarihinde yer alan başarılar listesi içinde Karamanlis'in iktidara geçmesinin de yer almış olması!

(165) Encyclopedia Wikipedia.

Dikkat çekici bir başka nokta 21 Nisan 1967'deki askeri darbenin, yapılması öngörülen parlamento seçimlerinden sadece iki gün önce gerçekleştirilmiş olması. Kral Konstantin başlangıçta muhafazakâr lider Kanellopulos ile Sosyalist Papandreu arasında bir uzlaşma sağlamaya çalışmış, bu arada Kanellopulos'a geçici bir hükümet kurdurmuştu. Ancak o seçimler yapılmış olsaydı Georges Papandreu'nun iktidara geleceğinden kimse kuşku duymuyordu. Hem ondan, hem de özellikle oğlu Andreas Papandreu'nun NATO karşıtı bazı söylemlerinden Amerikalıların, kralın ve Atina'daki muhafazakâr çevrelerin rahatsızlık duydukları biliniyordu. Yunan kralının, Yunan silahlı kuvvetlerinin ve Amerikalıların Papandreu iktidarını bertaraf etmek için işbirliği yaptıkları yolunda kuvvetli iddialar var. İşte Yunanistan'daki 21 Nisan 1967 darbesi bu koşullarda gerçekleştirildi. Darbeden hemen sonra Başbakan Kanellopulos ile muhalefet lideri George Papandreu ve oğlu Andreas Papandreu tutuklandılar.[166] Sıkıyönetim ilan edildi, basına sansür uygulanmaya başladı, çok sayıda tutuklama yapıldı, tutuklulara işkence uygulandı. Darbe döneminde kızların mini etek giymeleri, erkeklerin saçlarını uzatmaları, yabancı gazetelerin yurda sokulması yasaklandı. Gençlerin kiliseye gitmeleri zorunlu hale getirildi. Darbenin gerekçesi Latin Amerika'dakilere çok benziyordu: "Komünistlerin iktidarı ele geçirmelerini önlemek için!"[167]

Kral darbenin içinde miydi? Bazı kaynaklar kralın başlangıçta darbeye taraftar olmadığını, ancak silahlı kuvvetlerin darbecilerden yana vaziyet aldığını görünce boyun eğdiğini belirtiyor. Amerika'nın hemen iktidara geçen albaylar rejimiyle yakın ilişkiler kurduğu gözden kaçmadı. Bu arada Amerika'ya yaptığı özel bir ziyaret sırasında Başkan Johnson'la görüşen kralın Amerikalıların albaylar yönetiminden pek de rahatsız olmadıkları izlenimi aldığı anlaşıldı. Her şeye rağmen kral kendi otoritesinin eridiğini görüyordu. Albaylar duruma hâkimdi, ülkeyi onlar yönetiyordu, kralın sözü geçmiyordu. Bu durumda kral, son bir gayretle, kendine yakın saydığı Kuzey Yunanistan'daki aske-

(166) Taki Theodoracopulos, *The Greek Upheaval*, Caratzas Brothers Publishers, New York, 1978, s. 163, 205.

(167) Blum, *The Guardian*, 19 July 2002.

ri birliklerin yardımıyla darbecileri bertaraf ederek yeniden idareyi ele geçirmeye çalıştı, ancak bu girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Bu amaçla gittiği Kavala'da, oradaki askerlerin de darbecilerin emrine girdiğini gördü. Kral için tek bir seçenek kalmıştı, ülkeyi terk etmek. O da öyle yaptı, özel uçağıyla oradan Roma'ya gitti.

1969'da Uluslararası İnsan Hakları Örgütü tarafından Yunanistan'a gönderilen Amerikalı bir avukat, işkence görenlerin sayısının en iyimser tahmine göre bile 2000'i bulduğunu söylüyordu.

Demokrasiye dönüldükten sonra Sosyalist Parti Gladio konusunda hükümete bir soru önergesi yöneltti. Kamu Düzeni Bakanı Yannis Vassiliadis verdiği cevapta, bunun ülke yabancı işgaline uğradığı takdirde bir gerilla savaşı yaparak düşmanı ülkeden püskürtmek için hazırlanmış bir NATO planı olduğunu belirtti. Yunan basınında daha sonra yayınlanan bazı yazılarda bu örgütün Yunanistan'da işlenen bazı siyasi cinayetlerden sorumlu olduğu iddiaları yayınlandıysa da gerek Yunan Hükümeti gerek ABD bu iddiaları yalanladı.

Askerlerin, Yunanistan'daki sağcı güçlerin ve işadamlarının çok çekindikleri Andreas Papandreu 1981 yılında başbakan oldu ve savaş sonrasındaki ilk Yunan sosyalist hükümetini kurdu. Papandreu başbakan olduktan sonra NATO'ya bağlı gizli bir askeri güç olan "Kızıl Koyun Postu" isimli bir örgütünün varlığını öğrendiğini ve bu örgütü 1984 yılında tasfiye ettiğini açıkladı. Ancak daha sonra göreve gelen Yunanistan Savunma Bakanı bu örgütün 1988 yılına kadar faaliyet gösterdiğini söyledi. Öyle anlaşılıyor ki, kuzu postuna bürünmüş kurtlar Yunanistan'da da varmış.

Şimdiye kadar daha çok Amerika'nın veya İngiltere'nin müdahaleleri anlatıldı. Sovyetler Birliği döneminde Rusya'nın müdahaleleri gerek nitelik, gerek uluslararası alanda yarattığı sonuçlar açısından daha az önemli sayılamaz.

Sovyetler Birliği'nin Başka Ülkelere Müdahaleleri

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Yalta ve Potsdam antlaşmaları, Sovyetler'e Avrupa'nın doğusunda geniş bir nüfuz alanı tanımıştı. Esasen bu konuda daha savaş bitmeden Churchill'in Moskova'ya yaptığı ziyaret sırasında Avrupa, nüfuz alanlarına bölünmüştü. Savaştan sonraki antlaşmalar bu mutabakatı pekiştirdi. Savaş yıllarında ve savaştan hemen sonra Stalin'i "Jo Amca" diyerek el üstünde tutan Amerikalılar kısa zamanda Sovyet liderinin gerçek niyetlerini anlayacak, politikalarını ona göre düzenleyecek ve bunun sonucunda iki kutuplu bir dünya düzeni ortaya çıkacaktı. Her iki tarafın da nükleer silahlara sahip olması, "dehşet dengesi" denilen gergin ve tehlikeli bir uluslararası ortamın oluşmasına yol açacaktı. Bu ortamın en önemli özelliklerinden biri, süper güçlerin birbirlerinin nüfuz alanına silahlı müdahalede bulunmamasıydı. Bu kurala hiç değilse Avrupa'da uyulduğu söylenebilir. Gerek Amerikan gerek Sovyet siyasetçileri ve strateji uzmanları, böyle bir müdahalenin karşı tarafın büyük bir askeri müdahalesine yol açabileceğini ve bunun nükleer savaş riskini artıracağını biliyorlardı. Ancak bu dehşet dengesi tarafların kendi nüfuz alanları içinde bulunan devletlere müdahale etmelerini engellemiyordu. Bu nedenle kâğıt üzerinde bağımsız sayılan devletlerin aslında kendi bölgelerine hâkim olan süper güçlerin etkisi altında bulundukları yadsınamaz. Bunun her iki tarafta da bazı istisnaları vardı.

Batı Avrupa'da Amerika'nın bazı müttefiklerinin içişlerine nasıl müdahale ettiği yukarıdaki bölümlerde anlatıldı. Ama bu müdahalelerin bütün Batı Avrupa ülkelerinde pek fazla etkili olduğu söy-

lenemez. Buna karşılık Sovyetler'in mutlak etkisi altında olan Doğu Avrupa ülkelerinde ise bağımsızca davranabilen ülkelerin sayısı pek azdı. Bunlardan biri Tito yönetimindeki Yugoslavya'ydı. Romanya'nın da zaman zaman Sovyet politikasına uymayan çıkışlarına rastlanıyordu. Sovyet egemenliğine esas başkaldırılar 1950'li yılların ortalarına doğru başladı. Stalin'in ölümünden, özellikle de Kruşçev'in iktidara gelmesinden sonra benimsenen "barış içinde yan yana yaşama" yaklaşımı bir ölçüde iyimserlik havası yarattı. Kruşçev Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. kongresinde yaptığı konuşmada yeni bir dönemin başladığının işaretlerini veriyordu. Artık Stalin dönemi bitmişti. Stalin'in uyguladığı katı ve acımasız politikalara son verilecekti. Batı ile bir "yumuşama" politikası izlenecek, Doğu Avrupa ülkelerine de daha anlayışlı davranılacaktı. Yugoslavya ile sorunlar da çözüme kavuşturulacaktı. Sovyetler Birliği güç kullanarak değil, uzlaşarak sorunları çözecekti. Bu arada Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkiler geliştirilecekti. İşte yeni Sovyet politikası böyle şekillenecekti.

Bu yeni ortamdan yararlanan Doğu Avrupa ülkelerinden bir kısmında, Sovyet nüfuz alanından çıkarak gerçek bir bağımsızlığa kavuşmak için bazı eylemler yapılmaya başlandı. Bu eylemciler ve onları destekleyen politikacılar bir süre sonra yanıldıklarını anlayacaklardı. Sovyetler Birliği tek bir ülkenin bile kendi nüfuz alanından çıkmasına izin vermeyecek ve gerektiğinde güç kullanarak bu ayaklanmaları bastıracaktı. Bu çatışmalar özellikle Macaristan ve Çekoslovakya'da binlerce kişinin ölümüne yol açtı.

Kruşçev döneminde Doğu Avrupa'da neler oldu?

Polonya'da Özgürlük Arayışları

Kruşçev'in yeni politikalarının uygulamada ne anlama geldiği ilk önce Polonya'da meydana gelen olaylar sırasında anlaşıldı. 1956 yılının Haziran ayında Poznan şehrindeki işçiler ayaklandı. Sonra bu ayaklanmalar bütün Polonya'ya yayıldı. İşçiler ve geniş halk kesimleri artık eski rejim altında yaşamak istemiyordu. Köklü reformlar yapılmalıydı. Bu ayaklanmaların siyasi yansımaları oldu. Komünist Parti'nin başına bir reform sürecini gerçekleştireceği ümit edilen Gomulka'nın getirilmesi arzusu geniş halk kesimleri tarafından or-

taya konuldu. Bu, Sovyetler Birliği'nde rahatsızlık yarattı. Çünkü Gomulka, reformcu düşünceleri ve Tito'yla yakın ilişkileri nedeniyle Stalin zamanında partiden atılmıştı. Yeniden iş başına getirilmesini Sovyetler kabul etmekte zorlandı. Hatta bir ara Gomulka'nın seçilmesini engellemek için Polonya'daki Rus birliklerini Varşova'ya doğru harekete geçirdiler. Ama Komünist Parti bu baskılar karşısında direndi ve Gomulka'yı parti liderliğine getirdi. Sovyetler Birliği buna nasıl karşılık verecekti? Politbüro 21 Ekim 1956 tarihinde önemli bir karar aldı. Gelişmeler izlenecek, sabır gösterilecek, güç kullanılması yoluna gidilmeyecekti. Bu karardan üç gün sonra Gomulka bir demeç vererek Sovyetler Birliği'ne ve Varşova Paktı'na bağlılığını bildirdi. Polonya bir reform sürecine girecek ama Sovyetler Birliği'ne ve Varşova Paktı'na başkaldırmayacaktı. Kruşçev'in kabul edebileceği azami sınır buydu.[168]

Polonya'daki gelişmeler, Macaristan ve Çekoslovakya'daki aydınlara, gençlere ve reform yanlısı politikacılara esin kaynağı oldu. "Onlar yapabildiklerine göre biz de yapabiliriz" anlayışı hâkim oldu. Artık onlar da harekete geçebilirlerdi ve geçtiler.

Macaristan'daki Devrim Girişimi Nasıl Bastırıldı?

23 Ekim-10 Kasım 1956 tarihleri arasında Macaristan, Moskova yanlısı hükümete ve bu hükümetin uyguladığı Sovyetler Birliği çizgisindeki politikalara karşı büyük bir ayaklanmaya sahne oldu. Başlangıçta gösteriler bir öğrenci hareketi niteliğindeydi. Öğrenciler Budapeşte'nin merkezindeki parlamento binasına doğru yürüyüşe geçtiler. Aynı anda bir öğrenci grubu da radyo binasına girerek Macar halkına bir bildiri okumak istedi. Radyoya girenler derhal tutuklandı. Binanın dışında onların serbest bırakılmasını isteyen göstericilere polis ateş açtı.

Bu haberin duyulması üzerine yalnız Budapeşte'de değil, ülkenin her köşesinde ayaklanmalar meydana geldi. Macar Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Binlerce Macar genci milis kuvveti şeklin-

(168) Sarah Streiker, Soviet Intervention in the Hungarian Revolution of 1956.

de örgütlenerek polisle ve ülkedeki Sovyet birlikleriyle çatışmaya girdi. Ülkedeki Sovyet yanlısı komünistlerin bir çoğu öldürüldü veya esir alındı. Hapishaneler boşaltıldı ve eski mahkûmlar silahlandırıldı. Ülkede tam bir isyan havası esmeye başladı. Milisler bir Milli İhtilal Komitesi oluşturdular ve bunun başkanlığına General Pal Maleter'i getirdiler. Her ilde konseyler oluşturup yönetimi yerel komünist liderlerin elinden almaya başladılar. Bu arada İmre Nagy'nin başkanlığında yeni bir Hükümet oluşturuldu.

İmre Nagy'nin yaşamı Macaristan'ın yakın tarihini de yansıtıyor. Nagy Birinci Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan ordusunda savaşırken 1915 yılında Ruslar tarafından esir alınıyor. Daha sonra Rusya'da komünist partiye giriyor ve bu defa Kızıl Ordu saflarında savaşmaya başlıyor. Nagy katı Stalinist çizgiyi benimsemediği için 1936 yılında partiden ihraç ediliyor. Savaştan sonra Macaristan'a dönüyor komünist hükümette Tarım Bakanı olarak görev yapıyor. 1953-1955 yıllarında başbakanlığa getiriliyor. Ama Sovyetler Birliği'ne körü körüne bağlanmayı kabul etmiyor. Sosyalizmde "Yeni yol" arayışına giriyor. Bunun üzerine Sovyetler Birliği politbürosunun baskısıyla başbakanlıktan uzaklaştırılıyor ve komünist parti içindeki bütün sıfatlarını kaybediyor. 1956 yılının Ekim ayında başlayan ayaklanmalar sonucunda komünist hükümet istifa etmek zorunda kalınca halkın büyük çoğunluğunun isteği üzerine Nagy tekrar başbakan oluyor. Bu göreve gelir gelmez Macaristan'ın çok partili bir rejime geçmesi için adımlar atıyor ve Birleşmiş Milletler aracılığıyla Amerika ve İngiltere'nin Macaristan'ı tarafsız bir ülke olarak tanımalarını istiyor.

Bu arada Sovyet karşıtı İmre Nagy Hükümeti, devlet güvenlik polisini lağvetti. Macaristan'ın Varşova Paktı'ndan çekileceğini ilan etti. Ekim ayının sonuna gelindiğinde çatışmalar fiilen durmuş ve durum normalleşmeye başlamıştı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin politbürosu önce bu gelişmeleri sineye çektiği izlenimini verdi ve Macaristan'daki Sovyet askerlerinin geri çekilmesi için müzakerelere başlayacağını bildirdi. Ama hemen sonra askeri güç kullanarak Macaristan'daki ayaklanmayı bastırmaya karar verdi. 30 Ekim günü yayınlanan politbüro bildirisinde, Macaristan'daki Sovyet birliklerinin Varşova Paktı gereğince orada görev yaptıkları bildirilmekte ve bir

"sosyalist milletler topluluğundan" söz edilmekteydi. Böyle bir ifadeye ilk defa rastlanıyordu ve bu Varşova Paktı çerçevesinde bir sosyalist ülkenin diğerine müdahale edebileceği şeklinde yorumlandı.(169)

4 Kasım günü çok sayıda askerden ve ağır silahlardan oluşan Sovyet birlikleri Budapeşte'yi işgal etti. Çatışmalarda binlerce Macar öldürüldü. Macar halkının direnişi 10 Kasım'a kadar sürebildi. Artık her şeyin kaybedildiğini gören Başbakan İmre Nagy, 4 Kasım 1956'da radyoda veda konuşmasını yaparken şunları söyledi: "Bu savaş Rus müdahalesine karşı Macar halkının özgürlük savaşıdır. Öyle anlaşılıyor ki, bu görevimde en çok bir- iki saat daha kalabileceğim. Bütün dünya Rus silahlı kuvvetlerinin bütün uluslararası antlaşmaları ihlal ederek Macar halkının direnişini nasıl ezdiğini görecektir. Aynı zamanda Birleşmiş Milletler üyesi bir ülkenin başbakanının nasıl başkentinden zorla kaçırıldığına da tanık olacaktır. Bu son anlarda, ihtilalin liderlerini, eğer yapabilirlerse, Macaristan'ı terk ederek dünyaya, Macaristan'da olup bitenleri anlatmaya çağırıyorum. Yarın ve daha sonraki günlerde sıra başka ülkelere de gelecektir çünkü Moskova'nın emperyalizmi hiçbir sınır tanımamaktadır.(170)

Nagy, kendisinin ve ülkesinin başına gelecekleri görmüştü. Artık yapabileceği bir şey kalmamıştı. Budapeşte'deki Yugoslavya Büyükelçiliği'ne sığındı. Ama Sovyetler onu mutlaka ele geçirmek istiyordu. Ayaklanmayı bastırdıktan sonra iş başına getirdikleri Janos Kadar başkanlığındaki Sovyet yanlısı Macar Hükümeti'nin Nagy'nin, serbestçe dilediği yere gidebileceği yolunda bir taahhütte bulunmasını sağladılar. Ama o koşullarda böyle taahhütler hiçbir anlam ifade etmiyordu. Nagy Yugoslavya Büyükelçiliği'ni terk ettiği anda Sovyet askerleri tarafından tutuklandı. Önce Romanya'ya götürüldü. Sonra gizlice Macaristan'a geri getirilip gene gizlice yargılandı, idama mahkûm edildi ve 1958 yılının Haziran ayında idam edildi. Macar halkı bütün bu olanları ancak Nagy'nin idamından sonra öğrenebildi.

Daha sonra kitlesel tutuklamalar başladı. 200.000 Macar başka ülkelere iltica etti. 1957 yılının Ocak ayında iş başına getirilen Sovyet

(169) Armaoğlu, a.g.e., s. 478.
(170) Department of State Bulletin, 12 November 1956, s. 746-747.

yanlısı hükümet bütün muhalefet gruplarını yasakladı. Sovyetler Birliği Polonya'daki gibi sınırlı bir muhalefete göz yumabilirdi ama kendine ve Varşova Paktı'na karşı bir ayaklanmaya ve bir uydu ülkenin kendi kamplarından ayrılmasına rıza gösteremezdi. Bu gerçek acı bir şekilde anlaşılmıştı. Sovyetler'in aşırı şiddete başvurarak çok sayıda Macar'ı öldürmesi, Batı Avrupa'da şiddetli tepkilere yol açtı. Oradaki Sovyet yanlısı komünist partilerde bile çatlamalar oldu. "Avrupa komünizmi" kavramı ortaya çıkmaya başladı. Özetle Macar ihtilali Avrupa'da bir dönüm noktası oldu ve yıllarca unutulmadı. Sovyetler Birliği yıkıldıktan ve Macaristan gerçek bağımsızlığına kavuştuktan sonra Nagy'nin itibarı iade edildi. Yeni bir cenaze töreni düzenlendi ve bu törene 100.000 Macar katıldı.(171)

Çekoslovakya'daki Reform Girişiminin Hazin Sonu

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki dönemde Çekoslovakya henüz Sovyet nüfuzuna tam girmemişti. Komünist Parti parlamentoda güçlüydü ama cumhurbaşkanı liberal eğilimli Beneş'ti. Hükümette komünist olmayan bakanlar da vardı. Amerika Marshall Planı'nı ilan edince Çekler bunu bir umut ışığı olarak gördüler. Belki bu yolla Sovyet nüfuzuna girmekten kurtulabilirlerdi. Amerika'nın bu planının Çekoslovakya'da da uygulanmasına olumlu karşılık verdiler. Stalin bunun üzerine Çekoslovakya'yı tam etki alanına almaya karar verdi. Siyasi baskıları artırdı. 1948 yılında bir cins sivil darbe gerçekleştirildi. Beneş, başbakanlığa komünist parti lideri Gottwald'ı getirmek zorunda kaldı. Gottwald'ın bir hükümet darbesi yapmasından çekinen komünist olmayan bakanların biri hariç, tümü istifa etti. Onların yerine azınlıktaki komünist partinin bakanları atandı. İstifa etmeyen tek bakan, Çekoslovakya'nın ilk Cumhurbaşkanı Joseph Mazaryk'in oğlu Dışişleri Bakanı Jan Mazaryk'ti. Bu olaydan bir ay sonra, ünlü Çek politikacı ve vatanseveri Jan Mazaryk'in cesedi ünlü Dışişleri Bakanlığı binası Cernin Palace'ın bahçesinde, tam bakan odasının hizasında bulundu. Çekoslovak Hükümeti bu-

(171) Encyclopedia Wikipedia.

nun bir intihar olduğunu söyledi, Batılılar ise bir cinayet olduğunu iddia etti.

Bu olay Çekler için sonun başlangıcı oldu. O tarihten sonra uzun süre Çekoslovakya Sovyetler Birliği'nin tam etki alanı içine girdi.

Devlet ve hükümet Sovyet kontrolüne girmişti ama Çek halkı değil. Çekler ve Slovaklar geleneksel olarak bağımsızlık duygusu yüksek halklardı. 1960'lı yıllardan itibaren Sovyetler'in katı yönetimine karşı sesler yükselmeye başladı. Ülke ekonomisi kötüye gidiyordu. Merkezi yönetim ve katı kurallarla bu inişi düzeltmek kabil değildi. Alexander Dubçek ile ekonomist Ota Şik bir ekonomik reform süreci başlatmaya çalıştılar. 1963 yılında Prag'daki Karls Üniversitesi profesörlerinden Goldstücker, "İnsancıl yüzü ile sosyalizm" kavramını ortaya attı. Bu kavram daha sonraki yıllarda Alexander Dubçek'in önderliğindeki özgürlük hareketinin de sembolü olacaktı.

31 Mayıs-4 Haziran tarihlerinde yapılan Çekoslovak Komünist Partisi'nin 13. kongresinde de rejimin katılığını bir ölçüde esnetecek ekonomik ve sosyal kararlar alındı. Bu kongrede Alexander Dubçek de Komünist Parti politbürosuna girdi. Parti başkanı Novotny ile Dubçek arasında kısa zamanda tartışmalar yaşanmaya başladı. Dubçek özgürlük yanlılarının sembolü haline geldi. Bunu Çekoslovak Yazarlar Birliği'nin 17-19 Haziran 1967'de yaptığı kongre izledi. Orada, basının üzerindeki her türlü sansürün kaldırılması çağrısında bulunuldu. Özgürlük ateşi bir kere yakılmıştı. Bunu söndürmek zordu. 30 Ekim 1967 günü Prag'daki Karl Üniversitesi öğrencileri akademik özgürlük istekleriyle ayaklandılar ve polisle çatıştılar.

Siyasi düzeyde de gelişmeler hızlandı. Novotny, Dubçek ve arkadaşlarının baskıları altında eziliyordu. Kendisine yardımcı olması için Sovyet lideri Brejnev'i Prag'a davet etti. Brejnev parti merkez komitesinde Novotny'ye yönelik eleştirilerin yoğunlaştığını görünce ondan desteğini çekti ve Dubçek'in parti genel sekreterliğine atanmasına razı oldu. 3-5 Ocak 1968 tarihinde yaptığı toplantıda Komünist Partisi merkez komitesi Novotny'yi parti birinci sekreterliği görevinden aldı, yerine Dubçek'i getirdi. Novotny devlet başkanlığı görevini sürdürecekti. Dubçek dönemi, özgürlüklerin Çekoslovakya'ya geri geldiği dönemdir. Basında sansür kaldırıldı. Halka ifade özgürlüğü tanındı.

Dubçek yanlıları bu gelişmeleri "Sosyalist Demokratik Devrim" olarak nitelendirdiler. 4 Nisan tarihinde Novotny yanlısı Lenard başbakanlıktan alındı, yerine Dubçek'in arkadaşlarından Oldrich Çernik getirildi.

En büyük adım 9 Nisan 1968'de atıldı O tarihte Komünist Parti, "Çekoslovakya'nın Sosyalizme giden Yolu" başlığını taşıyan uzun bir belge yayınladı. Bu belgede parti ile devlet işlerinin birbirinden ayrılacağı, sosyalizmi demokrasiyle bağdaştıran bir yaklaşımın benimseneceği, iktidarın tek bir partinin tekeline bırakılamayacağı, dernek, söz, ifade, inanç, kanaat, basın ve seyahat özgürlüklerinin tanınacağı ifade edildi. Bu ifadeler Sovyet modelinin çok ötesine gidiyor ve Doğu Avrupa'da yeni bir devlet modelinin yaratılmasını amaçlıyordu. Sovyetler Birliği bunu sineye çekecek durumda değildi. Başta Dubçek, Çekoslovak yöneticileri üzerinde ağır baskılar yapıldı. Dubçek ve arkadaşları bu baskılara direndiler. Dubçek 2 Ağustos'ta yaptığı bir radyo konuşmasında özgürlükçü reformlara devam edileceğini söyledi. Bu Sovyetler Birliği'ne açık bir başkaldırma niteliğindeydi. Yugoslavya ve Romanya da Dubçek'i destekledi. Başlangıçta kuvvet kullanmayacağı izlenimini veren Rusya, daha sonra gerçek niyetlerini ortaya koydu. 20-21 Ağustos tarihlerinde Sovyetler Birliği, Polonya, Macaristan Doğu Almanya ve Bulgaristan askeri birliklerinden oluşan 250.000 kişilik bir kuvvet Çekoslovakya'yı işgale başladı. Ağustos sonuna kadar bu birliklerin sayısı 500.000'i buldu. 21 Ağustos günü Prag'ı işgal eden Sovyet birlikleri derhal komünist partisi binasına giderek parti lideri Dubçek ile Başbakan Cernik'i tutuklayıp Moskova'ya götürdü. Devlet Başkanı General Svoboda da Moskova'ya gitti. Orada Çek yöneticilerine, baskı altında bir anlaşma imza ettirdiler.

Moskova'dan Prag'a dönen Dubçek ve Svoboda halkı yatıştırmaya çalıştı. Ama artık geri dönüş başlamıştı. Eylül ayından itibaren basına yeniden sansür uygulanmaya başladı. "Prag Baharı" kısa sürmüştü. 4 Ekim'de Çekoslovak liderler yeniden Moskova'ya gittiler. Bir antlaşma daha imzaladılar. Buna göre Çekoslovakya, Komünist Partisi'nin öncü rolünü kabul ediyor ve Sovyet birliklerinin geçici olarak topraklarında kalmasına izin veriyordu. 1969 Eylülü'nde par-

tiden istifa etmek zorunda bırakılan Dubçek, 1969-1970 yıllarında Çekoslovakya'nın Ankara büyükelçiliğinde bulundu. Bu sırada ortalıkta pek görünmedi. Geri planda kalmayı tercih etti.

O tarihlerde geliştirilen Brejnev doktrini, "Her sosyalist ülkenin egemenliğinin dünya sosyalizminin ve dünya ihtilalci hareketinin menfaatlerine aykırı olamayacağını" öngörüyordu. Yani açıkça sosyalist ülkelerin egemenliğinin sınırlı olduğunu, bu ülkelerin Sovyetler Birliği'nin tanıdığı sınırların dışına çıkamayacağını, çıkmaya çalışırsa, Sovyetler'in buna güç kullanarak müdahale edebileceğinin işaretini veriyordu.

Sovyetler'in Çekoslovakya'yı işgali, dünyadaki komünist hareketleri böldü. Yugoslavya, Arnavutluk ve Romanya da dahil olmak üzere 18 komünist parti Sovyet işgalini eleştirdi. En büyük eleştiri İtalyan Komünist Partisi'nden geldi. Uzun yıllardan beri Sovyetler Birliği'nin politikalarını ve komünizmin "faziletlerini" Avrupa kamuoyuna anlatmayı görev bilen Batı Avrupa ülkelerinin komünist partileri, Sovyetler'in Macaristan'a ve Çekoslovakya'ya askeri güç kullanarak saldırmasına haklı bir gerekçe bulamaz hale gelmişlerdi.[172]

"Prag Baharı" sona erince, Dubçek döneminde görev yapan değerli devlet adamları da tasfiye edildi. Bunlara çok düşük görevler verildi. Örneğin Dubçek'in kültür bakanı, değerli diplomat ve düşünce adamı Galuşka, bir kamu inşaat şirketinde hesap işlerinde küçük bir göreve getirildi. Hayatını kazanmak için Prag'daki yabancı diplomatlara Çekçe ve Almanca ders vermeye başladı. Bu kitabın yazarına da Almanca dersler verdi. Çek makamlarının dikkatini çekmemek için arabasını diplomatların evlerinin önünde park etmemeye özen gösterirdi.

Sovyetler'in bu katı tutumu, Çekoslovakya ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde halk arasında yılgınlığa yol açtı. Baskı rejimine tepki olarak gençlerin yapabildiği tek şey Prag'daki Fransız Büyükelçiliği'nin karşısındaki duvarın önüne ünlü Beatles topluluğunun üyelerinden John Lennon'un anısına çiçek bırakmak ve mum yakmaktan ibaret kalıyordu. Ülke, Cumhurbaşkanı Gustav Husak ve parti lideri Vasil

(172) Armaoğlu, a.g.e., s. 563-570.

Bilak'ın Sovyet yanlısı katı rejimi altında eziliyordu. Dubçek partideki görevlerinden istifa ettikten ve kısa bir süre Ankara'da yaptığı büyükelçilik görevinden döndükten sonra Slovakya orman idaresinde küçük bir göreve tayin edildi. Bu arada bir akşam Bratislava operasındaki bir temsile gitti. Onu gören seyirciler önce mırıldanarak sonra da yüksek sesle Çekoslovak milli marşını söylemeye başladı. Komünist Parti demir bir yumrukla rejimi kontrol altına almıştı ama Dubçek halkın gönlünü fethetmeye devam ediyordu. Bu olaydan sonra Dubçek uzun yıllar halk içinde görülmedi. Yurtdışına çıkmasına da yıllarca izin verilmedi. İlk defa 1988 yılında, Soğuk Savaş'ın sona erme belirtileri ortaya çıkınca Bolonya Üniversitesi'nde fahri doktora payesi almak için İtalya'ya gitmesine izin verildi.

Soğuk Savaş sona erip Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı yıkıldıktan sonra Çekoslovakya da özgürlüğüne ve egemenliğine kavuştu. Dubçek'in itibarı iade edildi. 28 Aralık 1989'da meclis başkanlığına getirildi. Dubçek 1992 yılında bir trafik kazası sonucunda öldü. Ama dış baskılara karşı bir ülkenin onurunu koruyan lider olarak hâlâ hatırlanıyor.

Baltık Ülkelerinde Neler Oldu?

18 ve 19. yüzyıllarda Litvanya, Letonya ve Estonya'dan oluşan Baltık ülkeleri Rus İmparatorluğu'nun bir parçasını oluşturuyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda bu ülkeler Almanya ve Rusya'ya karşı savaştı ve savaştan sonra bağımsızlıklarını kazandılar.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Nazi Almanyası ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Molotov-Ribbentrop Antlaşması, bu ülkeleri Sovyet nüfuz alanında bıraktı. Savaş başladıktan sonra, 1940 yılında Sovyet orduları her üç Baltık ülkesini de işgal etti.

Her üç ülkede de Sovyet yanlısı hükümetler iş başına getirildi. Üç ülkenin Sovyet baskısıyla seçilen parlamentoları 1940 yılının Ağustos ayında Sovyetler Birliği'ne katılmak için başvuruda bulundu. Her üç ülke de Sovyetler Birliği'ne ilhak edildi.

Savaş yıllarında durum değişti. Alman-Sovyet anlaşmasının hükmü kalmadı ve Nazi Almanyası'nın orduları 1941 yılında üç Baltık ülkesini de işgal etti. Savaşın sonlarında Sovyet orduları bu ülkele-

ri tekrar ele geçirdi. Savaştan sonra Baltık ülkelerinde ciddi direniş hareketleri görüldü. Milis kuvvetleri 8 yıl boyunca işgalci Sovyet birlikleriyle çarpıştı. Çarpışmalar özellikle Litvanya topraklarında oldu. Gerillalarla baş edebilmek için Stalin 8 tümen ile hava unsurlarını bu ülkede konuşlandırdı. 1946 yılında Sovyetlerle çarpışan Litvanyalı gerillaların sayısı 40.000'e yükseldi. Amerika'dan ve Batı Avrupa ülkelerinden ancak sınırlı düzeyde istihbarat ve örtülü operasyon yardımı alabilen direnişçilerin sayısı zamanla azaldı ve 1950 yılında 5000'e düştü. Gerillalar 1952 yılında direnişe son verdiklerini açıkladılar. Ama 1964 yılına kadar bireysel direniş hareketleri görüldü. Bu çarpışmalarda Baltık ülkeleri vatandaşlarından 75.000 kişi öldü. Sovyetler Birliği, bu çatışmalarda 20.000 kişi kaybettiğini açıkladı.(173)

Baltık ülkeleri uzun yıllar Sovyetler Birliği'nin işgali altında yaşadı. Amerika ve bazı Batılı ülke Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını tanıdıkları bu ülkelerin Sovyetler Birliği'nin bir parçası olduğunu kabul etmedi. Türkiye de o tarihten beri Baltık ülkelerinin bağımsızlığını tanıyan devletlerden biri oldu. Soğuk Savaş'ın sonu yaklaştığında Baltık devletlerinde de bağımsızlık hareketleri arttı. 23 Ağustos 1989 tarihinde üç Baltık ülkesinden 2 milyon kişi el ele vererek bir insan zinciri oluşturdu. Halk bağımsızlık istiyordu. 1990 ve 1991 yıllarında bu ülkeler birer birer bağımsızlıklarını tekrar ilan ettiler. Sovyetler Birliği de 6 Eylül 1991'de Baltık ülkelerinin bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı.

2002'de bu üç ülke NATO ve Avrupa Birliği üyeliği için başvuruda bulundu. Onların üyelik süreci kısa zamanda tamamlandı, 29 Mart 2004'te NATO'ya, 1 Mayıs 2004'te Avrupa Birliği'ne üye oldular.

Sovyetler Birliği'nin Macaristan, Çekoslovakya ve Baltık ülkelerine yaptığı müdahalelerin, orada yaşanan ıstırapların kısa hikâyesi böyle. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden önce yaptığı en büyük ve en kanlı müdahale Afganistan'a yapıldı. Bu müdahale sonunda Afganistan'da ülkenin dokusu değişti. Milyonlarca Afgan vatandaşı başka ülkelere

(173) John Prados, *Presidents' Secret Wars: CIA and Pentagon Covert Operations from World War II Through the Persian Gulf War,* Ivan R. Dee, Publisher; Rew Sub edition, 1996, s. 37-44.

göç etmek zorunda kaldı. Bu müdahaleyi başka müdahaleler izledi. Afganistan hâlâ barışa, huzura ve iç istikrara kavuşamadı.

Afganistan'ın İşgali

Afganistan'ın yakın tarihi bir dış müdahaleler tarihi olarak nitelendirilebilir. Bir yandan Orta Asya ile Hint Okyanusu, bir yandan da Çin ile Güneybatı Asya arasındaki stratejik konumu Afganistan'ı yakın tarihte büyük devletler arasında çekişme konusu yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren Afganistan, İngiltere ile Rusya'nın nüfuz alanlarını genişletme politikalarına sahne olmuş, daha yakın tarihlerde Orta Asya ülkelerinde çıkan petrol ve doğalgazın Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint Denizi'ne ve oradan da hem Uzakdoğu hem de Batı ülkelerine ulaştırılabilecek olmasının anlaşılması bu ülkenin stratejik önemini daha da artırmıştır.

Afganistan'da yakın geçmişte meydana gelen gelişmeleri, bu stratejik bakış açısından değerlendirmek gerekir.

1930'lu yıllarda Afganistan'a yardımcı olan ülkelerin başında Türkiye geliyor. Kral Emanullah Han'ın Atatürk'ü ziyaret etmesiyle başlayan bu gelişme, uzun yıllar iki ülke arasında yakın dostluk ve işbirliği ilişkilerinin geliştirilmesine olanak vermişti. Türkiye özellikle askeri ve sivil eğitim ve sağlık alanlarında Afganistan'a büyük yardımda bulunmuş, çok sayıda Afgan lider Türkiye'de eğitim gördükten sonra ülkelerinde önemli görevlere gelmişlerdi. Türkiye Afganistan'da okullar ve hastaneler açmış, hatta bir siyasal bilgiler fakültesi ile bir konservatuarın kurulmasına yardımcı olmuştu. Ama diğer ülkelerin Afganistan'a ilgileri Türkiye gibi karşılık beklemeyen bir katkı şeklinde olmadı. Tam tersine büyük devletler Afganistan'ı kendileri hesabına, stratejik menfaatlerine hizmet edecek bir satranç tahtası gibi gördüler.

Afganistan tarihinde en uzun hükümdarlık yapan, Muhammed Zahir Şah oldu. Onun 1933-1973 arasında tam 40 yıl süren krallığı sırasında meydana gelen bazı gelişmeler Sovyetler Birliği'nin bu ülkedeki nüfuzunun artırmasına yol açtı. 1953 yılında Muhammed Davut Han kansız bir darbeyle başbakanlığı ele geçirdi. Zahir Şah devlet başkanı olarak görevinin başındaydı ama devleti fiilen Başbakan Davut

Han idare ediyordu. Davut Han dış politikada Sovyetler Birliği'ne yanaştı, onlardan çok miktarda askeri ve ekonomik yardım aldı ve ülkenin adım adım Sovyetler'in etki alanına girmesine olanak sağladı. Halk buna büyük tepki gösterdi. Bu tepkilerin sonucunda Davut Han 1963 yılının Mart ayında istifa etmek zorunda kaldı. Zahir Şah 1964 yılında yeni bir anayasa hazırlattı. Özel bir komitenin 18 ayda hazırladığı anayasa, Afganistan'da millet meclisi görevini yapan Loya Jirgah tarafından kabul edildi. 1965 ve 1969 seçimleri bu anayasaya göre yapıldı. Seçim sonuçları muhafazakârların önde olduğunu gösteriyordu ama Babrak Karmal gibi bazı Sovyet yanlıları da bu seçimlerde parlamentoya girme fırsatı buldu. Zaman zaman Sovyet yanlıları arasında da bölünmeler oldu ama bu eğilimdeki politikacılar giderek daha etkili olmaya başladı. İşte bu ortamda 17 Temmuz 1973'te Davut Han yeniden darbe yaparak iktidarı resmen ele geçirdi ve Zahir Şah'ı devlet başkanlığından uzaklaştırıp ülkede cumhuriyet ilan etti.

Davut Han ülkeyi diktatörce idare etti. Sovyet işgalinden sonra 3 milyon vatandaşı Pakistan'a, 500.000'i de İran'a sığındı. Pakistan'a geçen mülteciler, sınıra yakın 339 köye yerleştiler. Sovyet uçakları zaman zaman Afganistan-Pakistan sınırını geçerek bu köyleri bombaladı. Orada yaşayan çok sayıda mülteci bu bombardımanlar sonucunda hayatını kaybetti. Bu köylerin bazıları zamanla büyüyerek birer küçük şehir niteliği kazandı.

Afgan direniş hareketi bu bölgeden beslendi. Pakistan, yüksek bir ekonomik maliyeti olmasına rağmen bu mücahitlere destek oldu. Bu desteğin en önemli sebeplerinden biri "din kardeşliği" duygusuydu. Pakistan devleti kurulduğunda din faktörü devlet yönetiminde bu kadar ön planda değildi. Ama Bangladeş'in ayrılmasından sonra ülkede ciddi bir siyasal kriz yaşandı. Bunun üzerine bir de 1971 savaşında Pakistan'ın Hindistan'a yenilgisi gelince ülkede büyük bir sarsıntı oldu. Bu arada askeri kadrolar değişti. Eski kadrolar İngiliz eğitimi görmüş, genellikle Batı yanlısı ve Batılı değerlere yakın, yeni gelenler ise daha çok köy kökenli ve dini duyguları kuvvetli subaylardı. İşte bu kadrolar radikal İslam düşüncesini benimsediler ve Afganistan'dan gelen Müslüman-milliyetçi gruplara kucak açtılar. Afganistan'da Davut Han'ın güçlü olduğu dönemde Afgan yönetimi etnik alanda

Paştunlara yöneldi. Pakistan'da da bir Paştun azınlığı vardı. Pakistan yöneticilerin Afganistan'daki gelişmelerin kendi Paştun azınlığını da etkileyebileceğinden çekinerek Afganistan'daki Tacik azınlığıyla İslamcı çevrelere destek vermeye başladı. Görüldüğü gibi dini ve etnik konuların politikaya karıştırılmasının Afganistan için bedeli büyük oldu. Bu gelişmeler üzerine Davut Han Amerika'ya ve şah yönetimindeki İran'a yanaşmaya çalıştı. Buna karşı ülkedeki Sovyet yanlıları askerlerle birleşerek 27 Nisan 1978'de bir darbe yapıp Davut Han'ı devirdiler.[174] Bir ihtilal konseyi kuruldu. Bu konseyin başına ihtilal liderlerinden Nur Muhammed Taraki getirildi. Darbenin liderleri arasında Sovyetler'in desteklediği Babrak Karmal da vardı. Karmal başbakan yardımcılığına getirildi. Bu darbeye rağmen devlet başkanlığı görevini koruyan Taraki, kendine rakip olarak gördüğü Babrak Karmal'ı kısa sürede görevinden uzaklaştırdı ve Prag'a büyükelçi olarak atadı.

Taraki bir yandan Davut gibi kişisel rakiplerini tasfiye ederken bir yandan da Sovyetler Birliği'ne büsbütün yanaştı. 5000 Sovyet uzman Afganistan'a gönderildi. Sovyetler Birliği'yle 5 Aralık 1978 yılında imzalanan Dostluk ve Askeri İşbirliği Antlaşması, Sovyetler'in Afganistan'ı işgaline zemin hazırladı. Sovyetler sonunda, bu anlaşmaya dayanarak 1979 yılının Aralık ayında Afganistan'ı işgal etmeye başladı. Cumhurbaşkanı Taraki halkın Sovyet işgaline karşı tepkisini yumuşatmak için din unsurunu kullanmaya çalıştı. Din adamlarını ön plana çıkardı ama halkın tepkisini önleyemedi. Daha Sovyet işgali başlamadan önce ülkenin doğusunda direniş hareketleri başlamıştı. Sovyet yanlısı rejim radikal İslamcıları harekete geçirmişti. 28 vilayetin yarısında İslamcı direnişçiler kontrolü ele geçirdiler. Taraki'nin bu muhafazakâr direnişle baş edememesi üzerine Hafizullah Amin başbakanlığı ve fiilen ülkenin yönetimini ele aldı. Onun bulduğu çözüm Sovyetler'e büsbütün yanaşmaktı. Direnişi bastırmak için çok sayıda Sovyet askerleri Afganistan'a girdi.

Sovyetler'in Afganistan'a fiilen müdahale etmesi Amerika'yı harekete geçirdi. Amerika evvelce bölgede en çok İran'a güveniyordu.

(174) Pijl, a.g.e, s. 345.

Ama artık şah dönemi sona ermişti. Onun yerine, Amerika'ya karşı olumsuz bir tavır izleyeceği başından beri belli olan Humeyni geçmişti. Amerika'nın, Afganistan'da Sovyet işgaliyle mücadele eden mücahitlere yardım etmek için başka bir dosta ihtiyacı vardı. O dost Pakistan olacaktı. Amerika Pakistan üzerinden Müslüman mücahitlere çok miktarda silah ve cephane gönderdi. Brzezinski Sovyet işgalinin her ne pahasına olursa olsun önlenmesi gerektiğini düşünüyordu. Bunun için kökten dinci Müslüman savaşçılara yardım etmek de uygundu. Brzezinski Pakistan'ın Afganistan sınır bölgesini ziyaret etti. Oradaki Afgan mücahitlerine yaptığı konuşmada, "Tanrı sizin yanınızdadır," dedi. Din unsuru bir kere daha Amerikan dış politikasında önemli bir yer almaya başlamıştı. Amerika'nın çıkarları söz konusu olduğunda radikal İslami güçleri desteklemenin bir sakıncası olmazdı. O zaman öyle düşünüldü. Daha sonraki yıllarda, Amerika'nın o zaman beslediği ve silahlandırdığı mücahitler Amerika'nın en büyük düşmanı olacak ve Amerika bu defa onlarla mücadele etmek zorunda kalacaktı. Gene bu mücahitleri vaktiyle desteklediği Pakistan üzerinden... İlkelerden çok günün koşullarına göre oluşturulan politikalarda böyle durumlarla karşılaşılabiliyordu.

16 Eylül 1979'da Kabil'de ihtilal liderlerinin katıldığı bir toplantıda Tariki öldürülmüş ve Hafizullah Amin iktidarı tümüyle ele geçirmişti. Aynı yılın aralık ayına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da 20.000 askeri vardı. Sovyetler bununla da yetinmedi, 24 Aralık 1979'da uçaklarla getirdikleri askerlerini Kabil havaalanına indirmeye başladı. Ülke artık tamamen Sovyet kontrolüne girmişti. Sovyetler'in en çok desteklediği Afgan liderlerinden Babrak Karmak 1 Ocak 1980'de Afganistan'a geldi ve yönetimi ele aldı. Hafizullah Amin bir ihtilal mahkemesi kararıyla idam edildi. Afganistan'da Sovyet yanlısı politika izlemek iktidarda kalmaya yetmiyordu. Sovyetler Birliği'ne daha fazla hizmet edecek bir aday ortaya çıkınca eskisi derhal bertaraf ediliyordu.

İslamcı mücahitlerin sayısı süratle arttı ve zaman içinde 90.000'i aştı. Bu arada Suudi asıllı zengin işadamı Usame bin Ladin ülkesinden ve başka Arap ülkelerinden getirdiği gönüllülerden, bir "Arap Tugayı" kurdu. İslami mücahitlerin denetimindeki bölgelere Pakistan

üzerinden getirttiği iş makineleriyle savunma hatları ve dağların içinde tüneller oluşturdu. Sovyet askerleri bu tüneller sistemini çökertemedi. Ladin'in İslamcı militanları eğitmek için kurduğu kampların, özellikle Khost kampının oluşturulmasında CIA'den de yardım aldığı ifade ediliyor.[175] Buna pek de şaşmamak lazım zira o dönemde Amerika da Bin Ladin ve diğer İslamcılar da aynı düşmana karşı savaşıyorlardı. O dönemde bu işbirliği Sovyet birlikleri için giderek artan bir tehlike oluşturdu. Afganistan'daki Sovyet birliklerinin sayısı 1986'da 118.000'e ulaştı. Aynı yıl Sovyetler'in toplam kayıpları da 40.000'i aştı. Amerika'nın desteklediği Müslüman mücahitlerin saldırıları Sovyetler açısından sadece asker kaybıyla sonuçlanmadı, savaşın maliyetini de yükseltti. Bu savaşın Sovyetler'e 5 ila 7 milyar dolara mal olduğu hesaplanıyor.

Bin Ladin'in çalışmalarının sonucunda 1989 yılında El Kaide örgütü kuruldu. Bu, daha sonra başta Amerika olmak üzere, bütün Batılı ülkelerin en çok çekineceği bir militan İslami terör örgütü haline dönüşecekti.

Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali bütün dünyada tepkiyle karşılandı. Amerika silahsızlanma çalışmalarının en önemli halkası olan SALT II müzakerelerini durdurdu.

Sovyet işgalinden sonra Afganistan'daki milliyetçi-muhafazakâr direniş hareketleri artarak sürdü. Amerikalılar din faktörünün komünizme karşı en önemli silah olduğunu düşünerek bu direnişçilere büyük yardımlarda bulunmaya devam ettiler. Sovyetler bu direnişle baş edebilmek için 1980 yılında Afganistan'daki kuvvetlerinin sayısını daha da artırmak zorunda kaldı.[176]

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali Amerika Birleşik Devletleri'nin bu ülkeye yönelik politikalarını köklü biçimde etkiledi. Başkan Carter, başkanlık döneminde kendisini en fazla etkileyen olayın Afganistan'ın işgali olduğunu söylüyor. Amerika buna karşılık vermeliydi, ama nasıl? SALT II müzakerelerini durdurmak siyasi açıdan önemliydi ama fiili durumu değiştirmek için yeterli değildi.

(175) Pijl, a.g.e., s. 360.
(176) Armaoğlu, a.g.e., s. 763-771.

Carter'in bulduğu çözüm örtülü operasyonlardı. Bu yolla Amerika Afgan mücahitlerinin Sovyet birlikleriyle mücadelesine yardımcı olacaktı. Bu Amerika'nın Sovyetler Birliği'yle doğrudan savaşa girmesinin bir altındaki mücadele yöntemiydi. Carter 1982 yılında Emery Üniversitesi'nde verdiği bir konferansta bu politikasını açıkladı.

Örtülü operasyon nasıl yapılacaktı? Carter Mısır ve Çin'den destek istedi. Bu ülkelerdeki Sovyet yapımı silahları satın alarak Afgan mücahitlerine verecekti. Böylece Amerikan silahları kullanılmayacağı için Amerika'nın desteği anlaşılamayacaktı. Hiç değilse Carter böyle düşünüyordu. Mısır bu öneriyi kabul etti. Ayrıca Afgan mücahitlerine eğitim olanakları sağladı. Çin Amerika'nın önerilerine sıcak bakmadı. Ama Çinlilerin daha sonra, gerek Sovyet yapımı gerek Çin yapımı bazı silahları Afgan mücahitlerine gönderdiği anlaşılıyor.

Başkan Carter örtülü operasyonların yanı sıra Sovyetler Birliği'ni rahatsız edecek başka kararlar da verdi. Sovyetler'e Amerikan hububat satışlarını durdurdu. Carter'dan sonra başkanlığı üstlenen Ronald Reagan da Afganistan'daki örtülü operasyonların artırılarak devamına karar verdi. 15 Şubat 1980'de Washington Post CIA'in Afganistan'daki milliyetçi-İslamcı mücahitlere silah gönderdiğini açıkladı. Reagan döneminde mücahitlere daha etkili silahlar gönderilmeye başladı. Bunlar arasında tanksavar silahları ve detektörlerin tespit edemediği mayınlar da vardı. Carter zamanında Afgan direnişçilerine 30 milyon dolarlık yardım yapıldığı ifade ediliyor. Aynı dönemde Suudi Arabistan da bu kadar yardım yapmıştı. Reagan döneminde bu yardım büyük ölçüde artırıldı. Amerikan basını bu yardım miktarının 625 milyon dolara yükseldiğini yazdı. Suudiler de yardımlarını artırdılar. 1984 ile 1986 yılları arasında Suudi yardımları 525 milyon dolara ulaştı. Böylece Afganistan'ın içişlerine müdahale edenlerin kervanına Suudi Arabistan da katılmış oldu.

· Sovyetler'in Afganistan'daki hava gücü 400 savaş uçağından oluşuyordu. Helikopterler ve diğer uçaklarla bu sayı 600'ü aşıyordu. Bunlara karşı mücahitler Amerika'dan ileri teknolojiye sahip uçaksavar sistemleri istediler. Direnişçiler Afganistan'daki hava üslerinde konuşlanmış 20'den fazla uçağı tahrip ettiler. Elde ettikleri yeni uçak savar sistemleriyle Sovyet jetlerini havada da düşürmeye başladılar.

1985 yılının Kasım ayına kadar Sovyetler'in kaybettiği uçak ve helikopter sayısı 700'e ulaştı. Amerika'nın sağladığı makineli tüfek, havan gibi hafif silahların sayısı 11.000'e ulaştı. Aynı yılın nisan ayında Başkan Reagan NSDD-166 sayılı direktifi kabul etti. Buna göre Sovyetler'in Afganistan'dan uzaklaştırılması için mümkün olan bütün olanaklar kullanılacaktı. Amerikan Kongresi, Amerika'nın İran'a yaptığı gizli silah satışlarından elde edilen paranın bir bölümünün Afganistan'a gönderildiği iddialarını araştırmaya başladı.[177]

Afganistan'daki Sovyet işgali ve kanlı çatışmalar Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov iktidara gelinceye kadar sürdü. Gorbaçov bu savaşın maliyetinin kaldırılamayacak kadar büyük olduğunu gördü. O sırada Afganistan'da Necibullah Han bir darbeyle iş başına gelmişti. Afganistan'ın son komünist lideri Necibullah Han, "Eğer Afganistan'da köktendinciler iktidarı ele geçirirlerse ülke bir terörizm merkezi olur," diyordu.[178] Ama terör tehlikesine rağmen Gorbaçov Sovyetler'in bu müdahaleyi daha fazla sürdüremeyeceğini anladı ve 1986 yılında geri çekileceklerinin işaretini verdi. 1988'de Pakistan ile Afganistan arasında Cenevre'de yapılan anlaşmadan sonra 1989'da Sovyet birlikleri Afganistan'ı terk etti. Amerika için bu çekilme önemliydi ama yeterli değildi. Başkan Reagan, Pakistan yöneticilerine, Afgan direnişçiler iktidarı fiilen ele geçirinceye kadar Amerika'nın Pakistan üzerinden onlara yardımcı olacağını bildirdi. O dönemde Amerika ya İslamcı direnişçilerin ileride ne gibi sorunlara yol açabileceğini, Amerika'ya ne büyük zarar verebileceğini görmüyor veya bunu o kadar da önemsemiyordu.

Sovyetler sonunda çekildi. Ama Necibullah, iktidarını 1992'ye kadar sürdürdü. O dönemde Rusya'dan yardım almaya devam etti. O yıl iktidarı ele geçiren İslamcılar Necibullah ve yardımcılarını öldürdü ve cesetlerini Kabil sokaklarında halka gösterdiler. Kabil'e giren ve yönetimi ele geçiren güçler kuzeydeki yerel liderlerden Raşit Dostum ile Ahmet Şah Mesut'tu. Onlar için iktidarı ele geçirmek yeterli değildi. Yeni bir devlet kuracaklardı. Bu devletin adı

(177) Prados, a.g.e., s. 357-367.
(178) Pijl, a.g.e., s. 336.

Afganistan İslam Cumhuriyeti olacaktı. Ancak bu yeni devletin kurulmasından itibaren çeşitli etnik ve dini gruplar arasında çatışmalar çıktı ve zaman zaman iç savaşa dönüştü. Başlangıçta Sibgatullah Müceddidi'nin başkanlığında bir İslami cihad konseyi kuruldu. Ancak Müceddidi sadece iki ay görevde kalabildi. Daha sonra yerini Burhaneddin Rabbani aldı.

Ülkede büyük bir güç odağı oluşturan Paştunlar yeni hükümette yoktu. Kabil'deki güç kaynağı Kandehar'dan gelen ve eski mücahitler ile dini eğitimli öğrencilerden oluşan Taliban grubuydu. 2000 yılının sonunda Taliban ülkenin %95'inde kontrolü elinde bulunduruyordu. Taliban rejimine muhalefet, esas olarak ülkenin Kuzeyindeki "Afgan Kuzey İttifakından" kaynaklanıyordu. Bu ittifak Birleşmiş Milletler'de ve genel olarak uluslararası kuruluşlarda Kabil Hükümeti'nin yanı sıra, diplomatik muhatap olarak kabul ediliyordu. Türkiye de kuzeyin merkezi sayılan Mezarı Şerif'te bir başkonsolosluk açmıştı.

Sovyet işgali bitmişti ama Afganların çilesi bitmemişti. Yeni yönetim kısa zamanda bir İslami diktatörlük halini aldı. Pakistan'ın tam desteğini alan Taliban, yukarıda da belirtildiği gibi, Kabil'de iktidarı ele geçirmişti ama kuzeyde Ahmet Şah Mesut büyük bir yerel güç odağı olmayı sürdürüyordu. Evvelce Sovyet birlikleriyle savaşan Şah Mesut şimdi de Taliban'la çatışma içindeydi. Mesut, 9 Eylül 2001'de televizyoncu kılığına giren El Kaide militanları tarafından öldürüldü.

Amerika'da Clinton yönetimi başlangıçta Taliban'a sıcak yaklaştı. Bunlar Afganistan'da istikrarı sağlayabilirlerdi. Üstelik Amerika'nın düşman saydığı İran'a da karşıydılar. Türkmenistan'daki 8,1 trilyon metreküplük doğalgaz rezervinin Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint Okyanusun'a indirilmesinde Taliban rejiminin gerekli kolaylığı sağlayacağına inanılıyordu. Amerika bu gibi büyük projeleri başkasına bırakmaya niyetli değildi. Gerçekten bu proje önce Arjantin petrol şirketi Bridas tarafından geliştirilmiş, Türkmen lideri Türkmenbaşı'nın ve Pakistan'da Benazir Butto'nun onayı alınmıştı. Ama Amerika devreye girdi, 1995 yılında Arjantinliler devre dışı bırakıldı. Onun yerine Amerikan Unical firması ile Suudi Arabistan'ın Delta şirketi projeyi üstlenecekti. Amerika ve Suudi Arabistan Sovyetler'in Afganistan'dan

çıkarılmasını sağlamamışlar mıydı, işte şimdi bunun meyvelerini toplamanın zamanıydı. Bunu hak ettiklerini düşünüyorlardı.[179]

Arjantin firması Bridas ile Amerikan şirketi Unicol'un önerdiği projeler birbirine çok benziyordu. Afganistan'dan Pakistan'a ve oradan Hint Okyanusu'na döşenecek iki doğalgaz boru hattıyla, yılda 19 milyar metreküp Türkmen gazı dünya piyasalarına sürülecekti. Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı 21 Ekim 1995'te Unicol ile bir anlaşma imzalandı. Bu imza töreninde Afganistan'dan hiç kimse yoktu. Kim vardı? ABD'nin eski Dışişleri bakanlarından ve o tarihte Unicol'un danışmanlığını yapan Henry Kissinger. Amerika Türkmenistan'ı insan hakları ihlalleri iddiaları nedeniyle eleştirmiyor muydu? Eleştiriyordu ama ekonomik çıkarlar söz konusu olduğu zaman Ortadoğu ülkelerinde de Orta Asya'da da insan hakları unutulabilirdi. Büyük devletlerin dış ekonomik ilişkiler ile dış politikayı birbirine nasıl karıştırdıklarının veya dış politikayı ekonomik menfaatleri uğruna nasıl kullandıklarının örneklerinden biri de bu imza töreninde gözler önüne serildi.

Clinton yönetimi Afganistan'daki Taliban yönetimini olumlu karşılamıştı. ABD Dışişleri Bakanlığı'nda bakan yardımcılarından Robin Raphael kongrede yaptığı bir konuşmada, Taliban'ın "barışçı bir siyasal süreci temsil ettiğini" söyledi. Taliban Şii karşıtı bir politika izliyordu. Amerika'nın hasım saydığı İran'ın engellenmesine yardımcı olabilirdi. Ülkenin kuzeyindeki Ahmet Şah Mesut'a bağlı güçler de boru hattı projesini destekliyorlardı. Ama Taliban Hükümeti'yle anlaşamıyorlardı. Rusya, İran ve Hindistan bu projeye kendi stratejik çıkarları nedeniyle karşıydılar. Taliban yönetimi ise gaz boru hattı söz konusu olduğunda siyasi hasmı saydığı Amerikalılarla işbirliği yapmaktan kaçınmamış, hatta Amerika'ya heyetler göndermişti. Boru hattı döşenseydi Amerikan Unicol şirketi Afganistan'a yılda 250 milyon dolar transit ücreti ödeyecekti.

Ancak bir sorun vardı. Afganistan'da güvenlik sağlanamayınca boru hattı inşaatı başlayamıyordu. Taliban'a karşı kuzey ittifakını destekleyen Rusya, Hindistan ve İran'ın Unicol şirketinin bu gaz boru

(179) Pijl, a.g.e., s. 359-361.

hattını inşa etmesini arzu etmeyen ülkelerdi. Özellikle Rusya, Türkmenistan'ın Rus boru hatlarının dışındaki yollardan Türkmen gazı ihracına karşıydı. Aynı gerekçeyle Türkmen gazının Hazar Denizi'nin altından döşenecek bir boru hattıyla Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye ulaştırılmasına da karşıydı. Hindistan da rakibi Pakistan'ın bu boru hattı sayesinde stratejik üstünlük kazanmasını istemiyordu. İran ise Basra Körfezi'ndeki Güney Pars gaz üretim alanından Pakistan'ın Karaşi şehrine 850 mil uzunluğunda bir boru hattı döşemeyi amaçlıyordu. 3 milyar dolara mal olacak bu proje, Afganistan üzerinden döşenmesi düşünülen boru hattına rakip olacaktı.(180)

Bu sırada Usame bin Ladin'in liderliğini yaptığı El Kaide örgütü giderek güç kazanıyordu. Afganistan otoriter bir İslam devleti haline gelmişti ve dünyanın çeşitli bölgelerinde yürütülen İslami terör faaliyetlerinin merkezi konumundaydı.

Amerika'nın Taliban rejimine desteği, Kenya ve Tanzanya'daki Amerikan büyükelçiliklerinin Afganistan'da üslenen El Kaide militanları tarafından bombalanması üzerine sona erdi. Artık El Kaide'yi barındıran Afganistan Amerika'nın düşmanı haline gelmişti. 1998 yılının Ağustos ayında Amerika, El Kaide'nin Afganistan'daki eğitim üslerine Cruise füzeleriyle saldırdı. Bu saldırıdan sonra Unicol firması Afganistan'daki boru hattı projesinden vazgeçti. Ancak bu proje daha sonra tekrar canlandırıldı.

29 Mayıs 2002'de Afgan Cumhurbaşkanı Halid Karzai, Pakistan'ın başkenti İslamabat'ta Cumhurbaşkanı Pervez Müşerref ve Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı'yla, Türkmenistan'dan Afganistan üzerinden Pakistan'ın Gwadar limanına bir gaz boru hattı döşenmesi için anlaşma imzaladı. Bu projenin 3,2 milyar dolara mal olması bekleniyordu. Ama Afganistan'da süren çatışmalar projenin başlatılmasına izin vermiyor. Bu nedenle Afgan Hükümeti bu kitabın hazırlandığı günlerde ihale açma aşamasına gelemedi.

Amerikalıların Afganistan'a müdahalesinin sebeplerinden biri El Kaide örgütünü tasfiye etmekse bir başka neden de kuşku-

(180) Lutz Kleveman, *The New Great Game*, Atlantic Books, London, 2003, s. 160, 163.

suz bu doğalgaz hattının inşası için gerekli güvenlik koşullarını yaratmak. Başkan Bush'un Afganistan'a atadığı özel temsilci Zalmay Halilzad'ın evvelce Unicol'de çalışmış olması bir tesadüf sayılabilir mi? Ya da Amerika'nın Kabil'e büyükelçi olarak gönderdiği Robert Finn'in Kafkas petrolleri konusunda uzmanlaşmış bir diplomat olduğu gözden kaçırılabilir mi? Daha önemlisi, Amerikalıların desteğiyle Afganistan cumhurbaşkanlığına seçilen Karzai'nin evvelce Unicol'de danışman olarak çalıştığı ve bu şirket adına Taliban yöneticileriyle boru hattı müzakereleri yaptığı unutulabilir mi? Karzai'nin Sanayi Bakanlığı'na getirdiği Cuma Muhammedi de evvelce 15 yıl süreyle IMF'de çalışmıştı. O da Türkmenistan ve Pakistan'la boru hattı müzakerelerinde Afganistan'ı temsil etmişti.

Cuma Muhammedi, bu müzakereleri yürüttükten sonra Pakistan'dan Afganistan'a dönerken esrarengiz bir uçak kazasında hayatını kaybetti.[181] İtalya ve Ekvador'da petrolle ilgili önemli görevlerde bulunan üst düzeyde görevli başka kimselerin de yine esrarengiz uçak kazalarında ölmesi, kafalarda soru işaretlerinin oluşmasına yol açtı.

11 Eylül 2001 yılında New York'taki İkiz Kulelere ve Vaşington'da da Pentogan'a yapılan terörist saldırılardan sonra Amerika Afgan yönetimini bu terörist saldırıların sorumlusu saydı ve Afganistan'a büyük bir hava saldırısı başlattı. Daha sonra kara birlikleri de bu saldırılara katıldı. İngiltere ve Kanada gibi ülkeler derhal Amerika'nın yanında yer aldı. Daha sonra Türkiye'nin de aralarında bulunduğu başka NATO ülkeleri Kabil şehrinin ve havaalanının güvenliğini korumak için Afganistan'a gönderilen NATO gücünde yer aldılar. Peki NATO'nun Afganistan'daki faaliyetleri Kosova'da yaptığı operasyona benziyor muydu? Pek benzemiyordu. Çünkü Kosova operasyonunda tam yetki NATO Konseyi'ndeydi. NATO başkomutanı askeri operasyonları yürütmekten sorumluydu ama konseye hesap vermek ve ondan talimat almak zorundaydı. Amerika Kosova operasyonunda en büyük güce sahipti ama NATO Konseyi'ne her istediğini kabul ettiremiyordu. Kararlar oybirliğiyle alınıyordu.

(181) Kleveman, a.g.e., s. 160-163.

Bu kitabın yazarı o sırada Türkiye'nin NATO Daimi Temsilcisi sıfatıyla konseyin üyesiydi ve Amerikalı komutanların, bu denetimden duydukları rahatsızlığı zaman zaman dile getirdiklerine tanık olmuştu. İşte belki de böyle bir denetime tâbi olmamak için Amerika Afganistan'a, kendini destekleyen bazı koalisyon ortaklarıyla birlikte müdahale etme kararı aldı. NATO bu operasyonlarda söz sahibi olmayacak, sadece Kabil'in ve havaalanının korunması görevini üstlenecekti. ISAF denilen sınırlı yetkili bu NATO gücünün komutanlığını, iki defa Türkiye de üstlendi. Ancak zaman içinde teröristlerle doğrudan savaşan Amerikan, İngiliz ve Kanadalı birlikler önemli kayıplar vermeye başlayınca bu ülkeler diğer NATO ülkelerinin de bu çatışmalara katılması için talepte, hatta baskıda bulunmaya başladılar. Türkiye bu talebi kabul etmeyen ülkelerden biriydi ve sadece Kabil'de ve havaalanının korunmasında görev yapmaya devam etti.

Amerika'nın Afganistan'a fiilen askeri müdahalede bulunmasından sonra çeşitli Afgan yerel güçlerinin temsilcileri Birleşmiş Milletler gözetiminde Bonn'da buluştular. Hamid Karzai başkanlığında 30 kişilik bir geçici konsey kurdular. Bu konsey 6 ay görev yaptı. Daha sonra eski Afgan Kralı Zahir Şah, geleneksel olarak Afganistan'ın en yetkili meclisi sayılan Loya Jirga'yı toplantıya çağırdı. Bu meclis Karzai'ye iki yıllık bir süre daha başkanlığı sürdürme yetkisi verdi. 9 Ekim 2004 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı ve bu seçimi de kazanan Karzai, Afgan tarihinin seçilmiş ilk cumhurbaşkanı oldu. Seçime Afgan halkının % 70'i katıldı. Karzai oyların % 55,4'ünü aldı. Diğer üç aday % 10-16 arasında oy alabildiler. Adayların birçoğu seçimlerin Amerikanın etkisi altında yapıldığını ve usulsüz olduğunu ileri sürerek adaylıktan çekildi.[182]

Amerika Afganistan'da yaptığı mücadelede Pakistan'ın desteğinden memnun muydu? Her zaman değil. Devlet Başkanı Pervez Müşerref'in 2006 yılının Eylül ayında Amerikan CBS televizyonunda söylediklerine bakılırsa, Amerika'nın üst düzey yöneticilerinden biri Pakistan istihbarat örgütü başkanına, yeterli destek göremediği için sert tepki göstermiş, bu arada, "Bombalanmaya hazır olun, si-

(182) Encyclopedia Wikipedia.

zi taş devrine geri döndürebiliriz," demişti. Bu konuşma daha sonra dünyanın çeşitli haber kaynaklarında yayınlandı ve Amerika'nın yakın dostlarından beklediği desteği göremeyince nasıl bir dil kullanabileceğinin örneği olarak algılandı.

İşin özü şudur: Afganistan, stratejik konumu dolayısıyla yabancı ülkelerin nüfuz mücadelelerine sahne olmuştur. Bunun sonucunda Afgan halkı uzun yıllar yabancıların etkisi altında yönetilmiştir. Gerçek bağımsızlığa ve demokratik hak ve özgürlüklere çok uzun yıllar kavuşamamıştır. İlk cumhurbaşkanlığı seçimini yaptığında da ülkenin büyük bölümü yabancı işgali altındaydı ve şiddetli çatışmalar devam ediyordu. Afganistan'da bu çatışmalar hâlâ sürüyor. Bu arada büyük devletler Türkmen doğalgazını Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint Okyanusu'na ulaştırma projelerinden de vazgeçmiş değiller. Afganistan'daki çatışmalar bu projenin şimdilik rafa kaldırılmasına yol açtı. İleride bu ülkede güvenlik ve iç istikrar sağlanınca boru hatları konusunun yeniden ön plana çıkması bekleniyor. Boru hatları yapılınca Afganistan tam bağımsızlığına ve egemenliğine kavuşur mu? Panama Kanalı'nın ve Ekvador'da petrol bulunmasının o ülkeleri büyük devletlere ve yabancı şirketlere daha da bağımlı kıldığını düşünenler buna pek olumlu cevap veremiyor.

Bütün bu gelişmeler Amerika'nın Afganistan'dan kısa sürede ayrılması ihtimalinin güçlü olmadığını gösteriyor. Afganistan'dan da sorumlu Amerikan Merkezi Komutanlığı'nın sorumlusu General Tommy Franks, "Amerikanın Afganistan'da, uzun, çok uzun bir süre kalacağını" söylemişti. ABD yönetiminin üst düzey yetkilileri de Amerikalıların bu ülkede 10 yıldan fazla kalacağını açıklamışlardı. Peki Afganistan'ın milli bir devlet olarak bağımsızlığı ve egemenliği ne olacaktı? Onun cevabını da bizzat Başkan Bush yeriyordu: "Ben ulus kurma işiyle meşgul olmuyorum."(183)

Atatürk döneminde ve sonrasında Türkiye'nin Afganistan'a verdiği karşılıksız destek ve bu ülkenin egemenliğine ve bağımsızlığına Türkiye'nin gösterdiği saygı, öyle anlaşılıyor ki, birçok Afgan'ın yüreğinde bir özlem olarak kalacak.

(183) Kleveman, a.g.e., s. 231.

• • •

Gerek sömürgecilik dönemlerinde, gerek daha sonra büyük devletlerin başka ülkelerin içişlerine nasıl müdahale ettikleri yukarıdaki bölümlerde örnekleriyle anlatıldı. Buna bakarak dış müdahalelerin sadece büyük devletler tarafından yapıldığı sonucuna varmamak gerek. Orta boy, hatta nispeten küçük sayılabilecek devletlerin de başka ülkelerin yönetimlerine ve iç politikalarına karıştıklarının örnekleri de az değil.

Küçük Devletlerin Dış Müdahaleleri

İran Irak'ta Kürt Sorununa Nasıl Müdahale Etti?

Küçük devletlerin başka ülkelere müdahalesinin örneklerinden biri, şah döneminde İran'ın rakip, hatta hasım saydığı Irak'ın içişlerine nasıl karıştığıdır.

Kürt meselesi Irak hükümetleri için daima zor bir konu olmuştu. Bu zorluğun temel nedenlerinden biri, başka devletlerin Irak hükümetlerini zayıf düşürmek veya kendilerine nüfuz sahası yaratmak için Kürt meselesini istismar etmesi olmuştur. Aslında Nixon'un başkanlığında Amerika'nın Irak'taki Kürtler konusuyla pek yakından ilgilendiği hatta bu amaçla bazı örtülü operasyonlar yaptığı biliniyor. Bu operasyonların başlıca hedeflerinden biri, Amerika'nın yakın müttefiki olan İran'a yardımcı olmaktı. CIA'in 1948 yılında yazdığı raporda Kürtlerle ilgili şu ifadelere yer veriliyor: "Kürt denilen dağ kabileleri şimdi ve ilerde Ortadoğu'daki stratejik değerlendirmelerde önem taşıyan bir faktör oluşturmaktadır."

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kürtler Sovyetler Birliği'yle işbirliği yapmış ve İran'ın kuzeyinde kısa bir süre için Mahabat Cumhuriyeti denilen bir yapı oluşturmuştu. Irak'ta 1958 yılında gerçekleştirilen hükümet darbesinden sonra Kürtlere baskılar arttı. Irak birlikleri ile Molla Mustafa Barzani'nin yönetimindeki Kürtler arasında yıllarca süren çatışmalar yaşandı. Bu çatışmalar Irak'ı düşman gören İran şahının işine geliyordu.

1970 yılında Irak Hükümeti'nin Kürtlerle 15 maddelik bir anlaşma yapıp çatışmalara son vermesi İran'ın işine gelmedi. Irak'ın dikkatlerini Kürt meselesinden uzaklaştırması İran'a yönelik bir çatış-

maya zemin hazırlayabilirdi. Bu nedenle İran'ın bu çatışmanın sürdürülmesinde çıkarı vardı.

İşte bu düşünceden hareket eden şah, Irak'taki Kürtlere çok miktarda para ve silah yardımı yaptı. Aslında Kürtler Irak Hükümeti'nin 1970 yılındaki anlaşma şartlarına uymadığını düşünüyor ve bundan şikâyet ediyorlardı. Ama şahın niyetlerini de fark ediyor ve ona da pek güvenmiyorlardı. Barzani İran'ın bu yardım tekliflerini kabul edip Irak birlikleriyle yeniden çatışmaya girmek için bir şart koştu: Amerika, İran'ın Kürtleri yarı yolda bırakmayacağına dair garanti verecekti.

İran, Kürtlerin bu talebini Amerika'ya bildirdi. Bunun üzerine Başkan Nixon Kissinger'la birlikte 1972 yılının Mayıs ayında Tahran'ı ziyaret etti. Nixon'un yardımcılarından John B. Conolly şaha, Amerika'nın Kürtleri desteklediğini bildirdi. Kissinger da Vaşington'da Kürtlerin desteklenmesi için bir birim oluşturdu. Kissinger'ın yardımcılarından Albay Richard Kennedy, Barzani'nin oğullarından biriyle görüştü. CIA ile de temas etti. CIA başlangıçta Kürtlere 1 milyon, dolarlık silah ve cephane verdi. Bunlar Sovyetlerden ele geçirilen askeri malzemelerden oluşuyordu. Bu yardım sonra 5 milyon, daha sonra da 16 milyon dolara yükseltildi. İsrail de 1965 yılından beri Kürtlere yardım ediyordu. İran şahı Irak'ı yıpratma politikasına yardım edeceğini düşündüğünden Kürtlere 100 milyon dolardan fazla yardımda bulununca Amerika'nın ve İsrail'in yardımları pek küçük kaldı. Bu yardımların sayesinde, Barzani 100.000 kişilik bir silahlı güç oluşturdu ve 1972 yılının Ağustos ayında Irak Hükümeti ile karşı yeniden silahlı ayaklanma başlattı. Irak Hükümeti bu kadar büyük bir güçle baş edebilmek için 65.000 asker ile 500 tankı ve 200 topu Kürtlere karşı seferber etti.

Bundan 14 ay sonra Irak, İsrail'le savaşa giren Arap ülkelerine yardım sağlamak amacıyla iki zırhlı tümeni ve iki piyade tümeninin önemli unsurlarını Suriye'ye sevk etti. Bu Irak ordusunun toplam gücünün önemli bir bölümünü oluşturuyordu. İsrailli uzmanların kanısına göre bu kadar büyük bir gücün Irak dışına sevk edilmesi, Irak ordusunu içeride zayıf duruma düşürmüştü; dolayısıyla Kürtlerin bir saldırıya geçmesinin tam zamanıydı. Ama Kissinger aynı görüşte de-

ğildi. Kürtlere saldırıdan vazgeçmelerini bildirdi. Barzani de büyük bir saldırıya girişmedi.

Şah açısından Kürtler, Irak politikasında kullandığı kartlardan biriydi. İsrail ile Arap ülkeleri arasındaki ekim savaşından sonra yeni bir durum ortaya çıktı. İran ile Irak'ın ilişkilerinde yumuşama görüldü. Aralarındaki bazı sorunları çözümlediler ve 1975'te bir uzlaşmaya vardılar. Bu durumda artık şahın Kürtleri desteklemesi için bir neden kalmamışlı. Barzani'ye verdiği yardımı kesti ve CIA'in İran üzerinden Kürtlere silah göndermesine engel oldu. Bundan hemen sonra Irak ordusu kuzeydeki Kürtlere karşı büyük bir saldırıya girişti. 10 Mart'ta Kürtler CIA üzerinden Amerikan Hükümeti'ne acil yardım çağrısında bulundular. Irak ordusu tarafından imha edilmek üzere olduklarını söyleyip Amerika'nın duruma hemen müdahale etmesini istediler. Barzani Kissinger'a da özel bir mektup yolladı. Bu mektupta Amerika'nın Kürtleri desteklemesinin bir ahlaki ve siyasi yükümlülük olduğu belirtiliyordu.

Barzani Kissinger'dan bir cevap alamadı. Konuyla ilgili olarak kongrede yapılan bir bilgi alma toplantısında üst düzeydeki bir Amerikalı yetkili "örtülü harekâtın bir misyonerlik işi olmadığını" söyledi. Yani Amerikanın hedefi bir grubu himaye etmek değil, dünyanın şartları ve Amerika'nın çıkarları gerektirdiğinde zorlama yöntemlerine başvurmaktı. Belli ki, o dönemde Amerika'nın çıkarları İran'la iyi ilişkiler içinde bulunmaya öncelik vermeyi gerektiriyordu. İran'ın çıkarları da Bağdat'la iyi geçinmeyi gerektiriyordu. Bu menfaat dünyasında kaybeden taraf Kürtler olmuştu.

Amerika 1980'li yıllarda tekrar saf değiştirdi. İran'da şahın devrilip yerine Humeyni'nin geçmesi bütün dengeleri altüst etmişti. Bu durumda Humeyni'ye karşı Irak'ın desteklenmesi Amerika'nın menfaatlerine daha çok hizmet edecekti. Öyle de yaptı. Ama Irak'ın Kuveyt'i işgali ve Amerika'nın bölgedeki petrol çıkarlarının değişmesi yeni bir durum yarattı ve Amerika bir kere daha Irak'a karşı vaziyet aldı. Başkan baba Bush döneminde Irak'a karşı çok büyük bir harekâta geçti ve bu husumet yıllarca sürdü. Sonunda 2003'te oğul Bush döneminde Amerika büyük bir askeri harekâttan sonra Irak'ı işgal etti.

Yunanistan'ın Kıbrıs'ı Ele Geçirme Çabası ve Makedonya'yı Etkileme Girişimleri

Yunanistan 1821 yılında bağımsızlığına kavuştuktan sonra sürekli olarak genişleme politikası izlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde yaşadığı sıkıntılardan yararlanarak her fırsatı kullanıp topraklarını genişletmiştir. Hatta Osmanlıların askeri zaferle sonuçlandırdığı 1897 savaşından sonra bile çeşitli entrikalara başvurarak ve büyük devletlerin Türkler üzerindeki baskılarından yararlanarak bir Osmanlı toprağı olan Girit'i Yunan topraklarına katmayı başarmıştır. Megali İdea denilen bu genişleme politikası sonucunda Yunanistan, kurulduğu tarihten sonra topraklarını dört katına çıkartmıştır. Megali İdea'nın en büyük hedeflerinden biri Kıbrıs'ı Yunan topraklarına katmaktı. 19. yüzyılda açıkça dile getirilmeye başlanan bu hedef, 20. yüzyıl boyunca Yunanistan'ın en öncelikli amaçlarının başında yer almıştır. Mümkün olan her yola başvurulacak ve Kıbrıs Yunanistan'la birleştirilecekti. Bu politikanın adına Enosis, yani Yunanca "birleşme" denilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kıbrıs bir İngiliz sömürgesi olmuştu. O bakımdan Yunanistan için yapılacak iş bu adayı İngilizlerden koparmaktı. Diplomasi yoluyla bunu yapamayacaklarını anlayınca, başına emekli General Grivas'ı geçirdikleri EOKA terör örgütünü bu amacı gerçekleştirmek için kullandılar. EOKA, 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren Kıbrıs'taki İngiliz hedeflerine, özellikle yüksek düzeydeki İngiliz subaylarına ve sivil yetkililerine saldırmaya başladı. Bir süre sonra EOKA'nın hedefleri arasına Türkler de girdi. Yunan Hükümeti bir taraftan da Birleşmiş Milletler'i zorluyor, oradan Enosis doğrultusunda bir karar çıkarmaya çalışıyordu. Bunu başaramadılar. Terör yoluyla sonuç alamayacaklarını gördüler. Sonunda, Türkiye ve İngiltere'yle bağımsız bir Kıbrıs devletinin kurulması konusunda anlaşmaya varmak zorunda kaldılar.

1960 yılında imzalanan Londra ve Zürich antlaşmalarıyla bu devlet hayata geçirildi. Cumhurbaşkanlığına Makarios, yardımcılığına da yasaları ve antlaşmaları veto etme yetkisiyle Fazıl Küçük getirildi.[184]

(184) Kıbrıs sorunu konusunda bkz. Onur Öymen, *Silahsız Savaş*, s. 408-473

Bütün bu süreç içinde dikkat çeken nokta, Kıbrıslı Rumların âdeta Yunanistan'ın bir uydusu gibi hareket etmeleri oldu. Başka konularda da Rumlar Yunanistan'ın dümen suyundan çıkmadılar.

Bu arada Yunanistan, özellikle o dönemin Fransa Cumhurbaşkanı olan Valery Giscard d'Estaing'in kuvvetli desteğiyle, 1980 yılında rekor denilebilecek kadar kısa bir süre içinde Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET, şimdiki AB) üye yapıldı. Bu, AET'nin iki ortak üye Türkiye ile Yunanistan arasında başından beri izlediği denge politikasını bozdu. Yunanistan'la birlikte Türkiye'nin de aday olması yönünde, başta AET'nin önde gelen yetkililerinden Emile Noel olmak üzere bazılarının telkini olduysa da Türkiye bu yola gitmedi. O sıralarda Ankara'da AET'ye kuşkuyla bakan politikacıların sayısı az değildi. En geçerli söylemlerden biri, "Onlar ortak, biz pazar olacağız," sözüydü. Kâmuran Gürün ve Tevfik Saraçoğlu gibi tecrübeli diplomatların aksi yöndeki görüşleri hükümeti resmen üyelik başvurusunda bulunmaya ikna etmekte yeterli olmadı. Büyük özel sektör de o tarihlerde AET firmalarıyla serbest rekabet koşullarından çekiniyordu.

Avrupa Birliği'nin yetkili kurulları Yunanistan üye olmadan önce aldıkları kararla bu ülkenin üyeliğinin Türkiye-AB ilişkileri üzerinde hiçbir olumsuz etki yapmayacağını belirttiler. Ne var ki, Yunanistan'ın üyeliğe kabul edildikten sonra yaptığı ilk iş, AB'nin Türkiye'ye 600 milyon avroluk 4. mali yardım paketini veto etmek oldu. Bunun hiçbir inandırıcı gerekçesi yoktu. O tarihte anlaşıldı ki, Yunanistan'ın temel politikalarından biri Türkiye'ye zarar vermektir. Yunanistan benzeri bir olumsuz tutumu da 1996 yılının başında tekrarladı. Avrupa Birliği, Gümrük Birliği'nin Türk ekonomisine vereceği zararları bir ölçüde de olsa giderebilmek amacıyla önemli sayılabilecek bir ekonomik yardım paketi hazırlamıştı. Bu yardımlar 1996 yılının başından itibaren verilecekti. O sırada Kardak krizi patlak verdi. Yunanistan uluslararası hukuka göre kendisine ait olmayan bir adacığa bir deniz kazasını bahane ederek sahip çıkmaya kalkıştı, asker çıkardı ve bayrağını dikti. Türkiye'nin sarf ettiği diplomatik çabalar sonuç vermeyince Türk Hükümeti Kardak'ın yanındaki bir adacığa asker çıkardı. Yunanlılar askerlerini ve bayraklarını Kardak'tan çekmek zorunda kaldılar. Türkiye'nin kararlı tutumu sonuç vermiş-

ti. Ama Yunanistan bunun acısını çıkarmak için hiçbir fırsatı kaçırmayacaktı.

İşte Gümrük Birliği çerçevesinde Türkiye için hazırlanan yardım paketi Yunanistan'a bu fırsatı verdi ve Yunanistan bu paketi veto etti. AB Türkiye'ye, Yunanistan'ın engellemesi sonunda uzun yıllar yardım yapamadı. Gümrük Birliği'nin mali yükünü Türkiye tek başına çekti. Daha sonra Fas, Mısır, Suriye gibi bazı Akdeniz ülkelerine yapılan MEDA yardım fonlarından Türkiye yararlandırıldıysa da bunun Türk ekonomisine katkısı çok sınırlı oldu. Bu arada AB Türkiye'ye, kabulü mümkün olamayan bazı önerilerde bulundu. Türkiye'ye yardım yapılmasının önkoşulu olarak bu yardımların sadece Güneydoğu Anadolu'daki projeler için kullanılması şartını koymaya çalıştı. Türkiye bunu reddetti ama AB içindeki bazı çevrelerin niyetlerini de böylece anlamış oldu. Özetle AB'ye üye olmasından sonraki dönem Yunanistan'ın Türkiye'ye yönelik zarar verici politikalarının ortaya çıkmasına olanak verdi. Anlaşıldı ki Yunanistan, AB üyeliğini sürekli olarak Türkiye'ye karşı bir baskı aracı olarak kullanmaya kararlıdır ve bu çerçevede Kıbrıs sorununda da kendi politikalarını Türkiye'ye dayatmak için AB'yi bir baskı aracı olarak kullanacaktır. Yani Yunanistan hem Kıbrıs'ı kendi güdümünde bir ülke gibi yönlendirdi, hem de onu bahane ederek Türkiye'ye istediği politikaları kabul ettirmeye çalıştı.

Gerçekten Yunanistan'ın bu politikası Kıbrıs sorununa çözüm bulma girişimleri sırasında açıkça ortaya çıktı. Yüz yıldan beri süregelen adanın Yunanistan'la birleşmesi hedefi, her zaman açıkça ifade edilmese de, Türkiye'nin adaya müdahalesinden sonra da Yunanlıların ve Rumların gizli gündemi olmaya devam etti. Kıbrıs Rum kesiminde 1 Nisan, her yıl EOKA'nın yıldönümü olarak kutlanmaya devam ediyor. *Mahi* gibi EOKA yanlısı gazeteler hâlâ yayınlanıyor. Eski EOKA'cılardan veya EOKA destekleyicilerinden bazıları Rum Yönetiminin en üst makamlarında görev alabiliyor. Bunlardan biri olan Papadopoulos Kıbrıs Rum Yönetimi'nin cumhurbaşkanlığına getirildi. Yunanistan, cuntanın yaptığı gibi, kaba kuvvete başvurmadan, başka yöntemlerle Kıbrıs Rum kesiminin politikasını sürekli olarak yönlendirdi.

Makarios darbeden kurtulduktan ve darbeciler tasfiye edildikten sonra adaya döndü ve Kıbrıs Rum Yönetimi başkanlığı, kendi deyimleriyle "Kıbrıs Cumhurbaşkanlığı" görevini üstlendi. Ancak bu görevi aldıktan sonra, geçmişten ders alarak eski politikalarını değiştirme yoluna gitmedi. Türklerle uzlaşma yerine "uzun vadeli mücadele" stratejisini benimsedi. Aslında Makarios'un dönüşünden sonra adada Türkler ile Rumlar arasında görüşmelere yeniden başlanmıştı. Hatta 1977 yılında Denktaş ile Makarios, 1979 yılında da Denktaş ile o zamanki Cumhurbaşkanı Kiprianu arasında anlaşmalar imzalanmıştı. Ama bu anlaşmaları hayata geçirmek mümkün olmadı. Çünkü Rumlar Enosis hedefini gönüllerinden söküp atamamışlardı. Mücadeleyi sonuna kadar götürüp günün birinde Yunanistan'la birleşmeyi hayal ediyorlardı.

Hem Makarios, hem onun ölümünden sonra cumhurbaşkanlığına seçilen Kiprianu ve Klerides gibi liderler de Türkiye'ye ve Kıbrıs Türklerine karşı hep katı ve uzlaşmaz politikalar izlediler. Görünüşte daha yumuşak bir üslup sahibi olan Vasiliu'nun cumhurbaşkanlığında da Rumların, Yunanistan'ın etkisiyle benimsediği tutum değişmedi. Rumlar Kıbrıs sorunun çözümü için uluslararası alanda sarf edilen çabaların başarılı sonuç vermesine hep karşı çıktılar. Birleşmiş Milletler Genel Sekreterlerinden Butros Ghali'nin "fikirler dizisi" denilen uzlaşma planını engellediler. Son olarak gene Birleşmiş Milletler Genel Sekreterlerinden Kofi Annan'ın hazırladığı çözüm planını da reddettiler. Rum Cumhurbaşkanı Papadopoulos bu planın kabulü için düzenlenen referandum öncesinde halka planı reddetmeleri çağrısında bulundu. "Ben bir devlet devraldım, benden sonrakilere daha azını devredemem," dedi. Rumlar da Papadopoulos'un bu çağrısına uyarak ret oyu verdiler. Bunun için Yunanistan'ın da yardımıyla büyük bir propaganda seferberliği yaptılar.

Bu propagandalara göre Kıbrıs'taki bütün olumsuzluklardan Türkler sorumluydu. Türklerin her yaptığı yanlıştı. Adadaki Türk silahlı kuvvetleri bir istila ordusuydu ve derhal çekilmeliydi. Adadaki tek meşru güç Kıbrıs Rum Hükümeti'ydi. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Türkiye'nin kuklasıydı. İşte propaganda çalışmalarında dile getirdikleri söylemler bunlardı. Bu propagandalar bir ölçüde et-

kili de oldu. Amerika'daki Rum lobisi Amerikan yönetimine, kongreye ve basına sürekli olarak bu görüşleri yaydı. Kıbrıs'ın gerçeklerinden haberdar olmayan pek çok kimse bunlara inandı ve Türkiye'yi ve Kıbrıs Türklerini suçladı. Avrupa'da da çeşitli nedenlerle Türkiye'nin AB üyeliğini arzu etmeyenler bu propagandaları kendi çıkarlarına hizmet ettiği için benimsediler. Kıbrıs konusunda Türklere baskılar arttı. Avrupa Parlamentosu Kıbrıs konusunda hep Rumları haklı gösteren ve Türkiye'yi suçlayan, Türkiye'nin tek taraflı taviz vermesini isteyen kararları kabul etti. Başta Amerika ve İngiltere olmak üzere pek çok Batılı ülke Türkiye üzerinde baskı yapmak için hiçbir fırsatı kaçırmadı. Türklerin haklı, Rumların haksız olduğunu bilen bazı ülkeler bile, kendi çıkarları onu gerektirdiği için Türkiye'ye baskı yapmaktan çekinmedi.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olma isteği baskıcı devletlere bir koz verdi. Mademki, Türkiye AB'ye üye olmak istiyordu, Kıbrıs'ta Yunanistan'ı tatmin edecek tavizler vermeliydi. Yunanistan'ın ısrarlı çabaları sonucunda Kıbrıs Rum Yönetimi 2004 yılının 1 Mayısı'nda Avrupa Birliği'ne resmen üye yapıldı. Oysa Rumlar bundan kısa bir süre önce, AB'nin de desteklediği Kofi Annan Planı'na hayır oyu vermişlerdi. Buna rağmen mükâfatlandırıldı ve AB'ye üye yapıldılar. Kıbrıslı Türkler ise plana, kendileri için taşıdığı bütün olumsuzluklara rağmen, biraz da dış propagandaların ve gerçekleştirilemeyecek vaatlerin etkisiyle evet oyu vermelerine rağmen cezalandırıldılar. Türklere siyasi, ekonomik, kültürel, hatta sportif alanlarda uygulanan ambargoların hiçbiri kaldırılmadı. Rumlar AB'ye üye olduktan sonra Türkiye üzerindeki baskılar daha da arttı. 2004 yılının 11 Aralık tarihinde düzenlenen ve Türkiye'yle üyelik müzakerelerinin ilke olarak başlaması kararının alındığı AB zirvesinde Türkiye'ye büyük baskılar yapılarak, sonunda Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Türkiye tarafından diğer AB ülkeleri gibi tanınmasının yolunu açacak "ek protokol"ün imzalanacağı hususunda Türkiye'den yazılı taahhüt almayı başardılar. O toplantıya Başbakan Erdoğan'la birlikte katılan Devlet Bakanı Beşir Atalay böyle bir metne imza attı.

Ana Muhalefet Partisi CHP'nin Genel Başkanı Deniz Baykal AB zirvesi daha sonuçlanmadan yaptığı basın toplantısında, bu metnin

hükümet tarafından kabul edilmemesini istedi. Metnin diğer bölümlerinde de Türkiye'yi tam üye değil, özel statüye götürecek ifadeler olduğuna işaret ederek başbakanın ve Türk heyetinin bu metni kabul etmeden Türkiye'ye dönmesini istedi. Ne yazık ki, başbakan baskılara dayanamadı ve metni kabul etti. 29 Temmuz 2005 tarihinde Türk Hükümeti ek protokol metnini resmen imzaladı ama onay için meclise getiremedi. Çünkü mecliste bu protokolün Kıbrıs Türklerinin menfaatlerine zarar vereceği ve sonunda onları bir azınlık haline getireceği yolunda yaygın bir kanaat vardı. Bu nedenle ek protokol yürürlüğe girmedi. Bunun üzerine Avrupa Birliği protokolün onaylanıp yürürlüğe sokulması için Türkiye üzerinde büyük baskılar uyguladı. 2006 yılının Aralık ayında yapılan AB zirvesinde Türkiye'yle müzakere sürecinin Kıbrıs konusunda Türkiye'nin vereceği tavizlere bağlanması kararlaştırıldı. Buna göre 35 müzakere başlığının sekizi donduruldu, geri kalan başlıkların da sonuçlandırılması Türkiye'nin ek protokolü onaylayıp uygulamaya geçirmesine bağlandı.

AB Bakanlar Konseyi'nde ve zirve toplantılarında bu gibi konularda kararlar oybirliğiyle alındığından, Türkiye'yi destekler gibi görünen ülkelerden biri bile istese Türkiye'ye karşı alınan bu haksız kararları engelleyebilirdi. Hiçbiri bunu yapmadı. Hepsi Yunanistan'ın ve Rumların istediği doğrultuda oy kullandı. Kıbrıs sorunu Türkiye'nin üyelik sürecinin sürdürülmesi önündeki en büyük engel gibi ortaya çıkarıldı. Oysa başka nedenlerle Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, Almanya Başbakanı Angela Merkel ve Avusturya'nın hem iktidar hem de muhalefet liderleri bir kere bile, 'Kıbrıs meselesinde Türkiye taviz verirse biz de Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan tutumumuzu değiştirip üyeliğini destekleriz,' demedi. Yani Kıbrıs Türkiye'nin önüne daima bir bahane gibi çıkarıldı.

Kıbrıs Rum Yönetimi'ni himaye altına alan Yunanistan, bütün bu diplomatik manevralarda ön saflarda rol oynadı. Bir yandan Türkiye'nin üyeliğine ilke olarak taraftarmış gibi görünüp bir yandan da Kıbrıs meselesini bahane ederek bu üyeliği engellemek için her şeyi yaptı. Kıbrıs meselesinde çözümsüzlüğün sorumlusunun 2004 yılında yapılan referandumu reddeden Rumlar olduğu açıkça ortadayken gene Türkiye baskı altına alınmaya çalışıldı. Bu arada Kıbrıs Rum ke-

siminin üyeliğinden birkaç gün önce AB'nin Kıbrıs Türkleri'yle doğrudan ticaret ve onlara mali yardımları, gene Yunanistan tarafından yönlendirilen Kıbrıs Rumları tarafından uzun süre engellendi. Doğrudan ticaret hâlâ engellenmeye devam ediliyor. Bütün bu gelişmeler sırasında Kıbrıslı Rumların Yunanistan'ın sözünden çıkmayan, âdeta Yunanistan'ın bir uydusu görünümünde olan, üstelik de Kıbrıs devletini kuran 1960 tarihli Londra ve Zürich antlaşmaları açısından meşru sayılamayacak bir devlet olduğu ortaya çıktı. Tabii bu gerçekleri görmek isteyenler için... Verheugen gibi Rumların üyeliği sırasında AB'nin genişlemeden sorumlu komiserliğini yapan yetkililer bile daha sonra Rumların üye yapılmasının bir hata olduğunu itiraf ettiler.

Türkiye ile Kıbrıs Türk yönetimleri arasındaki ilişkiler böyle olmadı. 1963 Noel'indeki Rum saldırılarından sonra Kıbrıslı Türkler Rumlarla birlikte yaşadıkları 103 köyü terk ederek Lefkoşe, Magosa, Limasol, Baf, Larnaka ve Lefke gibi şehirlerin civarında oluşturdukları kapalı bölgelerde yaşamaya başlamışlardı. Bu bölgelerin güvenliğini kendi olanaklarıyla sağlıyorlar, Türkiye de kendilerine dolaylı yollardan bazı katkılarda bulunuyordu. En önemlisi kendi yönetimlerini kurmuşlardı. Buna, "Kıbrıs Türk Otonom Yönetimi" adını verdiler. 1974 yılında Yunan cuntasının Kıbrıs'ta düzenlediği darbeden sonra tehdit altına giren Türklerin can ve mal güvenliğini sağlamak için Türkiye 20 Temmuz tarihinde askeri bir müdahalede bulundu. Bu müdahaleden sonra Otonom Türk yönetimi bir süre daha görevini sürdürdü. 1975 yılında Kıbrıs Türk Federe Devleti adını aldı.

Türkiye 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs'a yaptığı müdahaleden sonra Kıbrıs Türkleri'nin halkın iradesine dayanan gerçekten demokratik bir rejime sahip olmaları için özen gösterdi. Bu kitabın yazarı o tarihlerde Türkiye'nin Lefkoşe Büyükelçiliği Müsteşarı olarak görev yapıyordu. Kıbrıs Türkleri'nin kendi özgür ve demokratik devletlerini kurma çabalarına tanık oldu. Kıbrıs Türk kesiminde siyasi partiler serbestçe oluşturuldu. Parlamento çağdaş demokratik ölçülere göre özgürce çalıştı. Muhalefet partileri eleştirilerini serbestçe dile getirebiliyorlardı. Demokrasinin vazgeçilmez unsurları olan basın özgürlüğü, sendika özgürlüğü, yargı özgürlüğü Kıbrıs Türk kesiminde geçerliydi. Hatta o dönemde Kuzey Kıbrıs'ın Türkiye'den daha demokra-

tik ve özgürlükçü olduğunu söylemek mümkündü. Çünkü KKTC'de idam cezası yoktu, fikir suçundan hapishanelerde yatan yoktu. KKTC örnek bir demokrasinin bütün özelliklerine sahipti.

O tarihlerde Türkiye'de henüz idam cezası kaldırılmamıştı. Düşünce suçundan hapis yatanlar vardı. 12 Eylül müdahalesi Türkiye'de özellikle sol aydınlara büyük darbe oldu. Demokratik haklar askıya alındı. Ama Kuzey Kıbrıs'ta böyle şeyler olmadı ve darbenin etkileri hemen hemen hiç hissedilmedi. Özetle Türkiye, 1974'te Kıbrıs'a yaptığı askeri müdahaleden sonra hem Kıbrıslı Türklerin can güvenliğini sağlamış, onların güvenlik içinde yaşamalarını temin etmiş hem de demokrasinin yerleşmesine önemli katkıda bulunmuştu. O tarihe kadar halkı Müslüman olan ülkeler arasında bir tek Türkiye'nin demokratik ve laik bir ülke olduğu söylenirdi. Ondan sonra KKTC de demokratik ve laik ülkeler arasında yerini aldı. Dünyanın diğer devletleri bunun öneminin farkına varmasalar veya varmamış görünseler de... Kıbrıs denilince o ülkelerin aklına sadece Türkiye'den alınacak ve Rum kesimini tatmin edecek tavizler geliyordu. Gerisi onlar için ayrıntıydı.

Rumlarla yapılan müzakerelerin kısa sürede sonuçlanmayacağı anlaşılınca Kıbrıslı Türkler 20 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) adıyla bağımsız bir devlet kurdular.

2002 yılında Türkiye'de iş başına gelen AKP Hükümeti, Kıbrıs sorununda uzun yıllardan beri bir çözüme ulaşılamamasının sorumlusunun daha önceki Türk Hükümetleri ile KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş olduğunu ileri sürdü. Yurtdışında bu yolda yapılan propagandalara inandı. Bu görüşü benimsedi. "Çözümsüzlük çözüm değildir" diyerek kendinden önceki hükümetlerin çözümü arzu etmedikleri izlenimini uyandırdı. Denktaş'a karşı suçlayıcı bir dil kullandı. Sonunda Denktaş 2005 yılında yapılan KKTC cumhurbaşkanlığı seçimine katılmadı. Cumhurbaşkanlığına, bazılarınca Denktaş'tan daha uzlaşmacı bir tutum izleyeceği düşünülen Mehmet Ali Talat getirildi. Türk Hükümeti bundan duyduğu memnuniyeti gizlemedi. Acaba hangi tavizleri verirsek Kıbrıs Rumlarını uzlaşmaya ikna ederiz arayışına girildi.

Türk Hükümeti yeni bir eylem planı hazırlayarak, bazı koşullarla ek protokolü yürürlüğe sokabileceğini ilan etti. Rumlar buna hiç il-

gi göstermediler. Finlandiya'nın AB dönem başkanlığı sırasında, bir limanımızı ve bir havaalanımızı Rumlara açabiliriz, yolunda mesajlar verildi. O da ilgi görmedi, sonra da bu öneri hiç yapılmamış izlenimi verildi. Lefkoşe'deki Yeşil Hat üzerinde yeni bir geçiş kapısı açalım dediler, Rumlardan karşılık göremediler. Birleşmiş Milletler'i yeni bir girişim için harekete geçirelim dediler. Genel Sekreterin temsilcisi Gambari, adada temaslar yaptı. Ondan da bir sonuç çıkmadı.

Bu defa da çözümsüzlüğün, Kıbrıs'ta hükümet ortağı olan Rauf Denktaş'ın oğlu Serdar Denktaş'tan kaynaklandığı düşünüldü. Onun partisinden bazı milletvekilleri istifaya ikna edilip iktidar partisine katılmaları sağlandı. Bunlardan bazıları hükümete alındı. Zannedildi ki, Demokrat Parti iktidar ortaklığından ayrılırsa Rumlara karşı daha uzlaşmacı bir görünüm verilecek ve Batılı ülkeler de Kıbrıs Türklerinden yana tavır alacaklar. Bunlardan hiçbiri olmadı. Türk Hükümeti'ni Kıbrıs konusunda taviz vermesi için destekleyen, hatta âdeta baskı yapan bazı iş çevreleri, bazı gazeteler, yazarlar, akademisyenler de sonunda anladılar ki, bu mesele sadece Türkiye'nin çabalarıyla, vereceği bazı tavizlerle çözülemez. Çünkü Rumlarda çözüm iradesi yok.

Rauf Denktaş'ı uzlaşmaz tutumlu olmakla suçlayanlar acaba bu gelişmelerden sonra utandılar mı? Kimbilir... Ama artık Denktaş'ı suçlayıcı, sorumlu tutucu yayınlarına son verdiler. Türkiye'nin önceki hükümetler zamanında Kıbrıs konusunda izlediği "katı politikalar" yüzünden AB'ye üye olamadığını düşünenler de artık bu görüşlerini savunamaz oldular. Çünkü Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan bazı AB liderlerinin gerekçeleri Kıbrıs'la ilgili değildi. Onlar Türkiye bir Asya ülkesi olduğu için AB'ye giremeyeceğini söylüyorlardı. Bu gerçeği yıllardan beri dile getiren Cumhuriyet Halk Partisi ile bazı aydınların ve gazetecilerin haklı olduğu ortaya çıktı. Ama bu gerçeği açıkça dile getirene pek rastlanmadı.

Yunanistan hâlâ Kıbrıs Rum kesimini arka bahçesi gibi görmeğe devam ediyor. Evvelce AB içinde tek başına yürüttüğü politikaları şimdi Rumları da yanına alarak sürdürüyor. Kofi Annan Planı'nı reddettikten sonra bile Rumlar çözümsüzlüğün sorumluluğunu Türklere yüklemeye devam ediyorlar ve maalesef hâlâ onlara ina-

nanlar çıkıyor. Kıbrıs'ta yaşanan gerçekler ortada olmasına rağmen Türkiye'nin haklı, Yunanistan'ın haksız olduğunu söyleyebilecek cesarete sahip Batılı lidere henüz rastlanmadı. Kıbrıs Rumlarını da peşine takan Yunanistan, hâlâ Batı'nın eleştirilemez çocuğu olma özelliğini koruyor.

Yunanistan'ın bölge ülkelerini etkileme girişimleri Kıbrıs'la sınırlı değil. Eski Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Makedonya 1991 yılında bağımsızlığını ilan etti. Ama Yunanistan bu ülkenin uluslararası toplum tarafından tanınmasını engellemek için her çareye başvurdu. Yunanistan bu ülkenin adına ve bayrağına itiraz ediyordu. Makedonya bağımsızlığını ilan ettiğinde bayrağında, Vergina Güneşi denilen bir sembol bulunuyordu. Yunanistan bu sembolün Büyük İskender tarafından kullanıldığını, o nedenle Makedonya'nın bunu kullanamayacağını ileri sürdü. Makedonya kendine "Makedonya Cumhuriyeti" de diyemezdi. Çünkü Yunanistan böyle istiyordu. Yunanlılar "Makedonya"nın Yunanistan'ın bir bölgesinin adı olduğunu söylüyordu. Sanki 2 milyonluk Makedonya Yunanistan üzerinde bir tehdit teşkil edebilirmiş gibi...

Uzun müzakerelerin sonunda Makedonya bayrağını değiştirdi. Vergina sembolünü çıkardı. Ama bu da yetmedi. Makedonya'ya anayasal adıyla hitap edilmeyecek, "Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya" (FYROM) denilecekti. Yunanistan NATO ve Avrupa Birliği gibi kuruluşlardaki veto hakkını kullanarak bu isteklerini kabul ettirdi. Bu örgütlerin üyesi olan ülkeler, Yunanistan'ın ısrarlarından ve baskılarından bıkarak bu talebi kabul ettiler. Bir ülke hariç: Türkiye. Türkiye Makedonya'nın anayasal adını tanımayı sürdürdü. Bu nedenle Makedonya'dan söz eden bütün NATO belgelerinin altına bir dipnot konularak Türkiye'nin Makedonya'yı anayasal adıyla tanıdığı belirtildi.

Görüldüğü gibi, sadece büyük devletler değil, orta boy, hatta küçük devletler bile güçleri yettiği oranda başka ülkeleri etkilemeye çalışıyor. Devletlerin kendilerinden daha küçük veya daha güçsüz devletleri etkileme, onlara diledikleri gibi yön verme girişimleri çok eski zamanlardan beri süregelen bir durum. Eski Yunan filozoflarından Thucydides şöyle diyordu: "Büyük devletler dilediklerini yapar-

lar, küçük devletler ise kabul etmeye mecbur kaldıkları şeylere boyun eğerler."[185]

Peki büyük devletler güç kullanarak başka ülkelerdeki gelişmeleri etkilemek istediklerinde, her defasında arzu ettikleri sonuçları alabilmişler mi? Pek öyle değil. Yunanistan gibi nispeten küçük ülkelerin de, her istediklerini gerçekleştiremedikleri görülüyor. Tam tersine başarısızlığa uğradıklarının pek çok örneği var.

Son yıllarda yaşanan bazı örnekler, askeri müdahalelerin Amerika ve başka büyük devletler açısından pek de başarılı sonuçlar vermediğini gösteriyor. Bazı örnekler şunlar:

Amerika 1961-1975 yılları arasında Vietnam'a yaptığı askeri müdahalede 58.000 askerini kaybetti. Milyonlarca Vietnamlı öldü. Amerika bu müdahaleyi Vietnam'ı komünist yönetimin tehdidinden kurtarıp kendi etki alanına almak için yaptı. Sonuçta müdahalesi başarısız olan Amerika, Vietnam'ı terk etmek zorunda kaldı ve işbaşına getirdiği Güney Vietnamlı yöneticilerin çoğu ya öldü veya teslim oldu, bir bölümünü de Amerika'ya sığındı. Bütün Vietnam komünistlerin eline geçti. Yıllar sonra Amerika Vietnam'ın komünist yönetimiyle ilişkilerini normalleştirdi ve ekonomik işbirliğine gitti.

Kamboçya'da da başarılı olamadılar. Milyonlarca Kamboçyalı hayatını kaybetti. Kızıl Khmerler ülkeyi kan gölüne çevirdi. Amerika'nın kendi yandaşlarını destekleme girişimleri sonuçsuz kaldı.

Afganistan'da Amerika'nın desteklediği İslami ağırlıklı Taliban örgütü ve mücahitler, Sovyetler'in Afganistan'ı terk etmesinde başarılı oldu ama daha sonra Afganistan'a sızan terör örgütü El Kaide, Taliban örgütünün de desteğini alarak Amerika'ya, tarihinde görmediği bir terör saldırısı gerçekleştirenlere yataklık etti. Amerika Afganistan'a silahlı bir müdahalede bulundu. NATO'dan da destek almasına rağmen bu müdahale henüz sonuç vermedi. Çok sayıda Amerikan ve müttefiki ülkelerin askeri ile binlerce Afganistanlı sivil hayatını kaybetti.

(185) Chomsky, *Hegemony or Survival, America's Quest for Global Dominance*, s. 16.

Kore Savaşı'nda 2,5 milyon Koreli hayatını kaybetti. Amerika'nın kayıpları 30.000'i buldu. Kore Savaşı'na Birleşmiş Milletler Gücü içinde katılan Türkiye de 730 şehit verdi. Ama sonuçta Kuzey Kore kendi topraklarında varlığını sürdürmeye devam ediyor. Hatta Amerika kıtasını tehdit edebilecek yetenekte bir nükleer silah ve füze sistemi geliştirdi. Ekonomideki geriliğine rağmen askeri alanda bir tehdit unsuru olma özelliğini koruyor. Amerika'nın bunu önlemek için sarf ettiği diplomatik çabalar henüz sonuç vermedi.

Amerika'nın Başbakan Musaddık'ı devirmek için İran'a yaptığı dolaylı müdahale de kısa bir süre için sonuç vermiş görünse de sonunda ortaya çıkan tablo, Amerika'nın çıkarlarına hizmet edecek bir durum yaratmadı. 1953 yılında bir CIA darbesiyle devrilen Musaddık hapse atıldı ve millileştirdiği yabancı petrol şirketleri imtiyazlarına yeniden kavuştular.

Tahran'a dönen ABD yanlısı şah bir süre daha iktidarda kalmayı başardı ama 1979'da gerçekleştirilen İslam devriminin sonucunda Amerika ve yabancı petrol şirketleri bütün imtiyazlarını kaybetti.

Bu arada Amerika'nın Tahran Büyükelçiliği işgal edildi, diplomatları rehin alındı. Onları kurtarmak için yapılan Amerikan askeri müdahalesi girişimi İran çöllerinde birbiriyle çarpışan helikopter görüntüleri içinde başarısızlıkla sonuçlandı. İslam devriminden yaklaşık 30 yıl sonra Amerika hâlâ İran'ı Suriye'yle birlikte şeytan mihveri ilan edip düşman ülkeler sınıfına sokmasına rağmen bu ülkeyi yolundan çevirip Batı yanlısı bir çizgiye getiremedi. Bu arada şeytan ülkesi olarak nitelendirdiği İran'la, Irak meselesinin çözümü konusunda diplomatik görüşmeler yapmak durumunda kaldı. İran içe dönük bir din devleti haline geldi. Kendi füze sistemlerini geliştirdi. 3000 kilometre menzilli şahap III füzelerini üretti. Nükleer enerji sahasında yürüttüğü çalışmalar dünyada kaygı uyandırdı. Birleşmiş Milletler'in uyguladığı yaptırımlara rağmen İran nükleer alandaki çalışmalarını durdurmadı. Yani Musaddık'ın devrilmesiyle başlayan ve şahın desteklenmesiyle sürdürülen müdahale politikası İran'da da beklenen sonuçları vermedi. İran'ın nükleer alandaki çalışmaları hakkında Amerika'nın gösterdiği tepkiler Amerika'nın bu ülkeyle ilişkilerinin iyi veya kötü olmasına göre değişiklik gösterdi. Örneğin Henry

Kissinger, Başkan Ford'un Dışişleri Bakanı olduğu dönemde, "İran'ın nükleer enerjiye sahip olması ülke ekonomisine katkıda bulunacak ve mevcut petrol rezervlerinin ihracatta veya petro-kimya sanayiinde kullanılmasına olanak verecek," diyordu. Aynı Kissenger 2005 yılında *Washington Post*'ta verdiği bir mülakatta ise, "İran gibi büyük bir petrol ihracatçısı ülke için nükleer enerji kaynak israfıdır," görüşünü savunuyordu. Bu çelişkili beyanları hakkında görüşü sorulduğunda da Kissenger açıklıkla şunları söyledi: "O zamanlar İran müteffik bir ülkeydi."[186]

Amerika Liberya'da 1945 ile 1985 yılları arasında yönetimi ele geçiren diktatörleri destekledi. Karşılığında bu ülkede askeri üsler ve Voice of America için yayın hakları elde etti. Ama 1985 yılından sonra Liberya iç karşılıklar sonucunda tam bir çöküntü döneminde girdi. Amerika orada da kendi çıkarlarına uygun bir sonuç elde edemedi.

Etiyopya'da Amerika, Sovyetler'in desteklediği Somali'ye karşı uzun süre Haile Selasiye'yi desteklese de sonunda Haile Selasiye'yi devirdiler ve Sovyet yanlısı bir rejim kurdular. Bunu 20 yıl süren bir iç savaş izledi. Amerika orada da beklediğini bulamadı.

El Salvador'da, 1980'li yıllarda Marksist direnişçilere karşı Amerika El Salvador ordusunu destekledi. 12 yıl süren iç savaşta 70 bin kişi hayatını kaybetti.

Gene 1980'lerde Nikaragua'da, Sovyet yanlısı Sandinistalara karşı Kontralar denen gruba destek oldu, orada da iç savaş çok sayıda insanın hayatına mal oldu. Yoksulluk ve yolsuzluk ülkeyi perişan etti. Uluslararası Adalet Divanı Amerika'nın Nikaragua'ya müdahalesini haksız bulan bir karar aldığında Amerika buna uymayı reddetti. Bu karar iki defa Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne getirildi ve her ikisinde de Amerika Adalet Divanı kararına uyulmasını öngören karar tasarılarını veto etti.[187]

Amerika Kongo'da, Lumumba'nın öldürülmesinden sonra kendine yakın gördüğü Mobutu'yu destekledi. Ancak orada da Kongo'nun komşularının askeri müdahalesi ve yurtiçindeki iç savaş ülkeye ağır

(186) Chomsky, *Interventions*, s. 181.
(187) Chomsky, a.g.e., s. 14.

kayıplar verdirdi. Yolsuzluk çok ileri boyutlara ulaştı ve Zaire dünyanın en yoksul ülkelerinden biri haline geldi.

Amerika'nın şu veya bu gerekçeyle müdahale ettiği, rejimini veya yönetimini değiştirdiği, bazılarında güç kullanarak fiilen egemenlik kurduğu bu ülkelerle ilgili olarak 2004 yılında Dünya Bankası'nın yaptığı bir araştırma, bu ülkelerin tümünün demokrasi, siyasal istikrar, hükümetin etkinliği, kanun hâkimiyeti ve yolsuzluklar gibi alanlarda ABD'nin müdahale etmediği ülkelerin gerisinde kaldığını gösteriyor.

Peki "bir ulus yaratmak" amacıyla yapılan müdahalelerden ne sonuç alınmış? Carnegie Endowment for International Peace adına yapılan bir araştırma, 20. yüzyılda Amerika'nın askeri müdahalede bulunduğu 16 ülkeden sadece dördünün sonunda demokrasiye ulaştığını gösteriyor.[188] Yani özetle bu müdahaleler ne Amerika'ya yaramış ne de müdahale edilen ülkelere.

Doğrudan müdahalelerle ilgili gerçekler böyle. Ama bir de ekonomik ve mali yöntemler kullanılarak yapılan dolaylı müdahaleler var. Bugün, Amerika'nın Irak'a müdahalesi gibi bazı istisnalar bir yana, daha çok bu dolaylı yöntemlere başvuruluyor.

(188) Easterly, a.g.e., s. 227, 290.

Ekonomik Baskılar Yoluyla Yabancı Devletleri Etki Altına Alma Çabaları

Sömürgecilik döneminde büyük devletler, ekonomik güçlerini baskı aracı olarak kullanarak diğer devletleri etki alanlarına almaya çalışmışlardır. Yalnız kendilerine bağlı sömürge ülkeleri değil, kâğıt üzerinde bağımsız olan ülkeleri de bu yolla diledikleri gibi yönlendirmeye gayret etmişlerdir. Tarih boyunca ekonomik yaptırımların ve ekonomik baskı yöntemlerinin pek çok örneğine rastlanmıştır.

Napolyon'un Avrupa'nın egemenliğini ele geçirmek için yaptığı savaşlarda en büyük hasımlarından biri İngiltere'ydi. Güçlü bir kara ordusuna sahip olan Napolyon, İngiliz ürünlerinin gemilerle Avrupa'ya taşınmasını engellemek için çeşitli kısıtlayıcı önlemler almıştı. Ama sonunda bu önlemler tersine tepti. Bu ambargodan en çok Fransız halkı ve Fransız ordusu zarara uğradı.

Amerikan İç Savaşı'nda da ekonomik yaptırımlara başvuruldu. Kuzeyliler güney limanlarını abluka altına aldı. Deniz yoluyla yaptığı ticaret üçte bir düzeyine düşen güney eyaletlerinin ekonomisi bundan büyük zarar gördü. Enflasyon aşırı derecede yükseldi. Güney eyaletleri konfederasyonunun doları önceki değerinin % 1'ine indi.[189]

20. yüzyılda da ekonomik yaptırımlara geniş ölçüde başvuruldu. 1917 yılında ABD Başkanı Wilson, Amerika'nın mali gücünün savaştan sonra diğer devletler üzerinde siyasi baskı aracı olarak kullanıla-

(189) Ambassador Taylor, Paul D., Economic Coercion in the Service of National Security, *Current Stratregy Forum*, 16 June 1998, s. 7.

bileceğinden söz etmişti. Wilson bir askeri yetkiliye yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Savaş bitince biz onları kendi düşüncelerimizi kabul etmeleri yönünde zorlayabiliriz. Çünkü o zaman, diğer unsurların yanı sıra mali açıdan da bize muhtaç olacaklar."

Devletler mali açıdan niçin büyük devletlere muhtaç olacaklardı? Sadece parasal kaynaklarının yetersiz olmasından mı? Değil. Gelişme halindeki birçok ülkenin sadece bir-iki önemli ihraç malı vardı ve bu malları hep aynı büyük devletler satın alıyordu. Örneğin Cezayir'in şarabını Fransa; Brezilyanın kahvesini, Venezuela'nın petrolünü ve Bolivya'nın bakırını Amerika; Britanya topluluğuna bağlı gelişme yolundaki ülkelerin az sayıdaki ihraç ürününü de İngiltere alıyordu. Latin Amerika ülkelerinin meyveleri Amerikan United Fruit şirketine, Türk tütünü de American Tobacco'ya satılıyordu. Mal borsaları da büyük devletlerin elinde olduğundan, bu malların piyasa değerlerini diledikleri gibi düşürebiliyorlardı. Örneğin 1954 ile 1960 yılları arasında gelişme yolundaki ülkelerin ihraç malları fiyatları ortalama olarak % 20 oranında düşüş göstermişti.

Yabancı yatırımlar konusunda da ilginç bir durum göze çarpıyordu. Büyük devletler gelişme yolundaki ülkelere yaptıkları yatırımlardan çok daha fazlasını kâr transferi yoluyla geri alıyorlardı. Örneğin 1966 yılında geri kalmış ülkelere yatırılan para 1 milyar 130 milyon dolar, aynı ülkelerden zengin ülkelere transfer edilen kârlar 4 milyar 915 milyon dolardı.[190]

Lozan Konferansı'nın sonlarına doğru İsmet Paşa'yı davet eden İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon da Türkiye'nin konferansta kendi taleplerini kabul ettirme yolundaki ısrarcı tutumundan şikâyetçi olduklarını, savaştan sonra Türkiye borç almak için kendilerine başvurduğu zaman Lozan'da verdikleri tavizleri birer birer geri alacaklarını söylemişti. İsmet Paşa daha sonraki bir konuşmasında, siyasi yaşamı boyunca bu tehdidi unutmadığını ve ülkeyi dış borç almadan yönetmeye özen gösterdiğini söylemişti.

(190) İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, 1973, 425-431.

Petrol Zengini Ülkeleri Denetim Altında Tutmak

Büyük devletlerin 19. ve 20. yüzyıllarda izledikleri politikaların ağırlık noktası dış politikayı ekonomik çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanmaktı. Güneydoğu Asya ülkeleri doğal zenginlikleri ve kaynaklarıyla başta İngiltere ve Japonya olmak üzere devrin büyük devletleri için çekim alanı olmuştu. Daha sonra Amerika bu bölgede giderek artan bir rol oynamaya başladı. O devirde Afrika doğal kaynaklar açısından pek zengin görülmediğinden Amerika bu kıtayı Avrupalılara bırakabilirdi. Buna karşılık Ortadoğu, zengin petrol kaynaklarıyla Amerika için vazgeçilemeyecek bir bölgeydi. Daha 1945 yılında ABD Dışişleri yetkilileri Suudi Arabistan'ın petrol rezervlerinin ABD açısından büyük bir stratejik değer taşıdığını belirtiyorlardı. 1947 yılında İngiliz diplomasisinin siyasal planlamacıları Ortadoğu'nun dünyaya hükmetmek isteyen ülkeler için hayati bir değer taşıdığını söylüyorlardı.

1950'li yıllarda iktidara gelen Eisenhower, Ortadoğu'yu "Dünyanın stratejik açıdan en önemli bölgesi" olarak tanımlıyordu. Amerika bu bölgeyi bir yandan kendi ekonomik ihtiyaçları için değerli bir kaynak olarak görüyor, bir yandan da ileride kendisine rakip olabilecek Japonya gibi ülkelerin enerji ihtiyaçlarını denetleyebilmek için bu bölgeye askeri açıdan hâkim olma ihtiyacını hissediyordu. Oysa Avrupa ülkeleri gibi Japonya da enerji alanında bağımsızlığına kavuşmak istiyordu. Ama Amerika'nın, Ortadoğu bölgesini her isteyen ülkenin dilediği gibi yararlanabileceği açık bir alan olarak bırakmaya niyeti yoktu.

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardan beri bölge petrolleri üzerinde kendini hak sahibi sayan İngiltere, uzun yıllar siyasi açıdan da ipleri elinden bırakmadı. Kuveyt'e bağımsızlık tanındığı yıllarda İngiltere Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd, "İşler kötüye giderse bu ülkeye acımasızca müdahale etme hakkını elimizde bulunduruyoruz," diyordu. 1950'li yıllarda Amerikan Ulusal Güvenlik Danışmanı tarafından hazırlanan bir raporda, "Eğer bir gün Arap milliyetçiliğiyle savaşmak ve bölgedeki petrol kaynaklarını kullanmak için kuvvete başvurmak durumunda kalırsak bölgedeki tek müttefikimiz İsrail'i de desteklemek zorunda kalırız," deniliyordu. Bölgenin yakınında olan

Türkiye ve o tarihlerde Amerika'yı destekleyen İran şahının yanında yer almak da önem taşıyordu. Aynı stratejik düşüncenin sonucunda İsrail de Türkiye'yle yakın ilişkiler kurmak istiyordu. 1958 yılında İsrail Başbakanı David Ben-Gurion'un Türkiye'ye yaptığı ziyaret bu açıdan özel bir önem taşıdı. Şahın devrilmesinden sonra Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin iyi düzeyde olması daha büyük önem kazandı.(191)

Gerçekten Türkiye, uzun yıllar boyunca bir yandan İsrail, bir yandan da Arap ülkeleriyle ilişkilerini dengeli biçimde yürüttü. İsrail'le ilişkilerini kesmesi için bazı radikal Arap ülkelerinin ve Filistinlilerin taleplerine boy eğmedi, İsrail'i tatmin için de Arap ülkeleriyle ilişkilerini gevşetmeye yanaşmadı. Arap ülkeleri birçok konuda kendi aralarında anlaşamıyorlardı. Türkiye bütün Arap ülkeleriyle iyi ilişki sürdürme ama o ülkelerin kendi aralarındaki ihtilaflarda taraf tutmama politikasını başarıyla yürüttü. Büyük devletlerin zaman zaman bazı bölge ülkelerine ekonomik yaptırım uygulama taleplerine, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nce alınmış kararların dışında, pek itibar etmedi. Ama görüldü ki, büyük devletler doğrudan askeri müdahalede bulunmadıkları zamanlarda ekonomik yaptırımları bir baskı aracı olarak kullanıyor ve kendilerine tam anlamıyla bağımlı hareket etmeyen ülkeleri bu yolla etki altına alma yoluna gidiyorlardı.

Ekonomik Yaptırım Önlemleri

Savaş yıllarında ekonomik yaptırımlara sık sık başvuruldu. Örneğin 1940 yılında, Amerika henüz savaşa girmemişken, Roosevelt yönetimi Japonya'nın Çin Hindi'ndeki yayılmacı siyasetini engellemek için bu ülkeye uçak yakıtı ve demir çelik ürünleri ihracatına kısıtlama getirdi. 1941 yılında da Amerika'daki Japonlara ait bütün mali varlıkları dondurdu. 1 Aralık 1941'de Japonya'yla ticareti lisansa bağladı. Japonya bu ambargonun ülke ekonomisi üzerine yıkıcı bir etki yapacağını hesaplayarak Amerika'ya karşı savaşmaktan başka çare olmadığı sonucuna vardı. Amerika'yı İkinci Dünya Savaşı'na katıl-

(191) Chomsky, *Hegemony or Survival, America's Quest for Global Dominance*, Penguin Books, New York, 2003, s. 148-150, 164.

maya zorlayacak olan Japonya'nın ünlü Pearl Harbor baskını, bu karardan bir hafta sonra gerçekleştirildi. Amerika'nın ekonomik ambargosu tersine tepmiş ve çok sayıda Amerikan askerinin ölümüne ve savaş gemilerinin batırılmasına yol açmıştı.

Dış ekonomik baskıların bağımsız ülkelerin demokratik yapısı üzerinde nasıl olumsuz etki yapacağını söyleyenlerden biri, ünlü ekonomist John Manyard Keynes'ti. Keynes, "Bir ülkenin kendini demokratik biçimde yönetmesine en büyük tehdit küresel piyasa güçleridir," diyordu. Küreselleşmenin savunucularından olan Amerikan Devletleri Örgütünün Genel Sekreteri bile sermayenin serbest dolaşımının hiç arzu edilmeyen sonuçlar verebileceğini söylüyordu.[192]

Amerika'nın 1960'lı yıllarda Küba'ya uyguladığı ekonomik yaptırımlar da bu ülkenin Sovyetler Birliği'ne yanaşması sonucunu verdi. Diğer sanayileşmiş ülkeler bu ambargoya katılmadıkları için Amerika ekonomik açıdan da arzu ettiği sonucu alamadı. Küba'ya yönelik Amerikan yaptırımları, sağlam bir temele dayanmadığı için uluslararası alanda tepkiyle karşılandı. Amerika Devletleri Örgütü OAS'in hukuk komitesi, bu yaptırımların hukuka aykırı olduğunu ilan etti. Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü'ne başvurarak yaptırımların kınanmasını istedi. ABD Avrupa Birliği'ne de Dünya Ticaret Örgütü'ne de tepki gösterdi. Amerika açıklamalarında Avrupa Birliği'nin 30 yıldan beri Amerika'nın Küba politikasına karşı çıktığını hatırlattı ve Dünya Ticaret Örgütü'nün de Amerika'nın güvenlik çıkarlarını ilgilendiren konularda söz söylemeye hakkı ve Amerikan yasalarını değiştirme yetkisi de olmadığını belirtti.[193] Büyük devletler, yüksek menfaatlerini ilgilendiren konularda uluslararası örgütlerin görüşlerinden etkilenecek değillerdi!

Uzun yıllar boyunca ekonomik baskı önlemleri, Amerikan dış politikasının önemli araçlarından biri olmuştur. Hatta doğrudan doğruya Amerika'nın stratejik menfaatlerine hizmet etmeyecek ve muhtemelen tam başarı sağlamayacak alanlarda bile ekonomik yaptırımlar, âdeta diğer ülkeleri cezalandırmanın bir aracı olarak sıkça kul-

(192) Chomsky, a.g.e., s. 138.
(193) Chomsky, a.g.e., s. 89.

lanılmıştır. Bunun örneklerinden biri Hindistan ve Pakistan'ın nükleer silah üretimini engellemek için uygulanan yaptırımlardır.[194] Gerçekten bu yaptırımlar hiçbir sonuç vermemiş ve her iki ülke de nükleer silahlara sahip olmayı başarmıştır.

Bazı yaptırımlar insani değerler açısından hiçbir şekilde kabul edilemeyecek nitelikteydi. Örneğin 1980 yılında büyük bir tayfun Karayipler'deki Batı Hint Adaları'nda çok büyük can ve mal kaybına yol açtı. Bu ülkeler Amerika'dan yardım istedi. Başkan Carter yardım yapmayı kabul etti ama bir şartla: Sol eğilimli Maurice Bishop tarafından yönetilen Granada bu yardımın kapsamı dışında bırakılacaktı.[195]

Ekonomik yaptırımların bir bölümü Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı haline dönüştürüldü ve böylece bu yaptırımlara meşruiyet kazandırıldı. Ama çoğu zaman Birleşmiş Milletler kararı olmadan da büyük devletlerin kendi milli çıkarlarının gereği olarak ekonomik baskı ve yaptırım yoluna başvurdukları görüldü.[196]

Birleşmiş Milletler kaynaklarına göre bugün dünya nüfusunun yarısından çoğunun yaşadığı 75 ülke, Amerika'nın tek taraflı ekonomik ambargolarına maruz bulunuyor. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda ele alınan "Ülkelere Karşı Politik ve Ekonomik Baskı Önlemleri" başlıklı ve A/54/486 sayılı raporda, bu konuda ayrıntılı bilgiler yer alıyor. BM Genel Kurulu, bu konuda aldığı kararda, baskı önlemlerinden duyduğu kaygıyı dile getiriyor ve bu uygulamaların Birleşmiş Milletler yasasına aykırı olduğunu vurguluyor. Genel kurul, hiçbir ülkenin başkalarına kendi siyasi iradesini zorla kabul ettirmek için tek taraflı baskılarda bulunamayacağını belirtiyor. Genel kurulun girişimi üzerine BM Genel Sekreteri baskıya uğrayan devletlerden birer rapor istedi. En kapsamlı raporu Küba verdi. O raporda Amerika'nın uyguladığı ekonomik baskı önlemleri ayrıntılı biçimde anlatılıyordu. Amerikan firmalarının Küba'ya gıda maddesi, hatta

(194) Solveig Singleton, Daniel T. Griswold, *Economic Casualties: How U.S. Foreign Policy Undermines Trade, Growth and Liberty*, Cato Institute, Washinton, 1999, s. x.

(195) Chomsky, a.g.e., s. 88.

(196) Ekonomik yaptırımlar için bkz. Onur Öymen, *Silahsız Savaş*, s. 187.

ilaç ihraç etmesi bile yasaklanmıştı. 1999 yılında, Clinton'un başkanlığı döneminde dünya genelindeki ekonomik yaptırımlar hafifletildi. Amerika'nın terörist devlet saydığı ülkeler bile bu yumuşamadan yararlandılar, sadece Küba'ya yaptırımlar aynen devam etti.[197]

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu 23 Nisan 1999'da aldığı kararda ülkeleri Birleşmiş Milletler yasasına ve uluslararası hukuka aykırı tek taraflı ekonomik baskı önlemleri almamaya çağırdı.

Yapılan eleştirilere karşı Amerika kendini şöyle savundu: "Diplomasinin yetersiz kaldığı ve askeri güç kullanılmasının henüz gerekli olmadığı durumlarda devletlerin elinde bir dış politika vasıtası olmalıdır. Bu da ekonomik yaptırım önlemleridir. Uluslararası toplum bu olanağı elinde bulundurmalıdır. Bu gibi tedbirler uygulanamazsa kuvvete başvurmak zorunlu hale gelebilir. O nedenle ekonomik yaptırımlar meşrudur."[198]

Amerika işte böyle düşünüyor. Peki başka ülkeler de böyle düşünürse Amerika'nın onlara tepkisi ne olur? Örneğin Türkiye PKK terörünün himaye gördüğü kuzey Irak'a karşı ekonomik önlemler almayı düşündüğünde Amerika bunu destekledi mi? Hayır. Çünkü kuzey Irak'ta Amerika'nın desteklediği yerel yönetimler bundan zarar görür. Üstelik Türkiye'den, Habur sınır kapısı üzerinden Irak'taki Amerikan birliklerinin lojistik ihtiyacının önemli bir bölümü karşılanıyordu. Türkiye haklı bir nedenle de olsa bu sınır kapısını kapattığı takdirde Amerika bundan zarar görebilirdi. O nedenle Türkiye'nin kuzey Irak'a karşı bazı yaptırımlar uygulanmasına Amerika yıllarca sıcak bakmadı. Ancak 2007 yılının sonlarında kuzey Irak'tan Türkiye'ye yönelik terörist saldırılarda büyük artış görüldüğünde ve Türk halkı buna çok büyük bir tepki gösterdiğinde Amerika'nın tutumunda kısmen yumuşama oldu. Sınırlı bir bölge içinde Türkiye'nin kuzey Irak'a hava operasyonları yapmasına izin verildi.

Büyük devletler başka ülkelerin politikalarını etkilemek veya onları cezalandırmak için çoğu zaman ekonomik yaptırımlara başvuru-

(197) Chomsky, a.g.e., s. 88

(198) Singh Someshwar, Half of the World Hit by US Unilateral Sanctions, TWN: Third World Network, 2007.

yorlar. Bu yaptırımların bir bölümü doğrudan doğruya veya uluslararası kuruluşlar aracılığıyla yapılıyor.[199]

Türkiye'ye karşı uygulanan yaptırımların özel bir boyutu var. Bu yaptırımlar müttefik ülkeler tarafından gerçekleştirilmiş. Yani aynı ittifaka üye olan, ortak güvenlik için birbirlerine destek olma sözü veren bazı ülkeler, ulusal çıkarları gerektirdiğinde en yakın müttefiklerine bile yaptırım uygulayabiliyor, ambargoya başvurabiliyor.

Gerçekten, Türkiye yıllar boyunca Batı ülkelerinin tek taraflı yaptırımlarından etkilenen ülkelerden biri oldu.

1974'te Türkiye'nin Kıbrıs harekâtına tepki gösteren Amerikan Kongresi, 1975'in başından itibaren Türkiye'ye askeri ambargo uyguladı. Her türlü silah, askeri malzeme ve yedek parça satışı durduruldu. Türk savaş pilotları bu yüzden yıllarca, tehlike halinde canlarını kurtaracak fırlatma koltuğu olmadan uçtular. Bazıları bu yüzden şehit oldu. Ama Türkiye de bu ambargo kararına zamanında tepki göstermesini bildi.

O devirde başbakan, Süleyman Demirel'di. Ambargo kararından hemen sonra Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi'ni makamına çağıran Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Amerikan askerlerinin artık Türkiye'deki üs ve tesislerden yararlanamayacaklarını bildirdi. O görüşmede hazır bulunan Türk diplomatları, Türkiye'nin bu kararını duyan büyükelçinin, kelimenin gerçek anlamıyla ağzının açık kaldığını söylüyorlar.

Amerikan Kongresi'nin bu haksız kararının bedelini Amerika ağır biçimde ödedi; Türkiye'deki üs ve tesislerden, dinleme istasyonlarından yararlanarak sağladığı istihbaratı bir günde kaybetti. Bu, Amerika'nın bütün dünyada Sovyetlerle ilgili topladığı istihbaratın %60'ını kaybetmesi anlamına geliyordu. Sonuç olarak Amerika rüzgâr ekmiş, fırtına biçmişti. Amerikan yönetimi bu nedenle bu ambargonun kaldırılması için çok çalıştı. Bu çabalar üç yılı aşkın bir süre devam etti. Nihayetinde kongre geri adım attı ve ambargoyu kaldırdı.

---

(199) Dünyadaki bazı yaptırım örnekleri için bkz. Onur Öymen, *Silahsız Savaş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 187-196.

Türkiye bunu sağlamak için Kıbrıs'ta herhangi bir taviz verdi mi? Hayır, vermedi. Çünkü o sıralarda Türkiye'de devlet adamları vardı ve onlar ulusal çıkarları korumak için en büyük devletlere karşı bile direnebilecek cesarete sahipti.

Almanya da Türkiye'ye ambargo uyguladı. 1990'lı yılların başlarında Almanya, Doğu Almanya'dan ellerine geçen zırhlı personel taşıyıcı gibi bazı askeri malzemeleri, Türkiye'ye askeri yardım olarak veriyordu.

Türkiye'deki terör yanlısı bazı çevreler, bu Alman silahlarının Türk silahlı kuvvetleri tarafından PKK ile mücadelede kullanıldığı yolunda yayınlar, propagandalar yaptılar. Almanya'da bu gibi iddiaları önemseyen, ciddiye alan bazı sivil toplum örgütleri ve politikacılar vardı. Onların yaptığı baskılar hükümeti etkiledi. Dışişleri Bakanı Genscher de bu baskılara direnemedi. Almanya Türkiye'ye bu nedenle silah ambargosu uygulamaya başladı. Buna Almanya'daki Türklerin tepkisi büyük oldu. Köln şehrinde toplan Türkler, "Türkler-Kürtler el ele, Genscher emekliye!" diye sloganlar attılar. Türkiye'deki dükkân sahipleri vitrinlerinden Alman mallarını kaldırdılar. Alman Markı'nı kabul etmemeye başladılar.

Almanya işin ciddiyetini görünce birkaç hafta içinde Türkiye'yle NATO ilkelerine uyulacağı yolunda bir mutabakat zaptı imzalayıp ambargoyu sona erdirdi. Bu ambargonun kaldırılmasından hemen önce Genscher Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etti. Ambargonun kaldırılması için gerçekten Gencher'in ayrılması mı beklenmişti? Genscher'in istifasında bu olayın etkisi var mıydı? Bazıları Gencher'in başka sebeplerden istifa ettiğini söyledilerse de insanların kafasında soru işaretleri kaldı. Almanya daha sonra aynı gerekçeyle Türkiye'ye iki defa daha silah ambargosu uygulamaya kalktı ama ikisi de kısa süreli oldu. Sonra ilişkiler normalleşti.

Devletlerin başka ülkeler üzerinde ekonomik yaptırım uygulamalarının bazı örnekleri bunlar. Bir de uluslararası mali kuruluşlar aracılığıyla yapılan baskılar var. Özellikle IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların Amerika'nın politikaları ve beklentileri doğrultusunda hareket ettiklerinin ve ellerindeki mali imkânları zaman zaman bir siyasi zorlama aracı gibi kullandıklarının örneklerine rastlanıyor.

Bir Baskı Aracı Olarak Uluslararası Mali Kuruluşlar

Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'da, New Hampshire'da 1944 yılının Temmuz ayında toplanan Bretton Woods Konferansı'nda dünyanın ekonomik dengelerini korumak, zor duruma düşen ülkelerin mali dengelerine yeniden kavuşmalarına yardımcı olmak, kalkınma yardımı sağlamak gibi amaçlarla kurulmuş örgütler. Dünya Bankası'nın esas görevi gelişme yolundaki ülkelerin kalkınma programlarına finansman sağlamak, IMF'nin görevi ise bozulan mali dengeleri düzeltmek. Ama özellikle IMF'nin zaman içinde kuruluş amaçlarından uzaklaştığı, piyasa ekonomisini dünyanın her ülkesinde geçerli kılmayı âdeta bir ideoloji haline getirdiği, bunu yaparken de çok katı kurallar uygulama yoluna gittiği inancı yaygın. IMF'nin uygulamalarının, birçok durumda yardımcı olması gereken ülkelere ekonomik açıdan zarar verdiğini düşünenler az değil. IMF'nin bazen de büyük devletler tarafından siyasi amaçlar doğrultusunda kullanıldığının örnekleri var.

Bu konuda yapılan araştırmalar ABD'nin IMF'ye baskı yaparak siyasi açıdan desteklediği ülkelere daha yumuşak davranmasını sağladığını gösteriyor. Örneğin Reagan döneminde ABD, IMF'ye Arjantin'e kredi vermesi için baskı yapmıştı. Aynı şekilde 1982 yılında Meksika'ya 3,9 milyar dolarlık kredi vermesini sağlamıştı. Başkan Clinton döneminde ABD 1994-1995 yıllarında gene Meksika'da yaşanan peso krizinin çözümü için IMF'ye baskı yapmıştı. Asya'da yaşanan ekonomik kriz sırasında IMF'nin ilgili ülkelere, her şeyden önce büyük uluslararası mali kuruluşların menfaatlerini korumayı amaçlayan önerilerde bulunduğu belirtiliyor. 1999'da IMF'nin kararlarında büyük devletlerin siyasi etkilerini araştıran Profesör Thacker, IMF'nin, ABD'nin dış politikasıyla uyumlu hareket eden ülkelere daha kolay kredi verdiğini saptamıştı.

1985-1999 yılları arasında yapılan başka bir araştırma da IMF'nin Amerika'nın baskısı altında hareket ettiğinin örneklerini ortaya koydu. Bir de şu saptandı: IMF'nin büyük çaplı kredileri daha çok Amerikan bankalarının olanaklarından yararlanan ülkelere veriliyor.

Üstelik büyük devletlere yakınlığıyla bilinen ülkelere kredi verilirken koşullar daha esnek, daha yumuşak tutuluyor. Amerika bu baskıları nasıl sağlıyor? IMF'nin bir ülkeye yardımda bulunması için icra kurulunda oylamaya katılanların % 85'inin oyu gerekiyor. Ama bir koşul daha var: Oyların sadece % 15'ine sahip olan bir ülke, alınacak kararı engelleme hakkına sahip. ABD'nin oyu % 17 civarında olduğu için onun onaylamadığı bir kredinin verilmesi mümkün değil. Kaldı ki, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Amerika'nın ekonomik ve mali vasıtaları, kendisine yakın olan ülkeleri güçlendirmek, hasım gördüğü ülkeleri zayıflatmak için bir araç olarak kullandığı da biliniyor.[200] Bu nedenle.IMF'yi Amerika'nın yörüngesindeki bir mali kuruluş olarak tanımlamak yanlış değil. Bunu kanıtlayan diğer bir araştırma da IMF kredileriyle bu kredilerden yararlanan ülkelerin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda çeşitli konularda verdikleri oylarla ilgili. Bu araştırma IMF'den kolaylık gören, büyük krediler alan ülkelerin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki oylamalarda ABD ve diğer G-7 ülkeleriyle birlikte hareket ettiklerini gösteriyor. Yani IMF kredisi alan ülkeler siyasi açıdan büyük devletleri desteklemek zorunda bırakılıyor.[201]

IMF'nin uluslararası özel mali kuruluşlarla da yakın ilgisi ve karşılıklı bağımlılığı var. Bu nedenle bu özel kuruluşlar da IMF'nin karar süreci üzerinde etkili olabiliyor. IMF de ilgili ülkelere koşullar koyarken bu uluslararası mali çevrelerin menfaatlerini ön planda gözetiyor.

Ülkelerin, gerekli koşullar tam olarak hazırlanmadan, dünya ekonomileriyle bir an önce bütünleşmeye, piyasa ekonomisi kurallarını çok kısa zamanda uygulamaya zorlanmaları o ülkelerin ekonomisine faydadan çok zarar veriyor. Güneydoğu Asya ülkeleri bu doğrultuda gitmediler, dünya pazarlarına kademeli olarak açıldılar. Piyasalarının liberalleşmesine yönelik önlemleri almadan, bütün koruyucu tedbirleri kaldırmadılar. Bunun sonucunda ihracatlarını artırırken ve yük-

(200) Thomas Oatley, Jason Jackee, Political Determinant of IMF Balance of Payment Lending, University of Norther California, May 2000.

(201) Axel Dreher, Jan-Egbert Sturm, Do IMF and World Bank Influence Voting in the UN General Assembly, February 2005.

sek kalkınma hızına ulaşırken büyük sıkıntılarla ve işsizlik artışıyla karşılaşmadılar. Özellikle Çin, piyasa ekonomisine açılma kararı verdikten yaklaşık 20 yıl sonra koruyucu engelleri kaldırma yoluna gitti, bu sayede büyük güçlüklerle karşılaşmadan hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirebildi.

Gelişmiş ülkeler, kendi ihraç ürünlerini ithal etmek durumunda olan gelişme yolundaki devletlere, ticaret engellerini ve korumacı önlemleri bir an önce kaldırmaları için baskı yapıyorlar. Ama başka ülkelerin üretip büyük devletlerin pazarına ihraç etmek istedikleri ürünler bakımından kendi ticaret engellerini ise çoğu zaman sürdürüyorlar. İşte bu çifte standart dünya ticaret konferanslarında, gelişmiş ülkeler ile gelişme yolundaki ülkeler arasında büyük menfaat çatışmalarına ve anlaşmazlıklara yol açıyor. Dünya Bankası'nın yaptığı bir araştırmaya göre, adil olmayan uluslararası ticaret anlaşmaları nedeniyle Sahra'nın güneyindeki zaten fakir olan Afrika ülkelerinde milli gelir % 2 oranında düşmüş.

Geçmişte, gelişmiş ülkelerin yaptığı ve azgelişmiş ülkeleri ticari alanda zarara uğratacak anlaşmaların en ünlüsü, afyon savaşlarının sonucunda İngiltere'nin Amerika ve Rusya'yla birlikte Çin'e dikte ettikleri 1858 tarihli Tientsin anlaşmasıdır. 1800'lü yılların başında İngiliz East India şirketi Çin'den aldığı çayı dünya pazarlarına satıyor, bu çayın bedelini de meşru olmayan yollardan Çin'e soktuğu afyonla ödüyordu. Çin, halk sağlığını, sosyal ve ekonomik düzeni bozan bu işe son vermeyi kararlaştırdı ve Kanton şehrinde İngiliz tüccarların elinde bulunan afyon depolarına el koydu. İngilizler bunu hazmedemediler. Sırf afyon ticaretini engellediği için Çin'e savaş açtılar. 1839 ile 1842 yılları arasında süren bu savaşı İngiltere kazandı. İşte bu savaşın sonunda imzalanan Tientsin anlaşmasına göre Çin, İngiltere'ye büyük bir tazminat ödemeyi kabul etti, İngiltere'nin beş Çin limanından serbestçe ticaret yapmasına razı oldu ve Çin'de suç işleyen İngiliz vatandaşlarının İngiliz mahkemelerinde yargılanmalarını kabul etti.[202] Bu anlaşmaya göre büyük devletler yalnız önem-

(202) David C. Korten, *When Corporations Rule the World*, Berret Koehler Publisher, Blumfield, USA, 2001, s. 61.

li ticari menfaatler sağlamakla kalmıyor, Çin pazarlarını, milyonlarca insanın sağlığına büyük zarar verecek olan afyon ithaline açmalarını sağlıyordu. Uluslararası ticaretin tarihinde belki en insanlık dışı anlaşma buydu.

Son yıllarda Amerika'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmak isteyen Çin'e pazarlarını süratle açması için yaptığı baskılar, henüz kişi başına milli geliri gelişmiş ülkelerin düzeyinin çok altındayken liberal ekonominin kurallarını kısa bir süre içinde tümüyle uygulaması için yaptığı dayatmalar, uluslararası ticari ilişkilerin bugün de adalet ve hakkaniyet kurallarına uygun biçimde işlemediğini gösteriyor. Oysa, yukarıda da belirtildiği gibi Çin, 20 yıllık süre içinde adım adım piyasa ekonomisine geçerek sağlıklı ve hızlı bir kalkınma süreci yakalamıştı.[203]

Bankacılık sektöründe de yabancı bankaların gelişme yolundaki ülkelere girmesiyle yerel bankacılık sektörü çoğu zaman büyük zarara uğruyor. Örneğin 2001 yılında Arjantin'de yaşanan büyük ekonomik krizden önce ülkedeki milli bankaların büyük bir kısmı yabancı bankaların eline geçmişti. Ülkedeki kredi kaynaklarının geniş bir bölümüne sahip olan bu yabancı bankalar, çoğunlukla kredilerini yabancı kökenli çokuluslu şirketlere yönlendiriyor, Arjantin'deki küçük ve orta boy işletmeler yeterli mali kaynaktan mahrum kalıyordu. Bolivya'da da benzeri bir durum yaşandı. Ülke ekonomisi üzerinde etkili olan büyük bir yabancı banka, 2001 yılında birdenbire kredi vermeyi durdurdu. Bunun sonucunda ülke büyük bir ekonomik krize girdi.[204]

Büyük devletlerin uyguladığı yöntemlerden biri de gelişme yolundaki ülkeleri büyük borç yükü altına sokacak projeleri kabul etmeye zorlamaktır. Özellikle Endonezya ve Pakistan gibi ülkelerde ihtiyacın çok üzerindeki elektrik üretim projeleri büyük devletlerin baskılarıyla gerçekleştirilmiş, hükümetler yüksek fiyattan satın almaya zorlandıkları bu elektriği alsalar da almasalar da parasını ödemek zorunda bırakılmıştır. Endonezya'da 1998'de Suharto hükümeti, Pakistan'da da

(203) Stiglitz, a.g.e., s. 61,-62.
(204) Stiglitz, a.g.e., s. 69-70.

1999'da Navaz Şerif Hükümeti devrildikten sonra iş başına gelen yeni hükümetlere de kendilerinden önceki yönetimlerin kabul ettikleri ağır koşullar, baskı altında kabul ettirilmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar incelendiğinde de benzeri usulsüzlüklere ve ülke ekonomisine zarar verecek durumlara rastlanıyor. Birçok yabancı yatırımcı bir ülkeye yatırım yapmak için çok özel teşviklerin verilmesini şart koşuyor. Bu da o ülkenin ekonomisindeki adalet duygusunu ve dengeleri zedeliyor. Bu durum özellikle madencilik, petrol ve doğal kaynaklar alanında yatırım yapmak isteyen yabancı firmaların aşırı taviz talepleriyle ortaya çıkıyor.(205)

Dünyada yayılmaya çalışılan düşünceye göre küreselleşme artık dünyanın bir gerçeğidir. Bütün devletler bu gerçeği kabul etmeli ve küreselleşmeye daha iyi ayak uydurabilmek için IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların tavsiyelerine uymalıdır. Küreselleşmenin âdeta yeni bir din gibi dünyaya yayılmak istenmesine karşı kuşkuların ve tepkilerin de ortaya çıktığı görüldü. Muhafazakâr politikacılardan, Fransa'nın eski Cumhurbaşkanı Jacques Chirac bile dünyada en çok yardıma ihtiyaç duyan kitleler açısından küreselleşmenin yararlı sonuçlar verdiği hususunda kuşkuları olduğunu belirtti. Bu kuşkular yersiz değil. Küreselleşme dalgası ülkeleri, ekonomileri birbirine bağımlı hale getiriyor. Bunun bazı faydaları olsa da sakıncaları da azımsanacak gibi değil. Örneği, 1990'lı yılların sonunda görüldüğü gibi, Uzakdoğu'da çıkan bir kriz kısa sürede dünyanın diğer bölgelerine, bu arada Türkiye'ye yayılıyor. Bir veya birkaç ülkenin hatalı ekonomi politikalarının bedelini başka ülkelerin halkı da ödüyor. Son olarak Amerika'da çıkan Mortgage krizinde de böyle oldu. Büyük Amerikan şirketlerinin ve bankalarının yanı sıra Avrupa'da ve dünyanın başka bölgelerinde de büyük çapta iflaslar oldu. Kredi sistemi büyük zarar gördü, birçok ülkede kalkınma hızı düştü. Bu çalkantılardan en büyük zararı, en fakir ülkeler gördü.

Gerçekten, yoksul ülkelere yönelik olarak uygulanan yardım programlarına rağmen 20. yüzyılın son on yılında fakirlik içinde yaşayanların sayısında yaklaşık 100 milyonluk artış oldu. Rusya'da ve komü-

(205) Stiglitz, a.g.e., s. 71-72.

nizmden piyasa ekonomisine geçen pek çok ülkede küreselleşme süreci, gelir dengesindeki bozukların giderilmesine pek yardımcı olmadı. Bunun istisnalarından biri, bütün dış baskılara rağmen kendi sistemini kendi tercihlerine göre geliştirmeyi seçen Çin oldu. 1990 yılında Çin'in GMH'sı Rusya'nın %60'ı iken 2000 yılında bu oran tersine döndü. Rusya'da yoksulların oranı yükselirken Çin'de gelir dağılımının iyileştirilmesi yolunda önemli adımlar atıldı.

Bu niçin böyle oldu? Yukarıda da belirtildiği gibi gelişmiş ülkeler, gelişme yolundaki ülkelere, piyasa ekonomisine geçmeleri ve ticari engelleri kaldırmaları için sürekli olarak baskı yaptılar ama kendileri bu engelleri korumaya devam ettiler. Üstelik, tekstil ve şeker gibi ürünlerde gelişme yolundaki ülkelere kısıtlayıcı kotalar koydular. Türkiye de uzun yıllar Avrupa Birliği'nin ve Amerika'nın koyduğu tekstil kotalarından çok zarara uğradı. Amerika'nın Türkiye'ye uyguladığı tekstil kotaları uzun yıllar devam etti. Bu ve benzeri uygulamalar dünya ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerde adaletsizliği büsbütün artırdı.

Gelişmiş ülkeler daha çok sanayi ürünü, gelişme yolundakilerse genellikle tarım ürünleri üretiyorlar. İleri ülkeler kendi tarım ürünlerini sübvansiyonlarla desteklediklerı için sübvansiyon gücü olmayan gelişme yolundaki ülkelerin tarım ürünlerinin bu piyasalardaki rekabet gücü azalıyor. Üstelik gelişme yolundaki ülkelere sanayi ürünlerini desteklemekten vazgeçmeleri için de sürekli olarak baskı yapılıyor. Bu durum zengin ve fakir ülkeler arasındaki gelişmişlik farkını büsbütün artırıyor.

Küreselleşmenin bir sonucu da gelişme yolundaki ülkelerin bankacılık ve mali piyasalar üzerindeki denetimlerini azaltmak zorunda kalmaları. Bundan en büyük kârı, o piyasalara giren gelişmiş ülkelerin bankaları ve mali kuruluşları sağlıyor. Bir de sıcak para sorunu var. Serbest piyasa ortamı içinde sıcak para geçici rahatlık sağlasa da bu paranın çeşitli yerel veya uluslararası nedenlerle çekilmesi, o ülkelerin parasının büyük değer kaybına uğramasına ve yerel bankaların güç kaybetmesine yol açıyor.

IMF'nin bazı ülkelerde piyasa ekonomisinin kurallarının vaktinden erken ve karşısındaki ülkeye hiçbir esneklik bırakmadan uygula-

maya geçirmek için dayatması o ülkenin istikrarı yakalamada başarısız olmasına yol açıyor. Bu politikaların sonucunda IMF'nin anlaşma yaptığı ülkelerdeki yoksul kesimler genelde daha da yoksullaşıyor. Bu uygulamalar, bazı uluslararası ekonomik çevrelerin IMF'ye yönelik eleştirilerinden birini oluşturuyor.

Gerçekten, Amerika ve Japonya gibi ülkeler başlangıçta dünya ölçeğinde rekabet gücüne sahip olmayan alanlardaki sanayilerini korumuşlar, ancak bu sanayiler rekabet gücüne kavuşunca onların piyasa koşullarına göre çalışmalarına razı olmuşlardı.(206)

Türkiye bu sıkıntıları çeken ülkelerden biri. Örneğin süt ürünlerini AB ülkelerine ihraç edemiyor. Çünkü AB üyesi ülkelerde çiftçilere verilen sübvansiyonlar o kadar fazla ki, süt ürünlerinin AB ülkelerindeki piyasa satış fiyatı Türk süt ürünlerinin üretim maliyetinden daha yüksek. Bu nedenle Türkiye peynir gibi, büyük ihraç potansiyeline sahip olduğu ürünleri AB pazarlarına sokamıyor. Böylece çoğu zaman bütün dünyaya örnek gösterilen serbest rekabet kuralları fiilen işletilmiyor. Bunun dışında başka tarife dışı engeller de var.

Yukarıda sözü edilen sakıncalara ilaveten, IMF'nin telkiniyle izlenen kur politikaları da sanayicileri güç durumda bırakıyor. Türkiye'de yıllık dış ticaret açığı 60 milyar dolara ulaştı. Gelişme yolundaki diğer piyasa ekonomilerinde bu kadar büyük dış ticaret açığı veren ülke yok. Türkiye ihracatta son yıllarda büyük bir sıçrama yapmasına rağmen ithalatta daha da büyük bir patlama yaşandı. İhraç edilen sanayi ürünleri içindeki ithal payı giderek arttı. Türkiye, uzun yıllar IMF'ye bağımlı politikalar izledikten sonra nereye geldi. Gelişme yolundaki diğer piyasa ekonomileriyle kıyaslandığında Türkiye'nin geldiği noktanın hiç de parlak olmadığı görülüyor.

Türkiye'yi seçilmiş bazı ülkelerle kıyaslayan aşağıdaki tablo bazı gerçekleri ortaya çıkarıyor. Görüleceği gibi tablo, bir yorumu gerektirmeyecek kadar açık. İspanya bir kenara bırakılırsa, Türkiye cari açık ve dış ticaret açığında hepsinden kötü durumda. İşsizliğin en yüksek olduğu ülkelerden biri, faiz haddi hepsinden yüksek. Yani diğer ülkelere kıyasla çok daha yüksek faizle borç para bulabiliyor.

(206) Stiglitz, a.g.e., 2002, s. 4, 16-17.

Seçilmiş Bazı Ülkelerin Ekonomik Göstergeleri

Ülkeler	GSMH Artışı	Dış Ticaret Açığı /Fazlası	Cari Açık /Fazla	Faiz Haddi	Enflasyon	İşsizlik
Arjantin	8,3	+ 10,7	+ 7,4	14,5	8,8	8,1
Çin	11,5	+ 259,8	+ 249,9	4,35	4,7	9,5
Hindistan	7,9	-66,0	-9,7	7,50	6,5	7,6
İspanya	3,7	-126,1	-126,1	4,95	2,8	8,1
İtalya	1,7	-13,6	-47,7	4,95	2,8	6,0
Macaristan	2,0	-0,8	- 6,8	7,50	7,8	7,3
Malezya	6,0	+29,3	+ 27,6	3,62	2,0	2,0
Mısır	7,1	-15,8	+ 2,7	4,34	9,2	9,2
Rusya	7,2	+124,0	+ 73,5	10,00	8,9	8,9
Şili	5,6	+24,8	+ 6,7	6,24	4,2	4,2
Türkiye	4,9	-59,6	-34,4	17,24	8,7	9,2
Yunanistan	3,8	-52,1	- 41,7	4,95	2,8	7,6

Kaynak: "Economist", December 15, 2007

GSMH artışında da eski yüksek rakamlarını tutturamıyor. Kaldı ki, 2007'nin son çeyreğinde bu tablodaki rakamın da çok altına indi. Bu Türkiye açısından başarı tablosu sayılamaz. Türk ekonomisine yıllardan beri yön veren IMF de herhalde Türkiye'nin durumundan övünç duyacak değildir.

Dış ticaret açığının yüksekliği nereden kaynaklanıyor? Öyle anlaşılıyor ki, kalitede eşitlik olsa da izlenen kur politikası nedeniyle gelişmiş ülkelerden veya Çin'den ithal edilen ara malların ve yan sanayi ürünlerinin fiyatlarının düşük olması ülkedeki büyük sanayi kuruluşlarını ithalata yönelmek zorunda bıraktı. Buna rağmen kendi ülkelerinde çeşitli yollardan büyük destek alan yabancı firmalarla rekabet etmek giderek zorlaştı ve birçok sanayici fabrikalarını ve tesislerini ya kapatıp koşulların daha elverişli olduğu ülkelere taşımak veya doğrudan doğruya yabancı firmalara satmak zorunda kaldı.

Çok sayıda Türk firmasının yabancılara satılması bazı büyük Türk sanayicilerin de tepkisini çekti. İnan Kıraç gibi ulusal çıkarları savu-

nan bazı büyük sanayiciler, işadamlarına tesislerini yabancılara satmamaları konusunda uyarılarda bulundu. Buna karşılık bazı köşe yazarları bankaların ve sanayi kuruluşlarının yabancılara satılmasının hiçbir sakıncası olmadığını, küreselleşmenin gereğinin bu olduğunu, Türk firmalarının da yabancı firmaları satın alabildiğini söyledi, bazı ülkelerin uygulamalarından örnekler verdiler. Ama nedense aksi yönde politika izleyen ve yabancı yatırımcıların ülkeye girişini sınırlandıran Japonya gibi ülkelerin uygulamalarını hatırlamak istemediler.

Gerçekten sanayileşmiş bütün ülkeler yabancı yatırımcılara kapılarını açma politikası izlemiyor. İşte Japonya'nın kendi firmalarını yabancılara satmaya pek istekli olmadığı, hatta kendi ülkesine yatırım yapacak yabancıları teşvik etmediği biliniyor. Kore'nin bu konudaki yaklaşımı da Japonya'dan pek farklı değil. Oysa ikisi de piyasa ekonomisini benimsemiş olan ülkeler.

Çeşitli ülkelerin yabancı sermaye konusundaki politikaları aşağıdaki tablolarda görülüyor.

Yukarıdaki rakamlar bir yılda giren yabancı yatırımlarla ilgili. Şimdiye kadar yapılan yabancı sermaye yatırımlarının toplamı da aşağıdaki tabloda yer alıyor.

Bazı Ülkelerde Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi (2003, milyar dolar)

Ülkeler	Yıllık Yabancı Sermaye Girişi
Fransa	47,8
Çin	47,1
ABD	39,9
İngiltere	15,5
Singapur	11,4
Almanya	11,3
Japonya	6,2
Kore	3,2

Kaynak: International Financial Statistics, December 2004, IMF

Bazı Ülkelerde Yabancı Sermaye Stoku (2003, milyar dolar)

Ülkeler	Yabancı Sermaye Stoku
ABD	2,435
Fransa	748
İngiltere	673
Almanya	659
Japonya	89
Kore	66

Kaynak: International Financial Statistics, December 2004, IMF

Yukarıdaki iki tablo Japonya ve Kore gibi ülkelerin bilinçli olarak iç tasarruflara ve milli sermayeye öncelik verdiklerini ve yabancı sermaye girişimini teşvik etmediklerini ortaya koyuyor. Bu ülkelerin her birinin GSMH büyüklükleri farklı. Tam bir karşılaştırma yapmak için toplam yabancı yatırımların GSMH'ya oranlarına bakmak gerekiyor. Aşağıdaki tablo bu oranları gösteriyor.

Bazı Ülkelerde Yabancı Yatırımların GSMH'ya Oranı (2003)

Ülkeler	Stok / GSMH (%)
Fransa	40,1
İngiltere	36,8
ABD	25,3
Almanya	22,5
Kore	11,0
Japonya	1,2

Kaynak: International Financial Statistics, December 2004, IMF

Bu tablo yukarıdaki değerlendirmeleri doğrulamakla kalmıyor, Japonya ile diğer gelişmiş ülkeler arasındaki farkın aslında daha da büyük olduğunu ortaya koyuyor. Görülüyor ki, dünyada piyasa ekonomisini benimsemekle birlikte ABD ile bazı Batı Avrupa ülkelerinden farklı tercihler yapmak mümkün. Kuşkusuz her ülke kendi koşullarına göre ekonomi politikalarını düzenleyecektir. Belki yabancı yatırımları kabul ederken ileri teknolojiye dayalı üretime ve ihracata yönelik yatırımları teşvik edecektir. Tabii dış baskılarla bu ekonomik politika seçenekleri yabancı ülkeler veya IMF gibi kuruluşlar tarafından dayatılmazsa... İşte bu noktada devletlerin kendi kararlarını kendilerinin verecek durumda olmasının önemi bir kere daha ortaya çıkıyor.

Acaba gelişmiş ülkeler sermaye hareketlerine başından beri serbestlik tanımışlar mıydı? Hayır. Avrupa ülkeleri 1970'li yıllara gelinceye kadar sermayenin serbest hareketine izin vermemişlerdi. Şimdi Türkiye gibi gelişmekte olan piyasa ekonomilerini sermayenin serbest dolaşımını kayıtsız şartsız kabul etmeye zorlayan IMF gibi kuruluşlar, bu yolla sıcak paranın serbestçe girip çıkmasına da yol açmış oluyorlar. Girdiği zaman ülkede sanal bir ferahlık yaratan sıcak para birdenbire çıktığı takdirde ülkelerin ekonomisini krize sürüklüyor.[207]

Üzerinde durulması gereken noktalardan biri de bölgeler arasında gelir dağılımındaki farklar. Ne yazık ki, Türkiye'de bu farkı uçurum olarak nitelendirmek yanlış olmaz. Türkiye'de geri kalmış bölgeler için düşünülen teşvik tedbirleri maalesef beklenen sonucu vermedi. Çeşitli ekonomik ve diğer nedenlerle yatırımcılar genelde ülkenin geri kalmış bölgelerine yatırım yapmaya yönlendirilemedi. Piyasa ekonomisini kuvvetle savunan TESEV gibi bazı sivil toplum örgütleri bile, bu durumda Doğu ve Güneydoğu'daki geri kalmış bölgelere doğrudan doğruya devletin yatırım yapmasını savunuyor.[208] IMF bu konuda ne diyor? Bu konuyla ilgilendiğine dair bir bilgi kamuoyuna pek yansımayan IMF'nin başka öncelikleri var.

(207) Stiglitz, a.g.e., s. 18.

(208) TESEV, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler, Kasım, 2006.

Başka bir konu da şu: Türkiye'nin uyguladığı teşvik tedbirlerinin ülkenin ekonomik açıdan gelişmemiş bölgelerinde yoğunlaşması, gelişmiş sanayi bölgelerindeki üreticileri büsbütün zor durumda bıraktı. Böylece Bursa, Denizli, Gaziantep gibi illerde yatırım yapmış olan işadamlarına âdeta ceza verilmiş oldu. Düşük kur ve AB ortalamasının üç katına varan enflasyon nedeniyle bu sanayicilerin maliyetleri yükselirken ihraç fiyatları düştü veya aynı düzeyde kaldı. Bu açığı kapatmak için birçok sanayici çok sayıda işçi çıkarmak zorunda kaldı. Bursa'da 2002-2007 yılları arasında 169.000 kişi işten çıkarıldı. Bunların sadece 20.000'ine iş bulunabildi. 149.000'i işsiz kaldı. Sadece 2007 yılında işte çıkarılanların sayısı 42.004. İşte IMF güdümlü politikaların sosyal sonuçlarından biri de bu.

Tarım alanında da benzeri sorunlar yaşandı. İthalatçı ülkelerin kendi üreticilerine uyguladığı yoğun sübvansiyonlar, birçok alanda Türk tarım veya tarıma dayalı sanayi ürünlerini rekabet edemez hale getirdi. AB'nin toplam bütçesinin %45'ini tarıma ayırması, birliğe üye ülkelerde tarım sektörüne uygulanan sübvansiyonların boyutu hakkında bir fikir verebilir.

Bazı AB ülkesi liderlerinin Türkiye'nin üyeliğine karşı izledikleri olumsuz tutumların ardındaki sebeplerden biri de budur. AB komisyonunun 6 Ekim 2004 tarihinde yayınladığı, Türkiye'nin üyeliğinin topluluğa muhtemel etkileri raporunda, o günkü koşullarda Türkiye'nin üye olması halinde AB'nin Türkiye'ye yılda yaklaşık 11,5 milyar avroluk net katkı sağlayacağı, bu katkının 8,5 milyar avroluk kısmının tarım sübvansiyonlarına gideceği kaydediliyor. AB bu parayı nereden bulacak? Bütçede böyle bir kaynak yok. Kaldı ki, bütçe artışları sıkı kayıtlara bağlanmış. Yani bu miktarda bütçe artışı sağlayarak Türkiye'ye gerekli katkılarda bulunmak da mümkün değil. Tek yol, bugün AB bütçesinden katkı alan üye ülkelerin bu paylarında önemli miktarda azaltma yapılması. Buna kim razı olur?

2004 yılının Aralık ayında kabul edilen AB zirve kararları belgesinde, Türkiye'nin, AB'nin kapsamlı bir mali reform yapmasından önce üye olamayacağı vurgulanıyor. Bunun anlamı şu: Türkiye üyeliğin bütün gereklerini yerine getirse bile topluluk Türkiye'yi bugünkü koşullarda üye yapmaya hazır değildir. Çünkü diğer sorunların ya-

nı sıra topluluk, Türkiye'nin üyeliğini finanse edecek olanaklara sahip değildir. İşte Türkiye'nin üyeliğiyle ilgili olarak yapılan tartışmalarda hiç dile getirilmeyen önemli konulardan biri de bu.

İşte bu ve buna benzer nedenlerle bazı AB ülkeleri Türkiye'nin üyeliğini mümkün olduğu kadar geciktirmek, hatta tamamen engellemek istiyor. Bu düşüncelerle 2004 yılının Aralık ayında kabul edilen AB zirve kararında, Türkiye'nin AB'nin tarım sübvansiyonlarından, işçilerin serbest dolaşımı hakkından ve geri kalmış bölgelerin kalkındırılması için harcanan sosyal politika fonlarından hiç yararlandırılmayabileceğini belirtiliyor. Şimdiye kadar AB'ye üye olan hiçbir ülkeye uygulanmayan bu kısıtlamaların Türkiye'ye uygulanacak olması, tam üyelik yerine özel statü verileceği yolundaki kuşkuları artırıyor. Fransa ve Almanya gibi ülkelerin liderlerinin bunu açıkça dile getirmeleri bu kuşkulardaki gerçeklik payını ortaya koyuyor. Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy, bir Asya ülkesi saydığı Türkiye'nin AB'ye hiçbir zaman üye olamayacağını açıkladı. Almanya'da iktidarda bulunan Hıristiyan demokratlar da son parti kongrelerinde Türkiye'ye tam üyelik yerine özel statü verilmesini partinin temel kararları arasına yerleştirdiler.

Acaba IMF gibi kuruluşları bu gibi köktenci kararlar almaya yönlendiren sadece büyük devletlerin hükümetleri midir? Pek sayılmaz. O ülkelerdeki ekonomik ve mali çevrelerin de bu gibi zorlamalar üzerinde etkili olduğu biliniyor. IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların yönetiminde, zengin ülkeleri temsil eden politikacılar da var. Onların kendi seçim bölgelerindeki firmaların çıkarlarını korumadıklarını düşünmek mümkün mü? Kaldı ki, bu politikacıların önemli bir bölümü evvelce ülkelerindeki büyük ticari veya mali kuruluşların üst kademelerinde görev almış kimseler. Örneğin evvelce Amerikan Hazine Bakanlığı yapan ve bu sıfatıyla IMF gibi kuruluşların yönetiminde etkili olan Robert Rubin, en güçlü mali kuruluşlardan biri sayılan Goldman Sach's'ta uzun yıllar çalışmış, Hazine Bakanlığı görevi sone erince gene aynı kuruluştaki görevine dönmüştür. Uzun yıllar IMF'nin ikinci adamı durumundaki Stan Fisher de bu görevi sona erince en büyük mali kuruluşlardan Citigroup'ta görev almıştır.[209]

(209) Stiglitz, a.g.e., s. 19, 24.

Öyle anlaşılıyor ki, IMF'in politikalarım üzerinde sadece büyük devletlerin hükümetleri değil, o ülkelerdeki büyük ekonomik ve mali kuruluşlar da dolaylı yoldan etkili oluyor.

Bütün bunlar Türk ekonomisini nasıl etkiliyor? Ülkelerin ve AB gibi kuruluşların kendi firmalarının çıkarlarını korumak için yaptıkları düzenlemeler Türkiye gibi ülkelerin ekonomisini ve ticari dengelerini çoğu zaman olumsuz yönde etkiliyor. AB'nin uyguladığı tarife dışı engeller sonucunda örneğin, yukarıda da belirtildiği gibi, süt mamullerinin Avrupa pazarlarına ihracı fiilen olanaksız hale geldi. AB gibi kuruluşların baskısıyla Türkiye'nin tarım alanında, örneğin narenciyede ihracat primlerini yarı yarıya düşürmesi üreticilerinin sıkıntısını daha da artırdı, rekabet gücünü düşürdü. Bazı yıllar üreticiler toplama masraflarını karşılayamadıkları için mahsulü dalda bıraktılar. Bu ve benzeri nedenlerle 2006 yılında bir milyondan çok çiftçi tarımı bırakmak zorunda kaldı. Boş kalan tarlalar nedeniyle ülke ekonomisi büyük zarar gördü. Kuşkusuz bunun çeşitli nedenleri var ama yabancı ülkelerin izlediği haksız rekabet yöntemleri ve âdeta bir piyasa köktenciliği görüşünü benimseyen IMF'nin baskıları bu olumsuz sonuçların başlıca sebepleri arasında.

Türkiye'de 2007 yılının sonlarına doğru piyasadaki sıcak paranın 100 milyar doları aştığı belirtiliyor. Bu paranın çeşitli nedenlerle piyasadan çekilmesinin ülke ekonomisi üzerinde büyük tahribat yapması kaçınılmaz.

IMF sadece gelişme yolundaki ülkelerin ekonomileriyle ilgili tavsiyelerde bulunmuyor. Gelişmiş ülkelere de neyi nasıl yapmaları gerektiği yolunda öğüt veriyor. Her yıl IMF bütün ülkelerle danışma toplantıları yapıyor, kendisiyle anlaşması olmayan ülkeleri de IMF'nin kuralları doğrultusunda yönlendirmeye çalışıyor. Bu ülkelerden biri de Amerika. Ama Amerikan Federal Rezerv Kurulu IMF'nin bu önerilerini çoğu zaman ciddiye almıyor ve Amerika'nın çıkarlarının neyi gerektirdiğine kendisi karar veriyor. Amerika açısından iyi ki de böyle oluyor. Zira uzmanların kanısına göre Amerika IMF'nin önerilerini dikkate alsaydı, 1990'lı yıllarda gerçekleştirdiği büyük ekonomik atılımı yapamazdı. Tabii Amerika'nın yönlendirdiği IMF'nin Amerika'ya karşı yaptırım gücü yok. Ama diğer devletlerden çoğunun böyle bir

direnme gücü mevcut değil. IMF de başka ülkelerin görüşlerini, düşüncelerini, önerilerini dinlemeye hazır değil.

Nobel Ekonomi Ödülü sahibi olan ve Başkan Clinton'un Ekonomik Danışma Konseyi Başkanlığını yapmış bulunan Joseph Stiglitz, IMF'nin bu tepeden bakan, köktenci görüşlerini ülkelere dayatan, kimsenin fikrine itibar etmeyen yaklaşımını, bir sömürge yönetiminin tavrına benzetiyor. Stiglitz, örnek olarak, Endonezya Cumhurbaşkanının kendine tepeden bakan IMF direktörü karşısında nasıl güç durumda kaldığını, ekonomik yardım karşılığında ülkesinin ekonomik bağımsızlığını nasıl feda ettiğini, alınan yardımın da esasında Endonezya'ya kredi veren yabancı mali kuruluşlara gittiğini anlatıyor. Bir anlaşma niteliği taşıyan işbirliği mektubunun aslında IMF tarafından dikte edildiğini de vurgulamadan geçemiyor.

IMF'nin muhatapları genellikle Maliye bakanları veya Merkez Bankası başkanları oluyor. Bunun dışındaki şahsiyetlerle görüşmeye pek tenezzül edilmiyor. Aslında IMF'yle anlaşma imzalamak durumunda kalan ülkelerin de çok iyi yetişmiş ekonomistleri var. Üstelik onlar ülkelerinin koşullarını, ihtiyaçlarını IMF uzmanlarından daha iyi biliyor. Ama IMF'nin onların görüşüne, tavsiyesine ihtiyacı yoktur. Bütün ülkeler için tek bir model saptanmış, tek bir elbise biçilmiştir. Herkes bu elbiseyi giyecektir. Örneğin 1997 sonunda yaşanan Uzakdoğu krizinden sonra IMF krizin tahribatına uğrayan Uzakdoğu ülkeleriyle anlaşmalar yaptı. Bu ülkelerden biri de Kore'ydi. Koreli uzmanlar IMF reçetelerinin kendi ülkeleri açısından yanlış olduğunu, olumsuz sonuçlar verebileceğini biliyorlardı. Örneğin IMF, Kore Merkez Bankasının her şeyden önce enflasyonla mücadele etmesini istiyordu. Oysa o tarihte Kore'de enflasyon sorunu yoktu. Peki IMF niçin bunda ısrar ediyordu? Çünkü IMF'nin bütün ülkelere uygulanacak hazır reçeteleri vardı. Her ülkenin Merkez Bankasına bu reçeteler öneriliyordu. Kore yetkilileri bunu biliyor ama görüşlerini IMF yetkililerine söylemeye cesaret edemiyordu. Çünkü geçmiş tecrübelerden biliyorlardı ki, eğer itiraz etseler IMF yalnız kredileri kesmekle kalmayacak, Kore'nin yatırımcılar için elverişli bir ülke olmadığını ilan edecek ve ülke ekonomisini felce uğratacaktır. Onun için susmayı tercih ettiler.

IMF bir ülkenin ekonomisinin doğru çizgide olduğunu belirtmedikçe, o ülke dünyadaki başka finans kuruluşlarından da kredi alamıyordu. Bu dünyanın mali piyasalarında yerleşmiş bir kuraldı ve IMF'yi, karşısındaki hükümetlere karşı büsbütün güçlü kılıyordu.(210)

Türkiye de benzeri bir tecrübe yaşadı. 1970'li yılların sonunda ülke büyük bir ekonomik krize girmişti. Eski Başbakanlardan Demirel, ülkenin 70 sente muhtaç olduğunu söylüyordu. O günkü Başbakan Bülent Ecevit, zamanının önemli bir bölümünü bu krizi atlatmak için harcıyordu. Türkiye en acil ihtiyaçlarını sağlamakta güçlük çekiyordu. Bir tankerin petrol getirmesi için bakanlar seferber oluyordu. Ülkede benzine ilaveten, yağ, ampul gibi temel ihtiyaç maddeleri de bulunmuyordu. İşte böyle bir ortamda Türkiye IMF'yle görüşüyor ama anlaşmaya varamıyordu. Kredi başka hangi kaynaktan sağlanabilirdi? Akla petrol zengini Arap ülkeleri geldi. Çeşitli bakanlar Arap ülkelerine ziyaretler yaptılar. Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün de Suudi Arabistan'a yaptığı bir ziyaret sırasında Dışişleri Bakanı Suud bin Faysal'la bu kredi meselesini görüştü. Bu kitabın yazarı da o sırada bakanın özel danışmanı sıfatıyla görüşmede hazır bulundu. Anlaşıldı ki, Suudi Arabistan'ın çeşitli ülkelere kredi vermek için kullanabileceği 10 milyar dolarlık bir fonu vardı. Tek bir ülkeye bu fonun en çok onda biri, yani bir milyar dolar verilebilirdi. Bu, o zaman için Türkiye açısından büyük paraydı. Bu kredi nasıl alınacaktı. İş o noktaya geldiğinde, yapılan birçok temastan sonra anlaşıldı ki, Türkiye bu krediden yararlanabilmek için IMF'yle anlaşma yapmak zorundaydı. Suudiler de Türkiye'nin IMF'yle anlaşmasını şart koşuyordu. IMF yeşil ışık yakmadan bu kredi alınamazdı.

Ökçün benzeri bir girişimi New York'ta da yaptı. Chase Manhattan Bank'ın Yönetim Kurulu Başkanı David Rockefeller Türkiye'nin dostu olarak tanınıyordu. Gerçekten odası, Türkiye'deki sanat ve arkeoloji eserlerini anlatan kitaplarla doluydu. Ökçün, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durumu anlattı. Bu durumun temel sebebinin petrol krizi olduğunu, dünya petrol fiyatlarındaki büyük artışın Türkiye gibi ülkeleri zor durumda bıraktığını söyledi. Bu neden-

(210) Stiglitz, a.g.e., s. 40-41,45.

le Türkiye'nin acil kredi ihtiyacı vardı. Rockefeller Türkiye'ye destek olmayı çok istediğini, fakat banka yönetiminin hisse sahiplerine karşı sorumlu olduğunu, ancak ekonomisi güçlü ve ödeme kabiliyeti yüksek ülkelere kredi verilebileceğini, ülkeleri ekonomik ve mali durumlarına göre dört gruba ayırdıklarını, Türkiye'nin maalesef o günkü şartlarda üçüncü grupta yer aldığını, şahsen IMF'nin Türkiye'ye yeşil ışık yakmasının kredi bulma olanağını artırabileceğini düşündüğünü söyledi.

Başka ülkelerdeki girişimlerde de aynı cevap alındı. Böylece Türkiye de dünyanın acı gerçeğini görmüş oldu. Mesele ekonomik krize düşmemek için gerekli önlemleri zamanında almaktı. Bir kere krize girilirse IMF'nin acı ilacını içmekten başka çare kalmıyordu. O tarihten sonra Türk Dışişleri Bakanlığı dış ekonomik ilişkilerle daha fazla ilgilenmeye başladı. Bütün dış temsilciliklerden üç ayda bir ekonomik rapor göndermeleri istendi. Türk ürünlerinin ihracı için yeni pazarlar arama çabalarına Dışişleri Bakanlığı da katıldı. Büyükelçi Rahmi Gümrükçüoğlu başkanlığında bir heyet, bazı Ortadoğu ve Afrika ülkelerine, savunma sanayii ürünleri satmak için ziyaretler yaptı. Türkiye'deki bazı ekonomik kuruluşlar, özellikle Ticaret Bakanlığı, Dışişleri'nin bu konularla ilgilenmesinden pek memnun olmadı. Buna karşılık Başbakan Ecevit Körfez ülkelerinden gelen, Türkiye'den ithalat yapmak isteyip de bürokrasinin katı engelleriyle karşılaşan bazı işadamlarını Dışişleri Bakanlığı'na yollamaya başladı. Böylece Dışişleri Bakanlığı da dövize en çok ihtiyaç duyduğumuz dönemde bile bürokrasinin nasıl aşılmaz engeller oluşturduğunu öğrenmiş oldu. Örneğin Birleşik Arap Emirliği'nden gelip Türkiye'den çok miktarda canlı koyun almak isteyen Blue Nile isimli bir firma sahibinin neler çektiğini gördü. Bu koyunlar, bürokratik hatalar ve engellemeler nedeniyle verilen büyük telefata rağmen sonunda Dışişleri'nin gayretleriyle Birleşik Arap Emirliği'ne gönderilebildi.

Özetle, IMF'nin onayı olmadan krize düşmüş bir ülkenin ne gibi güçlüklerle karşılaşabileceğini Türkiye yaşayarak gördü. Peki IMF'yle anlaşmak gerçekten çok zor muydu? Ülkesinin ekonomik bağımsızlığını korumak isteyen hükümetler açısından büyük zorluklarla karşılaşılması kaçınılmazdı. Çünkü IMF'ye kendi reçetelerinde değişiklik

yaptırmaya çalışmak dünyanın en zor işlerinden biriydi. Biraz itiraz edildiği zaman IMF hemen kredi vermekten vazgeçebiliyor veya ödemelerini durdurabiliyordu. Üstelik IMF'nin koşulları genel beklentilerden ibaret değildi. 30 gün içinde, 60 gün içinde, 90 gün içinde yerine getirilmesi gereken koşullar, çıkarılması gereken yasalar sıralanıyor ve bunların eksiksiz olarak yapılması isteniyordu. Bu koşullar sadece o ülkenin krizden çıkmak için alması gereken önlemlerden ibaret değildi. Örneğin piyasaların liberalleştirilmesi, devletin ekonomi üzerindeki etkisinin azaltılması gibi aslında o ülkenin siyasi tercihlerine bağlı olması gereken unsurlar da bu koşullar içinde yer alıyordu. Örneğin Kore'ye kredi verilmesi için Merkez Bankasının yapısında köklü değişiklik yapılması ve bu kurumun hükümetin siyasal etkilerinden bağımsız kılınması istenmişti.[211]

IMF'yle uzunca bir zaman süren anlaşmazlıkların iç politikada da sonuçları oluyordu. Türkiye'nin 1978-1980 yıllarında yaşadığı bazı sosyal ve siyasal problemlerin ortaya çıkmasında IMF'nin katı tutumunun da etkisiyle piyasanın yokluklar içine girmesinin rolü büyüktü. Belki bir ölçüde dış dünyanın eğilimlerinden de etkilenen büyük işadamları kuruluşlarının gazetelerde hükümet aleyhinde ilanlar yayınlamaları, nereden kaynaklandığı pek bilinmeyen kamyon şoförlerinin kontak kapatma eylemleri ve bütün bunların sonucunda Ecevit Hükümeti'nin yerel seçimlerde başarısızlığa uğrayıp iktidardan çekilmek zorunda kalması acaba sadece ülke içindeki nedenlerden mi kaynaklanmıştı? Çok kuşkuludur. Başta IMF olmak üzere dış dünyadan gelen etkilerin iç politikayı nasıl etkileyebileceğinin örnekleri o dönemde görülmüştür. Ecevit Kıbrıs konusunda tavizkâr bir politika izlemiş olsaydı acaba dış dünya aynı ölçüde baskıcı yöntemler izler miydi? Bu da çok kuşkuludur.

IMF'nin enflasyonla mücadele gibi reçetelerini bütün ülkelere kabul ettirmeye çalıştığı biliniyor. Ama acaba her konuda IMF böyle standart uygulamalar yapıyor muydu, yoksa siyasi tercihlere göre farklı yaklaşımlar mı benimsiyordu? Örneğin yolsuzluklar konusunda bazı ülkelere karşı çok duyarlı olan IMF, başka ülkelerde yolsuz-

(211) Stiglitz, a.g.e., s. 43-45.

lukları görmezden gelebiliyordu. Kenya'ya yönelik kredilerini o ülkede yolsuzluk olduğu için durduran IMF, benzeri sorunlar yaşayan Endonezya ve Rusya'ya karşı böyle önlemlere başvurmamıştı.[212]

Peki Türkiye'yle anlaşma yaparken yolsuzlukların önlenmesini talep etmiş miydi? IMF yetkililerinin Türkiye'yle ilgili beyanlarında talepten çok beklenti vardı. 2001 yılında Türkiye'yle yeni bir anlaşma yapmaya hazırlanan IMF'nin o zamanki başkanı Köhler, yapılacak programın Türkiye'de yolsuzluğu azaltacağını çünkü artık hükümetlerin devlet bankalarına müdahale edemeyeceğini söylüyordu. Peki IMF'yle anlaştıktan sonra Türkiye'de yolsuzluk azaldı mı? Türk basını aksi yöndeki iddialarla dolu. Sadece basın da değil, Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün yolsuzluk listesinde 60. sırada yer alan Türkiye, 2007 yılında 64. sıraya geriledi. Yani dünyada 63 ülkede yolsuzluk Türkiye'den daha azdı. Köhler'in tahmini gerçekleşmemişti. Ama IMF'nin bunu mesele yaptığı pek işitilmedi. Belki siyasi nedenler, Rusya ve Endonezya'da olduğu gibi Türkiye'de de bu işin üzerine pek gidilmemesini gerektiriyordu. Siyasi tercihlerin IMF'nin kararlarında etkili olduğu Stiglitz gibi ünlü uzmanların da paylaştığı bir görüş.

IMF'nin "altın kurallarından" biri de gizlilik. IMF'yle yapılan görüşmeler ve varılan mutabakat konusunda IMF merkezindeki birkaç yetkiliyle, ilgili ülkede bu işten sorumla birkaç kişi dışında hiç kimse bilgi sahibi olamıyor. Gizli askeri konularda bile basına zaman zaman bilgi sızarken IMF'yle temaslar ve sonuçları özenle gizli tutuluyor. Amerika'da 1966 yılında kabul edilen Bilgi Edinme Hakkı Yasası'na rağmen, başka konularda her bilgiye ulaşabilen kongre üyeleri, IMF'yle yapılan temaslar hakkında pek bir şey bilmiyor. Hatta kongrenin aldığı ve uyulması zorunlu bazı kararları bile Amerika'nın IMF'yle görüşmeler yapmaktan sorumlu yetkilileri göz ardı edebiliyorlar.[213]

Bu nedenle ilgili hükümetlerin aldığı kararların hangisi o hükümetlerin özgür iradeleriyle alınmıştır, hangisi IMF'nin dayatması sonucunda kabul edilmiştir, bunu anlamak zor. Bu bilgilerin gizli tu-

(212) Stiglitz, a.g.e., s. 47.
(213) Stiglitz, a.g.e., s. 47, 51.

tulmasının yerel hükümetler açısından faydası, o hükümetlerin kendi halklarının gözünde dış güçlerin boyunduruğu altında hareket ettiklerinin anlaşılamaması. Türkiye'de de IMF'yle yapılan görüşmeler, kabul edilen taahhütler hakkında ilgili bakan, başbakan ve bir iki hazine yetkilisinin dışında hiç kimse bilgi sahibi olamıyor. Zaman zaman ilgili bakanın belirli süre içinde belirli bazı yasaların meclisten çıkarılmaması halinde IMF kredilerinin tehlikeye düşebileceği yolundaki beyanlarından anlaşılıyor ki, bu yasa tasarıları IMF tarafından dayatılmış ve hükümet IMF'ye boyun eğerek bunları meclise sevk etmiştir. Bülent Ecevit'in daha sonraki bazı beyanları, bu uygulamalardan pişmanlık duyduğunun işaretlerini taşıyor.

Özelleştirmeler konusunda da IMF'nin tavizsiz bir tutum izlediği biliniyor. Her devlet kuruluşu, her kamu bankası bir an önce özelleştirilmelidir ve bu özelleştirmeler yabancı firmalara ve bankalara açık olmalıdır. Kural bu. Peki dünyada devletin sahip olduğu bütün tesisler başarısız mıdır? Değildir. Örneğin Kore ve Tayvan'da devlete ait demir çelik fabrikaları çok verimli ve kârlı çalışıyordu. Finlandiya'da telekomünikasyon konusunda çalışan başarılı kamu kuruluşları vardı. Birçok ülkede havayolları, elektrik dağıtım şirketleri kamunun elindeydi. Bu örneklere bakıp da kuralı gözden geçirmek IMF'nin yapacağı iş değildi. Olsa olsa bu başarı örnekleri istisna sayılabilirdi. IMF ve Dünya Bankası'nın özelleştirmeye ideolojik bir yaklaşımla baktıkları açık. Gelişme yolundaki birçok ülkede bu kuruluşların zorlamasıyla yapılan acele, özensiz ve ölçüsüz özelleştirmeler beklenen sonucu vermedi. Hele bu özelleştirmelerin başlıca hedefi, Türkiye'de olduğu gibi bütçe açıklarını kapatmak olursa... Gelişme yolundaki ülkelerin çoğunda iyi işleyen bir işsizlik sigortası sistemi olmadığı için özelleştirmeler çoğunlukla işsizlerin sayısında artışa yol açıyor. IMF'nin de, özelleştirmeden bir firmayı satın alanların da birinci önceliği istihdam düzeyini korumak değil. Özellikle tesisleri satın alan yabancı firmaların hissedarlarının gözünde kârı artırmaktan başka hedef olmadığı için o özelleştirmenin sosyal maliyeti, doğurduğu işsizlik onları hiç ilgilendirmiyor.

Bu olumsuz etkileri önlemek için gelişmiş ülkeler özelleştirme yasalarına özel hükümler koyuyorlar. Yukarıdaki bölümlerde belirtildi-

ği gibi Almanya'da kurulan özelleştirme örgütü Treuhand, böyle özel hükümlerle çalışıyordu. Türkiye'de ne yazık ki, buna benzer kurallara pek rastlanmıyor ve özelleştirilen bazı kuruluşlar bir süre sonra kapatılıyor ve sadece arazisi alıcılar tarafından konut inşası gibi alanlarda değerlendiriliyor. Ülke sanayii de bundan zarar görüyor. Kuralsız koşulsuz, sırf bütçe açıklarının kapatılması için yapılan özelleştirmelere karşı çıkanlar da çoğu zaman piyasa ekonomisi karşıtı, aşırı devletçi kimseler gibi kamuoyuna takdim ediliyor. Oysa gerçekte, Batı ülkelerinde uygulanan usuller ve koşullara uygun olarak yapılacak özelleştirmelere pek karşı çıkan bulunmuyor.

Birçok ülkede özelleştirme, yolsuzlukları artıran, teşvik eden bir uygulama görünümü kazanıyor. Eğer hükümetler yolsuzluğa bulaşmışsa veya yatkınsa özelleştirme sürecinde yolsuzluklar daha fazla görülüyor.

Ülkelerin ekonomilerinin yabancı firmalara açılması için baskı yapan kuruluşların başında IMF geliyor. IMF'nin klasik reçetesi şuydu: Devletin ekonomiye müdahalesi önlenecek, vergiler azaltılacak, enflasyon mümkün olduğu kadar düşürülecek ve yabancı yatırımcılar ülkeye davet edilecekti. Bütçe açıklarının en alt düzeye indirilmesi de hedeflerden biriydi. Bu amaçla Endonezya ve Ürdün gibi ülkelerde IMF halka verilen gıda ve yakıt sübvansiyonlarının kesilmesini istedi. Endonezya buna uydu. Bunun sonucunda büyük ayaklanmalar çıktı. Ürdün IMF'nin önerilerini uygulamaya geçirmek üzereyken o zamanki Kral Hüseyin bunu engelledi ve bir sosyal patlamayı önledi. Latin Amerika ülkelerinde IMF'nin dayattığı aşırı tasarruf politikaları sonucunda yatırımlar azaldı, işsizlik arttı, halk ayaklanmaları baş gösterdi. Ama IMF gibi güçlü bir desteğe sahip olan yabancı yatırımcılar bu politikalardan yararlandılar. Kendi seçtikleri ve doğal olarak en çok kâr edecekleri alanlara yöneliyorlardı. Birçok ülkede onların tercihi mali piyasalardı. Orada fazla risk görmüyorlardı. Riskli bir durum ortaya çıkarsa derhal paralarını borsadan çekebilirlerdi. IMF'nin baskılarıyla o ülkelerde yapılan düzenlemeler sermayenin dilediği gibi piyasaya girmesine ve piyasadan çıkmasına izin veriyordu. Daha 1982 yılında yaşanan borç krizi sırasında IMF'nin Güneydoğu Asya ülkelerine dayattığı politikaların başında, yabancı firmaların bu ülke-

lerin ekonomisine serbestçe girmeleri ve gelişmiş ülkelerden yapılan ithalatın önündeki engellerin kaldırılması geliyordu.[214]

Oysa gerekli mali düzenlemeler yapılmasından, mali sektörde tam serbestliğe gidilmesi birçok ülkede istikrarsızlığa yol açıyor ve faiz hadlerinin yükselmesiyle sonuçlanıyordu. Gelişme yolundaki ülkelerin çoğu için Türkiye gibi ülkelerin mali piyasaları neredeyse bir cennet gibiydi. Tabii bunun istisnaları da vardı. Çin, Singapur ve Malezya gibi ülkeler sıcak paranın kayıtsız koşulsuz girip çıkmasına izin vermemiş, bazı koşullar getirmişlerdi. Kore ve Japonya gibi ülkeler kalkınmaları için dış yatırımlara değil, iç tasarrufa dayanan ve milli firmaları destekleyen politikalar takip ediyorlardı.

İşte bu ölçüsüz ve hazırlıksız serbestleştirme politikası, 20. yüzyılın sonlarında Uzakdoğu'da başlayan büyük bir krize yol açtı. Kriz Tayland'da başladı. Yıllardan beri Tayland parası baht istikrarlı bir seyir izliyordu. 2 Temmuz 1997 günü bahtın değeri %25 oranında düştü. Bu düşüş çok kısa zamanda Endonezya, Malezya, Kore ve Filipinler ekonomilerine sıçradı. IMF'nin bu krize karşı önerdiği çareler bazı ülkelerde durumu daha da kötüleştirdi. Bazı uzmanlara göre bu krizin sebebi IMF'nin önerdiği finans sektörünün hızlı liberalleşmesiydi. Bu ülkelerin çoğu yıllarca IMF önerilerine uygun politikalar izlemişlerdi. Buna rağmen IMF ve Amerikan hazinesi krizden o ülkelerin hükümetlerini sorumlu tuttu. Bu ülkeler arasında sadece Malezya IMF'nin pek hoşuna gitmeyecek önlemler aldı. Faiz hadlerini düşük tuttu, sıcak paranın ülkeden çıkışına sınırlamalar getirdi ve krizi mümkün olduğu kadar az hasarla atlattı. Başbakan Mahatir'in uzun yıllardan beri sürdürdüğü, kendi kararlarını ulusal çıkarların gereği doğrultusunda, kendisinin vermesi politikası başarılı sonuç verdi. Peki Kore neden bu krizden etkilendi? Aslında Kore ekonomik alanda büyük bir sıçrama gerçekleştirmişti. 1950'li yılların başında Kore Savaşı çıktığında bu ülke çok fakir durumdaydı. Kişi başına milli gelir Hindistan'ın bile gerisindeydi. Kore izlediği başarılı kalkınma stratejisinin sayesinde kişi başına milli gelir 30 yılda 8 kat arttırdı, yoksulluğu büyük ölçüde azalttı, okuma yazma bilmeyenlerin sayısı-

(214) Korten, a.g.e., s. 71.

nı neredeyse sıfıra indirdi, gelişmiş ülkelerle arasındaki teknolojik gelişmişlik farkını birçok alanda kapattı. Samsung, Hyundai ve Daewo gibi Kore firmaları dünya pazarlarında rekabet gücüne kavuştular. Bu gelişme yıllarında Kore, mali piyasalarını sıkı sıkıya denetim altında tuttu. Ama daha sonra Amerika'nın baskısıyla Kore, firmalarının yabancı mali piyasalardan kredi almasına izin verdi.(215)

Böylece Kore firmaları uluslararası piyasalara bağımlı hale gelmişlerdi. 1997 yılında Kore'nin borçlarını çeviremeyeceği yolundaki rivayetler Amerika'nın mali piyasalarında duyulmaya başladığında, bankalar bu ülkeye kredi vermeyi durdurdu. Böylece Kore büyük bir mali krizin içine girdi.

Tayland'da da paranın devalüe edileceği yolunda rivayetler yayılınca spekülatörler bu parayı satıp dolara çevirdi. Hükümet elindeki dövizleri tüketti. Spekülatörler paranın değeri düştükten sonra tekrar yerel paraya dönerek büyük bir kâr sağladı.

Uzakdoğu ülkelerine, krizin aşılması için IMF ile G7 ülkelerinin bütçelerinden toplam 95 milyon dolar kredi verildi. Bu ülkelerde paralarını zamanında dolara çevirip yurtdışına transfer edebilen zenginler büyük kazanç sağladı. Hükümetler ise IMF'nin fonlarından yararlanabilmek için çok ağır koşulları kabul etmek zorunda kaldı. Joseph Stiglitz'in deyimiyle, "Ekonomik bağımsızlıklarının büyük kısmını feda ettiler." Krizin başlangıç dönemlerinde işsizlik hızla yükseldi; kriz öncesi döneme nazaran Kore'de dört katına, Tayland'da üç katına ve Endonezya'da on katına çıktı. GSMH'da büyük düşüşler oldu ve bazı bankalar kapandı. Güney Kore'de şehirlerdeki yoksulluk oranı üç, Endonezya'da da iki katına çıktı. 1998 yılında Endonezya'nın GSMH'sı % 13,1, Kore'nin %6,7, Tayland'ınki % 10,8'e düştü. Bütün bu ülkelerde orta sınıf zayıfladı, çok sayıda küçük firma iflas etti. Bazı uzmanlar bu krizin başlıca sebebinin mali piyasalardaki liberalleşme olduğu görüşündeler.

IMF'nin bütün bu ülkelere yönelik politikaları krizi daha da artırdı. IMF yöneticileri faiz hadlerinin yükselmesi için ilgili ülkeleri zorladılar, Kore, faizleri % 25'e kadar çıkardı. Yüksek faiz hadleri zaten

(215) Stiglitz, a.g.e., s. 89-90, 94.

zorda olan firmaları daha da zor duruma düşürdü, bankaları da zayıflattı. Bu politikalar sonucunda Endonezya'daki firmaların %75'i sıkıntıya düştü, Tayland'da ödenemeyen banka kredileri %50'ye yükseldi. Endonezya'da 16 özel banka kapanmak zorunda kaldı. Evvelce IMF'nin önerilerini itiraz etmeden kabul eden Güney Kore, bu defa farklı bir yaklaşım sergiledi ve iki en büyük bankasını güçlendirerek krizden kısa zamanda çıkmayı başardı.(216)

Özetle, Güneydoğu Asya'da IMF politikaları orada yaşanan krizlerin ortaya çıkmasına yol açtı. Krizden sonra IMF'nin tavsiyelerini dinleyen ülkeler daha büyük zorluklarla karşılaştılar. Malezya ve Kore gibi ülkeler sonunda kendi politikalarını izleyip krizden daha kısa sürede çıkma imkânına kavuştular.

Rusya, Sovyetler Birliği döneminden ve komünist yönetimin sona ermesinden sonra çok kısa zamanda piyasa ekonomisine geçme kararı aldı. 1992 yılında fiyatlar birdenbire serbest bırakıldı ve hızla yükselen enflasyon tasarrufları eritti. 1990 ila 1999 yılları arasında Rus sanayi üretimi yaklaşık %60 düştü, GSMH'da da %54'lük düşüş yaşandı. Dünya Bankası, IMF ve Amerika Rusya'ya hızlı bir özelleştirme programı için baskı yaptılar. Hükümet elindeki çok değerli varlıkları sattı; gene de yaşlılara emekli maaşı ödemekte zorlandı. IMF 1998 yılında Rusya'nın yardımına gelerek Rus hükümetini dolarla daha fazla borçlanmaya yönlendirdi.

IMF'nin önerdiği bu politikalar yüzünden Rusya borçlarını ödeyemez hale geldi. IMF Rusya'ya 11,2, Dünya Bankası da 6 milyar dolarlık yardım yaptı. Japon hükümeti de 6 milyar dolarlık katkıda bulundu. Rusya'yı siyasi açıdan desteklemek isteyen Clinton Hükümeti'nin baskıları Dünya Bankası'nı gereğinden fazla kredi vermeye zorladı. Dünya Bankası'ndan 300 milyon dolarlık ilk kredi bölümünün alınmasından üç hafta sonra Rusya borç ödemelerini tek taraflı olarak durdurdu ve rubleyi devalüe etti. Ruble 1998 yılının Temmuz ayındaki değerine nazaran 1999 Ocağında %45 değer kaybetti. 1998 yılında Rusya'da günde iki dolardan az kazanan yoksulların oranı %2'yken aynı yılın sonunda %23'e çıktı. Halkın yüzde %40'ı, günde 4 dolar-

(216) Stiglitz, a.g.e., s. 96-99, 109-117.

dan az kazanıyordu. IMF, diğer ülkelerde olduğu gibi Rusya'da da özelleştirmeyi hızlandırmaya çalıştı. Sonuçta devlet firmalarını satın alan özel şahıslar monopoller yarattılar.

Başka ülkelerde de benzeri durumlar yaşandı. Komünizmin çöküşünden sonra IMF'nin önerilerine karşı çıkan Polonya enflasyonu % 20 düzeyinde tuttu ve ekonomiyi başarılı bir kalkınma sürecine soktu. IMF'nin önerilerini tam olarak uygulayıp enflasyonu % 2'ye indiren Çek Cumhuriyeti ise büyük ekonomik durgunluk yaşadı. Aynı şekilde IMF'nin zorladığı aşırı faiz hadleri, yerel paranın aşırı değerlenmesine yol açtı, ithalat arttı, ihracat daha zor hale geldi.(217)

Özetle, IMF'nin bütün ülkelere aynı modeli uygulamaya çalışması ve özellikle yoksullukla mücadeleyi bir hedef saymaması, krize giren ülkelerin piyasa ekonomisini ve özelleştirmeyi çok hızlı biçimde uygulamaya zorlaması, dünyanın pek çok ülkesinde ciddi ekonomik ve sosyal sorunlara yol açtı. Piyasa ekonomisine geçmek belki çağın vazgeçilmez bir gereğidir ama bunun için dış baskılarla dayatılan yöntemler ekonomiye de, demokrasiye de, sosyal yaşama da zarar verdi. IMF'nin zenginlerin çıkarlarına öncelik veren politikaları, toplum içindeki gelir farklılıklarını artırdı. Zenginlerin daha zengin, fakirlerin daha fakir olmasına yol açtı. Bu, yalnız gelişme yolundaki ülkelerde değil, Amerika gibi gelişmiş ülkelerde de küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Örneğin Amerika'da dolar milyarderlerinin sayısı 1994'te 120'ye çıktı. Dünya ölçeğinde de 1987 yılında 145 dolar milyarderi varken 1994'te 258 oldu.(218)

Kişiler arasında olduğu gibi ülkeler arasındaki gelir dağılımında ortaya çıkan uçurumlar uluslararası ekonomik ilişkileri olumsuz yönde etkiledi. Ricardo da 1817 yılında ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin her iki tarafın da yararına olabilmesi için üç koşulun gerekli olduğunu söylüyordu: zengin ülkelerden fakir ülkelere sermaye akışı serbest olmayacak, ülkeler arasındaki ticaret dengeli olacak ve her iki tarafta da işsizlik bulunmayacak. İşte bu koşullar pek nadir istisnalar bir yana bırakılırsa, gerçekleştirilemediği için uluslararası ekonomik

(217) Stiglitz, a.g.e., s. 123,153-157.
(218) Korten, a.g.e., s. 71.

ilişkilerde karşılıklı menfaatleri sağlamak çoğu zaman mümkün olamıyor. Sonuçta zengin ülkeler giderek daha zengin olurken fakir ülkelerle arasındaki fark giderek büyüyor. Örneğin Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 1992'de yaptığı bir araştırmaya göre, gelişmiş ülkelerde yaşayan dünya nüfusunun en zengin % 20'lik bölümü dünyanın toplam gelirinin % 82,7'sini alırken, dünya nüfusunun geri kalmış ülkelerde yaşayan en fakir % 20'si, toplam dünya gelirinin sadece % 1,4'lük bölümünü elde edebiliyor.[219]

Çokuluslu Şirketlerin Ekonomik Baskıları

Uluslararası baskılar sadece hükümetler düzeyinde olmuyor. Evvelce, sömürgecilik dönemlerinde büyük şirketler, sömürgeci devletlerin ekonomik ve hatta siyasi alandaki politikalarının uygulanmasında önemli rol oynamışlardı. Devletler de kendi şirketlerinin çıkarlarını gözeten politikalar izlemişlerdi. Örneğin İngiliz East India şirketi Hindistan'da devlet içinde devlet gibiydi. 1600 yılında İngiliz Hükümeti'nin kararıyla kurulan bu şirkete yalnız Hindistan değil, bütün Uzakdoğu ülkeleriyle ticarette 21 yıllık monopol hakkı tanınmıştı. Şirket daha sonra Hindistan'ın yönetiminde de etkili rol oynadı, hatta özel bir silahlı kuvvet oluşturdu. Bu şirket 1857 yılında yaşanan büyük bir halk isyanından sonra, 1858 yılında faaliyetine son verdi. İngiliz East India şirketinin kurulmasından sonra Hollandalılar, Portekizliler, Danimarkalılar ve diğer bazı sömürgeci ülkeler aynı isimle başka şirketler de kurdular.[220] 1602 yılında Hollanda Hükümeti bu şirkete Afrika'nın güneyindeki Ümit Burnu ile Amerika kıtasının güney ucundaki Macellan Boğazı arasındaki deniz ve karalarda ticaret monopolü verdi. Bu yetki o kadar genişti ki, Hollanda East India şirketi, uluslararası anlaşmalar yapabiliyor, silahlı kuvvet bulundurabiliyor, kaleler inşa ediyordu. Bu şirketin güçleri bugünkü Endonezya'nın sularında İngiliz donanmasını mağlup etmiş, Portekizlileri de yenerek o bölgeyi Hollanda'nın sömürgesi haline getirmişti.[221]

(219) Korten, a.g.e., s. 84, 110.
(220) Encyclopedia Wikipedia.
(221) Korten, a.g.e., s. 60.

O dönemde Uzakdoğu'nun kaynaklarının batıya taşınmasında bu şirketler önemli rol oynadı. O bölgede siyasi iktidarların ele geçirilmesinde ve yönlendirilmesinde de etkili oldular. 17 ve 18. yüzyıllarda İngiliz Parlamentosu çok sayıda İngiliz şirketine monopol yaratma hakkı veren yasaları kabul etti. Bu yasalardan birine göre sömürgelerden Avrupa'ya ithal edilen bütün mallar önce İngiltere'ye getirilecek, oradan diğer ülkelere gönderilecekti. Bu mallar İngiliz gemileri tarafından taşınacaktı.(222)

Sömürgecilik dönemlerinde çok uzun yıllar büyük şirketler, devletin sömürge topraklarındaki temsilcileri gibi çalıştı. Peki sömürgeciliğin tasfiyesinden sonra ne oldu? Devletlerin çokuluslu şirketlerle ortak menfaatleri arasında nasıl uyum sağlandı? Dünya kamuoyu bu yönde nasıl oluşturuldu?

Büyük Devletlerin ve Şirketlerin Politik Uyumu Nasıl Sağlanıyor?

20. yüzyılın ortalarından itibaren çokuluslu şirketler, hem dünya ekonomisinde hem de politikasında giderek artan bir rol oynamaya başladı. Büyük devletlerin siyasal çıkarları ile büyük şirketlerin menfaatleri nasıl bağdaştırılıyor? Bu amaçla biri İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, diğer ikisi ise savaştan sonra olmak üzere üç gayriresmi kuruluş oluşturuldu: "Dış İlişkiler Konseyi", "Bilderberg Grubu" ve "Üçlü Komisyon".

1929 yılında Amerika'da başlayan ve bütün dünyaya yayılan büyük ekonomik krizden sonra Amerikan politikacıları ve düşünce kuruluşları, bir daha böyle bir krizin yaşanmaması için neler yapılabileceğini tartışmaya başladılar. Önlerinde başlıca iki seçenek vardı: Ya Amerikan ekonomisinde büyük reformlar yapacaklar, gerektiğinde devletin piyasaya müdahalesini kabul edecekler veya Amerikan sanayiinin dünya pazarlarına serbestçe girip hammaddeleri en uygun şartlarla sağlayıp bu ülkelerin piyasalarına kendi ürünlerini serbestçe satmalarının koşullarını yaratacaklardı. Amerikan politikasına yön verenler bu ikinci yolu tercih ettiler. Bu düşünce, büyük Amerikan şir-

(222) Korten, a.g.e., s. 62.

ketleri ile Amerikan dış politikasına yön veren çevreleri bir araya getiren "Dış İlişkiler Konseyi'nde" de kabul gördü.

Bu grubun görüşlerini yayınlayan *Foreign Affairs* dergisi çok etkili bir rol oynuyordu. Bu dergi hâlâ Amerika'nın dış politika alanındaki en etkili yayın organlarından biridir. Dış İlişkiler Konseyi, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından iki hafta önce kuruldu. Bazı düşünce kuruluşlarının başkanları Dışişleri Bakanlığı yetkilileriyle bir araya geldi ve savaş zamanında ve sonrasında Başkan Franklin D. Roosevelt'e sunulacak senaryoları hazırlamak için gizlilik içinde çalışacak çalışma grupları kurdular. Savaş sonuna kadar bu grup tam 682 rapor hazırladı. Bu çalışmaların masraflarını Rockefeller Vakfı karşılıyordu.

Dış İlişkiler Konseyi'nin, yaptığı değerlendirmeler sonunda vardığı sonuç özetle şöyleydi: Savaşın sonunda Almanya ile Japonya mağlup olacaklardı. Avrupa'nın büyük bir bölümü tahrip olacaktı. Bu koşullarda Amerika dünya ekonomisine hükmedecek bir duruma gelecekti. Ancak bunu sağlamak için dünya ekonomisinin ticarete ve yabancı yatırımlara açık hale getirilmesi gerekiyordu.

Bu amaçla, savaş sonrası için hazırlanan planlarda dünyanın açık bir ekonomiye kavuşturulması hedef alındı. Bu hedef dünyaya nasıl anlatılacaktı. Bu amaçla 1941 yılının Nisan ayında başkan için bir öneri hazırlandı. Buna göre, sadece Amerika ve İngiltere'nin çıkarlarının gözetildiği izlenimi verilirse bunun dünyada olumsuz etkileri olurdu. Onun için Avrupa, Asya, Afrika ve Latin Amerika'da yaşayan herkesin bu yeni yaklaşımdan yarar sağlayacağı izlenimi verilmeliydi.

24 Temmuz 1941'de hazırlanan başka bir raporda "Büyükalan"dan söz ediliyordu. Bu, dünyada Amerika'nın ekonomik ve askeri açılardan egemen olacağı alan anlamına geliyordu. Bu alana İngiltere'nin sömürgeleri ile Uzakdoğu ülkeleri Çin ve Japonya da giriyordu. Önce bir çekirdek alan oluşturulacak, sonra bu alan genişletilecekti. Bu hedefi gerçekleştirmek için uluslararası bazı finans kurumları oluşturulmalıydı. Bu kurumlar ülkelerin paralarını istikrara kavuşturmalı ve geri kalmış bölgelere yapılacak yatırımları yönlendirmeliydi. İşte Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Dünya Bankası (IBRD) bu düşün-

celerin ürünüdür.[223] Bu yaklaşımların hedefi Amerika'nın dünyada üstünlük sağlaması, ülke içinde de güçlü bir ekonomi yaratılarak tam istihdam hedefine ulaşılmasıydı. Daha ilerideki yıllarda dünyaya yayılan küreselleşme düşüncesi de bu temel hedeflerin gerçekleştirilmesine yardımcı olacak fikri bir altyapı gibi düşünüldü.

Savaştan sonra Amerika'nın siyasal ve ekonomik çıkarlarına hizmet edecek bu politikaların dünyada taraftar bulması için bazı etkili sivil toplum kuruluşları oluşturuldu. Bunların başında Bilderberg geliyor. Bidelberg aslında Hollanda'nın Oosterbeek kentindeki bir otelin adı. Kuzey Amerikalı ve Batı Avrupalı liderler, ilk defa 1954 yılının Mayıs ayında bu otelde buluşmuşlar. Daha sonraki yıllarda düzenli, olarak tekrarlanan Bilderberg toplantıları Amerika'nın çıkarlarını korumanın yanı sıra Avrupa Birliği'nin güçlendirilmesine ve her iki taraf arasında uzlaşmalara varılmasına katkıda bulunmayı amaçlıyor. Katılımcılar arasında devlet başkanları, ünlü politikacılar, önemli sanayiciler, mali kuruluşların başkanları, bazı aydınlar, sendikacılar ve etkili gazeteciler var. Bugün Amerika'da ve AB ülkelerinde hükümetlerde etkili durumda olup da Bilderberg toplantılarına katılmamış olanların sayısı az. Başkan Eisenhower ve Başkan Kennedy Bilderberg toplantılarına özel bir önem verir, devletin en ünlü politikacılarını o toplantılara gönderirlerdi.

Bilderberg'de dünyaya yön verecek kararlar mı alınıyor? Hayır. Orada amaç, önde gelen siyaset adamları ile işadamları ve kamuoyunu yönlendiren gazeteciler arasındaki görüş farklılıklarını gidermek ve uyum sağlamaktır. Önemli dünya meseleleri üzerinde ortak bir bakış açısına ulaşmaktır. Bilderberg toplantılarının bir özelliği de gizliliktir. Bu toplantılara katılanlar, orada konuşulanlar hakkında dışarıya bilgi vermezler. Şeffaflığın giderek demokrasinin vazgeçilmez unsuru olduğuna inanılan dünyada bu gizliliği izah etmek zor. Konuşulanlar devlet sırrı değil, askeri meseleler değil. O zaman niçin bu gizlilik? Bir sebebi şu olabilir: O toplantıda ortaya çıkan ortak görüşler, uzlaşılar, daha sonra toplantıya katılan gazeteciler ve toplum hayatıyla ilişkisi olan işadamları tarafından yapılan açıklamalara ken-

(223) Korten, a.g.e., s. 137.

di görüşleri gibi yansıtılıyor. Böylece dünyada belirli yönde bir kamuoyu oluşturulmasına çalışılıyor. Bunun için Bilderberg toplantılarına katılanlar özenle seçiliyor. Örneğin bu toplantılara son yıllarda Türkiye'den davet edilen bazı yazar ve işadamlarının listesine bakılacak olursa bazı istisnalar bir yana, bunların büyük çoğunluğunun, aynı veya birbirine çok benzer görüşlerin savunucuları olduğu görülür. İstisnaların yanlış seçimden mi kaynaklandığını, yoksa bazı aykırı düşünce sahiplerini de orada ikna etme umudundan mı hareket edildiğini kestirmek zor. Ama katılımcıların çoğunun savundukları görüşler büyük devletlerin beklentilerinden pek farklı değil. Bu görüşlerin özünde çoğunlukla şu yaklaşım yatar: Türkiye ulusal çıkarlarını savunmakta pek ileri gitmemelidir. Büyük devletleri karşımıza alırsak sonunda biz zararlı çıkarız. Kıbrıs gibi, AB ile ilişkiler gibi konularda ve Amerika'nın Irak'a müdahalesi gibi meselelerde çok katı tutum izlememeliyiz. Büyük devletlerle iyi ilişki içinde olmak bizim en önemli çıkarımızdır. Küreselleşme çağında dünyayla uyum sağlamalıyız, uzlaşmacı olmak esastır. Yabancı ülkeler ve yabancı firmalar çoğu zaman Türkiye'nin iyiliğini düşünürler, onların çıkarlarına zarar vermemeliyiz. İşte Bilderberg'in etkisi midir, yoksa esasen öyle düşündüklerinden midir bilinmez, Türkiye'de belirli bir kesim hep bu düşünceleri savunagelmiştir. Onların yazılarında, konuşmalarında Atatürk'ün tam bağımsızlık düşüncesine, ulusal egemenliğin savunulması anlayışına, Atatürk devrimlerini korumanın önemine pek rastlanmaz.

Dış İlişkiler Konseyi ve Bilderberg toplantılarına ilaveten bir de "Üçlü Komisyon" var. Orada da Amerika'nın, Avrupa Birliği ülkelerinin ve Japonya'nın önde gelen siyasetçi ve işadamları bir araya gelir. Bu komisyon, 1973 yılında kuruldu. Öncüleri David Rockefeller ile ünlü strateji uzmanı Zbigniew Brzezinski'dir. Brzezinski 1977'ye kadar bu komisyonun direktörlüğünü ve koordinatörlüğünü yaptı. Bu komisyonun 325 üyesi var. Hepsi kendi alanlarında önde gelen isimler. Amerikan başkanlarından Jimmy Carter, George Bush ve Bill Clinton üçlü komisyona katılanlar arasında. Ayrıca Başkan yardımcıları, Ulusal Güvenlik danışmanları, Dışişleri bakanları da var. Bunlar arasında Somitoomo, Fuji Bank, Sakura Bank, Mitsubishi Bank gibi dünyanın en büyük bankalarının önde gelen ticari kuruluşlarının

başkanları, *Times*, *Le Point*, *Washington Post* ve CNN gibi en büyük medya kuruluşlarının sahipleri de var. Komisyonun amacı başlıca sorunlar üzerinde hükümetler arasında ortaya çıkabilecek görüş ayrılıklarını gayriresmi bir ortamda görüşüp uzlaşma sağlamak. Üçlü komisyon toplantıları Bilderberg kadar gizli değil. Orada şeffaflığa biraz daha önem veriliyor. Komisyonun bazı üyeleri orada oluşan ve kendilerinin de kuşkusuz benimsedikleri görüşleri Atlantic Monthly gibi ünlü dergilerde yayınlıyorlar. Dikkat çekici bir nokta da şu: Üçlü komisyona katılanların çok büyük çoğunluğu erkeklerden oluşuyor. Gene çoğunluğu varlıklı ve sanayileşmiş Kuzey ülkelerinden geliyor. Japon katılımcılar hariç hemen hepsi beyaz ırktan... İstisnasız hepsi kurumsal liberal ekonominin ilkelerini benimsemişler. İşte dünyaya yön veren fikirler ve eğilimler buralarda oluşturuluyor.(224)

Bu, "bir insan bir oy" ilkesine dayanan demokratik çoğulculuk anlayışına uygun mu? Bir avuç elitin dünyaya yön vermesi demokrasi idealleriyle bağdaşır mı? Hayır bağdaşmaz. Ama izlenen yoğun propaganda yöntemleriyle, bu kuruluşlara katılan medya patronlarının da katkılarıyla buralarda oluşturulan görüşler, dünya kamuoyunun görüşüymüş gibi yayılır. Milyonlarca insan da bunları tartışmasız kabul eder.

Bu yön veren kuruluşların felsefesine uygun olarak oluşturulmuş başka kuruluşlar da var. Örneğin European Round Table denilen bir üst düzey işadamları grubu, belirli aralıklarla toplanır ve Avrupa'nın ekonomik ve siyasi gelişimine yön vermeye çalışır. Bu kuruluşa Türkiye'den sadece bir işadamı davet edilir. Bunlar zaman zaman Avrupa ülkelerinin başbakanlarını ziyaret ederek en açık dille görüş ve eleştirilerini dile getirirler. Onların diplomatik dil kullanmaya, karşısındaki devlet adamlarına hoş görünecek sözler söylemeye ihtiyaçları yoktur. Zaman zaman Türkiye'ye de gelip en üst düzeydeki devlet adamlarıyla görüşürler. Bu görüşmelerden basının pek haberi olmaz.

Ünlü Davos toplantıları da üst düzey siyasetçileri, işadamlarını ve basını bir araya getirmek amacıyla gerçekleştirilir. Orada da aynı

(224) Korten, a.g.e., 136-142.

dünya görüşü etrafında birleşen katılımcılar o günün en önemli konuları hakkında görüş açıklar, konferanslar verirler. Basına açık olarak yapılan bu toplantılar sırsında basına açık olmayan bazı önemli ikili toplantılar da gerçekleştirilir.

Her yılın şubat ayında Almanya'nın Münih kentinde düzenlenen Verkhunde toplantıları, güvenlik ve savunma konularında dünya liderlerine görüş alışverişinde bulunma olanağı sağlar. O toplantılar da basına açıktır. Liderler bundan yararlanarak dünyaya vermek istedikleri yeni ve önemli mesajları orada kamuoyuna açıklarlar. Örneğin 2007 yılının Şubat ayında düzenlenen, Türkiye'den de CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın katıldığı Verkhunde toplantısında Rusya Cumhurbaşkanı Putin'in Batı ülkelerini güvenlik alanında kuvvetle eleştiren sözleri dünyada büyük yankılar yapmıştı.

İşte bu ve benzerleri, dünya sorunlarının görüşüldüğü, tartışıldığı toplantılardır. Verkunde'nin dışındakilerde, büyük özel sektörün ve büyük bankaların ağırlığı hissedilir. Büyük devletlerin ve onlarla birlikte çalışan büyük firmaların dünyada egemenlik kurma, diğer ülkeleri kendi etki alanlarına alma politikaları sadece yukarıdaki bölümlerde açıklanan siyasi, askeri ve ekonomik yöntemlerden ve kamuoyu silahını kullanarak bu amaçlarına ulaşma çabalarından ibaret değil. Bir de kamuoyunda pek fark edilmeyen, medyalara yansımayan çalışmalar var. Son zamanlarda yayınlanan ve itiraf niteliği taşıyan bazı anı kitapları, perde arkasında olup bitenler hakkında fikir veriyor. Bunların başında, gelişme yolundaki piyasa ekonomilerinin nasıl ve hangi yöntemlerle aşırı bir borç yükü altına sokulduğu geliyor.

Borçlandırarak Bağımlı Kılma Politikası

Ülkelerin güçlerini aşan ölçüde borçlanmaları ve sonunda bu borçları ödeyemez hale gelmeleri, o ülkelerin büyük devletlere ve uluslararası mali kuruluşlara karşı yalnız ekonomik açıdan değil, siyasi açıdan da bağımlı hale gelmeleri sonucunu doğurur. Aslında büyük devletlerin amacı da gelişme yolundaki piyasa ekonomilerini kendilerine bağımlı hale getirmektir. İşte bu amaçla kullandıkları yöntemlerden biri, bazı büyük şirketler aracılığıyla devletleri ihtiyaçlarının çok üzerinde enerji, havaalanı, otoyol inşaatı ve diğer altya-

pı yatırımlarına yönlendirmek ve böylece bir yandan kendi firmalarına büyük pazarlar yaratmak, bir yandan da o ülkeleri altından kalkamayacakları bir borç yükünün altına sokmaktır. Sonuçta, Üçüncü Dünya denilen, gelişmiş ülkelerin dışında kalan devletlerin toplam borçları 2004 yılında 2,5 trilyon dolara yükseldi ve yıllık borç ödemeleri 375 milyar doları buldu. Bu miktar, gelişme yolundaki ülkelerin aldıkları yıllık yardımın 20 katı. Paralar aslında ABD'deki kredi kuruluşlarının cebinden çıkıp büyük Amerikan yatırımcı firmaların cebine giriyor. Ama gelişme yolundaki ülkeler gerçekten zorunlu ihtiyaç sayılmayan bu projeler için büyük borç altına giriyorlar. Bu borcu ödeyemeyecek hale gelince de, IMF gibi kuruluşlar aracılığıyla ağır koşulları kabullenmeye zorlanmakta ve bağımlılık zinciri böylece tamamlanmaktadır.

Aşırı borçlanan ülkeler, daha sonra basiretsiz ekonomik politikalar izledikleri için suçlanmakta ama bu politikalara nasıl yönlendirildikleri hiç sorgulanmamaktadır. Stiglitz, ülkelere ödeme güçlerinin üzerinde kredi veren ülkelerin ve mali kuruluşların da sorumluluk taşıdığı görüşünü savunuyor. Oysa bu borçlandırma oyunun bir parçasını oluşturuyor. O kadar ki, bu aşırı borçlandırmaya ülkeleri yönlendirmek amacıyla kullanılan büyük firmalar, "ekonomik vurucu güç" denilen uzmanları, bu hedefe ulaşmak için kullanıyorlar.

Bu uygulamalara maruz kalan ülkelerden biri Ekvador. Bu ülkede 1960'lı yılların sonunda petrol bulundu. Ülkenin bundan büyük kazanç sağlaması bekleniyordu. Ama pek öyle olmadı. 1970'li yıllardan sonra fakirlik sınırının altında yaşayanların oranı %50'den %70'e yükseldi. İşsizlik %15'ten %70'e çıktı, kamu borçları 249 milyon dolardan 16 milyara yükseldi. Petrol şirketlerinin çevreyi korumaya özen göstermeyen yatırımları nedeniyle günde dört milyon galon kirli su doğaya yayıldı.

Ekvador'da her şeyden önce ülke çıkarlarını düşünen insanlar vardı. Bunların başında Cumhurbaşkanı Jaime Roldos geliyordu. Roldos 1981 yılında parlamentoya bir petrol yasası sundu. Buna göre ülkenin petrol politikası tamamen değişecek, yabancı petrol şirketleriyle ilişkiler yeniden düzenlenecekti. Halk kazançlı çıkacaktı ama petrol şirketlerinin eski tatlı kârlarının bir bölümünden vazgeçmek zo-

runda kalacakları kesindi. Petrol şirketleri derhal bu kanunu engellemek için harekete geçti. Roldos aleyhinde Vaşington'da çok yoğun bir karalama kampanyası başlattılar. Halkın seçtiği Cumhurbaşkanı Roldos'u ikinci bir Castro gibi tanıttılar. Roldos bu gibi kampanyalar karşısında geri adım atacak adamlardan değildi. Petrol şirketlerinin, kilisenin bazı politikacılar üzerinden oynadığı oyunları kamuoyuna açıkladı. Bu konularda zararlı faaliyette bulunan ve sözde yabancı dil enstitüsü kılıfıyla faaliyet gösteren bir sivil toplum örgütünün çalışmalarını yasaklattı ve örgütü ülkeden çıkardı. Yalnız yabancı petrol şirketlerini değil, Ekvador'da faaliyet gösteren başka yabancı şirketleri de ülkenin kanunlarına uymaları ve ülke halkının çıkarlarını gözetmeleri için uyardı. Aksi halde onlar da sınır dışı edilebilirdi. Bu konudaki görüşlerini bir stadyumda toplanan halka açık bir dille anlattı. Bu konuşmasından hemen sonra, 24 Mayıs 1981 tarihinde bir uçak kazasında hayatını kaybetti. Bunun normal bir kaza olduğuna kimse inanmadı. Roldos, ülkesinin çıkarlarını savunurken kazaya kurban giden ilk lider değildi, sonuncu da olmayacaktı. Gerçekten Roldos'un ölümüyle sonuçlanan uçak kazasından iki ay sonra, 31 Temmuz 1981 tarihinde Panama Cumhurbaşkanı Omar Torrijos da bir uçak kazasında hayatını kaybetti. Torrijos da Panama Kanalı'nın, gerçek sahibi olan Panama halkına devredilmesini savunuyordu. O bir insan hakları savunucusuydu ve dünyanın çeşitli ülkelerinden gelen siyasi göçmenlere kollarını açıyordu.[225]

Yukarıdaki bölümlerde Panama Kanalı'nın yapımıyla ilgili olarak gerçekleştirilen siyasi manevralar hakkında bilgi verilmişti. Daha sonraki yıllarda ABD Panama ekonomisine tümüyle hâkim oldu. Panama'nın ihtiyaç duyduğu bütün yatırımlar için bir master plan hazırlandı; tabii bir Amerikan şirketi tarafından. Kanal bölgesi fiilen Amerika'nın malı oldu. O bölgedeki irili ufaklı tesisler, Panama yasalarının ve devletinin vergi sisteminin dışındaydı. Orada Amerikan mahkemeleri, Amerikan posta idareleri görev yapıyordu.[226]

(225) John Perkins, *Confessions of an Economic Hit Man*, Plume Book, New York, 2004, s. 183, 186.

(226) Perkins, a.g.e., s. xxii-xxiii, 75.

İster ülkelerin hızlı kalkınma arzularından, ister büyük devletler tarafından bilinçli olarak borçlandırarak bağımlı kılma politikalarının sonucu, gelişme yolundaki ülkelerin borç yükü son yıllarda aşırı ölçüde arttı. Dünyadaki bütün devletlerin toplam borç yükü 43 trilyon dolar olarak hesaplanıyor. Aslında büyük devletlerin kendileri de büyük borç yükü altında. Örneğin ABD'nin dış borcu 10, İngiltere'nin 8,2, Almanya'nın 3,9, Fransa'nın 3,4 trilyon dolar. Ama bu ülkelerin gelir düzeylerinin yüksekliği, borçların uzun vadeye yayılmış ve faizlerinin düşük olması, bu borç yükünü çok fazla hissetmemelerini sağlıyor. Oysa Türkiye gibi gelişme yolundaki ülkelerde borç baskısı ekonomiyi aşırı ölçüde etkiliyor. Özellikle IMF gibi uluslararası mali kuruluşların bu borçların süratle ödenmesini kredi vermenin ön koşulu haline getirmesi, ülkelerin borç ve faiz ödeme yükünü daha da artırıyor. Devletlerin yatırım ve sosyal harcamalarını, memur ve işçi ücretlerini, emekli maaşlarını aşırı derecede kısmalarına yol açıyor. 2006 yılı rakamlarına göre Türkiye'nin dış borcu 207 milyar, 400 milyon dolar. Brezilya, Meksika ve Arjantin gibi büyük borç alındaki ülkelerin bile toplam borçları Türkiye'den az. Örneğin Arjantin'in dış borcu 109 milyar dolar, yani Türkiye'nin yaklaşık yarısı kadar.

Bazıları toplam borç miktarının çok da önemli olmadığını, önemli olanın borçların GSMH'ya oranı olduğunu söylüyor. Kuşkusuz bunda bir gerçeklik payı var. Ama bu açıdan bakıldığında da Türkiye'nin GSMH içinde borç yükü açısından dünyadaki istatistiklere giren 120 ülke arasında 30. sırada olduğu görülüyor. 2006 rakamlarına göre Türkiye'nin milli geliri içinde dış borç payı %64,70. Arjantin'in borçlarının GSMH'na oranıTürkiye'den düşüktür: %61. Brezilya'nın daha da düşük: %50. Bu tabloya bakarak Türkiye'nin kendine bir övünç payı çıkarması doğru olmaz. Daha da önemlisi dış borçların GSMH'ya oranının zaman içinde nasıl değiştiğidir.

Yan sayfadaki tabloda, Türkiye ve bazı ülkelerin 1990 ile 2005 yılları arasında borçlarının GSMH'larına oranındaki değişim yer almaktadır. Görüleceği gibi birçok ülkenin GSMH'sının içinde dış borçların payı azalmış, bazılarında artışlar olmuş ama Türkiye'ninki iki katından fazla artmıştır.

Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkelerin GSMH/Dış Borç Oranlarındaki Değişim (%)

Ülkeler	1990	2005
Arjantin	4,4	5,8
Cezayir	14,2	5,8
Endonezya	8,7	6,3
Fas	6,9	5,3
Malezya	9,8	7,2
Pakistan	4,8	2,2
Suriye	9,7	0,8
Sri Lanka	4,8	1,9
Tayland	6,2	11,0
Tunus	11,6	7,2
Türkiye	4,9	11,6
Ürdün	15,6	4,8

Kaynak: UN Human Development Report, 2007-2008

Tabloda dikkat çeken bir nokta daha var, o da, borçların geri ödenmesinin ülke ekonomisine getirdiği yük.

Yukarıda da belirtildiği gibi özellikle IMF'yle anlaşma yapan ülkeler dış borçlarını bir an önce ödemeleri için büyük baskı altına alınıyorlar. Örneğin 2001'de yaşanan krizden sonra IMF'yle yapılan anlaşma, Türkiye'nin % 6,5 oranında faiz dışı fazla vermesini öngörüyordu. Yani GSMH'nın % 6,5'i oranında bir para dış borçların faizi olarak Türkiye'ye yurtdışından kredi verenlere ödenecekti. Tabii borcun anapara geri ödemeleri de yapılacaktı.

Türkiye'nin yıllık borç ve faiz ödemelerindeki artış gerçekten baş döndürücü bir yükseliş gösterdi.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin yıllar içinde dış borç ve faiz geri ödemeleri görülüyor.

Türkiye'nin Yıllar İtibariyle Dış Borç ve Faiz Geri Ödemeleri (Milyon dolar)

1980	1,607
1990	7,421
2002	27,589
2005	41,919

Kaynak: Nation Master, Total Debt Service

Dünya ülkeleri arasında Türkiye, borç geri ödemelerinin yüksekliğinde dördüncü sırada geliyor. Türkiye'den daha fazla borç geri ödemesi yapan ülkeler Brezilya, Meksika ve Rusya. Brezilya yılda 62 milyar dolarla en ön sırada geliyor. Ondan sonraki üç ülkenin ödemeleri birbirine yakın: Meksika 43, Rusya 41,97, Türkiye 41,91 milyar dolar. Sıralamada Türkiye'den sonra gelenler nispeten daha az ödeme yapıyor: Polonya 34, Çin 27, Hindistan 24 milyar dolar.

Son bir ölçü de dış borç ve faiz ödemelerinin ihracat içindeki payı. 2005 yılı itibarıyla Türkiye'nin borç ve faiz ödemelerinin ihracat içindeki payı % 39,1. Bundan daha yüksek payı olan sadece iki ülke var: Brezilya % 44,8 ve Burundi % 41,4.

İşte bu tablolar, ülkelerin son yıllarda nasıl büyük bir dış borç batağına sokulduğunu, milli gelirlerinden nasıl giderek artan ölçüde dış borç ve faiz ödemeye zorlandıklarını gösteriyor. Bunun sonucu doğal olarak ülkenin önemli altyapı yatırımlarından vazgeçilmesi ve yoksul kesimlerin kalkındırılması programlarında büyük gecikmeler olması. Daha da önemlisi bu kadar büyük borç yükü altına giren ülkelerin, bu borcu kendi kaynaklarından ödeyemeyecekleri için borç ve faiz ödemesi için yeniden borçlanma ihtiyacı duymaları. Böylece borç veren uluslararası mali kuruluşlara ve onların arkasındaki büyük devletlere karşı giderek artan bir siyasi bağımlılık içine giriliyor. Türkiye'yle ilgili olarak yukarıda verilen rakamlar bu durumu açık biçimde ortaya koyuyor. Borç sarmalına girdiği için ülkesinde gerekli kalkınma hamlesini yapamayan ve ülkenin sosyal standartlarını yükseltemeyen Türkiye, Birleşmiş Milletler İnsan Gelişimi endeksinde 84. sırada yer

alıyor. Bu endeksin hazırlanmasında bir yandan milli gelir rakamları, bir yandan da sağlık ve eğitim standartları gibi pek çok kriter göz önünde bulunduruluyor.

Türkiye ve benzeri ülkeler bu sarmaldan nasıl kurtulabilir? Her şeyden önce doğru politikalar saptamaları, bu politikaların gerektirdiği yasal düzenlemeleri ve uygulamaları gerçekleştirmeleri, kamuoylarını da bu doğrultuda etkilemeleri, yaptıkları işin doğruluğunu halka anlatabilmeleri gerekiyor. Ama burada da güçlükler var. Büyük devletlerin, büyük firmaların ve onları desteklemekle görevli lobi firmalarının hedefi, kamuoyunu büyük devletlerin ve büyük firmaların çıkarları ve beklentileri doğrultusunda yönlendirmek.

Eskiden Sömürge Olanlar ile Olmayanların Karşılaştırılması

Yapılan araştırmalar, eski sömürgelerin, sömürge olmamış ülkelerle kıyaslandığında demokratikleşme, çocuk sağlığı, bebek ölümleri, okuma yazma oranı, temiz suya ulaşma olanakları gibi alanlarda diğerlerinin gerisinde olduğunu gösteriyor. Evvelce sömürge olmamış ülkelerin ekonomik kalkınma alanındaki şansları da daha yüksek. Çin, Japonya, Güney Kore ve Tayvan bunun örnekleri arasında. Bunlara ilaveten Türkiye ve Tayland da evvelce sömürge olmamış ülkelerin oldukça yüksek kalkınma hızını yakalayabildiklerini gösteren örnekler.

Buna karşılık büyük devletlerle yakın siyasi ilişkiler sürdüren, o ülkelere siyasal ve ekonomik avantajlar tanıyan bazı eski sömürgeler dış yardımlarda aslan payını alıyor. Örneğin dünyada en çok yardım alan ülkelerden biri olan Pakistan, 2002 yılında 2,1 milyar dolar yardım almış.

Peki bu yardımlar Pakistanlıları mutlu etmeye yetiyor mu? Bu sorunun cevabını Pakistan Cumhurbaşkanı Pervez Müşerref şöyle veriyor: "50 yıl önce bir ümit ışığıyla başladık. Şimdi bu ışık kayboldu, karanlıkta kaldık. Ümitsizlik içindeyiz ve civarımızda hiçbir ışık göremiyoruz. Aşağıya doğru iniş yavaş yavaş başladı ama sonra hızlandı. Şiddet ve terör sürüyor ve bu kalaşnikov kültüründen büyük rahatsızlık duyuyoruz."

Demek ki, büyük devletlere sadakat eski sömürgeleri huzur ve güvenliğe kavuşturmaya yetmiyor. Üstelik sadakat gösterdiğiniz ülkelerden de her zaman saygı görmüyorsunuz.

Büyük devletlerin diğer ülkeleri etkileme yöntemleri arasında kültür, enformasyon ve lobicilik boyutu da çok önemli. Buna kültürel emperyalizm diyenler çoğunlukta.

Kültürel Emperyalizm

Tarih boyunca kendi egemenliklerini veya etki alanlarını başka ülkeler aleyhinde genişletmek isteyen zamanın büyük ve güçlü devletleri askeri, siyasi ve ekonomik önlemlere ilaveten kültürü de önemli bir etkileme aracı olarak kullanmıştır. Bu alanda en önemli iletişim aracı olarak kendi dillerini, siyasi etkinlik kullandıkları ülkelerin halkına kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bazı yerel kültürler, yabancı güçlerin istila ettiği ülkelerde hemen tamamen yok olmuştur. Bunun örneklerinden biri Romalıların istilasının Etrüsk yerel kültürünü yok etmesidir.

Eski Yunanlılar da işgal ettikleri ülkelerdeki yerel kültür eserlerini çoğu zaman tahrip ederek onların yerine kendi okul, tiyatro ve hamamlarını inşa etmiş, Yunan dilini geçerli dil haline getirmişlerdir.

Amerika'nın keşfinden sonra bu yeni kıtadan kendi ekonomik ve siyasal çıkarları için pay almak isteyen İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, İspanya ve Portekiz gibi ülkeler, kendi egemenliklerini yerleştirdikleri bölgelere kültürel varlıklarını da getirmişler ve kendi dillerini o bölgelerde halkın anadili haline getirmişlerdir. Birçok Latin Amerika ülkesinde İspanyolca'nın, Brezilya'da da Portekizce'nin yerleşik dil haline gelmesi böyle olmuştur.

İngilizler işgal ettikleri bölgelerde 1549 yılından itibaren İngilizce'yi din kitaplarında kullanılan bir dil haline getirmiş ve başka dillerde yazılmış dini kitapları büyük ölçüde yok etmişlerdir. Böylelikle o bölgelerde İngilizce kilisenin dili haline gelmiş, bu aynı zamanda geniş halk kitlelerinin İngilizce'yi benimsemesinde etkili bir araç olarak kullanılmıştır.

Rusya'da da 19. yüzyıl boyunca izlenen Ruslaştırma politikası çerçevesinde Rus kültürü ve dili imparatorluğun her tarafına yayılmıştır.

İslamiyet'in yayılması sırasında da İslam orduları fethettikleri ülkelere Arapça'yı ve Arap kültürünü sokmaya çalışmışlardır. Fas'tan Endonezya'ya kadar pek çok İslam ülkesinde Arap kültürü yerel kültürleri etkilemiştir.

İslam ülkelerinde Arapça olan Kuran dili yaygınlaşmış, milyonlarca insan Kuran'ı Arapça aslından öğrenmek için Arap dilini de öğrenmiştir.

Kültürel emperyalizm, çoğu zaman işgalci devletlerin izlediği bilinçli bir politikanın eseridir. Ayrıca, yakın zamanlarda, teknolojinin gelişimine paralel olarak iletişim araçlarının kullanılmasında da zengin Batılı ülkelerin televizyon ve film sanayii ürünlerinin, dünyanın diğer devletleri tarafında satın alınarak kullanılması da kültürel etkileşmenin önemli bir vasıtası haline gelişmiştir.

Sömürge idareleri yıllar boyunca kendi dillerini, kültürlerini, geleneklerini, alışkanlıklarını yerleştirdikleri için devletler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bile bu alışkanlıklardan kurtulamıyorlar. Örneğin 1981 yılında yapılan bir araştırma, Pakistan halkının sadece % 7'sinin kendi anadilini konuştuğunu, geri kalanların birinci dil olarak İngilizce'yi kullandığını gösterdi. Kıbrıs'ta da İngiliz sömürge idaresi 1960 yılında sona ermiş olmasına rağmen, ondan neredeyse yarım yüz yıl sonra adanın hem kuzeyinde hem de güneyinde trafik İngiltere'deki gibi soldan, elektrik prizleri gibi pek çok şey hâlâ İngiliz standardına uygun olarak kullanılıyor. Kuzey Kıbrıslılar için Türkiye dışındaki başlıca çekim alanı, iş ve ziyaret hedefi İngiltere.

Lobicilik ve Kamuoyunu Yönlendirme

Büyük özel sektör firmaları, yukarıda örnekleri anlatılan Bilderberg gibi uluslararası uyum sağlama toplantılarında, dünyanın çeşitli ülkelerinin liderlerine ve kanaat önderlerine belirli görüşleri kabul ettirmekle yetinmezler. Parlamentolarda onların istediği gibi yasalar çıkarılmalı ve dünya ülkeleri kamuoyları bu düşüncelerin doğruluğuna ve kendi çıkarlarına uygunluğuna inandırılmalıdır. Bunun için etkili bir lobicilik çalışması yapılır ve lobi firmaları kullanılır. Amerika'nın ünlü *Fortune* dergisinde en büyük firmalar olarak ilan edilen 500 şirketin % 80'inin Vaşington'da lobi firmaları vardır. Özellikle Başkan

Reagan'ın göreve gelmesinden sonra Vaşington'daki lobicilik faaliyetleri artış gösterdi.

Çokuluslu şirketlerin aşırı derecede güç kazanması yalnız gelişme yolundaki ülkelerde değil, Amerika gibi büyük devletlerde de kaygı yaratıyor. *Business Week* dergisinin 11 Eylül 2000 tarihli sayısında yer alan bir araştırmaya göre Amerikalıların %72'si çokuluslu şirketlerin pek çok sahada gereğinden fazla güç sahibi olduğuna inandığını ortaya koyuyor. Halkın %74'ü, çokuluslu şirketlerin hükümetin politikaları ve politikacılar üzerinde çok fazla etkide bulunduğu kanısında.

Yalnız Amerika'da değil, Avrupa'da da büyük şirketlerin menfaatlerini korumak hükümettin öncelikleri arasında sayılıyor. Örneğin 10 Kasım 2007 tarihinde Libya lideri Kaddafi'nin Paris ziyareti, Fransız Hükümeti'nin bazı bakanları tarafından bile eleştiri konusu yapılmıştı. Sarkozy bu daveti haklı göstermek için Fransız Cumhurbaşkanı olarak başlıca görevlerinden birinin Fransız şirketlerine iş bulmak olduğunu, bu ziyarette Fransız şirketlerine 10 milyar avrodan fazla iş yaratacak kontratlar imzalanacağını söylemişti.

Yabancı şirketlerin hükümeti etkileme girişiminin örneklerine Türkiye'de de rastlandı. Örneğin dünyanın en büyük petrol şirketlerinden biri 22 Ekim 1993 ve 2 Kasım 1993 tarihlerinde Türkiye'nin Enerji Bakanlığı'na yazdığı mektuplarda, Karadeniz'de, Türkiye'ye ait bölgede 1 milyar varillik petrol rezervine rastlandığını, ayrıca günde yaklaşık 6 milyon metreküplük üretim sağlayacak doğalgaz kaynaklarının tespit edildiğini bildirdi. Ancak bu alanda araştırma ve üretim yapmanın riskleri de vardı. Eğer Türkiye firmanın bu yatırımı gerçekleştirmesini istiyorsa petrol yasasını değiştirmeli ve yabancı firmalara çok daha geniş avantajlar tanımalıydı. Yasanın hangi maddelerinin nasıl değiştirilmesi gerektiği de mektuplara ekli belgede belirtiliyordu. Yani yabancı bir firma Türkiye'de yatırım yapmak için yasa değişikliği yapılmasını Türkiye'ye dayatmaya çalışıyordu. Yabancı şirketlerin kıyı ötesi araştırma yapma ve üretimde bulunma hak ve imtiyazları daha da artırılmalıydı. Ruhsat süreleri uzatılmalı, ruhsat alanları genişletilmeli, bu şirketlerin Türk devletine ödeyeceği vergiler ve rüsum azaltılmalıydı. Buldukları petrolden Türkiye'de pazarlamak zorunda oldukları miktar da indirilmeliydi. Ancak bunlar yapılırsa şir-

ket o bölgede petrol araştırmalarına girişebilirdi. O tarihte iş başında bulunan Türk hükümeti bu talepleri kabul etmedi. Ancak 2007 yılındaki hükümet tarafından meclise sunulan petrol yasasında bu talepleri benimseyen hatta daha da ileri giden maddeler olduğu görüldü. Bir devlet kuruluşu olan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın neredeyse bütün yetkileri ve imtiyazları kaldırılıyordu. Üstelik eski petrol yasasında mevcut olan ve birçok ülkenin yaslarında da yer alan "ulusal menfaatler korunacaktır" ibareleri yeni tasarıdan özenle çıkarılmıştı. Böylece Türkiye'nin petrol alanında ulusal çıkarlarını artık korumayacağı kabul ediliyordu. Bu yasa muhalefetin itirazlarına rağmen meclisten geçti ama o zamanki Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından kabul edilmedi ve meclise geri gönderdi.

Amerika'nın en büyük şirket ve bankalarının başkanları 1972 yılında bir araya gelerek Amerikan Business Forum adlı bir kuruluş meydana getirdiler. Aslında kuruluşu oluşturan şirketler birbirleriyle sıkı bir rekabetteydi. Ama Business Forum'da aralarındaki rekabeti bir kenara bıraktılar, ortak çıkarlarını düşünerek hükümetin izlemesi gereken ekonomik ve sosyal konularda görüş oluşturdular. Bu kuruluşa üye olanların tamamına yakını 50 yaşından büyük ve beyaz ırka mensup erkeklerden oluşuyordu. Her birinin kişisel geliri, yaklaşık olarak Amerikada'ki kişi başına ortalama milli gelirin 170 katıydı.

Bu kuruluş, üzerinde görüş birliğine vardıkları konularda düzenledikleri kampanyalarla Amerikan Kongresi'ni, basını, televizyonları haber ve yorum bombardımanına tâbi tutuyorlardı. Örneğin bu kuruluş ABD, Kanada ve Meksika arasında oluşturulan NAFTA'yı kuvvetle destekliyordu. Acaba neden? Çünkü bu kuruluşlar NAFTA'nın kurulmasından sonraki 12 yıl içinde 180.000 işçiyi Amerika'dan Meksika'ya göndererek oradaki ucuz ücretlerle çalıştırıp büyük kârlar sağlamışlardı. Üstelik Meksika'daki çevreyi koruma kuralları Amerika'daki kadar sıkı değildi. Bu firmaların Meksika'daki şubeleri çevre için büyük harcama yapmak zorunda değillerdi. Amerika'da yasak olan çevreyi kirletici bazı ürünlerin Meksika'da üretimi henüz yasaklanmamıştı. Bu ürünler orada üretilebilirdi. İşte bütün bu nedenlerle NAFTA kuvvetle desteklenmeliydi. Büyük firmalar da lobileri aracılığıyla bunu yapıyorlardı.

Lobicilik harcamalarının boyutu neydi? 1992 yılında Amerika'daki en büyük lobi firmasının yıllık cirosu 204 milyon dolardı. En büyük 50 lobi firmasının cirosu ise 1,9 milyar dolara ulaşıyordu. Amerika'da lobi firmalarının 170.000 çalışanı var. Amerika'da çeşitli basın kuruluşlarında toplam 40.000 muhabir çalıştığı düşünülürse lobi firmalarının gücü daha iyi anlaşılır.

Bunlar, temsil ettikleri şirketlerin, grupların, bazen de ülkelerin menfaatleri doğrultusunda kamuoyu oluşturmaya çalışıyor, haber üretiyor, kendilerinin kaleme aldıkları veya yönlendirdikleri yorumların medyalarda yayınlanmasını sağlıyorlar.

Lobi firmalarının müşterileri genellikle büyük firmalar olduğu ve Amerika'daki reklam pastasını da bunlar yönlendirdiği için genelde lobi firmaları kendi müşterilerinin beklentileri doğrultusunda kamuoyu oluşturmakta güçlük çekmiyorlar. 1990 yılında yapılan bir araştırma, ABD'de yayınlanan haberlerin çoğunun içeriğinin lobi firmaları tarafından kaleme alınan basın açıklamalarından veya benzeri yazılardan beslendiğini saptadı.

Yabancı ülkelerin hükümetlerinin de Vaşington'da lobi firmaları var. Türkiye de bu ülkelerden biri. Türkiye özellikle sözde Ermeni soykırımı iddialarını ve Ermeni lobisinin kongreden geçirmek istediği karar tasarılarını engellemek için bu lobilerden yararlanıyor.

Yabancı ülkelerin yararlandıkları firmalar özellikle kongre üyeleriyle temas ederek temsil ettikleri ülkelerin görüşlerini anlatıyor, o ülkelerden gelen önemli şahısların kongre üyeleriyle temaslarını sağlıyorlar. 1980'li yılların sonunda Japon firmalarının Vaşington'daki lobi çalışmaları için harcadıkları para 100 milyon dolara ulaşmıştı. Aynı yıllarda Amerika çapındaki toplam lobi çalışmaları için ise Japonlar 300 milyon dolar harcadılar. Bu amaçla Japon Hükümeti ve firmaları, Amerika'da 92 kamuoyu veya lobi firması tuttu. Vaşington'da, aynı amaçla Kanadalılar 55, İngilizler 42, Hollandalılar ise 7 firmayla çalışıyor.[227]

Çokuluslu şirketlerin % 80'inin merkezi ABD veya AB ülkeleri. Bu şirketler Atlantik Okyanusu'nun iki yakasındaki siyasi merkezler-

(227) Korten, a.g.e., s. 136-149.

de dünya ekonomisindeki etkilerini daha da güçlendirecek kararların alınmasını sağlamak amacıyla 30.000 lobici kullanıyorlar.

Bu şirketlerin lobiler aracılığıyla sadece Amerikan Kongre üyelerini etkilemek için harcadıkları para 9,7 milyar dolar. Başka bir hesaba göre, 1997 ile 2000 yılları arasında her kongre üyesi başına yapılan lobi harcamaları yılda 4,5 milyon doları buluyordu.

Büyük şirketlerle hükümetler arasındaki ilişkiler de içli dışlı bir nitelik taşıyor. Örneğin İngiltere gibi seçimle iş başına gelen iktidarların mevcut bürokratik kadrolarda değişiklik yapmama geleneğine sahip bir ülkede bile, 1997 seçimlerinden sonra, evvelce büyük şirketlerde önemli görevlerde bulunmuş 43 kişi bakanlık veya devlet bürokrasisinin üst kademelerinde müdürlük ve danışmanlık gibi görevlere atandı.[228]

İlgili hükümetleri ve kamuoyunu etkileme çalışmaları sadece Amerika'da yapılmıyor. Bütün dünyaya yönelik dev bir lobi veya kamuoyu oluşturma çabasından söz edilebilir. İki yüze yakın ülkenin televizyonlarında, radyolarında, basınında boy gösteren ve sürekli tekrarlanan reklamlar, ünlü markaları her ülkedeki vatandaşların günlük hayatının bir parçası haline getirmiş bulunuyor. Bu yalnız tüketim kültürünü değil, genel kültür alışkanlıklarını da etkiliyor. Ünlü 'Amerikan rüyası' deyiminin kökeni buradadır. Hollywood filmleriyle ve ünlü markaların tüketim markalarıyla Amerikan kültürü bir çekim merkezi haline gelmiş ve birçok ülkede kökleşmiş gelenekleri ve yerel kültürleri geride bırakmış bulunuyor. Televizyonun etkisini göstermek bakımından şu rakamlar dikkat çekici: Amerika'da 2-5 yaş arasındaki çocuklar günde ortalama 2,5 saat televizyon seyrediyor. Yetişkinlerin ortalama televizyon izleme süresi 5 saat. Her Amerikan vatandaşı yılda ortalama 21.000 televizyon reklamı seyrediyor. Televizyonlardaki reklam programlarının %75'ini Amerika'nın en büyük 100 şirketi finanse ediyor. Çok izlenen saatlerde yarım dakikalık bir televizyon reklamının bedeli 200.000 ila 300.000 dolar.[229]

---

(228) George Monbiot, *Captive State: The Corporate Takeover of Britain*, Pan Books, 2001.

(229) Korten, a.g.e., s. 154.

Bunun nasıl bir reklam pastası yarattığını hesap etmek zor değil. Bu reklamları alabilmek için televizyon şirketleri, diğer programlarını da bir taraftan halk tarafından çekici, bir taraftan da reklam verenlerin genel eğilimlerine uygun olarak hazırlamak zorundalar. Böylece sadece reklamlar değil, hemen bütün programlar büyük şirketlerin istediği doğrultuda halkı yönlendiriyor.

Küreselleşme akımlarının ve ileri teknolojinin yarattığı ortamda Amerikan televizyon şirketlerinin programları bütün dünyada izleniyor. Daha çok gençlere yönelik müzik programları yapan MTV kanalı, 1993 yılında 71 ülkede 210 milyon evde izleniyordu.

Gerçi son yıllarda çokuluslu şirketler dünya ülkelerini kendi çıkarları doğrultusunda etkilemek için böyle yöntemler uyguluyorlar ama bu her zaman böyle olmamış. Yukarıdaki bölümlerde de anlatıldığı gibi 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın büyük bir bölümünde Amerika, kendi şirketlerinin Latin Amerika'daki menfaatlerini korumak için doğrudan askeri müdahale dahil, her yönteme başvurmuş. Üstelik sadece Latin Amerika'da da değil. Gene yukarıda anlatıldığı gibi 1953 yılında İran Başbakanı Musaddık'ın devrilmesi için yapılan uluslararası komplonun kaynağında Musaddık'ın İran petrollerini millileştirme kararı ile menfaatleri zarara uğrayan Anglo İranian şirketi var. İngiliz ve Amerikan hükümetlerini harekete geçirerek Musaddık'ın devrilmesini sağlayan bu şirkettir. Petrol konusunda uluslararası şirketlerin ve büyük devletlerin politikaları çoğu zaman iç içe girdi. Bazen devletler şirketleri kullandı bazen de şirketler devletleri. Hiç kuşkusuz, petrol ve silah sanayii gibi alanlarda piyasa ekonomisinin kurallarının tam olarak işlediğinden söz etmek mümkün değil.[230]

Business Week dergisi 1975 yıllında yayınladığı bir yazıda, çokuluslu şirketlerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Marshall Planı'nın Avrupa'ya pompaladığı dolarlarla beslendiğini ve Amerika'nın askeri gücünün koruması altında Amerika'nın siyasal çıkarlarına da hizmet ettiğini yazıyordu.[231]

---

(230) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Onur Öymen, *Ulusal Çıkarlar*, s. 323-388.
(231) Chomsky, a.g.e., s. 151

Çokuluslu şirketler dünyada yaşayan insanların büyük çoğunluğunun günlük yaşamını şu veya bu şekilde etkiliyor. Ülkelerin GSMH'ları ile büyük şirketlerin yıllık satışları bir arada düşünülürse dünyanın 100 büyük ekonomisinin 49'unu ülkeler, 51'ini ise şirketler oluşturuyor. Yani çokuluslu birçok şirketin yıllık cirosu, dünyadaki 150 devletin milli gelirinden fazladır.

Bu büyük şirketlerin yıllık cirosu 51 ila 247 milyar dolar arasında değişiyor. Dünya ticaretinin %70'i çokuluslu 500 şirket tarafından gerçekleştiriliyor. 2002 yılında, bunların arasındaki en büyük 200 şirketin toplam yıllık satışı dünya gayrisafi hasılasının % 28'ine ulaşıyordu.

Peki bu şirketlerin dünyadaki istihdama katkıları da aynı derecede büyük mü? Pek değil. Şirketler büyüdükçe ileri teknolojiler ve otomasyon yöntemleri uyguluyor ve daha az sayıda işçi çalıştırarak daha çok mal üretiyor. Bu nedenle dünya gayrisafi hasılasının % 28'ini üreten bu şirketlerin dünyadaki istihdama katkıları sadece %0,82'den ibaret.

Çokuluslu şirketlerin büyük çoğunluğu, ABD, Japonya, AB ülkeleri ve Kanada kökenli. Ama üretim merkezleri ve özellikle kaynaklarını sağladıkları ve ürünlerini pazarladıkları yerler çoğunlukla gelişme yolundaki ülkeler.

Uluslararası Finans Kurumu IFC'nin rakamlarına göre 1990 ile 2000 yılları arasında gelişme yolundaki piyasaya ekonomilerine doğrudan yatırımlar yılda ortalama % 23 arttı. Bu ekonomilerdeki borsaların toplam değerleri son 10 yılda iki misli artarak 2006 yılında 5 trilyon doları aştı. Ancak burada aslan payı çokuluslu şirketlerin içinde de en büyük olanların elinde. Bütün yabancı yatırımların % 50'si çokuluslu şirketlerin % 1'ine ait. İşte küreselleşme olgusunun sonuçlarından biri de bu. Yani en büyükler işlere yön veriyor.

Özel sektörün, özellikle büyük şirketlerin dünyada bu kadar etkin olması demokrasinin gelişimi açısından sağlıklı sayılabilir mi? Amerika'nın eski başkanlarından Franklin D. Roosevelt'e göre sayılmaz. Roosevelt şöyle diyor: "Eğer halk özel sektörün demokratik devletten daha güçlü hale gelmesini hoşgörüyle karşılarsa demokrasinin özgürlüğü güvencede sayılamaz. İşin özünde bu faşizmdir, yani bir

şahsın, bir grubun veya özel sektöre gücünün hükümeti denetim altına almasıdır."

Son zamanlarda ABD ve diğer büyük devletler Dünya Ticaret Örgütü üzerinde büyük etki sahibi oldular. Bu örgütün 149 üyesi olmakla birlikte ABD, Kanada, Avrupa Birliği ve Japonya örgütün kararları üzerinde büyük etki sahibi. Dünya Ticaret Örgütü'nde diğer ülkelerin katkıları pek sınırlı kalıyor. Üstelik oradaki müzakereler gizli olduğu için dünya kamuoyu ne gibi pazarlıkların yürütüldüğünü, kararların nasıl alındığını bilmiyor.

Amerika'da hükümet ile büyük şirketler arasındaki bağlar daha da güçlü. Bakanların çoğu evvelce büyük firmalarda yöneticilik yapmış kimseler. Örneğin Başkan Bush'un hükümetinde başkanın kendisi, başkan yardımcısı, ticaret bakanı ve ulusal güvenlik danışmanı petrol şirketleriyle yakın ilişki içinde bulunmuşlardı. Hükümet üyelerinin çoğu dolar milyonerleri ile milyarderlerinden oluşuyordu.

Bush ailesinin Enron şirketiyle yakın ilişkisi vardı. Başkan Yardımcısı Dick Cheney'in Amerikan işgalinden sonra Irak'ta önemli işler alan Helliburton firmasıyla ilişkileri basına büyük ölçüde yansıdı. Bush döneminde bu şirketin yaptığı mukaveleler arttı ve şirketin piyasa değeri üç mislinden fazla yükseldi. Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, evvelce Chevron şirketinin yöneticilerinden biriydi.

1970'lerin ortasında Amerikan Yüksek Mahkemesi, Amerikan Anayasası'nın birinci maddesindeki özgürlük hakkının şirketler için de geçerli olduğuna karar verdikten sonra şirketlerin Amerikan seçimlerine maddi katkıda bulunma hakkı da genişletilmiş oldu.

Bu yolla zaman içinde büyük şirketler Amerika'nın iç siyaseti üzerindeki ağırlıklarını artırdı. Örneğin 2002 seçimlerinde en çok kampanya harcaması yapan adayların Temsilciler Meclisi'ndeki sandalyelerin %95'ini, senatodakilerin %75'ini kazandıkları görüldü. 2004 seçim kampanyalarına yapılan katkıların toplamı 880 milyon doları aştı. Sadece Başkan Bush'un seçim kampanyasının desteklemek için yapılan bağışlar 367.000 doları buldu. Peki seçimlerden sonra, kampanya döneminde önemli katkılarda bulunanlara verilen işlerde artış oldu mu? Önemli artışlar olduğu hakkında Amerikan medyasında pek çok bilgi yer aldı. Demek ki, Amerika'nın siyasi kültüründe böy-

le şeyler pek yadırganmıyordu. İngiltere'de de iktidar partisinin seçim kampanyasında önemli katkılarda bulunan bazı şahıslara Lordlar Kamarası üyeliği verildiğine ilişkin haberler basında yer aldı. Gene de her iki ülkede de önemli kısıtlamalar ve denetim önlemleri var.

Paranın siyasette bu kadar etkili olması, demokrasinin ilkelerine de işleyişine de zarar veriyor. Bu uygulamalar sadece zenginlerin egemen olduğu bir siyasi yapının oluşmasına yol açıyor. Bu konu Türkiye'de de özellikle 2007 seçimlerinde çokça tartışıldı ve özellikle iktidar partisinin Seçim Yasası'nın 152. maddesine aykırı olarak seçmenlere maddi çıkar sağladığı yolundaki yazılar basında yer aldı ve siyasi parti liderleri tarafından dile getirildi. Ancak bu maddeye dayanılarak seçmenlere menfaat sağlayanlar aleyhinde hiçbir dava açılmadı. Partilerin seçim harcamalarının, esas olarak hükümetlerin bu partilere verdiği katkıların çok üzerinde olmaması gerektiği görüşü benimseniyor. Aynı şekilde hükümetlerin, kilit mevkilere, özellikle karar verici makamlara şirketlerin ve bankaların çıkarıyla yakından ilişkili şahısları atamalarının etik kurallara aykırı olduğu da belirtiliyor.

Özetle, yukarıdaki bölümlerde de belirtildiği gibi, 20. yüzyılın büyük bir bölümünde dünya politikası üzerinde etkili olan, iki süper devletti: Amerika ve Sovyetler Birliği. Bu devletler kendi çıkarları gerektirdiği zaman başka ülkeleri işgal etmekten çekinmemiş veya onların yönetimlerini başka yöntemlerle etkileyip iş başına kendilerine hizmet edecek, onların sözünden çıkmayacak liderleri ve yönetimleri getirmek veya o devletlerin politikalarına yön vermek için her yola başvurmuştur. Yalnız bu büyük devletler de değil, İran gibi, Yunanistan gibi orta, hatta nispeten küçük devletler de kendi bölgelerindeki başka devletleri denetim altına almak, onların yönetimini etkilemek, o devletlerin içişlerine karışmak için büyük devletlerden geri kalmayan politikalar izlemiş, çoğu zaman bunda başarılı olmuşlardı.

Yukarıda bölümlerde anlatılan gelişmeler, büyük devletlerin çoğu zaman büyük hatalar da yaptığını ortaya koyuyor.

Büyük Devletlerin Büyük Hataları

İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde İtalya'da faşist, Almanya'da da Nazi partilerinin güçlenerek iktidar olmaları, Amerikan ve İngiliz

hükümetlerince, olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiş ve desteklenmişti. Bu iki Batı ülkesindeki iş çevreleri ve "aydınların" önemli bir bölümü de İtalya'daki faşist, Almanya'daki Nazi rejimini olumlu karşılamışlardı. Çünkü bu rejimler sol akımların güçlenmesine engel oluyor ve Batı sermayesinin Avrupa ülkelerine girişini kolaylaştırıyordu. Başkan Roosevelt 1933 yılında yaptığı bir konuşmada Mussolini'den "parlak bir centilmen" olarak söz ediyordu. İtalya'daki ABD Büyükelçisi Henry Fletcher, hükümetine yazdığı raporlarda, İtalya'nın önemli bir tercih yapmak durumunda olduğunu, ya Mussolini ve faşizmi veya Giolitti ve sosyalizmi seçeceğini söylüyordu. Oysa Giolitti sosyalist değil, liberaldi. Amerikan Dışişleri Bakanlığı uzun yıllar İtalya'da faşizmin başarılı olması umudunu taşıdı, aksi takdirde sokaklara dökülecek halkın sol partilere yönelebileceğinden kaygı duydu. 1937 yılında Amerika'nın Roma Büyükelçisi William Philips Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporlarda Mussolini'nin iktidarını, halk kitleleri yararına işler yaptığı için İtalya'da gerçek bir demokrasi örneği gibi takdim ediyordu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı faşist İtalya'nın Etiyopya'ya saldırısını destekliyordu. Başkan Roosevelt 1939 yılında, savaşa pek az zaman kalmışken hâlâ Mussolini'yi övüyor, "faşizmin, henüz deneme aşamasında olmasına rağmen dünya için büyük önem taşıdığını" söylüyordu. O devirde Amerika için sosyalist partilerin yönetime geçmesi neredeyse bir felaket gibi görülüyordu. Uzun yıllar bu korku devam etti. Hâlâ da tamamen geçtiği söylenemez. Bu yüzden sol partileri iktidardan uzak tutacak siyasi partiler ve akımlar daima destek buldu.

Hitler de Batı ülkelerinin siyasi ve ekonomik çıkarlarına zarar veren saldırılarına girişinceye kadar saygın bir devlet adamı muamelesi görüyordu. Bugün tarihçiler, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce İngiltere'nin Nazi Almanyası'nı yatıştırarak savaşı önleyebileceğini düşünmesini çok yanlış bir politika olarak değerlendiriyor, İngiltere Başbakanı Chamberlain'ın 1938 yılında Münih'te Hitler'le yaptığı görüşmede Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgaline yeşil ışık yakan anlaşmayı imzalamasını büyük hata olarak görüyorlar. Ama o tarihte aksi yönde düşünenler de vardı. 1938 yılında, yani savaştan kısa bir süre önce Başkan Roosevelt'in sağ kolu sayılan Summer Welles, Münih

Anlaşması'nı büyük bir başarı olarak nitelendiriyor ve bu anlaşmanın dünyaya, hukukun üstünlüğüne ve adalete dayalı yeni bir düzen getireceğini söylüyordu. Hatta İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra bile Berlin'deki Amerikan Konsolosu George Kennan, "Alman liderlerinin diğer ülkelerin Alman yönetimi altında sıkıntı çekmelerini istemediğini" yazıyordu. 1934 yılında Amerikan *Fortune* dergisi, İtalyan faşizminin ekonomik başarılarından övgüyle söz ediyor, İngiliz basını da 1939 yılında İngiltere ile Almanya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesinden duyduğu memnuniyeti gizlemiyordu.[232]

Bugün Batı ülkelerinde acaba bu raporları ve o günlerin basınında yer alan bu yorumları okuyup da yüzü kızarmayacak aydın var mıdır? Umulur ki, bugünkü diplomatlar ve gazeteciler geçmişteki bu talihsiz değerlendirmelerden ders alsınlar ve ülkelerinin kısa vadeli ekonomik ve siyasi çıkarlarını düşünerek ileride gelecek nesillerin yüzünü kızartacak raporlar ve değerlendirmeler yazmasınlar!

Daha yakın tarihlerde Amerika'nın bazı ülkelerde kendi vatandaşlarının nefretini kazanmış veya çok vahim insan hakları ihlalleriyle tanınmış bazı liderlere destek verdiği görüldü. Bunlardan biri Endonezya Cumhurbaşkanı Suharto'ydu. Güney Kore'yi askeri diktatörlükle yöneten liderler de Amerika'nın desteğini kazanmışlardı. Halkın gücüyle bu diktatörlük rejimi 1987'de devrildiğinde, Amerika eski rejimin dostu olarak hatırlanmıştı.

Panama'nın otoriter lideri Manuel Noriega ülkesinde yapılan seçimleri çeşitli yolsuzluk ve usulsüzlüklere başvurup kazandıktan sonra Amerikan Dışişleri Bakanı George Schultz bizzat Panama'ya kadar giderek kendisini kutlamıştı. Kısa bir süre sonra Amerika Noriega'nın hiçbir açıdan desteklenemeyeceğini anlamış ve kendisini "şeytanlar" sınıfına dahil etmişti.

Başkan George W. Bush, Bükreş'e giderek 12 yıl önce ülkesini diktatörce yöneten Nikolai Çavuşesku'yu deviren Romen halkına övgüler yağdırmıştı. "Romen halkı iyi ile kötüyü ayırt etmesini bilmiştir. Romen halkı saldırgan diktatörlerin yumuşatılamayacağını anlamıştır. Onlara daima karşı çıkmak gerekir," demişti. Oysa babası George

(232) Chomsky, a.g.e., s. 46, 67-69.

Bush, 1983 yılında Amerikan Başkan yardımcısıyken Çavuşesku'nun sağladığı siyasi ve ekonomik başarılardan ve insan haklarına saygısından övgüyle söz etmişti.[233]

Tarih boyunca büyük devletlerin yaptığı hataların belki de en büyüğü, dini bir siyaset, bir dış politika aracı olarak kullanmaları olmuştur. Hıristiyanlığın başlangıç dönemlerinde kilise devletleri yönetmiş, papalar imparatorları etkileri altına almış, daha yakın tarihlerde de kiliseden bağımsızlığını kazanan devletlerden bazıları dini bir siyaset aracı gibi kullanmaya çalışmıştır. Tarihte, haçlı seferlerinde olduğu gibi dinler arasında savaşlar yaşanmış, bazen de Avrupa'da 30 Yıl Savaşları'nda olduğu gibi aynı dinin mensupları arasında yıllarca süren çatışmalar meydana gelmiştir. Bin yılı aşkın bir zamandan beri süregelen din ile siyaset arasındaki ilişkilerin 21. yüzyılda bile uluslararası ilişkilerde bazı tortularına rastlanıyor. Hatta Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine dini ve kültürel farklılık nedeniyle karşı çıkan Avrupalı devlet adamlarına da rastlanıyor. Bugün de dünya siyasetini etkileyen din ile devlet ilişkilerinin iç içe girmesinin uzun bir geçmişi var. Bu geçmişe kısa bir göz atmadan bugün dünyada olup bitenleri anlamak zor.

(233) Chomsky, a.g.e., s. 112-113.

Dinin Bir Siyaset Aracı Olarak Kullanılması

Modern devlet anlayışının henüz gelişmediği eski çağlarda devleti yöneten, aynı zamanda dini liderliği de üstleniyordu. Krallar dini otoriteyi de temsil ediyordu. Roma kralları kutsal bir kişilik olarak kabul edilirdi. Hıristiyanlığın doğuşundan sonra durum biraz değişti. Hıristiyanlığı seçenler Roma imparatorunu sadece devletin başı olarak kabul ediyor, onun dini sıfatını tanımıyordu. Bu nedenle Hıristiyanlara büyük baskılar yapılıyor, Hıristiyanlığı kabul edenler ölüme mahkûm ediliyordu.

Hıristiyanlığın 380 yılında İmparator I. Theodosius zamanında Roma İmparatorluğunun resmi dini olarak kabulünden sonra Roma İmparatorluğunun bu yeni dini benimsemesi birkaç yüzyıl adı. Roma Hıristiyanlığın merkezi oldu. Özellikle Papa Gregory zamanında, 6. yüzyılın sonlarında papalık, dini konuların yanı sırada askeri ve siyasi konularda da kendini tam yetkili ilan etti. Kâğıt üzerinde imparatorlar, krallar devletlerinin başı gibi görünüyordu ama onları tahta getiren de gerektiğinde tahttan indiren de papalardı. Son sözü daima papa söyleyecekti. Kural buydu.

Zaman içinde papalar ile imparatorlar arasında yetki uyuşmazlıkları çıktı. Milattan Sonra 800 yılında Papa III. Leo'nun Şarlman'a imparatorluk tacını giydirmesiyle barış sağlandı. Hiç değilse öyle zannedildi.

11. yüzyılda papalar, gene askeri ve sivil yetkileri doğrudan kendi ellerine aldılar. Kilise zaten onların kontrolündeydi. Bu arada papaya baş kaldıran krallar da olmadı değil. Bunlardan biri ünlü Kral IV. Henry'ydi. Ama mücadeleyi sonunda papa kazandı. Henry'yi afo-

roz etti. Henry'nin papadan özür dilemek için karlı bir havada üç gün boyunca çıplak ayakla beklediği söylenir. O zaman dünyanın koşulları böyleydi.

Papa Gregory artık dünya egemenliğini ilan edebilirdi. Bu egemenliği pekiştirmek için çok katı kurallar koydu: Örneğin bütün piskoposları papa tayin edecekti. Kilisenin başı olduğu için bu doğal karşılanabilirdi ama başka bir kural daha vardı, bütün prensler papanın ayağını öpecekti. Papa dilediği zaman imparatoru tahtından indirebilecek, hiç kimse papayı yargılama hakkına sahip olmayacak, Vatikan'ın kabul etmediği hiç kimse Katolik sayılmayacak. İşte Gregory'nin bazı kuralları.

Bu kadar mutlak yetkilere sahip olan papalar, artık dünyaya nizam vermeye başlayabilirlerdi. İlk iş Müslümanların eline geçen Kutsal Toprakları kurtarmaktı. Bunun için Haçlı Seferleri başlatılacaktı. Savaşı Avrupalı krallar yürütecekti ama papanın onayı ve talimatıyla...

Haçlı Seferleri

Haçlı Seferleri Papa'nın öncülüğündeki Hıristiyan Avrupa devletlerinin Kudüs'ü ve Ortadoğu'daki diğer kutsal toprakları Müslümanların elinden almak için 1095-1291 arasında yürütülen dokuz askeri harekâtın ortak adıdır. Haçlı Seferlerine, aslında Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki din savaşları demek daha doğru olur. Kudüs hem Yahudiler, hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar için kutsal bir kent sayılıyordu. Evvelce Bizans'ın elinde olan bu kenti, Müslümanlar 636 yılında Yarmuk nehri kıyılarında verdikleri çok kanlı bir savaştan sonra ele geçirmişlerdi. Hıristiyanlar daima bu kenti geri almayı önemli bir hedef saymışlardı. İşte Haçlı Seferleri'nin temel amaçlarından biri de Kudüs'ü Müslümanların elinden almaktı.

Daha Ortadoğu'ya yönelik Haçlı Seferleri başlamadan, 1063 yılında Papa II. Alexander bugünkü İspanya topraklarında yaşayan Hıristiyanlara, Müslümanlara karşı savaşma yetkisi vermişti. Bu yetki yüzyıllardan beri İber yarımadasında yaşayan Müslümanlar için sonun başlangıcı oldu.

1071 yılında Alpaslan'ın Malazgirt Savaşı'nı kazanıp Anadolu'nun büyük bir bölümünü Bizans'ın elinden almasından üç yıl sonra, 1074

yılında Bizans İmparatoru VII. Michael, Papa VII. Gregory'den yardım istedi. Aslında o sırada İstanbul'daki Doğu Roma İmparatorluğu ile Roma'daki Batı Roma İmparatorluğu arasında ilişkiler iyi değildi. İki kilise arasında büyük görüş ayrılıkları vardı. Ama Bizans topraklarının elden çıktığını gören imparatorun başka çaresi kalmamıştı. Gene de Haçlı Seferleri Papa VII. Gregory zamanında başlayamadı. Bu seferleri başlatma kararını veren Papa II. Urban'dır.

Evvelce Hıristiyanların elinde olan Suriye, Lübnan, Filistin ve Mısır o tarihlerde Müslümanların eline geçmiş bulunuyordu. Bu toprakları geri almak için Avrupa ülkelerinin kralları seferber edilmeliydi. Papa bütün Hıristiyanlara çağrıda bulundu. Türklerle savaşta hayatını kaybedecek olanların bütün günahları silinecekti. 1099 yılında Kudüs, kanlı saldırıların sonucunda Haçlı ordularının eline geçti. Şehre giren Hıristiyanlar, bazı kaynaklara göre 70.000 Müslüman'ı ve çok sayıda Yahudi'yi öldürdüler. O bölgede küçük Hıristiyan krallıklar kuruldu.

1101 yılındaki İkinci Haçlı Seferi'nde Hıristiyan orduları bu defa Şam'ı kuşattılar ama zapt etmeyi başaramadılar. Avrupa'ya elleri boş döndüler.

1187'de Mısır Sultanı Selahattin Eyyubi Kudüs'ü geri aldı. Papa VIII. Gregory yeni bir Haçlı Seferi için çağrıda bulundu. Bu savaşa Avrupa'nın ünlü kralları da katıldı. Fransız Kralı II. Filip, İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard, Kutsal Roma İmparatoru I. Frederik Üçlü Haçlı Seferi'nin komutanları arasındaydı. Richard, Kutsal Topraklara giderken 1191 yılında Bizans'ın elindeki Kıbrıs'ı zaptetti. Bizans'ın çağrısıyla yapılan Haçlı Seferleri'nde Bizans önemli bir bedel ödemişti. O tarihten sonra Kıbrıs, yüzyıllarca Haçlı Seferleri'nin karargâhı oldu. 1571 yılında Osmanlılar tarafından fethedilinceye kadar da Batılıların elinde kaldı.

Üçüncü Haçlı Seferi'nde Hıristiyanlar Akra kalesini Müslümanların elinden aldı ama Kudüs'e karşı bir harekâtta bulunmaya cesaret edemediler. Aslan Yürekli Richard Selahattin Eyyubi'yle bir anlaşma yaparak kutsal toprakların Müslümanların elinde kalmasını kabul etti. Sadece Hıristiyan hacılara kolaylık gösterilmesini istedi. Dördüncü seferde, Hıristiyan orduları 1204 yılında İstanbul'u yağmaladı. Bizans,

Vatikan'a güvenerek yardım istemenin acı bedelini Kıbrıs'tan sonra kendi başkentinde de ödemiş oldu. O tarihten sonra Roma'daki Batı kilisesi ile İstanbul'daki Doğu kilisesinin ilişkileri büsbütün bozuldu.

Papalar Haçlı Seferleri'nde bekledikleri sonuçları elde edemeyince büsbütün hırçınlaştı ve en yapılmayacak işlerden birini yapıp çocukları savaşa gönderdiler. Stephen'in komutasındaki Fransız ordusunda 30.000, Nicholas'ın Alman ordusunda da 7000 çocuk vardı. Bu çocukların çoğu savaşta öldü veya esir edildi.

Haçlı Seferleri sürerken papalar Avrupa devletleri üzerindeki hâkimiyetlerini daha da artırdılar. 1198 ile 1216 yılları arasında papalık yapan III. Innocent döneminde papalığın mutlak egemenliği bir doktrin haline getirildi. Papaya göre nasıl insan zihni vücudunu kontrol ederse insan ruhuna hükmeden kilise de dünya işlerini kontrol etmeliydi. Yani bütün hükümdarlar dünya işlerinde de papaya mutlak itaatle yükümlüydüler.

Bu arada Haçlı Seferleri sürüp gitti. 1272 yılına kadar devam eden Dokuzuncu Haçlı Seferi'nin sonunda da Hıristiyan orduları Kutsal Toprakları ele geçiremediler. Bu seferler süresince yüz binlerce Müslüman ve Hıristiyan öldü. Haçlı Seferleri'nin hedefleri arasında olmamakla birlikte Hıristiyan orduları çok sayıda Yahudi'yi de öldürdü. Bu seferler Hıristiyanların din faktörünü siyasi ve ekonomik yayılma amaçları için kullanma girişimiydi ve başarısız oldu.

Haçlı Seferleri'nde Hıristiyanlar, Müslümanlarca kutsal sayılan toprakları ele geçiremediler. Ama bir süre sonra onların kutsal saydığı Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi İstanbul, Türklerin eline geçti. Fatih Sultan Mehmet 1453 yılında İstanbul'u fethetti. O sırada Bizans imparatoru öldü. Fatih, Gennadius Scholarius'u Ortodoks kilisesinin patriği olarak tayin etti. Böylece tarihte ilk defa bir patrik Müslüman bir imparator tarafından atanmış oldu.

Osmanlı İmparatorluğu da din faktörünü Asya'da, Afrika'da, Avrupa'da topraklarını genişletme döneminde destek olarak kullanma yoluna gitti. Dünyadaki bütün Müslümanları arkasına alan devlet daha güçlü, daha fazla söz sahibi olurdu. İşte bu düşünceyle hareket ettiler. Atatürk Osmanlıların bu yaklaşımını söyle değerlendiriyor: "Osmanlı hükümdarları arasında Almanya'yı, Batı Roma'yı

zapt ederek çok büyük bir imparatorluk kurma girişiminde bulunmuş olanı vardı. Yine bu hükümdarlardan biri bütün İslam dünyasını bir merkeze bağlayarak yönetmeyi düşündü. Bu amaçla Suriye'yi, Mısır'ı zapt etti. Halife unvanını takındı. Diğer bir sultan da hem Avrupa'yı zapt etmek hem de İslam dünyasını hüküm ve iradesine almak gayesini güttü. Batı'nın sürekli karşı saldırısı , İslam dünyasının hoşnutsuzluk ve isyanı...Osmanlı İmparatorluğu'nu tarihin sinesine gömdü."[234] Üstelik, Birinci Dünya Savaşı gibi imparatorluğun kaderinin belirleneceği bir dönemde Arap âlemindeki Müslümanların büyük bir bölümünün ihanetine uğrayarak... Bazı şeyhlerin Hıristiyan devletlerin oyununa gelip Osmanlılara başkaldırmaları sonucunda çok geniş topraklarını kaybederek... Bu dönemde Osmanlı padişahının aynı zamanda halife olması hiçbir işe yaramamış, Haçlı Seferleri'nden itibaren Batılı Hıristiyan devletlerin baskısına direnen bölgedeki Müslüman halkların yerel liderleri, bu defa Lawrence'in ve diğer Batılı aracıların oyununa gelerek Batılı ülkelere 600 yıldan beri gerçekleştiremedikleri bir hayali gerçekleştirme fırsatı vermişlerdir.

Almanların yanında savaşa giren Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşı kaybetmesi, diğer cephelerde olduğu gibi, Ortadoğu'da da Batılı güçlerin egemen olmasına yol açtı. Savaşta mağlup olmayı, ülkesinin parçalanmasını kabul etmeyen Türkler, Atatürk'ün önderliğinde yaptıkları Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da egemenliklerini sürdürmeyi başardılar, ama eskiden Osmanlıların elinde olan Ortadoğu topraklarında artık söz sahibi olan İngilizlerdi. 1800 yılında dünya topraklarının % 35'ini kontrol eden Avrupalılar, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Ortadoğu'daki kazançlarından da yararlanarak bu oranı % 84'e yükselttiler.[235] Peki bu dönemde, Türk toprakları yabancı ülkelerin işgali altındayken İstanbul'daki bazı din adamları ne yaptılar? Ülkeyi düşmanlardan kurtarmak için büyük bir mücadele veren Atatürk ve arkadaşlarının idamı için fetva verdiler ve padişahın ulusal kurtuluş

(234) Atatürk, a.g.e., s. 399.

(235) Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations*, *Simon*, Schuster, New York, 2003, s. 51.

savaşı veren milli güçlere karşı hilafet ordusunu kurup göndermesine yeşil ışık yaktılar.

Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki Haçlı Seferleri'nin izleri bugünlere kadar geldi. Müslüman ülkelerin çoğunda Hıristiyanlara karşı tepki ve güvensizlik hisleri gelişti. Avrupa'da Yahudi düşmanlığının temelleri o tarihlerde atıldı. Haçlı Seferleri'nden sonra Avrupa'da yaşayan Yahudilerin hakları kısıtlandı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'da 6 milyondan fazla Yahudi, sadece dini inançları nedeniyle soykırıma uğratıldı.

Zaman içinde farklı dinlerin temsil ettiği uygarlıklar arasında çatışma kavramları ortaya atıldı. Batı ülkelerinde Müslümanları dışlama eğilimleri gelişti. 20. yüzyılın sonlarına doğru özellikle Almanya'da Neo-Naziler, Müslüman yabancıları düşman sayarak onlara karşı saldırılara giriştiler. 1990 yılından 2007 yılının sonuna kadar 135 yabancı Neo-Naziler tarafından öldürüldü. İrili ufaklı yabancı düşmanı saldırıların sayısı da yılda on bini aştı. Saldırılar sırasında Almanya'nın Möln ve Solingen şehirlerinde Neo-Nazilerin kundakladığı Türk evlerinde yaşayan kadınlar ve çocuklar yanarak öldü. 2008 yılının Şubat ayında Ludwigshaven'daki kuşkulu bir yangında, çoğu çocuk 9 Türk hayatını kaybetti.

Papaların Avrupa devletleri üzerindeki mutlak hâkimiyetlerini, değişen dünya koşullarında sürdürmeleri mümkün değildi. Gerçekten Katolikler ile Protestanlar arasında 17. yüzyılın başlarında yaşanan 30 Yıl Savaşları'ndan sonra papalar siyaset üzerindeki etkinliklerini büyük ölçüde kaybetti. Fransa Başbakanı Kardinal Richelieu bir din adamı olmasına rağmen kilisenin üstünlüğüne son verdi. 30 Yıl Savaşları'ndan sonra yapılan Vestfalya Antlaşması'na papalık temsilcisi davet edilmedi. Bu tarihten sonra devletler kendi bağımsız varlıklarını kabul ettirdiler. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması görüşü giderek hâkim olmaya başladı.

Bunun ilk belirtilerinden biri Amerika Birleşik Devletleri'nde görüldü. Amerika'nın 1791 tarihinde kabul edilen, halen de geçerliliğini koruyan anayasasında devletin dininden söz edilmiyor. Din ile devlet işlerinin ayrılması fikrinin öncüsü, Amerikan Anayasası'nın da fikir babası sayılan John Lock oldu. Amerikan Anayasası'nı hazırla-

yanlardan biri olan James Madison, din ile devlet işlerinin kesin olarak birbirinden ayrılması gerektiği görüşünü savunuyor ve böylece anayasanın güvence altına aldığı gibi, dinin de devletin de saflığının korunacağını söylüyordu. Madison kongre üyeliği sırasında, kongrede bir din adamının görevlendirilmesini öneren tasarıya da bu anlayışının gereği olarak ret oyu vermişti. Başkanlığa seçildikten sonra da aynı tutumunu sürdürdü ve dini kuruluşların federal yetkiler isteyen önerilerine de, bazı dini grupların toprak taleplerine de olumsuz yanıt verdi.[236] Amerika'nın ilk Cumhurbaşkanlarından Thomas Jefferson 1 Ocak 1802 tarihinde Danbury Baptist Derneği'ne gönderdiği bir mektupta, "Anayasayı hazırlarken dinle devlet işleri arasında bir duvar ördük," diye yazıyordu. Bu söz o tarihten sonra Amerika'da laik anlayışın simgesi olarak kabul edildi. Jefferson'un hedefi demokrasiyi dünyanın her tarafına yaymaktı. O aslında dini konularda uzmanlaşmış bir liderdi. Ama din adamlarının bazı aşırılıklarına, abartmalarına karşı çıkıyordu. Bazı Hıristiyan din adamlarının İsa'nın gerçek düşüncelerine zarar verdiğine inanıyordu. Onun yazdığı din kitabında mucizelere, Bakire Meryem anlatılarına ve İsa'nın yeniden doğuşu görüşlerine yer verilmiyordu. Jefferson'un görüşlerine karşı çıkan aşırı muhafazakârlar da vardı. Bunlardan bir gazeteci yazdığı baş makalede "...Ben dindar bir başkan istiyorum," diyordu.[237] Bu söz, Türkiye'de 22 Temmuz 2007 seçimlerinden önce bazı iktidar partisi mensuplarının beyanlarını hatırlatıyor.

1878 yılından itibaren Amerikan Yüksek Mahkemesi din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olduğunu, verdiği 25 değişik kararda vurguladı.

Buna rağmen, Amerika'da da dünyanın başka ülkelerinde de demokrasinin kökeninde dinin olduğunu düşünenler de var. Bunlardan biri Walt Whitman. Ona göre "Demokrasinin kökü dindir. Eski ve yeni bütün dinler bu kökte mevcuttur." Bu görüşleri nakleden eski ABD Cumhurbaşkanı William J. Clinton, Whitman'ın sözlerini biraz yumuşatarak dinin de demokrasinin de insan eşitliğine ve değeri-

(236) Albright, a.g.e., s. 18
(237) Albright, a.g.e., s. 19.

ne saygı gösterdiğini söylüyor. Oysa gene Clinton'un da vurguladığı gibi Amerikan demokrasisi din ve devlet işlerini birbirinden ayırmıştı. Clinton din ve devlet işlerinin aynı insanın yetkisine verilmesinin zehirli sonuçlar verebileceğini söylüyordu.(238)

Bütün Amerikan başkanları bu konuda Clinton'la aynı fikirde değil. Özellikler Başkan George W. Bush'un bazı sözleri Amerika Birleşik Devletleri'ni kuran Jefferson gibi liderlerden çok farklı. Bush'un Tanrı ve din konusundaki düşüncelerinden bazı örnekler şunlar:

"Çağrıyı duydum. Tanrı'nın benim başkan adayı olmamı istediğine inanıyorum."(239)

"Dinle devlet işlerinin birbirinden ayrılmasının kararlı düşmanıyım."(240)

"Tanrı bana El Kaide'ye saldırmamı söyledi, saldırdım, sonra Saddam'a saldırmam için talimat verdi, onu da yaptım. Şimdi Ortadoğu sorununu çözmeye kararlıyım."(241)

"Terörizme karşı bu Haçlı Seferi bir süre devam edecektir."(242)

"Tanrı bizim yanımızdadır.(243)

Bir ülkenin cumhurbaşkanının dini duygularının kuvvetli olmasını eleştirmek doğru olmaz. Ama yukarıdaki sözlerden bazılarının Amerikan Devleti'nin kuruluşuna hâkim olan din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması düşüncesiyle bağdaşmadığı kuşkusuz. Başkanın, bazı önemli siyasi kararları Tanrı buyruğuyla aldığını söylemesi de laik ve demokratik anlayışla bağdaşmıyor. Kendi ülkesi için laiklikle bağdaşmayan bir yaklaşım sergileyen Başkan George W. Bush'un başka ülkelerdeki laik düşünce sahiplerini desteklemesi beklenebilir mi?

---

(238) William J. Clinton, Foreword to Madeleine Albright's book, *The Mighty & the Almighty*, Harper, New York, 2006, s. x,xi.

(239) Aaron Latham, How George W. Found God, *George Magazine*, September 2000.

(240) Americans United, January 20, 2001.

(241) Filistin Başbakanı Mahmut Abbas'a atfen *Haaretz* gazetesi, Haziran 2003.

(242) Reuters, September 21, 2001. (Bush daha sonra bu sözleri için özür dilemiştir.)

(243) Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmadan, 20 Eylül 2001.

Bush'un fikirleri ne olursa olsun Amerika Birleşik Devletleri 18. yüzyılın sonlarında din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması görüşüyle kuruldu ve Amerikan Anayasası da bu görüşü yansıtıyor.

Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması fikri daha sonra dünyanın çeşitli ülkelerine yayıldı. Bu görüşü kabul edenlerin savunduğu ilkeler arasında, devletin bir dine sahip olamayacağı, devletin dini inançları değiştiremeyeceği, siyasi liderlerin görevleri sırasında dini tercihlerini ortaya koyamayacağı da yer alıyor.

19. yüzyılın ortalarında papalık laikliğe açıkça karşı çıkan bir karar alıyor. 8 Aralık 1864 tarihinde, Papa IX. Pius zamanında alınan bu kararda 80 önemli hatadan söz ediliyor. Ona göre bu hatalardan biri "Kilisenin devletten, devletin de kiliseden ayrılması" görüşü.

Vatikan bu görüşünden vazgeçti mi? Bunun işareti yok. Tam tersine, örneğin 1983 yılında alınan bir kararda, din eğitiminin normal eğitimin bir parçası olması gerektiği savunuluyor.

Amerika'da daha kuruluş yıllarından itibaren din ve devlet işleri birbirinden ayrıldı ama dini siyaset amacıyla kullananlar eksik olmadı. Bazı Amerikan kuruluşları Hıristiyanlık dinini dünyaya yaymayı kendilerine görev edindiler. 1900'lü yılların başında on binlerce Amerikalı misyoner dünyanın çeşitli ülkelerinde görev yapıyordu. Misyonerler sadece dini konularda bulundukları ülkelerin vatandaşlarına telkinde bulunmakla kalmıyor, Amerika'nın düşünce sistemini, kültürünü de yaymaya çalışıyorlardı. Yani bir propaganda örgütü gibi çalışıyorlardı.

Amerikan Misyonerlerinin Ortadoğu'daki Çalışmaları

Amerika Ortadoğu'ya ilk misyonerleri 1819'da göndermeye başladı. Bu misyonerlerden biri olan Pliny Fisk, 1823 yılında Ortadoğu'daki ilk Amerikan okulunu açtı. Başka bir misyoner Cyprus Hamlin, 1842 yılında İstanbul'un dış mahallelerinde ilk Amerikan okulunu kurdu. Bu resmen 1862'e açılan Robert Kolej'in başlangıcı sayılabilir.

Amerikan misyonerlerin çeşitli ülkelerdeki çalışmaları ile siyasi gelişmeler iç içe geçmişti. Örneğin 1901 yılında Ellen Stone isimli bir Amerikan misyoneri Bulgaristan'da çeteciler tarafından kaçırıl-

dı. Çetecilerin Osmanlı Devleti'yle mücadelelerinde paraya ihtiyaçları vardı ve bu misyoner sayesinde yüklü bir fidye alabileceklerini düşünüyorlardı. Amerikan Hükümeti bu fidyeyi vermeyi reddetti ama çeşitli özel Amerikan kuruluşları ve sivil toplum örgütleri istenen parayı toplayıp misyoneri kurtardı.(244)

1915 yılında İstanbul'da Amerikan Büyükelçisi olan Henry Morgenthau Ermenilerle ilgili gelişmelerle yakından ilgilendi. Başlıca haber kaynağı Amerikalı misyonerlerdi. Morgenthau o misyonerlerin raporlarına dayanarak yazdığı *Büyükelçi Morgenthau'nun Anıları* adlı kitapta kuvvetli ifadelerle Osmanlıları, Ermenileri soykırıma uğratmakla suçladı. Ne var ki, misyonerlerin raporları tek yanlıydı ve bu raporlarda Ermenilerin de masum Türkleri katlettikleri yolunda bilgiler yer almıyordu. Oysa o tarihten 90 yıl sonra Amerikalı araştırmacılar, sadece Van'da Ermenilerin yüz binlerce Müslüman'ı katlettiklerini yazacaktı.(245)

Amerikan Hükümeti bu misyonerlik çalışmalarının tamamen dışında mıydı? Pek sayılmaz. Amerikan Hükümeti'nin resmi temsilcileri misyonerlerin bulundukları ülkede sahip olacakları haklar ve imtiyazlar konusunda ilgili devletlerle görüşüyor, anlaşmalar yapıyordu. Bu misyonerlerin siyasi alanda da etkileri oluyor muydu? Evet, birçok yerde oluyordu. Örneğin Çin İmparatorluğu'na son veren Sun Yat Sen misyonerler tarafından eğitilmişti.

Amerika'da devletin kuruluşundan beri iş başına gelen başkanların, çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarda dinden, Tanrı'dan söz ettikleri görülüyor. Bazıları daha da ileri gidiyor. Örneğin Başkan Coolidge, insanlığın Hıristiyanlaştırılmasının ülkenin milli hedefi olduğunu söylüyor. Başkan Wilson, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, 1917'de bir yandan Amerikalıların demokrasi için savaştıklarını söylüyor, bir yandan da Amerikan askerlerini Haçlı ordularına benzetiyordu. Çok daha sonra Başkan Reagan da Amerikalıların, daha büyük bir dünya yaratmak için Tanrı tarafından seçildiklerini ifade edi-

(244) Oren, a.g.e., s. 16,18.

(245) Justin Mc. Carty, Esat Arslan, Cemalettin Taşkıran, Ömer Turan, *The Armenian Rebellion in Van*, University of Utah Pres, Salt Lake City, 2006.

yordu. Yukarıda da belirtildiği gibi, Başkan Bush'un da benzeri sözleri var. Onun konuşmalarında dinden, Tanrı'dan sık sık söz ettiği görülüyor. Örneğin 2002 yılındaki ülkenin durumu mesajında İran, Suriye ve Kuzey Kore'den şeytan üçgeni olarak söz ediyor.[246]

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya'daki işgal kuvvetleri komutanı General MacArthur, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını öncelikli bir hedef haline getirdi. O, Amerikan Anayasası'nın ilkelerine sadık kalmıştı.

Fransa ve Türkiye laikliği en güçlü biçimde savunan ülkeler arasında yer alıyor. Fransa'da laikliğin yerleştirilmesi kolay olmadı. Bu ülkenin geçmişinde kanlı mezhep savaşları var. 15. yüzyılda Martin Luther'in başlattığı Reform hareketi Fransa'da yayılmaya başlamıştı. 2000 Protestan kilisesi inşa edilmişti. 400.000 Fransız Protestanlığı kabul etmişti. Ancak 1562 ile 1598 yılları arasında Katolikler ile Protestanlar arasında kanlı savaşlar yaşandı. 24 Ağustos 1572 tarihinde, Saint Bartelemy gününde, Huguenot'lar denilen Fransız Protestanları'ndan 70.000'i katledildi. 200.000'i kaçarak canını zor kurtardı. 1598 tarihinde Kral IV. Henry Nantes fermanını yayınlayarak Protestanlara din özgürlüğü tanıdı. Ancak daha sonra 1685'te, Kral XIV. Louis zamanında bu ferman kaldırıldı ve Protestanlara karşı yeniden saldırılar başladı, çok sayıda Protestan Fransa'dan kaçarak hayatını kurtarabildi.

Faşit Ülkelerde Din İstismarı

Demokrasinin kendini tahrip etmeyi hedefleyen siyasi cereyanlara müsamaha etmesinin acı sonuçları Mussolini İtalyası'nda ve Hitler Almanyası'nda görüldü. İngiliz başbakanlarından Chamberlein'ın Hitler'i yatıştırma politikasının dünyayı nasıl bir cehenneme çevirdiği henüz unutulmadı. Avusturya'da Heider'in, aşırı milliyetçi görüşleri savunan partisinin seçimleri kazanıp iktidara geçmesinden sonra diğer AB ülkelerinin takındığı dışlayıcı tavır nedeniyle nasıl siyasetin dışında bırakıldığı hafızalardan silinmedi. Filistin'de silahlı mücadeleyi ilke edinen Hamas örgütünün seçimlere katılmasına izin veril-

(246) Albright, a.g.e., s. 28, 156, 160.

mesinin ve bu seçimlerde çoğunluğu kazanarak iktidar olmasının ne gibi sonuçlar doğurduğu ve bugün de Gazze bölgesinde doğurmaya devam ettiği görülüyor. Bu nedenle aşırı radikal dinci ve şiddet yanlısı partilerin siyasette serbestçe faaliyette bulunmalarını hoş karşılayan ülkelerin sayısı çok değil. Örneğin İspanya'da ETA terör örgütünü destekleyen düşünceleriyle tanınan Herri Batasuna partisi yasaklandı. Bu partinin yöneticileri hapis cezalarına çarptırıldı. Almanya'da aşırı sağcı NPD'nin kapatılması için dava açıldı. Aslında Bayan Albright'ın kendisi de Başkan Bush'un "Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşundan beri bütün dünyadaki insanların haklarını ve itibarını koruduğu" yolundaki sözlerinin gerçeği yansıtmadığını, Amerikan Cumhuriyetinin ilk 75 yılında köleliğin devam ettiğini, ilk 130 yılında da kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmadığını hatırlatıyor.[247] Kaldı ki, o tarihlerde siyasi hakları kısıtlanan Amerikalılar ne teröristti ne de aşırı dinci.

Amerikan tarihinde hatırlanması gereken başka olaylar da var. Örneğin Katoliklere 17. yüzyılda yapılan ayırımcı muameleler.

1643 yılında Virginia eyaletinde alınan karara göre bu eyaletin sınırlarından içeri giren Katolik papazların en geç beş gün içinde eyaleti terk etmeleri gerekiyordu. Protestanların egemen olduğu Amerika'da, genel olarak Katoliklerin varlığına sıcak bakılmıyordu. 1776 yılındaki Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi'ni 56 kişi imzalamıştı. Bunlardan sadece biri Katolik mezhebine mensuptu. Ayırımcılığın bir örneği de 1882 yılında kongrenin çıkardığı bir yasayla Çin asıllıların Amerika'ya girmesinin yasaklanmasıydı. Bu yasak İkinci Dünya Savaşı'nda Çan Kay Şek'in Amerika'yla işbirliği yaptığı yıllara kadar sürdü.[248]

Çok geriye gitmeye de gerek yok. Amerika'da bugün bazı siyaset adamlarının laikliğe pek tahammülleri olmadığı görülüyor. 2008 yılında yapılacak başkanlık seçimlerinde Cumhuriyetçi Parti'den aday adayı olan eski Massachusetts Valisi Mitt Romney, laiklikle mücadele eden aşırı Dinci Hıristiyan gruplarla işbirliği yapıyor. Yalnız Romney

(247) Albright, a.g.e., s. 250–151.

(248) Patrick Buchanan, *State of Emergency*, Thomas Dunne Books, New York, 2006, s. 226-227.

değil, eski meclis başkanı Gingrich de 2007 yılının Mayıs ayında Liberty Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada "radikal laiklere" çatıyor ve devlet okullarında laik bir eğitim verilmesinden şikâyet ediyor. Bu görüşler Amerika'da bazı politikacıların Başkan Kennedy'nin 1960 yılında dile getirdiği düşüncelerden nasıl uzaklaştıklarını gösteriyor. Kennedy o yıl yaptığı bir konuşmada şöyle demişti: "Amerika'da devlet ile kilise kesinlikle birbirinden ayrılmıştır. Amerika resmen ne Katoliktir ne Protestandır ne de Yahudidir. Hiçbir devlet görevlisi devlet politikaları konusunda ne papadan ne ulusal kilise konseyinden ne de başka bir dini makamdan talimat ister ve alır. Hiçbir dini kuruluş halka ve kamu görevlilerine doğrudan veya dolaylı olarak görüşlerini kabul ettirmeye çalışamaz."(249)

İki savaş arasında Avrupa'da din ve devlet ilişkilerinde zıtlıklar, çelişkiler ve çok acı olaylar yaşandı. İtalya'da faşizmin kurucusu Benito Mussolini gençlik yıllarında Marksist bir gazeteciydi. Sosyalist *Avanti* gazetesinin yayın müdürlüğünü yapıyordu. Tamamıyla din karşıtı görüşlere sahipti. İlk yayınladığı kitabın adı şuydu: *Tanrı Yoktur*. Ama daha savaş yıllarında Mussolini'nin görüşleri değişmeye başladı. Sosyalizme eleştiriler yöneltti. 1914'te *İtalyan Halkı* isimli yeni bir gazete kurdu. Beş yıl sonra da Faşist Parti'nin kurucusu oldu. 1919'da liberal görüşe sahip İtalyan Halk Partisi kuruldu. 1921 seçimlerinde 35 milletvekili, faşist milli koalisyon saflarından İtalyan parlamentosuna girmeyi başardı. Mussolini sıradan bir milletvekili olmayı düşünmüyordu. Faşizm İtalya'da iktidar olmalıydı. O şöyle diyordu: "Faşizm yalnız bir parti değil, bir rejimdir. Sadece bir rejim değil, bir inançtır. Sadece bir inanç değil, İtalya'da çalışan kitleleri fethedecek bir dindir." 1922 yılında iktidarı ele geçiren Mussolini, Kral Viktor Emanuel ve kiliseyle de yakın ilişkiler kurmak zorundaydı. Faşist Parti'nin mensupları kilisenin ayinlerine katılıyordu. Mussolini faşizmin kendi Tanrısını yaratmadığını ama dine çok bağlı olduğunu açıklıyordu. Kilise de faşistleri sineye çekmiş gibiydi. Ama faşizme şiddetle karşı çıkanlar da vardı. Bunlardan biri parlamentodaki Sosyalist Parti'nin

(249) Patrick Martin, US Presidential Campaign, Romney denounces secularism in bid for Christian foundamentalist backing.

lideri Giacomo Matteotti'ydi. Matteotti faşist yönetimi kuvvetle eleştiren konuşmalar yapıyordu. Faşist Parti'nin iç yüzünü anlatan bir de kitap yazmıştı. Matteotti 10 Haziran 1924'te faşist militanlar tarafından öldürüldü. Faşizme karşı olan politikacılar 16 ay boyunca parlamentoya girmeyerek bu cinayeti protesto ettiler. Ama Mussolini'nin geri adım atmaya niyeti yoktu. O, iktidarını güçlendirmek için kilisenin desteğini sağlaması gerektiğini biliyordu. Kilisenin haklarını genişleten bir yasa değişikliği yaptı, din adamlarının maaşlarını artırdı, kiliseye yakın Banko da Roma'yı iflastan kurtardı.(250)

Mussolini iktidarını güçlendirdikten kısa bir süre sonra yeni bir anayasa yaparak meclise kabul ettirdi. Böylece ülkeye kendi partisinin görüşlerine uygun bir görünüm verdi. İtalyan Birliği 1870 yılında sağlandığı zaman Roma'ya giren İtalyan orduları bu şehri başkent ilan etmiş ve Vatikan'ın yetkilerini ve nüfuzunu kısıtlamıştı. Yukarıda da belirtildiği gibi, gençlik yıllarında Mussolini'nin din karşıtı düşüncelere sahip olduğu biliniyor. Ama kilisenin toplum içindeki gücünü bildiğinden, Vatikan'la 1929 yılında bir anlaşma yaparak 60 yıldan beri süren devlet-kilise çatışmasına son verdi Lateran antlaşmaları denilen bu anlaşmalarla Mussolini Vatikan'ı tatmin etme yoluna gitti. Gene de Papa Pius ile bazı ciddi anlaşmazlıkları oldu. Mussolini'nin, Almanya'dan esinlenerek 1939 yılında çıkardığı Yahudi karşıtı kanunlar da papalığın itirazıyla karşılaştı. Müttefik kuvvetlerin İtalya'yı işgale başlamasından sonra Mussolini'nin sonu gelmişti. 1943 yılında iktidarı bırakmak zorunda kaldı. Krallık, savaşın sonunda, 1946 yılında düzenlenen bir referandumla sona erdi. İtalya'da Cumhuriyet kuruldu.(251)

Hitlerin Nazi rejiminin dinle ilişkileri konusunda çok çelişkili görüşler var. Ama kendisinin Avusturya'da Katolik bir aileden geldiği ve birçok konuşmasında Tanrı'ya ve dine atıfta bulunduğu biliniyor. Örneğin 1928 yılında Passau'da yaptığı bir konuşmada şunları söy-

(250) Michael Burleigh, *Sacred Causes*, Harper Press, London, 2006, s. 66-69.

(251) John Pollard, Mussolini's Rivals: The Limits of the Personality Cult in Fascist Italy, Anglia Polytechnic University, Cambridge, *New Perspective*, Vol. 4. no. 2, December 1998.

lemişti: "Partimizin saflarında hiç kimsenin Hıristiyanlık düşüncesine karşı çıkmasına izin vermeyiz. Katolikler ile Protestanlar ülke sorunlarına çare bulmak için birleşmelidirler." Hitler kendisinin göreve Tanrı tarafından getirildiğine inanıyordu ve Tanrı'yla özel ilişkisi olduğunu söylüyordu.

Hitlerin mutlak bir diktatör haline gelmesinde Katolik eğilimli Merkez Partisi'nin de önemli rolü oldu. Bu partinin başına 1928 yılında muhafazakâr bir papaz olan Ludwig Kaas getirilmişti. Hitler 1933 yılının Ocak ayında başbakanlığa atandı. Bundan kısa bir süre sonra, 23 Mart'ta Alman Parlamentosu Reischtag'da bir yetki yasası oylandı. Buna göre Hitler 4 yıl boyunca ülkeyi parlamentonun onayı olmaksızın yönetebilecekti. Katolik Merkez Partisi'nin 72 üyesi bu tasarıya olumlu oy verdi.

Hitler o sıralarda Hıristiyanlığı övücü demeçler veriyor, "Hıristiyanlık halkımızın ahlaki değerlerinin sarsılmaz temelidir," diyordu. Ama daha sonraları Katolik Kilisesi'ne cephe aldı. "Kilise bizim ortadan kaldırılmamızı istiyor," diyordu. Zaman zaman da dini kendi partisinin ideolojisine uygun olarak tarif ediyordu. "Bence İsa mutlaka Ari ırkındandır, sarışın ve mavi gözlüydü. Şeytan da aynen Yahudilere benziyordu," diyordu. Hitler bazen de kiliseyi ve papazları en ileri sözlerle eleştiriyordu. Hitler'e yetki verilmesini onaylayan Katolik Merkez Partisi, bu oylamadan kısa bir süre sonra kendini feshetti. Komünistler yeraltına indi. Sosyal demokratlar siyasetten silindi.[252] Yalnız Hitler'in değil, başka Nazi liderlerinin de dinle ilgili çelişkili görüşleri var. Hitlerin en yakın yardımcılarından Martin Borman Hıristiyanlık ile Nazi rejiminin hiçbir şekilde uzlaşamayacağını söylüyordu.

Papa XII. Pius 1938 yılında Hitler'i eleştiren demeçler veriyor, buna karşılık bazı Katolik ve Protestan din adamları da Hitler'i ve Naziliği destekleyen beyanlarda bulunuyordu. Katolik bir aileden gelmesine rağmen seçimlerde Protestanlar Hitler'e Katoliklerden daha fazla oy vermişlerdi. Buna karşılık Hitler'in çok sayıda papazı toplama kamplarına gönderdiği biliniyor. İlginç bir nokta da Hitler'in

(252) Burleigh, a.g.e., s. 99-108, 171-173.

Yahudi soykırımı girişimleri sırasında Protestanlığın kurucusu Martin Luther'in *Yahudiler ve Yalanları* adlı kitabından sık sık söz etmesi. Özetle Hitler'in dinle ilişkisi zaman içinde değişiklik gösteren, çelişkili bir seyir izliyor. Kendi kişisel gücünü ve itibarını her şeyin üstünde gören Hitler, dini ve kiliseyi kendi siyasi amaçları için kullanmaya çalışıyordu. Bu amaçla bir Milli Alman Kilisesi kurdurmuştu.

Vatikan'ın, zaman zaman Hitler'i eleştiren açıklamalar yapmasına rağmen Yahudi soykırımına giriştiği dönemlerde bile kendisini aforoz etmeye teşebbüs etmediği görülüyor. Öyle anlaşılıyor ki kilise Hitler'i çok da fazla karşısına almamış ve Hitler döneminde çektiği sıkıntılara rağmen mümkün olduğu ölçüde varlığını sürdürmeye çalışmıştı. Son zamanlarda dünya basınında Vatikan'ın o dönemde soykırımı önlemek için gerekli çabayı göstermediği yolunda haberler de çıkıyor[253] New York'taki soykırım müzesinde de papalığın savaş yıllarında sessiz kalmasını eleştiren ifadeler var. Bazı Katolik çevreler bu iddiaları reddediyor, Katolik Kilisesi sayesinde 800.000 kişinin soykırımdan kurtarıldığını ifade ediyor. Papa XII. Puis'un beyanlarının etkili olduğu kaydediyorlar. Savaş yıllarında dünya kiliselerinin Yahudi soykırımını önlemek için yeterince mücadele ettiklerini söylemek mümkün mü? Buna tarihçiler karar verecek. Herhalde, halkı Müslüman olan Türkiye'nin kendi vatandaşı olan Yahudileri kurtarmak için sarf ettiği çabaları, Necdet Kent gibi diplomatlarımızın Fransa'dan toplama kamplarına giden trenleri durdurup çok sayıda Türk vatandaşı Yahudi'yi nasıl kurtardıklarını unutmamak gerek. Aynı şekilde Rodos Başkonsolosumuz Selahattin Ülkümen'in oradaki Yahudileri kurtarmak için Alman işgal kuvvetlerine nasıl direndiğini, Fransa Büyükelçimiz Behiç Erkin'in ve Namık Yolga gibi diplomatlarımızın aynı yöndeki cesaretli çabalarını bu vesileyle hatırlamakta yarar var.[254]

Hitler döneminde Nazi rejiminin Katolik kilisesiyle ilişkisi ne olursa olsun, o dönemde yaşanan en büyük dram, bu rejimin 6 mil-

(253) *Time Magazine*, 26 January 1998, s. 20

(254) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Stanford J. Shaw, *Turkey and the Holocaust*; *Büyükelçi*, Emir Kıvırcık, Goa Yayınevi, 2007.

yon Yahudi'yi sırf farklı bir dine mensup oldukları için katletmesidir. Bazı kaynaklar o dönemdeki soykırım kurbanlarının sayısının 11 milyona vardığını belirtiyor. Dini farklılık nedeniyle bu kadar çok sayıda insanın öldürülmesinin dünya tarihinde başka bir örneği yoktur. Hitler, kendi gücünü pekiştirmek ve yayılmacı emellerini gerçekleştirmek için kendisine engel olarak gördüğü Yahudileri ortadan kaldırmakla büyük bir insanlık suçu işlemiştir. Siyasi nedenlerle farklı dinlere mensup insanlara ayırımcılık, hatta zulüm yapılmasının önlenmesi açısından da din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması önem taşımaktadır.

Ne yazık ki, Almanya'dan önce Avrupa'nın başka ülkelerinde de din ile devlet çatışması nedeniyle büyük dramlar yaşandı. İspanya'da yaşananlar bütün uygar ülkeler için derslerle dolu. İspanya, 1923 ile 1930 yılları arasında Primo de Rivera'nın diktatörlüğü altında yaşadı. Diktatörün 14 Nisan 1931'de ülkeyi terk etmesinden sonra İspanya gerçek bir demokrasiye geçti. Geçici bir hükümet kuruldu. Hazırlanan yeni anayasa aynı yılın aralık ayında kabul edildi. Özgürlüklerin ve insan haklarının güvence altına alındığı bu anayasa, din ve devlet işlerini birbirinden ayırıyordu. Yeni anayasa kilisenin eğitimdeki rolünü ve devletin kiliseye yardımını sona erdiriyordu. 1933 yılında kabul edilen bir yasayla kilisenin mallarına el konuldu. İspanya'da öğrencilerin % 20'si kiliseye bağlı okullara gidiyordu. 1933 yasasıyla bu okullar da kapatıldı. Papa XI. Pius bu önlemleri şiddetle eleştirdi ve İspanya'yı ikiyüzlülükle suçladı.

1936 yılında yapılan seçimleri sosyalistler, komünistler ve solcu cumhuriyetçilerin ortaklığıyla kurulan Milli Cephe açık farkla kazandı. Milli Cephe 263, sağcı partiler toplam 156 milletvekili çıkardı. Aynı yılın mayıs ve haziran aylarında sağcı Falanjistler ile Cumhuriyetçiler arasında ülkenin çeşitli şehirlerinde çatışmalar çıktı. Her iki taraftan da önemli siyasi liderler katledildi. Sonunda Fas'ın İspanya'ya ait bölgesindeki milliyetçi askerler ayaklandı. Bu isyan kısa zamanda İspanya'ya sıçradı ve General Franco'nun yönetimindeki askerler ile Cumhuriyetçiler arasında yıllarca sürecek bir iç savaş meydana geldi. 1936 yılının Temmuz ayında başlayan çatışmalarda milliyetçiler çok sayıda öğretmeni ve sendikacıyı katletti. Cumhuriyetçiler de 7000 pa-

pazı öldürdü. Sonunda ülkeye egemen olan Francisco Franco, Katolik kilisesinin tam desteğinden yararlandı ve ölümüne kadar ülkeyi koyu bir diktatörlükle idare etti. Kilisenin desteği Franco'ya meşruiyet sağladı. Ancak 1965 yılından sonra Katolik kilisesi yavaş yavaş Franco'nun insan haklarına aykırı uygulamalarını eleştirmeye başladı. Ama kilisenin Franco'dan desteğini resmen çekmesi için 1971 yılına kadar beklemek gerekecekti. 1973 yılında İspanyol din adamları kurulu din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını istedi. Nihayet 1978 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle o zamana kadar Katolikliği devlet dini olarak kabul eden İspanya'da din ve devlet işleri birbirinden ayrıldı. O tarihte Franco ölmüş ve İspanya'yı demokrasiye taşıyacak olan Suarez Hükümeti iş başına gelmişti. 1980'li yıllarda kilisenin eğitim ve boşanma gibi sosyal konulardaki yetkileri de kaldırıldı. 1990 yılından itibaren devletin kiliseye mali desteğine de son verildi. İspanya'da engizisyon döneminden laik bir anayasaya geçmek 500 yıl almıştı.

Portekiz'de de buna benzer gelişmeler yaşandı. 1911'de iş başına gelen cumhuriyetçi yönetim kilisenin imtiyazlarını kaldırdı, mallarını millileştirdi. Bazı üniversitelerdeki ilahiyat fakültelerini kapattı. Dini eğitim yasaklandı. Yabancı uyruklu papazlar ülke dışına çıkarıldı. 1913'te Portekiz Hükümeti Vatikan'la diplomatik ilişkilerini kesti. Bu ilişkiler 1919'da yeniden kuruldu. Bir ekonomist olan Salazar 1921 seçimlerinde milletvekili seçildi. Fakat meclisin açıldığı gün büyük bir tepki göstererek meclisten ayrıldı ve üniversitedeki kürsüsüne döndü. Portekiz bu seçimlerden sonra büyük bir istikrarsızlık dönemi yaşadı. 1911 ile 1926 yılları arasında Portekiz'de 8 cumhurbaşkanı ve 44 hükümet görev yaptı. 20 darbe girişimi oldu. İki defa askeri darbeler başarılı oldu ve yönetimi ele geçirdiler. Bu arada Salazar 1932 yılında başbakanlığa getirildi. 1933 yılında yeni bir anayasa yaparak sağcı bir diktatörlük kurdu. Katolik kilisesinin görüşlerinden esinlendi, kilisenin desteğini kazandı ve 1970 yılındaki ölümüne kadar iktidarda kalmayı başardı.(255)

20. yüzyılın büyük kısmında İspanya ve Portekiz sağcı diktatörler tarafından yönetildi. Din ve devleti işlerinin birbirinden ayrıldığı dö-

(255) Burleigh, a.g.e., s. 128-142.

nemler kısa ömürlü oldu. Hitler Almanyası ve Mussolini İtalyası da sağcı, faşist diktatörlükler halinde İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar dünyanın başına büyük felaketler açtılar. Bütün bu dönemlerde kilise ya açıkça iktidarları destekledi veya sınırlı tepki göstererek zalimler ile mazlumlar arasında tarafsız kaldı.

Din Devletleri

21. yüzyıla girildiğinde dünyadaki birçok ülkenin anayasasında o devletin dininin ne olduğu yazılır. Bunlar devletler arasında Hıristiyan olanlar da var, Müslüman olanlar da. Ama üçü gerçekten "din devleti" sıfatına en yakındır: Hıristiyan âleminde Vatikan, Müslüman âleminde Suudi Arabistan ve İran.

Vatikan esasen din devleti olarak kurulmuş ve İtalya toprakları ortasında dini konulardan başka pek bir faaliyeti olmayan, dünya Katolikliğinin merkezi sayılan bir devlet. Yüzölçümü bir şehrin bir mahallesi kadar. Bütün dünya meselelerine dini açıdan yaklaşıyor. Sık sık dünya meseleleri hakkında dini açıdan liderlere tavsiyelerde bulunuyor. Örneğin Başkan Bush'a gönderdiği özel temsilciler aracılığıyla Irak savaşının yanlışlığını anlatmaya çalışmış ama Amerikan yönetimini etkilemeyi başaramamıştı. Vatikan boşanmaya ve kürtaja karşı tutumuyla da biliniyor.

İslamiyet'i devlet dini olarak kabul eden ülkelerden Suudi Arabistan ve İran, devletin büyüklüğü ve işlevi açısından Vatikan'dan nitelik olarak farklı. Ancak o ülkelerde devlet yönetiminde dini mutlak bir faktör olarak göz önünde bulunduruyorlar. Yalnız yönetim alanında değil, yurttaşların yaşam biçimlerinde de dini kurallar veya o ülkelerin din adına benimsediği kurallar belirleyici.

Örneğin İran'da bütün yasalar dini esaslara göre düzenlenmiş. Şeriat hükümleri uygulanıyor. Bu, günlük hayatta ne anlama geliyor? Bazı örnekler şunlar: İran ceza yasasına göre başını örtmeyen kadınlar 10 gün ila 2 ay hapis cezasına çarptırılır ve 50.000 ila 500.000 riyal para cezası öderler (madde 638). Ahlaka aykırı yayın yapanlar 74 kırbaç ve 1,5 milyon ila 6 milyon para cezasına mahkûm edilirler (madde 640). İmama hakaret eden idam edilir (madde 513). Zina suçu işleyen idam edilir (madde 82). Zina suçu işleyen kadınlar bazı haller-

de taşlanarak öldürülme cezasına çarptırılabilir (madde 83). İşte şeriat yasalarından bazı örnekler.

İran İslam devriminden sonra bu yasaklar birdenbire uygulanmadı. Yavaş yavaş, halkı alıştırarak yürürlüğe kondu. Aydınların, sosyal demokratların çoğu şahın baskıcı rejiminden kurtulduklarını düşünerek İslam devrimini memnunlukla karşılamışlardı. Artık özgür olacaklardı. Gerçekten bir süre kendilerini özgür hissettiler, İran sokaklarında başı açık kadınlar dolaşıyordu, Başbakan Bazargan ve bakanlar kravat takıyorlardı. Sonra her şey değişmeye başladı. Özellikle Amerikan Büyükelçiliği baskını ve diplomatların rehin alınmasından sonra radikal unsurlar ön plana çıkmaya başladı ve başlangıçta yaşanan bazı özgürlükler adım adım kısıtlandı. Artık sokaklarda başı açık kadına rastlanmıyor. Çünkü yukarıda sözü edilen ceza yasası bunu yasakladı. Kadın hakları kısıtlandı. Sokaklarda kravatlı erkekler de görünmez oldu. Kravatsız gömlek, rejimin siyasi bir simgesi haline geldi.

Oysa İran evvelce farklı bir yapıya sahipti, 1926 yılında tahta geçen Rıza Şah Ankara'yı ziyaret etmiş ve Türkiye'nin modernleşme çabalarından çok etkilenmişti. Atatürk modern Türkiye'yi simgelemek için şahın ziyareti vesilesiyle bir opera besteletmiş ve şahla birlikte bu operayı seyretmişti.

Şah İran'a döner dönmez bir modernleşme ve reform süreci başlattı. Aldığı önlemlerden biri başörtüsünü yasaklatmaktı. Rıza Şah İranlı kadınların toplumun önemli bir parçası olduğunu düşünüyor ve onları geçmişin baskıcı âdetlerinden kurtarmak istiyordu. Rıza Şah'ın oğlu Şah Rıza Pehlevi bazı dini grupların eleştirilerinden rahatsızdı. Bunların başında yer alan Ayetullah Humeyni'yi 1964 yılında Irak'ın Necef kentine sürgüne gönderdi.[256]

İran adım adım din devletine doğru gidiyordu. Ama İran'da da dünyanın diğer ülkelerinde de bunun farkına varan pek azdı. Örneğin ABD Başkanı Jimmy Carter, 1978 yılının Ocak ayında Tahran'a yaptığı ziyaret sırasında İran'ı bir istikrar adası olarak nitelendirdi. İran televizyonu şahı Carter'le birlikte şampanya içerken görüntüledi. Aynı

(256) Shirin Ebadi, *Iran Awakening, A Memoir of Revolution and Hope*, Random House, New York, 2006, s. 7, 20.

yılın ortalarında İran'ın güneyindeki bir sinema yakıldı. 400 kişi yanarak öldü. 1978 yılının ramazan ayının sonunda 100.000 kişi sokaklara dökülerek şah aleyhinde gösteri yaptı. 1 Şubat 1979'da Fransa'dan bir uçakla Tahran'a gelen Humeyni, İran'da yeni bir dönemin başlayacağının işaretini veriyordu. Şah ülkeden kaçmıştı. Bir avuç İran toprağını beraberinde götürerek... Geri kalan toprakların üzerinde başka bir rejim yeşerecekti. 11 Şubat'ta Humeyni, halkı, askerlerin ilan ettiği sokağa çıkma yasağına uymamaya çağırdı. Askerlerin yapacağı bir şey kalmamıştı. Ertesi gün komutanlar, İran silahlı kuvvetlerinin taraf tutmayacağını açıkladılar. Zaten taraf tutmak için artık çok geçti. Bu açıklama İran askerlerinin yeni rejime boyun eğdikleri şeklinde yorumlandı ve öyle de oldu.

Kısa bir süre sonra yeni hükümetin bakanları Humeyni'nin arzusu olduğunu belirterek kadın memurlardan başlarını örtmelerini istediler. Daha sonra kamu alanlarında erkeklerin kravat takması yasaklandı.

1979 yılının başında İranlı gençlerden oluşan gruplar Amerikan Büyükelçiliği'ni işgal etti, çok sayıda Amerikalı diplomat rehin alındı. Amerikalıların bu diplomatları kurtarmak için yapmaya çalıştığı askeri operasyon başarısızlıkla sonuçlandı. Bazı Amerikan helikopterleri birbirine çarparak düştüler. Rehin diplomatlar nasıl kurtarılacaktı? Sonradan öğrenildi ki, Amerika İran'a füzeler vererek karşılığında diplomatları kurtarma yoluna gidecekti. Dünyada İran-kontra skandalı olarak isimlendirilen bu olay, Reagan yönetimini çok zor duruma düşürdü. Büyükelçiliğin işgali tam 444 gün sürdü.

İslami yönetim yeni bir ceza yasası kabul etti. Bazı hükümleri yukarıda özetlenen bu yasa, kadının değerini erkeğin yarısı olarak saptadı. Örneğin bir trafik kazasında karı koca ölse, erkeğin ailesine tam, kadının ailesine yarım tazminat ödenecekti. Kadının mahkemede yapacağı tanıklığın değeri erkeğinkinin yarısı kadar olacaktı. Özetle kadın yarım insan sayılıyordu. Humeyni televizyonda bir açıklama yaparak bu yasaya karşı gelmenin İslam'a karşı gelmek olacağını söyledi ve bunu yapanların cezalandırılacağını bildirdi. Gene de hukuk fakültesi profesörleri Tahran Üniversitesi'nde toplanarak yasayı eleştirdiler. Bunların hepsi görevlerinden alındı. Bu arada bir yasa daha çı-

karılarak kadınların hâkim olması yasaklandı. Devrimden iki yıl sonra çıkarılan bir yasayla başörtüsü takmak kadınlar için zorunlu hale getirildi. Kadınlar için üniversitelerde kotalar konuldu. Belirli sayının üzerinde kız öğrenci üniversiteye kabul edilmeyecekti. Çalışma hayatında da kadınlar sıkıntı çekmeye başladılar. Kadınlarda işsizlik erkeklerin üç katıydı. Kadınlar arasında intihar vakalarında artış görüldü. Rejim, basını da tam kontrolü altına almıştı.(257)

23 Mayıs 1997'de İran'da yapılan seçimler İslami iktidarı yeniden iş başına getirdi. Herhalde halk bu gidişten çok memnundu! İran'da İslami devlet rejimi işte böyle kuruldu. Devlet, İran İslam Cumhuriyeti adını aldı. Amerika İran'ı ve Suriye'yi şeytan ittifakı olarak nitelendirdi. Bunda İran'ın iç düzeninin, bir İslam devleti haline gelmesinin payı yoktu. İran, izlediği dış politika nedeniyle İsrail'in güvenliği için bir tehlike olarak görülüyordu ve aynı zamanda bölgedeki Amerikan petrol çıkarları açısından da bir tehdit sayılıyordu. Rejimin iç yapısı Amerika'yı ilgilendirmiyordu. İran'daki Şii rejimin Sünni paraleli Suudi Arabistan'da da vardı ve Amerika bundan rahatsızlık duymuyordu. Tam tersine Suudi Arabistan'la yakın işbirliği yapıyordu. O ülkenin iç yapısı Suudileri ilgilendirirdi. Her ne kadar Amerika'nın Büyük Ortadoğu projesi bölgenin demokratikleştirilmesini öngörüyorduysa da bu projede laiklikten hiç söz edilmiyordu.

Suudi Arabistan'da çoğunlun mezhebi Vahabilikti. Vahabiler Müslümanlığın ilk ortaya çıktığı dönemdeki anlayışı ve yaşam biçimini temsil ettiklerine inanıyorlardı. Suudi Arabistan'da Müslüman olmayanların dini hakları fiilen yoktu. Müslüman olmayan birinin Suudi topraklarında gömülmesi de mümkün değil. Ülkede yayınlanan kitapların %90'ı dinle ilgili. Üniversite mezunlarının çoğu dini alanda diploma alıyor. Ülkenin anayasası da, ceza yasası da yok. Kuran anayasa yerine geçiyor. Mahkemeler de Kuran'a göre karar veriyorlar. Oradaki devlet düzeni böyle.

1980'li yılların başındaki petrol fiyatlarındaki büyük sıçramadan sonra Suudi Arabistan kişi başına gelirde gelişmiş ülkelerin düzeyine yaklaşmıştı. Petrol ihracatından her Suudi vatandaşına 20.000 do-

(257) Ebadi, a.g.e., s. 51-52, 71, 108

lar düşüyordu. Bu ülkede su ve elektrik bedavaydı. Okullar da öyle. Her öğrenciye geniş burs olanakları sağlanıyordu. Okulu bitirip de iş hayatına atılmak isteyenlere devlet 80.000 dolarlık hibe yardımı yapıyordu. O yıllarda büyük bir nüfus artışı yaşandı. Daha sonraki ekonomik sorunların da etkisiyle kişi başına gelir 2004 yılında 4000 dolara düştü. Son yıllarda petrol fiyatları gene büyük artış gösterince kişi başına gelirde de artış oldu. Suudi ekonomisinin ana gelir kaynağı petrol olduğu için her şey petrol fiyatlarına bağlıydı. Son yıllarda Usame bin Ladin gibi bazı terör liderleri ile 11 Eylül 2001 saldırılarını gerçekleştiren teröristlerin Suudi kökenli olması dünya kamuoyunun dikkatini bu ülkeye çevirdi. Bazı gayriresmi kamuoyu yoklamaları Suudi vatandaşlarının %49'unun Bin Ladin'in görüşlerini desteklediğini gösteriyor. Amerika'nın dostu olan bir ülkede terör örgütleri nasıl bu kadar destek bulabiliyor?

Kral Fahd 1992 yılında yaptığı bir konuşmada, İslam dininde seçime yer yoktur, demişti. Evvelce Suudi Arabistan'a yakın çizgide olan bazı körfez ülkelerinin son yıllarda daha liberal politikalar izlediği görülüyor. Bunların başında Katar ve Kuveyt geliyor. Kuveyt kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyarak ileri bir adım attı. Ürdün, Yemen ve Filistin'de de serbest seçimler yapılıyor ve demokrasi yolunda adımlar atılıyor.

Mısır'da da oldukça otoriter bir rejim iş başında. Orada radikal İslamcı Müslüman Kardeşler örgütü rejime yönelik en büyük tehlike sayılıyor. 1928'de kurulan bu örgüt, Filistin'deki Hamas gibi radikal örgütlerin kaynağını oluşturuyor. Resmen yasaklanmış olmakla birlikte Müslüman Kardeşler örgütü üyeleri 2005 yılında yapılan seçimlere bağımsız olarak katıldı ve 88 milletvekilliği kazandılar.[258]

Mısır Cumhurbaşkanı Mübarek 2006 yılında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunduğunda o tarihte başbakanlık görevini yapan Necmettin Erbakan kendisini Cumhurbaşkanlığı misafirhanesi olarak kullanılan Camlı Köşk'te ziyaret etmiş, "Acaba Müslüman Kardeşler örgütüne bir af getirmeyi düşünmez misiniz?" diye sormuştu. Herhalde Müslüman Kardeşler örgütünü İslam âleminin haşarı çocukları ola-

(258) Albright, a.g.e., s. 204-211, 221.

rak değerlendiriyordu. Mübarek buna açık ve sert bir yanıt verdi: "Siz ne diyorsunuz. Onlar bir terör örgütüdür. Bizi yok etmek istiyorlar. Bir terör örgütünü nasıl affedebilirim?"

Aslında Erbakan gibi düşünen başkaları da var. Örneğin Amerika'nın eski Dışişleri bakanlarından Madeleine Albright, eğer serbestçe faaliyet göstermelerine izin verilse Müslüman Kardeşler'in zaman içinde Türkiye'deki Adalet ve Kalkınma Partisi'nin durumuna gelebileceğini düşünüyor. Ama bunun aksinin de olabileceğini, yani Mısır Hükümeti'nin kaygı duyduğu gibi, yeniden şiddete yönelebileceklerini de ihtimal dışı bırakmıyor.[259] Dünyadaki genel eğilime bakılacak olursa radikal İslamcı partilerin yumuşama olasılığından çok, ılımlı görünen partilerin radikalleşme olasılığı daha yüksek. Cezayir, Mısır, Filistin, Fas, Pakistan ve Bangladeş'te yaşananlar bunun örnekleri arasında.

Amerika, özellikle İran'da yaşananlardan sonra radikal İslamcı partilerin iktidara geçmelerinden endişe duyuyordu. Örneğin 1991 yılında yapılan Cezayir seçimlerini İslamcı parti FIS kazanınca askerler yönetime el koymuş ve bu partinin iktidara geçmesine engel olmuşlardı. Amerikan Hükümeti bu askeri müdahaleyi olumlu karşıladı. O zamanki Amerikan Dışişleri Bakanı James Baker, radikal İslamcıların Cezayir'de iktidara gelmelerine karşı olduklarını, seçimi kazananların iktidarını engellemenin demokrasi kurallarıyla bağdaşmadığını bildikleri halde Amerika'nın ulusal çıkarlarının gereği olarak buna karşı çıktıklarını söylüyordu. Madeleine Albright ise geçmişinde demokrasi karşıtı düşünceler, hatta terörizm olan siyasi grupların da demokratik süreç içinde yer alma fırsatına kavuşturulmaları gerektiği görüşünde.[260] Demek ki, Amerika'da bu konuda farklı görüşler var.

Dünyada Laiklik ve Karşılaştığı Sorunlar

Dine saygılı olmak ile laiklik aslında çelişkili değildir. Laik olmak dini duygulara karşı olmak anlamına gelmez. Din Allah ile kul arasın-

(259) Albright, a.g.e., s. 225.
(260) Albright, a.g.e., s. 226, 228.

daki kutsal bir bağdır. Bütün uluslararası insan hakları sözleşmelerinde din ve vicdan özgürlüğünden söz edilir. En laik ve çağdaş ülkeler bu özgürlüğü kabul etmişlerdir. Türkiye Anayasası, din ve vicdan özgürlüğünün korunacağını açıkça belirtmiştir. Anayasanın 14 maddesinde aynen şöyle denilmektedir: "Herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir."

Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf bir ülke olarak da o sözleşmedeki din ve vicdan özgürlüğünü kabul etmiştir. Ama Türk anayasası ve devlet sistemi din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını öngörmektedir. Anayasanın başlangıç bölümünde "...laiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılamayacağı..." açıklıkla belirtilmektedir. Bu husus anayasanın 24. maddesinde daha da açık biçimde ifade ediliyor. O maddede aynen şöyle deniliyor: "Kimse devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne surette olursa olsun dini ve din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz." Yani Türk anayasası çok açık biçimde bir yandan dine saygıyı öngörüyor, din özgürlüğü tanımayı önemli bir insan hakkı olarak kabul ediyor, bir taraftan da din ile devlet işlerini birbirinden ayırıyor, dinin eğitimde, hukukta, devlet yönetiminde kısmen de olsa kullanılamayacağını söylüyor. İşte Türkiye'nin laiklik anlayışı bu. Bu laiklik ilkesi olmasaydı Türkiye demokratik bir ülke sayılabilir miydi? Kuşkusuz sayılamazdı. Eğer devletin bütün yasaları ve uygulamaları din esasına dayandırılsaydı, bugünkü demokrasi anlayışıyla bağdaştırılamayacak bir durum ortaya çıkardı. Örneğin kadın erkek eşitliği sağlanamazdı. Kadınlarla erkeklerin eşit olmadığı toplumlara demokratik toplum denilmiyor. Halkı Müslüman olan ülkelerde laiklik düşüncesini geliştirmek ve hayata geçirmek kolay olmuyor. Bunu gerçek anlamda bir tek Türkiye, cumhuriyetin ilk yıllarında başarabildi. Başka Müslüman ülkelerde de laikliği deneyenler oldu ama genelde pek başarılı olamadılar.

Dünyada laikliğin gelişmesi kolay olmadı. Amerika'nın bağımsızlığını kazandıktan sonra yaptığı anayasada din ve devlet işlerini bir-

birinden ayırması bir dönüm noktası oldu. 1789 Fransız İhtilali'nde de din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması kararlaştırıldı. Ama bu çok uzun sürmedi. Napolyon, 1801 tarihinde Vatikan'la anlaşarak Katolik kilisesine özel imtiyazlar tanıdı.

Özetle Avrupa'da ve dünyanın başka bölgelerinde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması kolay olmadı. yüzyıllar boyunca Kilisenin devlet işlerine egemen olma çabaları birçok ülkede ciddi tepkiler doğurdu. Daha 19. yüzyılın ortalarında Meksika'da din ve devlet işlerini birbirinden ayırma yolunda önemli adımlar atılmıştı. Bunun öncülüğünü yapan Cumhurbaşkanı Benito Juarez, aynı yıl kilisenin mallarını devletleştirmişti.

1905 yılında Fransa'da çıkarılan bir yasayla laiklik kabul edildi. Din ve devlet işleri kesin olarak birbirinde ayrıldı. Bunun başka ülkelerde de yansımaları oldu. Örneğin 1917 yılında kabul edilen Meksika Anayasası, eğitimi kilisenin denetiminden çıkartarak laik bir niteliğe kavuşturdu. Kilisenin mal varlığını sınırlandırdı. Sokaklarda dini kıyafetlerle dolaşılmasını yasakladı. Din adamlarının seçme ve seçilme hakkını kaldırdı. Dini yayınlarda siyasi konulara değinilmesini yasakladı. Daha sonra Cumhurbaşkanlığına seçilen Ellias Calles daha da katı uygulamalara girişti. Göreve gelir gelmez 73 manastır, 92 kilise ve 123 dini okulu kapattı.

Meksika'da bunlar olurken Rusya'da da Bolşevik devriminden sonra iktidarı ele geçiren komünistler kiliseye karşı açıkça cephe aldılar. Rusya'da Bolşevik devriminden önce kilise çok güçlü ve etkili bir yapıya kavuşmuştu. Bu ülkede kiliseye bağlanan yüz milyon kişi, 200.000 papaz ve din görevlisi ile 75.000 kilise ve 11.000 manastır bulunuyordu. Komünist yönetimin iş başına gelmesinden sonra bu durum tersine döndü. Lenin kiliseye karşı âdeta savaş açtı. Ülkenin birçok yerine kilise malları yağmalandı. Yurtdışına kaçan Ortodoks kilisesi mensupları 1922 yılında Yugoslavya'da yaptıkları bir açıklamada Bolşevik rejimin devrilmesi için çağrıda bulundular. Komünist Parti de din karşıtı faaliyetlerini artırdı. 1924 yılında din karşıtı görüşlerin sergilendiği 44 müze açıldı. 1936 yılında kabul edilen yeni Sovyet Anayasası ülkedeki din adamlarına ümit verdi. Acaba rejimle bir uzlaşmaya varabilirler miydi? Yanıldıklarını kısa sürede anladı-

lar. Çok sayıda din adamı tevkif edildi, 80'i öldürüldü, binlercesi de Solovetsky toplama kampına gönderildi.[261]

Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesinden ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya'da din özgürlüğü tanındı, Rusya din ve vicdan özgürlüğüne saygı göstermeyi temel ilkeleri arasında sayan Avrupa Konseyi'ne üye oldu.

20. yüzyılda Avrupa'da din ve devlet işlerinin açıkça birbirinden ayrıldığı laik rejimini sürdürebilen ülkeler arasında Fransa ve Türkiye dikkati çekiyor. Fransa 1905 yasasıyla laikliği sürekli kılan bir siyasal sistemi kabul etti. 1958'de 5. cumhuriyete ve yarı başkanlık sistemine geçildiğinde de anayasanın laiklik ilkesi bozulmadı.

Halen yürürlükte olan 1958 tarihli Fransız Anayasası din ve vicdan özgürlüğünü ve laiklik ilkesini kabul ediyor. Jacques Chirac'ın cumhurbaşkanlığı döneminde okullarda Hıristiyanlığı, Museviliği veya Müslümanlığı çağrıştıran simgeler, bu arada başörtüsü yasaklandı. Alınan bütün bu önlemlere rağmen aşırı sağ partilerin de tahrikiyle ülkede Fransız soyundan ve Hıristiyanlık dininden gelmeyenlere karşı zaman zaman baskılara veya ayırımcılığa rastlanıyor. Aşırı sağcı partilerin liderleri tarafından yayınlanan bazı kitaplarda Müslümanlar boy hedefi gibi gösteriliyor. Ülkedeki bazı aşırı grupların Yahudilere saldırılarında artış var. 2006 yılında bu saldırıların sayısı 134'ü bulmuştu. Aynı yıl Kuzey Afrikalı Müslümanlara karşı da 42 saldırı gerçekleştirildi. Bu saldırılardan bazılarının dini nedenlerle yapıldığı saptandı.

Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine açıkça karşı çıkıyor. Sarkozy, bu görüşünü açıklamak için yaptığı bazı konuşmalarda, bir yandan Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi olmadığını o nedenle AB'ye giremeyeceğini iddia ediyor, bir yandan da halkının Müslüman olmasını, AB'yle bütünleşmesine bir engel gibi dile getiriyor. Sarkozy şöyle diyor: "Anadolu'yla insanların ve malların serbest dolaşımı ciddi bir sorun. Çünkü her şeye rağmen Müslümanların entegrasyonu sorunu ortaya çıkıyor, bu da Avrupa'da İslam'ın durumu konusunu gündeme getiriyor. Bu bir sorun değildir demek, gerçekleri saklamak anlamına gelir. 100 milyon Müslüman'ı

(261) Burleigh, a.g.e., s. 40, 47, 124.

AB'ye sokarsanız bu nasıl bir durum yaratır? Nihayet, Türkiye bir Küçük Asya ülkesidir, oysa biz Avrupa'dan söz ediyoruz"[262] Yani öyle anlaşılıyor ki, din unsuru Sarkozy'nin Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkmasının sebepleri arasında yer alıyor. Almanya'da da Başbakan Angela Merkel'in Türkiye'ye üyelik yerine özel statü verilmesi gerektiği yolundaki görüşlerinin arkasında din faktörünün de yer aldığını düşünenlerin sayısı az değil.

Buna karşılık çeşitli ülkelerde bazı Hıristiyan gruplar, papalığın görüşüne aykırı olarak laikliği savunuyor. Örneğin Amerika'daki Baptist kilisesi din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiği görüşünde. Bu kilisenin 10 milyon üyesi olduğu düşünülürse, bu görüşün kuvvetli bir tabanı olduğu anlaşılacaktır. Ancak Amerika'da dış politikanın oluşturulmasında dini unsura daha fazla yer verilmesini savunanlar da var. Madeleine Albright bu konuda bir eksiklik olduğunu düşünenlerden. Amerika'da bazı sivil toplum örgütleri de dini unsurların diplomaside daha fazla dikkate alınması gerektiği görüşünü yaymaya çalışıyor. Bunlardan biri International Center for Religion and Diplomacy. Ayrıca Institute for Global Engagement isimli düşünce kuruluşu, Orta Asya ülkelerinde din özgürlüğünün yaygınlaştırılması için çalışıyor. Ayrıca Amerika'daki bazı Hıristiyan ve Yahudi kuruluş temsilcileri dünyada din özgürlüğüne saygı gösterilmesi için Başkan Clinton döneminde bir girişim başlattı. Onların da etkisiyle Amerika, 1998 yılında Uluslararası Din Özgürlüğü Yasası'nı kabul etti. Bu yasaya göre dünyada din özgürlüğüne ilişkin uygulamaları izlemek üzere bağımsız bir komisyon kuruldu ve Dışişleri Bakanlığı'na, her yıl dünya ülkelerinde din özgürlüğünün durumu konusunda kongreye rapor sunma görevi verildi.

Gerçekten bazı ülkelerde farklı dinlere mensup insanlara, hatta dini sembollere saldırılar düzenleniyor. Örneğin 2001 yılında, Afganistan'da Taliban yönetimi döneminde ülkedeki çok ünlü ve tarihi iki Buda heykeli tahrip edilmişti.[263]

(262) Nicolas Sarkozy, Entretien avec la Revue le Meilleur des Mondes, No. 2, October 2006.

(263) Albright, a.g.e., s. 76, 96.

Almanya'da da zaman zaman Neo-Nazilerin camilere, sinagoglar ve Yahudi mezarlıklarına saldırdığı biliniyor. Yabancı düşmanlarının saldırıları sonucunda 1990 yılından 2005 yılının sonuna kadar 135 kişi öldürüldü. Merkezi Viyana'da bulunan Avrupa Birliği Irkçılıkla Mücadele Kurumu, 2005 ile 2006 yılları arasında Almanya'da ırkçı saldırılarda % 14'lük artış olduğunu bildirdi. 2006 yılındaki irili ufaklı ırkçı saldırıların sayısı 18.000'i aşıyor. Bunların hepsi tam olarak kanıtlanmamış bile olsa o ülkede yaşayan yabancılar açısından ürkütücü bir rakam. Türklerin evlerini kundaklama eylemlerinde de artış görülüyor. 2008 yılının sadece şubat ayında Almanya'nın çeşitli şehirlerinde Türklerin toplu olarak yaşadığı beş binada yangın çıktı. 9 Türk vatandaşı öldü, bir çoğu da yaralandı. CHP bir meclis araştırması önergesi vererek Almanya'da ve diğer bazı Avrupa ülkelerdeki yabancı düşmanlığı faaliyetlerinin kapsamlı biçimde araştırmasını istedi.

Başka dinlere tahammülsüzlük gösterilen ülkelerde dini aşırılıklara da rastlanıyor. Bütün bu gelişmeler din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasının ne kadar önem taşıdığını ortaya koyuyor. Maalesef laiklik dünyada henüz yeterince yaygınlaşmış değil. Amerikan Başkanlarının konuşmalarından laiklikten övgüyle bahsettiklerinin örneğine pek rastlanmaz. Bunun nadir istisnalarından biri Başkan Clinton'un Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasındaki konuşmasında Atatürk'ten övgüyle söz ederken onun laik bir cumhuriyet yaratmış olmasına da değinmesi.

Dinin bir diplomasi aracı olarak kullanılmasının örneğine, yukarıda da belirtildiği gibi, Afganistan'ın Sovyet işgalinden kurtarılması sırasında Amerikalılar tarafından başvurulmuş, daha sonra bu din silahı bumerang gibi tersine dönerek 11 Eylül 2001 saldırıları sırasında ve sonrasında Amerika'yı vurmuştu. O nedenle din unsurunu dış politikada kullanmak istemek çok yanlıştır Tarihteki Haçlı Seferleri'nin Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler üzerinde ne kadar uzun vadeli ve tahrip edici etkiler yaptığı unutulmamalı. Aynı şekilde, bugün de Müslüman Kardeşler ve Hamas gibi bazı grupların İsrail'le mücadelelerinde sürekli olarak din unsurunu ön plana çıkarmaları, hatta kendi temel belgelerinde İslami Cihat'tan söz etmeleri fark-

lı dinlere mensup halklar arasında güvensizlik duygularının yayılmasına yol açıyor.

Türkiye'yi yönetenlerin bir taraftan "Medeniyetlerarası uzlaşma" girişimlerinde aktif görev alırken bir taraftan da Hamas gibi örgütlerle üst düzeyde ilişki içine girmeleri dikkat çekici bir çelişki olarak ortaya çıkıyor. Üstelik medeniyetlerarası uzlaşma görüşü Samuel Huntington'un farklı dinlerin farklı medeniyetleri temsil ettiği yolundaki yaklaşımına haklılık kazandıracak nitelikte. Oysa Atatürk böyle düşünmüyordu. Ona göre kültürler farklıydı ama medeniyet tekti ve Türkiye bu medeniyetin içinde yerini almalıydı.

Türkiye'de Laiklik

Din ile devlet işlerini birbirinden ayırmaya özen gösteren, laikliği en güçlü biçimde savunan ülkelerden biri Türkiye. En azından yakın zaman öncesine kadar öyleydi. Halkının %99'u Müslüman olmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarından itibaren din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması görüşünü benimsemiş ve 1937 yılında laikliği bir anayasa maddesi haline getirmişti.

1924 Anayasası'nın 2. maddesi, 1937 yılında yapılan değişiklikle şöyle olmuştu: "Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır."

1961 Anayasası'nın 2. maddesinde de Türkiye'nin, "...milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti" olduğu belirtiliyor.

1982'de kabul edilen anayasanın başlangıç bölümünde "...laiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılamayacağı" vurgulanmaktadır. 2. maddesinde ise aynen şöyle denilmektedir: "Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan laik ve sosyal bir hukuk devletidir."

Anayasanın 4. maddesinde, yukarıda metni verilen 2. madde de dahil olmak üzere ilk üç maddenin değiştirilemeyeceği, hatta değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği vurgulanıyor. Ayrıca 24. maddede de "Kimsenin devletin temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandıramayacağı, dini veya din duygularını yahut dince kut-

sal sayılan şeyleri istismar edemeyeceği ve kötüye kullanamayacağı" belirtiliyor.

Böylece Türkiye laikliği anayasal teminat altına almış bulunuyor. 2007 yılında hükümetin talimatıyla bazı uzmanlar tarafından hazırlanan taslakta, 2. maddenin metnine dokunulmamakla birlikte, başlangıç bölümünden yukarıdaki maddenin çıkarılması, amacın zaman içinde laiklik ilkesinin sulandırılması veya laikliğin farklı bir biçimde tarif edilerek Anayasanın temel ilkesinden uzaklaşılması olduğu kaygısını uyandırıyor. Meclisin 2008 yılının Şubat ayında anayasanın 10. ve 42. maddelerinin değiştirilmesini öngören yaklaşımının kabul edilmesi, cumhuriyetin temel değerlerinden biri olan laikliğin zedeleneceği yolunda haklı kaygılar uyandırdı. Üniversitede kızların türban takmalarına izin vermek amacıyla kaleme alındığı anlaşılan bu değişiklikler toplumda büyük tepki uyandırdı. Rektörler, yargı organlarının temsilcileri, barolar ve sivil toplum örgütleri buna karşı çıktı. CHP bu değişiklerin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne gitti.

Hükümetin girişimini destekleyenler de oldu. Özellikle basında İkinci Cumhuriyetçiler olarak tanınan ve başka vesilelerle de çoğu zaman hükümeti destekleyen bazı akademisyenler bu değişiklikleri savundular. Anayasa Mahkemesi'nin, Yargıtay'ın, Danıştay'ın ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin üniversitelerde türban yasağının özgürlükleri kısıtlamadığı ve eğitim hakkını zedelemediği yolundaki kararları unutulmuş gibiydi.

Türklerin geleneklerinden gelen hoşgörü anlayışı, bazı Avrupa ülkelerinde görülenlerin aksine farklı dinlere, inançlara, mezheplere mensup olanlar arasında çatışmalar çıkmasına olanak vermemiş. Örneğin Yahudilerin son 500 yılda en çok güvenlik içinde yaşadıkları ülkelerin başında da Türkiye geliyor.

Ancak bunun, sayıları az da olsa istisnaları da var. 6-7 Eylül'de İstanbul'da Rumlara karşı yapılan taşkınlıkları ve saldırıları, Sivas'ta Madımak otelinin yakılarak bazı aydınların ve Alevi kökenli sanatçıların öldürülmesini unutmak kabil değil. İstanbul'da gazeteci Hrant Dink'in, Trabzon'da Rahip Sartoryus'un, Malatya'da Hıristiyanlık propagandası yapanların öldürülmeleri utançla hatırlanacak olaylar. Özellikle son olayların Türkiye'de laiklik karşıtı akımların güç kazan-

dığı bir dönemde meydana gelmesi dikkat çekicidir. Laikliği korumaya özen göstermeyenler, bu gibi olayların manevi sorumluluğunu da taşırlar. Bu olayların araştırılması için de CHP ayrı bir meclis araştırma önergesi verdi.

Senegal, Arnavutluk ve Azerbaycan gibi halkı Müslüman olan ülkelerde de laiklik ilke olarak benimsenmiş. Örneğin Senegal, anayasasının birinci maddesinde laiklikten söz ediliyor. Ama orada laiklik, devletin bütün dinlere eşit uzaklıkta durması şeklinde anlaşılıyor. Senegal'deki laikliğin daha çok Hindistan'daki sisteme benzediği ifade ediliyor. Orada bazı İslam ülkelerinin desteklediği grupların Senegal'i de bir İslam devleti haline getirmek istedikleri biliniyor. Bunlar özellikle dini eğitim veren kuruluşlara yardım sağlıyorlar. Nitekim 2003 yılında bazı gruplar parlamentoya aile hukukunun İslami esaslara göre düzenlenmesi için öneride bulundular. Devletin Kuran okullarını denetleme yetkisi de bulunmuyor. Senegal'in laikliği korumakta ne derecede başarılı olacağı merakla bekleniyor.

Doğrusu halkı Müslüman olan diğer bazı ülkeler bunda pek başarılı olamadılar. Bangladeş bağımsızlığını ilan ettikten sonra laik bir devlet olarak kuruldu. Ama İslamcı akımların baskısına sadece beş yıl dayanabildi. Sonunda bir İslam devleti haline geldi. Pakistan da kuruluş yıllarında, laik bir devlet yapısına sahip olmamakla birlikte, dinin siyaset üzerindeki etkisini sınırlı tutabiliyordu. Zaman içinde din faktörü Pakistan'da giderek ağırlık kazandı.

İran, şah döneminde ılımlı bir İslam devleti görünümündeydi, Humeyni'nin İslam devriminden sonra koyu bir din devleti haline geldi. Hatta kendi dini-siyasi rejimini başka ülkelere de ihraç etme çabası içine girdi. Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün, Humeyni'nin iktidarı ele geçirmesinden sonra İran'a ilk resmi ziyarette bulunan heyetin başındaydı. O heyette bakan danışmanı sıfatıyla bu kitabın yazarı da bulunuyordu. Humeyni kendisini Kum şehrindeki evinde ziyaret eden Türk heyetine etrafındakileri takdim ederken, yanındakilerden birinin görevinin "İran İslam devrimini Türkiye'ye yaymak" olduğunu söyledi. Böylece Türkiye de komşusunun niyetlerini öğrenmiş oldu.

Aslında halkı çoğunlukla Müslüman olan bir ülkede laiklik olmadan, yani dinin devlet işlerinden, adaletten ve eğitimden ayrılığı sağ-

lanmadan o ülkenin gerçek bir demokrasi haline gelmesi mümkün değil. Bu nedenle Ortadoğu ülkelerini demokratikleştirmeyi amaçladığı ifade edilen Amerika'nın Büyük Ortadoğu Projesinin, bugünkü haliyle bölgeye demokrasi getirmesi mümkün görünmüyor, çünkü projenin hiçbir yerinde laiklikten söz edilmiyor. Tam tersine, örneğin hukukçuların İslam dinine göre yetiştirileceği gibi ifadelere yer veriliyor. Amerika'nın etkisiyle hazırlandığı anlaşılan Irak anayasasının 2. maddesinde hiçbir yasanın İslami ilkelere aykırı olamayacağı belirtiliyor.

Burada üzerinde önemle durulması gereken nokta, büyük devletlerin, dini başka ülkeleri etkilemek için bir araç olarak kullanıp kullanmadıkları. Yukarıda da belirtildiği gibi Amerikan anayasası din ile devlet işlerini birbirinden ayırmış. Beklenir ki, Amerika başka ülkelerle ilişkilerinde de bu kurala uysun. Oysa Afganistan'ın Sovyet işgalinden kurtarılması için verilen mücadele sırasında Amerika'nın dini grupları destekleyerek bu hedefe ulaşılmasına çalıştığı biliniyor.

Gene Amerikalı yetkililerin Türkiye'ye sık sık "Ilımlı İslam devleti" olarak atıfta bulunmaları dikkat çekici. Bu kitabın yazarının da katıldığı bir toplantıda Amerikalı üst düzeyde bir askeri yetkili şunları söyledi: "Bugün dünyada 1 milyar 300 milyon Müslüman yaşıyor. Bunların %1'i radikal eğilimli, terörü destekleyen insanlar olsa bizim 13 milyon düşmanımız var demektir. Bu düşmanlarla nasıl baş edeceğiz. Bunun tek yolu, ılımlı İslam ülkeleriyle işbirliği yapmaktır. Bu ülkelerin başında da Türkiye geliyor." Kuşkusuz kendisine gerekli cevap verildi, Türkiye'nin, halkı Müslüman olan ama laik bir ülke olduğu vurgulandı, ılımlı İslam ülkelerinin zamanla radikal hale gelebildiği anlatıldı, İran buna örnek gösterildi. Ama anlaşıldı ki, Türkiye'yi ılımlı bir İslam ülkesi olarak görmek isteyenlerin aklında radikal, şiddet yanlısı İslami gruplarla İslamiyet'i kullanarak mücadele edecek bir destek aramak yatıyor. Gene anlaşıldı ki, Türkiye'de İslam devleti kurulması düşüncesine yatkın siyasi güçlere dış desteğin esas sebeplerinden biri de budur.

Kuşkusuz bu, Amerika'da herkesin paylaştığı bir düşünce değil. Washington Institute gibi bazı düşünce kuruluşları, Rubin gibi bazı yazarlar, çok sayıda gazeteci Türkiye'deki siyasi İslamlaşma hare-

ketlerinden kaygı duyuyor, bunu açıkça eleştirmekten geri kalmıyorlar. Üstelik Amerika'da etkin durumdaki Yahudi kuruluşları da Filistin'de son seçimlerde başarı gösteren ve kuvvet kullanarak İsrail'i haritadan silmek isteyen Hamas örgütünün üst düzey yetkililerinin Ankara'ya çağırılarak kendileriyle Dışişleri bakanı düzeyinde görüşülmesinden büyük rahatsızlık duymuşlardır. Ama öyle de olsa radikal İslami akımlarla mücadele için müttefik arayan Amerikan askeri çevreleri Türkiye'yi bu iş için biçilmiş kaftan gibi görmektedir.

Bu düşünceler Atatürk döneminde ortaya atılmamıştı, atılamazdı. Çünkü o dönemde herkes biliyordu ki, Türkiye başka ülkelerin dümen suyundan gitmeyecektir. Türkiye büyük reformlar yapan, çağdaş dünyayla bütünleşmeye çalışan bir devlet olarak görülüyordu ve saygı uyandırıyordu. Atatürk döneminde Türkiye'nin hangi düşüncelerle yola çıktığı, hangi ilkeleri savunduğu kitabın son bölümünde anlatılacak.

Türkiye'de Çok Partili Dönemde Yabancı Etkisi

Atatürk'ün ölümünde sonra Cumhurbaşkanlığına seçilen İsmet İnönü döneminde, dünya korkunç bir savaşa sürüklenmişti. Türkiye bu savaşın etkilerinden kurtulmak için büyük çaba sarf etti ve bunda başarılı da oldu. Savaştan sonra yeni bir dünya oluştu. Bu yeni dünya içinde Türkiye'nin yeri ve tavrı ne oldu. Savaşı izleyen yıllardan çok partili döneme geçinceye kadar İsmet Paşa nasıl bir politika izledi. 1950 yılında iktidarı devralan Demokrat Parti döneminde Atatürk'ün ilkelerine, özellikle tam bağımsızlık hedefine yeterince bağlı kalındı mı? Pek sayılmaz.

İnönü döneminde işler sanıldığı kadar kolay olmadı. İnönü göreve başladığında Avrupa'da savaş bulutları dolaşıyordu. Devletler arasında gizli görüşmeler, anlaşmalar yapılıyordu. O sırada anlaşıldı ki, Stalin, Atatürk ile Lenin arasında başlatılan ve karşılıklı güvene dayanan iyi ilişkileri sürdürmek niyetinde değildir. 1940 yılının başlarında, daha savaş başlamadan Almanya ile Sovyetler Birliği arasında yapılan gizli anlaşma, birçok ülkeyi Almanya ile Sovyetler arasında nüfuz bölgelerine ayırıyordu. Sovyet ve Alman Dışişleri bakanları Molotov ve Ribbentrop arasında Moskova'ya yapılacak anlaşmanın hazırlık çalışmaları sırasında anlaşılmıştı ki, Stalin Türkiye'yi nüfuz alanı içine almak istemektedir. Türkiye'de üsler kurmayı düşünmektedir. Bu üslerden biri Çanakkale'de olacaktır.

Sovyetler Birliği bu taleplerini daha sonra Türk Hükümeti yetkililerine de açıkça söyler. Molotov, savaştan birkaç gün önce Moskova'da olan Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'na, Türkiye'yle gizli bir anlaşma yapmak istediklerini söyler. Buna göre Boğazlar, Sovyetler Birliği

hariç bütün ülkelerin gemilerine kapatılacak, Montrö Antlaşması değiştirilecektir. Sovyetler Türkiye'nin Fransa ve İngiltere'yle Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalaması düşüncesine de itiraz eder. Saracoğlu Dışişleri Bakanı Molotov'un bütün bu taleplerini reddeder. Montrö değişmeyecektir, İngiltere'yle ve Fransa'yla anlaşmalar da imzalanacaktır. Ve imzalanır. O devirdeki Türk devlet adamları, ne kadar güçlü olursa olsun, hiçbir ülkenin önünde boyun eğmeyecek karakterdeydi.

Türkiye'yi baskı altına almak isteyen sadece Sovyetler Birliği değildi. Türkiye savaş başladıktan sonra tarafsızlık politikası izliyordu. İngiltere ve Amerika Türkiye'ye bu politikadan vazgeçerek kendileriyle askeri işbirliği yapması için baskı yapıyorlardı. Churchill bu amaçla önce bir nota gönderdi, ondan beklediği sonucu alamayınca Dışişleri Bakanı Eden'i Ankara'ya yolladı. Gene netice elde etmedi. Sonunda kendisi 30 Ocak 1943'te İsmet İnönü'yle Adana'da buluştu. Orada da olmadı. Aynı yılın sonunda, 4-6 Aralık 1943 tarihlerinde İsmet Paşa'yı Kahire'ye davet eden Roosevelt ve Churchill, baskılarını en üst düzeye çıkardılar. Gene de sonuç alamadılar. Türkiye dış baskılarla hareket eden bir devlet değildi, kararlarını kendisi verirdi ve kararı da savaşın dışında kalmaktı.(264)

Savaş bittikten sonra Stalin Türkiye'den taleplerini tekrar dile getirdi. Şimdi kendini daha da güçlü hissediyordu. Üstelik Başkan Roosevelt, daha sonra da Truman Rusya'ya sempatiyle bakıyorlardı. Türkiye yapayalnızdı. Kendi gücünden başka hiçbir dayanağı yoktu. İşte tam bu sırada, 7 Haziran 1945 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i davet eden Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, taleplerini resmen dile getirdi. Doğu'daki Türk-Sovyet sınırında Sovyetler lehine değişiklikler yapılacaktır, Montrö Sözleşmesi de değiştirilecektir. Büyükelçi Sarper Ankara'dan talimat almaya bile ihtiyaç duymadan Sovyet taleplerini hemen reddeder. İşte o devirde Türkiye dış baskılara böyle karşı koymuştur. Ruslar nasıl olmuştur da Türkiye'den böyle taleplerde bulunmuştur? Savaşta galip

(264) Adana ve Kahire görüşmelerinin ayrıntıları için bkz. Onur Öymen, *Silahsız Savaş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 82-84.

gelmek, öyle anlaşılıyor ki, Stalin'i aşırı derecede gururlandırmış ve her istediğini elde edebileceğine inandırmıştır. Hele söz konusu olan, Türkiye'nin Doğu vilayetleri gibi, 1878 Türk-Rus savaşından sonra Gürcistan'ın elinde kalan topraklar olunca, kendisi de Gürcü olan Stalin bu toprakları istemekte sakınca görmemiştir. En yakın yardımcılarından Beria da kendisini bu yolda teşvik etmiş, savaştan sonra Türkiye'nin zayıf ve güçsüz olduğunu söyleyerek bu toprakların istenmesini teşvik etmiştir.(265)

Savaştan sonra yeni bir dünya kurulur. İlk hedef Almanya'yı bir daha diğer ülkeler için tehdit olmaktan çıkarmaktır. İşgal kuvvetlerinin kabul ettikleri ilkeler arasında, Alman ekonomisinin 1938 yılı düzeyinin % 50'sinden daha fazla gelişmesine izin vermemek, savaş sanayiinin can damarı olan çelik sanayiinde ise bu oranı % 25'te tutmaktı. Yaklaşık 1500 Alman ağır sanayi tesisi, sökülerek Fransa'ya veya diğer ülkelere götürüldü. Doğu Almanya'daki tesisler de fiilen Sovyet yönetimine geçti. Sovyetler'in yayılmacı emelleri, sonunda Amerika tarafından da anlaşıldı. Amerika Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye gibi stratejik önem taşıyan ülkeleri destekleyecektir. Başkan Truman'ın 1947 yılında ilan ettiği ünlü doktrininden, daha sonra da Dışişleri Bakanı Marshall'ın adını alan Marshall Planı'ndan yararlanacak olan ülkeler arasında diğer Avrupa ülkeleri ve Yunanistan'ın yanında Türkiye de vardır. Bu arada Türkiye yeni bir döneme geçmişitr. Tarihi bir adım atarak 1946 yılında çok partili demokrasiye ilk adımlarını atmıştır. Savaştan sonraki yıllar Türkiye'nin demokrasi yolunda ilerlediği yıllar olacaktır. Ama demokrasi, cumhuriyetin temel ilkelerinden, özellikle tam bağımsızlık ilkesinden uzaklaşmasını gerektirir miydi? Kuşkusuz gerektirmezdi ama özellikle 1950 seçimlerinden sonra gelişmeler pek öyle olmadı.

Truman Doktrini ve Marshall Planı

Başkan Truman'ın 12 Mart 1947 günü kongrede yaptığı konuşmada açıkladığı doktrin, açıkça Sovyet yayılmacılığına karşı Amerika'nın Avrupa ülkelerine verdiği desteği yansıtan siyasi bir mesaj-

(265) Kuniholm, a.g.e., s. 45.

dı. Truman, silahlı azınlıklara ve dış baskılara direnen özgür ülkeleri Amerika'nın destekleyeceğini söylüyordu. Aynı konuşmasında Truman, Amerika'nın o devirde komünist güçlere karşı bir savaş veren Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardımda bulunacağını da belirtiyordu. Konuşmasında Türkiye'ye de değiniyor, bu ülkenin, Yunanistan gibi savaşın tahribatına uğramamış olmasına rağmen yardıma ihtiyacı olduğunu bildiriyor ve "Eğer bu hayati günde Türkiye ve Yunanistan'a yardımda bulunmazsak bunun Batı'da ve Doğu'da çok ileri derecede etkileri olur," diyordu. Amerika savaşta 341 milyar dolar harcamıştı, buna kıyasla Türkiye ve Yunanistan'a verilecek 400 milyon dolarlık yardım çok büyük sayılmazdı. Bu yardım Amerika'nın çıkarlarını korumak açısından gerekliydi. Truman şöyle diyordu: "Eğer liderliğimizi kaybedersek dünya barışını da ülkemizin refahını da tehlikeye sokarız." Kongre bu konuşmadan çok etkilendi ve Truman Doktrini'ne açık farkla destek verdi. Truman olası bir Sovyet saldırısına karşı Türkiye'yi, gerekirse silahlı kuvvet kullanarak savunmaya kararlıydı.

Ancak Truman Doktrini'nin ilanından kısa bir süre sonra dünyanın başka yerlerinde daha önemli gelişmeler meydana geldi. Sovyetler'in nükleer silahlara sahip olduğu anlaşıldı. Çin'de Mao Zedung iktidarı ele geçirdi. Batı Avrupa'ya nasıl bir şekil verileceği de öncelikli konular arasındaydı. O koşullarda bazı Amerikalı generaller Türkiye'nin savunmasının birinci önceliğe sahip olmadığını düşünmeye başladılar. Bir süre sonra Amerikan Genelkurmay Başkanlığına getirilecek olan General Lyman Lemnitzer bu görüşü benimseyenler arasındaydı. O sırada İngiltere Süveyş bölgesinde yerleştirdiği 38.000 askerle orada bir güç merkezi oluşturmuştu. O merkezin dış çemberi Türkiye'nin güneyindeki Silifke'den geçiyordu. Amerika Türkiye'ye bir saldırı olursa elindeki kuvvetlerle müdahale edecekti ama yeni koşullarda Amerika'nın bölgeye tahsis edeceği fazla güç de yoktu. Amerikan ordusunun toplam mevcudu 1945'te 12 milyonken, savaş bitince bu miktar 1946'da 3 milyona, 1947'de de 1,7 milyona düşmüştü. Bu askerler bir Sovyet saldırısı halinde dünyanın her tarafında görev yapacaklardı. Özetle Türkiye'yi savunma niyeti vardı ama Türkiye'ye ayrılacak fazla güç yoktu. Gene de Türkiye'nin stratejik

önemi anlaşılmıştı. Avrupa'nın petrol ihtiyacı Türkiye'nin yakınında olan Ortadoğu ülkelerinden sağlanıyordu. 1950 yılında bu bölgede 40 milyar varil petrol bulunduğu saptanmıştı. Muhtemel rezervlerle birlikte bu 150 milyar varile çıkabilirdi. İşte böyle bir bölgenin savunması için güvenilir müttefiklere ihtiyaç vardı.(266)

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall yapılacak ekonomik yardımın özelliklerini açıkladı. Sovyetler Birliği bu plana karşı çıktı ve bunun Amerika'nın siyasal hedefleri için yapılmış bir girişim olduğunu söyledi.

3 Nisan 1948 tarihinde Başkan Truman, 5,3 milyar dolarlık ilk yardım paketini açıkladı. Marshall Yardımı, 31 Aralık 1951'de sona erdi. ABD o zamana kadar toplam 12,5 milyar dolarlık yardımda bulundu.

Hangi ülkeler bu yardımdan ne kadar yararlandı? Yan sayfadaki tabloda Marshall Planı'ndan yararlanan ülkeler yıllar itibariyle gösteriliyor.

Tablonun incelenmesinden görüleceği gibi Türkiye, İzlanda ve Portekiz'den sonra Marshall Planı'ndan en az yararlanan ülke. Yunanistan'a sağlanan yardım Türkiye'ye verilenin 2,5 katı. Bu listede Türkiye'ye toplam 137 milyon dolar verildiği görülüyor. Ancak buna ilaveten Türkiye 200 milyon dolarlık da askeri yardım alıyor.(267) Bazı ülkeler ise hiç yararlanmamış; örneğin İspanya. Franco yönetimine duyulan tepki İspanya'yı devre dışı bıraktırmış. Amerika 1951 yılında politikasını değiştirip Marshall Planı dışında İspanya'ya yardım yapmaya başlıyor. Finlandiya da yardım alamayanlardan. Sovyet baskısından çekinerek Paris toplantısına katılmamış. Ama savaştan sonraki yıllarda kendi çabasıyla hızlı bir kalkınma sürecine girmiş ve 1947 yılında savaştan önceki düzeyine ulaşmış. Polonya ve Çekoslovakya yardım programından yararlanmak istiyor ancak Sovyetler'in baskısıyla bundan vazgeçiriliyor. Sovyetler, Marshall Planı yerine, kendilerine bağlı Doğu Avrupa ülkelerinin yararlanacağı bir Molotov

(266) Kuniholm, a.g.e., s. 46.

(267) William Hale, *Turkish Foreign Policy 1774-2000, Frank Cass.*, London, 2000, s. 116.

Marshall Planı'ndan Yararlanan Ülkeler

Ülke	1948/49 (milyon dolar)	1949/50 (milyon dolar)	1950/51 (milyon dolar)	Toplam (milyon dolar)
Avusturya	232	166	70	488
Belçika, Lüksemburg	195	222	360	777
Danimarka	103	87	195	385
Fransa	1,085	691	520	2,296
Almanya	510	438	500	1,448
Yunanistan	175	156	45	366
İzlanda	6	22	15	43
İrlanda	88	45	—	133
İtalya	594	405	205	1,204
Hollanda	471	302	355	1,128
Norveç	82	90	200	372
Portekiz	—	—	70	70
İsveç	39	48	260	347
İsviçre	—	—	250	250
Türkiye	28	59	50	137
İngiltere	1,316	921	1,060	3,297
Toplam	**4,924**	**3,652**	**4,055**	**12,741**

Kaynak: Encyclopedia Wikipedia

Planı yürürlüğe koyuyor. Bu ülkelerin savaştan hemen sonraki yıllarda sağladıkları kalkınma düzeyi azımsanacak gibi değil. Polonya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan 1948 yılının ortalarında savaştan önceki ekonomik düzeylerini yakalıyorlar. Japonya'ya da yardım verilmemiş. Bu nedenle Japon ekonomisi savaştan hemen sonraki yıl-

larda büyük sıkıntı içinde. Fakat Kore Savaşı Japonya'yı kurtarıyor. Savaş nedeniyle ihtiyaç duyulan malların çoğu Japonya'dan alınıyor. Bu sayede Japon şirketleri büyük sıçrama yapıyor. Örneğin Toyota fabrikası ayda 300 kamyon üretirken Kore Savaşı sırasında aylık üretimini 5000'e çıkarıyor.

Marshall Yardımı kayıtsız, koşulsuz, karşılıksız mı olacaktı? Bazıları bunun, dünyadaki ilk karşılıksız yardım örneği olduğunu ileri sürerken, bazıları farklı düşüncede. Marshall Planı'yla ilgili olarak yapılan anlaşmaların yardım alan ülkelerin pazarlarını Amerikan mallarına açtığını söylüyorlar. Örneğin Türkiye Amerika'dan 30.000 traktör ithal ediyor.

Ekonomist Tylor Cowen, Marshall Planı'nın Avrupa'nın kalkınmasında en önemli etken olmadığını söylüyor. Ona göre en çok yardım alanlardan İngiltere, İsveç, Yunanistan gibi ülkelerde o yıllarda kalkınma hızı oldukça yavaş, ama en az yardım alanlardan Avusturya daha hızlı kalkınıyor.

Felix Green gibi bazı yazarlar da planın esas amacının savaş sonrasında Batı Avrupa ekonomilerinin Batı'nın liberal sistemi içinde kalması olduğunu ve Amerika'nın bu ekonomilere yön verıneyi hedeflediğini söylüyorlar. Bu düşünce sahipleri planın uygulamasının Amerikan bankalarına, mali kuruluşlarına, yatırım şirketlerine önemli katkılarda bulunduğunu ve Avrupa ülkelerini Amerika'ya bağımlı kıldığını belirtiyorlar.

Noam Chomsky, Marshall Planı sayesinde büyük Amerikan şirketlerinin Avrupa'ya yerleşmesine yol açtığını ve çokuluslu şirketlerin de bu gelişmenin ürünü olduğunu söylüyor.[268] Bu görüşü kanıtlayacak belgeler de var. Örneğin Amerikan yardımını yönlendiren Export Import Bank'ın koşulları şöyleydi:

Verilen borç ülkedeki Amerikan sermayesiyle rekabete yol açabilecek alanlarda kullanılmayacaktır; karşılığının dolarla ödeneceği garanti edilmelidir; borcun ülkede yaratacağı gelir Amerikan mallarının ithalinde kullanılacaktır. Ayrıca Amerika'dan alınan borçların önemli bir bölümünde bu paranın, hisse senetlerinin yarı-

(268) Encyclopedia Wikipedia.

dan fazlası özel sektöre ait kuruluşlarda kullanılacağı şartı da getirilmekteydi.

İsmet İnönü bu kısıtlayıcı hükümlere rağmen Marshall Planı'nı, "Birleşik Amerika'nın cihan barışının devam ve teyidi uğrunda kendisine düşen büyük rolü tamamıyla benimsediğini gösteren parlak ve ümitlerle dolu bir işaret" olarak nitelendiriyordu.

Bu yardımın Amerika tarafından saptanan amaçlara uygun biçimde gerçekleştirilebilmesi için Türkiye 22 Mayıs 1947'de yabancı yatırımcıların kârlarını yurtdışına serbest transfer edebilmelerine olanak sağlayan bir kararname ile yabancı özel sektör yatırımlarını teşvik eden 1 Mart 1950 tarihli bir kararname çıkardı.

İşte bu hava içinde Türk ekonomisine, Amerika'nın istediği gibi yön verilmeye çalışıldı. Bu eğilim DP iktidarının ilk dönemlerinde hızlanarak devam etti. Ne var ki, 1952 yılına gelindiğinde devletin elindeki döviz stoklarının tükenmekte olduğu görüldü. 1952 yılının Eylül ayında Türkiye aşırı liberal politikalardan geri adım attı. Dış ticaret dengeleri olumsuz yönde değişmektedir. Türkiye'nin geleneksel ihraç ürünlerinin değeri düşmektedir. 1950 yılında Türkiye'nin ihraç ürünleri ton başına ortalama 2600 lira gelir sağlarken bu gelir 1952 yıllında 1460 liraya düştü.

Amerikan askeri yardımı başlangıçta sevinçle karşılanmıştı ama zaman içinde bu yardımın büyük bir bölümünün savaşta kullanılmış eski malzemelerden oluştuğu görüldü.

Yabancı ülkeler Türkiye'yi borçlandırarak kendilerine bağlama stratejisi uyguluyorlardı. Bu ülkeler Atatürk döneminden itibaren İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar uygulamayı isteyip de Türkiye'nin dikkatli politikası sayesinde uygulayamadıkları bu stratejiyi hayata geçirmenin tam zamanı olduğunu düşündüler. Başka ülkelere yapılan yardımların genelde % 65'i bağış, % 35'i borçken Türkiye için bu oranların tersi uygulanıyor, %15'lik bağışa karşılık % 85'lik borç veriliyordu. Bu 1970'lere kadar böyle devam etti. Örneğin 1951-1968 döneminde alınan 3,5 milyar yardımın 3 milyarı borç, sadece 500 milyonu bağış niteliğindeydi. Amerika'nın yardımıyla yapılan en önemli sanayi kuruluşu Ereğli Demir Çelik fabrikalarıydı. Bu fabrikalar Amerika kredisiyle yapılmış ve yaklaşık 3 milyar dolara mal olmuştu.

Oysa aynı tesislerin Japon veya Doğu Alman firmalarınca 1- 1,5 milyar dolara mal edilmesi mümkündü.[269]

Marshall Planı'nı Türk Hükümeti tümüyle benimsemişti. Plana karşı çıkanlara, bu planın Türkiye'nin bağımsızlığını zedeleyeceğini söyleyenlere karşı Başbakan Recep Peker, 1 Nisan 1947'de İzmir'de yaptığı konuşmada bu yardımın Türkiye'nin bağımsızlığını hiçbir şekilde bozmadığını söylüyordu.[270]

Menderes Dönemi ve Amerika'yla Yakınlaşma

14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra iktidara gelen Adnan Menderes mecliste yaptığı konuşmada İsmet Paşa döneminde Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'nin aldığı 155 milyon liralık yardımın (yukarıdaki listede 137 milyon dolar olarak gözüküyor) belirli koşullara bağlandığını, bu koşulların Amerika'nın Türkiye'ye gönderdiği 21 ve 30 Kasım 1949 tarihli mektuplarda yer aldığını söylüyordu. Bu koşullar içinde, yardımın yatırıldığı özel hesaptan para çekebilmek için Amerika'nın Türkiye'de iç ve mali istikrarının korunduğunu, milletlerarası ticaretin teşvik edildiğini saptaması gerektiğinin de yer aldığını belirtiyor. Oysa CHP'nin anlayışı farklıdır. Mecliste CHP sözcüsü Ahmet Faik Barutçu, yardımın bütçe açığının kapatılmasında kullanılacağını açıklamıştır.

Menderes yardımın koşulsuz olmadığından emindir. Ancak Amerika'nın bu koşulları Türk Hükümeti'ni engellemek için kullanmayacağına inanıyor. Menderes şöyle diyor: "Hükümetimiz, karşılıklı çok sıkı dostluklarla bağlı bulunduğumuz Amerikan dostlarımızın, millet iradesiyle vazife başına gelmiş olan bir iktidarı müşkül durumda bırakmamak isteyeceğine kani bulunmaktadır."

Atatürk devrindeki tam bağımsızlık üslubu değişmiştir. Ekonomik kalkınma için Amerika'nın desteğine ihtiyaç duyduğumuz, şimdi ricacı bir üslupla belirtiliyor.

---

(269) İsmail Cem, a.g.e., s. 420-421, 445, 449.

(270) Haydar Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi*, Çağdaş Yayınlar, İstanbul, 1996, s. 24.

Peki İsmet Paşa'nın Marshall Planı'na karşı tutumu ne oldu? Türkiye ile Amerika arasında 1948 yılında yapılan anlaşma onun zamanında imzalandı. Diğer Avrupa ülkeleri gibi Türkiye de o günlerde bu yardımın savaşın verdiği zararların karşılanmasına yardımcı olacağını düşünüyor. Üstelik meselenin siyasi ve stratejik boyutu ön planda tutulmaktadır. İsmet Paşa'nın o tarihlerdeki öncelikleri nelerdi? Belli ki, Sovyetler Birliği'nden gelen tehdidin önlenmesi en önemli hedefti. Bu nedenle İsmet Paşa Truman Doktrini'ni ve Marshall Planı'nı Sovyet baskılarına karşı bir denge unsuru olarak değerlendirmişti. Amerikalılar da aynı görüşteydi. Sovyetler'in yayılmacı emellerini engellemeye çalışan Amerika için Türkiye önemli bir dayanaktı. 1950 yılının başlarında Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi, "Türkiye dayandıkça Yakındoğu emniyettedir," diyordu. Bir Amerikalı askeri yetkili de, "Türkiye gelecekteki bir savaşta Batı'nın çetin bir müttefiki olacak," görüşünü ileri sürüyordu.[271] Gerçekten, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, "Truman Doktrini" Türk halkını çok rahatlattı, çünkü artık halk kendini yalnız bırakılmış hissetmiyordu" diyordu.[272]

İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında olan ve savaştan sonra daha da baskıcı bir politika izleyen Sovyetler Birliği'nin toprak talebinde bulunması, Türkiye'yi savaş sırasında izlediği tarafsızlık politikasından ister istemez uzaklaştırmış, güvenliğini, Amerika ve diğer Batı Avrupa ülkeleriyle ittifak içinde bulunarak sağlama arayışına itmişti. Truman Doktrini'nin ilanından sonra Türkiye ve Yunanistan askeri yardım alan ilk ülkeler olmuştu. Marshall Planı'nın ayrıntıları henüz ortada yoktur. Türkiye, 1949 yılında, İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı, Şemsettin Günaltay'ın Başbakanlığı döneminde Dünya Bankası'ndan Türk ekonomisini incelemek üzere heyet gönderilmesini istedi. Amerika'nın o tarihlerde Avrupa'ya verdiği mesaj, yardım alan her ülkenin Marshall Planı'nın uygulanmasında söz sahibi olacağıdır. Dünya Bankası heyetinin vereceği raporu hükümet inceleyecek ve gerekli kararlara varacaktır. Gerçekten Dünya

(271) Namık Behramoğlu, *Türkiye Amerikan İlişkileri (Demokrat Parti Dönemi)*, Yar Yayınları, İstanbul, 1973, s. 7-8.

(272) Hale, a.g.e., s. 115.

Bankası'ndan Barker başkanlığında 15 kişilik bir heyet gelir. Türk ekonomisini uzun uzun inceler. Ancak bu arada 14 Mayıs 1950 seçimleri olmuştur. Celal Bayar Cumhurbaşkanlığına geçmiş, Adnan Menderes de yeni hükümeti kurmuştur.

Amerika'nın bu seçimlere tepkisi ne oldu? Seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra Vaşington'da yapılan resmi açıklamada seçim sonuçlarının demokrasinin zaferi olduğu, Amerikanın daha önceki hükümet döneminde başlayan ekonomik ve askeri yardımına devam edeceği bildiriliyordu. Ancak Amerika bu yardımların Türkiye'nin içişlerine karışmak anlamına gelmediğini de belirtme ihtiyacı duymuştu. 14 Mayıs günü Ankara'daki Amerikan Yardım Kurulu Başkanı Marshall Planı'nın Türkiye'nin iç politikasıyla ilgisi yoktur, diyordu.(273)

İsmet Paşa'nın davet ettiği Dünya Bankası heyeti raporunu seçimden sonra Celal Bayar'a verdi. Raporda özetle Türkiye'nin ağır sanayii bir tarafa bırakarak tarıma ve bayındırlık hizmetlerine yönelmesi, uçak, makine üretimi gibi alanlardaki çalışmalarını durdurması, demiryolları yerine karayollarına öncelik vermesi isteniyordu. Menderes Hükümeti bu önerileri büyük ölçüde benimsedi. Hükümet programında da bu anlayışın izleri görüldü. Hükümet dış ekonomik ilişkilerde Amerika'ya öncelik veren, Amerikan şirketlerinin çıkarlarını kollayan bir yaklaşım benimsedi. Menderes Hükümeti 10 Ağustos 1950 tarihinde Türkiye'nin petrollerinin işletilmesinde bir Amerikan şirketine imtiyaz vermeyi kabul etti.

Aynı yıl içinde Amerikalı uzman Thornburg'un önerisiyle çıkarılan bir yasa yabancı sermayeye Türkiye'de yatırım yapma izni veriyordu. Bu yasa 9 Ağustos 1951'de yeni bir yasayla değiştirilerek yabancı şirketlere daha geniş imtiyazlar tanındı. Amerikalılar Türkiye'den, istedikleri her tavizi alabildiklerini görünce daha da ileri gittiler. 1953 yılının Ağustos ayında Amerikan Dış İktisat Politikası Planlama Komisyonu Başkanı Clarence Randall, bir heyetle birlikte, Türkiye'nin daveti üzerine Ankara'ya geldi. Randall heyeti, son çıkarılan yasayı da yetersiz bularak yeni bir yasa tasarısı hazırladı. 23

(273) Behramoğlu, a.g.e., s. 8.

Ocak 1954 tarihinde Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu adıyla meclisteki kabul edilen bu yasa Randall'ın deyimiyle "Dünyanın en liberal yasasıydı."(274)

Atatürk devrinde yabancı şirketlerin millileştirilmesi yönünde uygulanan politikalar ve yapılan uygulamalar artık unutulmuştu. Yeni bir dünya düzeni vardı. Bu yeni düzende Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için Amerika'yla yakın ilişkiler içinde bulunması önemliydi. Bunun bedellerinden biri de Türk ekonomisini Amerika'nın istediği ve Amerikan şirketlerinin menfaatlerinin gerektirdiği yönde düzenlemekti. İşte hükümet de bunu yapıyordu.

Bu çerçevede, Amerikalı uzman Thornburg'un hazırladığı raporda da petrol ve maden konularında özel teşebbüse ve yabancı şirketlere önemli pay verilmesi, bunun için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması öneriliyordu. Türk Hükümeti'nin talebi üzerine Max Ball başkanlığındaki Amerikan uzmanlar, yeni bir petrol yasasının hazırlıklarına girişti. Onların hazırladığı tasarıyı esas alan petrol kanunu 7 Mart 1954 tarihinde kabul edildi. Bu yasanın 53. maddesi yabancı şirketlere geniş yetkiler tanıyordu. O tarihlerde Amerika, Amerikan şirketlerinin haklarını korumak için Latin Amerika ülkelerinde ve Filipinler'de askeri güç kullanarak zorlama tedbirlerine başvururken Türkiye'de istediklerini Türk Hükümeti'nin gönüllü rızasıyla sağlayabiliyordu.

Bu yasa uygulamada ne sonuç verdi? 1956 yılında yabancı şirketlerin aldığı 75 petrol arama belgesine karşılık Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı sadece 7 belge alabilmişti.(275) Ülke topraklarının çok geniş bir bölümü yabancı şirketlere tahsis edilmişti. Onların bu topraklardan petrol çıkarmaları sadece petrolün varlığına değil, o şirketlerin de arzularına tâbi hale gelmişti.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başkan Eisenhower'ın davetlisi olarak 1954 yılında Amerika'ya resmi bir ziyarette bulundu. Aynı yıl yapılan seçimleri kazandıktan sonra Başbakan Menderes de Amerika'ya kısa bir ziyaret yapmış ve bu ziyarette Amerikan yardımlarının artı-

(274) Behramoğlu, a.g.e., s. 23.
(275) Behramoğlu, a.g.e., s. 121.

rılmasını istemişti. Beklediği sonuçları tam olarak aldığı söylenemez. Bunun üzerine, aynı yılın sonlarında Almanya'yı ziyaret ederek bu ülkeden kapsamlı bir ekonomik destek sağlamaya çalıştı, orada da istediği sonucu alamadı.[276]

Cumhurbaşkanı Bayar, Amerika ziyaretine giderken önce Londra'da İngiltere kraliçesini ziyaret etti. Daha sonra Amerika'ya geçti. Orada başkan ve Amerikan yetkilileri ve basını tarafından büyük bir dost olarak karşılandı. Ziyaretin düzenlenmesine Amerika'daki Yunan asıllı işadamları da katkıda bulundular. Henüz Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs'tan doğan ihtilaflar su yüzüne çıkmamıştı. Bayar'ın ziyaretinin Amerika'da Türkiye lehinde bir kamuoyu oluşturulmasına katkıda bulunduğu kuşkusuz.

52 gün süren bu uzun seyahatte Bayar Amerika'dan çok etkilenmişti. Dönüşünde verdiği demeçte, "Türk-Amerikan dostluğu Türk milletinin malı olmuştur," dedi. Oysa, Profesör Cem Eroğul'un deyimiyle, o devirde Türk milleti Türk-Amerikan dostluğunun malı olmuştu.[277] Zira Amerika'nın etkisi Türk toplumunun bütün katmanlarına girmişti. Amerikan hayranlığı moda haline gelmişti. Amerikan dostluğunu öven şarkılar bestelenmiş, Amerikan yaşam tarzı gençler tarafından benimsenir olmuştu.

İşin görünümü böyleydi ama Demokrat Parti'nin ilk dört yıllık icraatının sonunda, Amerika'dan sağlanan yardımlara rağmen ekonomi iyi durumda değildi. 1954 yılının Temmuz-Ağustos aylarından itibaren hükümet ekonomide sıkı önlemler almaya başladı. Dış ticaret rejimini disiplin altına alacak kararnameler çıkarıldı. Yurtdışına gidenlerin alabilecekleri dövizler kısıtlandı. Oradaki Türklerin Türkiye'deki gelirleri bloke edildi. Tarımda mahsul iyi değildi. Amerika'dan 300 milyon dolar kredi talep edildi. Amerika bu krediyi vermeyi kabul etmedi. Sadece 30 milyon dolarlık hibe verdi. 1955 yılında Milli Korunma Kanunu sert biçimde uygulanmaya başladı. Ekonomik krizin sorumlusu olarak görülen karaborsacılara ve

(276) Cem Eroğul, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 160.

(277) Eroğul, a.g.e., s. 121.

istifçilere karşı çok sert önlemler alındı. Bu önlemler yeterli olmadı. Onu izleyen yıllarda ekonomik durum daha da kötüye gitti. Türkiye artık Batı'dan istediği yardımı alamıyordu. Menderes 1957 seçimlerinden sonra yeni arayışların içine girdi. Uzakdoğu ülkelerini ziyaret etti ama orada da beklediği desteği bulamadı. Sonunda 4 Ağustos 1958 tarihinde çok radikal ekonomik kararlar almak zorunda kaldı. Türk parasının değeri üçte birine düşürüldü. Bu tedbirlere destek olmak üzere, çoğunluğu Amerika'dan sağlanan 359 milyon dolar kredi alındı. Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 100 milyon dolar, IMF de 25 milyon dolar kredi verdi. Ancak bu kredilerin büyük bölümü eski borçların geri ödenmesinde kullanıldı. Eski borçların 400 milyon dolarlık bölümü de ertelendi. Hükümet aldığı bu kredilerin karşılığında Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na bir istikrar programı sundu ve bu programa bağlı kalmayı taahhüt etti. Artık ekonomik bağımsızlık büsbütün elden gidiyordu. Krediyi verenler belirli koşulların yerine getirilmesini istiyorlardı.[278]

ABD Başkanı Eisenhower'in ekonomi danışmanı Randall'ın Türkiye'ye gelişinde verdiği demeçler ve Türk hükümetinin onun telkinleri yönünde politikalar üretmesi mecliste muhalefetin eleştirileri neden olmaktadır. Randall 1956 yılındaki ziyaretinde Türkiye'nin devletçilikten liberalizme kolaylıkla geçmesinden hayranlıkla söz ediyordu. Bu ziyaretle ilgili olarak Menderes'in muhalefetin eleştirilerine karşı söylediği sözler dikkat çekicidir. Menderes şöyle diyordu: "Türkiye Amerikan yardımına muhtaçtır... Amerikan yardımı olmamış olsaydı, Türkiye'nin (CHP iktidarının) silahsız, cephanesiz, talimsiz, her türlü teçhizattan mahrum bıraktığı ordusu, bugün dünyanın takdirini kazanan bir ordu haline gelmezdi."[279] Bu sözler Atatürk'ün bağımsızlık anlayışıyla bağdaşıyor mu? Lozan'dan sonra dış yardım almadan, hiç kimseye muhtaç olmadan askeri ve ekonomik açıdan güçlenme anlayışıyla bağdaşıyor mu? Üstelik söz konusu olan sadece askeri yardım da değildir. Randall, Ankara'da verdiği bir demeçte, "Cebimde Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'nin çek defterini taşıyorum,"

(278) Eroğul, a.g.e., s. 171, 221-222.
(279) Behramoğlu, a.g.e., s. 124.

bizim istediklerimizi yaparsanız yardımı alırsınız, yoksa alamazsınız. Daha sonra Türk Hükümeti'nden ülke ekonomisi hakkında ayrıntılı bilgiler istiyor, bütün bu bilgiler kendisine veriliyor.

Amerika'dan saklı neyimiz olabilir ki? O sıralarda Menderes Hükümeti'nin daveti üzerine Türkiye'ye yeniden gelen Amerikalı uzman Thornburg, kendilerine verilen bilgilerden ve hükümetin Amerika'nın sözünden çıkmayan tutumundan çok memnundur. 22 Mart 1956 tarihinde verdiği bir demeçte, bir yabancı olarak Türkiye'nin içişlerine karışmaması gerektiğini unutarak, "Türk hayat standardının yükseltilmesi bugünkü gibi kuvvetli bir hükümete malik olmanız sayesindedir," diyor. Bundan kısa bir süre sonra, 3 Mayıs 1956'da ise aynı Randall, "Türkiye enflasyona gidiyor," diyerek kaygılarını belirtiyordu. Türkiye giderek Amerika'ya bağımlı hale gelmiştir. Neredeyse her gün Amerika'dan resmi heyetler, şirket temsilcileri Türkiye'dedir. Diğer ülkelerle ilişkiler Amerika'nın çok gerisindedir. Bunun ilginç göstergelerinden biri şu: O tarihlerde Türkiye'de yabancıların rağbet ettiği hemen tek otel olan İstanbul Hilton'da 1956 yılında kalan Amerikalıların sayısı 15.264, Fransızların 1307, Almanların 1007, İngilizlerin ise 908 kişiden ibaret.[280]

Türkiye, bazı sorunlarla karşılaşmakla birlikte Amerika'ya özenmekte, Amerika'yı örnek almak istemektedir. 1957 yılındaki bir konuşmasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar Türkiye'nin "Küçük bir Amerika olacağını" söylüyor. Türkiye Cumhuriyeti yeni bir yörüngeye oturtuluyordu. Amerikalı uzmanların önerileri birer birer yerine getiriliyordu. Ankara'daki uçak fabrikası kapatılıp traktör fabrikası haline getirilmişti. Çünkü Türkiye'ye tarıma ağırlık vermesi önerilmişti. Traktör bunun için gerekliydi. Milli uçak sanayii olmasa da olurdu. Demiryolları yapımı için cumhuriyetin kuruluş yıllarında gerçekleştirilen büyük hamleler durduruldu. Şimdi karayollarına öncelik verilecekti. Daha sonraki yıllarda iş başına gelecek bir başbakan, "Demiryolu komünist işidir," diyecek kadar ileri gidecekti. Oysa bütün Batı ülkelerinin sanayilerinin ve ulaşımlarının can damarı demiryollarıydı. Ama o devirde Amerika öyle istiyordu, öyle olacaktı.

(280) Behramoğlu, a.g.e., s. 130.

Soğuk Savaş o tarihlerde devam etmektedir. Komünizmin yayılmasını önlemek için Amerika her yöntemi uygulamakta kararlıdır. Başkan Yardımcısı Nixon şöyle demektedir: "Eğer komünistlerin, ekonomi, propaganda ve diğer alanlarda giriştikleri hamlelere kendi bölgelerimizde ve hür dünyada aynı şekilde karşılık vermezsek o zaman bir tek füze fırlatmadan mücadeleyi kaybederiz."

Demek ki, Amerika da kendi müttefiki olan hür dünya devletlerinde propaganda gibi alanlarda Sovyetler'in yöntemlerini uygulayacaktır. Bu sözleri başka türlü anlamak mümkün değildir.

İşte tam o sıralarda, 26 Şubat 1959'da Türkiye Amerikalılarla yeni bir anlaşma imzalıyor: "Komünist Tecavüzüne Karşı Amerika'yla İkili Anlaşma". Basına verilen bilgi bundan ibaret. İçeriği hakkında kamuoyuna bilgi verilmiyor. Ekonomide ve ideolojik alanda o dönemdeki gelişmeler özetle böyle. Peki dış politika alanında neler yapılıyor?

Türkiye'nin Kore Savaşı'na Girmesi ve NATO Üyeliği

Adnan Menderes Hükümeti iş başına gelir gelmez Amerika'ya önemli bir jest yaptı ve 4500 Türk askerinin Kore'ye gönderilmesini kararlaştırdı.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bu konuda kararı var mıdır? Hayır, yoktur. Sovyetler'in veto tehdidi nedeniyle Güvenlik Konseyi Kore'ye asker gönderilmesi konusunda karar almamış ama genel kuruldan bir karar çıkmıştır, o da, Birleşmiş Milletler yasasına göre bağlayıcı değil, tavsiye niteliğindedir.

Üstelik Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre savaş kararlarının meclis tarafından alınması gerekiyordu. Hükümet meclisin onayına başvurmamış, bakanlar kurulu kararını yeterli görmüştür. Muhalefetin eleştirilerine karşı Menderes, mecliste yaptığı konuşmada, Kore Savaşı'nın aslında bir savaş olmadığını, bu nedenle meclis kararına ihtiyaç duyulmadığını söylüyor ve Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararının bağlayıcı olduğunu savunmaya çalışıyordu. Bu konuşmasında söylediği bir söz dikkat çekicidir: "Birleşmiş Milletler teşkilatına girmekle milletler kendi hükümranlık haklarına esaslı sı-

nırlamalar kabul etmişlerdir ve kendi milli iradeleri dışında bir makamın lüzum göstereceği faaliyetlere girişilmesine peşinen muvafakat etmiş bulunmaktadırlar."[281]

Menderes Birleşmiş Milletler'i âdeta bir otomatik pilot gibi görüyor. Birleşmiş Milletler ne derse devletler onu yapacaktır! Oysa Birleşmiş Milletler yasasının başında devletlerin egemenliğine, bağımsızlığına saygı gösterileceği yazılıdır.

Her ne kadar Birleşmiş Milletler'in, tecavüze uğrayan ülkeleri korumak için saldırganı durdurma, barışı zorlama gibi bazı yetkileri varsa da bu yetkiler ancak Güvenlik Konseyi'nin kararlarıyla kullanılabilir. Birleşmiş Milletler'in sınırladığı tek şey, bir devletin başka ülkelere dilediği gibi saldırma hakkıdır. Amerika'nın 2003 yılında gerçekleştirdiği Irak harekâtı, bu sınırlamaya bile devletlerin her zaman uymadıklarının somut bir örneğidir.

İşin gerçeği şu ki, Birleşmiş Milletler'in 60 yılı aşkın hayatında hiçbir devletin kendini bu örgütün emrinde gördüğünün örneği yok. Üstelik Birleşmiş Milletler'e üye ülkelerin çoğu, o tarihte, genel kurul kararını bir talimat sayıp Kore'ye asker göndermemiş. Türkiye ise Amerika'dan sonra asker gönderen ilk ülke. Belli ki, Amerika'ya özel bir dostluk ve dayanışma mesajı verilmek isteniyordu.

Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi yanlış bir iş mi oldu? Bunu söylemek kolay değil. O tarihlerde Türkiye 1949 yılında kurulmuş olan NATO'ya üye olmak istiyordu. Ama bu amaçla yaptığı girişimler sonuçsuz kalmıştı. Türkiye'den, Ortadoğu'da NATO'ya benzer bir paktın kurulmasına öncülük yapması istendi. Daha sonra Akdeniz'de bir pakt yapılması düşüncesi ortaya atıldı. Bazı ülkeler Türkiye'nin NATO'ya girmesini istemiyordu. 1950 yılında Amerikan askeri yetkilileri de Türkiye ve Yunanistan'a NATO'da ortak üyelik verilmesi görüşünü savunuyorlardı.[282]

Menderes Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesinin NATO üyeliğini kolaylaştıracağını düşündü ve Kore'ye asker gönderilmesi ka-

(281) Dr. Faruk Sükan, *Başbakan Menderes'in Meclis Konuşmaları*, Ankara, 1991, s. 19, 36.

(282) Hale, a.g.e., s. 116.

rarından hemen sonra NATO'ya üyelik için resmen başvuruda bulundu. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi, Amerika'da ve diğer NATO ülkelerinde olumlu etkiler yarattı. Amerikan Kongresi Silahlı Kuvvetler Komisyonu üyesi Mc Cain, "Türkiye'nin Kore Savaşı'na fiilen yardımda bulunması Atlantik Paktı'na girmesini sağlayacaktır," diyordu. Cain niçin böyle düşünüyordu? Çünkü ona göre, "...Eğer Türkiye Atlantik Paktı'na tam üye olarak girmiş olsa bütün ülkeler kendilerini daha etkin biçimde koruma olanağına sahip olacaklardır. Büyük bir denizin kıyılarının sadece yarısının korunması olanaksızdır. Eğer bu denizin tamamının korunması zorunluysa Türkiye'nin NATO'ya üye olması şarttır."(283)

Yani Türkiye'nin NATO üyeliği, Batı ülkelerinin güvenlik çıkarlarına hizmet edeceği için desteklenmelidir. Bu işten Amerika memnundur, Türkiye memnundur, hatta Türkiye'deki muhalefet de memnundur, çünkü Türkiye'nin NATO üyeliği herkesin çıkarına hizmet edecektir.

İnönü, 1952 yılında Mısırlı gazetecilere verdiği bir mülakatta, "Türkiye'nin Atlantik Paktı'na iştirakinden fazlasıyla memnunuz. Memleketimizin güvenliği Batı demokrasileriyle yapılacak işbirliğine sıkıca bağlıdır. Dolayısıyla bu konuda ülkedeki bütün siyasi partilerin aynı kanıda olmaları doğaldır," diyordu. Türkiye bu görüşleri kendi güvenliğini düşünerek savunuyordu. Güvenlik alanında bu kadar yakın bir işbirliği doğrudur ama ölçüyü kaçırmamak kaydıyla. Bu işbirliği ekonomik ve mali alanlarda teslimiyete yol açmamalıdır. Nitekim aynı tarihlerde yaptığı bir konuşmada İsmet Paşa bir şey daha söylüyordu: "Ağır tecrübelerle kazanılmış kanaatimiz şudur: Mali ve iktisadi bakımdan kendini idare edebilir halde olmak, dış politika emniyeti için başta gelen şartlardandır."

İsmet Paşa bugünleri görmüş gibidir. Amerika'yla yakın işbirliğine karşı çıkmıyor ama ekonomik alanda teslimiyetçiliğe karşıdır. Amerika ise Türkiye'yi Sovyetler'e ve komünizme karşı bir kalkan gibi gördüğü için destek veriyordu. ABD Dışişleri Bakanı John Foster

(283) Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, METU Press, Ankara, 2001, s. 23.

Dulles'ın 1953 yılının Haziran ayında söylediği şu sözler bu açıdan çok anlamlıdır: "Türkiye komünizmle savaşacaktır ve Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'yi kuvvetlendirmek için yardıma devam edecektir."[284]

O sırada muhalefete geçmiş olan İsmet İnönü'nün çeşitli konuşmalarında dış politika ve güvenlik meselelerinde iktidarla muhalefet arasında görüş ayrılığının bulunmadığını vurgulaması dikkat çekicidir. İsmet İnönü 26 Kasım 1951 tarihinde düzenlenen CHP kurultayının açılışında yaptığı konuşmada Türkiye'nin güvenlik sorunlarından söz ederken "...Atlantik ittifakına davetimizle (sorunların) şimdiye kadar rastladığımız ilk ve ehemmiyetli kısmı aşılmıştır," diyordu.[285] Cumhuriyet Partisi'nin muhalefete geçtikten sonra dış politika ve savunma konularını günlük iç politika çekişmelerinin bir malzemesi gibi kullanmama ilkesinin benimsediğinin ilk işaretleri bunlardır.

Gene de Türkiye'nin NATO üyeliği kolay gerçekleşmedi. NATO Konseyi' önce Türkiye ve Yunanistan'ın üyeliğini reddetti. Fakat bir süre sonra NATO Müttefik Kuvvetler Başkomutanı olan General Eisenhower, özellikle Türkiye'nin üyeliğinin Balkanlara muhtemel bir Sovyet saldırısı halinde hayati derecede önem taşıyacağı görüşünü içeren bir raporu Vaşington'a gönderdi. Türkiye'nin NATO üyeliğine kabulü kararının verilmesinde, o zaman NATO Müttefik Kuvvetler Komutanı olan General Eisenhower'in görüşleri etkili oldu.[286] O tarihte Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı olan George McGhee de Türkiye ve Yunanistan'ın üyeliğini kuvvetle destekledi. 1951 yılının Mart ayında Dışişleri Bakanı Dean Acheson da bu görüşü kabul etti.

Gene de Türkiye'nin üyeliğine itiraz edenler vardı. İngiltere Türkiye'nin üyeliğe kabulü için, savaş durumunda Türk ordusunun İngiltere'nin komutası altına konulmasını şart koşuyordu. Norveç ve Danimarka ise Türkiye'nin üyeliğinin kendi ülkelerini Ortadoğu'da bir savaşa sürükleyebileceğinden çekiniyordu. Nihayet 1951 yılı-

(284) Behramoğlu, a.g.e., s. 10, 37, 49,63.
(285) Behramoğlu, a.g.e., s. 33.
(286) Kuniholm, a.g.e., s. 48.

nın Temmuz ayında İngiltere, politikasını değiştirerek Türkiye ve Yunanistan'ın üyeliğini destekleyeceğini bildirdi. Sonunda NATO Dışişleri bakanlarının 1952 yılının Şubat ayında Lizbon'da yaptıkları toplantıda Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyelikleri kabul edildi. Türkiye'nin NATO üyeliğini bu kadar çok istemesinde kuşkusuz savaştan sonra Stalin'in yaptığı baskıların rolü büyüktü. Kruşçev de bu görüşteydi. Yaptığı bir konuşmada, "Stalin ve Beria Türkiye'yi Amerika'nın kollarına attılar," dedi. Sovyetler Birliği Stalin'in ölümünden sonra, yaptığı hatayı resmen kabul etti ve 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye'ye gönderdiği notayla, Gürcistan ve Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talebinde bulunmaktan vazgeçtiklerini bildirdi. Menderes Hükümeti bundan memnun olduğunu açıkladı ama fazla ileri gitmedi.

1956 yılının Kasım ayında Montreux Antlaşması'nın süresi sona eriyordu. Stalin bu antlaşmanın değiştirilmesini istemişti. Bakalım yeni Sovyet yöneticileri ne diyeceklerdi. O tarihte hiçbir ülke sözleşmenin değiştirilmesini istemedi. Böylece Sovyetler'in, Stalin döneminde Boğazlarla ilgili olarak ortaya attığı taleplerden vazgeçtiği anlaşıldı. Sözleşme kendiliğinden uzatıldı.

NATO üyeliği Soğuk Savaş yılları boyunca Türkiye'ye önemli katkılar sağladı. Türk silahlı kuvvetlerinin modern silah ve teçhizatla donatılmasında ve eğitiminde NATO'nun büyük katkısı oldu. Batı Avrupa'daki NATO üyeleri de onlarca Sovyet tümenini Karadeniz bölgesinde tutan Türkiye'nin üyeliğinden büyük stratejik yarar sağladılar. Ama Türkiye'nin NATO'ya üye olmak için Kore'ye asker gönderme kararının bedeli de az olmadı. Türkiye, Kore'de Amerika'dan sonra en çok kayıp veren ülke oldu. 731 Türk askeri Kore'de şehit düştü. Birçoğu da yaralandı. Üstelik hükümetin, anayasanın açık hükmüne rağmen meclisten onay almadan asker göndermeyi kararlaştırması, Türk Hükümeti'nin anayasanın üstünlüğünü yeterince dikkate almayacağının ilk işareti oldu.

Bütün bunlardan daha önemlisi Türkiye'nin, cumhuriyetin kuruluş yıllarından beri sergilediği kendi kararını kendisi alan ülke görünümünün zedelenmesiydi. Türkiye Demokrat Parti döneminin hiç değilse ilk yıllarında, adım adım başkalarına tâbi devlet olma yolu-

na girdi. NATO üyeliği kuşkusuz önemliydi ama diğer ülkelerin izlediği politikaların çok önüne çıkarak dış politikanın tek rehberi olarak NATO'yu görmek doğru değildi. Diğer ülkelerin olduğu gibi, Türkiye'nin de ulusal çıkarları vardı ve bu çıkarlar bazen diğer bazı NATO ülkelerinin çıkarlarıyla çatışabilirdi. Bunun örneklerini Türkiye kısa bir zaman sonra yaşayacaktı.

Türkiye o dönemde kara kuvvetlerinin dörtte üçünü, Napoli'deki NATO'nun Güney Bölgesi Komutanlığı'nın (CINCSOUTH) emrine verdi. Oysa diğer NATO ülkelerinden çoğu silahlı kuvvetlerinin önemli bir bölümünü kendi milli komuta sistemi içinde tutmuştu. NATO'nun toplam askeri gücünün % 28'ini, Türkiye'nin tahsis ettiği birlikler oluşturuyordu. Türkiye ayrıca, Amerika'yla yaptığı çok sayıda anlaşmayla onlarca üs ve tesisinden Amerika'nın yararlanmasını sağladı. Türkiye ile Amerika arasında 1957 yılında varılan anlaşmadan sonra 1960'lı yıllarda 24.000 Amerikan askeri Türkiye'de görev yapıyordu. Türkiye ile Amerika arasında yapılan anlaşmanın bir boyutu da Türkiye'ye yapılacak askeri yardımla ilgiliydi. 1948 ile 1964 yılları arasında Türkiye'ye sağlanan toplam askeri yardım 2,271 milyar dolardı. Ayrıca 328 milyon dolarlık ihtiyaç fazlası malzeme de verildi. Amerikan birliklerinin Lübnan harekâtı gibi NATO'yla ilgili olmayan konularda da Amerikalıların İncirlik üssünden yararlanmasına izin verdi. Askeri yardımın yanı sıra ekonomik ilişkilerde de gelişme görüldü. 1950 ile 1962 yılları arasında Batılı ülkeler Türkiye'ye 1,380 milyar liralık ekonomik yardım yaptı. Bu yardımın çoğu Amerika tarafından sağlandı.[287]

Ekonomik sorunları dış yardım alarak çözmek kısa bir süre sonra alışkanlık haline geldi. Bunun sakıncalarını dile getirenler de oldu. Örneğin Alman Başbakanı Adenauer, Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında, "Milli bir kalkınmayı sadece dış yardıma güvenerek gerçekleştirmek çok tehlikelidir," demişti.[288]

Peki başlangıçta İngiltere Türkiye'nin NATO üyeliğine niçin karşı çıkmıştı? İngiliz belgelerine göre esas mesele, İngiltere'nin Türkiye'yi

(287) Hale, a.g.e., s. 123.
(288) Tunçkanat, a.g.e., s. 71.

hâlâ kültürel ve tarihi açılardan Avrupa'nın bir parçası saymamasıydı. Bu 2007 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin Türkiye'yi bir Yakındoğu ülkesi olarak nitelendirip bu nedenle AB üyeliğine karşı çıkmasına benziyor.

Türkiye'nin NATO'ya üyeliği ihtimali ufukta belirince bu defa Sovyetler Birliği baskı yapmaya başladı. Sovyetler Birliği Türkiye'yi, topraklarını, kendisine karşı emperyalist güçlere kullandırma niyetine sahip olmakla ve Ortadoğu'da saldırgan amaçlar beslemekle suçladı.

İşte Türkiye, 1952'de NATO'ya böyle bir ortamda üye oluyordu.

Balkan Paktı

Menderes döneminde Türkiye bazı önemli dış politika girişimlerinde bulundu. Bunlardan biri Balkan Paktı girişimiydi. Aslında 1934 yılında Atatürk döneminde de bir Balkan Paktı imzalanmıştı. O zaman amaç komşu ve bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirmekti. Menderes döneminde ise esas hedef Sovyetler'in Balkanlar'daki nüfuzunu dengelemekti. Bir Balkan Paktı imzalanması önerisi Amerika'dan gelmişti.[289] Atatürk dönemindeki ise Türkiye tarafından düşünülüp uygulanmıştı.

Önce 28 Şubat 1953 yılında Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzaladı. Bu anlaşmaya göre taraflar siyasi ve askeri konularda gerektiğinde danışmalarda bulunacaklardı. İtalya ile Yugoslavya arasında Trieste konusunda ciddi sorunlar yaşandığından İtalya'nın bu anlaşmaya taraf olması düşünülmedi. Bir yıl sonra, 9 Ağustos 1954'te Yugoslavya'nın Bled kentinde bu antlaşma bir pakta dönüştürüldü. Buna göre taraflardan biri askeri bir saldırıya uğrarsa diğerleri bunu kendisine yapılmış sayacak ve askeri kuvvet kullanmak da dahil olmak üzere, elindeki olanaklarla bu saldırıya karşı koyacaktı. Ancak bu pakt Atatürk dönemindekinden çok daha kısa ömürlü oldu. 1955 yılında Sovyetler Birliği ile Tito arasındaki ilişkiler yumuşayınca Balkan Paktı'nın bir anlamı kalmadı. Zaten o yıldan sonra Türkiye ile Yunanistan arasında da Kıbrıs dola-

(289) Hale, a.g.e., s. 124.

yısıyla gerginlikler yaşandı. Yani Balkan Paktı imzalandıktan kısa bir süre sonra ölü bir belge haline geldi.

Menderes'in Ortadoğu Politikası ve Bağdat Paktı

Türkiye 1937 yılında İran ve Afganistan'la Sadabad Paktı'nı imzalamıştı. O zaman bu pakt Türkiye'nin girişimiyle oluşturulmuştu. 1950'li yıllarda ise durum farklıydı. Ortadoğu konularında Menderes Hükümeti Sovyetler'i güneyden çevreleme amacıyla kurulan Bağdat Paktı'nın oluşturulmasında çok istekli bir tutum izledi. Menderes daha 1951 yılında, Türkiye NATO'ya kabul edilirse Türkiye'nin Ortadoğu'da imzalanacak bir askeri pakta katılabileceğini söylemişti. Önce 1952-53 yıllarında bir Ortadoğu Savunma Örgütü (MEDO) kurulması düşünülmüştü. Sonra bu fikir bir kenara bırakıldı. 1954 yılında Irak, Amerika'yla bir savunma yardımı anlaşması imzaladı. 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ile Irak arasında Bağdat Paktı imzalandı. 4 Nisan tarihinde İngiltere bu pakta katıldı. Bu pakt İngiltere için çok önemliydi. İngiltere Irak'la daha önce yaptığı bir savunma anlaşması çerçevesinde Irak'ta iki askeri üsse sahip olmuştu. Bu anlaşmanın süresi 1957 yılında sona eriyordu. İngiltere, bundan sonrası için de kendini güvencede hissetmek istiyordu. Pakistan pakta 1955 Eylülü'nde, İran ise Ekimi'nde katıldı. Böylece beş üyeden oluşan Bağdat Paktı tamamlanmış oluyordu. Amerika hiçbir zaman üye olmasa da, perde arkasından bu paktı oluşturan da, ona kaynak sağlayan da oydu. Pakt, bir anlamda NATO'nun Doğu'ya doğru devamı niteliğindeydi. Gücü ve örgütlenmesi NATO'yla kıyaslanacak durumda değildi ama siyasi ve stratejik görünümü böyleydi.

Menderes, Mısır, Suriye ve Ürdün gibi ülkeler üzerinde baskı yaparak onların da Bağdat Paktı'na katılmalarını sağlamaya çalıştı. Oysa bu ülkelerde milliyetçi cereyanlar gelişiyordu. Amerika'ya ve Batı'ya karşı, İsrail sorunu nedeniyle olumsuz bir hava esiyordu. Nasır ve onun politikalarını benimseyen bazı Arap ülkeleri Bağdat Paktı'nın doğmadan ölmesi için çalışıyordu. Bu ülkeler Irak Başbakanı Nuri Said'i, Arap davasına ihanet etmekle ve Siyonizm'e hizmet etmekle suçluyorlardı. Menderes bu gelişmelerin farkında değil miydi, yoksa farkındaydı da bu ülkelere baskı yaparak onları istediği şekilde yönlendirebile-

ceğini mi düşünüyordu? Türkiye'nin bu baskıları sonucunda Ürdün Kralı Hüseyin bir ara tahtını kaybedecek duruma geldi. Batı'nın etkisi altında olan Lübnan bir ara Bağdat Paktı'na katılabileceğinin işaretini verdi. Hatta Cumhurbaşkanı Camille Chamoun bu yolda bir karar da aldı, ama tam o sırada General Şahap tarafından düzenlenen bir darbeyle devrildi.(290) Bazı kaynaklar, Amerika ve İngiltere'nin bile Menderes'in aşırıya kaçan Ortadoğu politikasını zaman zaman frenleme ihtiyacını duyduğunu söylüyorlar. Özellikle Amerika Nasır'a karşı Türkiye'den daha dikkatli bir tavır takınıyordu.

Menderes'in Amerikan yanlısı politikasına ve Bağdat Paktı'nın NATO'nun Ortadoğu'daki bir uzantısı olarak düşünülmesine rağmen Arap ülkelerinin tepkilerinin ve duyarlılıklarının Bağdat Paktı'na üye bazı devletlerde hissedilmediğini söylemek mümkün değil. İngiltere ve Fransa'nın İsrail'le birlikte Süveyş'i işgal etmesinden sonra Bağdat Paktı'nın, İngiltere hariç diğer üyeleri 1956 yılının Kasım ayında Tahran'da bir toplantı yaptılar, bu işgali şiddetle kınadılar ve İsrail'in bütün Mısır topraklarından çekilmesini isteyen bir bildiri yayınladılar.(291) İngiltere'nin Süveyş operasyonunu destekler görünen ve İsrail'le iyi ilişkiler sürdürmeye özen gösteren Türkiye bu bildiriye nasıl katıldı? Anlaşılıyor ki, Menderes Hükümeti bu olay nedeniyle Bağdat Paktı'na üye bölge ülkeleri arasında derin bir görüş ayrılığı çıkmasını istemedi. Bir de Amerika'nın Süveyş harekâtına karşı bir tutum izlediğini fark ederek Amerika'ya karşı açıkça bir tavır almayı arzu etmedi. Paktın diğer üyeleri İngiltere'yi üyelikten çıkarmak istediler. Menderes onlara engel oldu.

Menderes'in bütün çabalarına rağmen Bağdat Paktı'nı daha fazla yaşatmak mümkün olmadı. 1958 yılının Temmuz ayında Bağdat'ta gerçekleştirilen bir askeri darbe, Haşimi rejiminin ve Nuri Sait iktidarının sonunu getirdi.

O dönemde Menderes'in Irak'taki Nuri Said rejimine aşırı derecede yakınlık duyduğu biliniyor. Onu, Türkiye'nin Batı yanlısı politi-

(290) Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 51, 79.

(291) Hale, a.g.e., s. 126.

kalarının Ortadoğu'daki bir uzantısı gibi gördüğü anlaşılıyor. Irak ihtilaline en sert tepkiyi Türkiye gösteriyor. Hatta Menderes'in eski rejimi yeniden iktidara getirmek için Irak'a askeri bir müdahalede bulunmayı bile düşündüğü, NATO müttefiklerinin ve yurtiçinde aklı başında bazı komutanların etkisiyle bundan vazgeçirildiği söylenir. Ama artık eski Irak yoktu, Irak'ı Bağdat Paktı'nda tutmak da mümkün değildi. Irak ayrıldı, pakta, Merkezi Antlaşma Örgütü (CENTO) adı verildi. Merkezi Ankara'ya taşındı. Eski Büyük Millet Meclisi binası CENTO'ya tahsis edildi. Ama CENTO hiçbir zaman NATO'ya benzer bir kuruluş olamadı. NATO'nın belkemiğini oluşturan komuta kontrol ve askeri planlama yapıları CENTO'da yoktu veya çok zayıftı. CENTO'nun en önemli özelliklerinden biri, "Yıkıcı faaliyetlere karşı" bir birime sahip olmasıydı. Belli ki, Amerika'nın ve İngiltere'nin bu örgütten en büyük beklentilerinden biri bölge ülkelerine komünizmin ve Sovyet etkisinin sızmasını önlemekti.

Gerçekten 1957 yılının Ocak ayında dünyaya duyurulan Eisenhower doktrini, Uluslararası komünizm tarafından kontrol edilen bir ülkenin herhangi bir Ortadoğu ülkesine yapacağı silahlı saldırıya karşı, bu ülkeden talep gelmesi halinde Amerika'nın, silahlı kuvvet kullanmak da dahil olmak üzere, bu ülkeyi koruyacağını bildiriyordu.[292]

CENTO, 1979'daki İran İslam devriminden sonra sona erdi. 1964 yılında Türkiye, İran ve Pakistan arasında RCD denilen bir bölgesel işbirliği örgütü kuruldu. Bu daha sonra bazı Orta Asya ülkelerinin de katılımıyla Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) adını aldı. Ama ne RCD ne de ECO dikkate değer bir varlık gösterebildi.

Türkiye, Menderes döneminde Sovyetler'in Ortadoğu'da nüfuz kazanmasından rahatsızdır. Özellikle Suriye'nin Sovyetler'e yanaşmasına ve ondan askeri yardım almasına büyük tepki göstermiş, hatta Suriye sınırına asker yığmıştı. Bu Türkiye-Suriye ilişkilerinde gerginlik yaşanmasına yol açmış, Suriye Türkiye'ye bir protesto notası göndermiş, hatta Türkiye'yi Birleşmiş Milletler'e şikâyet etmişti. Sovyetler Birliği de Türkiye'nin bu tutumuna tepki gösterdi. Kruşçev,

(292) Hale, a.g.e., s. 128.

eğer bir savaş çıkarsa Türkiye bir gün bile dayanamaz, dedi. Amerika Türkiye'ye bir Sovyet saldırısı olursa bütün gücüyle Türkiye'nin yardımına geleceğini söylediyse de Menderes'in sergilediği aşırı tutumun gerçekten bir savaşa yol açmasından kaygı duyuyordu. Kruşçev de bazen aşırı sert tepki gösteren, sonra da yumuşama işaretleri veren bir lider olarak tanınıyordu. Bu sert çıkışından sonra, 29 Ekim 1958'de Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'nde verilen Cumhuriyet Bayramı davetine katıldı ve ortalığı yumuşatıcı bir konuşma yaparak, Ortadoğu'da savaş tehlikesinin olmadığını, her şeyin bir yanlış anlamadan kaynaklandığını, söyledi.[293]

1957 yılında Menderes bir NATO toplantısında Afganistan'ı Sovyet tehdidi altında bir ülke olarak nitelendiriyor. Bu, ileri görüşlü bir tahmin miydi, yoksa her yerde Sovyet parmağı arama yaklaşımının bir ifadesi miydi? O dönemin koşulları dikkate alındığında daha çok ikinci ihtimal ön plana çıkıyor.

Dış politikada genellikle hükümetin yanında yer almaya özen gösteren CHP'nin tavrı neydi. Yabancılar CHP'nin farklı bir görüş içinde olduğunu hissetmişlerdi. İngiliz belgelerinde CHP'nin iktidar olması halinde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında değişiklik yapabileceği belirtiliyor.

Gerçekten Atatürk'ün dış politikasını izleyen CHP'nin böyle teslimiyetçi yaklaşımlara ve aşırılıklara sıcak bakması beklenemezdi. Atatürk de Balkan ülkeleriyle ve güneyindeki ülkelerle paktlar yapmıştı ama ne 1934'te imzalanan Balkan Paktı ne de 1937'deki Sadabat Paktı, ne başka ülkelerin istediği ve yönlendirmesiyle yapılmış ne de başka ülkelere karşı düşmanca düşüncelerle oluşturulmuştu. Amerika'nın yönlendirmesiyle Sovyetler'in güneyinde bir kuşak oluşturularak Sovyet yayılması önlenmeye çalışılıyordu. Böyle bir yaklaşım Stalin döneminde anlayışla karşılanabilirdi. Stalin'in Türkiye'nin yanı sıra Iran gibi bölge ülkelerinin topraklarında ve doğal kaynaklarında gözü olduğu biliniyordu. Ama onun ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin politikasında meydana gelen gelişmeleri görmemek imkânsızdı. Ne yazık ki, Türkiye bu gelişmeleri görmekte bi-

(293) Hale, a.g.e., s. 129.

raz gecikti. Menderes ancak iktidarının son yılında, biraz da Batı'dan beklediği desteği tam olarak görememenin etkisiyle Sovyetler'le temas ve işbirliğine yönelmek istedi.

Gene Menderes döneminde Türkiye Cezayir'deki bağımsızlık hareketine soğuk bakmış, Birleşmiş Milletler'deki Cezayir oylamalarında çoğu zaman Fransa'nın yanında yer almıştı. Çünkü Menderes NATO üyeliğinin böyle hareket etmeyi gerektirdiğine inanıyordu. Oysa Yunanistan da NATO üyesiydi ama Cezayir oylamalarında Fransa'ya karşı daha mesafeli bir tutum takınıyordu.

O yılların ilginç gelişmelerinden biri de İsrail Başbakanı David Ben-Gurion'un 1958 yılının Ağustos ayında Türkiye'ye yaptığı beklenmedik bir ziyaret oldu. Bu ziyaret sırasında Türkiye ve İsrail liderlerinin bu iki ülkeyi İran'a ve Etiyopya'ya bağlayacak gizli bir "Çevresel pakt oluşturma"yı tasarladıkları ifade edildi. Buna göre İsrail Türkiye'ye askeri ve teknik yardımda bulunacaktı. Karşılığında Türkiye de bir vaatte bulunmuş muydu? Belli değil. Gerçekten böyle bir pakt tasarlanmış mıydı? Tasarlanmışsa amacı tam neydi? Bu bilinmiyor. Bilinen böyle bir paktın hayata geçirilmediği ve kısa bir süre sonra Menderes'in devrilmesiyle bu tasarının tamamen ortadan kalktığıydı.[294]

Özetle Menderes döneminde Türk Hükümeti Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde âdeta Amerika'nın sözcüsü, savunucusu gibi hareket ediyor, hatta bazen Amerika'dan daha ileri giderek kraldan çok kralcı görünümü sergiliyordu.

Genel olarak bakıldığında Menderes döneminde Türk-Amerikan ilişkileri, karşılıklı menfaatlerini dengeli biçimde yürüten iki devlet arasındaki ilişkiler niteliğine kavuşamamıştır. Türkiye Sovyet tehdidine karşı bir can simidi gibi gördüğü Amerika'nın hemen her istediğini âdeta gözü kapalı biçimde kabul etmiştir. O dönemde Amerika'yla, bir bölümü usullere, yasalara uygun olmayan anlaşmalar yapılmıştır. 1960'lı yılların ortalarında bu anlaşmaları gözden geçirip tek bir savunma ve ekonomik işbirliği antlaşması haline getirmek amacıyla çalışmalar yapılırken bazı anlaşmaların metinlerinin bulunması bi-

(294) Hale, a.g.e., s. 129.

le kolay olmamıştır. Bunların bir kısmının hükümetten, usulüne uygun yetki alınmadan, alt düzeydeki yetkililer tarafından imzalandığı, Türkiye'de Amerikan Posta İdaresi kurulması gibi bazı taleplerin ise Başbakan Menderes'in sözlü mutabakatıyla, anlaşma yapılmış gibi, fiilen uygulamaya konulduğu görülmüştür. Bunlar ciddi devletlerde rastlanabilecek durumlar değildi. Açıkça söylemek gerekirse, Amerika da, Türk Hükümeti'nin bu dikkatsiz ve kayıtsız durumundan yararlanarak başka müttefik ülkelerde yapamayacağı işleri yapmış, elde edemeyeceği avantajları sağlamıştı.

Amerikalılar, bazı durumlarda yaptıkları işlerin gerçek niteliği hakkında Türk makamlarına bilgi verme ihtiyacı bile duymamışlardı. Örneğin Ankara Belbaşı'nda ilgili askeri makamlardan, meteoroloji kuyusu açılacağı gerekçesiyle izin almış, ama gerçekte, Sovyetler'in yeraltı nükleer denemelerini izleyen bir tesis kurmuşlardı. Diyarbakır'ın Pirinçlik bölgesinde haberleşme tesisi olarak Türk makamlarına tanıtılan yerde, Sovyetler'e yönelik büyük bir dinleme tesisi kurulmuştu. Amerikalıların görev yaptığı tesislerde Türkiye'nin fiilen hiçbir kontrolü yoktu.[295] Bu bağımsız bir ülkede olacak şey değildi. İşte izlenen teslimiyet politikası Türkiye'yi bu noktaya getirmişti.

Türkiye'nin Bandung Konferansı'ndaki Tutumu

Bağlantısız ülkelerin 1955 yılında Endonezya'nın Bandung kentinde 29 ülkenin katılımıyla düzenledikleri konferansta, Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 21 Nisan günü bir konuşma yaptı. Zorlu konuşmasında, komünist tehlikesine ve tarafsızlık politikasının sakıncalarına değindi. Zorlu Çekoslovakya örneğini vererek, tarafsızlık politikası izleyecek ülkeleri büyük tehlikelerin beklediğini söyledi. Türkiye'nin NATO üyesi olmasının ülke güvenliği açısından taşıdığı önemi vurguladı. Bu nedenle ona göre "Türkiye barışın bir kalesiydi". Âdeta NATO'nun temsilcisi gibi konuştu ve diğer NATO ülkelerini geride bırakan politikalarla aşırı ölçüde Sovyet aleyhtarı bir tutum sergiledi. Zorlu'nun bu sözleri başta Hindistan Başbakanı Pandit

(295) Yavuzalp, a.g.e., s. 85, 129.

Nehru olmak üzere, bağlantısızlık hareketini savunanlara soğuk bir duş gibi geldi. Nehru , Zorlu'nun aksine, NATO'yu sömürgeciliğin bir aracı gibi görüyor, Asya ve Afrika ülkelerini böyle askeri ittifaklardan uzak durmaya çağırıyordu. Ona göre bu ülkeler Doğu Bloğu ile Batı Bloğu arasında tarafsız kalmalı, eşit mesafede olmalıydı.

Nehru'nun Zorlu'ya karşı bu çıkışında, kısa bir süre önce Türkiye'nin Pakistan'la imzaladığı işbirliği anlaşmasının bir etkisi var mıydı? Olabilir. Çünkü o tarihlerde, bugün de olduğu gibi, Hindistan ile Pakistan arasında Keşmir meselesinden doğan çekişmeler ve uyuşmazlıklar bulunuyordu. Ama Nehru için her şeyden önemlisi, kendisinin başkanlık yaptığı Bağlantısızlık hareketinin güçlenmesi ve başarılı olmasıydı. Bunu engelleyebilecek görüşlere Nehru'nun sıcak bakması mümkün değildi.(296)

Menderes'in NATO'yla ve Amerika'yla ilişkilerinde bu kadar kraldan çok kralcı bir tutum içine girmesinin sebebi acaba sadece Sovyet tehdidi miydi? Stalin'in ölümünden sonra Sovyet tehdidi bir ölçüde de olsa azalmıştı. Öyleyse Menderes'in izlediği politikalarının esas sebebi neydi? Amerika'dan ekonomik yardım alarak Türkiye'yi hızlı bir kalkınma sürecine sokmak için mi bu kadar Sovyetler Birliği ve komünizm aleyhtarı görünüyordu, yoksa ideolojik olarak mı kendini bu kadar Batı'ya bağlamıştı? Bütün ülkelerle iyi ilişkiler içinde olmak Atatürk döneminden beri Türkiye'nin izlediği temel politikalardan biriydi. Ama bir yabancı ülkeye bu ölçüde bağlanmak cumhuriyetin yerleşmiş geleneklerine uyuyor muydu?

Menderes aynı yaklaşımı patrikhane konusunda da sergiledi. Atatürk Lozan'da patrikhanenin Türkiye'de kalmasına güçlükle razı olmuştu. Ama geçmiş tecrübelerin ışığında patrikhaneyle ilişkilerde belirli bir mesafe korunuyordu. Menderes ise bu konuda da ölçüyü aştı. Amerikan doğumlu Athenogaras'ın patrik olmasına izin verdi, hatta onun sakalını öperek aşırı bir saygı gösterisinde bulundu. Menderes'in Amerika'ya yaptığı ziyaret sırasında Amerikan Ortodoks kilisesinin başı Yakovas tarafından havaalanında karşılanması boşuna değildi. Aynı ziyaret sırasında Rum asıllı ünlü işadamı Skouras'ın

(296) Bağcı, a.g.e., s. 59-60.

Menderes onuruna Waldorf Astoria otelinde bir yemek vermesi de dikkat çekti.[297]

Fakat zaman içinde, özellikle Kıbrıs meselesi ve 6-7 Eylül olayları nedeniyle Amerika ve diğer Batı ülkeleriyle ilişkilerde bazı sıkıntılar yaşanınca ve Amerika'dan beklenen kredilerin gelmesinde zorluklar hissedilince, Menderes yavaş yavaş Sovyetlerle ilişkileri normalleştirmeye çalıştı. 1958 yılında Türkiye ekonomik güçlüklerle karşılaştığında Moskova'ya bir heyet göndererek mali yardım istedi. Bu yardım gelmeyince tekrar Batı'ya dönüp bu sefer IMF'yle anlaşma yapmak zorunda kaldı. Buna rağmen 1960 yılının başlarında Menderes ile Kruşçev'in karşılıklı ziyaretlerde bulunacakları açıklandı. Ama 27 Mayıs ihtilali bu ziyaretleri imkânsız hale getirdi. 27 Mayıs ihtilalinden sonra Sovyetler Birliği Türkiye'yle ekonomik işbirliğine daha açık bir tutum sergiledi. İnönü'nün başbakanlığı sırasında, 1961 yılının Kasım ayında, Türkiye'ye 500 milyon dolarlık kredi teklif ettiler. Fakat İnönü buna karşılık Sovyetler'in bazı siyasi isteklerle gelebileceklerini düşünerek bu krediyi reddetti.[298]

Yabancılar Menderes'in Dış Politikasını Nasıl Değerlendiriyordu?

Yabancılar, Menderes döneminin Türk dış politikasını nasıl değerlendiriyordu? O döneme ait Ankara'daki İngiltere Büyükelçiliği'nin Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı ve bir süre önce kamuoyuna açıklanan raporlar bu soruya yanıt verecek nitelikte.

Yukarıda da belirtildiği gibi, İngiltere savaşın bitiminden kısa bir süre sonra Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardım sağlayacak durumda olmadığını Amerika'ya bildirmiş ve Amerika'nın bu işi üstlenmesini istemişti. Bunun doğal sonucu olarak Türkiye'nin dış ilişkilerinde Amerika ön plana geçti. Bu durum İngiltere'nin politikasının sonucu olsa da İngiltere Büyükelçiliği'nin raporlarında, İngiltere'nin Türkiye'de Amerika'nın etkisinden rahatsızlık duyulduğu görülüyor. Raporda Türk-Amerikan ilişkileri hakkında şu ifa-

(297) Yavuzalp, a.g.e., s. 69
(298) Hale, a.g.e., s. 118-122.

delere yer veriliyor: "Türk ekonomisinin gelişimi ve askeri güçlerin modernizasyonu Amerika'nın himayesinde gerçekleşiyor. Sonu gelmeyen Amerikalı ziyaretçiler ve heyetler Ankara'ya çağırılıyor, ağırlanıyor, abartılı övgülerle uğurlanıyor. Dış gelişmelerde Amerika'nın çizgisine uyuluyor." Bu sözler, Türkiye'nin Amerika'nın yörüngesine girdiği şeklinde anlaşılmalıdır.

1951 yılına ait raporlarda, CHP muhalefetinin, iktidarı Türkiye'nin çıkarlarını gerçek anlamda gözetmeyen politikalar izlemekle suçladığı belirtiliyor. Menderes döneminde Türkiye'nin bir yandan NATO'ya girmeye çalışırken bir yandan da Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri canlandırdığına değiniliyor ve bir Türk büyükelçisinin Türkiye'yi "Ön kapısı Avrupa'da, arka kapısı da Ortadoğu'da bir ülke" olarak tanımladığı söyleniyor.

Menderes döneminin sonuna doğru, 1959 yılında İngilizlerin raporlarında geleceğe yönelik şu ilginç değerlendirmeler var: "...Batı'nın değersiz bir kopyası olmak yerine Türkiye'nin geleceği Türkler olmalı...Sovyetler'e karşı savunma fikrinin baskınlığı daha uzun sürmeyecektir...Türkiye ekonomik değerlerini gereken seviyede tutamazsa, sadece Batı yardımlarıyla bunu yapamadığını hissederse Doğu'ya daha yakın durabilir. Türkiye'nin gerçek anlamda büyümesi, Türkiye ile Batı demokrasileri arasında ciddi uyum bozukluklarına yol açabilir."[299]

Bu değerlendirmeler bugün için bile dikkate alınması gereken görüşler içeriyor. Öyle anlaşılıyor ki, Ankara'daki İngiltere Büyükelçiliği Türkiye'nin ölçüsüz biçimde Amerika'nın etki alanına girmesini, Batı'nın değersiz bir kopyası olmak gibi değerlendiriyor. Yani bu görüşe göre Türkiye özgün kimliğini kaybediyor, kendi kararlarını kendisi alan bir ülke olmaktan çıkıyor. Sovyet tehdidi gerekçesiyle Batı'dan destek sağlamanın bir sınırı olduğuna da değiniliyor. Stalin'den sonra koşulların değişmeye başladığını Türkiye'nin yeterince göremediği izlenimi hâkim. Buna karşılık Türkiye'nin Batı'dan

(299) Dr. Yasemin Doğaner, İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Dış İlişkiler, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

yeterli destek göremezse Doğu'ya yönelebileceği söyleniyor. Bu, ilk bakışta bir önceki değerlendirmeyle çelişir gibi. Ama Amerika'ya aşırı bağımlı görünmenin belki bir ölçüde de olsa bu ülkeden yardını beklentisinin bir göstergesi olarak görüldüğü, Türkiye'nin bu yardımı alamazsa Sovyetler'e yanaşabileceği kaygısı ifade ediliyor.

Aslında meselenin başka boyutları da var. Menderes döneminin ilk yıllarında, Sovyet tehdidinden kaynaklanan nedenlerle Türkiye'nin Amerika'yla ilişkilerinin bir teslimiyet çizgisine yaklaştığı doğru. Unutulmamalıdır ki o dönem, Amerika'da da Soğuk Savaş'ın etkilerinin en çok hissedildiği dönemdir. McCarthy'nin başlattığı "komünist avcılığı" yaklaşımının geçerli olduğu, komünistlerin Amerika'da bütün devlet dairelerine, bütün kuruluşlara sızdığı kaygısıyla büyük bir temizlik kampanyasının yaşandığı dönemdir. Bu dönemin Amerika'yla çok yakın ilişki içinde olan Türkiye'ye de sirayet etmemesi düşünülemezdi. Türkiye'de de o yıllarda güçlü bir komünist düşmanlığı baş gösterdi.

Menderes yönetiminin ilk yıllarında ülke siyasetine hâkim olanların genel eğilimi, Amerika'yla yakın ilişki içinde olursak ülkenin bütün dış politika ve ekonomi sorunlarını çözeriz, anlayışı idi. Bunun pek de böyle olmadığı, Menderes devrinin ortalarında anlaşılmaya başladı. Bu anlayışın kırılma noktası Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasıdır. Türkiye ile Yunanistan arasında yakın dostluk havasının yaşandığı dönemlerde Amerika'nın işi kolaydı. Bu ülkelerden birini diğerine karşı tercih etme sorunu yoktu. Avrupalılar için de durum böyleydi. Ama 1955 yılının 1 Nisan tarihinde Kıbrıs'ta EOKA terör örgütünün ortaya çıkarak önce İngiliz, daha sonra Türk hedeflerine karşı saldırıya geçmesi durumu değiştirdi. Kısa süre içinde anlaşıldı ki, EOKA'nın arkasında Yunanistan devleti vardır. Yani bir NATO ülkesi, başka NATO ülkelerine karşı Kıbrıs üzerinden dolaylı bir silahlı mücadele veriyordu. Kaderini NATO'ya bağlamış olsa da Türkiye bunu sineye çekebilir miydi? Kuşkusuz çekemezdi ve çekemedi.

Kıbrıs'la doğrudan bağlantısı olan İngiltere ne yapacaktı? İki NATO ülkesi olan Türkiye ile Yunanistan arasındaki dengeyi nasıl sağlayacaktı? İngiltere önce, Kıbrıs Rum çetelerinin İngilizleri hedef aldığı dönemde açıkça Rumlara karşı vaziyet aldı. Hatta Kıbrıs

Rumlarının lideri Makarios'u Seyşel adalarına sürgüne gönderdi. Daha sonra, Amerikalıların araya girmesiyle Makarios'u geri getirmek zorunda kaldı ve uzlaşma arayışları içine girdi. 1955 yılından önce Kıbrıs'ın İngilizlerin elinde olmasından pek rahatsızlık duymadığı anlaşılan Demokrat Parti Hükümeti, 1954 yılının Nisan ayında, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün ağzından, "Bizim Kıbrıs sorunumuz yoktur," görüşünü dile getirdi, daha sonra Yunanistan'ın Enosis politikasını yürürlüğe sokup adayı Yunanistan'la bütünleştirmeye çalıştığı dönemde, eğer İngiltere adadan çekilirse Kıbrıs'ın Türkiye'ye bağlanması gerektiği görüşünü savunmaya başladı. Halkın tepkilerini de değerlendirerek "Kıbrıs Türk'tür, Türk kalacaktır" sloganına sahip çıktı. Daha sonra tutumunu biraz yumuşatarak Kıbrıs'ın taksimi fikrini savunmaya başladı.

Muhalefetteki CHP Kıbrıs konusunda nasıl bir tutum izliyordu? Bunun cevabını, İsmet Paşa'nın 25 Ağustos 1955 tarihinde söylediği şu sözlerde bulmak mümkündür: "Kıbrıs'taki kardeşlerimizin can ve mallarını tehlikelerden korumak için hükümetin alacağı bütün tedbirlerde beraberiz. Kıbrıs konferansında haklarımızı korumak için hükümetin sarf edeceği bütün gayretleri destekleriz."(300)

Ancak 6-7 Eylül 1955 tarihlerinde meydana gelen olaylar her şeyi değiştirdi. Önceden planlandığı anlaşılan bu eylemlerde, Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı haberi üzerine galeyana gelen kitleler İstanbul'da yaşayan Rumların canına ve malına hiçbir ölçüye göre kabul edilemeyecek saldırılar düzenlediler. Ölenler, yaralananlar oldu. Birçok işyeri tahrip edildi. Çok sayıda İstanbul Rumu bu olaylardan sonra İstanbul'u terk ederek Yunanistan'a yerleşti. İsmet İnönü bu konuda mecliste yaptığı konuşmalarda hükümeti kuvvetle eleştirdi. Menderes'in savunmaları ise ikna edici olmaktan uzaktı. Türkiye, uygar ülkelerin gözünde bir günde itibar kaybına uğramıştı. Resmi makamların bu gösterilerin düzenlenmesinde rolü olmuş muydu? Kıbrıs dolayısıyla Yunanistan'a göz dağı mı verilmek istenmişti? Sivil halka karşı saldırılar düzenleyerek diplomatik başarı kazanmanın uygar âlemde yeri var mıydı? İsmet Paşa ve diğer muhalefet sözcü-

(300) Behramoğlu, a.g.e., s. 108.

leri ve basın bu kaygı ve eleştirileri dile getirdiler. Ama artık Türk-Yunan ilişkilerinde de Amerika'yla ilişkilerde de hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Türkiye yıllardan beri duymaya alışmadığı tehditkâr bir üslupla eleştiriliyordu. 21 Eylül 1955'te Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles şunları söylüyordu: "Yunanistan'la iyi geçinmelisiniz, çünkü sizler komünizme karşı kalesiniz. Aksi takdirde yardımlar kesilecektir." Menderesin buna karşılık söyledikleri inandırıcı olmaktan uzaktır: "Endişeleriniz yersizdir. Kanımızın son damlasına kadar hürriyet ve demokrasi için çalışacağız." Yunanistan 6-7 Eylül olaylarını vesile yaparak Avrupa Konseyi'nde ve NATO'da Türkiye aleyhine büyük bir kötüleme kampanyasına girişti.[301] Savunulması mümkün olmayan bu olaylar Türkiye aleyhindeki kampanyaları körükledi ve adım adım Türkiye'yi Batı toplumundan uzaklaştırma çabalarının hız kazanmasına yol açtı.

Amerika bu durumda ne yapacaktı? Sovyetler Birliği'ne karşı bir savunma kalkanı gibi gördüğü Türkiye'ye Kıbrıs konusunda destek mi olacaktı, yoksa Amerika'daki Rum lobisinin etkileriyle ve Yunanistan'a karşı öteden beri duyduğu yakınlığın etkisiyle Türkiye'ye karşı bir politika mı izleyecekti? Görüldü ki Amerika, stratejik menfaatlerine rağmen Türkiye'yi en haklı olduğu bir davada bile açıkça destekleyecek durumda değildir. Gerçekten, Türkiye Kıbrıs konusunda haklarını savunmaya başladığı 1955 yılında adını açıklamayan bir Amerikalı yetkili şunları söylemişti: "Tabiatıyla Türklerin yaptıkları kendilerine ait bir iştir. Fakat biz, kendi hesabımıza, üzerinde anlaşmaya varmadığımız siyasetlerden doğan güçlüklerin atlatılmasına yardım için programlarımızın yeniden ayarlanması gereğine inanıyoruz." Bu sözler ne anlama geliyordu? Bu, kısa zamanda anlaşıldı. 11 Haziran 1955 tarihinde Amerika Türkiye'nin kredi talebini geri çevirdi. Yeni kredi vermek için Amerika'nın koşulları vardı: Türkiye kalkınma programını kısacaktı, bütçeyi denkleştirecekti, ihracat mallarının rekabet koşullarını düzeltecekti ve çok sıkı ekonomik önlemler alacaktı.[302] Artık Türkiye'nin, dilediği ekonomik yatırımla-

(301) Behramoğlu, a.g.e., s. 113.
(302) Behramoğlu, a.g.e., s. 105-106.

rı yapmak için dilediği gibi kredi alma dönemi bitmişti. Kredi istiyorsa, ekonominin yönetiminde yabancıların söz sahibi olmasını kabul edecekti. İşte Atatürk'ün ve İsmet İnönü'nün hiç görmek istemedikleri durum buydu. Ekonomi, yabancı ülkelerden borç almadan yönetilemeyecek duruma geliyordu, bu da Türkiye'yi kendi kararını kendi alan ülke konumundan çıkarıyordu. Acaba Menderes o dönemde, hiçbir ülkenin başkasına sırf iyilik olsun diye yardım etmeyeceğini anlamış mıydı? Muhtemeldir.

Türkiye'nin karşılıksız ve kararlı biçimde Batı ittifakını savunması, Bandung örneğinde olduğu gibi, birçok ülkeyi bu uğurda karşısına alması, kendi milli davalarında Batılı müttefiklerini yanına çekmeye yetmemiştir. Bereket, bu dönemde Yunanistan'ın Birleşmiş Milletler'e yaptığı başvuru başarısızlıkla sonuçlanmış ve Yunanistan Türkiye'yle uzlaşmak zorunda kalmıştır. Menderes döneminin sonlarında ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun da büyük gayretleriyle imzalanan Londra ve Zürich antlaşmaları bir yandan Kıbrıs'ta kısa süreli de olsa bir barış ve işbirliği ortamı yaratmış, bir yandan da Amerika ve İngiltere gibi ülkeleri Türkiye ile Yunanistan arasında köklü bir seçim yapma zorunluluğundan bir süre için de olsa kurtarmıştır.(303)

Her şeye rağmen Menderes, görev döneminin sonuna doğru sadece büyük bir devlete dayanarak politika yapılamayacağını anlamıştı. Nitekim, yukarıda da değinildiği gibi, Menderes Hükümeti, 1960 yılının başlarında Batı'dan Kıbrıs ve ekonomik yardım konularında yeterli desteği göremeyince Sovyetler'le üst düzey temas arayışlarına girdi ve Menderes ile Kruşçev'in karşılıklı ziyaretler yapması gündeme geldi.

Menderes dönemini kuşkusuz sadece dış politika açısından değerlendirmek yeterli olmaz. İsmet İnönü çok partili sisteme geçme kararı aldığında, kendi partisi CHP'nin seçimleri kaybetmesi halinde muhalefete geçmeyi göze almıştı. Belki dünyada böyle bir sistem değişikliğiyle iktidardan muhalefete geçmeyi gönüllü olarak kabul eden tek li-

(303) Kıbrıs konusundaki bu gelişmelerin ayrıntıları için bkz. Onur Öymen, *Silahsız Savaş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 408-472.

der İsmet İnönü'ydü. Başka ülkelerde bunun tersi örnekler çok görülmüştü. Örneğin Hitler ve Mussolini demokratik bir ortamda seçimleri kazandıktan sonra bir daha iktidarı kaybetmemek için demokrasiden uzaklaşıp ülkelerini totaliter devletler haline getirmişlerdi. İsmet İnönü bunun tam tersini yaptı ve Türkiye'yi, demokratik düzene geçmek isteyen ülkeler açısından bir örnek haline getirdi.

İsmet Paşa'nın iktidarı devrederken bazı kaygılar taşımadığını söylemek mümkün değildir. İsmet Paşa Celal Bayar'ın Atatürk'ten aldığı ilhamla, ülke güvenliğinin sağlanması için her türlü gayreti göstereceğinden emindi. Ama laikliğin korunması için acaba aynı özeni gösterecek miydi? Görevi devrederken İnönü, Celal Bayar'a bu konudaki kaygılarını ve beklentilerini açık bir dille anlattı.

Ama ne yazık ki, Demokrat Parti döneminde iktidar, laikliğin korunması için Atatürk'ün ve İsmet İnönü'nün gösterdiği özeni göstermedi. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra, 16 Haziran 1950'de uzun yıllardan beri Türkçe okunan ezanın Arapça okunmasına olanak sağlandı. Bakanlıkların ve devlet kurumlarının isimleri eski dönemlerdeki Arapça kökenli isimlere çevrildi. Aşırı dinci çevrelere taviz verilmesinin başlangıcı da o döneme gider. Menderes Demokrat Parti'nin bir grup toplantısında, milletvekillerinin tepkilerini yatıştırmak için onlara, "Siz isterseniz hilafeti bile geri getirebilirsiniz," dedi. Bütün bunların yanı sıra iktidarının son yıllarında basın hürriyetini kısıtlayan, bazı basın mensuplarını hapse atan, muhalefet milletvekillerini baskı altına alan Meclis Tahkikat Komisyonu kurma gibi girişimlere yönelen Menderes, 1955 yılında mecliste yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "Komünistlerin neler yaptığını biliyorsunuz... Bu memleketi temelinden sarsacak bu tehlikenin başını bugün Demokrat Parti, hiç kimsenin burnunu kanatmadan ezmiş bulunuyor." Menderes bu tehlikenin ortaya çıkmasından basın özgürlüğünü sorumlu tutarak sözlerini bitiriyordu.[304] İktidar basın özgürlüğünü kısıtlamanın gerekçesini bulmuştu: Komünizmi ezmek. Ama geniş halk kesimleri başka görüşteydi. Hükümetin demokrasi karşıtı uygulamaları geniş halk kesimlerinin, aydınların ve

(304) Behramoğlu, a.g.e., s. 97.

Atatürk'ün düşüncesine ve devrimlerine bağlı olanların şiddetli tepkisini çekti. Gençlerin sokaklara taşan gösterilerindeki haklı taleplerin başında tarafsız radyo, mahkeme bağımsızlığı ve basın özgürlüğü geliyordu. 1950 yılında demokratik dünyanın bir üyesi olarak göreve başlayan Menderes Hükümeti, sonunda Türkiye'yi demokrasiden uzaklaşan bir devlet haline getirdi.

27 Mayıs İhtilalinden Sonraki Dönemde Dış Politika

27 Mayıs 1960 ihtilali, işte bu ortamda gerçekleştirildi. Ne yazık ki, daha sonra yapılan yargılamalar, Adnan Menderes'in ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idamları, cumhuriyet tarihimizin acı bir sayfasını oluşturdu. Türk demokrasisi yara aldı. Dünyadaki itibarı zedelendi. Menderes dönemi tarihçiler tarafından kuşkusuz bütün yönleriyle değerlendirilecektir. Ama bu çalışmanın kapsamına giren boyutuyla bakıldığında, esas itibariyle bir dış tehditten korunma arzusuyla da olsa, bu dönemde izlenen politikalar Türkiye'yi Atatürk'ün tam bağımsızlık ilkesinden büyük ölçüde uzaklaştırdı.

10 yıl boyunca Menderes'in, bazen ölçüyü aşarak destek verdiği Amerika ve diğer Batılı ülkeler darbeye karşı nasıl bir tutum aldılar? Menderes'in kurtarılarak tekrar hükümetin başına geçirilmesi için çalışanlar oldu mu? Hatırlanmıyor. Menderes devrilmişti, bir dönem bitmişti. Şimdi Türkiye'nin yeni yöneticileriyle çalışma, onları etki altına alma zamanıydı. Zaten yeni yöneticilerin de Menderes döneminin dış politikasını değiştirme gibi bir niyetleri yoktu. Daha ihtilalin yapıldığı gün işbaşına gelen Milli Birlik Komitesi adına radyoda yapılan açıklamada dış politikayla ilgili olarak şunlar söyleniyordu: "Gayemiz Birleşmiş Milletler yasasına ve insan hakları ilkelerine tamamen uymaktır. Büyük Atatürk'ün 'Yurtta Sulh Cihanda Sulh' prensibi bayrağımızdır. Bütün İttifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız, NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız ."[305] Menderes döneminin dış politikası sürdürülecekti, özel-

(305) Tunçkanat, a.g.e., s. 267.

likle Amerika'yla yakın ilişkilere önem verilecekti. Bunun işaretlerine Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Fletcher Warren'ın raporlarında rastlanıyor. Warren'ın 27 Mayıs 1960 günü yazdığı raporda, "Türkiye'de Amerikan karşıtlığının işareti görülmüyor. Tam tersine, bu sabah bir Milli Birlik Komitesi üyesi, büyükelçiliğimize Türk silahlı kuvvetlerinin Amerikan dostluğuna bağlılığını bildirdi ve Türkiye'nin uluslararası yükümlülüklerine, özellikle NATO'ya ve CENTO'ya bağlı kalacağını söyledi."(306) cümleleri yer alıyordu.

İhtilalin ertesi günü Amerikan Büyükelçisi Genelkurmay Karargâhında Cemal Gürsel'i ziyaret etti. Bu ziyaretle ilgili olarak Vaşington'a gönderdiği raporda Büyükelçi Warren, "...Ne askerler ne de halk dün gerçekleştirilen darbenin uzun vadeli sonuçlarının farkındaydı," diyor. Büyükelçi, Gürsel'e şunları söylediğini kaydediyor: "Türkiye'nin askeri hareketinin Amerika'da, İngiltere'de ve Batı dünyasındaki diğer ülkelerde ne gibi etkiler yapabileceğini bilemiyorum. Ama Amerikan Kongresi'nde özellikle Türkiye'ye yardım fonları oylanırken yapabileceği etkinin iyi olmayacağından endişeliyim. Askeri darbe Türkiye'nin hür dünyadaki istikrarlı ülke izlenimini ortadan kaldıracaktır. Ancak son zamanlarda Menderes'i eleştiren Batı basını, Türkiye'de olup bitenleri olumlu olarak yansıtacaktır... Kısa zamanda adil ve dürüst bir seçimin yapılması, askeri idarenin dünyadaki prestijini yükseltecektir." Gürsel cevaben, yeni bir anayasa hazırlanması için İstanbul'dan profesörleri Ankara'ya davet ettiğini belirtiyor, Türklerin temel ilkelerinden birinin Amerika'yla yakın işbirliğini sürdürmek olduğunu söylüyor. Ama Amerika'dan bir beklentileri vardır. Gürsel büyükelçiye, geçen hükümetin askeri idareye utanç verici bir mali miras bıraktığını, 1 Haziran tarihinde memur maaşlarını ödemekte güçlük çekeceklerini söylüyor ve Amerika'nın yardımı taksidini erkene alarak bir an önce ödeme yapmasını rica ediyor. Büyükelçi cevaben, yardım konusunu ele almadan önce bazı hususların açıklığa kavuşturulması gerektiğini söylüyor. Beklentisi, Amerika'nın yeni hükümeti resmen tanımasıdır. ABD askeri yönetimi 30 Mayıs'ta, yani ihtilalden üç gün sonra tanıyor.

(306) Central Files, 782.00/5-2760.

Vaşington'da da Ulusal Güvenlik Konseyi'nin 8 Haziran 1960 tarihli toplantısında, Türkiye'deki askeri darbeyle ilgili bir değerlendirme yapılıyor. Orada bir konuşma yapan CIA Başkanı Allan Dulles, yeni hükümetin kendinden pek emin olmadığını, bir istikrarsızlık dönemi yaşayabileceğini, yeni yönetimin Kore'deki 5000 kişilik Türk birliğini geri çekip orada sembolik bir güç bırakacağını, zira bu askerlere Türkiye'de ihtiyaç bulunduğunu söylüyor. Aldıkları bilgilere göre Sovyetler Birliği'nin Cemal Gürsel'i Moskova'ya davet ettiğini, Rusların yeni rejimi ihtiyatlı bir yaklaşımla onayladıklarını ama bir taraftan da Türkiye'nin Batı'yla bağlarını zayıflatmaya çalışacağını söylüyor.[307]

27 Mayıs yönetiminin öncelikli işleri vardı. Amerika'yla ve ittifaklarla ilişkilerin korunmasının dışında dış politikada ayrıntılı çalışmalar yapmaya vakti yoktu. Ülkeye çekidüzen vermek gerekiyordu. Her alanda yapılacak işler planlandı. Bu arada geçen yönetimin bazı icraatı da gözden geçirilecekti. Örneğin Menderes iktidarı iş başına gelir gelmez ezanı Arapça'laştırmıştı. Milli Birlik Komitesi ezanın tekrar Türkçe okunmasını sağlayabilecek miydi? Bu konu komitede tartışıldı ve 25 Temmuz 1960 tarihinde karar açıklandı: Ezanın Arapça okunmasına devam edilecekti. Kararda şu görüşlere yer veriliyordu: "...Şunu kesinlikle belirtmek isteriz ki, bazı teşekkül ve şahıslar tarafından yapılan ezan ve Kuran-ı Kerim'in Türkçe okutulması mecburiyeti gibi, vatandaşlarımızın zihinlerinde yanlış kanaatler uyandıracak istidattaki beyan, tefsir ve propagandalar, hiçbir surette Milli Birlik Komitesi'nin fikirlerini ifade etmez." Bu karara karşı olanlardan Komite üyesi Haydar Tunçkanat, bu kararın Milli Birlik Komitesi'nin Atatürkçülüğüne ve devrimciliğine gölge düşürdüğünü düşünüyor.[308] Herhalde o dönemde böyle düşünen başkaları da vardı...

Yeni bir anayasa yapılacaktı, eski dönemin sorumluları yargılanacak, Milli Birlik Komitesi içinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları giderilecek, hatta bir süre sonra bir tasfiye yapılacaktı. Bu işlerle uğraşırken

(307) Eisenhower Library, Whitman File, NSC Records.
(308) Tunçkanat, a.g.e., s. 324.

dış politikaya fazla zaman ayırmak da mümkün değildi. Dışişlerini, Dışişleri Bakanlığı'na getirilen tecrübeli Büyükelçi Selim Sarper ile bakanlık teşkilatı yönetecekti.

İnönü'nün Başbakanlığı ve Kıbrıs Krizi

Türkiye'de bu darbeden kısa bir süre sonra seçimler yapıldı. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün başkanlığında bir koalisyon hükümeti kuruldu. Bu hükümetin dış politikada önceliği Kıbrıs konusu oldu. Menderes döneminin son aylarında Kıbrıs konusunda başarılı bir sonuç alınmış, 1960 yılında Londra ve Zürich antlaşmalarının imzalanmasıyla Türklerin eşit haklarla Kıbrıs devletinin yönetiminde yer almaları sağlanmış ve Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'la birlikte garantörlük hakkını kazanmıştı.

Böylece kalıcı bir çözüme ulaşılmış mıydı? Maalesef hayır. Bir kere Cumhurbaşkanı Makarios koyu bir Enosis yanlısıydı. Başından beri General Georgios Grivas'la yakın işbirliği içinde bulunmuş ve terör faaliyetlerine destek olduğu için İngiltere Hükümeti tarafından Seyşel adalarına sürülmüştü. Sonra Amerika'nın desteğiyle adaya döndü ve 1960 yılında da cumhurbaşkanlığına getirildi. Ama Enosis hayalleri bitmemişti. Türklerin adadan, gerekirse şiddet kullanılarak, uzaklaştırılmasını amaçlayan Akritas Planı, Makarios'un bilgisi ve onayıyla hazırlanmıştı. Hazırlayanlardan biri de 2008 yılının ilk aylarına kadar Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı olan Papadopoulos'tu.

Makarios bu amaca yönelik faaliyetlerinin bir parçası olarak 1963 yılının Noel'inde Türklere karşı kanlı bir saldırı düzenlenmesine öncülük etmiş ve çok sayıda Kıbrıslı Türk'ün öldürülmesine yol açmıştı. Ama Türkleri tamamen tasfiye edememiş, güçlü direnişleri karşısında onlarla müzakereye razı olmuştu. İşte İsmet İnönü'nün başbakanlığı döneminde Türk dış politikasının en önemli konusu Kıbrıs'la ilgili bu gelişmeler ve Kıbrıs Türklerinin Rum saldırılarına karşı korunması meselesiydi. Bu konu İsmet İnönü'nün döneminden sonra yıllarca sürdü, hâlâ da sürüyor.

1964 yılından itibaren adada müzakere süreci başladı. Türk tarafından Rauf Denktaş'ın, Rum tarafından da Glafkos Klerides'in başkanlığındaki heyetler arasındaki müzakereler yaklaşık 10 yıl sürdü.

Ama bir sonuca ulaşılamadı. 1967 yılında bir askeri darbe sonunda Yunanistan'da iktidara geçen Albaylar Cuntası sabırsızlanıyordu. Enosis daha fazla gecikmeden gerçekleştirilmeliydi. Makarios'u giderek bir engel gibi görmeye başladılar. Adadaki Yunan birliklerine soktukları ihtilalci subaylar vasıtasıyla Makarios'u devirmenin hazırlıklarına giriştiler. Bu subaylar adada Makarios yanlılarıyla çatışmalar çıkarmaya başladı. Bu gelişmelerin farkında olan Makarios, Yunanistan Devlet Başkanı Gizikis'e 6 Temmuz 1974 tarihinde bir mektup yazarak o tarihte EOKA-B adını alan terör örgütünün dağıtılmasını ve onlara öncülük eden Yunanlı subayların geri çekilmesini istedi. Yunanistan'ın bunu kabul etmesi mümkün değildi. O sırada Atina'da Makarios'u devirme planları yapılıyordu. 13 Temmuz 1974'te bizzat Gizikis'in başkanlığında Atina'da bir toplantı yapıldı. Bu toplantıya Yunan Genelkurmay başkanı ile üst düzeydeki diğer yetkililer katıldı. O toplantıda ne karara varıldığı iki gün sonra anlaşılacaktı.

Yunan cuntasının temel amaçlarından biri Kıbrıs'ı bir an önce Yunanistan'a bağlamaktı. Bunun için adadaki askerleri ve eski EOKA teröristleri aracılığıyla 15 Temmuz 1974 günü bir darbe düzenledi. Başpiskopos Makarios canını zor kurtararak adayı terk etti. Kıbrıs Rum Yönetiminin başına, ünlü terörist Nikos Samson getirildi. Samson adanın Yunanistan'la birleştirileceğini ilan etti. Türklere karşı yapılan saldırılarda çok sayıda Kıbrıslı Türk öldürüldü. Türkiye Londra ve Zürich antlaşmalarından doğan hakkını kullanarak Kıbrıs'a bir askeri müdahalede bulundu. Türkiye'nin bu operasyonu, Kıbrıs'ta Nikos Samson'un, Yunanistan'da da Papadopoulos cuntasının sonunu getirdi. Ne var ki, Kıbrıs'taki bazı güçler Türkiye'nin askeri müdahalesini Amerika'nın desteğiyle yaptığı iddiasını ortaya attı ve adada Amerikan karşıtı gösteriler yaptılar. Bazı radikal unsurlar bu arada Lefkoşe'deki Amerikan Büyükelçisi Rodger Davies'i öldürdü. Türkiye'nin müdahalesinin sonuçlarından biri de Yunanistan'daki albaylar rejiminin devrilmesi ve Yunanistan'ın yeniden demokrasiye dönmesi oldu. Kıbrıs'ta da EOKA teröristi Nikos Samson devrildi. Amerikan aleyhtarı eylemler Atina'ya da sıçradı ve Karamanlis'in başkanlığındaki Yunan Hükümeti NATO'nun askeri kanadından çekilme kararı aldı.

Kıbrıs'taki gelişmelerin adanın boyunu aşan yansımaları oldu. Türkiye'nin Amerika'yla, İngiltere'yle ve diğer Avrupa ülkeleriyle ilişkileri köklü biçimde etkilendi. Makarios 1963 yılının sonunda Türklere karşı kanlı bir saldırı düzenleme cesaretini nereden almıştı? Kıbrıs devletini kuran Londra ve Zürich antlaşmalarıyla sağlanmış olan düzeni ve dengeleri bozarken kime güveniyordu? Yunanistan'ın desteği yeterli miydi? Antlaşmalara göre, adada düzen bozulunca Türkiye'nin müdahale etme hakkı vardı. Makarios bunu bilmiyor muydu? Kuşkusuz biliyordu. Ama bir şey daha biliyordu, Amerika ve İngiltere Türkiye'nin askeri müdahalesine izin vermez. Nitekim sürgündeki Makarios'un dönüp Rumların liderliğini üstlenmesini sağlayan Amerika değil miydi? İşte Makarios muhtemelen 1963 yılı sonunda bu hesapları yapıyordu ve Amerika'nın Türkiye'yi engelleyeceğini düşünüyordu. Bu düşüncesinde haksız sayılmazdı. Hiç değilse o dönem için... Kanlı Noel saldırılarından hemen sonra görüldü ki, Amerika, Türkiye ne kadar haklı olursa olsun adaya müdahalesine karşıydı.

Rum saldırılarının Erenköy'e ve Türklerin yaşadığı başka bölgelere de yayılmakta olduğu görüldüğünde, Başbakan İsmet Paşa askeri bir müdahaleyi ciddi olarak düşünmüştü. Belki Türkiye'nin o tarihteki askeri olanakları bir deniz aşırı operasyonu kolaylıkla gerçekleştirmesine imkân verecek düzeyde değildi. Ama her şeyin bir sınırı vardı ve Türkiye o sınıra çok yaklaşmıştı. İşte tam o sırada Başkan Johnson'un Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup her şeyi değiştirdi. Türkiye'de hâlâ Amerika'nın her konuda nasıl olsa Türkiye'yi destekleyeceğine inananlar için soğuk bir duş etkisi yapan bu mektupta Johnson diyordu ki, eğer Türkiye'nin müdahalesinin sonucunda Sovyetler Birliği Türkiye'ye saldırırsa, NATO Türkiye'yi koruyamayabilir. Bu, o tarihe kadar NATO'nun her koşulda, Sovyet saldırısına uğrayan müttefikleri koruyacağı yolunda hâkim olan inancı kökten sarsacak nitelikte bir uyarı, hatta bir tehditti. İsmet Paşa Johnson'a gerekli cevabı verdi. Ama Amerika'nın mesajı dünyanın o günkü şartlarında büsbütün göz ardı edilemezdi.

Sonuçta, Türkiye o günkü koşullar altında askeri bir müdahalede bulunamadı ve diplomasi yoluyla Kıbrıslı Türklerin haklarını ve

çıkarlarını korumaya çalıştı. Ancak diplomasi alanında da Türkiye müttefikleri tarafından yalnız bırakıldı. Birleşmiş Milletler'de verdiği mücadelede Türkiye acı gerçeği gördü. Soğuk Savaş'ın devam ettiği, NATO'nun Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu bir ortamda bile müttefikleri yanında değildi. Oysa, aynı Birleşmiş Milletler'de Türkiye, kısa bir süre önce, NATO müttefiki Fransa'yı desteklemek için Cezayir'i karşısına almıştı. Kıbrıs'ta saldıran Rumlardı, saldırıya uğrayan, şehit veren Türklerdi. Ama büyük devletler saldırganı kollayan, saldırıya uğrayanı korumasız bırakan bir yaklaşım sergilemişlerdi. Türkiye ile Yunanistan'ı karşı karşıya getiren durumlarda Batılı ülkelerin Türkiye'nin yanında yer almalarını beklemek hayalperestliğin de ötesindeydi. Yunan devletinin kuruluşunda olduğu gibi, Girit meselesinde olduğu gibi, Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi bu devletler daima Yunanistan'ın yanında yer alacaklardı. Kıbrıs buna bir istisna oluşturmuyordu. O yıllardan sonraki gelişmelerde de bu hep böyle oldu ve Türkiye müttefiklerini Kıbrıs konusunda hep karşısında buldu ve hep onların baskılarına maruz kaldı. Türkiye daima taviz vermeliydi. Yunanistan ve Kıbrıs Rumlarını tatmin edecek çözümler bulunmalıydı.

Kıbrıs'la ilgili gelişmelerin Türkiye açısından hiç faydası olmadı mı? Kuşkusuz oldu. Türkiye'nin dünyaya bakışını değiştirdi. Demek ki, en haklı olduğu durumlarda bile müttefikleri Türkiye'nin yanında yer almayabilirlerdi. Hatta Türkiye'yi engellemeye, baskı altına almaya çalışabilirlerdi. İsmet Paşa'nın, "Büyük bir devletle dostluk yapmak vahşi bir hayvanla aynı yatakta yatmaya benzer," sözü, bu tecrübelerin ışığında söylenmişti. O zaman, böyle durumlar için ulusal gücümüze ve olanaklarımıza dayalı yeni stratejiler, yeni senaryolar hazırlanmalıydı. İşte 1964 yılından sonra Türkiye adım adım böyle bir hazırlık içine girdi.

1965 yılında Süleyman Demirel başkanlığında kurulan Adalet Partisi Hükümeti zamanında da Kıbrıs konusu ön plandaydı. Aslında Demirel büyük bir kalkınma hamlesi başlatmak istiyordu ve zamana ihtiyacı vardı. Kıbrıs konusunun kendi projelerini etkilemesini istemiyordu. Dışişleri Bakanı Çağlayangil'e, "Kıbrıs sorununu gazetelerin birinci sayfalarında görmek istemiyorum," dediği, diplomatik çevre-

lerde dolaşan bir rivayetti. Ne var ki, Yunanistan ve Kıbrıs Rumları Demirel'den talimat almıyorlardı. Onların kendi projeleri vardı ve bu projelerin özü Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamaktı. Bu amaçla, güç kullanmak da dahil, hiçbir yöntemi devre dışı bırakacak değillerdi. İşte bu düşüncelerle Yunanistan 1964 yılından sonra parti parti, 20.000 civarında askeri Kıbrıs'a çıkarmıştı. EOKA lideri General Grivas, EOKA terör örgütünün yerine bu defa EOKA-B denilen örgütü kurmuştu. Rumlar baskılarını sürdürüyorlardı. 1968 yılında Boğaziçi ve Geçitkale köylerine saldırdı, 20'den fazla soydaşımızı şehit ettiler. İki köyü de işgal ettiler. Geçitkale köyünü ateşe verip yağmaladılar.(309) Yunanistan'ın desteklediği bu çetelerin, Kıbrıs Yunanistan'la birleşmedikçe rahat durmayacakları anlaşılıyordu. Türkiye bu defa askeri bir müdahaleye kararlı olduğu izlenimini verdi. Hatta Demirel Hükümeti böyle bir müdahale için meclisten yetki de aldı. Kıbrıs devletini kuran Londra ve Zürich antlaşmaları Türkiye'nin böyle bir durumda müdahalesine olanak veriyordu. Ama Amerika müdahaleye gene karşıydı. Eski Dışişleri Bakanlarından Cyrus Vance başkanlığında bir heyet Türkiye'ye gönderildi. Müzakereler yapıldı. Türkiye'nin kararlı olduğunu gören Yunanlılar, antlaşmalara aykırı olarak adaya gönderdikleri kuvvetlerini ve ağır silahlarını geri çektiler. Grivas'ı da Atina'ya geri gönderdiler. Türkiye, Kıbrıs'ta güvenliğin sağlanması sorumluluğunun Birleşmiş Milletler Barış Gücü'ne verilmesini istiyordu. Bu konuda karar Güvenlik Konseyi'ne aitti. BM Genel Sekreteri U'Thant böyle bir kararın alınmasına taraftar değildi. Konsey üyelerinden de yeterli destek alınamadı. Sonuçta mesele zamana yayıldı ve bu doğrultuda bir karar çıkmadı.(310) Yunanistan ciddi bir maliyet ödemeden Türkiye'nin müdahalesine engel olmuştu. Türkiye de haklı olmasına rağmen büyük müttefiki Amerika tarafından bir kez daha engellendiğini görmüştü. Rum tarafında, Klerides gibi bazı siyasi liderler Yunan askerlerinin çekilmesine üzülmüştü. Türkiye'de de bazıları Yunanistan'ı gerilettikleri için sevinmişti. Kıbrıs Türklerine 1974 yılından beri uygulanan ağır baskıların bir ölçüde de olsa ha-

(309) Yavuzalp, a.g.e., s. 119.
(310) Yavuzalp, a.g.e., s. 121.

fifletilmesi Ankara'da memnuniyet yaratmıştı. Ama gerçek oydu ki, Rumlar 1973 yılı Noel'inde yarattıkları filli durumdan geri gitmeye niyetli değillerdi. Adanın tek meşru hükümetinin kendileri olduğuna inanıyorlardı ve bunu dünyaya kabul ettirmişlerdi. Rumlar Türkleri ikinci sınıf bir azınlık olarak görmeye devam ediyordu ve Türklerle yürüttükleri müzakerelerde herhangi bir ciddi adım atmaya niyetleri yoktu. Denktaş ile Klerides arasında yıllarca süren görüşmelerde hiçbir ilerleme sağlanamıyordu. Başta Amerika ve İngiltere olmak üzere büyük devletler, daima Yunanistan'ın ve Kıbrıslı Rumların yanında yer aldıkları ve Rumların gayrimeşru hükümetini Kıbrıs devletinin tek meşru hükümeti saydıkları ve bu yaklaşımlarını da Birleşmiş Milletler kararlarında kaydettirdikleri için Türkiye bu haklı davasında ilerleme kaydedemiyordu.

1967 yılında Yunanistan'da bir darbe oldu. Albay Papadopulos'un başkanlığında bir cunta, yönetimi ele geçirdi. İşbaşına gelen cunta hükümeti Enosis hevesinden vazgeçmiş değildi. Tam tersine, bunu bir an önce gerçekleştirmek istiyordu. Bu arada Keşan ve Dedeağaç'ta Türk ve Yunan başbakanları Demirel ve Kolias birer görüşme yaptılar. Yunan cuntasının güçlü adamı Papadopulos da görüşmelerde hazır bulundu. Yunanlılar Kıbrıs'taki iki İngiliz üssünden birini Türkiye'ye vermek karşılığında Türkiye'nin Enosis'e razı olmasını önerdiler. Tabiatıyla bu teklifin kabul edilmesi söz konusu olamazdı. Kaldı ki, bu üs önerisinden İngiltere Hükümeti'nin haberi bile yoktu. Neticede görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı.

1974 yılının ortalarına kadar durum böyle devam etti. O yıl Yunan cuntası, Kıbrıs sorununa radikal bir çözüm getirmeye karar verdi. Makarios her ne kadar Enosis yanlısı idiyse de bu yolda yeterince hızlı adım atmıyordu. O zaman yapılacak tek şey kalmıştı: Makarios bir darbeyle devrilecek ve Kıbrıs'ta derhal Enosis'i gerçekleştirecek bir yönetim iş başına getirilecekti. Adadaki Yunan subayları ağırlıklarını giderek daha fazla hissettiriyorlardı. Makarios Yunanistan Cumhurbaşkanı Gizikis'e bir mektup yazarak durumdan şikâyet etti. Bu mektup basına da sızdı. Bunun üzerine Türk Dışişleri önemli gelişmeler olacağını anlayıp gerekli hazırlıklara başladı. Tatilde olan ilgili memurlar Ankara'ya çağırıldı. Bu kitabın yazarı o tarihte Kıbrıs

Şube Müdürlüğü görevini yapıyordu. Tabii o da Ankara'ya çağırılanlar arasındaydı. 1974 yılının yaz ayları çok hareketli geçti.

15 Temmuz 1974 günü Atina'daki Yunan cuntası Makarios'u devirip Kıbrıs'ın yönetimini ele geçirmek ve adayı Yunanistan'a bağlamak için Kıbrıs'ta bir darbe gerçekleştirdi. Darbeciler "Yunan Kıbrıs Cumhuriyetini" kurduklarını ilan etti, bu kukla devletin başına ünlü terörist Nikos Samson'u geçirdiler. Darbeciler adadaki Makarios yanlılarından ve AKEL Partisi mensuplarından yaklaşık 3000 kişiyi öldürdüler. Makarios'un bulunduğu başkanlık sarayına tanklarla ve havan toplarıyla saldırdılar. Makarios büyük güçlükle kaçıp Baf şehrine sığındı. Baf radyosunda yaptığı bir konuşmada Yunan darbecilerin Kıbrıs'ta bir diktatörlük kurmak istediklerini, kendisinin bunlarla savaşacağını söyledi. Darbeciler Baf'ı ele geçirmek için askeri birlikleri oraya sevk ettiler. Makarios son anda bir İngiliz helikopteriyle Baf'tan alınıp adadaki İngiliz üslerine götürüldü. Sonra oradan bir uçakla Malta üzerinden Londra'ya gitti. Darbeciler bu arada Kıbrıslı Türkleri tasfiye etmeyi amaçlayan Akritas planını da yürürlüğe koymaya başladılar.

Makarios Londra'dan New York'a gitti. 19 Temmuz 1974 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde bir konuşma yaparak bütün olup bitenleri açık bir dille anlattı. Makarios şunları söyledi: "...Bu Kıbrıs Cumhuriyetinin egemenliğini ve bağımsızlığını açıkça ihlal ederek yurtdışından yapılmış bir istiladır. Bu darbe Rum milli muhafızları içine yerleştirilen ve milli muhafızlara kumanda eden Yunanlı subaylar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu subaylar doğrudan doğruya Atina'dan talimat almışlardır. Başkentin yakınındaki havaalanı da adadaki Yunan kontenjanına mensup subaylar tarafından işgal edilmiştir... Bu darbenin Yunanistan'daki cunta tarafından gerçekleştirildiğinden hiçbir şüphe yoktur... Bu kanlı darbe çok sayıda insanın öldürülmesine yol açmıştır. Darbeciler herkesin bildiği tetikçi Nikos Samson'u devlet başkanlığına getirmiş, o da EOKA mensubu veya destekleyicisi olan kimseleri hükümette görevlendirmiştir. Yunanistan'ın Kıbrıs'a ve Kıbrıslılara karşı tutumunun samimiyetsiz olduğunu söylemek zorundayım. Bu, ikiyüzlü bir politikadır. İki toplum arasındaki müzakerelerde ilerleme kaydedilmesini engel-

leyen de Yunanistan'daki rejimin bu ikiyüzlü politikasıdır... Bu darbeden Kıbrıslı Türkler de etkilenmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Yunanistan'a, adadaki subaylarını geri çekmesi ve Kıbrıs'ın istilasını sona erdirmesi için çağrıda bulunmalıdır."

Makarios Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin önünde işte bunları söyledi. Resmi zabıtlara geçen bu konuşma Kıbrıs'taki darbeyi Yunanistan'ın planlayıp gerçekleştirdiğini tarihi bir belge olarak kanıtladı.

Kıbrıs'ta yaşanan gerçekleri kanıtlayan diğer bir belge de, Yunanistan Temyiz mahkemesinin 23 Mart 1979 tarihinde aldığı 2658/79 sayılı kararıdır. Bu kararda da şöyle denilmektedir: "Türkiye'nin Zürich ve Londra antlaşmalarına uygun olarak Kıbrıs'a yaptığı askeri müdahale hukuka uygundur. Bir garantör ülke olan Türkiye, yükümlülüklerini yerine getirme hakkına sahipti. Gerçek sorumlular, bir darbe gerçekleştirerek Türkiye'nin bu müdahalesini hazırlayan Yunanlı subaylardır."

Bu belgelerin de gösterdiği gibi, 1974 yılında Kıbrıs'ta gerçekleştirilen darbe Yunanistan'ın başka bir ülkenin yönetimini ele geçirme girişiminin açık bir göstergesidir.

Türkiye'de o tarihte Bülent Ecevit'in başkanlığında bir hükümet iş başındaydı. Ecevit önce haşhaş ekimi kriziyle uğraştı. Amerika, haşhaştan üretilen uyuşturucu maddelerin Amerikan gençliğini zehirlediğini söylüyor ve Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanmasını istiyordu. Amerika'nın bu talebi 1971 yılında yarı askeri müdahale sonucunda iktidara getirilen Nihat Erim Hükümeti tarafından kabul edilmiş ve haşhaş üretiminden geçinen çok sayıda çiftçinin tepkisine yol açmıştı. Gerçekten haşhaş çok sayıda ailenin geçim kaynağı idi. Haşhaştan ilaç yapılıyordu. Ecevit Amerika'nın baskılarına direndi ve haşhaş ekimi yasağını kaldırdı. Ama haşhaşın uyuşturucu üretiminde kullanılmasını engelleyecek denetim önlemlerini de aldı. Amerika buna itiraz etmedi, hatta Türkiye'yle bu konuda işbirliği yaptı. Demek ki, Amerika'nın her istediğine kayıtsız şartsız boyun eğmekten başka politikalar da uygulanabilir ve başarıyla sonuçlandırılabilirdi.

Aynı tarihlerde Kıbrıs'ta Yunan darbesi gerçekleştirildi. Ecevit buna seyirci kalamazdı. Üstelik geçen zaman içinde Türk silah-

lı kuvvetleri deniz aşırı bir operasyon için hazırlanmıştı. Ecevit önce İngiltere'yle ortak bir müdahale olanağını araştırmak için Londra'ya gitti. Başbakan Wilson o havada değildi. Ortak operasyona razı olmadı. Muhtemelen Türkiye'nin tek başına operasyon yapabileceğine de inanmıyordu. Amerika da Türkiye'nin operasyonunu engellemek için büyük çaba sarf etti. Dışişleri Bakan Yardımcısı Sisco Ankara'ya gelerek Ecevit'le görüştü. Ama o aşamada Amerikalıların da yapabileceği fazla bir şey kalmamıştı. Türkiye kararlıydı ve 20 Temmuz 1974 tarihinde bu kararını gerçekleştirdi. Bu harekât yalnız Kıbrıslı Türklerin can ve mal güvenliğini sağlamakla kalmadı, Kıbrıs Rum kesiminde ve Yunanistan'da siyasi bir depreme yol açtı. Kıbrıs'ta terörist Nikos Samson iktidarı terk etmek zorunda kaldı. Aynı zamanda onun kurduğu "Yunan Kıbrıs Cumhuriyeti" de sona erdi. Makarios adaya döndü, Rum Yönetiminin başına geçti.

Yunanistan'da albaylar cuntası devrildi. Paris'te sürgünde olan Karamanlis Atina'ya döndü ve yönetimi devraldı. Cuntacı subaylar yargılanıp cezalandırıldı. Gerek Yunanistan'da gerek Kıbrıs Rum Kesiminde bu kadar önemli değişikler olurken iki hususta değişiklik olmadı: Bunlardan biri Türk-Yunan ihtilaflarında Yunanistan'ın izlediği katı ve uzlaşmaz tutum yani Enosis hedefi, diğeri de Batılı ülkelerin her ne olursa olsun Yunanistan'ı ve Rumları destekleyen tutumuydu. Nitekim Türkiye'nin birinci harekâtından sonra İngiltere Dışişleri Bakanı Callagan'ın başkanlığında düzenlenen Cenevre Konferansı'nda İngiltere'nin amacının, Türkiye'nin kontrol altına aldığı alanları mümkün olduğu kadar sınırlamak ve siyasi açıdan Rumlara destek olmak olduğu anlaşıldı. Üstelik artık Yunanistan'da cunta yönetimi gitmişti, adada da Nikos Samson iktidardan uzaklaştırılmıştı. Çözüm mümkün olduğu kadar Yunanlıların ve Rumların istediği biçimde olmalıydı. Arkalarında bu desteği hisseden Yunanlılar ve Rumlar makul bir çözüme yanaşmadılar. Zaman kazanıp Türkiye'yi, Kıbrıs'ta tuttuğu köprü başına mahkûm etmek istediler. Koşullar değişince bu Türk birlikleri kolayca etkisiz kılınabilirdi. Türkiye askeri açıdan bunu kabul edemezdi ve etmedi. Kıbrıs Türk ve Rum temsilcileri Denktaş ve Klerides'in de katıldığı İkinci Cenevre Konferansı'nda, Rum-Yunan tarafının niyetleri iyice anlaşıl-

dı. Türkiye ikinci bir müdahaleyle kontrol ettiği alanı genişletmeli ve oradaki soydaşlarını da kurtarmalıydı.

İşte bu ikinci müdahale haberi geldiğinde Callagan ünlü sözünü söyledi: "Şu anda aldığımız habere göre Türkiye ikinci bir müdahaleye başlamıştır veya başlamak üzeredir. Şimdi Kıbrıs Türk ordusunun esiri olmuştur ama yarın Türk ordusu Kıbrıs'ın esiri olacaktır." Bu sözlerin anlamı açıktı: İngiltere ve onunla birlikte hareket eden Amerika ve diğer Batılı ülkeler Kıbrıs müdahalesi nedeniyle Türkiye'yi cezalandıracaktı. Nitekim o tarihten sonra Birleşmiş Milletler'de ve diğer uluslararası kuruluşlarda Kıbrıs konusunda alınan kararlar daima Yunanistan'ın ve Kıbrıs Rumlarının istediği doğrultuda oldu.

Ambargolara Direnme

Türkiye'nin 20 Temmuz müdahalesinden kısa bir süre sonra, Amerikan Kongresi 5 Şubat 1975 tarihinde Türkiye'ye silah ambargosu uygulanması kararı aldı. Bir NATO ülkesi başka bir NATO ülkesine siyasi baskı yapmak amacıyla artık hiçbir silah, teçhizat ve yedek parça göndermeyecekti. Türkiye bu ambargo kararına hemen tepki gösterdi. Ambargo devam ettiği sürece Amerika Türkiye'deki askeri tesislerden yararlanamayacaktı. Amerika böyle bir tepki beklemiyordu. Türkiye'de, Amerika'ya yakınlığıyla bilinen Süleyman Demirel Başbakandı. Ama Demirel böyle bir tepki göstermekten başka çare olmadığını görmüştü. Türk Hükümeti'nin bu kararını Dışişleri Bakanı Çağlayangil'den öğrenen Amerikan büyükelçisinin ağzı, kelimenin gerçek anlamında, bir karış açık kaldı. Türk ordusu sıkıntılı bir döneme girdi. Türk savaş uçakları, tehlike halinde pilotları fırlatacak tertibattan mahrum olarak uçuyorlardı. Bu yüzden bazı pilotlar şehit oldu. Ama Türkiye geri adım atmadı. O tarihlerde Türkiye'de dış baskılara boyun eğmeyecek devlet adamları vardı.

Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinden sonra bir gelişme daha oldu. EOKA terör örgütünün bir uzantısı olan yeni bir örgüt Kıbrıs'ta bir bildiri yayınladı. Bu bildiride özetle şöyle deniliyordu: "Kıbrıs, Türk ordusunun işgali altındadır. Bizim Kıbrıs'ta şu sırada Türk ordusuyla mücadele etme imkânımız yoktur. Ama dünyanın her yerin-

de Türk hedeflerini vuracağız." O tarihten sonra Kıbrıs'ta Rum ve Ermeni militanların işbirliği yaptığına dair haberler yayıldı. Bir süre sonra da, 1975 yılının Ocak ayında Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi Daniş Tunalıgil öldürüldü. Onu Paris Büyükelçimiz İsmail Erez'e yapılan suikast izledi. Bu iki suikastı yapanlar bulunamadı. Ama Paris'ten Dışişleri Bakanı Çağlayangil'e gelen özel bir mesaj, Kıbrıs Rum kesimindeki teröristlerden duyulan kuşkuları dile getiriyordu. Bu ve bundan sonra Türk diplomatlarına karşı gerçekleştirilen terörist saldırılardan ASALA Ermeni terör örgütü sorumlu tutuldu.

Rum, Ermeni ve Kürt teröristlerin, Atina'da Küçük Asya Halkları Kurtuluş Derneği'nin çatısı altında bir araya geldiklerine dair haberler geldi. ASALA terörü sona erer ermez PKK terörünün başlaması acaba bir tesadüf müydü? PKK'nın Güney Kıbrıs'ı bir üs haline getirmesi de mi tesadüftü? Bazı Rum üst düzey yetkililerin PKK sözcüsü gibi konuşmalarını da tesadüf olarak mı kabul etmek gerekecekti? Nihayet PKK terör örgütü lideri Öcalan'ın Suriye'den ayrılıp birkaç ülke dolaştıktan sonra Yunanistan'ın Nairobi Büyükelçiliği'ne sığınması ve yakalandığında cebinde Kıbrıs Rum pasaportu bulunması da tesadüf sayılabilir miydi? Bütün bunları tesadüf sayacak kadar aymazlık olabilir miydi?

Öyle anlaşılıyor ki, bu kadar acı tecrübelerden geçen Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar yüz yıldan beri peşinde oldukları hedeflerden vazgeçmiş değillerdi. Yunanistan, kıta sahanlığı, kara suları, hava sahası, Ege adalarının silahsızlandırılması, Türk azınlığının sorunları gibi konularda hiç geri adım atmadı. Bu sorunlardan sadece kıta sahanlığı meselesini Türklerle görüşmeyi kabul etti. Diğerlerini Yunanistan'ın iç meselesi saydı ve bu konularda Türkiye'yle masaya oturmayı kabul etmedi.

Aslında 1974 yılında, Türkiye'nin Kıbrıs harekâtından sonra Yunanistan'da Karamanlis'in iktidara gelmesi bütün bu sorunların, hatta Kıbrıs meselesinin çözümü için uygun bir fırsat yaratmıştı. Hiç değilse öyle zannediliyordu. Bu kanıda olanlardan biri de o zaman Türkiye'de başbakanlık görevini üstlenmiş olan Bülent Ecevit'ti. Ecevit ile Karamanlis Cenevre'de buluşmuş ve kapsamlı bir görüşme yapmışlardı. Ecevit'in Ankara'ya dönüşünde bir değerlendirme top-

lantısı yapıldı. Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün, Milli Savunma Bakanı Hasan Esat Işık, Dışişleri Müsteşarı Büyükelçi Şükrü Elekdağ'la birlikte Dışişleri uzmanlarının ve Mehmet Gönlübol gibi Ege konularında uzman olan bazı bilim adamlarının katıldığı bu toplantıda, Yunanistan'a karşı izlenecek tutum, çeşitli konularda Türkiye'nin savunacağı tezler tartışıldı. Toplantıda oldukça iyimser ve umutlu bir hava esiyordu. Bu kitabın yazarı o sırada Gündüz Ökçün'ün danışmanıydı. Kıbrıs'taki görevinden yeni dönmüştü ve gerek Yunanistan'ın gerek Kıbrıslı Rumların gerçek bir uzlaşmaya yanaşacakları konusunda ciddi kuşkular taşıyordu. Ecevit'in iyimser yaklaşımını paylaşmakta güçlük çekiyordu. Toplantıda kendisine şöyle dedi: "Karamanlis dış dünyanın bu kadar sempatisini ve desteğini kazanmışken Türkiye'yle uzlaşma uğruna niçin bazı tavizler verme yoluna gitsin. Bence kuvvetli ihtimal Yunanistan'ın ve Rumların eski katı politikalarını sürdürmeleridir." Ecevit şu cevabı verdi: "Ben Cenevre'de kendisiyle yaptığım görüşmede bu izlenimi aldım. Karamanlis'in gerçek bir uzlaşmaya yanaşacağını umuyorum."

Daha sonraki gelişmeler maalesef bu kuşkuları haklı çıkardı. Karamanlis gerçekten uzlaşma istiyordu da Yunanistan'da etkili olan çevrelerin ve Makarios'un baskısıyla mı katı bir tutum sergilemek zorunda kaldı, yoksa kendisi de dışa karşı uzlaşmacı bir lider görünümü vermek istiyordu ama gerçekte Türkiye'yle uzlaşmayı arzu etmediği için mi böyle davrandı? Bu soruların cevabı bilinmiyor.

Bir tek şey oldu: Türk Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Şükrü Elekdağ ile Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Theodoropulos sadece kıta sahanlığı konusuyla sınırlı olmak kaydıyla uzun süren bir müzakere süreci başlattılar. Daha başlangıçta Yunanistan'ın diğer önemli konuları müzakere masasına getirmeye arzulu olmadığı anlaşıldı. Kıta sahanlığında sınırlı bazı gelişmeler kaydedildi, hiç değilse bir çözüme ulaşılabilmesi ümidi belirdi. Ama sonunda hiçbir çözüme varılmadan müzakereler uzadı gitti. Daha sonraki Dışişleri müsteşarları döneminde de bazı görüşmeler yapıldı ama bugüne kadar elle tutulur bir sonuç alınamadı. Bu arada Yunanistan'ın Ege'de petrol arama girişimleri, Buna karşılık Türkiye'nin *Hora* gemisini aynı amaçla Ege sularına çıkarması iki ülke arasında krize yol açtı. Bu kriz uzlaşmay-

la sonuçlandı, iki ülke de Ege'nin uluslararası sularında petrol aramamayı kabul ettiler. Ama krizin tortuları kaldı. İşte Yunanistan'da cuntanın yıkılmasından sonra bunlar oldu.

Yunanistan 1974'te demokrasiye döndükten sonra iş başına gelen bütün Yunan hükümetleri Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak Kıbrıs Rum Yönetimi'ni yönlendirmeye devam ettiler. Zaman zaman Yunanistan Kıbrıs Rumlarının bağımsız iradesine saygı gösterdiği izlenimi verdi. Örneğin Kıbrıs sorununa çözüm bulmak amacıyla Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından hazırlanan plan Kıbrıs Türk ve Rum kesimlerinde referanduma sunulduğunda, hem ABD hem de AB planın kabulü yönünde tavır alırken Rum Cumhurbaşkanı Papadopoulos halka referandumda hayır oyu verme çağrısında bulundu. Yunanistan ise geri planda kaldı. Aslında Papadopoulos'un tercihini benimsediği halde Rumların iradesine saygı gösterdiği izlenimini vererek açıkça tavır almadı. Ama sonuçta Türkler referandumda Kofi Annan Planı'nı kabul edip Rumlar reddedince bu durumun Rumların çıkarlarını olumsuz yönde etkilememesi için Yunan Hükümeti yoğun çaba gösterdi. Neticede referandumu reddeden taraf AB üyesi yapılarak mükâfatlandırıldı, kabul eden Türk tarafı ise ambargoların sürdürülmesi yoluyla cezalandırıldı.

1 Mayıs 2005 tarihinde Rumların AB üyeliği gerçekleştikten sonra Yunanistan ile Kıbrıs'ın Rum kesimi AB'nin çatısı altında birleşmiş oldu. Avrupa Birliği üye bir ülkenin ulusal çıkarlarını göz önünde tutup ona göre hareket etme ilkesi çerçevesinde ve Yunanistan'ın baskısıyla, Rumların üyeliğinden sonra da Kıbrıs konusunda Türkiye'ye baskı yapmaya devam etti. Türkiye'nin AB üyeliği süreci fiilen Yunanistan'ın ve Kıbrıslı Rumların talepleri doğrultusunda, Türkiye'nin Kıbrıs Rum Yönetimini "Kıbrıs Devleti" olarak tanıması şartına bağlandı. Bu doğrultuda Türkiye'den, Kıbrıs Rum uçaklarının Türk havaalanlarına, Kıbrıs Rum gemilerinin de Türk limanlarına girişinin serbest bırakılmasını öngören ek protokolü imzalayıp onaylaması istendi. 2004 Aralığındaki AB zirvesinde Türk Hükümeti baskılara dayanamayıp böyle bir protokolü imzalamayı vaat etmişti. Rumların üyeliğinden sonra, 29 Temmuz 2005 tarihinde bu protokolü imzaladı ama muhalefetten ve kamuoyundan gelen büyük tepki-

ler üzerine onay için meclise sunamadı. Gene Yunanistan'ın ve onun destekleyicisi Kıbrıs Rum yönetiminin baskısıyla 2006 yılının Aralık ayında yapılan AB zirvesinde Türkiye'yle bir yıl önce başlamış olan müzakerelerin 8 bölümü donduruldu, geri kalan başlıkların sonuçlandırılması da Türkiye'nin ek protokolü onaylaması şartına bağlandı. Türkiye'nin üyeliğini başka nedenlerden istemeyen bazı AB ülkeleri de bunu fırsat bilerek üyelik sürecini yavaşlatma olanağına kavuştular. Kıbrıs meselesiyle ilgili gelişmeler özetle böyle.

1960'ların başında Türkiye başka bir krizle karşı karşıya kaldı.

Sovyetler'in Amerikalılardan önce uzayı keşfetmeye başlaması ve 1957 yılında Sputnik uydusunun fırlatılması NATO'da kaygı yaratmıştı. Amerika muhtemel bir Sovyet saldırısına karşı kullanılmak üzere nükleer başlık taşıyan füzeleri NATO ülkelerinin topraklarına yerleştirmeliydi. Ama NATO'nun Avrupalı üyelerinin çoğu kendilerini hedef haline getireceği kaygısıyla bu füzelerin topraklarında konuşlandırılmasını kabul etmedi. Menderes Hükümeti buna razı olanlardan biriydi. Diğeri de İtalyan Hükümeti'ydi. Türkiye ile Amerika arasında 1959 yılının Ekim ayında jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Ancak Menderes Hükümeti'nin ömrü bu füzelerin yerleştirildiğini görmeye yetmedi. Füzeler 1961 Sonbaharı'nda Türkiye'ye getirildi ve 1962 İlkbaharı'nda kullanılabilir hale getirildi. Birkaç ay sonra, 22 Ekim 1962'de bu füzeler Türk silahlı kuvvetlerine devredildi. Ancak bunlar, 'çifte anahtar' denilen bir sistemle kullanılabilecekti. Anahtarlardan biri Türkiye'de, biri de Amerika'da olacaktı.

Bu füzeler, NATO'nun ve Türkiye'nin olası bir saldırıya karşı korunması açısından önemliydi. Türkiye kendini bu füzeler sayesinde daha güvende hissedecekti. Hiç değilse Türk makamlarına böyle söylenmişti. Ancak Amerikalı yetkililer bu füzelerin, daha yerleştirildikleri sırada modern teknolojinin icaplarının gerisinde kaldığını biliyorlardı. Bunlar sıvı yakıtla çalışıyordu ve hareket kabiliyetleri çok yüksek değildi. Amerika'da bunların kaldırılması ve aynı görevin denizden atılabilecek polaris füzelerine verilmesi düşünülüyordu ama Türklerin göstereceği tepkiden çekiniliyordu. NATO başkomutanı bu füzeleri NATO ülkelerine kabul ettirebilmek için bunları üs-

tün niteliklerini anlatmamış mıydı? Bu füzeler geri çekilirse Türkiye buna olumsuz tepki gösterebilirdi. İşte bu nedenle o aşamada füzelerin çekilmesi yoluna gidilmedi.

1960'lı yılların başında Sovyetler'in de Küba'ya füze yerleştirme girişiminde bulunması, Amerika ile Sovyetler arasında ciddi bir krize yol açtı. Uzun müzakerelerden sonra Sovyetler Birliği Küba'ya yerleştirdiği füzeleri geri çekmeye razı oldu. Ama bir şartla: Amerika da Türkiye'ye yerleştirdiği jüpiter füzelerini geri çekecekti. Başkan Kennedy Sovyet lideri Kruşçev'in bu önerisini kabul etti. Gereği yapıldı. Füzeler karşılıklı olarak geri çekildi ve barış kurtarıldı. Türkiye'deki jüpiter füzeleri 1963 yılının Nisan ayında Amerika'ya geri götürüldü. Bu füzelerin Türkiye'ye resmen teslim edilmelerinin üzerinden sadece 6 ay geçmişti. Yalnız burada küçük bir mesele vardı: Amerika'da hiç kimsenin aklına Türk hükümetine bilgi vermek ve onun rızasını almak gibi bir düşünce gelmemişti! Türkiye'nin bütün bu pazarlıklardan hiçbir haberi yoktu. Türkiye'yi arka bahçesi sayan Amerika, kendi topraklarında bir düzenleme yaparmış gibi, bu füzeleri geri çekme kararı almıştı. Bu kararı neden sonra öğrenen Türkiye'nin o aşamada bu durumu sineye çekmekten başka çaresi kalmamıştı. İsmet Paşa, daha sonraki yıllarda yaptığı bir konuşmadan jüpiterlerin çekilme kararından zamanında Türk Hükümeti'ne bilgi verilmediğini doğruladı.(311)

Yeni Koşullarda Türk-Amerikan ilişkileri

Jüpiter füzelerinin Türkiye haber verilmeden çekilmesi, Türkiye'de Amerika'ya karşı kırgınlık yarattı. Yıllardan beri Amerika'ya ve NATO'ya sadık bir müttefik olarak hareket eden, diğer İttifak ülkelerinin çoğundan daha büyük fedakârlık yapan, risk alan Türkiye'ye bu muamele yapılmamalıydı. Kıbrıs sorunuyla birlikte jüpiter krizi de Türk dış politikasında bir kırılma noktası oldu. Artık Türkiye kendi ayakları üzerine durmalıydı. Gerçekten kendi ayakları üzerinde duran bir ülke haline gelmeliydi. Dışa bağımlılığı azaltmalıydı. Dış po-

(311) Küba füze krizinin ayrıntıları, Amerika ile Sovyetler Birliği arasında yapılan pazarlıklar konusunda bkz. Onur Öymen, *Silahsız Savaş*, s. 116-119.

litikasında da hiç değilse diğer NATO ülkeleri kadar bağımsız hareket edebilmeliydi. İşte 1960'lı yılların ortalarına doğru Ankara'da bu görüşler işitilmeye başladı. Yukarıda sözü edilen, Amerika'yla imzalanmış çeşitli anlaşmaların toparlanıp tek bir anlaşmaya dönüştürülerek ilişkilere disiplin getirme düşüncesi de bu tarihlerde filizlenmeye başladı.

İşte Türkiye'de 1960'lı yılların başlarında bunlar yaşandı. Ama bu böyle devam edemezdi. Türkiye Amerika'yla ilişkilerine bir çekidüzen vermeliydi. Bölük pörçük, bazıları da usulüne uygun olmadan yapılan anlaşmaların hepsi gözden geçirilip tek bir savunma ve ekonomik işbirliği antlaşması yapılmalıydı. Büyükelçi Şükrü Elekdağ'ın genel müdürlüğündeki NATO dairesi yoğun bir çalışmaya başladı. Her dolaptan bir anlaşma çıkıyordu. Bazı anlaşmalar da genelkurmaydan ve diğer ilgili kuruluşlardan getirtildi.

Neticede Menderes döneminin sona ermesinden altı yıl sonra bu konu denetim altına alınacaktı. Uzun müzakerelerden sonra bir metin hazırlandı. Her iki tarafın da büyük ölçüde uzlaştıkları bu metnin sonuçlandırılmasında bir sorun vardı: Türkiye bu işbirliği için büyük maddi fedakârlıklara katlanmakta, büyük arazilerini Amerika'nın istifadesine sunmaktaydı. Bunun bir maliyeti olacaktı ve Amerika bu maliyeti karşılamalıydı. Türkiye bunu istiyordu. Amerikalılar ilke olarak buna karşı çıkmadılar ama Amerikan Hükümeti'nin böyle bir mali yükümlülük altına girme yetkisi yoktu. Yetki kongredeydi. Amerikan Hükümeti en çok, bu iş için "elinden geleni yapacağını" vaat edebilirdi. Amerika'da usul böyleydi. Türk Hükümeti çaresiz bunu da kabul etti. Ama kongrede gerekli tahsisatı sağlamak ve bu anlaşmayı onaylatmak mümkün olamadı. Çabalar boşa gitmişti.

Amerikalılar için Türkiye'deki tesislerin en önemlisi Adana'daki İncirlik üssüydü. Bu üsten Amerikalılar ilke olarak sadece NATO amaçları için yararlanabilirlerdi. Ama uygulama pek öyle olmadı. Amerika İncirlik'i Ürdün, İsrail, hatta Etiyopya'ya silah sevkıyatı için kullandı. 1956 yılından itibaren İncirlik'te üslenen U-2 casus uçakları da bu üsten zaman zaman kimsenin ruhu bile duymadan havalanıyordu. Bu uçaklardan birinin Sovyetler Birliği üzerinde düşürül-

mesi ve paraşütle atlayan pilotu Powell'in yakalanarak tutuklanması, Soğuk Savaş döneminin en ciddi krizlerinden birine yol açtı.

Amerika 1958 Lübnan harekâtı sırasında da İncirlik'ten yararlandı, üstelik Türk makamlarından gerekli izni almadan, hatta danışmadan. Amerikalılar bunun için Türkiye'ye sadece bildirimde bulunmayı yeterli görmüşlerdi.(312)

O devirde iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler nasıl yürütülüyordu? Teknik düzeyde bir anlaşma yapılacağı zaman, Türk diplomatlar Amerikalıların önerdiği metni dikkatle inceliyor, onların daha önce başka ülkelerle yaptığı anlaşmalarla kıyaslıyor, o anlaşmalarda diğer ülkelere tanınmış bazı haklar veya avantajlar varsa Türkiye'ye de aynı hakların verilmesini istiyordu. 1960'lı yılların tecrübelerinden sonra artık Türkiye'ye gözü kapalı anlaşma imzalatmak mümkün değildi. Örneğin Amerika Türkiye'ye, buğday silolarına radyasyon taraması uygulayarak zararlı böceklerin öldürülmesini öneren bir anlaşma teklif ettiği zaman, araştırılmış ve diğer ülkelerin bu yöntemi sağlığa zarar verebileceği düşüncesiyle kabul etmedikleri öğrenilmişti. Türkiye de buna itiraz etmişti. Amerikalılar Türkiye'den böyle itirazlar duymaya alışık değildi. Bazen Amerika'dan üst düzeyde yetkililer gönderiyor, kendi önerdikleri metinleri kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Ama Türk diplomatlar baskılara boyun eğmemek için şartlandırılmışlardı. Bu yaklaşımların sonucunda genellikle makul uzlaşmalara varılabiliyordu. Ama diplomatların uzlaşmaya varmaları yeterli değildi. Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması örneğinde olduğu gibi, mesele sonunda kongre engeline takılabiliyordu.

Yukarıda değinilen jüpiter füzeleri krizinden sonra Türkiye Amerika'ya karşı daha ihtiyatlı ve dengeli bir yaklaşım benimsedi. Örneğin 1967 Arap-İsrail savaşında Amerikalıların Türkiye'deki haberleşme sistemlerini kullanmalarına izin verildi ama Türkiye'deki tesislerden lojistik ve ikmal amacıyla yararlanma talepleri geri çevrildi. 1973 Arap-İsrail savaşında da Amerikan kuvvetlerinin Türkiye'deki üsleri kullanarak savaş operasyonlarına katılmalarına veya İsrail'e lojistik destek sağlamalarına izin verilmedi.

(312) Kuniholm, a.g.e., s. 51.

İnsani amaçlı taleplere ise Türkiye daha müsamahalı davranıyordu. Örneğin 1970 yılında Ürdün'de yaşanan iç savaş sırasında o ülkedeki Amerikalıların Türkiye'deki üsler üzerinden tahliye edilmelerine izin verildi. Aynı şekilde, 1979 yılındaki İran İslam devrimi sırasında da o ülkedeki Amerikalı siviller için aynı kolaylıklar sağlandı.[313] İnsancıl yardımın bir örneği de 1996 yılında Barzani-Talabani çatışması sırasında Barzani'nin talep etmesiyle Saddam kuvvetlerinin ve istihbarat elemanlarının kuzeye geçerek operasyona girişmeleri üzerine bu bölgede bulunan ve Amerika'ya hizmet ettikleri için hayatları tehlikeye giren 7000'den fazla Iraklının Diyarbakır üzerinden tahliyesidir.

1960'lı yıllarda Türkiye'nin NATO'yla ve Amerika'yla ilişkilerinde başka önemli gelişmeler de yaşandı. Türkiye Menderes döneminde, Sovyetler Birliği'ne karşı Amerika'nın tam desteğini sağladığı dönemde NATO'nun stratejik doktrini "Kitlesel mukabele"ydi. Yani Sovyetler Birliği'nden bir NATO ülkesine askeri müdahale olursa NATO, derhal, nükleer silahlar da dahil olmak üzere elindeki bütün imkânlarla Sovyetler Birliği'ne saldıracaktı. Türkiye'yi askeri ve siyasi açıdan rahatlatan biraz da bu stratejiydi. Ama daha sonra koşullar değişti. NATO "esnek mukabele" stratejisini benimsedi. Buna göre bir Sovyet saldırısı topyekûn müdahaleyi gerektirmeyecekti. Müdahalenin cinsine göre, sınırlı ve ölçülü bir karşılık verilecekti. Çünkü artık her iki tarafın elindeki nükleer silahlar ve uzun menzilli füzeler bir "dehşet dengesi" yaratmıştı. Tarafların elindeki nükleer başlıklar, karşı tarafı birkaç defa tahrip edebilecek güçteydi. Bu durumda topyekûn nükleer saldırı senaryoları artık gerçekçi sayılamazdı. Uğradığı ilk saldırıda ne kadar büyük darbe alırsa alsın, saldırıya uğrayan devlet yeraltı sığınaklarında sakladığı nükleer başlıklı füzelerle karşı tarafı vurabilecekti.

Bu nedenle daha esnek stratejiler oluşturulmalıydı. Peki bu yeni strateji ne anlama geliyordu? Eğer Türkiye bir Sovyet saldırısına uğrarsa Amerika ve NATO karşılık vermeden önce bekleyip Türkiye'nin büyük kısmını Sovyetler'in işgal etmesine göz yumabilir miydi? İşte Türkiye'de böyle kaygılar ortaya çıktı. Hatta, başka ülkelerde Gladio

(313) Kuniholm, a.g.e., s. 56-57.

diye adlandırılan ve daha çok iç politikada bir komünist darbeye karşı düşünülen savunma sistemleri, Türkiye'de böyle bir Sovyet istilasına karşı alınacak önlemler şeklinde değerlendirildi. Hiç değilse başlangıçta bu böyle ele alındı. Ülkenin çeşitli bölgelerinde insanlar bir paramiliter güç olarak eğitilecek, belirli yerlerde silahlar stoklanacaktı. Ülke yabancı istilasına uğrarsa eğitilmiş bu insanlar o silahlarla düşmana karşı gayrinizami savaş vereceklerdi. Bu amaçla 1952 yılında kurulmuş bulunan Özel Harp Dairesi'ne verilen sorumluluklar arasında iç ayaklanmayı bastırmak gibi bir görev bulunmuyordu. Amerika bu kuruluşa yılda yaklaşık 1 milyon dolarlık bir silah, malzeme ve teçhizat veriyor ve bu kuruluşta görev yapanları eğitiyordu. Ancak Özel Harp Dairesi ile Amerikalı yetkililerin görüşmelerinde zaman zaman gerginlikler oluyordu. Bülent Ecevit'in Başbakanlığı döneminde, dairenin sorumlularının bazı taleplerini karşılamayan Amerikalılar bazen "Para bizim değil mi, ne istersek onu veririz!" diyerek üst perdeden konuşmalar yapıyorlardı. Bu sözlere muhatap olan dairenin komutanı, "Paranız da, malzemeniz de sizde kalsın!" diyerek çıkışlar yapıyordu. Dönemin Milli Savunma Bakanı Hasan Esat Işık, komutanı bu çıkışı dolayısıyla kutluyordu.

O dönemde Özel Harp Dairesi'nin çalışmaları hakkında bir brifing alan Başbakan Bülent Ecevit, memnuniyetini ve tebriklerini bildiriyordu. Ne var ki, Ecevit, daha sonra televizyonda yaptığı bir konuşmada bu brifingi dinlerken tüylerinin diken diken olduğunu söyleyecek, daha sonraki demeçlerinde de Özel Harp Dairesi'ni, kontrgerilla diye adlandırılan yasadışı faaliyetlerin sorumlusu olarak gördüğü izlenimi veren açıklamalar yapacaktı.[314]

Özellikle 12 Eylül 1980 darbesinden sonraki bazı ıstırap verici uygulamalar bu konuyu sık sık basının gündemine getirdi. Emekli Orgeneral Kemal Yamak gibi evvelce bu dairenin sorumluluğunu üstlenen bazı saygın askerlerin Ecevit'in dile getirdiği iddiaları üzüntü ve tepkiyle karşıladıkları görülüyor. Ama unutmamak gerekir ki, 12 Eylül 1980 ihtilalinin lideri olan ve daha sonra Devlet Başkanlığı gö-

(314) Kemal Yamak, *Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2006, s. 254, 285, 287.

revinde bulunan Emekli Orgeneral Kenan Evren de benzeri kuşkuları dile getiriyordu. Evren'in anılarında Özel Harp Dairesi'nin Kızıltepe olayları gibi bazı eylemlere katılmış olabileceği yolunda ifadeler var. Genelkurmay Başkanlığı ve Devlet Başkanlığı yapmış bir kimsenin böyle bir iddiayı dile getirmiş olmasını hafife almak mümkün değildi. Bu iddia, o dönemde Özel Harp Dairesi Başkanlığı daha sonra da Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği yapmış olan Emekli Orgeneral Kemal Yamak tarafından kesin bir dille yalanlanıyor.(315)

Ama ne yazık ki, 12 Eylül döneminde bazı aydınlara, gazetecilere, bilim adamlarına yapılan eziyetlerin saklanacak tarafı yoktur. Barış Derneği davası gibi, demokratik bir ülkede savunulması mümkün olmayan iddialarla açılan davalarda çok sayıda aydının yıllarca hapishanede yatmış olmasını da mazur görmek kabil değildir. Bu eziyetleri ve hukuk dışı uygulamaları yapanların hangi kuruma, hangi kuruluşa bağlı olarak görev yaptıkları işin ayrıntısıdır. Sorulması gereken soru, o dönemde devlet sorumluluğu taşıyanların bu konudaki rolü ve sorumluluğudur. Bu insanlık dışı uygulamaları yapanların Özel Harp Dairesi'nin mensupları olması veya olmaması devletin sorumluluğunu azaltmaz.

Özel Harp Dairesi'nin 1974 yılından önceki somut görevi Kıbrıs'ta Türklere karşı EOKA çetelerince yürütülen saldırılara karşı Kıbrıs Türk toplumunu koruyacak önlemler almaktı. O dönemde Özel Harp Dairesi'nin kontrgerilla adı altında bazı iç politika amaçları için faili meçhul cinayetlerin işlenmesinde kullanıldığı yolunda iddialar ortaya atıldı. Genelkurmay Başkanlığı 3 Aralık 1990 günü yaptığı açıklamada bu iddiaları yalanladı.(316)

Türkiye'de yaşanan bu olaylar bir yana, 1970'li yıllardan sonra dünyadaki gelişmeler Türkiye'nin dış politikasında önemli değişiklikleri yol açtı. Artık Doğu-Batı ilişkilerinde Dulles zamanındaki katı yaklaşımlarla bakılmıyordu. NATO'nun stratejik yaklaşımını değerlendirmek amacıyla eski Belçika Dışişleri bakanlarından Harmel'e hazırlatılan rapor, bir yandan savunmada kararlılık, bir yandan dip-

(315) Yamak, a.g.e., s. 304.
(316) Yamak, a.g.e., s. 297-301.

lomaside "yumuşama", yani Doğu'yla ilişkilere esneklik getirilmesi mesajını veriyordu. Almanya'da Başbakan Willy Brandt, ünlü "Ostpolitik" yaklaşımıyla Rusya'yla, hatta Doğu Almanya'yla diyalog arayışına girmişti. Doğu Almanya'yla temas eden ülkelerle ilişkilerin kesilmesini öngören Hallstein doktrini unutulmuştu. NATO'da "çifte yol" denilen yaklaşım benimsenmişti: Bir yandan Avrupa'ya orta menzilli füzeler yerleştirilerek caydırıcılığı artırma, bir yandan da diyalog yoluyla yumuşamaya katkıda bulunma. Bütün bunlar olurken Türkiye 1950'li yılların dış politika yaklaşımını sürdürebilir miydi? Kuşkusuz hayır. Türkiye de kendi yolunu aramaya başladı. Artık körü körüne bir dümen suyu politikası izlemek Türkiye'nin çıkarlarına hizmet etmeyecekti. 1965 Ekimi'ndeki seçimlerden sonra iş başına gelen Demirel Hükümeti zamanında Türk dış politikası kendini dünyadaki yeni gelişmelere uydurma çabası içine girdi. İç politikada yaşanan çalkantılara, 1971 yarı müdahalesi, 1980 askeri darbesi sonrasında 1983 yılında yeniden sivil yönetime dönülmesi dış politikadaki genel çizgiyi pek değiştirmedi.

O dönemde iş başına gelen hiçbir hükümet, sorumluluğu geçmiş hükümetlere atarak Kıbrıs'ta Türkiye'nin izlediği kararlı çizgiden geri adım atmadı. Yunanistan'la ilişkilerdeki ulusal politikalardan taviz verme yoluna gitmedi. Sovyetler Birliği'yle, özellikle ekonomik alanda ilişkileri adım adım geliştirdi. 1967 yılının Mart ayında Sovyetler Birliği'nden yedi büyük sanayi projesi için 200 milyon dolarlık kredi alındı. 1972 yılında 288, 1975 yılında da 700 milyon dolarlık yeni Sovyet kredileri geldi. Bu, Sovyetler Birliği'nin, Küba hariç, herhangi bir ülkeye verdiği en yüksek krediydi. Siyasi alanda da bir yakınlaşma oldu. 1972 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği "İyi Komşuluk İlişkileri Deklarasyonu" yayınladı. Bütün bu gelişmeler Türkiye'nin NATO'yla ilişkilerinde gerileme sonucu vermedi. Türkiye, diğer üyeler kadar NATO'yla bağlıydı, Almanya'dan yılda ortalama 243 milyon dolarlık askeri yardım alıyordu,[317] NATO yükümlülüklerini yerine getiriyordu ama Menderes dönemindeki gibi NATO'nun ileri karakolu rolüne soyunmaya niyetli değildi. Sovyetler Birliği'yle iliş-

(317) Hale, a.g.e., s. 151-152.

kilerin geliştirilmesi, bu ülkenin 1968 yılında Çekoslovakya'yı tanklar ve ağır silahlar kullanarak işgalini Türkiye'nin açıkça kınamasına engel olmadı.

Başka konularda da Türkiye kendi hak ve çıkarlarını koruyan bir ülke görünümü sergiledi. Örneğin Yunanistan'ın Ege'nin açık denizinin altında kalan kıta sahanlığında fiili durum yaratıp petrol arama çabalarını engelledi. Daha Kıbrıs olayları patlak vermeden Türkiye, Yunanistan'ın tek taraflı kararıyla kendine ait olduğunu iddia ettiği Ege sularına bir petrol araştırma gemisi gönderdi. Bu ihtilaf, Kıbrıs'taki sıcak gelişmeler hafifledikten sonra da devam etti. Yunanistan 1976 Temmuz ve Ağustos aylarında Ege'de yaşanan gerginliklerden sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne ve Uluslararası Adalet Divanı'na başvurdu ama sonuç alamadı.

Aynı şekilde Türkiye, Yunanistan'ın kara sularını 6 milden 12 mile çıkarma çabalarına da engel oldu. Böyle bir gelişmeyi savaş sebebi sayacağını bildirdi.

1978 yılında tekrar iktidara gelen Bülent Ecevit Türkiye'nin yeni bir ulusal savunma doktrini geliştirmesini, dış politikasını ve savunma politikasını gözden geçirmesini savundu. Türkiye NATO'da gereğinden fazla sorumluluk üstleniyordu ve hâlâ Amerika'ya gereğinden fazla bağımlıydı. Türkiye silahlı kuvvetlerinin sayısında indirim yapmalı, savunma sanayiini geliştirmeli ve komşularıyla karşılıklı güvene dayanan yeni ilişkiler kurmalıydı. Ecevit 1978 yılında Moskova'ya yaptığı ziyaret sırasında Sovyetler Birliğiyle İyi komşuluk ve Dostane İşbirliği Anlaşması imzaladı. Bu vesileyle yaptığı konuşmada Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ni artık bir tehdit olarak görmediğini açıkladı. Daha Soğuk Savaş'ın sona ermesine 12 yıl vardı ama Ecevit gelişmeleri görmüştü, dünyanın nereye gittiğinin farkındaydı ve Türkiye Batı âleminde, yeni gelişmelere göre politikasını düzenleyecek sonuncu ülke olmayacaktı. Ancak Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne tâbi bir politika izlemesi de söz konusu olamazdı. Gerçekten, bu anlaşmanın yapılmasından bir yıl sonra Sovyetler Afganistan'ı işgal edince buna tepki gösteren ülkelerden biri de Türkiye oldu. Ecevit'in daha bağımsız dış politika izlemeye yönelik bu yaklaşımları Türkiye'nin NATO'yla iliş-

kilerinde köklü değişikliklere yol açmadı. Ama artık Amerikan U-2 uçakları İncirlik üssünü kullanamayacaklardı.[318]

Sovyetler'in Afganistan'ı işgaliyle hemen hemen aynı tarihlerde gerçekleştirilen İran İslam devrimi, Brzezinski'nin deyimiyle, Türkiye'nin doğusunu bir kriz alanına çevirdi. O tarihlerde Türkiye'de de iç istikrar yoktu. Sağcı ve solcu terörist gruplar birbirlerine karşı örgütlenmişlerdi. Üniversitelerde ve sokaklarda çatışmalar çıkıyor, her gün 20-30 kişi hayatını kaybediyordu.

İşte öyle bir ortamda, 1979 yılının Sonbaharı'nda yapılan yerel seçimleri kaybeden Bülent Ecevit iktidardan çekildi, Süleyman Demirel yeniden Başbakan oldu. Demirel'in, bu defa bir yıldan az süren başbakanlığındaki en önemli dış politika gelişmesi, Mart 1980'de Amerika'yla imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması oldu. Bu antlaşmayla Amerika, başta İncirlik olmak üzere 12 üs veya tesisten yararlanma hakkını elde ediyor, evvelce kullandığı 13 tesisten çekiliyordu. Bu antlaşmanın üç numaralı eki İncirlik'le ilgiliydi ve buna göre bu üs sadece NATO amaçlarıyla kullanılacaktı.

Antlaşmayı izleyen yıllarda Amerika'nın Türkiye'ye askeri yardımında önemli artışlar görüldü. Bu yardım 1984 yılında 715 milyon dolara çıktı, daha sonra 1988 yılında 526 milyon dolara indi. Buna rağmen Türkiye, İsrail ve Mısır'dan sonra Amerika'dan en çok yardım alan üçüncü ülke oldu. Bu arada Yunanistan, Amerika'daki lobileri aracılığıyla, Türkiye ile Yunanistan arasında denge kurulmasını sağladı, bu denge 10'a 7 oranında tespit edildi. Yani Türkiye'nin alacağı her 10 dolarlık yardıma karşılık Yunanistan'a da 7 dolar verilecekti. 1980 antlaşması 1985'te sona erdi. Türkiye yardımın artırılmasını istiyordu. Amerikan Hükümeti de evvelce olduğu gibi, yetkinin kongrede olduğunu söyleyerek somut taahhüt vermeye yanaşmıyordu. Sonunda 1988 yılı için hükümetin önerdiği 914 milyon dolar kongrede 570 milyon dolara indirildi.[319] Amerika'da bütçe meselelerinde son sözü kongre söylerdi. Peki hükümetin yaptığı antlaşma müzakerelerinin ne değeri vardı? Kongre onaylamadıkça fazla değeri yoktu.

(318) Hale, a.g.e., s. 162.
(319) Hale, a.g.e., s. 165-166.

12 Eylül Askeri Darbesi ve Turgut Özal Dönemi

Türkiye'de o dönemde iç politikada ciddi sıkıntılar yaşanıyordu. Terör her türlü ölçüyü aşan bir boyuta yükselmişti. İktidar ile muhalefet arasında uzlaşma sağlanamadığı için 6 aydan beri cumhurbaşkanı seçilemiyordu. İşte 12 Eylül 1980 askeri darbesi böyle bir ortamda gerçekleşti. Askeri müdahale yurtiçinde güvenliği sağlamıştı ama siyasi alanda yeni bir tablo ortaya çıkmıştı. Meclis kapatılmıştı. Bütün siyasi partiler yasaklanmıştı. Bunların içinde Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi de vardı. Türkiye'de başbakanlık, bakanlık yapmış Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Alpaslan Türkeş, Deniz Baykal, İhsan Sabri Çağlayangil gibi politikacılar önce Çanakkale'de Zincirbozan Kampına götürülmüşler, serbest bırakıldıktan sonra da uzun süre siyasi hayattan yasaklanmışlardı.

Askerlerin tercihi ne yönde olacaktı? Başbakanlığa getirilen Emekli Oramiral Bülent Ulusu'nun siyaset ve ekonomi alanlarında tecrübesi azdı. Askerler, ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcılığına eski Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Turgut Özal'ı getirdiler.

Bu, bilinçli bir tercih miydi, yoksa daha iyisini bulamadıklarından mı Özal'ı tercih etmişlerdi? Özal'ın siyasi kimliği biliniyordu. Bir önceki seçimlerde Erbakan'ın başkanlığını yaptığı Milli Selamet Partisi'nin İzmir milletvekili adayı olarak seçimlere katılmış ama kazanamamıştı. Eğilimi belliydi. Siyasette dini görüşlerini etkili kılma ihtimali kuvvetliydi. Ekonomik alanda ülkeyi liberal bir devrimle topyekûn değiştirmek istiyordu. Daha askeri darbeden önce 1980 yılının Mart ayındaki büyük ekonomik değişim programının mimarı sayılıyordu. Dış politikada Amerika'ya mümkün olduğu kadar yakın bir siyaset izleyecek ve Ortadoğu'da da Amerika'yla işbirliği halinde Menderes'inkine benzer fırsatçı politikalar uygulayacaktı.

Özal'ın dünya görüşü Atatürk'ün temel yaklaşımlarından bir hayli farklıydı. Atatürk, "Kültürler farklıdır ama medeniyet tektir. Türkiye de o medeniyette yerini almalıdır," diyordu. Özal ise "Batı uygarlığı tek uygarlık değildir; Türkiye, Avrupa, Türk ve İslam medeniyetleri arasında seçim yapmak zorunda değildir," diyordu. Ona göre Türkler Avrupalı Müslümanlardı. Türkiye'nin Avrupa'yla bütünleşmek için

zihniyetini değiştirmeye ihtiyacı yoktu. Eğer Türkiye geri kalmışsa bu Batı uygarlığına erişememesinden değil, liberalizmi benimsemekte geç kalmasındandı. Özal Osmanlı ile Amerikan devlet sistemleri arasında yakınlık olduğunu düşünüyordu. Her iki ülke de halka dini, milli ve ekonomik konularda özgürlük veriyordu.(320)

Aslında Amerikan sistemini Osmanlıların devlet yapısından ayıran unsurlar benzerliklerden çok fazlaydı. Bir kere Amerika, demokratik bir devlet olarak kuruldu. Anayasası, yukarıda da belirtildiği gibi, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ilkesine dayanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu 600 yılı aşkın bir süre otoriter ve dini devlet esasına dayanan bir sistemle yönetildi. Yaklaşık 400 yıl Osmanlı imparatorları bütün Müslümanların halifesi sıfatını taşımışlardı. Amerikan sisteminde başkanın yanı sıra çok güçlü bir kongre demokratik dengeyi sağlıyordu. Osmanlı İmparatorluğu, en azından 2. Meşrutiyet'e kadar mutlakıyetle yönetildi. Padişahın otoritesini dengeleyecek bir unsur yoktu. İmparatorluğun son yüz yılında azınlıklara bazı haklar tanınmıştı ama bu alanda da Osmanlı sistemi Amerika'dan farklıydı. Osmanlı imparatorluğunda her dinin mensuplarının tâbi oldukları yargı sistemi farklıydı. Yani adli kapitülasyonlar vardı. Amerika'da böyle şey yoktu. Türkiye'de bazı siyasi liderlerin Amerika'yı ve Osmanlı yönetimini aynı zamanda sevmeleri bu iki sistemin birbirine benzediği anlamına gelmiyordu. Özal Ortadoğu'ya yönelik politikaların oluşturulmasında da Osmanlı İmparatorluğu'ndan mı esinlenmişti? Ona göre, Osmanlı mirası Türkiye'ye bölgeyi denetim altına almak için büyük bir güç veriyordu. Türkiye, Misakımilli sınırlarının esiri olmamalıydı. Osmanlıların siyasi ve kültürel yapısı 20. yüzyılın Türkiyesi için mükemmel bir model olabilirdi.(321)

Özal Türkiye'deki İslamiyet'in, diğer ülkelerdeki İslamiyet anlayışından farklı olduğuna inanıyordu. Ona göre Türkiye'deki İslamiyet, Müslümanlar arasında ve Müslümanlar ile başka dinden olanlar arasında barış ve uzlaşma sağlayan nitelikteydi. Din ile siya-

(320) Sedat Laçiner, Özalism, (Neo-Ottomanism): An Alternative in Turkish Foreign Policy? Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi & USAM.

(321) Laçiner, a.g.e.

si ve ekonomik gelişme el ele yürüyebilirdi. Aslında Mevlana'nın, Yunus Emre'nin, Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri bu yöndeydi ama gerçek tam böyle miydi? Softaların gerçekleştirdiği 31 Mart ayaklanması bu topraklarda yaşanmamış mıydı? Aşırı dinci *Volkan* gazetesi yazarlarından Şeyh Said'in gerçekleştirdiği ayaklanma nerede olmuştu? Aşırı dincilerin Teğmen Kubilay'ı öldürdükleri ülke hangisiydi? Daha yakın geçmişte de acı olaylar yaşandı. Kahramanmaraş olayları, Sivas'ta aşırı dinci kalabalıkların bazı tahrikçilerin dürtüsüyle "şeriat gelecek, laiklik gidecek" sloganlarıyla farklı düşüncede olan 33 aydını yakmaları, Pir Sultan Abdal heykelinin tahrip edilmesi, daha sonraki yıllarda Müslüman olmayan gazetecilere, yazarlara, din adamlarına yapılan saldırılar, aşırı dinci örgütlerin işlediği cinayetler, Özal'ın hayalindeki Türkiye'nin gerçeklere pek de yakın olmadığını gösterecekti.

Türkiye'de askerler Atatürk'ün izinden gitmekle övünürlerdi. Acaba böyle kilit mevkiye getirdikleri kimse, başta laiklik olmak üzere, Atatürk felsefesini gönülden benimsemiş biri miydi? Atatürk'ün ilkelerini ve temel politikalarını uygulayacak mıydı? Cumhuriyetin değerlerine sahip çıkacak mıydı, yoksa Türkiye'yi kendi dünya görüşüne göre mi yönlendirecekti? Dış politikada Atatürk'ün tam bağımsızlık politikasını uygulayabilecek miydi? Belki o günlerde askerlerin bütün bunları düşünecek vakitleri yoktu. Kaldı ki, Özal'dan beklenen devleti idare etmesi değil, sadece Türkiye'yi içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan kurtarmasıydı. Üstelik acele karar vermek gerekiyordu ve karar böyle verildi.

12 Eylül askeri rejimi kısa sürede bir anayasa hazırladı ve 1983 yılında seçimlere gitti. Seçimlerde üç parti yarışacaktı: Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'in başkanlığındaki Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), İsmet İnönü'nün eski özel kalem Müdürü Necdet Calp'in başkanlığındaki Halkçı Parti (HP) ve Turgut Özal'ın başkanlığındaki Anavatan Partisi (ANAP). Türkiye'de yıllardan beri etkili olan siyasi partilerin ve liderlerin siyasetten yasaklanması, bir anlamda Özal'a meydanı boş bırakmıştı. Gene de askerler Sunalp'in kazanacağına kesin gözüyle bakıyorlardı. Basın özgürlüğünün kısıtlandığı dönemde, üç yıl boyunca halkın askerlerin istediği yönde şartlandığına inanı-

yorlardı. Ama seçim sonuçları farklı çıktı. Özal açık farkla seçimi kazandı. Birçok alanda, Türkiye'nin 27 Mayıs 1960 tarihinden sonra oluşturduğu temel tercihler değişecekti.

Askeri müdahalelerden genellikle rahatsız olan Amerika ve diğer Batılı ülkeler Özal'ın iktidara gelmesini memnunlukla karşıladılar. Amerika'nın devlet yönetiminde ve düşünce kuruluşlarında ağırlıklı görevler alan Richard Perle yazdığı bir makalede, 1980 darbesinden övgüyle söz ediyor ve şöyle diyordu: "12 Eylül darbesi, ülkede düzenin ve güvenliğin kaybolmasına ve terörizmin yayılmasına Türk ordusunun cevabıdır. Türkiye'deki terörist faaliyetler Amerika'nın Türkiye'ye desteğini ve Türkiye ile Amerika arasındaki güvenlik işbirliğini tehlikeye düşürmüştür. Yeni kurulan hükümet Amerikan yanlısı stratejik gündemi yürürlüğe koyacaktır."[322]

12 Eylül'den sonra basında sık sık yer alan iddialara göre Amerika, 12 Eylül darbesini önceden biliyordu. Hatta bunu teşvik ettiği yolunda da rivayetler var. Gerçek şu ki, Amerika bu darbeden pek rahatsız olduğu izlenimini vermedi, askeri yönetimle yakın ilişki kurdu. Darbeyi yapanlar da Amerika'yla iyi geçinmeye önem verdiler, Amerika'nın bazı önerilerini geri çevirmemeye özen gösterdiler. Ama bunun istisnaları da vardı. Örneğin Iranlıların Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği mensuplarını rehin almasından sonra 1980 yılının Kasım ayında İran'a karşı bir ticaret ambargosu uyguladı. Türkiye'den de bunu kabul etmesi istendi. Türkiye buna razı olmadı.[323] Bir kere İran Türkiye'ye komşuydu, önemli ticaret ilişkileri vardı, ikincisi İran Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan kapısıydı. Türk TIR'ları Iran'dan geçerek o ülkelere ulaşıyordu. Türkiye bu ulaşım yolunu tehlikeye atamazdı. Ama bu gibi istisnalar azdı. Türkiye genelde Amerika'nın beklentileri doğrultusunda hareket etti. Bunun örneklerinden biri NATO'nun Amerikalı Başkomutanı General Rogers'ın önerisiydi. Kıbrıs olaylarından sonra NATO'nun askeri kanadından çekilen Yunanistan şimdi geri dönmeye hazırdı. NATO'da oybirliği usu-

(322) Richard Perle, *Cooperative Research, History Commons*, September 1980: Pro-American Military Coup Takes Place in Turkey.

(323) Hale, a.g.e., s. 172.

lü geçerli olduğundan Türkiye'nin de bunu onaylaması gerekiyordu. Ama Türkiye'nin bazı beklentileri vardı. Evvelce, çeşitli oyunlarla Yunanistan NATO belgelerine Ege'yle ilgili olarak kendi çıkarlarına hizmet edecek bazı hükümler koydurtmuştu. Türkiye bunların kaldırılmasını istiyordu, Yunanistan'ın geri dönüşüne onay vermenin koşulu buydu. General Rogers, Devlet Başkanı Evren'le konuşunca ve ona bu değişikleri yaptıracağına dair "asker sözü" verince işler değişti. Öyle sanıldı ki, General Rogers Yunanlıları da bu koşullara uymaya ikna etmiştir. Türkiye Rogers Planı denilen bu formülü kabul etti. Hem asker hem de Amerikalı olduğu için Rogers'ın sözüne güvenmemek için bir sebep yoktu. Ne var ki, Yunanistan, Türkiye'nin de oyuyla bir kere NATO'nun askeri kanadına dönünce bu sözler unutuldu, Rogers Planı rafa kaldırıldı. Türkiye NATO belgelerindeki sakıncalı hükümleri kaldırtmak için 20 yıldan fazla uğraştı.

Türkiye Yunanistan'a karşı NATO'da bu kadar cömert davranmıştı da Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı tutumu ne olmuştu? Bunun, Rogers Planından yıllarca sonra yaşanan örneklerinden biri şu: NATO Konseyi'nde müzakere edilen bir belgede Türk Boğazlarından bahsedilmektedir. Yunanistan 'Türk Boğazları' sözüne itiraz etmektedir. Gerekçesi nedir? Çünkü Lozan'da sadece 'Boğazlar' denilmektedir. Yunanistan Lozan'dan bir kelime bile öteye gitmeye hazır değildir. Oysa daha önceki NATO belgelerinde defalarca Türk Boğazlarından söz edilmiştir. Yunanistan bu boğazların Türkiye'ye ait olduğuna itiraz mı etmektedir? Yunanistan Lozan'daki ifadenin aynen kullanılmasında ısrar etmektedir. Bu kitabın yazarı o sırada NATO'da Türkiye'nin Daimi Temsilcisi'dir. "Yunan krallığının temsilcisinin bu sözlerine hayret ettim," der. Yunanlı itiraz eder, "Biz krallık değiliz, cumhuriyetiz." Türk temsilcinin cevabı hazırdır: "Lozan'da 'Yunan Krallığı' deniliyor, biz Lozan'ın dışına çıkamayız!"

12 Eylül döneminde yalnız Amerika değil, bazı Avrupa ülkeleri de askeri liderlerle görüşmekte ve işbirliği yapmakta sakınca görmediler. Almanya Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Gencher yeni rejimi ilk ziyaret eden yabancı devlet adamları arasındaydı. Peki askeri rejimin devirdiği siyasi liderleri savunmak için Batılılardan bir çaba geliyor muydu? Örneğin Bülent Ecevit o sıralarda uzun süre hapis yatmıştı.

Hayır, onlar artık unutulmuştu. Onların bir daha siyasette rol alabileceklerine ihtimal verilmiyordu. Onları desteklemek, demokrasi adına eski sosyal demokrat arkadaşları korumak, Avrupa'da pek az insanın gündemindeydi. Ecevit'in o dönemde, Avrupalı dostları tarafından unutulmuş olmanın üzüntüsünü yıllarca taşıdığı bilinir. Ecevit yeni bir parti kurduktan sonra Avrupalı siyasi partilerle pek yakın ilişki kurmadı, başbakanlığı zamanında da, zorunlu temaslar dışında, onlara karşı mesafeli durdu. Bu mesafeli duruş uzun yıllar devam etti. 1980 öncesi dönemin sıcak ilişkileri bir daha yaşanamadı. Türkiye'de, gerçek siyaset adamlarının gururu vardı.

12 Eylül döneminden sonra yapılan ilk seçimlerde iktidara gelen Turgut Özal'ın dış politikada öncelikli hedeflerinden biri Amerika'yla iyi geçinmek, ABD Cumhurbaşkanıyla kişisel dostluk kurmaktı. Amerika'da bulunduğu yıllarda bu ülkenin siyasi, kültürel ve ekonomik sistemine hayran kalmıştı. Türkiye'yi ikinci bir Amerika yapma hayali kuruyordu. İç politikada da dış politikada da Amerika'yla iyi ilişkiler sürdürmek onun için hayati önemdeydi. Amerika da Türkiye'yi özellikle Ortadoğu'daki çıkarlarının savunucusu olarak görüyordu. Amerika için iyi olan, Türkiye için de iyiydi. Özal'ın Ortadoğu ülkeleriyle yakın ilişkiler kurması Amerikan çıkarlarına uygundu. Amerikan Başkanının Özal'ı Vaşington'da gösterişli bir biçimde ağırlaması, tatil yörelerindeki evine davet etmesi, sık sık kendisiyle telefonla görüşmesi Özal tarafından gurur verici bir durum olarak görülüyor ve basına da böyle yansıtılıyordu. Amerika Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmasını destekliyor, Amerikalı sözcüler Türkiye için övücü sözler söylüyorlardı. Türkiye daha ne bekleyebilirdi?

Özal'ın belki gözden kaçırdığı, Amerika'nın öncelikle kendi çıkarlarını gözettiği idi. Bu nedenle, Özal'la yakın ilişkiler sürdürmesine rağmen Amerika, Kıbrıs konusunda Rumları ve Yunanistan'ı kollayan tutumunda değişiklik yapmadı. Kıbrıs Türkleri'ne karşı uygulanan ambargoların kaldırılması için somut bir adım atmadı. Özal'ı severlerdi ama Amerika'daki Rum lobisini daha çok severlerdi veya ondan daha çok çekinirlerdi.

Orta Asya ülkelerine açılımında başlangıçta Türkiye'yi destekler görünen Amerika, daha sonra "Önce Rusya" politikasını benimsedi.

Yani Orta Asya ülkelerine açılımda Rusya'ya öncelik vereceklerdi. Bu ülkelerin Rusya'yla ilişkilerini geliştirmelerini destekleyeceklerdi.

Sadece Baku-Tiflis Ceyhan boru hattının yapımında Amerika, Rusya'nın itirazlarına rağmen, olumlu bir rol oynadı. Çünkü Kafkas petrollerinin Rusya'dan geçmeden Akdeniz'e ulaşması Amerika'nın lehineydi. Peki bu petroller Azerbaycan'dan İran üzerinden Basra Körfezi'ne akıtılamaz mıydı? İngilizler bu seçeneğe sıcak bakıyorlardı. Ama Amerika, İran İslam devriminden sonra Tahran'daki diplomatlarının rehin alınması olayını unutmamıştı ve İran yönetimine güven duyması için özel bir neden de yoktu.

Amerika'nın Birinci Körfez Harekâtı'nda Özal, elinden gelen her türlü desteği verdi. Hatta Genelkurmay başkanı itiraz etmese belki kuzeyden Irak topraklarına bile girecekti. Türkiye'nin Irak politikası, 'bir koyup üç alma' yaklaşımına göre tasarlanmıştı. Ama sonuç beklendiği gibi olmadı. Amerika operasyonu yarıda bıraktı. Bağdat'ı işgal edip Saddam Hüseyin'i devirme yoluna gitmedi. Böylece Türkiye, açıkça cephe aldığı Saddam rejimiyle baş başa kaldı. Peki Türkiye'nin beklentileri karşılandı mı? Örneğin Saddam Hüseyin'in muhtemel bir saldırısına karşı Türkiye NATO'dan hava desteği istedi, Buna sadece İtalya, Belçika ve Almanya toplam 40 uçakla cevap verdiler. Üstelik gönderilen uçaklar da eski modeldi. Ne işe yarayacakları da pek belli değildi. Örneğin Almanlar Alfa-Jet uçakları göndermişlerdi. Bu uçaklar Irak sınırına oldukça uzak meydanlarda konuşlandırılmasına rağmen, gelen pilotlardan bir kısmının çok tedirgin oldukları görüldü. Amerika İncirlik üssüne geçici olarak patriot hava savunma füzeleri yerleştirdi. Ama Türkiye'nin NATO'dan beklediği destek bundan ibaret değildi. Nitekim Özal bu vesileyle Almanya'yı "güvenilmez müttefik" olarak nitelendiren bir açıklama yaptı.[324]

Körfez Savaşı dolayısıyla Türkiye'nin uğradığı kayıplar 40 milyar doları aşmıştı. Türkiye, uğradığı bu zararın karşılanmasını istedi. Birleşmiş Milletler yasası bu durumdaki ülkelere destek olunması hükmünü getirmişti. Ne yazık ki, Türkiye için bu hüküm işletilmedi. Bazı körfez ülkelerinin birkaç tanker petrol göndermesi dışında Tür-

(324) Hale, a.g.e., s. 221.

kiye'nin kayıplarını karşılayacak bir yardım alması mümkün olamadı. Alınan toplam yardım Türkiye'nin zararının onda birini bulmadı.

Bu arada Saddam'ın kuzeye doğru yaptığı bir operasyondan kaçan 450.000 Kürt de Türkiye'ye sığınmıştı. Daha önce Halepçe katliamından kaçanlarla birlikte bunların toplam sayısı yarım milyona yaklaşıyordu. Bu göçmenler Amerika'ya ve Batı ülkelerine gidip oraya yerleşmek istiyorlardı. Böylece Türkiye'nin üzerindeki büyük bir yük de kaldırılmış olacaktı. Ne var ki, Batılı ülkelerin böyle büyük bir göçmen kitlesini almaya niyeti yoktu. Sonunda, kendi işlerine yarayacak, doktor, mühendis, profesör gibi toplam sayısı bini geçmeyen göçmeni aldı, gerisini Türkiye'de bıraktılar. Bu göçmenlerin geri gönderilmesi için Özal, 7 Nisan 1991'de Birleşmiş Milletler'in kuzey Irak'ta güvenliği sağlamasını ve göçmenlerin de bu bölgeye dönmelerini önerdi. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı 688 sayılı karar gereğince 20.000 kişilik uluslararası bir güç Irak sınırındaki Silopi'ye gönderildi. Bu güç Eylül 1991'de geri çekildi. Mayıs ayında hemen bütün göçmenler Irak'a döndü. Ama Çekiç Güç uçakları daha sonra, Amerikan, İngiliz ve Fransız uçaklarının İncirlik üssünü kullanarak kuzey Irak üzerinde yaptıkları uçuşlarla devam etti. Bu uçuşların amacı Saddam kuvvetlerinin kuzey Irak'a girmesini önlemek ve orada yaşayanlara güvenlik sağlamaktı. Ama bu güç aynı zamanda kuzey Irak'ta adım adım otonom bir Kürt yönetimin oluşmasına yardımcı oldu. 1991 Kasımı'nda başbakanlık görevini yeniden üstlenen Süleyman Demirel de Batı'nın Türkiye'yi gerçek anlamda desteklemediğini söyleyerek "Sevr Sendromundan" söz etti.[325]

Çekiç Güç'ün zamanla Irak'ın bölünmesine ve kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulmasına yol açacağı Türk kamuoyunda genellikle paylaşılan bir kaygı oldu. Muhalefetteyken Çekiç Güç'ü eleştiren Süleyman Demirel, Erdal İnönü, Tansu Çiller ve Bülent Ecevit, iktidara geldiklerinde farklı bir tutum takındılar. Muhalefetteyken Çekiç Güç'ü ikinci bir Sevr gibi nitelendiren ve bunun Müslüman ülkeleri bölmeyi amaçlayan bir Batı Planı gibi gören Necmettin Erbakan da iktidara geldiğinde Çekiç Güç'ün süresinin

(325) Hale, a.g.e., 221-225.

uzatılmasını onayladı. Deniz Baykal gibi bazı siyasetçiler ise Büyük Millet Meclisi'ndeki oylamalarda Çekiç Güç'ün süresinin uzatılmasına hiç oy vermediler. Buna rağmen Çekiç Güç 10 yıldan fazla süre devam etti. Bu süre içinde de gerçekten kuzey Irak'ın ayrı bir siyasi kimliğe kavuşturulmasına yönelik çalışmalar yapıldı.

Çekiç Güç'ü o günün koşullarında sona erdirmek kolay mıydı? Ne sonuç verirdi? Bu sorulara cevap vermeden önce, Irak'ın o dönemde ulusal birliğine yeniden kavuşmasının Batılı ülkeler tarafından istenip istenmediğine bakmak lazım. Belli ki, Amerikalıların ve diğer Batılı ülkelerin tercihi Irak'ı, Bağdat'ın merkez olduğu sınırlı bir bölgede güçsüz ve etkisiz kılmaktı. Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali ve kuzeydeki Halepçe şehrinde yaşayanlara karşı kimyasal silah kullanılıp 6000 kişinin ölümüne yol açması hatırlardayken hiç kimse kolay kolay onun eski gücüne yeniden kavuşmasını savunamazdı. Özellikle Amerika'nın Irak politikasını kuvvetle savunan Turgut Özal döneminde Türkiye'nin böyle bir çizgiye gelmesi beklenemezdi. Ama Saddam'ın bu zayıf durumundan yararlanarak Irak'ta yeni oluşumların hazırlığını yapmak bambaşka bir olaydı. Buna da Türkiye'de hiç kimsenin sıcak bakmadığı biliniyordu. Belki de Çekiç Güç'ün bu kadar uzun süre uzatılması o dönemde daha iyi bir seçeneğin bulunamamasından veya Amerika'nın başka bir seçenek aramaya yanaşmamasından kaynaklanıyordu. Bu dönemde Irak, büyük devletler tarafından yavaş bir ölüme terk edilmişti.

Özal Amerika'ya aşırı derecede bağımlı bir politika izlemenin yanlışlığını anlamış mıydı? Kimbilir... İslam ülkeleriyle yakınlaşmaya özen gösteren politika bunu dengeleme ihtiyacından mı kaynaklanıyordu? Özal'ın Başbakanlığının hemen başında, 1984 yılında Türkiye Kazablanka'da yapılan İslam Konferansı Örgütü toplantısına ilk defa devlet başkanı düzeyinde katıldı. Kenan Evren o toplantıda İslam Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Komitesinin (ISEDAK) başkanlığına seçildi.

Özal görevi süresince İslam Konferansı çalışmalarında aktif rol oynadı, Özellikle ISEDAK'a Türkiye'nin sürekli başkanlık yapmasından yararlanarak İslam ülkeleriyle ekonomik ilişkileri geliştirmeye çalıştı. Bu ilişkilerin sonucunda Türkiye'nin özellikle körfez ülke-

leriyle ticareti arttı. Türk müteahhitlik firmaları o ülkelerde büyük iş olanaklarına sahip oldu. Irak bu olanakları yaratan ülkelerin başında geliyordu. Ayrıca Irak petrollerinin önemli bir kısmı 1977'de inşa edilen Kerkük-Yumurtalık petrol hattı üzerinden Akdeniz'e ulaşıyordu. Bu hattın günlük kapasitesi 1,5 milyon varildi ve Türkiye, sadece geçiş ücreti olarak 200 milyon dolardan fazla para kazanıyordu. Irak'la Türkiye'nin ticaret hacmi 1981 yılında 220 milyon dolarken 1985'te 2 milyar dolara çıktı.

1984 yılında Özal Hükümeti'nin yaptığı ilk işlerden biri, Irak'la terörle mücadele konusunda bir sıcak takip anlaşması yapmak oldu. Bu bir açıdan iki ülkenin terörle işbirliği yapacağının işaretini vermesi açısından olumluydu ama bir açıdan da Türkiye uluslararası hukuktan kaynaklanan sıcak takip hakkını Irak'ın onayına bağlamış oluyordu. Daha sonraki yıllarda Irak bu anlaşmanın artık geçerli olmadığını iddia ettiğinde, Türkiye, uluslararası hukukun kendisine müdahale hakkı verdiğini söylemeye başladı. Ama Irak Türkiye'nin her müdahalesini protesto etti.

Peki Amerika'yla ilişkiler Türkiye'nin Irak'la ilişkileriyle çatışırsa ne olacaktı? Türkiye o zaman Amerika'nın yanında yer alacaktı. Örneğin Birinci Körfez Savaşı sırasında Türkiye, Kerkük-Yumurtalık hattından petrol akışını durdurdu, ekonomik ilişkilerini de askıya aldı. Çünkü Amerika böyle istiyordu.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci

1980'li yılların sonlarına doğru Türk dış politikasında yaşanan en önemli gelişme, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusu oldu. Türkiye'nin üyeliği ilke olarak 1963 Ankara Ortaklık Antlaşması'nın 28. maddesinde belirtilmişti. Mesele bunun zamanlamasıydı.

1980'li yılların ortalarında Türk Dışişleri bir başvuru yapılmasının zamanının geldiğini düşünmeye başladı. Artık 1980 askeri darbesinin Avrupa'daki olumsuz yankıları yavaş yavaş sona eriyordu. İlişkiler normalleşmişti. İnsan hakları alanında bazı iyileşmeler sağlanmıştı. Avrupa Konseyi'yle ilişkiler normale dönüyordu. Önemli bir mesele Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın nasıl ikna edileceğiydi. Özal, daha Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı döneminden beri Avrupa

Birliği'ne kuşkuyla bakıyordu. Üstelik, başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerinin temsilcileri Türkiye'yi üyelik başvurusundan caydırmaya çalışıyorlardı. İşte böyle bir ortamda Türkiye üyelik başvurusunda bulunmaya karar verdi. Resmi başvuruyu 1987 yılının Mayıs ayında yaptı.

Avrupa Birliği Komisyonu daha başvuruyu incelemeye başlamadan önce, 1987 yılının Temmuz ayında Avrupa Parlamentosu Türkiye'yle ilgili çok sert sayılabilecek bir karar aldı. Ermeni soykırımı iddialarının tanınması da dahil olmak üzere Türkiye'ye karşı çeşitli alanlardaki beklentiler bu kararda sıralanmıştı. Âdeta, "Siz bizim tavsiyelerimize uymayıp üyelik başvurusunda bulunursanız, biz de size böyle engeller çıkartırız," denilmek isteniyordu. O kararda yer alan eleştiri ve beklentiler, 20 yıl boyunca Türkiye'yle ilgili çeşitli kararlarda yer aldı. Bazı yeni beklentiler de bunlara ilave edildi.

AB Komisyonu'nun başvuruya bir cevap hazırlaması iki yıldan fazla sürdü. 20 Aralık 1989 tarihinde verilen cevap da Türkiye'yi tatmin etmekten çok uzaktı. Komisyon o tarihe kadar hiçbir ülkeye bu kadar geç ve bu kadar olumsuz bir cevap vermemişti. Bu cevapta Türkiye ile AB arasındaki ekonomik gelişmişlik farkına, Türk işçilerinin serbest dolaşımının yaratacağı sorunlara, Türkiye'deki insan hakları ihlallerine ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlara dikkat çekiliyor ve kapı tamamen kapatılmamakla beraber, Avrupa Birliği'nin o aşamada Türkiye'yle müzakerelere başlayamayacağı ifade ediliyordu. Özal'ın sandığı gibi, sorun sadece Türkiye'nin yeterince liberal bir politika izlememesinden kaynaklanmıyordu. Özal döneminde alınan liberalleşme tedbirlerine rağmen Avrupa'nın katı tutumunu yumuşatmak kolay olmamıştı.

Özal bu cevabı alınca, kapalı kapılar ardında çok sert tepki gösterdi. Beklediği cevap bu değildi. Bu Avrupalılara güvenilmezdi... Ama resmi açıklamasında sözlerini biraz daha dengeli bir dille açıkladı ama gene de zorlukları saklamadı: "Türkiye'nin üyeliği zorlu, taşlı, dikenli ve yokuş yukarı bir yol" olacaktı. Demek ki, Türkiye'nin Batı yanlısı politikalar izlemesi yeterli değildi. O tarihlerde çok açık bir dille ifade edilmese de Türkiye, Avrupa ailesine istenmiyordu. Diplomasi dilini okumasını bilenler için bunu anlamak zor değildi. Amerika'nın des-

teği de Avrupalıları ikna etmeye yeterli değildi. Avrupa Birliği'nin en etkili üyelerinden Almanya'nın Başbakanı Helmut Kohl, Türkiye'nin, cumhurbaşkanı da dahil olmak üzere, her düzeyde yaptığı girişimlere karşı bir kere bile Türkiye'nin üyeliğini desteklediğini söylememişti. En yakın yardımcıları, Kohl'ün, Türkiye'nin üyeliği lafını duymak bile istemediğini söylüyorlardı.

Bu arada Türkiye 1995 yılının sonunda Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'ne girdi ve tam üye olmadan Gümrük Birliği'ne giren ilk ve tek ülke oldu. Aslında Gümrük Birliği bir günde kararlaştırılmamıştı. Uzun yıllardan beri devam eden bir sürecin sonucuydu. Birliğin koşulları Türkiye'nin tam istediği gibi değildi. Tarıma ilaveten hizmetler sektörü de Gümrük Birliği'nin dışında bırakılmıştı. Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen Almanya hizmetler sektörünü birliğin kapsamına sokmaya yanaşmamıştı. Üstelik dünyanın çeşitli ülkeleriyle yapılacak ticarette uygulanacak gümrük tarifeleri Avrupa Birliği tarafından saptanacak ve Türkiye bu tarifelere uymak zorunda kalacaktı.

Türkiye bunu, tam üyelik yolunda kısa süreli bir geçiş dönemi olarak kabul etmişti. Yoksa bu koşulları üyelik olmadan uzun vadeli bir bağlantı olarak kabul etmek kimsenin aklından geçmezdi. Gümrük Birliği Türk sanayiini rekabet koşullarına hazırlayacak ve tam üye olunduğunda Türk firmaları AB pazarlarında daha iyi rekabet edebilecekti. Türkiye Avrupa ülkelerinin sanayi mallarına sınırlarını açacak ama Avrupa da aynı şekilde kendi pazarlarını Türk sanayiine açacaktı. Tabii Türkiye başlangıçta ekonomik ve mali açılardan bir zarar görecekti. Bu zararı bir ölçüde de olsa gidermek için Gümrük Birliğiyle eşzamanlı olarak bir ekonomik yardım paketi kabul edildi. Ne var ki bu paket, ölü bir metin olarak doğdu. Daha uygulamaya geçilmeden Yunanistan, Kardak krizini bahane ederek bu paketi veto etti.

Türkiye buna karşı ne yaptı? Maalesef hiçbir şey yapamadı. O sırada iç politikada çalkantılar yaşanıyordu. Çok sık hükümet değişiklikleri oluyordu. Hükümetler uzun vadeli politikalar hazırlamaya vakit bulamadan görevden ayrılıyordu. Bu arada 4 Mart 1997'de Brüksel'de toplanan AB ülkeleri Hıristiyan liderler toplantısının sonunda bir açıklama yapan Belçika'nın eski Başbakanlarından Martens, toplantının havasını şu sözlerle açıkladı: "Türkiye hiçbir zaman üye yapıl-

mamalıdır, çünkü Avrupa Birliği bir uygarlık projesidir." Demek ki, Türkiye Avrupa uygarlığının dışında bir ülke gibi düşünülüyordu. Yarım yüzyıldan beri Türkiye'nin NATO, Avrupa Konseyi, Avrupa Ekonomik Kalkınma Örgütü gibi kuruluşlara üye olmasının hiçbir değeri yoktu. Türkiye "Ötekiydi", onlardan değildi.

1997 yılının Aralık ayında yapılan zirve toplantısında üyelik müzakerelerine başlayacak ülkelerin isimleri açıklandı. Neredeyse bütün Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri listede vardı ama Türkiye yoktu. Sadece 6-7 yıl önce demokrasiye ve liberal ekonomiye ilk adımlarını atan bu ülkeler üyelik müzakerelerine başlayacak olgunluğa erişmişlerdi, 50 yıldan beri Batı dünyasının bir parçası olan Türkiye onlar kadar olamamıştı. Mesaj buydu ve çok açıktı. İşte bu karar Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinde Kıbrıs meselesinden, jüpiter füzeleri krizinden, Irak müdahalesinden sonra gördüğü haksız muamelenin ardından dördüncü kırılma noktasıydı.

Türkiye'de iktidarlar değişmişti; Özal ölmüş, Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı olmuştu. Hükümetler değişmişti ama dış politikanın özünde değişiklik yapılmamıştı. Türkiye NATO'ya bağlı, AB üyeliği hedefini benimseyen, Batı Avrupa kuruluşlarında sorumlulukla görev yapan bir ülke olmaya devam ediyordu. Ama beklediği desteği göremiyordu. 1997 zirvesinden sonra Avrupa Birliği'yle ilişkiler tam kopmadı ama bir soğukluk dönemi yaşandı.

Bu dönem iki yıl sürdü. Amerika'nın Türkiye'ye tam üyelik desteği vermesi de bu dönemde pek işe yaramadı. Özellikle Alman Başbakanı Kohl'ün katı tutumu bu konuda ilerleme sağlanmasına imkân vermedi. Ama 1999 yılı sonundaki Helsinki Zirvesi'ne gelindiğinde durum değişmişti. Almanya'da Kohl iktidardan ayrılmış, yerine Gerhard Schröder başkanlığında Sosyal Demokrat-Yeşiller koalisyonu geçmişti. Schröder Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakıyordu. Yeşiller Partisi'nin lideri Joska Fisher de aynı görüşteydi. İşte Türkiye bu zaman penceresinden yararlandı. 1999 Aralık zirvesinde Türkiye'nin de AB üyeliğine resmen aday olması kabul edildi. Üstelik Türkiye'nin diğer adaylarla aynı ilkelere bağlı olarak muamele göreceği de karara bağlandı. Kıbrıs ve Türk Yunan ilişkileriyle ilgili olarak kararda yer alan bazı pürüzler, dönem başkanı Finlandiya'nın başbakanı tarafından yazılan bir mek-

tupla giderildi. Böylece Türkiye, hiç değilse kâğıt üzerinde diğer adaylarla eşit düzeye gelmiş oldu.

Bu iyimserlik fazla uzun sürmedi. Bir kere Yunanistan Türkiye'nin bir bedel ödemeden üyelik sürecine başlamasına hazır değildi. İkincisi Kıbrıs Rumlarını da AB üyesi yapmak istiyordu. Bu, Kıbrıs devletini kuran milletlerarası antlaşmalara aykırıydı. Basında bazı yazarlar, Türkiye'nin, Tansu Çiller'in başbakanlığı döneminde Gümrük Birliği konusunda Kıbrıs Rumlarının itiraz etmediğini ileri sürdülerse de bunu kanıtlayacak hiçbir belge yoktu. Tam tersine, o zamanki Dışişleri Bakanı Murat Karayalçın'ın Gümrük Birliği'nin görüşüldüğü ortak bakanlar toplantısında yaptığı konuşmada, Kıbrıs konusunda Türkiye'nin bilinen tezlerini tekrarladığı görülmüştü.

Zaman Türkiye'nin lehine çalışmadı. 2000'li yılların başında Türkiye büyük bir ekonomik krize girdi. Hükümetin bütün dikkati bu krizi önleme çabalarına yöneldi. Bu arada Bülent Ecevit ciddi bir rahatsızlık geçirdi ve uzunca süre görevinin gerektirdiği çalışmaları yapamadı. Ecevit döneminin sonuna doğru iktidar partisi DSP'de kopmalar yaşandı. Dışişleri Bakanı İsmail Cem partiden ve hükümetten ayrıldı. Onun yerine Şükrü Sina Gürel geçti. Hükümet erken seçim kararı aldı. IMF'nin etkisi yalnız ekonomide değil, siyasi alanda da hissedilmeye başladı. Meclis IMF'nin istediği doğrultuda yasalar çıkarmaya zorlandı. Meclisin yabancıların isteğiyle kanun yapması Atatürk ve İsmet Paşa dönemlerinde düşünülemezdi bile. Ama o devirde korkulan olmuş, Türkiye büyük bir borç girdabına girmişti. Ekonomi politikasında ve yasalarda köklü değişiklikler yapmadan bu girdaptan çıkılması zordu. IMF'nin acı reçeteleri kabul edilirse belki bir çıkış yolu bulunabilirdi. Ecevit bu acı ilacı içmek zorunda bırakıldı.

3 Kasım 2002 seçimleri Türkiye'de sadece iktidar değişikliğine yol açmadı, yeni bir dönemin de başlangıcı oldu. Evvelce dini görüşlerine ağırlık vermesiyle tanınan Refah Partisi'nden ayrılan ve 'yenilikçiler' diye adlandırılan bir grup, Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurdu ve katıldığı ilk seçimde tek başına iktidar oldu. Cumhuriyet Halk Partisi de ana muhalefet partisi, daha doğrusu tek muhalefet partisi olarak meclise girdi.

Çok partili rejime geçildiğinden beri Türkiye'de siyasetin iki direğinden biri olan merkez sağ çökmüştü. Bunun sebebi sadece krize götüren dönemde izlenen politikalar mıydı, yoksa başka iç ve dış sebepleri mi vardı? Cumhuriyetçi sağdan dini anlamda muhafazakâr sağa geçişten, yurtiçinde ve dışında kim nasıl yararlanacaktı?

Başka ülkelerdeki seçimlerde zaman zaman görülen ve yukarıdaki bölümlerde anlatılan dış etkiler Türkiye'de de olmuş muydu? Bunların hepsi ileride aydınlığa kavuşacak. Şimdiden bilinen şu ki, yeni iktidar ekonomide IMF'nin politikalarını eksiksiz uygulamaya özen gösterdi ve Türk ekonomisini IMF'nin çizdiği doğrultuda yönlendirdi. Bunun sonucunda bir yandan enflasyon düştü, yabancı mali piyasalardan kredi bulmak kolaylaştı, ama bir yandan da Türkiye büyük bir borç batağına saplandı. AKP iktidarının ilk beş yıllık döneminde borçları ikiye katlanan Türkiye, dünyanın en borçlu beşinci ülkesi haline geldi. Borç ve faiz geri ödemesinde ise Brezilya, Meksika ve Rusya'dan sonra dünyada dördüncü sırayı aldı. Türkiye borç ödeyebilmek için yeniden borçlanan bir ülke konumuna gelmiştir.

Dış ticarette büyük artış görüldü ama dış ticaret açığı da 55 milyar doları geçti. Bunun da etkisiyle cari açık hızla büyüdü ve 2007 yılı sonunda 35 milyar doları buldu. Faiz haddi %16'yı aştı ve bu her üç alanda Türkiye, gelişme yolundaki piyasa ekonomileri arasında en sonuncu sırayı aldı. İşsizlikte azalma görülmedi, tam tersine artış oldu. Gelir dağılımda da hissedilir bir düzelme olmadı, bölgeler arasındaki gelir dağılımı adaletsizliği artarak devam etti. IMF'nin önerdiği politikalar başka ülkelerde de ciddi sosyal sorunlar yarattığı için Türkiye'de bu sonuçların alınması şaşırtıcı olmadı.

21. Yüzyılın Başında Türk Dış Politikası

2000'li yılların başında Türkiye'deki gelişmeler ve Türk dış politikası Amerika tarafından nasıl algılanıyordu? Amerikalı Türkiye uzmanı Lesser, 20. yüzyılın son yıllarında ve 21. yüzyılın hemen başında Türkiye'de milliyetçilik duygusunun ve Atatürk düşüncesinin giderek güçlendiğini, Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmasının, o dönemde Türk dış politikasına güç veren bir unsur olduğunu, yine aynı dönemde AB'yle ilişkilerde sıkıntı yaşandığını Türk aydınları arasında Sevr sendromunun yeniden ortaya çıktığını ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarının korunması düşüncesinin güç kazandığını; AB üyeliği alanında karşılaşılan sıkıntıların, özellikle eski komünist Doğu Avrupa ülkelerinin Türkiye'de hayal kırıklığı yarattığını belirtiyor.(326)

Bir başka gözlemci, Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkilerinin bozulmasının ABD'yle yakın bağlar kurma ihtiyacını ortaya çıkardığı, ancak insan hakları ve Kürt kökenli Türk vatandaşları gibi sorunların ABD Kongresi'ni etkilediği görüşünde. Türkiye'nin ayrıca, AB üyeliğine önem vermekle birlikte bunu bir tutku haline getirmediğini, AB'yle ilişkileri geliştirmeyi arzu etmekle birlikte bunu geniş kapsamlı bir stratejik ortaklığa dönüştürmeyi düşünmediğini, geleneksel dış ilişkilerini sürdürürken aşırı bağımlılıktan kaçındığını kaydediyor.(327)

---

(326) O. Lesser Ian, Changes on the Turkish Policy Scene and Their Foreign Policy Applications, *The Future of Turkish Western Relations*, Rand Corporation, 2000, s. 5-8.

(327) F. Stephen Larrabee, Turkish Foreign and Security Policy: *New Dimensions and New Challeges in The Future of Turkish Western Relations*, Rand Corporation, s. 47-50.

Amerikalı bazı düşünürler de yurtiçindeki ideolojik çekişmeler ve terörizmin etkisiyle Türkiye'nin bir iç istikrarsızlığa doğru gitmesinden kaygı duyuyor. Bunlar Türkiye, Amerika ve Avrupa arasında daha yakın işbirliği öneriyorlar.[328]

Büyük Ortadoğu Projesi

Amerika'nın Irak'a müdahalesinden kısa bir süre önce ortaya attığı Büyük Ortadoğu Projesi, bazılarınca Türkiye ile Amerika arasında yeni ve kapsamlı bir işbirliği olanağı gibi değerlendirildi. Bu proje neydi, hangi amaca hizmet etmek üzere düşünülmüştü?

Büyük Ortadoğu fikrini ilk ortaya atanlar arasında bazı bilim adamları var. Kanadalı Profesör Ignatieff, "Amerika bir imparatorluktur ama dünyaya iyilik getirmeyi amaçlayan bir imparatorluktur. Bu fikir dünyaya demokrasi, barış, huzur refah getirecektir,"[329] diyordu.

Başkan Bush, 26 Şubat 2003 tarihinde Ortadoğu'ya barış ve demokrasi getirme ihtiyacından söz etti. 9 Mayıs 2003'te, Büyük Ortadoğu Projesi'nin ana hatlarını şöyle açıkladı.[330]

"Terörizmi mutlaka Ortadoğu'dan kazımak lazımdır. Bunun yolu bölgeye özgürlük getirmektir, demokrasi getirmektir. Biz o bölgeye özgürlük getiremezsek terörizmi engelleyemeyiz. Zengin Arap ülkelerinin toplam milli geliri İspanya'nın milli gelirine ulaşmıyor. Fakir ülkeleri kalkındırmak, cehaleti önlemek lazımdır."

Başkan Bush bunları öneriyordu. Adam başına 400 dolar kredi vererek 100 binlerce yatırımcı yaratmayı, işgücünü geliştirmeyi ve mesleki eğitimi teşvik etmeyi amaçlıyordu.

Büyük Ortadoğu Projesi'nde özgürlük ve demokrasi ön plana çıkıyor. Bu güzel, yalnız burada bazı zayıf noktalar var. Diyorlar ki, bölgeye demokrasi gelsin. Peki, bu nasıl bir demokrasi olacak? Bölgede, İsrail hariç bütün ülkeler Müslüman. Bir Müslüman ülkede de-

(328) Zalmay Halilzad, A Strategic Plan for Western-Turkish Relations, in *The Future of Turkish Western Relations*, s. 81.

(329) Michael Ignatieff, The American Empire; The Burden, *New York Times Magazine*, 5 February 2003,

(330) President Bush Presses for Peace in the Middle East, Columbia, South Carolina.

mokrasi olabilir mi? Türkiye bir istisnadır, Huntington böyle diyor. Dünyada yaşayan 1 milyar 300 milyon Müslüman'ı, dinlerinden dolayı demokrasiden mahrum edebilir misiniz?

Yalnız burada dikkat edilmesi gereken bir nokta var: Müslüman bir ülkede demokrasinin olabilmesi için laiklik olması gerekiyor. Amerika bunun tersini söylüyor. Dışişleri Bakanı Powell verdiği bir demeçte, "Irak'ta şeriat esasına dayalı bir demokrasi olabilir," diyor. Projede bir yandan bütün Ortadoğu ülkelerinin demokratik bir düzene geçmesi en önemli hedef olarak belirtiliyor, bir yandan da şeriat düzenine, yani devletlerin din esasına göre yönetilmelerine yeşil ışık yakılıyor. Büyük Ortadoğu Projesi belgesinin hiçbir yerinde, Başkan Bush'un bu projeyi tanıtan konuşmalarında laiklik kelimesine hiç rastlanmıyor.

Bu kitabın yazarı da dahil olmak üzere Türkiye'de pek çok kimse, zamanında bu noktaya Amerikalıların dikkatini çekmişti ama Amerikalı devlet adamları tutumlarını değiştirmedi. Bu nedenle bu, en azından demokrasi hedefi açısından ölü doğmuş bir proje oldu.

İkinci nokta şu: Amerikalılar, "Biz böyle basmakalıp bir Ortadoğu projesi yapmayacağız," diyorlar. Yani her devletin rejimi birbirinden biraz farklı olabilir. Demek ki Amerika'nın amacı her ülkeye tam demokrasi getirmek değil, duruma göre, ihtiyacınıza göre bazı ülkeler demokrasiyi tam benimsemeyecekse ama o ülkede petrol çıkarlarınız varsa, güvenlik çıkarlarınız varsa orada tam demokrasi olmamasına razı olacaksınız.

Projenin başka bir zaafı da şu: Diyorlar ki, biz bu projeyi, hükümetlerle işbirliği halinde, özel sektörle, sivil toplum örgütleriyle doğrudan doğruya temas ederek yapacağız. Bölgedeki hangi hükümet demokrasiye geçmek için kendi iktidarını bırakır ki!...

El Hayat gazetesinde yayınlanan bir yazıdan öğrendiğimize göre, Tunuslu bazı insan hakları savunucuları bu projeye karşı çıkıyor.

Ayrıca, Amerika'nın fiili denetimindeki Irak'ta hazırlanan yeni anayasanın ikinci maddesinde, hiçbir yasanın İslam dininin kurallarına aykırı olmayacağı belirtildi.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen AKP iktidarı Amerika'nın Büyük Ortadoğu Projesi'ne sahip çıktı. Başbakan bu projeyi kuvvetle

destekleyen demeçler verdi. Hatta Diyarbakır'ın, projenin bölgedeki merkezi olacağını söyledi. Ne var ki, bu proje bir türlü hayata geçirilemedi. Irak'taki gelişmeler projeyi ikinci planda bıraktı.

Amerika'nın Irak'a Müdahalesi

Bush Irak'ın işgaline girişmeden önce Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden bu işgali meşrulaştıracak bir karar çıkartmaya çalışmış ama bunu başaramamıştı. Ama meşruiyet olsa da olmasa da Amerika müdahale edecekti. Çünkü Başkan böyle istiyordu. Bush 6 Mart 2003 tarihinde düzenlediği bir basın toplantısında Güvenlik Konseyi'nde dile getirilen tepkilere karşı şöyle diyordu: "Eğer bizden daha küçük ülkeler Güvenlik Konseyi'ni oylarıyla, sözleriyle, dünya kamuoyuna çağrılarıyla Amerika'nın gücünü dengeleyecek bir forum haline dönüştürmeye kalkışırlarsa bu, konseyin meşruluğunu ve inandırıcılığını zedeler." Başka bir demecinde bu görüşlerini daha da açık bir dille ortaya koyuyor: "Güvenliğimiz söz konusu olduğu zaman biz kimseden izin almayız." Bu söz acaba sadece Amerika için mi geçerliydi? Başka ülkeler de güvenlikleri söz konusu olduğu zaman başkalarından izin almadan harekete geçebilirler miydi; mesela Amerika'dan...

Irak'ı işgalinden sonra 4 yılı aşkın süre Türkiye'nin kendini korumak için PKK teröristlerine karşı yapmak istediği sınır ötesi operasyona engel olan Amerika, öyle anlaşılıyor ki, ulusal güvenlik söz konusu olduğu zaman kimseden izin almayacak.

Peki Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Atom Enerjisi Komisyonunun gözlemcilerinin hazırladığı raporların Amerika için hiç mi önemi yoktu? Anlaşılıyor ki, pek yoktu. Beyaz Saray sözcüsü Ari Fleischer, "Bizim için önemli olan, gözlemcilerin raporları olsa da olmasa da Irak'taki rejimi değiştirmektir," diyordu. Amerika'nın en yakın müttefiki İngiltere bile farklı görüşteydi. İngiliz Dışişleri Bakanı Jack Straw, "Eğer Saddam Hüseyin silahlarını terk etmeyi kabul ederse görevinde kalabilir," diyordu. Ama karar Başkan Bush'undu ve o öyle düşünmüyordu. Ona göre ne olursa olsun Saddam gitmeliydi. Amerikalı diplomatlar Güvenlik Konseyi üyelerine, konseyden Amerika'nın istediği yönde bir karar çıkması için oy vermelerini istiyor, aksi takdir-

de ülkelerinin ağır bir bedel ödeyeceğini söylüyorlardı.[331] İşte bu diplomatik çabaların sonuç vermemesine, Güvenlik Konseyi'nden beklediği kararı alamamasına rağmen Amerika, 2003 yılının Mart ayında Irak'a askeri müdahaleyi gerçekleştirdi. %98'i Amerikan ve İngiliz Birliklerinden oluşan koalisyon güçleri 300.000 askerle Irak'ın işgaline katıldı. Amerikan ve İngiliz birliklerini Avustralya, Danimarka ve Polonya askerleri de destekledi. Bu kısa savaş sırasında 9200 Irak askeri ilke 7299 sivil hayatını kaybetti. Amerikan askerleri 139, İngilizler 33 asker kaybetti.

Amerika'nın askeri müdahalesinden hemen sonra geçici yönetimin başına getirilen Amerikalı diplomat Paul Bremer III'ün başkanlığında 16 kişilik bir yönetim oluşturuldu. Bunların yedisi general, gerisi de yüksek düzeyli devlet yetkilileriydi. İçlerinde hiç Iraklı yoktu. Bremer çok iddialı bir ekonomik kalkınma programı açıkladı. Hedef Irak'ı bir serbest ticaret bölgesi haline getirmekti. Görevlerine son verilen askerlerin ve kamu sektöründe çalışan işçilerin sayısı 500.000'i buluyordu. 200 kamu kuruluşu özelleştirilecekti. Petrol sektörünün dışında yabancı yatırımcılara hiçbir sınır tanınmayacaktı. Vergiler en alt düzeye indirilecek, gümrük vergileri kaldırılacaktı. Yabancı yatırımcılar için bir cennet vaat ediliyordu.

Jay Hallen isimli Amerikalı bir uzmana Irak borsasını kurma görevi verildi. Hallen 24 yaşındaydı. İç güvenlik kuvvetlerinin bütçesini ve mali yapısını düzenlemek üzere ise ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney'in özel kaleminden Scott Erwin isimli bir başka uzman tayin edildi. Erwin de 21 yaşındaydı. Öyle anlaşılıyor ki, Amerikalılar bu kadar önemli görevler için atama yaparken tecrübenin önemini dikkate alma ihtiyacı duymamışlardı. Oysa Irak'ın kalkınması için yüz milyarlarca dolar harcanacaktı. 7 Eylül 2007 tarihine kadar harcanan paranın toplamı 454 milyar dolardı.

1 Mart Tezkeresi Meclisten Nasıl Döndü?

Aslında Amerika kuzeyden, Türkiye üzerinden de bir müdahalede bulunmak istiyordu. Bu amaçla Türk Hükümeti'yle anlaşıp ba-

(331) Chomsky, a.g.e., s. 31, 35.

zı üsleri ve havaalanlarını böyle bir müdahalede kullanılmak üzere hazırlamış, hatta müdahalede bulunacak birliklerini gemilere bindirip Türkiye kıyılarına kadar getirmişti. Bu arada üst düzeydeki Türk Hükümet yetkilileri, Vaşington'da, bir sınır operasyonuna izin vermek için on milyarlarca dolarlık yardım talep etmişlerdi. Bu talepler Türkiye'nin, maddi açıdan tatmin edildiği takdirde Amerika'nın topraklarında bir cephe açmasına izin verebileceği şeklinde değerlendirilmişti. Amerikan yetkilileri bu talepleri "at pazarlığına" benzetip karşı çıkmışlardı. Ama sonuçta Türkiye'nin müdahaleye izin vereceği inancı yaygındı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Mart 2003 tarihli oturumunda beklenmedik bir şey oldu. Hükümetin bu amaçla meclisten yetki isteyen tezkeresi CHP'li milletvekillerinin oybirliğine ilaveten 99 AKP'li milletvekilinin karşı oyları veya çekimser kalmaları sonucunda yeterli desteği bulamadı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tezkereyi kabul etmemesi Amerika'da büyük tepkilere yol açtı. Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz Türk Silahlı Kuvvetleri'ni, bu konuda güçlü bir liderlik sergilememekle suçladı. Oysa Amerika dahil, bütün Batılı ülkelerin yıllardan beridir istediği, Türk ordusunun siyasi konularda ön plana çıkmamasıydı. Demek ki, onları rahatsız eden şey askeri yetkililerin konuşması değildi. Askerin, onların dilediği yönde konuşmasına hatta müdahalede bulunmasına itirazları yoktu.

Wolfowitz meclisin bu ret kararından sonra Türk Hükümeti'nin yapacağı tek şeyin, "Biz bir hata yaptık, şimdi Amerikalılara nasıl yardımcı olabiliriz, ona bakalım," demek olduğunu söyledi.[332]

Oysa Amerika'da Türkiye'nin çok doğru hareket ettiğini düşünenler de vardı. ABD Kongresi'ndeki kıdemli bir milletvekili, tezkerenin reddinden sonra Vaşington'da bu kitabın yazarına, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çok doğru bir karar aldığını, kongre üyelerinin önemli bir bölümünün bu müdahaleye karşı olduğunu söyledi. Amerika'nın ünlü düşünürlerinden Noam Chomsky, "Türkiye sonunda Batı ülkelerine bir demokrasi dersi verdi," diye yazdı.[333]

(332) Chomsky, a.g.e., s. 136.
(333) Chomsky, a.g.e., s. 136.

Birçok konuda Türkiye'yi eleştiren Avrupalı politikacıların çoğu ve Avrupa basını bu kararı övücü ifadeler kullandılar.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Deniz Baykal, Türkiye'nin Amerika için bir cephe ülkesi, bir karargâh ülkesi olmasının kabul edilemeyeceğini söyledi. AKP Hükümeti'nin bazı üyeleri de tezkereye karşı çıktılar. Tezkere dikkatle incelendiği zaman görülür ki, Amerikalılar, Türkiye'ye büyük sayıdaki askerini ve uçağını getirecekti. Birçok Türk üssü ve havaalanı Amerikan birliklerinin kullanımına açılacaktı. Bu birliklerden muharip olanlar Irak'a gönderilecek, gerisi Türkiye'de kalacaktı. Ne kadar süreyle? İşte o belli değildi. Bu kitabın yazarı bu vesileyle yaptığı çeşitli konuşmalarda, "Türkiye'de tek bir ordu görmek istiyoruz, o da Türk ordusudur, tek bir bayrak görmek istiyoruz, o da Türk bayrağıdır," dedi. CHP Genel Sekreteri Önder Sav, Atatürk'ün ünlü sözünü hatırlatarak, Amerikan askerlerine Türkiye'ye gelme izni verilirse bunlar "Geldikleri gibi giderler," dedi. Türk basınının bir bölümü tezkerenin kabulü yönünde yayın yaparken bazı köşe yazarları da buna şiddetle karşı çıktı. Halkın büyük kısmının tezkereye karşı olduğu anlaşıldı.

Bu konu Türkiye'de yıllarca tartışıldı. Ama bu kitabın yazarı da dahil olmak üzere tezkerenin reddedilmesini savunanlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ret kararının tarihi önemde ve çok şerefli bir karar olduğunu düşündüklerini açıkladılar.

Sonuçta Amerikan askerleri Türkiye'ye gelemedi, Irak'ın Güneyinden yapılan operasyonla Irak'ı işgal ettiler. Türk Hükümeti değilse de Türkiye Büyük Millet Meclisi anayasaya sahip çıkmış, Türkiye'yi kanlı bir savaşa sürükleyebilecek bir kararı engellemişti. Türk Silahlı Kuvvetleri de meclisin kararına saygı göstereceğini açıklamıştı. Komutanların gönlünden ne geçiyordu? Daha sonra emekli olan o zamanki genelkurmay başkanı basına yaptığı açıklamada kendisinin tezkerenin geçmesini arzu ettiğini söyledi. Basında bu yönde düşünen yazarlar da, belki Amerikan askerlerine Türkiye üzerinden cephe izni açma yetkisi vermenin Türkiye'yi savaşa sürüklenmeyeceğini sanıyordu. Oysa Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun aksi yönde kararları vardı. Bu kararlarda, "Topraklarını komşu bir ülkeye saldırı için kullandıranlar da savaşa dahil olmuş sayılır," diyordu. Türkiye 1922

yılından beri ilk defa gerçek anlamda savaşa girmiş olacak ve Irak'ın muhtemel saldırılarının hedefi haline gelecekti.

1 Mart tezkeresi mecliste kabul edilmeyince bazı iç ve dış çevreler acaba yeni bir tezkere çıkartılarak bu iş çözülebilir mi, Amerika'nın tepkisi hafifletilebilir mi arayışına girdiler. Basında böyle yeni bir girişimi destekleyen yazılar çıktı. Sonunda 20 Mart tarihinde meclise yeni bir tezkere sunuldu. Bu tezkere bir yandan müttefik kuvvetlerin uçaklarına Türkiye hava sahasını kullanma izni istiyor, bir yandan da kuzey Irak'ta yuvalanan teröristlere karşı Türk birliklerine sınır ötesi operasyon için altı ay süreyle yetki talebinde bulunuyordu. CHP, eğer bu iki talep birbirinden ayrılırsa sınır ötesi operasyon için olumlu oy vereceğini söyledi. Ama hükümet bu iki konuyu birbirine bağlamakta ısrar etti. Sonuçta hükümet tezkeresi iktidar partisinin oylarıyla kabul edildi. Uygulamada ne oldu? Yabancı askeri uçakların Türkiye hava sahasını kullanarak operasyon yapmaları ve lojistik destek sağlamaları maddesi uygulandı, buna karşılık sınır ötesi operasyon uygulanamadı. Çünkü kuzey Irak'taki yerel yönetimler buna karşıydı. Amerika da başlangıçta Türk askerlerinin Irak operasyonuna katılmasını isterken daha sonra, muhtemelen bu yerel yöneticilerin de etkisiyle bundan vazgeçmişti. Hatta 2003 yılının Eylül ayında Devlet Bakanı Ali Babacan ile Amerikan Hazine Bakanı Snow arasında imzalanan ve Türkiye'ye bir milyar dolarlık hibe veya bunun yerine 8 milyar dolarlık kredi verilmesini öngören bir anlaşmaya, Türkiye'nin sınır ötesi operasyon yapmasını engelleyecek ifadeler konulması kabul edilmişti. Basında yer alan haberlere göre eğer Türkiye böyle bir operasyon yaparsa yardım kesilecekti. Muhalefet buna şiddetle itiraz etti. Siyasi koşul taşıyan bir ekonomik yardım anlaşmasının imzalanamayacağını söyledi ve hükümet de bu anlaşmayı meclise onay için sunmaktan vazgeçti. Böylece muhalefet bir kere daha ulusal çıkarları ve onuru koruma görevini yerine getirmiş oldu.

23 Haziran 2003'te hükümet gizli bir kararname çıkararak Irak'taki Amerikan birliklerine Türkiye üzerinden lojistik destek sağlanmasına izin verdi. CHP'nin baskısı üzerine bu kararnamenin gizliliği kaldırıldı, o zaman görüldü ki, metinde bu lojistik destek çerçevesinde askeri personelin gönderilmesine de kapı açılmıştır.

7 Ekim 2003'te hükümet ikinci bir tezkere çıkararak tekrar sınır ötesi operasyon için bir yıl süreyle izin istedi. Ancak bu defa da bu yetki kullanılamadı ve sınır ötesi operasyon yapılmadı. Daha önceki Türk hükümetlerinin 24 kez gerçekleştirdiği sınır ötesi operasyonu AKP hükümeti bir türlü yapamıyordu. Bunda da Amerika'nın baskısının etkili olduğu anlaşıldı. Bu operasyondan vazgeçilmesi için ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın 6 Kasım günü Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ü aradığı yolunda basında haberler yayınlandı. Ertesi gün Türk Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, Colin Powell'ın 6 Kasım gecesi Abdullah Gül'ü telefonla aradığını ve iki bakanın Irak konusunda istişarede bulunduğunu açıkladı. Sözcü, "İki bakan, Irak'ta hüküm süren şartlara atıfta bulunarak, Türkiye'nin Irak'a birlik katkısında bulunması hususunu gözden geçirmişlerdir. Durumun gözden geçirilmesini müteakip, Dışişleri Bakanı Gül, Powell'a hükümetimizin Irak'a birlik göndermek için yapmış olduğu teklifi yeniden değerlendireceğini bildirmiştir" dedi; böylece basın haberlerini doğrulamış oldu.(334)

7 Ekim 2004 tarihinde tezkerenin süresi doldu. Hükümet o zamana kadar bir sınır ötesi operasyon yapamadığı gibi bu iznin uzatılması için girişimde bulunmadı. Amerikalı yetkililer sık sık Türkiye'nin sınır ötesi operasyon yapmasının "iyi bir akıl olmadığını" söyleyerek buna karşı çıktılar. Amerika kendi çıkarları söz konusu olduğu zaman Irak'a müdahaleden kaçınmıyor, hatta Güvenlik Konseyi'nden karar çıkaramayınca "güvenliğimiz söz konusu olduğu zaman hiç kimsenin iznine ihtiyaç duymayız" diyordu.(335)

Sonuçta Amerika savaşı kazandı, ordu tasfiye edildi ama ülkenin kuzeyinde iki askeri güç daha vardı. Barzani'nin Kürdistan Demokratik Partisi ile Talabani'nin Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin peşmergeleri ne olacaktı? Onlara dokunulmayacaktı. Daha sonra Irak ordusu yeniden oluşturulduğunda da bu iki askeri güç aynen muhafaza edildi. Aslında her ülkede bir tek ordu bulunması gerekirdi. Ama Irak'ta şiddet yanlısı güçlerin milisleri hariç, meşru sayılan üç ordu vardı. O

(334) *Radikal* G, "Ankara, Irak Defterini Kapattı", 8 Kasım 2003.
(335) Chomsky, *Interventions*, s. 42.

kadar ki, Barzani 2006 yılında Başkan Bush'u ziyaret ederken askeri üniformasıyla Beyaz Saray'da kabul edilmişti. Amerika'nın gözünde bütün Irak vatandaşları eşitti ama bazıları biraz daha eşitti! Öyle anlaşılıyor ki, Bremer'in gücü kuzeye yetmiyordu veya Vaşington'dan kuzeye dokunmaması için talimat almıştı.

Bu arada gerek Barzani, gerek Talabani PKK'yla artık mücadele etmeyeceklerini ve Türkiye'nin de kuzey Irak'a müdahalesine karşı olduklarını açıkladılar. Kuzey Irak'ta PKK'nın varlığını sürdürmesine ve oradan Türkiye'ye saldırılarda bulunmasına ülkedeki en büyük güç olan Amerika'nın engel olmaması, hukuki, siyasi ve askeri açılardan izahı çok güç bir durum yarattı.

Türkiye ile Irak'ın sınırını çizen 1926 antlaşması, taraflara sınırların güvenliğini sağlama konusunda yükümlülükler getiriyordu. Sınırın iki tarafında 75 kilometre derinliğindeki bir alanda eşkıyalara ve yasadışı diğer faaliyetlere engel olmak için taraflar taahhütte bulunmuşlardı. Ayrıca sınır güvenliğini korumak için bir ortak komisyon da oluşturulacaktı. Değişen koşullar içinde Irak bu yükümlülüğünü yerine getiremedi. 1984 yılında Türkiye Irak'la yeni bir anlaşma yaparak belirli koşullar içinde, sınırı geçerek öbür ülkeye saldırıda bulunanlara karşı her iki ülkenin de sıcak takip hakkına sahip olduğunu kabul ettirdi ve 2002 yılına gelinceye kadar 24 kere sınır ötesi harekât yaparak PKK'yı bölgede büyük ölçüde etkisiz kıldı. 2002 yılına gelindiğinde terör en alt düzeye inmişti. O yıl güvenlik kuvvetlerinin verdiği şehit sayısı 6'yı geçmemişti. Bu bile kabul edilemez bir rakamdı ama önceki yıllarla kıyaslandığında terörist saldırılarda çok büyük bir düşüş yaşandığı görülüyordu. Amerika'nın askeri müdahalesinden sonra şartlar değişti.

Başkan Bush, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra dünya devletlerine çağrıda bulunurken, "Ya bizden yanasınız veya teröristlerden yanasınız, bizim gri sahamız yoktur," diyordu. Bütün dünyadaki terör örgütleriyle sonuna kadar mücadele edeceğini ilan ediyordu. Ne yazık ki, Irak'taki uygulamaları pek böyle olmadı. Orada kendine yönelik terörist faaliyetlerle mücadele ederken bölgedeki en yakın müttefiki Türkiye'ye karşı kuzey Irak'tan gelen saldırılar karşısında etkisiz kaldı. Irak Hükümeti'nin kuzey Irak dağlarında PKK'yla mü-

cadele edecek gücü yoktu. Bunu Irak Hükümeti yetkilileri de itiraf ediyordu. Ama Amerika'nın 2007'nin sonlarına kadar Türkiye'nin de kendini korumak için bu terör örgütüne müdahale etmesine karşı çıkması anlaşılması çok zor bir durum yarattı. 2007'nin Eylül ve Ekim aylarında PKK saldırıları sonucunda çok sayıda Türk askerinin şehit olması ve yüz binlerce Türk'ün ülkenin bütün şehirlerinde ve kasabalarında yaptığı terör karşıtı büyük gösteriler, Amerika'nın da Türkiye'nin müdahalesine daha fazla karşı çıkamayacağını gösterdi ve Başkan Bush, 5 Kasım tarihinde Başbakan Erdoğan'la yaptığı konuşmada PKK'yı Amerika'nın da düşmanı saydığını, Türkiye'ye "anlık istihbarat vereceklerini" ve genelkurmay ikinci başkanları ile Irak'taki Amerikan birlikleri komutanı arasında düzenli danışmalar yapılacağını açıkladı.

O zaman Amerika bu düşmanla mücadele edecek miydi? Başkan Bush onu söylemiyor, sadece Türkiye'ye yardımcı olacağını belirtiyor. Yardımı da anlık istihbarat vererek yapacaktı. Bu vesileyle kamuoyuna da açıklandı ki, Irak'ın üzerindeki hava sahası Amerika'nın kontrolündedir. Yani Irak Hükümeti'nin egemenlik hakları kendi hava sahasını kapsamıyor. Dünyada böyle bir egemenliğin başka örneği var mı? Bilinmiyor.

Peki Amerika, Türk Hava Kuvvetleri'nin serbestçe hareket etmesine izin veriyor muydu? Basında yer alan haberlere bakılırsa, Barzani'nin itirazı üzerine Amerika Türkiye'yle hava operasyonlarını düzenleyecek bir protokol imzalanmasına razı olmamıştı. Ayrıca İngiliz basınına göre, Amerika Türkiye'nin kuzey Irak'ta PKK'ya karşı kapsamlı bir kara operasyonu yapmasına da izin vermemişti.[336] Öyle anlaşılıyor ki, Amerika Türkiye'ye PKK'ya bir darbe indirmesi için izin vermiş ama PKK'nın tamamen tasfiyesini sağlayacak operasyona henüz razı olmamıştı. Daha önce hava operasyonuna da karşı çıkan Amerika'nın tutumunu yumuşatmasında belli ki, PKK'nın Eylül ve Ekim 2007'de gerçekleştirdiği ve çok sayıda askerin şehit olmasına yol açan saldırıların etkisi olmuştu. Bundan da önemlisi, bu saldırılar üzerine Türk halkı hemen bütün şehir ve kasabalarda yaptığı bü-

(336) *Financial Times*, 27 Aralık 2007.

yük protesto gösterilerinin sonunda Amerika ve Türk hükümetlerini de hedef alabileceğini hissetmişti.[337] Büyük devletler baskıyla bazı ülkeleri etkileyebilirlerdi ama bu yolla bir halkı etkilemek mümkün değildi. Hele o halk Türk halkı ise...

Bush-Erdoğan görüşmesinde hangi konuların gündeme geldiği kadar hangilerinin gelmediği de önemlidir. Örneğin, anlaşıldığına göre, PKK tarafından kaçırılan 11.500 Türk vatandaşının bulunduğu Mahmur kampının dağıtılması gündeme gelmedi; bu, Türkiye için çok önemli bir sorundur. Ayrıca, Kerkük sorunu ve Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması konularında da Başkan Bush'un düşüncelerini ve olası açılımları öğrenilemedi.

Kıbrıs Nereye Gidiyor?

Kıbrıs konusunda Türkiye'nin 1964 yılından beri sürdürülen politikası, Kıbrıs Türklerinin egemen eşitliğinin korunması, 1960 antlaşmalarından kaynaklanan haklarının feda edilmemesi, Rumların tek başına Kıbrıs devleti olarak tanımasına karşı çıkılmasıydı. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 1983 yılında bağımsız bir devlet olarak kurulmasından sonra da bu devletin tanınması için çaba gösterilmişti. Başta Amerika ve İngiltere olmak üzere, Batılı ülkeler Kıbrıs konusunda taviz vermesi için Türkiye'ye büyük baskılar yapmış, ancak bu baskılara Türkiye ve Rauf Denktaş'ın liderliğindeki Kıbrıslı Türkler daima kararlılıkla karşı koymuşlardı.

AKP işbaşına geldiğinde aynı politikanın sürdürüleceği izlenimi vermiş, hatta Rauf Denktaş Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir konuşma yapmak üzere davet edilmiş ve daha sonra meclis, o zamana kadar izlenen politikaları destekleyen nitelikteki bir deklarasyonu oybirliğiyle kabul etmişti.

Ancak daha sonra bu politikada bazı değişiklik işaretleri görülmeye başladı. Kıbrıs'ta Türk ve Rum tarafları arasında yapılan görüşmelerde uzlaşmaya varılamamasına rağmen, 2003 yılında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri aracılığıyla bir anlaşmanın dayatılmaya çalışıldığı görüldü. Genel Sekreter Kofi Annan tarafından bir plan ha-

(337) *Milliyet*, Teröre Tepki Çığ Gibi Büyüyor, 23 Ekim 2007.

zırlanarak taraflara sunuldu. Denktaş o sırada ağır bir kalp ameliyatı geçirmişti ve New York'ta bir hastanede bulunuyordu. Plan kendisine hastane odasında genel sekreterin bir mektubu eşliğinde verildi ve iki şey istendi: Türk tarafı cevabını bir hafta içinde vermelidir ve bu öneriden Kıbrıs Türk halkına bilgi verilmemelidir. Demokratik ülkelerde bu ölçüde baskıların örneğine pek rastlanmıyordu. Denktaş kendi hükümetiyle ve parlamentosuyla görüşemeden istenen tavizleri verecekti.

Bu tavizler nelerdi? Bir merkezi hükümet ile bir parlamento kurulacaktı. Bu organlarda Kıbrıslı Türkler de yer alacaktı ama 1960 antlaşmalarında öngörülen şekilde bir veto hakkına sahip olamayacaktı. Kıbrıs Türkleri önemli topraklarını Rumlara verecekti. Geri kalan Türk topraklarına yaklaşık 80.000 Kıbrıslı Rum yerleştirilecekti. Fiilen güneyde homojen bir Kıbrıs Rum devletçiği, kuzeyde ise bir Türk-Rum karma devletçiği kurulacaktı. Kıbrıslı Türklerin egemen eşitliği olmayacaktı. Türk birliklerinin sayısı zaman içinde 650 kişiye indirilecek, daha sonra onun da geri çekilmesi düşünülecekti. Türk birliklerinin görevi karargâhlarının içinde eğitim yapmak, silah ve teçhizatın bakımı ve törenlere katılmaktan ibaret olacaktı. Bu birliklerin görevleri arasında Türk-Rum devletçiklerinin sınırını ve Türklerin güvenliğini korumak bulunmayacaktı. Kofi Annan Planı'nın ana unsurları bunlardı. Aslında planın yaklaşık 200 sayfalık bir bölümü Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerine dağıtıldı. Oysa tamamı 9000 sayfayı buluyordu. Kıbrıslı Türkler ve Rumlar yapılacak referanduma olumlu oy verdikleri takdirde bu planın tamamını kabul etmiş sayılacaklardı.

Bunlar içinde Kıbrıslı Rumların çeşitli ülkelerle imzaladığı antlaşmalar da vardı. Bunların büyük bölümü yeni kurulacak devlet tarafından geçerli sayılacaktı. Bazı anlaşmalar güvenlik ve istihbaratla ilgiliydi. Bu anlaşmaların içeriği neydi? Bunu kimse bilmiyordu. Hele oy verecek insanların bu 9000 sayfalık metin hakkında hiçbir fikri yoktu.

Türk Hükümeti bu planı destekledi. Olumlu oy verilmesi için Kıbrıslı Türklere güçlü telkinlerde bulundu. Olumlu oy verilmesi için Türk kesiminde yapılan mitinglere Kıbrıs Rum tarafındaki bazı ya-

bancı ülke büyükelçilerinin de katıldığı görüldü. Avrupa Birliği'nin bu kampanyayı kuvvetle desteklediği anlaşıldı. Kıbrıslı Türkler bu planı onaylarlarsa Türklere Avrupa'nın yolu açılacak ve Türkiye'nin üyeliğinin önündeki büyük bir engel kalkacak gibi bir hava yaratıldı. Kıbrıs Türklerinin yarım yüzyıla yakın liderliğini yapmış olan Rauf Denktaş aksi düşüncedeydi, planın kabulünün Kıbrıs Türkleri açısından çok olumsuz sonuçlar vereceğine inanıyordu. Ama Türk hükümeti, Türk basınının önemli bir bölümü, iş çevreleri, bazı yazar ve akademisyenler bu planın Kıbrıs sorununa Türkleri de tatmin edecek bir çözüm getireceğine inanıyordu.

İşte bu telkin ve baskılar altında yapılan 24 Nisan 2004 referandumlarda Kıbrıslı Türklerin %64,91'i kabul, %35,1'i ret oyu kullandı. Kıbrıslı Türkler planı kabul etmişlerdi. Kıbrıs Rum tarafında durum farklıydı. Rum Cumhurbaşkanı Papadopulos, halkı hayır oyu vermeye çağırdı. "Ben bir devlet devraldım daha azını devredemem," diyordu. Kıbrıslı Rumların sadece % 24,2'si evet oyu kullandı, %75,8'inin oyu hayırdı. Rumlar planı reddetmişlerdi.

Kofi Annan daha önce yaptığı açıklamalarda eğer taraflardan biri reddederse planın geçersiz sayılacağını, hiç sunulmamış gibi muamele göreceğini söylemişti. Bu durumda Kofi Annan Planı, Yunanistan Dışişleri Bakanının söylediği gibi "ölmüştü". Türk Hükümeti aynı kanıda değildi. Plan masada kalmalıydı. Karşı tarafın reddettiği bir planın masada tutulması demek, Türk tarafının planda öngörülenden de daha fazla taviz vermeye hazır olduğu anlamına gelirdi. Hiç değilse böyle yorumlanırdı.

Sonunda ne oldu? Planı reddeden Rumlar mükâfatlandırılıp AB'ye üye yapıldı, kabul eden Kıbrıslı Türkler ise cezalandırılmaya devam edildi. Onlara yönelik ambargoların kaldırılması ve kuzeye doğrudan yardım yapılması yolunda AB'nin aldığı kararlar da, 1 Mayıs 2004'te AB'ye resmen üye yapılan Rumların çeşitli engellemeleri sonucunda uzun süre yürürlüğe konulmadı. Mali yardım daha sonra sınırlı biçimde başladı ama serbest ticaret tüzüğü hiç uygulanmadı. Tam tersine Türkiye'ye daha da fazla baskı yapılmaya başladı. Mademki Rumlar artık tam üye yapılmıştı, Türkiye onlara diğer AB ülkeleriyle eşit muamele yapmalı, Rumlarla ilişkilerini normalleştirmeliydi, ya-

ni diğer AB ülkeleri gibi Kıbrıslı Rumları meşru hükümeti olarak tanımalı, ek protokolü imzalamalıydı.

2004 yılının Aralık ayında yapılan AB zirvesinde Türk başbakanına bu yolda baskılar yapıldı. Türkiye'den bu yolda taahhüt alınmaya çalışıldı. Ana muhalefet lideri Deniz Baykal, aynı gün yaptığı basın toplantısında başbakanı bu baskılara boyun eğmemesi için uyardı. "Binin uçağınıza geri gelin, ileride daha uygun şartlarda bir metin üzerinde anlaşabiliriz," dedi. Ama kimsenin böyle uyarıları dinleyecek hali yoktu. Türkiye, o toplantıda bulunan Devlet Bakanı Beşir Atalay imzasıyla yazılı taahhütte bulundu. Ek protokol de Türkiye tarafından 29 Temmuz 2005 tarihinde imzalandı. İşte o tarihten sonra Türkiye üzerindeki baskılar yoğunlaştı. Mademki Türkiye bu metni imzalamıştı, derhal onaylamalı ve yürürlüğe koymalı, Rum gemilerini Türk limanlarına, Rum uçaklarını da Türk havaalanlarına kabul etmeliydi. Peki Kıbrıslı Rumlar da KKTC bandıralı gemileri kendi limanlarına kabul edecek miydi? Hayır, KKTC gayrimeşru bir devlet sayıldığı için bu olamazdı. Yani Türkiye'den tek taraflı taviz isteniyordu. Türkiye'de, özellikle Türk parlamentosunda bu ek protokole tepki o kadar büyüktü ki, hükümet, bu protokolü onay için meclise getiremedi. Bunun üzerine AB zirvesinin Aralık 2006 tarihli oturumunda bir karar alındı; Türkiye, Kıbrıs'la ilgili olarak beklenen tavizleri vermediği sürece 8 müzakere başlığının görüşülmesine başlanmayacak, başlananların sonuçlandırılması da gene Kıbrıs konusundaki tavizlerin verilmesine bağlanacaktı. Yani Türkiye-AB ilişkileri Kıbrıs ipoteğine bağlanmıştı. Bu, Türklere yapılan haksızlıkların ve çifte standartların ilk örneği değildi, son örneği de olmayacaktı.

Türkiye-AB İlişkilerinde Son Gelişmeler

Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 yılının sonlarında iktidara geçtiğinde, Türkiye Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda umutlu bir bekleyiş içindeydi. 1999 yılının Aralık ayında Helsinki'de yapılan zirve toplantısında Türkiye'nin adaylığı resmen kabul edilmişti. Bu aşamaya geldikten sonra üye olamayan ülke yoktu. Demek ki, Türkiye'nin üyeliği bir zaman meselesiydi. Mesele üyelik müzakerelerinin başlangıç tarihini saptamaktı. AKP liderleri 2002 yılının Aralık ayında

bu konunun görüşüleceği Kopenhag toplantısına bu umutlarla gittiler. Ana Muhalefet Partisi CHP de tam desteğini verdi. Hedef 2003 yılı sonunda müzakere sürecine başlamaktı. Ama bu sağlanamadı. Avrupa Birliği'nin işi ağırdan aldığı anlaşıldı. Türk tarafına verilen cevap bu konunun ancak 2004 yılının sonunda ele alınabileceğiydi. Türkiye buna rağmen reform sürecini hızlandırdı, gerekli yasal düzenlemeler yapıldı. Ancak 2004 yılının sonunda yaklaşıldığında Avrupa Birliği'nde havanın değişmekte olduğu görüldü.

Avrupa Birliği Komisyonu 6 Ekim 2004'te yayınladığı Türkiye ilerleme raporunda, Türkiye için ucu açık bir müzakere süreci öngörüyordu. Yani Türkiye'nin üyelik hedefinden söz edilmekle birlikte, üye olamasa da Avrupa Birliği'ne sıkı bağlarla bağlı olacağı kaydediliyordu. Ayrıca, insanların serbest dolaşımı, tarım destekleri ve geri kalmış bölgelerin kalkındırılması gibi alanlarda tam üyeliğin gerektirdiği hakların Türkiye açısından sürekli olarak kısıtlanabileceği yolunda hükümler yer aldı. Ayrıca Türkiye'nin 2014 yılından önce üye olamayacağı, mali reform yapılmadıkça yine üyeliğinin söz konusu olmayacağı yolunda ifadelere verildi.

Böyle ifadeler Türkiye'den önce aday olan hiçbir ülke için kullanılmamıştı. Bu metni kabul etmek, tam üyelik hedefinden vazgeçmek anlamına gelebilirdi. Buna rağmen Başbakan Tayip Erdoğan metni olumlu ve dengeli bulduğunu açıkladı. Bu açıklamadan sonra metni iyileştirmek mümkün olamazdı ve 11-12 Aralık 2004 tarihinde Brüksel'de yapılan zirve toplantısında bu ilerleme raporu, devlet ve hükümet başkanlarının kararı olarak kabul edildi. Ayrıca Kıbrıs konusunda da metne bir ilave yapılarak yukarıda sözü edilen biçimde Türkiye'den ek protokolü onaylaması istendi.

AB'nin o tarihten sonra Türkiye'yle ilgili kabul ettiği belgelerin her biri bir öncekinden daha ağır ifadeler taşıyordu. Türkiye 29 Temmuz 2005 tarihinde ek protokolü imzalarken bir deklarasyon yayınlamıştı. Orada, Kıbrıs'la ilgili bazı görüş ve beklentilerini dile getiriyordu. AB Daimi Temsilciler Komitesi buna karşılık 3 Eylül 2005 tarihinde bir karşı deklarasyon yayınlayarak Türkiye'nin deklarasyonunu reddetti, ek protokolün mutlaka onaylanması ve Kıbrıs'la ilişkilerin normalleştirilmesi talebinde bulundu.

Müzakereler 3 Ekim 2005 tarihinde başladı. Bu müzakerelerin tabi olacağı esasları gösteren bir müzakere çerçeve belgesi kabul edildi. Bu belgede de Türkiye için daha önce diğer adaylara uygulanmayan kısıtlayıcı kurallar konulduğu öngörüldü. Bazı başlıkların başlaması ve bitirilmesi için Türkiye'den özel koşulların yerine getirilmesi istenecekti. Bu, AB'yi müzakere başlıklarını sürekli olarak erteleme imkânına kavuşturmak demekti. 2007 yılının sonuna gelindiğinde Türkiye 35 başlıktan altısında müzakerelere başlayabilmiş ve sadece birini kapatabilmişti. Oysa Türkiye'yle aynı gün müzakerelere başlayan Hırvatistan 16 başlığın müzakeresine başlamış, ikisini kapatmıştı ve muhtemelen 2009 yılında tam üye olabilecek. Türkiye için ise en iyimser tahminlerde bulunanlar üyeliğin 15-20 yıl gecikebileceğini belirtiyorlar. Almanya Başbakanı Angela Merkel bir konuşmasında, Türkiye'yle ilişkilerin 50 yıl sonra ele alınabileceğinden söz etmişti.

Bu isteksizlik ve sürekli olarak geciktirme eğilimleri nereden kaynaklanıyordu? Eski yıllarda, Yunanistan'ın Türkiye'nin üyeliğini engellemeye çalıştığı dönemlerde Türkiye'nin Avrupa ailesine katılmasını istemeyenler Yunanistan'ın arkasına saklanıyordu. Bir ülke engelleme yapınca başkalarının ön plana çıkmasına gerek yoktu. Ama Yunanistan, Simitis ve Papandreu'nun başbakanlığı dönemlerinde taktik nedenlerle de olsa Türkiye'nin üyeliğini desteklediğini söyleyince, karşı olan diğer ülkeler de ortaya çıkmak zorunda kaldı. Bunların başında Alman Hıristiyan Demokratları, Fransa'daki iktidar partisi UMP ve Avusturya'nın iktidar ve muhalefet partileri geliyordu. Bunlar diplomasinin nezaket kurallarını da bir kenara bırakarak Türkiye'nin üyeliğine açıkça karşı olduklarını ve Türkiye'ye tam üyelik değil, olsa olsa özel bir statü verilebileceğini söylediler. Hele daha sonra Fransa Cumhurbaşkanlığına seçilen Nicolas Sarkozy, en açık ve ağır ifadelerle Türkiye'nin Avrupa'da yeri olmadığını ifade ediyordu. Başka bir konuşmasında 100 milyonluk Müslüman bir ülkenin AB'ye üye olamayacağını söylüyordu. Bu görüşleri anlamak ve makul bulmak kabil değildi çünkü Türkiye 50 yılı aşkın zamandan beri Avrupa kuruluşlarında yer alan ve Avrupalılığı tartışılmayan bir ülkeydi. Şimdi bu, ilk defa tartışmaya açılıyordu. Kaldı ki, Kıbrıs gibi hiçbir atlasta Avrupa toprağı olarak görünmeyen bir ülkenin AB'ye

alınmasında sakınca görmeyenler, Türkiye'nin üyeliğine itiraz ediyordu. Sarkozy'den önceki Cumhurbaşkanı Jacques Chirac döneminde Fransız Anayasası'nda bir değişiklik yapılarak tam üyeliğin onaylanması için referandum şartı getirilmişti. Her ne kadar Avrupa Anayasası'nın Fransız halkı tarafından kabul edilmesine yönelik taktik bir hareket gibi görülse de bunun, sonucu itibariyle Türkiye'nin üyeliğini engelleyeceği kuşkusuzdu.

Öyle anlaşılıyor ki, Türkiye'nin üyeliğine karşı olanların kafasındaki en önemli engeller, Türklerin farklı bir dinden ve kültürden gelmesi, Türk işçilerinin serbest dolaşımının Avrupa piyasasını altüst edeceği ve işsizliği artıracağı, büyük bir devlet olarak Türkiye'nin AB'ye girmesinin Avrupa'da devletler arasındaki dengeyi bozabileceği gibi unsurlardı. Fransa ayrıca Amerika'nın Türkiye'yi AB'de bir Truva atı gibi kullanmak istediğini düşünüyordu. Sebebi ne olursa olsun, Türkiye'ye büyük haksızlık yapılıyor ve çifte standart uygulanıyordu. İşte AB'yle ilişkilerde yaşanan bu sıkıntılar da Türkiye'nin dış politikasında bir kırılma noktası oldu. Türkiye Avrupa'ya yanaşmak istedikçe Avrupa Türkiye'den uzaklaşıyordu. Türkiye'de bu haksızlıklara tepki gösterenler, ulusal çıkarların korunmasını savunanlar çıktı. Fakat başka bir grup da bunları Avrupa karşıtı olmakla suçladı.

Onlara göre mademki Türkiye AB'ye üye olmak istiyordu, yapılan bütün bu muameleleri sineye çekmeliydi. AB ne konuda ne derse desin bunları içine sindirmeli ve AB'nin her istediğini yapmalıydı. Avrupalılar ne istiyorlardı? AB'nin zirve kararlarında, komisyon kararlarında, Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'ye ilişkin kabul ettiği raporlarda başlıca unsurlar şunlardı: Türkiye'de insan hakları ihlalleri yaygındır, Türkiye bunları düzeltmelidir. Azınlıkların hakları kısıtlanmaktadır, Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması, Rum-Ortodoks vakıflarının serbestçe faaliyet göstermesi gibi alanlarda Türkiye, yasalarında gerekli değişiklikleri yapmalıdır. Askerler siyasi konularda konuşmamalı ve siyasi makamların tam denetimine girmelidir. Kürtlere ve Alevilere azınlık hakları tanınmalıdır. Dicle ve Fırat üzerindeki barajların ve sulama sistemlerinin uluslararası yönetim altına alınması gerekir.

Bu son nokta, AB'nin 6 Ekim 2004 tarihinde kabul ettiği, "Türkiye'nin Üyeliğinin AB'ye Muhtemel Etkileri" başlıklı bir raporda yer alıyordu. Bunlar Türkiye için hazırlanan diğer raporlarda pek rastlanmayan ifadelerdi. Bazıları AB'ye üye olan ülkelerdeki uygulamaları göz ardı ediyordu. Örneğin azınlıklar konusu Türkiye ile Yunanistan arasında bir denge konusuydu ve Lozan'da saptanan ilkelere göre düzenleniyordu. Aynı şekilde, Kürt ve Alevilerin azınlık sayılması Lozan'a aykırıydı çünkü orada sadece gayrimüslimler azınlık kabul ediliyordu. Askerlerin siyasetteki rolü konusundaki eleştiriler de büyük ölçüde abartılıydı. AB ülkelerinde de askerler çeşitli konularda görüş açıklayabiliyorlardı.

Özetle, Türkiye'den talep edilen ve zaman zaman baskı niteliğine kavuşan hususlar öyle anlaşılıyor ki, daha çok Türkiye'nin üyeliğini engellemeye yönelik bahaneler niteliğindeydi. Türk kamuoyu bu baskılara tepki gösterdi. Sivil toplum örgütleri düzenledikleri mitinglerde ve konferanslarda AB'nin ve Amerika'nın yaptığı haksızlıkları kınadılar. Basında eleştiri yazıları yayınlandı. Türk kamuoyunda AB'ye olan destek büyük ölçüde azaldı.

Çıkış Yolu

Yukarıdaki bölümlerde anlatılanların özü şudur: Büyük devletler, doğrudan doğruya veya etkileri altındaki uluslararası kuruluşlar aracılığıyla diğer devletleri kendi çıkarları doğrultusunda etkilemek, onları yönlendirmek için siyasi, askeri, ekonomik yöntemleri yüzyılı aşkın zamandan beri kullanıyorlar. Kitabın önceki bölümlerinde bunun somut, bazen de trajik örnekleri anlatıldı.

Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşların yasasında devletlerin egemenliğinden, bağımsızlığından, toprak bütünlüğünden söz edilse de ülkelerin birbirlerinin içişlerine karışmayacakları ilkesi her vesileyle vurgulansa da, uygulamada bu ilkelere pek saygı gösterilmediği anlaşılıyor. Buradan hareket edilerek dünyada büyük devletlerin bir jandarma gibi her zaman, her konuda, her devleti denetim altında tuttukları sonucu çıkarılmamalıdır. Büyük devletlerin, daha çok kendi siyasi, ekonomik ve askeri çıkarlarının etkilendiği bölgedeki devletleri hedef aldıkları açıktır. Bu devletleri etki veya baskı altına almak için de her zaman doğrudan müdahale yoluna gitmedikleri, çoğu zaman dolaylı yolları seçtikleri görülüyor.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, sömürgeciliğin tasfiye edilmesinden sonra, büyük devletlerin, Irak gibi bazı istisnai durumlar bir yana, çoğu zaman başka ülkelere açık bir askeri müdahalede bulunmak yerine kendilerine yakın gördükleri liderleri ve yönetimleri çeşitli yöntemlerle iş başına getirmeye çalıştıkları gözleniyor. 1948 İtalyan seçimleri bunun en açık örneklerinden birini oluşturuyor. Bazen de, İran'da Musaddık'ın devrilmesi olayında olduğu gibi, istemedikleri liderlerin devrilmesi için, çeşitli tahriklere başvurarak halk hareketleri düzenledikleri görülüyor. Bazı ekonomik baskılarla başka devletlerin politikalarını yönlendirmeye çalıştıları da

oluyor. Bir taraftan da, Şili'de Allende'nin devrilmesi örneğinde görüldüğü gibi, o ülkelerdeki medyayı ele geçirerek ve büyük firmaların desteğini alarak amaçlarına ulaşmaya çalışıyorlar.

Türkiye gibi stratejik konumu önemli olan bazı ülkelerin uzun yıllar boyunca bu gibi baskılarla karşı karşıya kaldığı bir gerçektir. Büyük devletler Türkiye ve benzeri ülkelerin kendi kararlarını özgürce alan, kendi politikalarını kendileri saptayan devletler olmasını pek arzu etmezler. Özellikle bu ülkelerin birer bölgesel güç olmasından kaygı duyarlar. Onun için en haklı oldukları durumda bile güç kullanmalarını kesinlikle istemezler. Siyasi ağırlık sahibi olmalarından da memnun olmazlar. Türkiye'nin Kıbrıs harekâtına ve Kardak'a müdahalesine engel olunmak istenmesi bunun örnekleri arasındadır. Özetle, belli bir bölgede söz ve ağırlık sahibi olan ülkeler dünyanın büyük devletleri tarafından bir sıkıntı unsuru, hatta bir rakip gibi görülür.

Bu baskılara ve yönlendirmelere karşı çıkış yolu nasıl bulunabilir? Özellikle dünyanın son 100 yıllık tarihine bakıldığında, gelişme yolundaki ülkelerin bu baskılara direnmek için çeşitli yöntemleri denedikleri görülüyor. Çin ve Sovyetler Birliği gibi ülkeler belli bir ideoloji çerçevesinde halk hareketlerini örgütleyerek iktidarı ele geçirmişler ve katı, otoriter rejimler kurarak kendi halklarını ideolojileri doğrultusunda yönlendirmeye ve dış ülkelerin etkisinden korumaya çalışmışlardı. Bu ülkeler bir yandan da kaynaklarının geniş bir bölümünü silahlanmaya ayırmış, nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar üreterek muhtemel bir saldırganı caydırıcı önlemler almışlardır. Soğuk Savaş sırasında görülen, nükleer silahlara dayalı dehşet dengesi bu politikaların ürünüdür.

Yabancıların işgali altındaki ülkelerde zaman zaman Gandi'nin Hindistan'da yaptığı gibi sömürgeci ülkeye karşı pasif mukavemet hareketleri oluşturulmuş ve bu yolla bir psikolojik savaş yürütülmüştür. Fransız sömürgeciliği döneminde Cezayir ve Çin Hindi'nde görüldüğü gibi silahlı mukavemet hareketleri örgütlenmiş, bazı ülkelerde bu gerilla harbine dönüştürülmüştür. Bütün bu hareketlerin ortak özelliği, halkta karşı tarafa yönelik güçlü, köklü ve sürekli bir düşmanlık duygusu yaratmak olmuştur.

Başka bir model, savaştan sonra Japonya tarafından izlenmiştir. Japonya savaşın mağlubu olarak Amerika'nın fiilen bir askeri sömürgesi olmayı kabul etmek zorunda kalmış, savunmaya neredeyse hiç kaynak ayırmayarak Amerika'nın korumacı şemsiyesinden yararlanmıştır. Japonya, korumacı yöntemler kullanarak bütün gücünü ve kaynaklarını hızlı bir kalkınma hedefine yönlendirmiştir. Sonunda dünyanın ikinci büyük ekonomik gücü olmuştur ama siyasi ve askeri açıdan dünyada hiçbir etkinliği olmayan, ağırlığı hissedilmeyen bir devlet haline gelmiştir. Bu projenin mimarları dahi daha sonra pişmanlık duyduklarını açıklamışlardır.

Ülkelerin büyük devletlerin baskılarından korunmasının başka yolu yok mu? Var. Bu yol, güçlü bir uluslararası birliktelikten geçer. Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğunun Avrupa Birliği'ne üye olmasının arkasında yatan önemli nedenlerden biri budur. Gerçekten AB'yi herhangi bir serbest ticaret bölgesinden ayıran husus, ülkeleri bir bütün olarak koruyan kurallar sistemidir. Bir büyük devlet herhangi bir AB ülkesine baskı veya dayatmada bulunmak istediğinde, o devlet kendisini de bağlayan AB kurallarını öne sürerek bu baskıdan kurtulmanın yolunu bulabilir. Büyük devletlere karşı tek başına uygulamakta zorluk çekeceği bazı yaptırımları, AB şemsiyesi altında, AB'nin ortak kararlarına uyma gerekçesiyle uygulayabilir. Örneğin Amerika ile AB arasındaki büyük ticari çelişmelerde, Avrupa ülkelerinin muz veya tavuk savaşları veya demir çelik ürünleri ticareti gibi konularda tek başlarına Amerika'ya karşı alamayacakları önlemleri, AB'nin şemsiyesi altında uyguladıkları görülüyor. Aynı şekilde bazı Doğu Avrupa ülkeleri Rusya'yı rahatsız edebilecek önlemleri alırken bunların AB kurallarının ve ortak politikalarının bir gereği olduğunu öne sürebiliyorlar.

Peki AB'nin bu ortak kararlarının alınması sırasında üye ülkeler egemenliklerinden fedakârlıkta bulunmuş olmuyorlar mı? Bu sorunun cevabı, alınan kararların niteliğine bağlı. Bazı önemli kararlar, AB'nin yeni temel yasasıyla getirilen değişikliklere rağmen hâlâ oybirliğiyle alınıyor. Diğer kararlar için nitelikli oyçokluğu aranıyor. Yani büyük bir AB ülkesinin tek başına bir kararı diğer üyelere dayatması ve kabul ettirmesi mümkün değil. Alınan her kararın arkasında, be-

lirli bir nüfusu temsil eden ülkelerin yanı sıra belirli sayıda ülkenin oyu da aranacak. Bu sistem bir ölçüde de olsa AB üyelerini bir veya iki büyük AB ülkesinin dayatmasına karşı koruyor. Ama meselenin bu boyutu bir yana, bütün AB ülkeleri büyük devletlerin baskılarına karşı birçok alanda AB'nin koruyucu şemsiyesinden yararlanıyor. Savunma ve güvenlik alanları şimdilik bunun bir ölçüde dışında olarak görülebilir. Ama AB'nin savunma ve güvenlik boyutunun da zaman içinde geliştiği ve ileride NATO'nun gerisinde kalmayacak bir niteliğe doğru ivme kazandığı gözden uzak tutulmamalı.

Bununla birlikte AB'nin bu göreceli avantajından yararlanmak için öncelikle AB üyesi olmak gerekiyor. Fransa gibi bazı AB ülkesinin yeni üye kabulünde önemle dikkate aldığı bir husus, bu ülkenin AB içinde büyük bir devletin, örneğin ABD'nin bir Truva atı gibi hareket edip etmeyeceğidir. Yani ABD'nin bazı üye ülkeler aracılığıyla topluluğun kararlarını engelleme veya yönlendirme olanağına kavuşup kavuşmayacağıdır. İşte bu gerekçeyle De Gaulle vaktiyle İngiltere'nin üyeliğini iki defa veto etmişti. Onu kaygılandıran en önemli nokta, İngiltere'nin ABD'yle çok yakın ilişki içinde bulunmasıydı. De Gaulle'den sonra iş başına gelen Pompidou bunu büyük bir tehlike olarak görmedi ve İngiltere'nin üyeliğine yeşil ışık yaktı. Geçen zaman içindeki gelişmelere bakıldığında İngiltere'nin AB'yle tam uyum içinde davrandığı söylenebilir mi? Pek söylenemez. Örneğin İngiltere, başka birkaç AB ülkesiyle birlikte avroyu ülkenin resmi parası olarak kabul etmiş değildir. İnsanların serbest dolaşımıyla ilgili Schengen anlaşmasını da henüz imzalamamıştır.

Fransa'nın Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkmasının arkasında da Amerika'yla çok yakın ilişkiler içinde bulunmasının yarattığı kaygıların olduğu biliniyor. Gerek Fransa'nın gerek Almanya ve Avusturya gibi ülkelerin, üyeliğine sıcak bakmayan yaklaşımları dolayısıyla Türkiye'nin, yakın bir gelecekte AB'ye katılma şansı yüksek değil. Bu nedenle Türkiye'nin büyük devletlerin baskılarına direnebilmek için AB şemsiyesinden yararlanabilmesi, hiç değilse görünebilir bir gelecek için pek mümkün görünmüyor.

Peki Türkiye başka bir ülkeler topluluğu içinde yer alarak bu korunmayı sağlayabilir mi? Örneğin NATO üyeliği yeterince güçlü bir

güvence oluşturuyor mu? Bir ölçüde evet. Çünkü NATO'da kararlar oybirliğiyle alınıyor. Türkiye, yukarıdaki bölümlerde de değinildiği gibi, Avrupa ordusu gibi konularda resmen değilse de fiilen veto kartını kullanarak NATO içinde istemediği kararların alınmasını önleyebildi. Ama NATO'nun güvencesinin sınırları var. Bazı alanlarda, özellikle bir planlama, istihbarat, büyük çaplı ulaşım, komuta ve kontrol gibi sahalarda NATO Amerika'nın olanaklarına muhtaç. Üstelik üye ülkelerden her biri bir kararın alınmasını engelleyebilir ama istediği doğrultuda bir kararın alınmasını sağlayamaz. Kaldı ki, veto kartını çok fazla kullanıp başka ülkelerin karar alma olanağını sınırladığınız takdirde, onlar da sizin için önemli konularda istediğiniz kararların alınmasını engelleyebilirler. Bu nedenle kararlar çoğu zaman uzlaşmalarla alınır. Şunu da unutmamak gerekir ki, NATO bir savunma ve güvenlik örgütüdür. Bunun dışında kalan alanlarda üye ülkeler NATO şemsiyesinden veya güvencesinden yararlanamaz. Örneğin NATO'nun ekonomik alanlarda Türkiye gibi ülkelere verebileceği bir güvence yoktur. Bazı NATO ülkelerinin Türkiye'nin AB üyeliği söz konusu olduğunda ittifak dayanışmasını hatırlarına bile getirmedikleri unutulmamalıdır.

İslam Konferansı bir seçenek olabilir mi? Birçok açıdan olamaz. Bir kere İslam Konferansı AB'ye benzer bir yapılanmaya sahip değil. Üyelerini bağlayıcı kararlar alması uygulamada pek görülmez. Kaldı ki, Türkiye hariç, İslam Konferansı'na üye ülkelerden hiçbiri laiklik ilkesini benimsemiş değil. Bu nedenle Türkiye bu örgütle ilişki kurarken genel bir rezerv koymuş ve İslam Konferansı'nın alacağı kararların kendi anayasası ve dış politikasıyla uyumlu olmaması halinde bu kararların Türkiye'yi bağlamayacağını bildirmiştir. Yani Türkiye'nin sahip olduğu değerler sistemi bu kuruluşa üye diğer ülkelerden farklıdır. Uygulamada İslam ülkelerinin çoğunun ABD'nin etki alanı içinde oldukları, siyasetlerini, ekonomi politikalarını hatta güvenlik sistemlerini ABD'den bağımsız olarak düşünemedikleri ortadadır. Bütün bu nedenlerle İslam Konferansı da Türkiye için bir bağımsızlık güvencesi sayılamaz.

Orta Asya Türk devletleriyle mümkün olduğu kadar güçlü bağlar kurmak Türkiye'nin çıkarınadır ama bu ülkelerin gücü, olanak-

ları ve aralarındaki ilişkilerin düzeyi Avrupa Birliği'yle hiçbir şekilde kıyaslanamaz.

Rusya ve Çin gibi büyük devletlerle birlikte olup bu yolla başka büyük devletlere karşı direnme gücü kazanmak da gerçekçi bir çözüm değildir.

Bütün bu unsurlar, son tahlilde, Türkiye'nin bağımsız karar alabilme gücünün her şeyden önce Atatürk'ün gösterdiği yolda, onun saptadığı ilkeler çerçevesinde bulunabileceği görüşüne haklılık kazandırmaktadır. Atatürk döneminden bu yana dünyada meydana gelen gelişmeler, hâlâ Atatürk yolunu geçerli bir seçenek saymaya olanak verir mi?

Bu soruya olumlu cevap vermek gerekir. Zira dünyanın değişen koşulları Atatürk'ün koyduğu temel yaklaşımlardan vazgeçilmesini gerektirecek nitelikte değil. Örneğin akılcılık, bilimin öncülüğü, çağdaş uygarlık düzeyine yükselme, o uygarlıkla bütünleşme, kadın erkek eşitliği gibi temel yaklaşımlar bugün de geçerliğini koruyor. Tabii Atatürk'ün düşüncelerini, bugün karşılaştığımız her somut konuya hazır bir reçete gibi görme kolaycılığına kapılmamak gerekir. Kuşkusuz bugün Türkiye'yi idare etme sorumluluğunu üstlenenler, iç ve dış koşulların ve ekonominin gerektirdiği kararları kendileri verecektir. Atatürk'ün düşünce ve ilkeleri onlara yol gösterici olacak, bir pusula görevi görecektir. Mesele, alınacak temel kararlarda Atatürk'ün çizdiği ana hedeflerden uzaklaşmamaktır. Örneğin dış politikada teslimiyetçi yaklaşımları benimsememek, başkalarının dümen suyundan gitmektir. İç politikada ülke bütünlüğünü bozabilecek adımlar atmamaktır. Ekonomide aşırı borçlanma yoluna giderek başka ülkelere ve milletlerarası kuruluşlara tâbi bir ülke haline gelmemektir. Ülke güvenliğinin sağlanması için başka ülkelerin iznine, icazetine ihtiyaç duymamaktır. Eğitim politikasının saptanmasında laik eğitim ilkesinden ve Atatürk'ün en önemli eserlerinden biri olan eğitim birliği yasasının ruhundan uzaklaşmamaktır. Toplumu kamplara bölebilecek yaklaşımlardan kaçınmak, milletin birliği ve bütünlüğü hedeflerinden uzaklaşmamaktır. Bütün bu konularda izlenecek ulusal politikalar üzerinde düşünürken Atatürk'ün ortaya koyduğu temel düşünceleri gözden uzak tutmamakta yarar var.

Yukarıdaki bölümlerde de açıklandığı gibi, sömürgecilik dönemlerinden beri büyük devletler bir yandan aralarında nüfuz mücadelesine girerek dünya coğrafyasını ve dünyanın doğal kaynaklarını paylaşmaya kalkışmış, bir yandan da doğrudan doğruya egemenlikleri altına alamadıkları ülkeleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme yoluna gitmişlerdir. Bunun için askeri ve siyasi baskı yöntemlerine başvurmuş, darbeler düzenleterek kendi yandaşlarını iktidara getirmeye çalışmış, bu yöntemlerin uygulanamadığı yerlerde de doğrudan veya uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlar kullanarak diğer devletlerin, süper güçlerin arzu ettiği politikaları izlemelerini sağlamaya çalışmışlardır. Büyük devletlerin üstün askeri güçleri, ekonomik olanakları, teknolojik üstünlükleri ve dünya medyalarına hâkimiyetleri sonucunda, kâğıt üzerinde egemen ve bağımsız olan birçok ülke fiilen büyük devletlerin etki alanına, hatta boyunduruğuna girmiştir.

Bu boyunduruğu kırabilen ülkelerin sayısı çok değildir. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, en zor koşullarda, dünyanın bütün büyük devletlerinin karşısında olduğu, ülkesinin yabancı güçler tarafından işgal edildiği bir dönemde büyük bir cesaret ve kararlılıkla, Atatürk'ün önderliğinde üstün bir mücadele vermiş ve dünyanın baskı ve işgal altındaki diğer ülkelerine çıkış yolunu göstermiştir.

Atatürk'ün Kayıtsız Şartsız Bağımsızlık Düşüncesi

Gerçekten, ülke savaşta yenilmiş, düşman ülkelerin istilasına uğramış, padişah ve hükümet ihanet içinde, İstanbul'daki "mütareke basını" işgalci ülkelerin tam destekçisi konumunda. Şeyhülislam da onlardan yana, Atatürk ve arkadaşları aleyhine idam fetvaları veriyor.

Bu koşullar altında kurtuluş yolu, çıkış yolu ne olabilirdi? Atatürk çıkış yolunu şöyle gösteriyor: "Baylar, bu durum karşısında tek bir karar vardı. O da ulusal egemenliğe dayanan, kayıtsız, şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak." Atatürk'ün yaklaşımı şuydu: Temel amaç Türk ulusunun onurlu bir ulus olarak yaşamasıdır. Bu amaca ancak tam bağımsızlık yoluyla ulaşılabilir. Bir ülkenin zengin olması yetmez. "Özgürlükten yoksun olan bir ulus, çağdaş insanlık dünya-

sı karşısında uşak olmaktan daha yüksek bir muamele göremez... O halde, ya bağımsızlık ya ölüm!"[338]

Türkiye bu mücadeleyi başarıya ulaştırabilir miydi? Erzurum ve Sivas kongreleri sırasında yabancıların aklındaki soru buydu. Amerikan Hükümeti'nin Kafkasya'ya gönderdiği General Harbord başkanlığındaki bir heyet 22 Eylül 1919 tarihinde Sivas'a geldi ve Atatürk'le görüştü. General Harbord'un Atatürk'e sorduğu can alıcı soru şuydu: "Bütün çabalarınıza rağmen başarıya ulaşamazsanız ne yapacaksınız?" Atatürk'ün verdiği cevap hafızalardan kolay silinemeyecek nitelikteydi: "Bir ulus, varlığını ve bağımsızlığını kurtarabilmek için düşünülen her türlü girişim ve fedakârlığı yaptıktan sonra başarıya ulaşır. Ya başaramazsanız demek, o ulusun ölmüş olduğu hükmüne varmak demektir. Öyleyse ulus yaşadıkça ve fedakârca girişimlerine devam ettikçe başarısızlık da söz konusu olmaz."[339]

Ve yeni Türk Devleti kuruldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi onun temsilcisi olacaktı ve bütün kararlar orada alınacaktı. Artık padişahın ve İstanbul Hükümeti'nin hiçbir gücü kalmamıştı. Sevr Antlaşması'nı onaylayacak bir meclis bulunmuyordu. Müttefikler çaresiz kaldılar ve Sevr'den tavizler vermeye hazır oldukları izlenimini vererek 21 Şubat 1921'de Londra'da toplanacak bir konferansa Türkiye'yi de davet ettiler. İstanbul Hükümeti'nin temsilcilerinin yanı sıra Ankara Hükümeti de konferansta temsil edilecekti. Davet İstanbul Hükümeti'ne yapılmıştı ama bu şartı da içeriyordu. Bu nedenle Sadrazam Tevfik Paşa Ankara Hükümeti'ne bu daveti iletti. Bu, Atatürk'ün kurduğu devleti tanımak şeklinde yorumlanabilirdi. Atatürk İstanbul Hükümeti'nin Türkiye'yi temsil yetkisi kalmadığını, Ankara'daki hükümetin hem yabancılar hem de padişah tarafından tanınması gerektiğini bildirdi. Sonunda daveti meclise getirdi ve oradan bir karar çıkarttı. Londra Konferansı'na Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet gidecekti ama İstanbul heyetinden bağımsız olarak Türkleri temsil edecekti. Konferansta İstanbul Hükümeti'nin temsilcileri pek seslerini çıkaramadılar. Konuşan, Ankara Hükümeti'nin temsilcisi oldu. O

(338) Atatürk, a.g.e., s. 29.
(339) Atatürk, a.g.e., s. 169.

da resmi toplantılarda, Ankara Hükümeti'nin tam bağımsızlık doğrultusundaki taleplerini dile getirdi.

Konferans, İngiliz Başbakanı Lloyd George'un başkanlığında toplandı. Bekir Sami Bey Türk taleplerini sıraladı. Türkiye'nin Avrupa'da savaştan önceki sınırları korunacaktı. Yunanlılar İzmir'den çekilecekti. Türkler boğazların tam kontrolünü ele alacak, İstanbul'daki yabancı kuvvetler çekilecekti.

Yalnız Müttefik ülkeler değil, İngiliz basını da bu talepleri mübalağalı buldu. Müttefikler gene de Sevr'de bazı değişiklikler yapılabileceğini bildirdiler. Boğazlar, İstanbul, Kürdistan konularında Türklere bazı tavizler verilebilirdi. Ermenistan konusu da Milletler Cemiyeti'nin kuracağı bir komisyona havale edilebilirdi. İzmir'de yaşayan Rumlara otonomi verilebilirdi. Bekir Sami bunu kabul etmedi.

Yunanlılarla savaşın devamının kaçınılmaz olduğu anlaşılmıştı. Türkler tam bağımsız bir devlet kurmaktan daha azına razı olacak değillerdi. Bu savaş ne sonuç verebilirdi? Churchill Türklerle barış yapılmasından yanaydı. "Savaş olursa," diyordu, "Yunanlılar belki cephedeki Türk birliklerini dağıtabilirler ve Türkiye'nin içlerine doğru bir süre ilerleyebilirler ama orada ne kadar kalırlarsa o kadar büyük bedel öderler." Churchill savaşın sonucunu tahmin ediyor gibiydi. Gene de Yunanlılar savaş yolunu seçtiler, Lloyd George'un bilgisi ve onayıyla yeni bir saldırıya başladılar.[340]

Ankara'yı temsil eden Bekir Sami Bey, Londra Konferansı'nın dışında yaptığı ikili görüşmelerde kendisinden beklenen başarıyı gösterebildi mi? Pek söylenemez. Bekir Sami Bey, Londra'da İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlarla sözleşmeler imzalıyor. Öyle anlaşılıyor ki o, daha düşmanlar ülkeden çıkarılmadan bir barış yapılabileceğine inanıyor ve o barışın taşlarını döşemeye çalışıyor. Oysa Atatürk ve hükümet başka görüştedir. Bir Dışişleri bakanının, liderinin ve hükümetinin politikalarını bilmemesi düşünülebilir mi? Ama nedense orada hiç de arzu edilmeyen durumlar oluyor. Bekir Sami Bey'in imzaladığı bazı anlaşmalar hükümet ve meclis tarafından onaylanmadığı

(340) Kinross Patrick (Lord), *Atatürk, the Rebirth of a Nation*, London, 1995, s. 262-264.

için yürürlüğe girmiyor. Örneğin İngiltere'yle esir değişimi anlaşması yapıyor. Türk tarafı bütün İngiliz esirlerini verecek ama İngiliz tarafı Ermenilere veya İngilizlere kötülük yaptığını iddia ettiği esirlerimizi vermeyecek. Bekir Sami Bey bunu kabul etmiş. Ama hükümet, karşılıklılık ilkesine uymayan bu anlaşmayı onaylamıyor. Daha sonra, 23 Ekim 1923'te İngilizlerle başka bir anlaşma yapılarak İngiliz esirler ile Malta'daki bütün Türk tutuklular karşılıklı olarak serbest bırakılıyor.

Bekir Sami Bey, 11 Mart 1921 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanı Briand'la bir anlaşma yapıyor. Bu anlaşmada Türk zabıta kuvvetlerine Fransız subayların alınması, Fransızların oluşturduğu zabıta kuvvetlerinin olduğu gibi kalması, Ergani maden işletmelerinde Fransızlara imtiyaz verilmesi gibi hükümler var. Bekir Sami Bey'in Ankara'ya danışmadan böyle yükümlülüklerin altına girmeyi nasıl kabul ettiğini anlamak zor.

Bekir Sami Bey'in İtalyanlarla yaptığı anlaşmada da Antalya, Muğla, Afyonkarahisar gibi bölgelerde ekonomik imtiyazlar verilmesi öngörülüyor. Tabii Fransızlarla ve İtalyanlarla yapılan bu anlaşmalar da bakanlar kurulunca onaylanmadı.

Bir de Bekir Sami Bey'in bu ziyaret sırasında Başbakan Lloyd George'la yaptığı bir konuşma var. Atatürk bu konuşmanın içeriği hakkında bilgi sorduğunda Bekir Sami Bey zabıtların Dışişleri'nde olduğunu söylüyor ama Dışişleri'nin bu konuşmadan haberi yok. İçeriğini Atatürk de öğrenemiyor. Yıllar sonra bazı araştırmacılar bu konuşmada Bekir Sami Bey'in İngilizlere, Kafkasya'da Ruslara karşı işbirliği önerdiğini ortaya çıkardı. Kurtuluş Savaşı sırasında ve Türkiye'nin Rusya'dan hem siyasi hem de silah desteği beklediği bir dönemde böyle bir vaatte bulunmak basiretli bir davranış sayılabilir miydi? Bu gelişmelerden sonra Atatürk'ün talebi üzerine Bekir Sami Bey Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrıldı.[341] Ne yazık ki, o dönemde Ankara'da böyle siyasi yol kazalarına rastlanabiliyor ama bunlar rejimin doğrultusunu bozmuyordu. Ulusal bağımsızlık düşüncesine sahip olan bir lider ve onun yanında aynı düşünceleri paylaşan arkadaşları Türkiye'nin bu yoldan sapmasına izin vermiyorlardı.

(341) Atatürk, a.g.e., s. 539-541.

Bu arada Kurtuluş Savaşı devam ediyor. Burada savaşın ayrıntılarına girilmeyecek. Atatürk'ün önderliğinde kazanılan büyük zaferin ayrıntıları pek çok eserde, bu arada Turgut Özakman'ın destansı eseri *Şu Çılgın Türkler*'de coşkulu biçimde anlatılıyor.

Yeni Türk Devleti'nin Hedefleri

Burada üzerinde durulacak olan, Atatürk'ün Türkiye için çıkış yolunu nerede bulduğudur. Atatürk hedefini tam olarak saptamıştır: Türkiye, tam anlamıyla egemen, bağımsız ve diğer ülkelerle eşit haklara sahip bir ülke olacaktır. Misakımilli sınırlarına ulaşılacak ama onun ötesinde yayılmacılık hedefi güdülmeyecektir. Türkiye'nin kimsenin toprağında gözü olmayacaktır. Ama Yeni Türkiye'nin sınırları kararlılıkla korunacak, hiç kimsenin Türkiye üzerinde söz sahibi olmasına, toprak talebinde bulunmasına izin verilmeyecektir. Azınlıklar konusunda uluslararası ölçülere uyulacak ama onların yabancı ülkeler tarafından istismar konusu yapılmasına izin verilmeyecektir. Hiç kimseye imtiyaz tanınmayacaktır. Kapitülasyonlar tümüyle kaldırılacaktır. Türkiye'de son sözü daima Türk milleti ve onun temsilcisi olarak 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi söyleyecektir. Türkiye kendi kararlarını kendisi alacaktır.

Bütün bunlar nasıl yapılacaktır? Bu hedeflere nasıl varılacaktır? Osmanlı Hükümeti'nin yaptığı gibi yabancılardan medet umarak mı? Yabancı himayesini, Amerikan mandasını kabul ederek bu hedeflere varmak mümkün müdür? Kuşkusuz değildir. Atatürk diyor ki, "Hayat demek, mücadele ve kavga demektir. Hayatta başarı kazanmak, mutlaka mücadelede başarı kazanmaya bağlıdır." Ama bu mücadele, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde olduğu gibi hesapsız kitapsız yapılmayacaktır. "Karşı saldırı ihtimalini düşünmeden ve ona karşı güvenilir bir önlem bulmadan saldırıya geçenlerin sonu, yenilmek, bozguna uğramak ve yok olmaktır."[342] Aslında Atatürk'ün bu sözleri yalnız askeri alanda değil, diplomasi alanında da geçerlidir. Lozan Barış Antlaşması sırasında İsmet Paşa ve arkadaşlarının yaptıkları mücadele buna örnektir.

(342) Atatürk, a.g.e., s. 398-399.

İşte Türkiye 30 Ağustos 1922'de zaferle sonuçlandırdığı Kurtuluş Savaşı'ndan sonra düzenlenen Lozan Konferansı'na bu hedeflerle gitti ve hedeflerini orada, Atatürk'ün direktifiyle hareket eden ve üstün bir başarı gösteren İsmet Paşa'nın gayretleriyle sonuna kadar savundu. Türkler Lozan'da, örneği tarihte pek az görülen çok parlak bir diplomatik zafer kazandılar.[343]

Cumhuriyet Anayasası'nın Temel İlkeleri

29 Ekim 1923 tarihinde kurulan cumhuriyet işte bu Lozan Antlaşması'nın güvence altına aldığı sınırlar içinde ve tam bağımsızlık anlayışıyla kuruldu. Cumhuriyetin önemli bir özelliği de ulus devlet anlayışını benimsemesiydi. Osmanlı İmparatorluğu birçok milletten oluşuyordu ve ulusal niteliği yoktu. Atatürk: "Böyle bir devletin iç teşkilatı da ulusal olmaktan uzaktı, siyasi ilkesi de ulusal olamazdı. Bu nedenle Osmanlı devletinin siyaseti ulusal değil, belirsiz, bulanık ve kararsızdı," diyor. Ayrıca, "Çeşitli ulusları ortak bir ad altında toplamak ve bu çeşitli uluslardan oluşan kitleleri eşit haklar ve şartlar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak, parlak ve çekici olabilir ancak aldatıcıdır," diyor.[344] Bu sözler bugün de geçerliliğini koruyor. Gerçekten 1924 Anayasası'nda yer alan ve dinleri, etnik kökenleri ne olursa olsun Anadolu ahalisine Türk milleti denir, anlayışına ters düşen bir yaklaşımla, Türkiye'de çeşitli milletler bulunduğu, bunların ortak niteliğinin Türk vatandaşlığı olduğunu savunanlar, Türkiye'de yaşayanların Türk değil de Türkiyeli olduğunu ileri sürenler, Atatürk'ün bu değerlendirmesine ters düşüyorlar. Bu düşüncelerin sahipleri, Türkiye'deki farklı etnik gruplara mensup olanların, Müslüman bile olsalar, azınlık sayılmaları gerektiği, hatta ayrı bir millet olarak kabul edilmeleri gerektiği görüşünü savunan bazı yabancı çevrelerle aynı çizgiye geliyorlar. Oysa Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde ulus devlet anlayışı yatıyor. Tek millet anlayışı da buradan kaynaklanıyor. Ülkeyi en büyük devletlere karşı direnerek bağımsız-

(343) Lozan Konferansı'nın ayrıntıları için bkz. Onur Öymen, *Silahsız Savaş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 349-389.

(344) Atatürk, a.g.e., s. 399.

lığına kavuşturan, 20. yılın en büyük devrimlerini yaparak Türkiye'yi çağdaş uygarlığın bir parçası haline getiren Atatürk'ün bazı temel konulardaki düşüncelerini hatırlamak, bugün belki her zamankinden daha büyük önem taşıyor.

Atatürk'ün Pantürkizm ve Panislamizm Konusundaki Düşünceleri

Dünyadaki bütün Türk kökenlileri tek bir çatı altında toplamak mümkün müdür, gerçekçi midir? Atatürk bu soruya da olumsuz cevap veriyor: "Hiçbir sınır tanımayarak dünyadaki bütün Türkleri bir devlet halinde birleştirmek, varılması imkânsız bir hedeftir. Panislamizm ve Panturanizm siyasetinin başarıya ulaştığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte tesadüf edilmemektedir."

O zaman çıkış yolu nedir? Çıkış yolu, Türkiye'nin Misakımilli sınırları içinde bölünmez bir vatandan ve tek bir milletten oluştuğu gerçeğini temel bir veri olarak kabul ederek, Türkiye'nin temel tercihlerini bu ulusal siyaset üzerine oturtmaktır. Atatürk bu düşünceyi şöyle açıklıyor: "Ulusumuzun güçlü, mutlu ve istikrarlı yaşayabilmesi için devletin bütünüyle ulusal bir siyaset izlemesi gerekir. Ulusal siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam ve öz şudur: "Ulusal sınırlarımızın içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, ulus ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak."[345]

Atatürk'ün ölümünün üzerinden 70 yıl geçtikten sonra bu düşüncelerin hâlâ geçerli olduğuna inanmak doğru mudur? Evet doğrudur. Dünyanın gerçekleri de bu doğrultudadır. Küreselleşmeyi bir din gibi savunanların çabalarına rağmen bugün uygar ülkelerden hiçbiri, ulus devlet anlayışını sürdürmekten ve ulusal çıkarlarını korumaktan vazgeçmiyor. O zaman Türkiye'nin bazı yabancı propagandalara kapılıp da bu temel değerlerinden vazgeçmesi doğru mudur? Kuşkusuz değildir.[346]

---

(345) Atatürk, a.g.e., s. 400

(346) Yabancı ülkelerin ulusal çıkarlarını korumak için neler yaptıklarının örnekleri için bkz. Onur Öymen, *Ulusal Çıkarlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

Atatürk'ün önderliğinde saptanan bu temel hedeflere, özellikle tam bağımsızlık ilkesine bakıp da Türkiye'nin, cumhuriyetin kuruluş yıllarında dünyaya kapalı, yabancı ülkelerle ekonomik işbirliğini reddeden bir ülke olmak istediği gibi bir sonuca varılabilir mi? Hayır, varılamaz. Yukarıda da açıklandığı gibi, ülkenin manda veya başka bir yöntemle yabancıların egemenliğine sokulması başkadır, dünya devletleriyle karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliğine girmek başkadır. Atatürk, *Büyük Nutuk*'unda, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu konudaki yaklaşımına şöyle açıklık getiriyor: "Her zaman, bugün bile açıklık çerçevesinde yapılacak yardımları kıvançla karşılamaktayız ve karşılarız. Nitekim, Ankara Ereğli ve Keller-Diyarbakır demiryollarının yapımı için bir İsveç firmasından, Kayseri-Sivas-Turhal hatlarının yapımı için de bir Belçika firmasından teknik, endüstriyel ve ekonomik yardımı memnuniyetle kabul ettik. Ankara ve diğer şehirlerimizin yapılandırılmasında, kara ve demiryollarımızın ve limanlarımızın yapımında teklifte bulunacak yabancı sermaye sahiplerinin yardımlarını severek kabul ederiz." Atatürk böylece yabancı sermaye yatırımlarına karşı olmadığını ortaya koyuyor. Ama bir şartı da var: "Yeter ki, memleketimize sermaye getireceklerin içeride ve dışarıda devlet ve ulusumuzun egemenlik ve bağımsızlığı ile vatanımızın bütünlüğünü bozmaya yönelmiş gizli emelleri olmasın."(347)

Atatürk'ün Yabancıların Telkinlerine Tepkisi

Ordunun rolü ne olacaktır? "Yurtta barış, cihanda barış" sözleriyle kalıcı bir barışa taraftar olduğunu söyleyen Atatürk, ülkeye silahlı bir saldırı olduğunda silahlı kuvvetlerin korkusuzca kullanılması görüşünü savunuyordu. Kurtuluş Savaşı daha sona ermeden ordunun rolü konusunda yurtdışından kaynaklanan propagandaların etkisiyle kuşkular besleyenlere şöyle diyordu: "Orduyla, savaşla, inatla bu işin içinden çıkılmaz şekildeki dış kaynaklı öğütlere uymakla, bir vatanın, bir ulusun geleceği kurtarılamaz. Tarih böyle bir olay kaydetmemiştir... Türkiye işte bu yoldaki yanlış düşüncelere, yanlış zihniyetlere sahip olanlar yüzünden her yüzyıl, her yıl, her saat biraz daha gerile-

(347) Atatürk, a.g.e., s. 115-116.

miş, biraz daha çökmüştür... Hiç şüphe yok ki, bu büyük memleketi, bu koca ulusu dağılıp yok olmanın uçurumuna sürükleyen başlıca neden bu olmuştur... Maddi ve özellikle manevi çöküş, korkuyla, güçsüzlükle başlar. Güçsüz ve korkak insanlar herhangi bir felaket karşısında milletin de uyuşukluğa düşmesine ve çekingen bir duruma gelmesine yol açarlar. Güçsüzlük ve kararsızlıkta o kadar ileri giderler ki, biz adam değiliz ve olamayız, derler. Biz kayıtsız ve şartsız olarak varlığımızı yabancılara teslim edelim derler. ... Türkiye'yi, böyle yanlış yollarda çökme ve yok olma uçurumuna sürükleyenlerin elinden kurtarmak gerekir. Bunun için uyulması gereken gerçek şudur: Türkiye'nin düşünen kafalarını yepyeni bir imanla donatmak, bütün ulusa taptaze bir manevi güç vermek."

İşte Atatürk'ün gösterdiği çıkış yolu budur. Ne yazık ki, bugün de dış kaynaklı olarak benzeri telkinler duyulmakta, yabancıların sözcülüğünü üstlenmiş görünen bazı sözde aydınlar, bazı gazeteciler, bazı akademisyenler de aynı görüşleri dile getirmektedir. Türkiye terörle mücadelede 30.000'den fazla kayıp vermişken ve bir komşu ülkede üslenen teröristler her gün sınırdan sızıp masum insanları, çoluk çocuk demeden öldürürken, şehirlere bombalar koyup çok sayıda insanın ölümüne sebep olurken bazı yabancı ülkeler veya uluslararası kuruluşlar, sürekli olarak Türkiye'nin terörle silahlı mücadele yapması yanlıştır, meseleye siyasi çözüm bulunmalıdır, görüşünü dile getiriyor.

2007'nin son aylarına kadar Türkiye'nin en büyük müttefiki olan ve Irak'ta 150.000'e yakın asker bulunduran Amerika, Türkiye'nin sınır ötesi operasyonuna karşı çıkmıştı. Türk halkının bütün kentlere yayılan büyük gösterilerinden sonra bu tutumunu bir ölçüde değiştirdi, bizzat Başkan George W. Bush'un ağzından PKK'yı bir terör örgütü olarak ilan etti. Türk Silahlı Kuvvetleri'ne istihbarat vereceğini söyledi. Gerçekten Türk hava kuvvetleri çok başarılı birkaç operasyon yapmasına rağmen kapsamlı bir kara operasyonuna girişmedi. Bazı yabancı gazeteler Amerika'nın sadece hava operasyonuna izin verdiğini, kapsamlı bir kara operasyonuna karşı çıktığını yazdılar.[348]

(348) *Financial Times*, 27 December 2007.

Türkiye'de de bu görüşü paylaşanlar oldu. İşte onlara verilecek en güzel cevap, Atatürk'ün yukarıda aktarılan sözleridir.

Bazıları da teröre karşı askeri operasyonun çok pahalıya mal olduğunu, ülkenin milyarlarca dolarının bu işe harcandığını söyleyerek siyasi çözümü savunmaya kalkıştı. Kurtuluş Savaşı sırasında da böyle düşünceleri mecliste dile getirenler vardı. Atatürk onlara şöyle cevap veriyordu: "Ben, ordumuzun varlığını ve gücünü paramıza göre ayarlama görüşünü kabul edenlerden değilim. Para vardır, orduyu kuraız, paramız bitti ordu dağılsın. ... Benim için böyle bir mesele yoktur. Para ister olsun ister olmasın ordu vardır ve olacaktır. Paramız var mıdır, silahımız var mıdır, dediler. Yoktur, dedim. O halde ne yapacaksınız, dediler. Para olacak, ordu olacak ve bu ulus bağımsızlığını kurtaracaktır, dedim."(349)

Ordu konusunda Atatürk'ün düşünceleri böyle. Ordu olacaktır ve ülkenin saldırılar karşısında savunulması gerektiğinde, yabancılardan kaynaklanan engelleyici düşüncelere itibar edilmeyerek ordu göreve gönderilecektir.

Atatürk'ün Din İstismarına İlişkin Düşünceleri

Bir de, yukarıda özetlendiği gibi cumhuriyetin kuruluşunu ve devrimleri din faktörünü kullanarak engellemek isteyenler vardı. Saltanat kaldırılmış, cumhuriyet kurulmuş ama halifeliğin devamına karar verilmişti. Aslında Atatürk başından beri hilafetin kaldırılmasının gerekli olduğunu düşünüyor ama henüz bunun zamanının gelmediği kanısını taşıyordu. 1924 yılının başlarında Atatürk İzmir'deyken Başbakan İsmet Paşa'dan bir mesaj aldı. Halife Abdülmecit Efendi görevinin dışındaki bazı işlerle uğraşıyor, resmi temaslar yapmak istiyor, ek tahsisat talebinde bulunuyordu. Atatürk artık halifeliğin kaldırılmasının gerektiği konusunda kesin kararını verdi. İzmir'den İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta, halifenin ne dini ne de siyasi açıdan var olma gerekçesinin bulunmadığını belirtti. 1 Mart 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi hilafetin kaldırılmasını, Osmanlı hanedanının bütün mensuplarının Türkiye dışına çıkarılmasını, Diyanet

(349) Atatürk, a.g.e., s. 599.

ve Evkaf Bakanlığının lağvedilmesini ve bütün eğitim kurumlarının Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmasını kararlaştırdı. Kısa bir süre sonra din ve devlet işleri birbirinden kesinlikle ayrılacak ve daha sonra, 1937 yılında laiklik anayasanın vazgeçilmez bir unsuru haline gelecektir. Atatürk cumhuriyetin bu büyük devrimini yaptıktan sonra, dinin ileride siyasi amaçlarla istismar edilebileceği kaygısını taşımaya devam etmiştir.

Atatürk şöyle diyor: "Bunca yüzyıllar boyunca olduğu gibi bugün de ulusların cahilliğinden ve bağnazlığından yararlanarak bin bir türlü siyasi ve şahsi amaçla çıkar sağlamak için, dini araç ve alet olarak kullanma girişiminde bulunanların yurtiçinde ve dışında da var oluşu, bizi bu konularda söz söylemekten alıkoyamıyor. İnsanlık dünyasında, din konusundaki uzmanlık ve derin bilgi, her türlü hurafeden arınarak gerçek bilim ve tekniğin ışıklarıyla tertemiz ve mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine her yerde rastlanacaktır."(350)

Atatürk'ün bu sözleri, ileri görüşlüğünün en açık kanıtlarından birini oluşturuyor. Gerçekten, yukarıdaki bölümlerde örneklerini verdiğimiz gibi, Atatürk'ün bu konuşmaları yapmasından 80 yıl sonra bile dini, siyasi ve şahsi çıkarları için istismar etmeye çalışanlar, devletin laik düzenini aşındırmaya çalışanlar görülüyor. Atatürk'ün bu sözleri hiçbir şekilde din karşıtı bir yaklaşımı yansıtmıyor. Tam tersine gerçek din adamlarının çabalarıyla mükemmel dini bilgilere ulaşılması özlemini yansıtıyor. Ama bir taraftan da din oyunu aktörlerinin zararlı faaliyetlerine dikkati çekiyor. İşte bu nedenle Türkiye ve benzeri ülkeler için çıkış yolu arayanların, özellikle halkı Müslüman olan ülkelerde din ile devlet yönetiminin, hukukun ve eğitimin birbirinden ayrılmasına özen göstermeleri önem taşıyor. Türkiye'deki bütün istismar çabalarına rağmen henüz laiklik ilkesi anayasadaki yerini ve gücünü koruyor. Bu sayede Türkiye, halkı Müslüman olan 54 ülke içinde gerçek anlamda demokrasiye ulaşabilmiş tek ülke sayılabilir. Bu yolu deneyen başka ülkeler şimdiye kadar başarılı olamadı.

Son yıllarda Cezayir ve Fas, dini siyaset aracı haline getiren akımların baskısı altında laiklik umudundan uzaklaşıyor. Oysa laik dün-

(350) Atatürk, a.g.e., s. 645.

ya anlayışının Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi bölgelerde yaygınlaştırılması, gerçek bir demokrasiye ulaşılmasının temel taşı olabilir. Bölgede demokrasinin yaygınlaşması da barışın ve istikrarın yolunu açabilir. Çünkü dünyada şimdiye kadar demokratik ülkeler arasında savaş çıkmadı. İşte böyle bir oluşuma Türkiye katkıda bulunabilir. Atatürk'ün temellerini attığı laik cumhuriyet modeli, bütün bölge ülkeleri, hatta halkının çoğunluğu Müslüman olan diğer ülkeler açısından da bir model olabilir. Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında bir köprü olduğunu sık sık dile getirenler var. Köprü olmak aslında övünülecek, bir şey değil. Çünkü köprü iki taraftan herhangi birine ait olmayan tarafsız bir geçit yoludur. Oysa demokrasi konusunda Türkiye taraftır ve Türkiye için doğru tanım, köprü değil, demokrasinin sıçrama tahtası olmaktır.

Atatürk, *Büyük Nutuk*'unu okuduktan sonra 11 yıl daha yaşadı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığı sıfatını korudu, ulusa önderlik etti, reformlarını sürdürdü, en çetin iç ve dış sorunların çözümünde doğru kararlar vererek Türkiye'yi çağdaş bir devlet haline getirmenin tohumlarını attı. Atatürk, 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkışından ölümüne kadar geçen 19 yıl içinde aldığı bütün kararlarda, attığı bütün adımlarda, gerçekleştirdiği bütün işlerde kendisine rehber edindiği en önemli ilke ulusal bağımsızlık oldu. Yani Türkiye'nin her zaman kendi kararını kendisi veren bir ülke olarak yaşamasına özen gösterdi. Eğer bağımsızlık korunamasaydı, yapılan işlerden hiçbiri gerçekleştirilemezdi. Ulusal bağımsızlığın korunması sayesinde Türkiye, Atatürk döneminde dünyanın diğer ülkeleriyle eşit haklara sahip, saygın bir ülke olarak varlığını sürdürdü.

Peki tek başına bağımsızlığı kazanmak ve korumak yeterli miydi? Kuşkusuz değildi. Onun Türkiye'yi çağdaş bir ülke yapma hedefi vardı. Daha 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında yapacağı devrimlerin modeli kafasında şekillenmiş bulunuyordu. 7-8 Temmuz 1919'da yakın çalışma arkadaşı Mazhar Müfit Kansu'ya ileriye yönelik hedeflerini, o aşamada gizli tutulması kaydıyla şöyle anlatıyor:

- Zaferden sonra hükümet şekli cumhuriyet olacaktır.
- Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.

- Tesettür kalkacaktır.
- Fes kalkacak ve medeni milletler gibi şapka giyilecektir.
- Latin harfleri kabul edilecektir.[351]

Atatürk cumhuriyeti kurduktan sonra hedeflerini adım adım gerçekleştirmeye başladı. O, bir zamanlama ustasıydı. Aklından geçen projeleri birer birer hayata geçiriyordu. Türkiye'de çağ değiştiren devrimler böyle yapıldı. Laiklik böyle kuruldu. Atatürk daha uzun yaşasaydı herhalde yapacağı başka işler de olacaktı. İşte yukarıda özetlenen hedefleri, Atatürk'ün aklında olan projeleri ortaya koyuyor.

Atatürk, reformlarının hiçbirini dış baskılar veya dış telkinlerle yapmadı. Cumhuriyet kurulduktan sonra da hiçbir ülkenin Türkiye'ye baskı yapmasına izin vermedi.

Atatürk devrinde, bazı konularda yabancılardan gelen bazı ricalar olmadı değil. Örneğin Amerikalılar yeni misyoner okullarının açılmasını istediler. Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı İmparatorluğu'nun o zamanki sınırları içinde 426 Amerikan okulu, 17 misyonerlik merkezi ve 9 Amerikan hastanesi vardı. Bu kurumların bir bölümü Lozan'da çizilen yeni Türkiye'nin sınırları dışında kaldı. Bir bölümü de savaş sırasında kapatıldı. 1927 yılında Türkiye'de 8 Amerikan okulu bulunuyordu. Bunlar misyoner okullarıydı ve American Board denilen bir örgütün denetimindeydi. İstanbul'da ayrıca Bible House denilen ve hem bu okullarla ilgilenen hem de Hıristiyanlık propagandası yapan bir kuruluş vardı. American Board, 1925 yılında Türk Milli Eğitim Bakanlığı'na başvurarak kapalı bulunan okulların yeniden açılmasını istedi. Bu, yeni dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinin geçeceği yeni sınav olacaktı. Milli Eğitim Bakanlığı bu başvuruyu iki yıl cevapsız bıraktı. Amerika'nın yeni Büyükelçisi Grew da bu konuyu takip ediyordu. Tam bu sırada Bursa Amerikan Kız Koleji'nin üç öğrencisi, Amerikalı bir öğretmenin etkisiyle Hıristiyan oldu. Bu, Türkiye'de büyük tepkiye

(351) Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 131.

yol açtı. Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati derhal okulu kapattırdı ve Amerika'nın bütün çabalarına rağmen, bir iki okulun dışındaki Amerikan okullarının açılmasına izin vermedi.

Amerika ayrıca Türkiye'yle ticareti geliştirmek için özel imtiyazlar istedi. Amerikan şirketleri için daha düşük gümrük tarifeleri uygulanmalıydı. Türkiye bunu da kabul etmedi. Lozan'da diğer ülkeler için hangi kurallar kabul edilmişse Amerika da bu kurallara uymalıydı. Sonunda Türkiye'nin yaklaşımı doğrultusunda 1929 yılının Ekim ayında Türkiye ile Amerika arasında bir ticaret ve ulaşım anlaşması imzalandı.

Başkan Wilson'un seçimleri kaybetmesinden sonra işbaşına gelen başkanlar, Harding, Coolidge ve Hoover zamanında Türk-Amerikan ilişkilerinde başka önemli bir gelişme olmadı. Ama 1933 yılında Başkan Roosevelt'in göreve başlamasından sonra ilişkiler gelişti. Başkan Roosevelt ile Atatürk arasında karşılıklı olarak çok sıcak mesajlar gönderildi. Roosevelt cumhuriyetin 10. yıldönümü vesilesiyle gönderdiği mesajda, Türkiye'nin 10 yıl gibi kısa bir zamanda gerçekleştirdiği yeniliklerin bütün dünyanın dikkat ve hayranlığını üzerine çektiğini bildirdi. Rooosevelt Atatürk'e gönderdiği başka bir mesajında da, "Geçen on yıl içinde yüksek şahsınızın faal ve bilinçli yönetimi altında Türkiye, dünyanın en gelişmiş ülkeleri arasına girmekle kalmayıp, uluslararası barış gayretlerinin de başlıca lideri olmuştur," ifadelerini kullandı. Atatürk de bu mesajlara aynı sıcaklıkla cevap verdi. Artık Wilson'un 14 maddesi, manda yönetimi, Türk topraklarında başka devletler kurulması düşünceleri unutulmuştu. Şimdi yeni bir Türkiye vardı ve Amerika bu Türkiye'deki gelişmeleri hayranlıkla izlemekteydi.

Venizelos'un Atatürk'le İlgili Düşünceleri

Türkiye Kurtuluş Savaşı'yla Yunan ordularını Anadolu'dan çıkardıktan sonra bu kanlı savaşın izlerini silmeye çalıştı, kin ve intikam duygularına kapılmadan Yunanistan'la yeni bir dostluk ilişkisi kurma çabası içine girdi. Başbakan Venizelos da bu çabalara karşılık verdi ve iki ülke arasında daha önce örneği görülmemiş bir dostluk havası ortaya çıktı. Venizelos 1930 yılında Anakara'yı ziyaret ederek

Atatürk'le görüştü. Atatürk'ün kişiliğinden ve görüşlerinden çok etkilendi. Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterdi. Venizelos bu amaçla 12 Ocak 1934 tarihinde Nobel Barış Komitesi'ne yazdığı mektupta şu ifadelere yer verdi:

"Büyük devrimci Mustafa Kemal Paşa'nın atılımlarıyla sultanların mutlakıyetçi rejimi devrilmiş ve devlet gerçek olarak laikleştirilmiştir. Bütün bir ulus, çağdaş uygarlık düzeyine erişme azmi ve hevesiyle gelişmeye koşmuştur. Hem de üstelik, Türkiye'nin bugünkü etnik yapısına uygun iç reformlar, barışın sağlamlaştırılması hareketiyle atbaşı gitmiştir. Gerçekten de Türkiye, başka uluslara mensup halkların oturduğu eyaletlerin kaybını dürüstçe kabullenmiş ve anlaşmalarla belirlenmiş etnik ve siyasi yeni sınırlarından tatmin olarak Ortadoğu'da gerçek bir barış öncüsü haline gelmiştir. Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olan Türkiye'deki derin değişikliklerin etkisini ilk hissedenlerden biri, yüzyıllar boyu süren kanlı savaşların birbirimize düşman ettiği biz Yunanlılar olduk.

"Küçük Asya faciasından hemen sonra, savaştan yeni doğmuş ulusal bir devlet olarak çıkan Türkiye'yle bir anlaşma zemini olabileceğini düşünerek dostluk elimizi uzattık ve o da bu teklifi samimiyetle kabul etti.

"Gerçekten barış istedikleri takdirde en büyük farklılıkların böldüğü halklar arasında bile anlaşma olasılıklarına örnek olabilecek bu yakınlaşmadan, söz konusu iki ülke için olduğu kadar Yakındoğu'da barış düzeninin korunması için de sadece iyi sonuçlar alınmıştır.

"Barışın yaratılmasının değerli katkılarına borçlu olunduğu insan ise Türkiye Cumhuriyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'dan başkası değildir.

"1930'da Türk-Yunan Anlaşması'nın imzalanması Yakındoğu'da barışa doğru yeni bir döneme yol açtığı sırada, Helen hükümeti Başkanı olarak ben, Mustafa Kemal Paşa'nın Nobel Barış Ödülü madalyasına adaylığını önermekten onur duyuyorum."

Venizelos, Atatürk'le görüştükten sonra Avrupa Birliği düşüncesinin öncülerinden sayılan Richard Coudenhove-Kalergi'yle de bir görüşme yaptı. Kalergi bu görüşme hakkında şunları yazıyor: "Venizelos,

Kemal Atatürk'ün yönetiminde Türkiye'nin Batı uygarlığının ayrılmaz parçası olduğuna beni ikna etti. Gelecekte Avrupa Birliği nasıl bir şekil alacak olursa olsun Türkiye'nin onun bir parçası olması gerektiğini de bana kabul ettirdi. Venizelos, Yunanistan'ın Avrupa Birliği hareketine katılmasının koşulunun Türkiye'nin de bu hareket içinde yer alması olduğunu söyledi. Mustafa Kemal Atatürk'ten hayranlıkla söz etti."(352)

Bu dönemde bütün dünya devletleri anlamıştı ki, Türklere zorla, baskıyla dayatmayla bir şey yaptırılamaz. Türkler kendi kararlarını kendileri verirler. Türkiye o devirde büyük saygı gördü. Atatürk, cumhurbaşkanı olarak hiçbir ülkeyi ziyaret etmedi. Ama Batı'dan ve Doğu'dan çok sayıda devlet başkanı Atatürk'ü Türkiye'de ziyaret etti. Bunlar arasında İngiltere ve İsveç kralları, İran ve Afganistan şahları da vardı. Bu ziyaretçilerin hepsi Türkiye'den çok olumlu izlenimlerle ayrıldılar. Türkiye o devirde dünyanın en saygın devletlerinden biri olmuştu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Clemenceau ve Lloyd George gibi Avrupa liderlerinin Türkiye hakkında söylediği aşağılayıcı sözleri kimse hatırlamak bile istemiyordu. Şimdi başka bir Türkiye vardı ve o Türkiye'ye saygı gösterilirdi.

Atatürk'ün Kaygıları ve Uyarıları

Tabii bunun yanı sıra ülkeyi idare edenlerin de yabancıların menfaatlerinin savunucusu değil, ülke çıkarlarının koruyucusu olmaları gerekiyor. İşte bu noktada Atatürk'ün bazı uyarıları var. Atatürk diyor ki, "Sultanlarla, halifelerle idare edilmiş ve edilmekte olan memleketlerde vatan için en büyük tehlike sultanların ve halifelerin düşmanlar tarafından satın alınmalarıdır. Bu çok defa kolaylıkla sağlanabilmiştir. Meclislerle idare edilen memleketlerde ise en tehlikeli durum, bazı milletvekillerinin yabancılar adına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır. Millet meclislerine kadar girme yolunu bulabilen vatansızlara her zaman rastlanabileceğine, tarihin bu konudaki örnekleriyle hükmetmek zorunludur. Bunun için ulus kendi vekillerini seçer-

(352) Richard N. Coudenhove-Kalergi, *Crusade for Pan-Europa*, Putnam Press, New York, 1943, s. 126-127.

ken çok dikkatli ve titiz olmalıdır. Ulusun hata yapmaktan korunması için tek çıkar yol, düşünce ve çalışmalarıyla ulusun güvenini kazanmış olan siyasi bir partinin seçimde ulusa kılavuzluk etmesidir."[353]

Atatürk, kurduğu cumhuriyetin ne kadar büyük bir eser olduğunun farkındaydı. Onun sonsuza kadar yaşamasını istiyordu. Ama geleceğe yönelik kaygıları vardı. Bu kaygılarını 1927 yılında Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında okuduğu *Büyük Nutuk*'unun en sonunda açık biçimde dile getirdi. *Nutuk*'un son bölümü Atatürk'ün Gençliğe Hitabe'sini içerir. Türkiye'deki bütün okullarda, birçok kamu kuruluşunda asılan, Anıtkabir'in duvarında taşa oyulmuş olarak bulunan bu hitabe dikkatle incelendiğinde, çok ciddi kaygılar içerdiği, geleceğe yönelik tehlikelerden söz ettiği ve bu tehlikelerin önlenmesi için gençliğe görev verdiği görülür.

Ülke geçmişte büyük ıstıraplar çekmiştir. Yabancı kuvvetler tarafından istila edilmiş, devletin başında bulunanlar ülkeye ihanet etmiştir. Ya buna benzer durumlar ileride de meydana gelirse ne olacaktır? Ya ülke yeniden işgal altına girerse, ya devleti yönetenler aymazlık, hatta hıyanet içinde olurlarsa, kişisel çıkarlarını istilacılarınkiyle birleştirirlerse ne olacaktır? İşte bu durumda Atatürk, gençliği göreve çağırıyor. Cumhuriyet sizin en büyük hazinenizdir, diyor ve bu saldırıları def ederek cumhuriyeti koruma görevini gençlere veriyor. Niçin onlara veriyor. Çünkü en çok onlara güveniyor. Türkiye'nin bütün kurumları iç veya dış etkenlerle yozlaşsa bile gençliğin en temiz duygularla ve bütün gücüyle cumhuriyete sahip çıkacağına inanıyor.

Sonuç

Atatürk'ün düşüncelerini, belirli bir dönemde söylenmiş ve ancak o dönem için geçerli gibi değerlendirmek büyük hata olur. Onun dogmalardan uzak yaklaşımlarını dar kalıplar gibi düşünüp bunlardan kurtulmaya çalışmak, Türkiye'yi ucu görülmeyen tehlikeli açılımlara götürebilir. Küreselleşmeyi, çağdaşlaşmayı Atatürk'ün temel çizgisinden ayrılmak olarak düşünenlerin, ülkeyi dini veya etnik ayrımlara götürmeye çalışanların Türkiye'yi ne gibi maceralara götüre-

(353) Atatürk, a.g.e., s. 459-460.

bileceğini tahmin etmek zor değildir. Böyle yaklaşımlar ülkeyi er geç, kendi kararlarını kendisi alamayan, başka ülkelere bağımlı, ikinci sınıf bir devlet olmaya götürür. Atatürk bu tehlikeyi görmüş ve gelecek kuşakları bu tehlikeye karşı uyarmıştı.

Her ülkede ve her demokratik devlette aykırı düşünce sahiplerine rastlanabilir. Demokrasiyi yaşam biçimi olarak seçen uluslar bu gibi aykırı düşünce sahiplerinin görüşlerine tahammül etmek zorundalar. Ama devleti yönetenler bu gibi aykırı düşüncelerin etkisi altına girerlerse ve onların düşüncelerinin girdabına kapılıp ulusal bağımsızlıktan taviz verme yoluna saparlarsa ülkeyi ciddi tehlikeler bekliyor demektir. Bunu önlemenin yolu, geniş halk kitlelerinin demokratik haklarını kullanarak bu gidişe dur demeleridir. Burada yargıya da büyük görev düşmektedir. Hükümetlerin yargıyı denetim altına aldıkları, yargı kararlarının hükümetlerin istediği doğrultuda şekillendiği rejimlere demokrasi denilemez. Kuvvetler ayrılığı, yani yasama, yürütme ve özellikle yargının bağımsızlığı, demokrasinin güvencesidir.

Türkiye ise kuruluşundan itibaren farklı bir yol izlemiştir. Atatürk, ulusal güce dayalı tam bağımsızlık politikasını izlerken ülkeyi işgal eden güçlere karşı çekinmeden mücadele etmiş, ancak halkta başka milletlere karşı düşmanlık duygusu yaratmamıştır. Bunun dünyada başka örneğini bulmak kolay değildir. Atatürk'ün politikasının özü, belirli sınırlar içinde ülkenin birliğini, bütünlüğünü, güvenliğini sağlamak ama sınırları aşacak yayılmacı emeller beslememektir. Milliyetçiliği ülke içinde savunmak ama başka ülkelerin milli duygularına saygı göstermektir. Atatürk'ün, Başkumandan Meydan Muharebesi'ni kazandıktan Yunan birliklerinin komutanı Trikopis'in kılıcını iade etmesi, İzmir'in kurtuluşundan sonra, "Bayrak, bir ülkenin şerefidir," diyerek ayağının altına serilen Yunan bayrağına basmayı reddetmesi bunun örnekleridir.

Savaş biter bitmez kalıcı barışı araması, bunun için eski düşmanlar da dahil olmak üzere bütün ülkelerle dostluk ilişkisi kurmaya çalışması da Atatürk'ün yaklaşımının önemli göstergeleridir. Sadece kendi ülkesini korumak isteyen, hiçbir ülkeye karşı saldırgan emeller beslemeyen bu politika karşılığını görmüştür. Yukarıda da belirtildiği gibi, kısa bir süre önce kanlı bir savaşa tutuştuğu Yunanistan

Başbakanının Atatürk'ün barışçı kişiliğini överek onu Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermesi bunun örneğidir. Eski hasımlarının hepsi Atatürk döneminde Türkiye'ye saygı göstermiştir. Bir Fransız gazeteci, "Atatürk öldüğünde dünyada hiç düşmanı yoktu," demişti. Bu bir gerçeğin ifadesidir. Hakkında bu sözü söyletebilen devlet adamı dünya tarihinde pek azdır.

Atatürk dönemine ait dünya basını incelendiğinde, onun dönemindeki Türkiye'yle ilgili hep övücü ifadelerin kullanıldığı görülür. Bunun istisnaları pek azdır. Atatürk'ün ülke içinde siyasi istikrarı ve hızlı ekonomik kalkınmayı sağlamış olması da takdirle karşılanmıştır. Ama bunu yaparken o dönemin Türk hükümetleri yabancılardan borç almamaya, Türkiye'yi mali açıdan bağımlı kılmamaya özen göstermişlerdir. Türkiye kendi içindeki cevheri keşfederek onu kalkınmak ve yükselmek için kullanmıştır. Atatürk farklı dinlere ve kültürlere mensup insanları karşısına almamıştır. Tam tersine, onların dünya uygarlığına yaptığı katkılardan yararlanmaya çalışmıştır. Bunu yalnız teknik alanda değil fikir ve düşünce alanında da gerçekleştirmiştir. Hitler rejiminden kaçan Yahudi asıllı Alman bilim adamlarını Türkiye'ye davet ederek onlara üniversitelerde önemli görevler vermesi, bu yaklaşımın somut örneklerinden biridir.

Gerçekten, Atatürk ve İsmet İnönü zamanında, başta Yunan filozofları olmak üzere dünyanın ünlü düşünürlerinin eserleri Türkçe'ye çevrilmiştir. O dönemde Türkiye başka kültürlere kapalı bir dünya görüşü benimsememiştir.

1931'de TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada Atatürk, Türkiye'nin bütün dünya ülkelerine karşı dostluk politikası izlediğini açıklamıştı. Onun temellerini attığı barış politikası ülkenin tarihinin en uzun barış dönemini yaşatmıştır. Gerçekten Türkiye, 1922'den bugüne kadar gerçek anlamda bir savaşa girmemiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı'yla teröre karşı yürütülen mücadele gerçek bir savaş sayılamaz.

Türkiye'nin Menderes, Özal ve AKP döneminde zaman zaman Atatürk'ün politikalarından uzaklaştığı görülmüştür. Bazı dönemlerde komşu ülkelere karşı askeri harekât yapma düşüncesi o dönemin siyasi liderleri tarafından düşünülmüş ama uygulamaya konulamamıştı. Bazı dönemlerde de büyük devletlerin dümen suyundan gidile-

rek Türkiye'nin güvenliğinin ve kalkınmasının sağlanabileceği düşünülmüştü. Laiklikten taviz verilerek Atatürk'ün kurduğu cumhuriyetin temel ilkelerine karşı girişimlerde bulunulduğu dönemler de yaşandı ve yaşanmakta. Atatürk din-devlet ilişkisi konusunda ne düşünüyordu? Bunun bazı örnekleri şöyle:

- ...Kutsal ve tanrısal olan inanç ve vicdanlarımızı karışık ve türlü renkte bulunan ve her türlü çıkarların ve tutkuların alanı olan siyasetten ve siyasetin bütün öğelerinden bir an önce kesinlikle kurtarmak, milletin dünya ve ahiret mutluluğunun emrettiği bir zorunluluktur. Ancak böylece İslam dininin yüceliği gerçekleşir. (1924)
- Artık Türkiye, din ve şeriat oyunlarına sahne olmaktan çok yüksektir. Bu gibi oyuncular varsa, kendilerine başka taraflarda sahne arasınlar. (1924)
- Türkiye Cumhuriyeti'nde, her yetişkin dinini seçmekte özgür olduğu gibi, belirli bir dinin merasimi de serbesttir. Bir de, ülke dahilinde, tüm tekkeler ve zaviyeler ve türbeler kanunla kapatılmıştır. Tarikatlar kaldırılmıştır. Şeyhlik, dervişlik, çelebilik, halifelik, falcılık, büyücülük, türbedarlık vesaire yasaktır. Çünkü bunlar gericiliğin kaynakları ve cehaletin damgalarıdır. Türk milleti, böyle müesseselere ve onların mensuplarına katlanamazdı ve katlanmadı. (1930)
- Din, bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye karşı değiliz. Biz sadece, din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyor, kasıt ve fiile dayanan tutucu hareketlerden sakınıyoruz. Gericilere asla fırsat vermeyeceğiz. (1930)
- Din ve mezhep herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiç kimse hiçbir kimseyi, ne bir din, ne de bir mezhebi kabul etmeye zorlayabilir. Din ve mezhep hiçbir zaman politika aleti olarak kullanılamaz. (1930)
- Laiklik asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için, gerçek dindarlığın gelişmesi imkânını temin etmiştir. Laikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler, ilerleme ve canlılığın düşmanları ile gözlerinden per-

de kalkmamış Doğu kavimlerinin fanatiklerinden başka kimse olamaz. (1930)

Bu konularda Türkiye ne zaman Atatürk'ün temel yaklaşımlarından uzaklaşmışsa o dönemde sıkıntıyla karşılaşmıştır.

Bütün dünyanın ve kendi halkının saygısını ve takdirini kazanmış, baskı altındaki ülkelere örnek olmuş bir lider yetiştiren Türkiye'nin bugün karşılaştığı sorunlara başka yerde çare araması doğru mudur? Unutulmamalıdır ki, Atatürk'ün düşüncesi, ilkeleri ve devrimleri sadece belli bir dönemin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kısa vadeli çözümler değildi. Onun aklın ve bilimin üstünlüğü, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma, barış ve dostluk ilişkileri geliştirme, dünya uygarlığıyla bütünleşme gibi düşünceleri bugün de geçerliliğini koruyor. Kuşkusuz demokratik düşünce sistemi aklın ufuklarını daima genişletmek, yeni yeni arayışlar içine girmek ister. Ama geçmişinde böyle bir başarı örneği dururken son yıllarda Türkiye'nin Atatürk'ün topluma kazandırdığı siyasi ve insani değerleri yok farz ederek, hatta dışlayarak başka çıkış yolları araması şaşılacak bir durumdur.

Atatürk'ün düşüncelerini ve yaptıklarını küçümseyerek başka arayışlar içine girmek isteyenlerin, Türkiye'yi başka ufuklara sürüklemek isteyenlerin Atatürk'ün yabancılar tarafından nasıl değerlendirildiğini hatırlamalarında fayda var.

Ünlü İngiliz tarihçi Arnold Toynbee, Atatürk devrimini hayranlıkla karşılayanlardandı. Fransız yazar Paul Gentizon, "Türkiye'de 1922 ile 1928 yılları arasında olup bitenlerin dünyada bir benzeri yoktur," der. Gerard Tongas, "Kemalizm bir asırda yapılabilecek işi 10 yıla sığdırmıştır," diyor. Ünlü Fransız yazar ve düşünür George Duhamel, "Atatürk'ün başardığı işin, başka inkılapçılar tarafından İngiltere'de, Fransa'da veya Rusya'da gerçekleştirilen bütün değişikliklerden daha derin ve hayret verici olduğunu" belirtiyor. Profesör Robert Mantran, "Yakınçağ tarihinde yalnız Türkiye'de değil, Avrupa'da da eşi, benzeri bulunmayan bir kişiliktir. Çağını derinden etkiledi" diyor.

Bir terörist saldırı sonucunda hayatını kaybeden Ahmet Taner Kışlalı da Atatürk'ün düşüncesini ve devrimlerini en iyi inceleyenlerden biriydi. Kışlalı şöyle diyordu: "Türkiye'de din devleti kurmak is-

teyenler, Türkiye'nin bir bölgesini ayırıp ırkçı bir devlet kurmak peşinde olanlar, İkinci cumhuriyetçiler, eski Marksistler Atatürk'e saldırmanın dayanılmaz hafifliği içindedirler."(354)

Atatürk hedefleri ortaya koymuştur. Ama bazı durumlarda bunların gerçekleştirilmesi sadece Türkiye'nin elinde değildir. Komşu devletler veya başka milletler Türkiye'nin uzattığı dostluk elini sıkmazsa, dostluk ve işbirliği arayışlarını reddedip Türkiye'ye karşı kötü niyetli politikalar izlerse ne olacaktır? Ya da Türkiye'nin bağımsızlığına göz dikenler, çeşitli yöntemlerle Türkiye'yi etki alanına almak isteyenler çıkarsa ne yapılacaktır? Hele bunlar Türkiye'de ülkeyi yönetme sorumluluğunu üstlenenleri etkilemişlerse ne yapılacaktır? İşte Atatürk'ün Gençliğe Hitabe'si bu soruların cevabını veriyor. Koşullar ne olursa olsun cumhuriyet ve ülke bağımsızlığı korunacaktır. Yabancılar Türkiye'yi ele geçirmeye çalışırlarsa onlarla mücadele edilecektir. Türkiye'yi yönetenler bilgisiz, dikkatsiz ve hıyanet içinde olurlarsa onlarla da mücadele edilecek ve cumhuriyet onlardan kurtarılacaktır. Atatürk'ün mesajı budur.

Peki demokrasi ne olacaktır? 600 yıllık otoriter bir imparatorluktan sonra halka dayalı bir cumhuriyet kurarak milli iradenin üstünlüğünü her vesileyle ön plana çıkaran Atatürk'ün, demokrasi düşüncesine karşı olduğu söylenemez. Tek parti döneminde meclisteki muhaliflerin görüşlerini ve tepkilerini sabırla dinleyerek, daha sonra Terakkiperver Fırka'nın ve Serbest Fırka'nın kuruluşunu teşvik ederek çok partili demokrasiye yönelen Atatürk değil midir? Ama cumhuriyetin tehlikeye girdiğinin işaretleri alındığında bu tecrübelere son verilmesini sağlayan da Atatürk'tür. Şundan kuşku duymamak gerekir ki, Atatürk, koşullar elverdiği zaman Türkiye'nin yeniden çok partili rejime geçmesini arzu ediyordu. O, çok partili rejimin yozlaştırılmasına karşıydı. Demokrasiden yararlanan bazılarının cumhuriyeti tahrip etmesine karşıydı. Özellikle din konusunun siyasi istismar vesilesi yapılmasına müsaade etmemek gerektiğini düşünüyordu.

Laiklik ilkesi Atatürk'ün sağlığında anayasaya koyulmuştur ve Türkiye bunu yapan nadir ülkelerden biridir. Çünkü Atatürk din istis-

(354) Coşkun, a.g.e., s. 125-126.

marının Türkiye'ye neye mal olacağını yaşayarak görmüştü. 31 Mart dinci ayaklanmasının bastırılması için Selanik'ten İstanbul'a gönderilen Hareket Ordusu'nun kurmay başkanıydı. Bu ayaklanmayı tahrik eden *Volkan* gazetesi yazarlarından Saidi Nursi'nin başlattığı ayaklanmanın doğurduğu vahim durumu da görmüştü. Kubilay vakasını yaşamıştı. Bursa'daki aşırı dinci ayaklanmayı da görmüştü. Kurtuluş Savaşı'ndaki en yakın arkadaşlarının daha sonra padişahı ve halifeyi kollayan tutumları Atatürk için acı bir tecrübe olmuştu. Bunun için cumhuriyetin ve laikliğin korunmasını öncelikli hedef sayıyordu.

Dünyadaki gelişmelerin etkisiyle veya zaman zaman ülkeyi yöneten devlet adamlarının yanlış politikaları yüzünden Türkiye sıkıntıya düşmüştür. Terörle mücadelesi engellenmek istenmiştir. Ülke içinde dinin siyasete hâkim olmasını hedefleyenler laikliği her geçen gün biraz daha aşındırmaya çalışmışlardır. Ülkenin Ege, Kıbrıs, Ortadoğu ve Avrupa'daki önemli siyasi çıkarları yabancı ülkeler tarafından engellenmeye çalışılmıştır; çağdaş uygarlığa ulaşmasının doğal hedefi olan AB'ye üye yapılmasına mani olmak isteyenler çıkmıştır.

Dünyayla ekonomik ilişkilerinde Türkiye büyük bir borç batağına batırılmıştır. Osmanlı'nın son döneminde olduğu gibi Türkiye borçlarını ve faizini ödeyebilmek için yeniden borçlanmak zorunda bırakılmıştır. Basın ve medya kuruluşlarının büyük bir bölümü bu gidişe karşı direnme gücünü kaybetmiştir.

İşte bu durumdan Türkiye'yi kurtaracak olan çıkış yolu Atatürk yoludur. Bugünün koşullarının Atatürk döneminden farklı olduğu söylenebilir. Doğrudur. Ama mesele sorunlara çare ararken benimsenecek yaklaşımdır. Her ayrıntıya çare ararken Atatürk'ün söylemlerine başvurmaya gerek yoktur. Onun genel yaklaşımını, dünya görüşünü, Türkiye'nin çıkarlarını korurken kullandığı yöntemleri ve özellikle laiklik ve tam bağımsızlık ilkesine verdiği önemi hatırlamak yeterlidir. Atatürk'ün bütün eserlerinin özündeki yaklaşım şudur: Türkiye kendi kararını kendisi veren bir ülke olmuştur ve bu yolda devam etmelidir.

Türkiye'nin bugünkü durumunda yapılacak işlerin başında ülkenin siyasi bağımsızlığına gölge düşürebilecek engellerden kurtulmak geliyor. Örneğin, kriz zamanlarında kaçınılmaz olarak IMF'ye başvu-

rulmaktadır ancak kriz geçtikten sonra da bunu sürdürmek, ekonomik bağımsızlık anlayışıyla bağdaşamaz. Bugün Avrupa Birliği üyesi ülkelerin hiçbirinin IMF'yle stand by anlaşması yoktur.

Türkiye kararını kendisi veren bir ülke olacaktır ama bu kararları Türkiye'de kim verecektir? Cumhuriyetle birlikte milli iradenin üstünlüğü ilkesi kabul edildiğine göre en üstün güç halktır, en önemli kararları halk verecektir. Halk nasıl karar verecektir? Bu görevi, kendini temsil edecek milletvekillerini meclise göndererek yapacaktır. Bu milletvekilleri halk adına mecliste karar verecek ve yasa yapacaktır. Bu kadar önemli kararları verecek milletvekillerinin en doğru kararları verecek insanları seçmesi nasıl sağlanacaktır? Atatürk diyor ki, bu konuda siyasi partiler halka yol gösterecektir. Peki ya bu partiler ve yöneticileri cumhuriyet değerlerine sahip çıkmazlarsa, özellikle, Atatürk'ün büyük değer verdiği laiklik ve ülke bütünlüğü ilkelerine aykırı hareket ederlerse ne olacaktır? Cumhuriyet döneminde geliştirilen anayasalar ve yasalar siyasi partilerin dini ve etnik esasa göre faaliyet gösteremeyeceklerini belirtiyor. Örneğin 1982 Anayasası'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında şöyle bir hüküm yer alıyor:

"Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez."

Siyasi Partiler Yasası'nın 78. maddesinin (a) fıkrasında da şu hüküm yer almaktadır: "Siyasi Partiler, Türk Devleti'nin ve cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, dil, ırk, renk, din ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzeni kurmak amacını güdemezler veya bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar, başkalarını bu yolda tahrik ve teşvik edemezler."

Peki partiler bu kurallara uymazlarsa ne olur? O zaman anayasanın 69. maddesine göre Anayasa Mahkemesi'nce kapatılabilirler. İşte Türk hukuk sistemi cumhuriyetin temel ilkelerini böyle güvencelere bağlamıştır. Demek ki, cumhuriyet gibi, laiklik gibi, ülke bütünlüğü

gibi temel değerlerin korunmasında yargıya büyük görev düşmektedir. Demokratik ülkelerde yargı bağımsızdır, hükümetin ve meclisin denetiminde değildir. Tam tersine, Anayasa Mahkemesi gibi yüksek yargı organları meclisin aldığı kararları ve çıkardığı yasaları denetleme hakkına sahiptir. Hatta başbakanı ve bakanları yargılama yetkisine de sahiptir Cumhuriyet Başsavcısı Anayasa'ya ve Siyasi Partiler Yasası'na aykırı hareket eden partilerin kapatılması için Anayasa Mahkemesi'nde dava açma hakkına sahiptir. Görülüyor ki, yargı görevini tam olarak yerine getirirse rejimin ve cumhuriyetin temel ilkelerinin geleceğinden kuşku duymak mümkün değildir. Peki ya yargı bu görevini yerine getirmezse, ya bazı siyasi partilerin cumhuriyetin değerlerine, laikliliğe ve ülke bütünlüğüne aykırı faaliyetlerine göz yumarsa ne olur? Daha da vahimi, eğer yabancı ülkeler çeşitli yöntemlerle seçimleri etkileme, Türkiye'nin yönetimini kendi istedikleri doğrultuda oluşturmaya çalışırlarsa ne olur? Atatürk bütün bunların da çaresini düşünmüştür. Atatürk'ün Gençliğe Hitabe'si ve *Büyük Nutuk* böyle durumlar için söylenmiştir.

Bugün siyasette, ekonomide, yargıda, Türk toplumunun çeşitli kesimlerinde Atatürk düşüncesine yürekten inanan insanlar vardır ve onlar bu olumsuz gidişi demokrasi içinde durduracak güce sahiptir. Temelleri Atatürk zamanında atılan hukuk sisteminin, ülkeyi devrim karşıtlarından koruyacak güçlü dayanakları vardır. Zaman içinde inişler ve çıkışlar göstermekle birlikte her şeye rağmen anayasa, Atatürk'ün ilkelerini koruyucu hükümler içermektedir. Bütün baskılara rağmen Türk yargısı anayasanın ve temel yasanın gereğini korkusuzca yapacak yargıçlara sahiptir. Türkiye'de cumhuriyeti, rejimi, başta laiklik ve tam bağımsızlık olmak üzere, Atatürk'ün ilkelerini yaşatacak olan bu güçlerdir. Atatürk bugünkünden çok daha zor olan koşullar altında hiçbir zaman kötümser olmamış, umutsuzluğa kapılmamıştı. Türkiye'nin bugünkü kuşaklarının da kötümser olma, umutsuzluğa kapılma hakkı yoktur.

Özetle, Türkiye'nin 'Çıkış Yolu' Atatürk yoludur.

Kaynakça

Albright, Madeleine, *The Mighty and Almighty: Reflections on America, God and World Affairs*, HarperCollins, 2006.

Americans United, January (20) 2001.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1987.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.

Atikkan, Zeynep, *Amerikan Cinneti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Bağcı, Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, METU Press, Ankara, 1981.

Behramoğlu, Namık, *Türkiye Amerikan İlişkileri, Demokrat Parti Dönemi*, Var Yayınları, İstanbul, 1973.

Blum, William, *Killing Hope: U.S. Military and CIA Interventions Since World War II*, Common Courage Press, 1995.

Blum, William, "A Brief History of U.S. Interventions, 1945 to the Present", *Z Magazine*, June 1999.

Blum, William, *Guardian*, 19 Temmuz 2002.

Brzezinski, Zbigniew, *The National Interest*, Winter 2003-2004.

Buchanan, Patrick, *State of Emergency*, Thomas Dunne Books, New York, 2006.

Burleigh, Michael, *Sacred Causes*, Harper Press, London, 2006.

Bush, George W., Amerikan Kongresi Konuşması, 20 Eylül 2001.

Cem, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, 1973.

Chomsky, Noam, "Democracy in the Industrial Societies", *Z Magazine*, January 1989.

Chomsky, Noam, *Deterring Democracy*, South End Press, 1992.

Chomsky, Noam, *Hegemony or Survival, America's Quest for Global Dominance*, Penguin Books, New York, 2003.

Chomsky, Noam, *Interventions*, City Light Books, 2007.

Clinton, William J., "Foreword to Madefeine Albright's book", *The Mighty & the Almighty*, Harper, New York, 2006.

Collon, Michel; Eva Golinger, *Voici le Portrait de la Pieuvre, Code Chavez*, Luxembourg, 2006.

Coşkun, Alev, *Tarihi Unutmamak*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006.

Coudenhove-Kalergi, Richard N., *Crusade for Pan-Europa*, Putnam Press, New York, 1943.

Crossette, Barbara, "UN Details Its Failure to Stop 1995 Bosnian Massacre", *The New York Times*, 16 November 1999.

Department of State Bulletin, November 12 1956.

Doğaner, Dr. Yasemin, İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Demokrat Parti Dönemi Türkiyesinde Dış İlişkiler, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Dreher, Axel; Jan-Egbert Sturm, "Do IMF and World Bank Influence Voting in the UN General Assembly", February 2005

Easterly, William, *The White Men's Burden*, Oxford University Press, 2006.

Ebadi, Shirin, *Iran Awakening*, Random House, New York, 2006.

The Economist, 26 October 2006.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Ferro, Mark, *Le Livre Noir du Colonialisme*, Robert Laffont, Paris, 2003.

Gencer, Ali İhsan, "Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması", *Guardian*, 8 April 2003.

Hale, William, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Frank Cass, London, 2000.

Halilzad, Zalmay; Ian O. Lesser; F. Stephen Larrabee, *The Future of Turkish-Western Relations: Towards A Strategic Plan*, RAND Corporation, 2000.

Heisbourg, François, *La Fin de l'Occident? L'Amérique, L'Europe et le Moyen Orient*, Odile Jacob, Paris, 2005.

Huntington, Samuel, *The Clash of Civilizations*, Simon & Schuster, 2003.

Ignatieff, Michael, "The American Empire; The Burden", *New York Times Magazine*, 5 February 2003.

Internal Displacement Monitoring Centre, April 2007.

International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, October 2007, for the year 2006.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu, 1997.

Karpat, Kemal H., *The Politization of Islam*, Oxford University Press, 2001.

Kıvırcık, Emir, *Büyükelçi*, Goa Yayınevi, 2007.

Kinross, Patrick (Lord), *Atatürk, the Rebirth of a Nation*, London, 1995.

Kinross, Patrick (Lord), *The Ottoman Centuries*, Morrow Quill, New York, 1977.

Kinzer, Steven, *Overthrow*, Times Books, New York, 2006.

Kleveman, Lutz, *The New Great Game*, Atlantic Books, London, 2003.

Korten, David C., *When Corporations Rule the World*, Berret Koehler Publisher, Blumfield, USA, 2001.

Kuniholm, Bruce R., *Turkey and the West Since World War II, Turkey Between East and West*, Mastny Vojtech, Nation R. Craig, ed., Westview Press, Colorado, 1996.

Laçiner, Sedat, *Ozalism (Neo-Ottomanism): An Alternative in Turkish Foreign Policy*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi & USAM

Landes, David, S. *The Wealth and Poverty of Nations*, W.W. Northon & Company, New York, 1998.

Latham, Aaron, How George W. Found God, *George Magazine*, September, 2000.

Macmillan, Margaret, *Paris 1919*, Random House, New York, 2001.

Mango, Andrew, *Atatürk*, John Murray, London, 1999.

Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottomane*, Fayard, Paris, 1989.

Martin, Patrick, US Presidential Campaign, Romney denounces secularism in bid for Christian foundamentalist backing.

McCarthy, Justin – Esat Arslan – Cemalettin Taşkıran – Ömer Turan, *The Armenian Rebellion in Van*, University of Utah Pres, 2006.

McCullogh, David, *Truman*, Simon & Schuster, New York, 1992.

The Millenium Development Goals Report, United Nations, New York, 2007.

Milliyet, "Teröre Tepki Çığ Gibi Büyüyor", 23 Ekim 2007.

Monbiot, George, *Captive State: The Corporate Takeover of Britain*, Pan Books, 2000.

****The Near East From Within.

New York Times, 23 September 1990.

Oatley, Thomas – Jason Jackee, "Political Determinant of IMF Balance of Payment Lending", University of Norther California, May 2000

Oren, B. Michael, *Power, Faith and Fantasy*, W.W. Norton & Company, New York, 2007.

Öymen, Onur, *Silahsız Savaş: Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi*, Remzi Kitabevi, 2002.

Öymen, Onur, *Türkiye'nin Gücü*, Remzi Kitabevi, 2003.

Öymen, Onur, *Ulusal Çıkarlar: Küreselleşme Çağında Ulus Devleti Korumak*, Remzi Kitabevi, 2005.

Perkins, John, *Confessions of an Economic Hit Man*, Plume Book, New York, 2004.

Pfaff, William, *Jewish World Review*, 16 March 1998.

Pijl, Kees Van Der, *Global Rivalries From the Cold War to Iraq*, Pluto Press, London, 2006.

Plye, Kenneth B., Japan Rising, *Public Affairs*, New York, 2007.

Pollard, John, Mussolini's Rivals: The Limits of the Personality Cult in Fascist Italy, Anglia Polytechnic University, Cambridge, *New Perspective*, Vol. 4, No. 2, December 1998.

Powell, Colin, "Transcript of Powell's U.N. Presentation", 6 February 2003.

Prados, John, *Presidents' Secret Wars: CIA and Pentagon Covert Operations from World War II Through the Persian Gulf War*, Ivan R. Dee, Publisher; Rew Sub edition, 1996.

Radikal, "Ankara Irak Defterini Kapattı", 8 Kasım 2003. (Reuters, 21 September 2001.)

Ricks, Thomas E., *Fiasco: The American Military Adventure in Iraq*, Allen Line, London, 2006.

Sarkozy, Nicolas, Entretien avec La Revue le Meilleur des Mondes, No.2, October 2006.

Shaw, Stanford, *Turkey and the Holocaust: Turkey's Role in Rescuing Turkish and European Jewry From Nazi Persecution, 1933-1945*, NYU Pres, 2006.

Singh, Someshwar, "Half of the World Hit by US Unilateral Sanctions", TWN, 2007.

Singleton, Solveig, Griswold Daniel, T., *Economic Casualties*, Cato Institute, Washinton, 1999.

Spevack, Edmund, German Drafts for a Federal Constitution, versus Allied Decisions of the London Six-Powers Conferance, Conference at the German Historical Institute, Washington, 25-27 March 1999.

Stiglitz, Joseph, *Globalization and Its Discontents*, W. W. Norton & Company, 2002.

Streicker, Sarah, "Soviet Intervention in the Hungarian Revolution of 1956".

Sükan, Dr. Faruk, *Başbakan Menderes'in Meclis Konuşmaları*, Ankara, 1991.

Tanör, Bülent, *Kurtuluş, Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2003.

Taylor, Ambassador, D. Paul, Economic Coercion in the Service of National Security, *Current Stratregy Forum*, 16 June 1998.

TBMM Tutanakları, Dönem: 22, Yıl: 1.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, *Kamu Borç Yönetimi Raporu*, Ankara, Ocak 2008.

TESEV, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler*, Kasım 2006.

Theodoracopulos, Taki, *The Greek Upheaval*, Caratzas Brothers Publishers, New York, 1978.

Time Magazine, 26 January 1998.

Tolon, Ahmet Hurşit, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.

TPAO, *Yıllık Rapor*, Ankara, 2006.

Tunçkanat, Haydar, *27 Mayıs 1960 Devrimi*, Çağdaş Yayınlar, İstanbul, 1996.

Türkiye İstatistik Kurumu, *2005 Yılı Gelir Dağılımı Sonuçları*, Aralık 2006.

Yamak, Kemal, *Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2006.

Yavuzalp, Ercüment, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

Zefezauer, Mark, Operation Gladio.

Zefezauer, Mark, *The CIA's Greatest Hits*, Odanian Press, 1994.

Dizin

Abdülhamit (II.), 133-6, 141, 145
Adıvar, Halide Edip, 157
Afganistan, 30, 75-6, 125, 233-246, 261, 353-4, 358, 382, 385, 420-1, 477
Afrika, 56, 61, 66-7, 72-7, 112, 131, 160, 174-5, 194, 196-7, 267, 276, 290, 299, 301, 329, 388, 473
Ahmet Muhtar Paşa, 134, 143
Albright, Madeleine, 13, 349, 353
Allende, Salvador, 121
Almanya, 21, 44, 47, 50-2, 59, 60, 74, 134, 137-140, 144-150, 163, 181, 186, 205-9, 215, 217, 230, 232, 256, 273, 282-3, 286, 294, 301, 305, 308, 322-3, 329, 331, 336, 339, 342, 353-4, 360, 362, 365, 372, 419, 426, 428, 432-4, 453, 459
Alvarez, Gustavo, 111
Amerika
-*Irak*, 9, 11-13, 28, 32-49-52, 60, 66, 72, 75-6, 81-2, 89, 90-131, 145, 151-9, 164, 175-93, 197, 199, 202-15, 218-23, 226-8, 233, 236-50, 255, 261-80, 287, 292, 294, 296-303, 313-24, 331-8, 346-54, 358-408, 412-7, 420-34, 437-48, 454,-5, 458-60, 470, 474-5
Amerikan Exim Bank, 123
Anaconda Copper Mining Company, 122
Andino, Tiburcio Carias, 110
Arafat, Yaser, 36
Arbenz, Jacobo, 116
Arévalo, Juan José, 119
Arnavutluk, 52, 54, 142, 217-8, 231, 357
Arroyo, Gloria Macapahgal, 180
Atalay, Beşir, 255, 451
Atatürk 11-3, 18-23, 44, 79, 152, 155-9, 161-3, 165, 167-8, 170-3, 234, 246, 303, 329-30, 345, 354-5, 359-60, 367-8, 371, 373, 381, 385, 388, 390, 392, 394-6, 422, 424, 435, 437, 443, 461-87
Attali, Jacques, 51
Aum Shinrikyo Tarikatı, 36
Avrupa Birliği, 15, 17, 32, 44, 48, 193, 208, 233, 252, 256, 260, 269, 279, 303, 321, 325, 352, 354, 411, 432-4, 452, 461, 477, 485
Avustralya, 184, 187, 210, 441
Avusturya, 48
Azerbaycan, 61, 243, 357, 428

Bachelet, Michelle, 124, 130
Baker, James, 349
Balaguer, Joaquin, 115
Ball, George, 41
Barzani, 248, 250, 416, 44-7
Bayar, Celal, 370-1, 374, 395
Baykal, Deniz, 255, 305, 422, 430, 443, 451
Belarus, 54

Bemba, Jean-Pierre, 195
Beyazıt (II.), 69
Bin Ladin, Usame, 237
Birleşmiş Milletler, 9, 25-32, 43, 72, 75, 90, 97, 107, 193-4, 226-7, 254, 262-3, 268, 270-1, 275, 299, 310, 375-6, 403-6, 411, 420, 428-9, 440, 443, 448, 456
Blackstone Memorial, 80
Blum, William, 220
Bolivya, 129-30, 266, 277
Bonilla (General), 110
Boren, David, 49
Borneo, 72
Bosch, Juan, 116
Bosna, 25-6, 52, 54, 134, 142
Bradden Copper Company, 122
Brandt, Willy, 207-8, 419
Brown Brothers, 105
Bulgaristan, 48, 53, 80, 169, 217, 230, 334, 365

Carter, Jimmy, 303, 345
Castro, Fidel, 97, 99, 106
CDU, 206
Cemal Paşa, 148, 150, 161
CENTO, 384
Chase Manhattan Bank, 289
Chavez, Hugo, 125
Chirac, Jacques, 278, 352, 454
Christopher, Warren, 82
Churchill, 12, 156, 190, 212, 217, 223, 361, 464
CIA, 97-8, 113, 116-7, 199, 201, 209, 211, 213, 220, 238-9, 248-50, 262, 398
Cleveland, Grover, 93-4
Cleveland, Harland, 41
Clifford, Clark, 219
Colom, Alvaro, 120
Conolly, John B., 249
Cowen, Tylor, 366

Çin, 47, 51-3, 63, 64-6, 70, 90, 129, 182, 188, 239, 268, 276-82, 295, 301, 310-1, 335, 337, 363, 457, 461

Danimarka, 210, 378, 441
Da Silva, Lula, 130
De Fonseca (general), 112
De Gaulle, 214, 459
Denktaş, Rauf, 258-9, 399, 448, 450
Diaz, Adolfo, 105
Diem, Ngo Dinh, 189
Dink, Hrant, 356
Dubçek, Alexander, 229
Dulles, John Foster, 116, 187, 378
Dünya Ticaret Örgütü, 286, 321

Ecevit, Bülent, 43, 293, 406, 409, 417, 420-2, 426, 429, 435
Ekvador, 129-30, 246, 306
El Kaide, 33, 243, 261, 333
El Mercurio, 121-2, 124
El Salvador, 107, 120, 263
ELAS örgütü, 217
Endonezya, 47, 66-7, 72, 74, 184, 192-3, 277, 288, 292-9, 309, 314, 324, 387
Enosis, 251, 254, 399-400, 407
Enver Paşa, 138, 140, 144-5, 147-8, 150
EOKA, 251, 253, 391, 400, 403, 405, 408, 418
Erbakan, Necmettin, 348, 422, 429
Erkin, Behiç, 341
Ermenistan, 48, 52, 54, 79, 137, 156-9, 164, 166-7, 169, 379, 464
Esad Efendi (Şeyhülislam), 146
Esat, Hafız, 82
Estonya, 232
Estrada, Joseph, 179
Etiyopya, 53, 263, 323, 386, 414

Fahd (kral), 348
FARC, 126
Fas, 36, 55, 213, 253, 309, 314, 342, 349, 473
Fernandez, Leonel, 116
Filistin, 54, 79, 80-1, 208, 328, 333, 336, 348-9, 359

Ford, Gerald, 193
Frei, Christian, 122
Fuji Bank, 303

Gallup Enstitüsü, 37
Gana, 60, 73
Gazze, 54
George, Lloyd, 153-4, 156, 160, 164, 169, 171, 464-5, 477
Girit, 133, 142, 251, 402
Goltz (von der), 140
Green, Felix, 366
Güney Kore, 47, 187, 296-7, 311, 324
Güney Vietnam, 189-91

Haig, Alexander, 214
Hamas, 336-8, 354-5, 359
Harisson, Benjamin, 80
Havai, 92-4, 103-4, 179
Hindistan, 35, 47, 51, 54, 63, 67-77, 139, 146, 235, 242, 270, 281, 295, 299-310, 357, 387, 457
Hizbullah, 29
Hollanda, 62, 65, 69, 71-4, 193, 302, 313, 365
Honduras, 109-12, 117
Honolulu, 92
Humeyni, Ayetullah, 203, 345
Huntington, Samuel, 29, 77, 355
Hutular, 195

IMF, 9, 14, 53, 60, 87, 130, 196, 244, 273-98, 301, 306, 308, 373, 435-6
Inter American Development Bank, 123
ITT, 113, 121, 123

İkinci Dünya Savaşı, 12, 20, 22, 25, 27, 90, 110, 188, 195, 205, 210, 324, 331, 367
İncil, 63
İngiltere, 12-4, 44, 47, 49, 60, 62, 64-5, 69-73, 78-9, 89, 120, 132-3, 136-53, 163-68, 171-2, 181-6, 198, 205-6, 210-2, 215, 218, 222, 226, 234, 244, 251, 255, 265-7, 276, 282-3, 300-1, 308, 313-4, 318, 322-3, 328, 361, 363, 365-6, 372, 378, 380-4, 389, 390-1, 394, 397-401, 404, 407, 440, 448, 459, 477, 482
İnönü, İsmet, 12, 40, 360-1, 367, 378, 392-5, 399, 401, 424, 480
İran, 27, 29, 36, 47, 67, 90, 107, 166, 198, 200-3, 235-6, 240-2, 248-50, 262, 268, 319, 322, 336, 344-9, 357-8, 382-6, 416, 421, 425, 428, 456, 477
İriguyen, Arzu, 119
İspanya, 18, 47, 55, 68-70, 95, 176, 280-1, 313, 327, 337, 342-3, 364, 438
İsrail, 29-30, 37, 48, 80-1, 107, 215, 249, 267-8, 347, 354, 359, 382-3, 386, 414-5, 421, 438
İsviçre, 20, 48, 60, 170, 217, 365
İttihat ve Terakki Cemiyeti, 141

Jacobo, Arbenz, 117
Japonya, 47, 51-2, 58, 60, 72, 180-7, 205, 210, 267-8, 280-4, 295, 301, 303, 311, 320-1, 336, 365, 458
Jefferson, Thomas, 96, 332
Joao, Goulart, 112
Johnson, Lyndon, 40

Kafkasya, 61, 140, 144-5, 463, 465
Kanuni Sultan Süleyman, 83
Kapitülasyon, 83, 105
Karmal, Babrak, 235-6
Kazakistan, 54
Kennedy, John, 98, 113
Kennedy, Richard, 249
Kennedy, Robert, 98, 113, 191
Kenya, 53, 76, 243, 292
Keynes, John Manyard, 269
Kıbrıs, 28, 32, 39-44, 136-7, 143, 199-200, 251-60, 272-3, 291,

303, 314, 328-9, 372, 381, 389, 391-4, 399-413, 418-20, 425, 427, 434-5, 448-53, 457, 480, 484
Kırım Savaşı, 133
Kızıl Ordu Fraksiyonu, 50, 208
Kissinger, Henry, 193, 204, 242, 263
KKTC, 258, 451
Klijuro, Shidehara, 180
Knox, Philander, 104
Kohl, Helmut, 18, 433
Kolomb, Kristof, 66
Kolombiya, 54, 103, 126-7
Kongo, 48, 61, 73, 76, 194, 195, 263
Korala, Rafaelle, 130
Kosta Rika, 54
Kudüs, 79-80, 140, 327-8
Küba, 94-9, 106, 112-5, 129, 176, 269-70, 413, 419
Kürt, 166-8, 248, 409, 429, 437, 455

Lagos, Richardo, 124
Letonya, 232
Litvanya, 232, 233
Lodge, Henry Cabot, 97, 164, 190
Lord Curzon, 163, 165, 169, 266
Lord Palmerston, 13, 76
Lozan Antlaşması, 15-6
Lübnan, 29, 79, 82, 91, 328, 380-3, 415
Mac Arthur (General), 180, 188
Macellan, 299
Magelssen, William, 91
Makarios, 251, 254, 392, 399, 400-1, 404-7, 410
Makedonya, 52, 54, 141, 143, 169, 251, 260
Malezya, 54, 67, 182, 281, 295, 297, 309
Malta, 163, 405, 465
Marcos, Ferdinand, 178
Marshall Planı, 362, 364, 366, 368
Marshall, George, 364
MEDO (Ortadoğu Savunma Örgütü), 382
Mehmet Reşat (Sultan), 144
Menderes, Adnan, 368, 370, 375, 395
Merkel, Angela, 256, 353, 453
Mezopotamya, 63, 79, 89, 168, 170
Mısır, 37, 63, 82, 89, 140, 146-9, 207, 217-8, 239, 253, 281, 328, 330, 348-9, 382-3, 421
Milletler Cemiyeti, 16, 20, 80, 166
Minh, Duong Van (General), 191
Minh, Ho Chi, 189
Mithat Paşa, 135
Mitsubishi Bank, 303
Mitterand, François, 51
Moldavya, 54
Monroe Doktrini, 104
Morales, Villeda, 111
Morgan, J. P., 80, 109
Moro, Aldo, 213-7
Murat (V.), 135
Mussolini, 210, 213, 323, 336-9, 344, 395
Müşerref, Pervez, 243, 245, 311

NAFTA, 316
NATO, 26-7, 30, 38-45, 76, 184, 206-7, 210, 220-2, 233, 244, 260-1, 273, 375-93, 396, 400-2, 408, 412-21, 425-8, 434, 459
NED, 108, 125
Neuman, Fritz, 20
Nijerya, 61, 73-5
Nikaragua, 102-11, 125, 263
Norveç, 62, 210, 378

Ortadoğu, 36-7, 48, 56, 78, 81-2, 89, 92, 174-5, 242, 267, 290, 327, 330, 333-4, 347, 358, 364, 376, 382-6, 390, 427, 438-9, 473
Osmanlı İmparatorluğu, 12, 19, 22, 69, 78, 86, 89, 91, 131-44, 150, 153, 160, 170, 173, 329, 423, 467, 476
Oswaldo, Lopez (General), 111

Ökçün, Gündüz, 43, 289, 357, 410
Öymen, Münir Raşit, 21

Panama, 54, 102, 103, 117, 122, 246, 307, 324
Papandreu, Andreas, 221-2
Papandreu, George, 218, 221
Paris Antlaşması, 133, 176
Petrol, 38, 48, 52-3, 61-2, 72, 78, 81, 84-5, 90, 125-6, 129, 168, 170, 187, 198, 201-3, 207, 213, 241, 246, 250, 262-3, 267, 278, 289, 306, 315, 319, 321, 347, 364, 371, 410, 420, 428, 431, 439
Philips, William, 323
Pinochet, Augusto, 124
PKK, 32-7, 271, 273, 409, 440, 446, 448, 470
Pleval, Rene, 102
Portekiz, 66-70, 74, 112, 193, 313, 343, 364
Portillo, Alfonso, 119
Porto Riko, 99, 100, 176
Potsdam Antlaşması, 223
Powel, Colin, 28, 197, 445
Puis (XII. Papa), 341

Qalexander, Boniface, 102

Randall, Clarence, 370
Rawlingston, Alfred, 165
Reagan, Ronald, 179, 239
Reuter, Ernst, 20
Rice, Condoleezza, 321
Rockefeller, David, 80, 289, 303
Rohwedder, Detlev, 50
Romanya, 53, 62, 80, 224, 227, 230-1, 365
Roosevelt, 12, 91, 96, 101-4, 177, 183, 199-201, 268, 301, 320, 323, 361, 475
Ruanda, 53
Rumbold, Horace, 172
Rumor, Mario, 215
Rusk, Dean, 41

Said Paşa, 141
Sakura Bank, 303
Salazar, Antonio, 75
Sanders, Liman von, 144, 149
Santa Maria, 66
Saragat, Guiseppe, 215
Sarkozy, Nicolas, 256, 352, 381, 453
Schleyer, H. M., 208
Schmidt, Helmut, 208
Schneider, René, 123
Schwarzkopf, Norman, 201
SEATO, 184
Selanik, 141, 143, 155, 392, 484
Sevr, 16-7, 79, 152, 164, 166, 169-71, 429, 437, 463-4
Sezer, Ahmet Necdet, 85, 316
Sezgin, Fuat, 64
Shici, Murayama, 186
Siera Leone, 74
Sisco, Joseph, 41
Smith, Walter Bedel, 219
Somitoomo, 303
Sovyetler Birliği, 13, 27, 40, 42, 75-6, 89-90, 97-9, 107, 117, 183, 186, 205, 212, 219-33, 237-8, 248, 297, 322, 360-1, 364, 379-81, 384, 388-9, 398, 401, 413-4, 419, 457
SPD, 206-9
St. Jean de Maurienne Antlaşması, 153
Stevens, John L., 92
Stiglitz, Joseph, 288, 296
Sudan, 27, 196-7
Suriye, 30, 79, 81-2, 85, 91, 153, 160, 166, 168, 249, 253, 309, 328, 330, 336, 347, 382, 384, 409

Şerif, Navaz, 278
Şili, 121-4, 128, 130, 215, 281, 457

Tacikistan, 52-3
Taft, William Howard, 104
Tamayo, Carlos Molina, 126
Tengirşek, Yusuf Kemal, 171
TESEV, 284
Tevrat, 64
Thatcher, Margaret, 49
Thucydides, 260
Topel, Cengiz, 40
Torrijos, Omar, 307

TPAO, 84, 85, 86
Truman Doktrini, 219, 362
Ts'ao Ts'ao, 64
Tutsiler, 195
Türkmenistan, 61, 241-4

UNICEF, 57
United Fruit, 109, 111, 116-7, 266
Uruguay, 54
USAD, 125
Uzakdoğu, 66-71, 89, 174-5, 182, 234, 278, 288, 295-6, 299, 301, 373

Ülkümen, Selahattin, 341
Ürdün, 36, 82, 294, 309, 348; 382, 414, 416

Vargas (General), 112
Vasco de Gama, 67
Vatikan, 63, 212, 215, 327, 329, 334, 339, 341, 343-4, 351
Venezuela, 125-8

Wilhelm (II), 138-41, 144-6

Yalta Antlaşması, 223
Yavuz Sultan Selim, 139
Yolga, Namık, 341

Zamurray, Sam, 110, 117
Zelaya, Jose Santos, 102
Zimbrakakis, Aleksandros (Albay), 155
Zorlu, Fatin Rüştü, 387, 394, 396

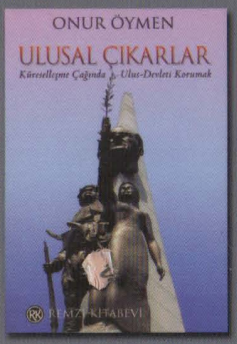
"*Çıkış Yolu*", Onur Öymen'in beşinci kitabı. Önceki kitaplarında olduğu gibi, "*Çıkış Yolu*"nda da Öymen, yaptığı araştırmalara ve deneyimlerine dayanarak dünyanın ve Türkiye'nin gerçekleri hakkında gözlem ve değerlendirmelerini anlatıyor. Bu gerçeklerden biri, eskiden olduğu gibi bugün de uluslararası ilişkilerde dış baskıların bir dış politika aracı olarak kullanılması.

Evvelce bu, Şili ve diğer Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi askeri darbe yaptırarak yönetime el koymak veya İran'da Musaddık'ın devrilmesi olayında görüldüğü gibi, halk ayaklanması düzenlemek şeklinde oluyordu. Bazen de büyük devletler, savaştan sonra İtalya'da yaptıkları gibi, seçimleri etkileyerek kendilerine yakın partilerin iktidar olmasını sağlıyorlardı.

Günümüzde daha çok IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar yoluyla ülkelerin iç ve dış politikalarını etkileme yoluna gidiliyor. Basın, sivil toplum örgütleri ve akademik çevrelerden de bu amaçla yararlanılmaya çalışılıyor. Avrupa Birliği de gerektiğinde bir baskı unsuru olarak kullanılıyor.

Irak'ta görüldüğü gibi, doğrudan müdahale yöntemiyle de devletlerin yönetimine el konulabiliyor. Büyük devletler din faktörünü veya etnik ayrılıkları da kendi çıkarları doğrultusunda kullanabiliyorlar.

Bu kitapta, iki yüz yıldan beri büyük devletlerin yaptığı bu gibi müdahale örneklerine ve dış baskılara direnerek ulusal bağımsızlığına kavuşabilen ülkelerin öyküsüne de yer veriliyor. Osmanlı İmparatorluğu'nu tükenme noktasına getiren dış müdahalelerden sonra çıkış yolu arayan Atatürk'ün savunduğu ilkeler ve Türkiye'yi bağımsız, egemen ve çağdaş bir ülke haline getirmek için verilen mücadele anlatılıyor.

www.remzi.com.tr
ISBN 978-975-14-1290-4
9 789751 412904
27,50 YTL